

ДІТЯ-ГЕРОЇ

五
五
五
五
五
五
五
五
五
五
五
五

У Ч А С Т Н И К У

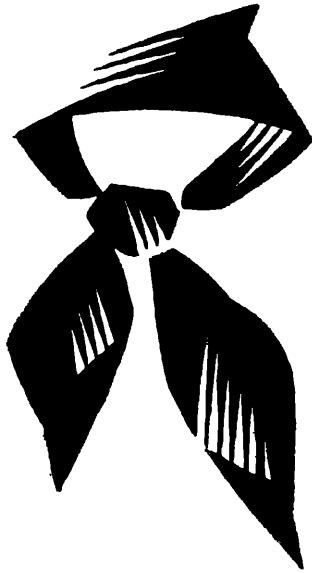
ПРИВЕТСТВИЯ МОЛОДЕЖИ И ПИОНЕРОВ ТОРЖЕСТВЕННОГО СОБРАНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ПАРТИЙНЫХ, СОВЕТСКИХ, ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ, ВОИНОВ СОВЕТСКОЙ АРМИИ И ВОЕННО-МОРСКОГО ФЛОТА, ПОСВЯЩЕННОГО 30-ЛЕТИЮ ОСВОБОЖДЕНИЯ СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ ОТ НЕМЕЦКО-ФАШИСТСКИХ ЗАХВАТЧИКОВ.

г. Киев
октябрь 1974 года.

**ДО БОРОТЬБИ
ЗА СПРАВУ
КОМУНІСТИЧНОЇ
ПАРТІЇ
РАДЯНСЬКОГО
СОЮЗУ**

**БУДЬ
НАПОГОТОВІ!**

ДІТТИ-ГЕРОЇ

**ВИДАВНИЦТВО
«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
КИЇВ — 1972**

Книжка ця виходить у дні, коли вся наша країна відзначає 50-річчя Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна.

Якщо на твоїх грудях пламеніє червоний галстук, то книжка ця про тебе, про твоїх ровесників — тих, хто девізом свого життя обрав слова піонерського салюту:

— Завжди напоготові!

У збірнику немає вигаданих подій і вигаданих героїв. Кожен хлопчик і дівчинка, про яких тут розповідається, справді жили і живуть серед нас, прославивши себе в ім'я Батьківщини безсмертними героїчними подвигами в незабутні роки збройної боротьби за владу Рад, у грізні дні Великої Вітчизняної війни або на мирних фронтах боротьби нашого народу за побудову комунізму.

ЗБІРНИК УПОРЯДКУВАЛИ

Г. К. ГОНЧАРЕНКО, Н. В. МАХЛІН

ВИДАННЯ ЧЕТВЕРТЕ,
ЗМІНЕНЕ І ДОПОВНЕНЕ

ДО ВАС МОЄ СЛОВО, ЮНІ ДРУЗИ!

С. А. КОВПАК,

двічі Герой Радянського Союзу

Юні друзі!

Здавня дружба наша міцна. Я люблю вас за щирість і допитливий розум, талановитість і невичерпний потяг до знань, сміливість і відвагу. Багато радощів приносить мені кожна зустріч з дітьми у школі, біля піонерського вогнища, в дні походів юних дослідників по історичних місцях, на заводах і колгоспних ланах.

І де б ми не зустрілись, я завжди пишаюсь нашою чудовою радянською дітворою. З вами я немов молодію.

Я одержую багато листів з усіх кінців нашої великої чудової країни. Серед них, як правило, хоч кілька звісточок є і від моїх давніх кореспондентів — піонерів, школярів.

Пишуть мої юні земляки з Полтавщини і діти древнього Путивля, піонери і школярі Львова і Харкова, маленькі москвичі і ленінградці, донецькі хлоп'ята і юні чаєводи Грузії, діти Середньої Азії і далекої Чукотки, Уралу і Сибіру.

Кожного разу, коли я буваю в Москві, неодмінно відвідную Мавзолей. Будь-якої пори року біля входу в цей величний пам'ятник улюбленому вождеві і вчителеві Володимирі Іллічу Леніну багато вінків, букетів живих квітів.

І завжди я бачу на Красній площі зграйки юних ленінців з червоними піонерськими галстуками. Внучата Ілліча кладуть до Мавзолею вінки і квіти, висловлюючи цим безмежну любов до великої людини, світле ім'я якої гордо носить піонерська організація Країни Рад*.

---

* Цю передмову С. А. Ковпак написав до першого видання збірника (1958 р.).

Одного теплого травневого дня мені довелося бути присутнім на зборі московських піонерів на Красній площі. Це була велична і дуже хвилююча картина. Слухаючи слова клятви юних лєнінцїв завжди бути вірними безсмертній справі Ілліча, дивлячись на стрункі ряди піонерів, що проходили карбованим кроком мимо усипальні геніального вождя, я думав про велич нашої Вітчизни, її славний бойовий шлях, пройдений під непереможним лєнінським прапором, під керівництвом Комуністичної партії.

У ті хвилини мені пригадалось моє безрадїсне дитинство, все моє життя до Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Десятирїчним хлопчиськом почав я свій трудовий шлях, гнув спину на багатїя. Голод, приниження, знущання — ось супутники мого дитинства. А як вірніше сказати, то його в мене і не було. Та хїба тїльки в мене... І чи треба дивуватись, що в цей травневий день я невимовно радїв за наших радянських дїтей, за їх щасливе життя.

Кожний раз я мислено говорив собі: «Нї, недарма наш народ повалив владу царя і здійснив революцію! Нї, недарма ми били ворогів Радянської держави, захищаючи світле майбутнє радянських дїтей!»

Збір піонерів закінчився. Під звуки бадьорого маршу вони залишали Красну площу. Їх чекало навчання, цікава праця в гуртках умїльцїв, розумний і веселий відпочинок. А я стояв біля древньої стїни, де вічним сном сплять герої Жовтня. Їх імена золотом сяють на чорних мармурових дошках. На одній з них читаю: «Павло Андрєєв». Схиливши голову перед могилою гвардійця, я пригадав усе його коротке, як блискавка, і яскраве, як сонце, життя. Це він, п'ятнадцятирїчний боєць Червоної гвардії, у 1917 році хоробро бився з ворогами народу і героїчно загинув на одній з барикад Москви. Він поліг смертю героя в боях за торжество Жовтня.

А скїльки таких, як безстрашний Паша Андрєєв, було в ті буремні дні Жовтня! Тисячі й тисячі відомих і невідомих юних героїв. Разом з батьками, старшими братами вони здобували Радянську владу на барикадах Москви і Петрограда, Києва і Харкова, Катеринослава і Одеси, в Донбасі і на Уралі. Ось чому, згадуючи про минуле, ми з глибокою вдячністю, з почуттям ніжної любові схилиємо голови над могилами юних героїв Жовтня. Їх імена, їх подвиги наш народ вічно пам'ятатиме.

У 1917 році київському арсенальцю Сашкові Куракову було п'ятнадцять рокїв. Але хїба малі роки можуть заважати тому, хто вибрав свій шлях у житті — боротьбу разом з старшими за велику справу Жовтня? Аніколи! І юнак Кураков з старими арсенальцями, зі всіма киянами брав активну участь у жовтневих подїях 1917 року.

З того часу минуло майже півстоліття. Але і зараз Олександр Євтропійович Кураков не пориває зв'язків з рідним «Арсеналом», за який борюся і якому присвятив усе своє життя.

Більш як півстоліття живе, бореться наша рідна Комуністична партія. Під її керівництвом народи колишньої царської Росії, скинувши з себе ярмо поміщиків і капіталістів, почали будувати своє вільне, щасливе життя.

Відсталала в минулому країна перетворилась в одну з наймогутніших соціалістичних держав світу, набагато випередивши капіталістичні країни.

Ось уже більше сорока п'яти років я маю велике щастя бути в рядах Комуністичної партії. Мені, що з малих років пізнав усю гіркоту бідняцького життя, учасникові трьох воєн, особливо дорогі наша Комуністична партія, рідна Радянська влада.

Ніколи мені не забути безстрашних дітей героїчного Жовтня. Це вони поруч з нами, старшими товаришами, із зброєю в руках відстоювали молоду Радянську республіку. Їм було під силу будь-яке бойове завдання. Вони блискуче володіли гвинтівкою і кулеметом, були вмілими розвідниками і кіннотниками. Завжди, в першу-ліпшу хвилину, вони готові були пожертвувати собою, щоб з честю виконати наказ Батьківщини, партії.

Одне велике почуття об'єднувало цих мужніх дітей — безмежна відданість справі революції, справі, якій усе своє полум'яне життя присвятив Володимир Ілліч Ленін.

Незабаром після Жовтневої революції мене зачислили в дивізію Василя Івановича Чапаєва, доручили займатись мобілізацією зброї. У цій дивізії була група юних чапаєвців.

Василь Іванович Чапаєв і всі ми, хто служив під його командуванням, дуже любили наших маленьких героїв. Нарівні з нами вони мужньо переживали голод і холод, недостачу зброї і боєприпасів — все суворе фронтове життя. Завжди вони були готові з честю виконати найскладніше бойове завдання. Їх не лякали труднощі. І вони самовіддано билися з ворогами молодій Радянській державі.

Якось улітку 1920 року серед чапаєвців заговорили про подвиг тринадцятирічного Феді Семенова. Щодня до нас доходили все нові й нові подробиці його чудової бойової біографії. А незабаром по всій дивізії прокотилась радісна звістка: за врятування сотень поранених червоноармійців Федя Семенов нагороджений бойовим орденом Червоного Прапора.

Список юних героїв і їх подвигів — нескінченний. У дні Жовтневої революції, в роки громадянської війни тисячі й тисячі дітей героїчно боролись за ваше, дорогі діти, світле майбутнє. За це багатьох із них

нагороджено бойовими орденами, іменною зброєю, цінними подарунками, почесними грамотами.

Що ж вело цих юних героїв на барикади Жовтня, в окопи громадянської війни — в бій з білогвардійцями й іноземними інтервентами? Їх вела любов до Батьківщини, любов до партії комуністів. Усім своїм чистим і відданим серцем, ясним розумом юний герой революції прекрасно розумів, що той, хто йде за Леніним, за Комуністичною партією, — непереможний!

Старий заслужений воїн, генерал-лейтенант у відставці тов. Тодорський розповідав про п'ятнадцятирічного селянського хлопчину Петю Карасьова, його бойові подвиги. Петя був добровольцем молоді Червоної Армії. Під час одного бою з ним скоїлось лихо: потрапив у полон до біляків. Іде допит мужнього червоноармійця. Розлючений ворожий офіцер питає Петю Карасьова, чи комуніст він. З гордо піднятою головою хлопець відповів:

— Так, я комуніст!

Ця коротка фраза завжди звучала і звучить як клятва вірності народові, Вітчизні, Партії.

Ми відстояли великі історичні завоювання Жовтня тому, що весь наш народ, від малого до великого, так само, як юний герой Петя Карасьов, вважали себе комуністами, рядовими бійцями славної Ленінської партії і кожний із нас з гордістю говорив:

— Я — комуніст!

Комуністи завжди попереду, комуністи завжди перші!

Закінчилась громадянська війна. Настали мирні дні. Ми почали відбудовувати народне господарство, зруйноване ворогами, взялись за будівництво нових фабрик і заводів, культурних закладів, створювали сільськогосподарські артілі.

У ті пам'ятні роки, як і в дні Жовтня, громадянської війни, нашими вірними помічниками знову стали діти. Навчаючись у школах, вони знаходили час, щоб з таким же завзяттям і старанністю, як і їх старші брати та батьки, брати посильну участь у величезній творчій праці радянського народу.

Багато славних справ звершили наші піонери і школярі в той історичний період життя країни, в період її становлення.

Ми з вдячністю згадуємо імена юних трудівників, що вклали свою працю у будівництво нових міст, які вирости в країні за сорок років, споруджували первенці електрифікації Радянського Союзу — Волховську і Дніпровську гідроелектростанції, Харківський і Сталінградський тракторні заводи, Далекосхідну залізничну магістраль і багато інших великих будов країни.

Справді, неможливо переоцінити вклад наших юних громадян у будівництво Батьківщини в роки перших п'ятирічок.

Вороги молодой Радянської країни всіляко намагались порушити наше мирне життя. Вони не хотіли примиритися з тими величезними змінами, які відбувалися в країні, керованій Комуністичною партією. Саботування радянських законів, убивство чесних людей, шкідництво — ось та зброя, яку пускали в хід проти радянського народу його вороги.

Всі ви, діти, знаєте про чудового маленького патріота нашої країни піонера Павлика Морозова. У 1932 році перестало битися серце тринадцятирічного Павлика. Його вбили куркулі — вороги народу, бо він був чесним піонером, сміливо викривав їх.

Ніколи в нашій вдячній пам'яті не зітреться і ім'я українського Павлика Морозова — сміливого піонера Вані Васильченка, який також загинув від рук куркулів.

Народ спорудив Павлику Морозову пам'ятник в одному з московських парків. На мармурі викарбовані прості й зворушливі слова Олексія Максимовича Горького: «Пам'ять про нього не повинна зникнути».

Ім'я Павлика Морозова присвоєно школам і піонерським дружинам, вулицям і палацам піонерів. І якщо старші товариші кажуть вам: будьте такими, як Павлик Морозов, Ваня Васильченко, це значить: як вони, любіть Комуністичну партію і свою країну, будьте чесними, сміливими і правдивими, учіться тільки відмінно і добре, любіть працю, будьте гідними ленінцями!

Ще в тридцять роки наш народ висунув із своїх рядів таких чудових богатирів праці, як гірники Олексій Стаханов і Микита Ізотов, колгоспниці Марія Демченко і Марина Гнатенко, трактористка Паша Ангеліна і тисячі інших прославлених синів і дочок нашої країни. Це вони на заклик Партії, з веління благородних сердець творили чудеса в промисловості і сільському господарстві, множили багатства країни, допомагаючи Комуністичній партії перетворювати її в могутню високорозвинену індустріальну державу.

Поруч із старшими героями праці йшли наші юні будівники комунізму. Ніколи мені не забути одинадцятирічну Мамлакату Нахангову, чудову дівчинку з Таджикистану. Вона прославила своє ім'я самовідданою працею на бавовникових ланах рідного колгоспу. За трудовий подвиг країна удостоїла піонерку Мамлакату найвищої нагороди Радянського Союзу — ордена Леніна.

У ті роки ми з любов'ю вимовляли імена багатьох юних героїв праці, які так само, як Мамлакату, добре вчилися і добре працювали. Їх праця не була виснажливою, як у тяжкі роки нашої юності. Праця

завжди приносила і приносить радянським дітям радість, бо збільшує багатства країни, бо відкриває їм шлях у життя.

Семимильними кроками йшли ми до завітної мети — комунізму. Але ворог порушив мирне життя, перервав творчу працю радянських людей, щасливі дні наших дітей.

У суворі дні 1941 року, коли вас, мої дорогі друзі, ще не було на світі, мільйони радянських людей стали до зброї з єдиною священною думкою: захистити великі здобутки Жовтня, не дати фашистам знищити багатства народу і позбавити нас вільного життя, обернути нас на рабів.

І тоді, немов прийнявши естафету маленьких героїв Жовтня, поруч з нами в ряди воїнів стали наші діти. Вони стали гвардійцями фронту і тилу: чергували на дахах будинків і попереджали про напад ворожої авіації, допомагали будувати оборонні рубежі, гасили пожежі від запалювальних бомб, скинутих фашистами на наші мирні міста, подавали першу медичну допомогу потерпілим, допомагали робітникам кувати зброю. Неможливо переказати навіть тисячну частку того, що робили діти в дні Великої Вітчизняної війни для врятування Батьківщини.

Війну я провів у великій і дружній сім'ї партизанів. Уже з перших днів, коли ми тільки почали збирати свої сили у Спадщанському лісі під Пугивлем, до нас стали приходити піонери і школярі з одним проханням: дозволити разом з нами нищити фашистів.

Пам'ятаю, прийшла до нас у ліс ще зовсім юна школярка Ніна Созіна. Привело її до нас глибоке почуття любові до Вітчизни, спопеляюча ненависть до гітлерівців, які позбавили її і мільйони таких самих, як і вона, радощів дитинства.

Прийняли ми Ніну в нашу партизанську сім'ю. В ході жорстоких боїв вона опанувала військову справу, вивчала зброю. І незабаром вона так добре оволоділа автоматом, що рідко який гітлерівець лишався живим після її пострілу. В яке б скрутне становище не потрапляла наша маленька партизанка, вона ніколи не розгублювалась, бо добре знала, що ми її в біді не залишимо.

Весь славний бойовий шлях партизанського з'єднання пройшла з нами Ніна Созіна. Вона знищила багато гітлерівців, виконала безліч відповідальних бойових завдань.

Вже після війни я зустрівся з Ніною. Вона успішно закінчила Московський педагогічний інститут і тепер працює вчителькою.

Ви, діти, багато читали про нашого чудового партизанського комісара Героя Радянського Союзу генерала Семена Васильовича Руднева, який з першого дня війни почав партизанський рейд разом з сином Радиком. У визвольному історичному поході в Карпати поруч з нами крокували наші юні герої-партизани. Разом з нами вони завдавали

ворогові непоправних втрат, разом з нами кували перемогу. Їхні подвиги ми ніколи не забудемо.

Спасибі вам, бойові друзі, за вірність, мужність і відвагу, за все те прекрасне, що ви зробили в ті незабутні дні!

Таких, як наші партизанські діти, в країні було багато. Коли я пишу ці рядки, згадую такий епізод. В один із днів війни, слухаючи по радіо голос рідної Москви, я був до глибини душі зворушений повідомленням про подвиг піонера Мусі Пікінзона. Було це в окупованому Краснодарському краї, в станиці Усть-Лабінській. Гітлерівці вели на розстріл велику групу місцевих жителів за відмову скоритися ворогові. Серед тих, кого чекала смерть, був піонер Муся Пікінзон. Хлопчик тримав у руках скрипку. Настали трагічні хвилини розстрілу... І тоді юний скрипаль попросив дозволу зіграти перед смертю на скрипці улюблену мелодію. Гітлерівський офіцер погодився. Піонер приклав до щокі скрипку, підняв смичок... Як виклик ворогові, полились бадьорі звуки «Інтернаціоналу».

Якусь мить гітлерівець стояв, немов скам'янілий. Потім підняв автомат — і життя героя-музиканта обірвалось.

Своїм подвигом піонер увічнив своє ім'я. Він гордо прийняв смерть, знаючи, що справа нашої Партії безсмертна, що на зміну йому в бій підуть нові й нові герої нашої великої країни.

За післявоєнні роки написано багато книжок про мужність народних месників у роки Великої Вітчизняної війни. Серед багатьох партизанських книжок, які є в моїй бібліотеці, з особливим почуттям вдячності я завжди перечитую невеличку книжечку «Лесные солдаты». Ця книжка — правдива розповідь її автора — одного з багатьох народних месників Михайла Глазка, який зараз живе у Харкові, працює інженером.

Коли почалась війна з гітлерівцями, Мишко Глазок був таким, як і ви, — піонером. Разом з дорослими він воював у ворожому тилу. Почавши свій бойовий шлях на рідній землі, Мишко закінчив його в братній Словачії. За свої бойові подвиги він нагороджений орденом Леніна.

З великою любов'ю розповідає про юних партизанів і мій бойовий побратим Герой Радянського Союзу, автор книги «Хінельські походи» Михайло Наумов.

Не можна без хвилювання читати рядки скупих донесень про безсмертні подвиги юних підпільників-піонерів острова Карантинний, що поблизу Херсона.

А хіба знайдеться людина, яку не зворушили б, не викликали великого почуття гордості бойові справи піонерів Запоріжжя, які з перших днів Великої Вітчизняної війни згуртувались у загін юних чапаєвців,

сміливо боролися з гітлерівцями, надавали велику допомогу окремим частинам Радянської Армії.

Згадаймо подвиги севастопольського Гавроша — піонера Валерія Волкова, київського підпільника-розвідника піонера Казимира Гапоненка, піонерів, що діяли в селі Кодрі на Київщині, і багатьох інших юних месників, підпільників, які своїми подвигами уславили нашу Батьківщину, стали окрасою великої і дружної родини піонерів.

Згадаймо імена піонерів Героїв Радянського Союзу Льоні Голікова і Валі Котика, Казея Марата, безстрашних школярів Миші Романюка і Марусі Голофавої, Павлика Піддубного і Лариси Міхєєнко, Володі Дубініна і Нини Сагайдак, Колі Пороховського і Юти Бондаровської, Віті Коробкова і Віті Хоменка і багатьох, багатьох інших, чиї імена вічно сяятимуть золотими літерами в історії Великої Вітчизняної війни так само, як імена героїв-молодогвардійців і Зої Космодем'янської, Олександра Матросова і Олександра Шевченка, Лізи Чайкіної і багатьох інших славних юних патріотів нашої країни. Слава їм у віках!

У тяжкі роки війни всі народи Радянського Союзу йшли в бій і проявляли мужність, відвагу і безстрашність. В самому лише нашому партизанському з'єднанні були представники більш як сорока національностей. Це була одна міцна сім'я народів, яка всім своїм життям, вчинками довела велику й непереможну силу дружби народів. З нами йшли в бій діти Росії і України, Білорусії і Грузії, Узбекистану і Азербайджану, Латвії і Молдавії, всіх братніх республік Країни Рад.

Ви, безумовно, пам'ятаєте закони юних піонерів: любити свою Батьківщину і Комуністичну партію, шанувати пам'ять тих, хто віддав своє життя за свободу і розквіт Радянської Батьківщини, дружити з дітьми всіх країн світу, бути добрим товаришем, дбати про молодших, допомагати старшим.

Піонер у всьому повинен бути прикладом.

Великі й відповідальні обов'язки лежать на вас. Умійте ж з честю виконувати їх. Пам'ятайте, що ви — наша зміна, наше майбутнє, наша надія. Герої Жовтня, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, герої мирної праці хай будуть завжди для вас прикладом, як треба жити, любити Вітчизну і Партію, вчитись і працювати на благо своєї країни.

Радість творчої праці разом з нами, старшими товаришами, поділяють і наші юні громадяни, які сповнені рішучості вписати нові славні сторінки в літопис героїчних справ радянського народу в боротьбі за комунізм.

Часто в народі ми чуємо як кращу похвалу: «Це — справжня людина, любить працю!» В наш час праця особливо почесна.

Велике щастя жити в дружній сім'ї народів нашої великої країни, велика честь зватися піонером організації, яка носить славне ім'я Леніна! Отже, закликаю вас бути гідними цього великого і почесного звання, вкладіть і свою частку в будівництво комунізму.

Беличезна наша країна, з казковою швидкістю росте вона. Немає в ній такого куточка, де б не відчувались плоди праці радянських людей. Вона вкладена в нові міста й атомні електростанції, в заводи і фабрики, в колгоспи і мартени, в успіхи радянських людей в Космосі, в нові архітектурні ансамблі і твори мистецтва й літератури. І в усьому цьому праця, талант нашого народу. В цьому сила і краса нашого життя, могутність Радянського Союзу, гарантія його непереможності.

Ось чому я прошу сприйняти мої слова як щиру пораду вашого старого друга: оволодівайте висотами знань, будьте старанними в навчанні! Не цурайтесь праці, любіть її так, як любив її Ленін! Готуйтеся стати гірниками й електриками, водіями важких локомотивів і швидкісних літаків, будівельниками й ливарниками, агрономами й трактористами, тваринниками й токарями, хліборобами й вчителями, інженерами й лікарями, дослідниками й вченими.

Чи про все я розказав, що хотів, чи всіма думками поділився? Звичайно, ні!

Багато з того, що я розповів, ви знайдете в цій чудовій книзі. Про все ж розповісти я не мав змоги. Та це й не було моїм завданням. Для цього пропонується вашій увазі книга, в якій зібрано величні за своїм значенням, силою, правдивістю людські документи. Прочитавши їх, мені й захотілось поділитися думками, які викликали в мене ці документальні розповіді, невигадані герої, їх вчинки.

І якщо ця книга, а заодно і моє скромне слово до вас схвилюють ваші юні серця, помножать ваші зусилля ще більше приносити користі Батьківщині, я буду безмежно радий.

**ОРЛЯТКО,
ОРЛЯТКО,
ПОЛИНЬ
АЖ ДО СОНЦЯ**

ДІТИ — ГЕРОЇ ЖОВТНЯ

У ПОВСТАЛОМУ ПЕТРОГРАДІ

Двадцять п'яте жовтня... Площа Зимового палацу... Двері палацу забарикадовано високими штабелями дров. У палаці сидить уряд буржуазії, меншовиків і правих соціалістів-революціонерів. За вісім місяців хазяйнування в країні цей уряд викликав ненависть всіх трудящих, розпалив гнів народу, готового до повстання.

25 жовтня в Петрограді почалося повстання робітників і солдатів. Сховавшись від вогню повстання за штабелями дров, сидючи за багнетами юнкерів, за кулеметами і рушницями жіночого ударного батальйону і козаків, буржуазний Тимчасовий уряд по радіо просив допомоги. Він обіцяв «виконати свій обов'язок до кінця», «врятувати народ від більшовиків».

...На допомогу урядові буржуазії ніхто з народу не прийшов. Народ подався до уряду, та не для того, щоб рятувати його від більшовиків, а для того, щоб з більшовиками, під керівництвом Леніна повалити уряд буржуазії. Народ, озброєний гвинтівками, кулеметами, гарматами, броньовиками, змикав кільце навколо Зимового палацу...

До палацу було надіслано три ультиматуми про здачу. Проте їх не було прийнято.

— По Зимовому вогонь! — скомандував повсталий народ батареям Петропавлівської фортеці, шестидюймовкам крейсера «Аврора»... Червоногвардійці, матроси, солдати з гвинтівками, кулеметами, стріляючи на ходу, помчали на барикади... Не витримавши вогню, зазнав поразки жіночий ударний батальйон.

...У вихорі стрілянини на барикаді, не знати звідки, з'явився хлопчик. У шапці-ушанці, несамовито розмахуючи руками, хлопчик кликав наших до себе. Він щось кричав, намагаючись перекричати

Павлик Андреев

постріли гармат... Звук його голосу з барикади наче прорізав гуго-
тиння вогню. Хлопчик на барикаді показував шлях до палацу...

Хвиля людей котилася через барикади. Навколо стрілянина, сутич-
ки... У вирі боротьби хлопчик чітко виконував свої обов'язки розвід-
ника, провідника... Хвиля людей, які бігли через барикади, збила
його з ніг. Але він знову підвівся, став на барикаді на весь свій зріст.
Махав руками. Кликав... Показував прохід через барикади...

ХЛОПЧИК ПАВЛИК АНДРЕЄВ

18 червня 1971 року на граніті братської могили біля Кремлівської стіни
вигравіроване ім'я Павлика Андреева, який загинув під час жовтневих боїв
1917 року в Москві.

У жовтневих боях у Москві брали участь цілі робітничі сім'ї.
Батько сидів на барикаді з гвинтівкою, мати приносила йому їжу,
діти підносили патрони.

У Москві жовтневі бої тривали п'ять днів. Бойовим місцем під час
повстання була Пречистенка. На Пречистенці був центр білогвардій-
ців — штаб Московського військового округу. Поблизу містилося
Олексіївське училище, де розташувалися юнкери — головні сили
білогвардійців.

На Пречистенці робітники викопали окопи і спорудили перед ними
барикади. Важко було тут оборонцям. Холод і голод терзали їх. День
і ніч, у благенькому одязі і поганому взутті, доводилося робітникам
тримати свої позиції. По черзі ходили вони в чайну погрітися.

Один хлопчик, Андреев — це ім'я повинні знати і пам'ятати всі! — коли робітники йшли погрітися, залишався в окопі. Він весь час стріляв то з однієї, то з другої гвинтівки, що їх на час залишали тут робітники. Цим Андреев хотів показати юнкерам, що всі оборонці барикад на місцях. Закляклыми руками хлопчик притискував гвинтівку до плеча і стріляв.

Хлопчик ненароком упустив гвинтівку за барикаду перед окопом. Він виліз з окопу, щоб дістати її, і тоді юнкери зрешетили його кулями з кулемета... Три дні він боровся зі смертю. Отямившись, він спитав:

— Ну як? Штаб захопили? Юнкерів розбили?

— Штаб захоплено. Юнкерів розбито, — відповіли червоногвардійці, які прийшли провідати його.

Хлопчик, здавалося, забув про свої рани. Він усміхнувся і, зібравши останні сили, закричав: «Ура!..»

Невдовзі він помер.

М. І. ПОДВОЙСЬКИЙ,

колишній голова Військово-революційного комітету

ДІТИ РЕВОЛЮЦІЇ

Ми товариші по зброї. Багато років тому разом боролися проти ворогів революції. Нещодавно зустрілися. І, як завжди в таких випадках, почалися спогади. Ми пригадали маленьких друзів, шістьох сміливих хлопчиків, які боролися разом з нами.

...Це було 29 жовтня (ст. ст.) 1917 року в Петрограді. Вранішню тишу нараз порушила рушнична перестрілка. Ми обоє були червоногвардійцями і, певна річ, побігли на постріли. На розі Великої Гребецької вулиці (нині Піонерська) лежали на мостовій п'ять солдатів і вели вогонь з гвинтівок по будинку, в якому містилося Володимирське юнкерське училище...

Контрреволюціонери хотіли підняти заколот, захопити знову телеграф, мости, вокзали, розправитися з учасниками Жовтневого збройного повстання революційного Петрограда.

І от уранці 29 жовтня до Володимирського училища прибув царський полковник з групою солдатів. Вони перебили охорону, що складалася з солдатів, вірних революції, заскочили в приміщення, де зберігалася зброя, захопили гвинтівки, кулемети, озброїли юнкерів.

Юнкери хотіли піти до сусіднього кадетського училища.

І от п'ять уцілілих з охорони солдатів залягли навпроти училища і стріляли в кожного, хто намагався вийти з дверей будинку. Ми, звичайно, теж приєдналися до героїв-солдатів.

Довго тривав цей нерівний бій. На щастя, змову заколотників було викрито, і до нас на допомогу поспішали червоногвардійці.

Спочатку промчав броньовик, на повному ходу стріляючи по вікнах училища. Потім з'явився загін червоногвардійців Васильєвського острова. Незабаром ми почули гуркіт і брязкіт заліза. Оглянулися. На нас, гуркочучи по мостовій, насувала гармата. Її штовхали руками червоногвардійці і солдати. Тримаючись за спиці коліс, хлопчики років десяти-одинадцяти допомагали котити гармату. Її везли з Петропавловської кріпості. Юнкери, побачивши гармату, розгубилися і кинули стріляти. Skorиставшись з цієї передишки, ми повели хлопців у безпечне місце, на подвір'я будинку.

Солдат-артилерист звернувся до нас:

— А куди ж, браточки, стріляти?

Ми встановили гармату і хотіли стріляти, але тут виявилось, — поспішаючи, артилерист забув дуже потрібний ключ від дистанційної трубки. Всі почали шукати по кишенях — чи нема якогось інструмента. Аж бачимо — шестеро хлопчиків знову крутяться коло гармати. Вивернули вони свої кишені, а там чого тільки немає — повний набір інструментів! Підбрали підходящий. Повернули кільце трубки, клацнув замок гармати, досилаючи снаряд у ствол. Солдат-артилерист смикнув за шнур, вибухнув постріл. Але... снаряд влучив під покрівлю будинку.

Змінити кут прицілу ніяк було, бо заважав будинок, що стояв ближче. Тим часом до нас на допомогу прибув загін матросів і солдатів. Разом вибрали нову позицію: встановили гармату на Малій Разночинній біля будинку № 6. Хотіли зарядити, аж тут нова біда: ящик із снарядами залишився на старій позиції.

Юнкери, скориставшись нашою необачністю, відкрили по цьому місцю кулеметний вогонь.

Проте сміливі хлопчики помітили «мертвий простір», куди не влучали кулі.

Ми й незчулися, як хлопчики вже шмигнули до паркана і поповзли. Вони підтягували до гармати снаряди, якими артилеристи тепер влучно били ненависного ворога.

Це були чудові хлопчики — сміливі, відчайдушні.

Одного з нас — товариша Павлова — пораненого вони винесли з-під вогню і доставили в госпіталь.

Ми ніколи не забудемо цих маленьких безіменних борців.

*К. ІЛЬІНСЬКИЙ, Л. ПАВЛОВ,
учасники Жовтневого збройного повстання*

ПЕРШЕ ЗАВДАННЯ

Йшов 1914 рік. Каті, моїй молодшій сестричці, було тоді дванадцять років. Жили ми на Пресні, у підвалі двоповерхового будинку. Сім'я була велика, і, щоб допомогти батькам боротись із злиднями, ми рано почали працювати.

З дванадцяти років Катя пішла ученицею до галстукової майстерні. Була вона маленькою тендітною дівчинкою, але працювати їй доводилось по десять годин на день.

Важкий це був час... Але в нашій сім'ї жили спогадами про бої на Пресні в грудні 1905 року, і ми знали, що десь заховано гвинтівку батька, з якою він бився на барикадах.

Крім нашої сім'ї, у підвалі жили ще два студенти. Мати здавала їм кімнату.

Замкнувшись у своїй кімнаті, студенти про щось подовгу розмовляли з товаришами, які до них приходили. Ми знали, що вони «політичні», бо до них кілька разів приходила з обшуком поліція. Але поліцаї ніколи нічого не знаходили. Мати й батько допомагали студентам надійно ховати листівки і заборонені книжки. А ми, діти, вміли міцно тримати язика за зубами.

Одного разу, коли до студентів повинні були прийти товариші на чергові збори, наскочила поліція.

Жандарми поводитись не так, як звичайно,— зроблять обшук і підуть. Вони зробили у нас вдома справжню засідку, і нікому з нас не дозволили рушити з місця. Студенти сиділи під охороною жандармів в одній кімнаті, а ми, діти,— в другій. Батьків не було вдома...

Ми знали, що скоро до нас у дім прийдуть підпільники. Але, мабуть, знала про це й поліція. Ми з жахом чекали, що всі потраплять у пастку.

Залізши в куток, я і сестра Марія тихо обмірковували, як бути. Як попередити підпільників? Ми знали їх адреси, але хіба вийдеш з дому, коли біля дверей сидить величезний жандарм? А вікна відкривати не можна: почують.

— Я вилізу через квартиру у двір,— сказала Катя.

— Через квартиру?! — повторили ми з Марією приголомшені.— Та ти не пролізеш!

— Пролізу,— впевнено сказала Катя.

Вікно кімнати, де ми сиділи, виходило у двір. Воно було трохи нижче від рівня землі, а під ним була яма, як завжди буває в підвалах.

Вилізши через квартиру, Катя присіла в цій ямі і діждалась, поки шпигун, що вартував на вулиці, повернув за ріг. Тоді вона швидко

вискочила, а потім, ніби нічого й не було, спокійно пішла до двору. Хіба мало дітей бігає в дворі! Шпигун не звернув на Катю уваги.

Пройшло кілька хвилин. Ми з тривогою чекали, як там справи у Каті...

Час минав... Ніхто з підпільників не приходив. Ми ледве могли втамувати свою радість... Але жандарми все ще сиділи в кімнаті. Вони просиділи до вечора і пішли ні з чим. Тоді вбігла в дім сяюча Катя...

Таке було її бойове хрещення.

А через три роки, у дні жовтневих боїв, вона прийшла до нас на медпункт.

— Я буду з вами, — твердо сказала Катя.

Даремно ми говорили, що вона ще маленька. Дівчинка наполягала на своєму і, справді, зуміла незабаром стати дуже корисною нам.

Увечері цього дня на медпункт принесли кількох тяжко поранених. Ми перев'язали їх, але потрібна була лікарська допомога.

Начальник військового госпіталю, що містився поруч, відмовлявся брати поранених. Тоді ми нагадали йому, що влада на Пресні належить повсталим робітникам, і поклали поранених до палати. Але при такому начальнику в госпіталі потрібна була своя людина, щоб усе було як слід.

Ми послали Катю. І п'ятнадцятирічна Катя добре справилась із своєю роллю «комісара госпіталю».

А. ЛИТВЕЙКО

СТЬОПКА-ЧЕРВОНОГВАРДІЄЦЬ

Вечоріло. Стьопка сидів на табуретці, підперши кулачком щоку, і з тривогою дивився у вікно. На вулиці, завжди такій жвавій, не було ані душі. Раптом напружену тишу прорвали рушничні постріли. Обличчя хлопчика одразу змінилося, очі загорілись. Він уявив себе поруч з батьком на барикаді, з гвинтівкою в руках.

Наче вгадавши настрій сина, мати суворо сказала:

— Сиди вдома. Сам знаєш, який час. Ще підстрілять...

Але ніщо вже не могло його вдержати. Стьопка, щоб ніхто його не помітив, шмигнув за двері і побіг до заводу, де воював батько.

От уже кілька днів дружинники Московського машинобудівного заводу стримували натиск юнкерів, які намагалися прорватись до Ваганьковського кладовища, де стояла червона артилерія.

Стьопка прибув на завод саме тоді, коли там точився запеклий бій. Іванов тільки глянув на сина. Спостерігаючи за просуванням ворога, він віддавав накази:

— Патронів не витрачати. Стріляти по вірній цілі!

Він розумів, що своїми силами дружинники не продержаться. Треба повідомити в штаб. Але як? Телефон не працює. Послати когонебудь з червоногвардійців не можна: кожен дуже потрібний тут... Стьопка! Він маленький, дорогу до штабу знає, пробереться, щоб ніхто його не помітив.

Командир загону схопив аркуш паперу, швидко написав кілька слів. Віддав синові.

— Біжи мерщій до штабу. Та гляди ж, будь обережний!

Стьопка взяв папірця, поклав його в кишеню і щодуху побіг. Він знав, що коли не встигне, не дійде, червоногвардійці загинуть.

Раптом з-за рогу з'явилася людина. Це був білий офіцер. Вігти назад було пізно. Краще піти на хитрість. Удавано посміхаючись, сказав:

— Я думав, червоногвардієць, аж воно, виявляється, свій.

Офіцер окинув поглядом блаженську хлопчикову одежину і різко попросив документи.

І маленький дружинник, пошукавши в кишені, подав якогось папірця. Офіцер був короткозорий. Коли він підносив папірця до очей, Стьопка встиг прочитати: «Гинемо. Завод оточено. Необхідна допомога».

Мурашки забігали по тілу хлопчика. Зрозумів, що помилився.

Думати було ніколи. Він зараз прочитає, і кінець.

Хлопчик ударив офіцера головою в живіт і кинувся у провулок. За його спиною проgrimів постріл.

Одразу Стьопка не відчув болю, тільки по руці щось потекло, і сорочка стала липкою. Але потім він зрозумів, що вже не добіжить. Ноги підломлювалися. А в голові одна думка: «Машинобудівний оточено. Не добіжу... всі загинуть».

Знесилений, Стьопка упав і знепритомнів.

Його підбрали недалеко від штабу Червоної гвардії. До пам'яті прийшов він на носилках.

— Я знаю цього хлопчину, — почув він незнайомий голос. — Це син молотобійця Іванова.

Трохи підвівшись, Стьопка торкнув здоровою рукою робітника і ледь чутно прошепотів:

— Мене батько послали. Машинобудівний оточено... Допоможіть.

Стьопка виконав бойове завдання. Червоногвардійців було врятовано.

Л. ВОЛЬФОВСЬКА

РОЗВІДНИК У ЛЕНІНА

Шістнадцятого жовтня 1919 року до нас подзвонили й повідомили, що до Московської ради має приїхати Ленін, щоб провести на фронт мобілізованих робітників-комуністів.

А в Московській міськраді тоді товпилося безліч людей, які приїжджали з провінції і з фронтів. Серед них то тут, то там з'являвся хлопчик-розвідник. Він добився, щоб його послали з донесенням у Москву, сподіваючись побачити там Леніна.

— Мені треба поспішати,— говорив він нам,— адже я — розвідник. Тільки доповім Леніну, розкажу про все... про що він схоче дізнатись, і швидше знову на фронт.

— Добре, ми тобі скажемо, коли ти зможеш побачити Леніна.

— А сюди він може приїхати?

— Звичайно, може.

Ми дали притулок хлопчикові у приміщенні міськради, нагодували, одягли. Він з усіх сил намагався бути корисним. Допомігав у канцелярії: нарізав папір, наливав чорнило, розкривав пошту, клеїв конверти. Жодної хвилини він не сидів без діла і часто говорив:

— Я вдома завжди мамі допомагав. Усе робив по господарству: дрова рубав, воду носив і меншого доглядав... а його вбили.— Очі хлопчика наповнювались слізьми, і ми намагались розвіяти його сумні спогади.

Коли стало відомо, що цього дня приїде Ленін, хлопчик весь час бігав униз на вулицю, боявся прогавити приїзд Володимира Ілліча.

На Соболевську площу почали прибувати мобілізовані робітники-комуністи.

Подзвонили, що Ленін виїхав до нас. Незабаром під'їхав автомобіль, з нього вийшли Володимир Ілліч, Надія Костянтинівна і Марія Іллівна. Тільки-но Ленін почав підніматись по сходах, як з-під них назустріч йому виринув хлопчик і, виструнчившись по-військовому, голосно сказав:

— Здрастуйте, товаришу Ленін!

— А ти хто такий? — запитав Ленін.

— Я — розвідник. Прибув з фронту до вас з донесенням...

— З якого фронту?

— З Південного.

— А де твої рідні?

— Убиті.

— Ти залишився сам?

— Сам.

— Тоді будемо просити Надію Костянтинівну, щоб влаштувала тебе до інтернату.

Хлопчик спалахнув:

— Не час зараз учитись. Я — розвідник і повинен повернутись до свого полку.

— Ну що ж, тоді їдь назад,— сказав Ленін, презирнувшись з Надією Костянтинівною.

— А коли повернешся з фронту, приходь до мене,— додала Надія Костянтинівна і запитала: — А звати тебе як?

— Ваня Соколов.

Ласкаво подивилась вона на хлопчика й додала:

— Так і домовимось, Ваню. Повернешся — приходь до мене.

Радісний, окрилений, того самого дня хлопчик пішов на вокзал.

Є. ЛОМАТІДЗЕ,

*колишній секретар Московського
Військово-революційного комітету*

КОТЯ МГЕБРОВ

Соловійов приходив пізніше за всіх артистів. Високий, незграбний у своїх величезних чоботях і рукавицях, він приносив до кімнати свіжі пахощі морозу й веселу, білозубу усмішку. Котя стояв за великим старим кріслом і боявся дихнути: зараз Соловійов сховається за ширмою і через хвилину замість нього з'явиться казковий Комунар.

...Він народився в горах, у печері, що заросла дикими травами. Син Сонця і син Людини викували для нього серце. Він виріс і спустився до людей — золотоволосий, у білому одязі й червоному плащі, який розвівався в нього за плечима, як полум'я. Він кликав до боротьби за щастя всіх пригноблених, і його ім'я — Комунар — нікому не здавалося дивним.

Комунар ішов на ниви, на заводи, в штольні, і люди, покалічені злиднями, випрямлялись. Він повертав їм силу і молодість. Навіть вісімдесятирічні починали мріяти про волю, а жінки співали про президентство до боягузів.

Ось, нарешті, перемога! Радіє народ разом із своїм Комунаром, і здається, увесь світ — це квіти, радість і червоні прапори, схожі на його плащ.

Маленький босоногий хлопчик кидається до діда:

— Підними мене на руки, я хочу побачити його! Я хочу вирости Комунаром.

Люди розступаються, і Комунар обгортає хлопчика своїм червоним плащем.

Котя Мгебров

Закінчилася «Легенда про Комунара», п'єса на три дії Петра Козлова. Але маленький чорноокий хлопчик ще довго стоїть, припавши до червоного шовку, і дивиться в обличчя Комунару. Комунар уже усміхається зовсім по-іншому, просто і привітно, рука його куйовдить кучеряве волосся хлопчика:

— Ну, голубчику! Тепер ми з тобою Вася Соловйов і Котя Мгебров.

— І ти уже не Комунар?

— Авжеж — комунар! Тільки не легендарний, а такий самий, як ти, живий.

Репетиції Революційного Героїчного театру Петрограда здебільшого відбувалися у Котиних батьків. У них була велика квартира, правда, неопалювана, — де було взяти стільки дров у ті суворі роки, — така холодна, що здавалося, з її високої стелі от-от піде сніг. Друзі жартома називали цю квартиру «крижаним будинком». Але двері «крижаного будинку» не замикали, і, крім артистів театру, сюди без запрошення приходили поети, робітники, студенти. Починались вечори веселих розмов і суперечок, таких палких, що про холод ніхто не згадував.

Батько Коті, Олександр Авелійович Мгебров, і мати, Вікторія Вслодимирівна Чекан, були артистами. Сам Котя почав брати участь у виставах з п'яти років.

На червоний Петроград наступав Юденич. Фронт проходив зовсім близько від міста. Припинились вистави в театрах. Замість барвистих афіш на вулицях розклеювали революційні плакати. У будинках рано гасили світло. А по торцівці йшли загони матросів, солдатів, ополченців.

Артисти Революційного театру поїхали на фронт. Вранці за батьками Коті прийшла машина. Коли Олександр Авелійович прощався з Котиною нянькою, в дверях з'явилася Вікторія Володимирівна. Вона тримала за руку вже одягнутого Котю. Олександр Авелійович не встиг нічого запитати.

— Тату, ми їдемо всі разом! — крикнув хлопчик.

Батько мовчки взяв сина на руки. Коли машина вже рушила, він сказав Вікторії Володимирівні:

— Мабуть, так і треба. Якщо молоді пощастило народитися в героїчний час, то вона не повинна його проспати. Навіть коли вона ще дитина. Артисти виступали на Сіверській, у Красному Селі, в революційному Кронштадті. Грали вони у великих хатах, школах, опустілих церквах. Глядачі сиділи просто на підлозі або стояли, тісно притулившись один до одного. Чути було стукіт прикладів гвинтівок, лунав веселий сміх. Але як тільки піднімалася завіса, одразу ставало дуже тихо.

Котя дивився зі сцени на солдат, які сиділи в залі, і чув, як батько, нервово кашляючи, говорив:

— У такій обстановці артист повинен бути особливо вимогливим до себе.

Батько говорив це перед кожною виставою. І ніхто не дорікав йому, що він повторюється: справді, кожного разу все здавалося новим і винятковим.

Показували майже завжди «Легенду про Комунара». Ця п'єса єднала артистів з глядачами. У залі сиділи люди, що повстали проти злиднів, темряви і безправ'я, голодні, неписьменні, — усі, хто палко бажав щастя. А на сцені артисти — схвильовані, сповнені почуттями своїх глядачів, і радісна перемога. Вона здавалася такою переконливою, такою живою й достовірною, що кожна вистава перетворювалася на урочисте свято.

Що відчував хлопчик? Він не міг би розповісти про це. Але коли він говорив: «Я хочу вирости комунаром» — це було його хлоп'ячою клятвою, клятвою Коті Мгеброва, члена Революційного Героїчного театру.

Хіба можна в такій обстановці вередувати й надокучати дорослим? Котя старався робити все нарівні з ними. Коли одного разу виставу через десять хвилин після початку перервала стрілянина і артисти, взявши гвинтівки, вибігли із залу разом з глядачами, Котя зупинив матір:

— А куди ж я? Невже мені не можна з вами?

Вікторія Володимирівна подивилася на сина. Сказати йому, що він малий, значить смертельно образити його...

— А хто залишиться з прапором, Котю? Бережи його. Ми швидко повернемося!

Котя стояв струнко, як вартовий. Здаля долинали крики, постріли. Тут, у безлюдній школі, було тихо. Та коли хтось спробує — Котя знає, що робити.

Може, все це означає, що в Коті не було дитинства, теплого і затишного, з іграми, казками й цукерками? Цукерки, справді, були рідко. Спати доводилося в пальті й валянках. Казки — мама їх розповідала без кінця-краю. Та хіба ж їх можна порівняти з тією величною захопливою казкою, яка відбувалася навколо нього?

Були у Коті й ігри. Перед будинком майдан, схожий на великий трикутник. Якщо стати обличчям до манежу, видно Інженерний замок і пам'ятник Петрові Першому. Невський проспект зовсім близенько, але сюди майже не долинає міський гамір. Це район спокійний і забезпечений. Аристократи і буржуазні тузи давно повтікали з Петрограда, але скільки ще залишилося власників великих і малих крамниць, нероб!

У будинку, в якому живе Котя, досі ще працюють майстерні, що виготовляють корсети і капелюхи. У власників цих майстерень діти — ровесники Коті. На подвір'ї діти збиралися всі разом. Грали в індійців, у розбійників. Але час накладав на ці ігри свій відбиток: в індійців з'явився червоний прапор, і вони захищали його від колонізаторів. Наступаючи, індійці кричали «бий білих», а білі розмахували над головою гвинтівками і осипали прокльонами червоних голодранців.

Під час цих «збройних» сутичок Котя був прапороносцем червоних, його товариші знали: він ніколи не випустить прапора з рук.

Котя розповідав друзям про вистави, водив їх по черзі на репетиції до театру. Деякі п'єси діти розігрували потім на майдані перед будинком. Особливо вони любили одну — про Паризьку комуни.

...Солдати — їх, звичайно, грали «білі» — розстрілюють загін комунарів. Хлопчик, який разом з дорослими бився на барикаді, просить відпустити його додому. Тільки на півгодини: він мусить віддати матері годинника, якого не встиг продати. На цей годинник сім'я зможе прожити тиждень. Офіцер поблажливо плескає його по спині: «Йди, навіть нам убивати тебе!» Але через кілька хвилин хлопчик прибігає назад, він хоче вмерти разом з своїми товаришами. Піднято рушницю.

— Вогонь! — наказує офіцер. І раптом сталося щось зовсім не за п'єсою: один з солдатів, Коля, син корсетниці Терентьєвої, кидає рушницю і кричить:

— Я не буду стріляти! Мені гидко бути білим.

«Білі» розгублено мовчать: серед них Коля вже шостий відступник.

Того ж вечора, коли Котя йшов додому, хтось грубо схопив його за комір. Він кинувся вбік і в півтемряві парадного входу пізнав старшого сина Терентьевої.

— Ти мені ці жарти кинь, Котько! А то провчимо...

Здоровий двадцятирічний парубок не усміхався. Він погрожував серйозно, наче перед ним стояла не дев'ятирічна дитина, а небезпечний ворог. У парубка було м'яке біляве волосся, зовсім як в артиста Соловйова, але безбарвні очі сиділи глибоко і бігали швидко й тупо, як у щура.

Що може зробити з ним цей здоровило, якому не вдалося втекти разом з іншими крисами? Котя раптом відчув, що ненавидить його і що ніколи перед ним не поступиться. Він заговорив швидко, пошепки:

— А я тебе не боюся, чуєш? І Коля більше до тебе не повернеться, він наш.

Рипнули нагорі двері, і Вікторія Володимирівна вийшла на майданчик: — Котю, з ким ти там, синку? Час уже йти на концерт.

Цей концерт відбувся після міського передтравневого мітингу в Таврійському палаці. Олександр Авелійович Мгебров і Вікторія Володимирівна Чеқан читали вірші пролетарських поетів різних країн, що закликали до світової революції. Вірш Уолта Уїтмена «Пісня досвітнього знамена» вони читали втрьох — разом з сином. Знову Котя стояв біля червоного прапора і в зал летів його високий, дзвінкий голос:

Волі знамено, червоне знамено,
Кров'ю робітничою просочено воно.

У цьому залі було кілька тисяч чоловік. Але голос Коті лунав серед тиші так само схвильовано, як в Сіверському і Красному Селі, де Котя виступав разом з артистами Революційного Героїчного театру. Він уже закінчив читати і мовчки стояв біля прапора разом з батьком і матір'ю. Зал мовчав. Потім, ніби в усіх водночас виникло це бажання, люди підвелися. З різних рядів неголосно почувся початок пісні:

«Повстаньте, гнані і голодні...» І її підхопив увесь зал. Котя співав «Інтернаціонал» разом з усіма, стоячи біля червоного прапора як вартовий. Це було 20 квітня 1922 року.

Весна того року стояла прозора, голуба. Вітер лагідно гладив дерева, і птахи співали якимось особливо спокійно. Країна Рад готувалася до Першого травня.

Артисти Революційного Героїчного театру працювали в ці дні особливо напружено. Щодня концерти, вистави, репетиції. Тільки 22 квітня репетиції не було. Котя зранку грався на подвір'ї, потім, по-весняному розчервонілий, забіг у кімнату:

— Мамо, захворів один хлопчик, йому треба відвезти хліба. Це близьенько, дві трамвайні зупинки.

Чому того спокійного ранку так хвилювалася Котина мама? Адже вона залишала його в кімнаті одного навіть під час бою...

— Гаразд, Котю, тільки їдьмо разом.

— Мамо, навіщо, адже я з товаришами!

Вікторія Володимирівна зашарілася. Загорнувши хлібину, вона подала її Коті й крикнула йому навздогін:

— Швидше повертайся!

Потім вона виглянула у вікно. Кілька хлопчиків швидко йшли до трамвая. Про щось, очевидно, сперечалися. Засміялись. Почали вибивати один в одного з-під ніг сірникову коробку. Вікторія Володимирівна опустила завіску. В останню хвилину вона помітила старшого сина Терентьєвої, — він виходив з будинку. Минуло дві години. Коті уже час повернутися. Аж ось і дзвоник, короткий, швидкий. За дверима Вікторія Володимирівна побачила товаришів Коті і незнайомого чоловіка.

— Ви громадянка Чекан? Якийсь мерзотник скинув вашого сина з трамвая. Хлопчика щойно відвезли до лікарні. Злочинця затримати не вдалося: обличчя його ніхто не запам'ятав. Марно Вікторія Володимирівна одразу почала дзвонити до Терентьєвих: старший син був уже дома...

24 квітня Котя помер. Його привезли додому, і здавалося, усе місто йшло прощатися з ним. Йшли червоноармійці, які знали Котю з фронтів вистав, старші товариші по сцені, які ще так недавно пророкували йому долю талановитого артиста, його ровесники...

Труну було вкрито червоним шовком — це було те саме знамено, біля якого стояв Котя чотири дні тому, виступаючи в Таврійському палаці. Його прислала міська партійна організація. Ховали Котю 26 квітня. Було стільки людей, квітів і прапорів, що здавалося — це не похорон, а демонстрація. Усі йшли до центру міста, на Марсове поле, туди, де лежали люди, які завоювали право на безсмертя, — герої революції і громадянської війни. Котю поховали поруч з ними — так вирішив комсомол. На маленькій гранітній плиті викарбували напис:

КОТЯ МГЕБРОВ-ЧЕКАН
юний артист-агітатор
(1913—1922)

І досі діти й дорослі приносять квіти на могилу Коті, а минуло ж понад сорок років... Котя міг би тепер бути видатним артистом. Або поетом,— він почав рано складати вірші. А може, художником... Але хіба його життя, таке коротке, не прекрасне?

М. ЯХОНТОВА

ПЕРШИЙ ПОДВИГ МОЛОДОГО ЧАПАЄВЦЯ

Ескадрон ішов широкою, вкритою снігом степовою рівниною. На шляху траплялися звалені телеграфні стовпи, зірвані мости та спалені села — сліди відступу білокозаків. Червоноармійці жартували, намагаючись перебороти втому.

— Ей, Ничипоре, ти ж, здається, тутешній? — запитав один з червоноармійців у літнього бійця, якого весь ескадрон називав Ничипором.

— Тутешній. Ось і цвинтар наш видно. Від нього до села рукою подати, всього яких-небудь верст сім буде.

— А хто з рідних у селі є?

— З рідних? — перепитав Ничипір. — З рідних дружина є та діти.

— А ти попроси командира, він до ранку відпустить, ось і зустрінешся.

Ничипір мовчав.

Василь Іванович Чапаєв, очевидно, чув цю розмову. Він притримав коня і, озирнувшись назад, спитав:

— Зустрітись з домашніми, кажеш, хочеться?

— Так точно, товаришу начдив, хотілося б.

Чапаєв наказав мені відпустити Ничипора.

— От людям везе! — сумовито зауважив хтось з бійців.

І двох днів не був у відпустці Ничипір. Повернувся він не один — привіз з дому хлопчика, десятирічного сина Петю.

— Нехай до служби звикає. Можливо, і в люди колись вийде,— сказав Ничипір товаришам. На запитання старшини: «Ну, як вдома?» коротко відповів:

— Померла.

Усі зрозуміли, що сина свого Ничипір не від добра привіз в ескадрон. Хлопчик був виснажений, погано вдягнений.

Хлопця вдягли в те, що знайшлося в ескадроні. Старшина дав йому свою стару венгерку, а «каптьор» — чоботи й будьонівку. Усе, звісно, було на ньому велике, але перешивати в ескадроні було нікому. Лише на ремені гвіздком пробив старшина ще одну дірочку — ближче до пражки.

Більшу частину часу Петя проводив серед коней, на конюшні. Хлопчик він був тихий, сором'язливий і до людей підходив лише тоді, коли його кликали.

Бійці полюбили хлопчика за те, що послужливий був і ніякої роботи не боявся. Доглядати коней допомагав він не тільки батькові. Прийде, було, взвод на стайню, а в нього вже всі коні напоєні. Особливо любив Петя овес роздавати коням. Ніколи жодного коня не зобидить. За це й зробили Петю помічником фуражера.

Настала весна. Вороги Радянської влади не вгамовувались і рвались до центру Росії. Зломити сили ворога, не допустити його до Волги — ось завдання 25-ої Чапаєвської дивізії, яку нещодавно перекинули з Уральського фронту.

Двір був заповнений нерозсідланими кіньми, а в далекому кутку, обнявши руками шию Гнідого і припавши до нього головою, плакав Петрик.

— Ех, Гнідко, Гнідко, не зумів ти вберегти мого батька, не зміг прикрити його від удару ворога!

І кінь, ніби зворушений доріканням, перестав жувати сіно і настав вуха, прислухаючись, чи не чути за тином кроків його господаря.

— Ну, Петре, гляди тепер Гнідка,— поплескуючи коня по крупу, сказав старшина ескадрону.— Ти тепер йому будеш за господаря. Бережи та доглядай його, як батько твій його кохав. І амуніція щоб була в порядку. Ничипір покійний акуратний до всього був: і сідло, і в'юк завжди в порядку тримав. Без цього не бути тобі справжнім кавалеристом.

Хоча Петрик і раніше чистив Гнідка й напував його, але робив це більше для втіхи. Тепер же свідомість того, що він господар коня, змушувала його ще краще виконувати свої обов'язки. Петрик швидко вивчив звички коня, і той став ходити за ним, як за Ничипором. А згодом хлопець почав дресировати коня. Спочатку червоноармійці з недовір'ям ставились до цього.

— Утече від тебе кінь та ще й покалічиться, якщо балуватимешся з ним,— казали вони.

Але кінь зважав до хлопчика і з кожним днем успішніше виконував його завдання. Петрик навчив його вітатись і ставати на коліна.

— Ану, покажи, Петре, як у тебе Гнідко вклоняється,— просили червоноармійці. І коли Гнідко ставав на зап'ястя, впираючись носом об землю, усі весело й голосно реготали.

Одного разу до ескадрону приїхали начдив Василь Іванович Чапаєв і комісар Фурманов. Розмовляючи з бійцями, Чапаєв побачив Петрика, який проїхав повз них на своєму коні.

— А це що за орел? — спитав він.

— Син загиблого червоноармійця Ничипора, наш новий боець,— доповів я. Чапаєв пам'ятав Ничипора і покликав до себе Петрика.

Червоноармійці розступились, і Петрик, поправивши на голові шолом, під'їхав до начдива, зіскочив з коня і, поплескавши його в груди, примусив нахилитись і стати на коліна. Сам же виструнчився і хвацько приклав руку до будьонівки.

Та в цей час пролунав голосний сміх: кінь усім корпусом ліг на землю. Регіт посилювався, і серед шуму голосів Петрик почув:

— Оце так дресирувальник!

— Кінь вирішив вірно,— жартома сказав Фурманов,— краще лежати, ніж стояти на колінах.

— Лежати — не бігти,— уїдливо додав хтось. А Гнідко лежав у натовпі людей, не виявляючи найменшого наміру підвестись.

Чапаєв, поплескавши хлопчика по плечу, сказав:

— Не соромся, хлопче. Батько твій, Ничипір, теж не любив хилитись. А розвідникові куди краще, коли кінь уміє лягати, а не вклонятись.

Ескадрон діяв у тилу білих. Він повинен був відбити обоз і артилерію противника. Великі сили білих не давали змоги вести розвідку боем. Висилати кінні роз'їзди — небезпечно: білі могли виявити ескадрон. Посилати в розвідку піших у такій обстановці також було ризиковано. Та й мало від цього користі: кавалерист без коня — поганий війн.

Тоді Петрик запропонував:

— Мій кінь уміє лягати. Нас з ним ніхто не помітить. А я все розгляну і на ньому назад примчу.

Спочатку це мені здалося безглуздям. Як можна хлопчика посилати на таку справу? Але, подумавши, я вирішив, що це, мабуть, для нас єдиний вихід. Не сидіти ж нам, як сліпим, у яру.

Коли стемніло, Петрик на своєму Гнідку поїхав у розвідку.

Білогвардійські частини рухались по курній дорозі. Кінь Петрика лежав непорушно в густій траві так близько від них, що знята солдатами курява закривала його.

«Хоч би не пирхнув Гнідко від куряви»,— подумав Петрик і почав рукою витирати йому ніздрі.

Бічні дозори білих пройшли обабіч дороги. Отже, по битому шляху йшла колона головних сил противника.

— Ну, Гнідко, полежи ще трошки.

Гнідко лежав спокійно з відкритими очима, навколо яких настирливо кружляла мошва.

Пройшов останній взвод піхоти. Курява на дорозі почала потроху спадати. Але ось почувся стукіт коліс і кінський тупіт.

Почувши, що наближаються коні, Гнідко підвів голову і, підігнувши ноги, хотів стати, але Петрик силоміць відтягнув за вудила його голову назад і всім тілом навалився йому на шию. Через кілька хвилин по дорозі пройшла тридюймова батарея. Солдати-артилеристи нещадно хльоскали нагаями зморених селянських коней, які тягнули гармати.

Колеса гармат з гуркотом проїхали зовсім близько. Почувши удари нагаїв, Гнідко ще кілька разів напружився, щоб встати, та Петрик ще сильніше відтягнув йому назад голову.

Кінь не зміг підвестись. Дуже затягнутий уздою, він важко дихав.
— Лежи, лежи, Гнідко, — заспокоював його Петрик.

Батарея, прогуркотівши, займала позиції. Але раптом зовсім близько від Петрика промчав офіцер. Він найближчим шляхом добирався до батареї і, звернувши з дороги, проїхав майже через куці, де причаївся юний розвідник.

Гнідко рвонув голову і піднявся на витягнуті передні ноги. Звалити його ще раз Петрикові було не під силу. Ще секунда, і кінь встане на всі чотири ноги.

Петрик рішуче скочив у сідло, пришпорив коня і вихором полетів до яру.

Щоб його не помітили і щоб тим самим не видати ескадрон, він круто повернув коня через луки і під'їхав до своїх з другого боку балки.

— Біла артилерія готується відкрити вогонь! — захекавшись, доповів він.

— По конях! — пролунала команда, і через кілька секунд ескадрон з криком «ура» летів на батарею противника.

Офіцери пробували відстрілюватись. Артилеристи в паніці кидали гармати, рубали шаблями посторонки і по двоє намагалися сісти на зморених коней.

Ескадрон захопив три гармати і обоз із боєприпасами.

Це був перший бойовий подвиг юного кавалериста-чапаєвця Петрика.

Ніхто вже не насміхався тепер над дресируванням коня. Навпаки, багато червоноармійців ескадрону спочатку ніби жартома, ще не вірячи в свій успіх, почали привчати своїх коней лягати. І через місяць майже всі коні ескадрону лягали за сигналом своїх господарів.

*С. КУЗИНІН,
колишній командир кавескадрону
25-ої Чапаєвської дивізії*

ПОДЯКА ЧАПАЄВА

Усі пам'ятають чудовий кінофільм, який розповідає про подвиги Чапаєва і про бойових соратників полководця — ординарця Петьку, кулеметницю Анку. Насправді ж відому кулеметницю Чапаєвської дивізії звати Марія Андріївна Попова. Тут ми друкуємо її спогади.

У перервах між боями наші полки поповнювались новими бійцями-добровольцями. Селяни й робітники групами і поодиноці йшли до Чапаєва. У кожного з них було одне палке бажання: захищати від ворогів Радянську республіку.

Якось влітку 1918 р. в штаб до Чапаєва прийшов тоненький хлопчик з блакитними очима, років дванадцяти-тринадцяти. Він назвався Павлушею Сахаровим і сказав, що хоче воювати з білими:

— Вони мого батька вбили, село спалили...

Чапаєв уважно вислухав розповідь хлопчика, лагідно поплескав його по плечу: «Не журись, малий, за батька твого ми помстимось, а про тебе подбаємо. Залишайся поки що при штабі».

Павлуша дуже просив командира, щоб той дозволив йому бути в строю, просив гвинтівку, мало не розплакався. Але Василь Іванович не здавався на просьби.

— Малий ще, — сказав він хлопцеві. — Мабуть, і гвинтівку не піднімеш...

Минуло кілька днів, і бійці-чапаєвці всією душею полюбили скромного, допитливого хлопчика. Павлуша точно й акуратно виконував усі доручення командирів, мужньо ділив з дорослими злигодні бойового життя. Вечорами після важких переходів він сідав біля когось з бійців і уважно дивився, як той розбирає і чистить зброю.

— Придивляйся, брате, придивляйся, — говорили в такі хвилини чапаєвці й охоче пояснювали Павлуші будову гвинтівки.

Незабаром усі ми переконались, що ці уроки не пройшли марно для хлопця. На підступах до міста Уральська зав'язався запеклий бій з білокозаками. Одну за одною відбивали ми атаки противника. Але ворог підкидав дедалі нові сили. Чапаєв, мов вихор, мчав уздовж цепу своїх полків, підбадьорював бійців, віддавав накази.

Міняючи кулеметну стрічку, я бачила, як Василь Іванович промчав повз мене і на кілька секунд затримався біля краю окопа. «З ким це він розмовляє?» — подумала я. І, оглянувшись, побачила Павлушу Сахарова. В руках у хлопця була гвинтівка. Мене здивувало його вміння поводитись із зброєю. Він уважно прицілювався в наступаючих білобандитів, спокійно й холоднокривно спускав курок...

Коли останню атаку білокозаків було відбито, наші полки вишикувались для огляду.

І в загальній стрій поруч з дорослими бійцями став маленький чапаєвець Павлуша Сахаров. Я бачила, як, обходячи стрій, Василь Іванович зупинився біля Павлуші і міцно, з подякою потиснув його маленьку руку.

ЧАПАЙОНОК

Мимо вартового прошмигнула маленька закутана постать. Мерзлі валянки застукали по східцях ганку чапаєвського штабу.

— Ти куди? — гукнув червоноармієць і загородив прикладом гвинтівки вхід до хати.

— Мені треба до Чапаєва, — відповіла постать тоненьким голосом.

— Та ти хто?

— Я Ліда Ягунова. Хочу вступити до загону.

— Так ти дівчинка? Скільки ж тобі років? Тринадцять? От так молодець! — розсміявся червоноармієць. — Тільки куди ж тобі! Мала! Підрости трохи!

— Я хочу до загону! — наполегливо вигукнула Ліда. — Пусту до Чапаєва!

Дівчинка нахилилася і під гвинтівкою проскочила в двері.

— Тихше, не так прудко! — пролунав над нею спокійний голос, і Ліда побачила вусатого чоловіка у військовій формі.

— Отож, Василю Івановичу, ця дівчина просить до загону, — посміхаючись, сказав вартовий. — Тільки ж дуже мала, їй ще ляльками бавитися.

Чапаєв уважно подивився на Ліду.

— Дарма, що молода! Зате метка, зразу видно урвиголова, — сказав він. — Ти чия?

— Самарського робітника Ягунова дочка.

— Зарахувати ординарцем і навчити поводитись з кулеметом, — наказав Чапаєв.

Якось Ліда стояла в секреті на передовій заставі. Ніч була морозна, ясна. Зірки сяяли над головою. Раптом удалині замайоріли темні тіні. Ліда зрозуміла, що до загону підкрадаються козаки.

Поповзом добралася вона до своїх.

Партизани, які вже дримали, посхоплювались. Пролунала команда:

— Перший батальйон, вперед!

Зацокотіли постріли. Козаки відповіли залпами. Ліда була вже в передовому цепу й строчила по козаках з кулемета.

Раптом козаки перестали відстрілюватися. Було видно, що вони обходили червоні частини з лівого флангу, пробираючись у тил. Ліда

підхопила свого «максима» і разом з партизаном Миколою швидко перенесла його на лівий фланг, де вже темною масою насувалася козака кіннота. Вибравши зручне місце і заховавшись за кущами, Ліда почала поливати білих швидким кулеметним дощем.

Підбадьорений цим прикладом, цеп червоноармійців підрівнявся і кинувся вперед.

Назустріч загуркотіли ворожі гармати. Осколки снарядів і шрапнелі рвали на шматки землю. Від гарматної канонади двигтіло повітря. Застогнали поранені. На білому снігу темними плямами лягли тіла вбитих.

Ліда помітила, як кілька червоноармійців завагалися і відступили. Дівчинка щільніше притулилася до кулемета. Влучні кулі «максима» знищували ворога. Козаки, що наступали, залягли і почали окопуватися. В цю мить коло Ліди з'явився Чапаєв. Він зіскочив з коня і пронизливим поглядом оглянув темні кущі. Помітивши Ліду, він підійшов і гукнув під татакання кулемета:

— Добре! Так! Бий їх, буржуїв! Бий білогвардійців! — Миколі, який подавав кулеметні стрічки, він сказав:

— Не поспішай, Миколко! Подавай не так швидко, а то заїсть, зіпсуєш усю справу.

Світало. Бліді смуги лягли на обрії. Ясніше стало видно білогвардійські козачі цепи.

Ліда передихнула, перевірила приціл і знову застрочила вогнем з кулемета.

Козаки відступили і врозтіч кинулися назад. Чапаєвці за ними. Відбили кулемет і одну гармату.

Після бою Чапаєв покликав до себе Ліду. Він ходив по хаті і наспівував свою улюблену пісню «Вдоль по линии уральской молодой орел летал».

— А, це ти? — сказав він і вийняв з кишені золотий годинник. — На, візьми, носи і пам'ятай, як Чапаєв цінує хоробрість.

— Оце так чапайонок! — сказав хтось поруч. — Власний годинник Чапаєв віддав!

Відтоді й почали називати Ліду Ягунову «чапайонок».

...Цепи червоних бійців посувалися на Уфу. Вдалині сріблилася річка Бела. Високі комиші ховали партизанів од ворожого обстрілу. Василь Іванович Чапаєв, сидячи в човні, керував наведенням понтонних мостів через річку.

Раптом над головами веслярів з'явився аероплан і заскрекотів кулемет. З-під чорної папахи по обличчю Чапаєва потекла цівкою кров. Ліда кинулася до Василя Івановича перев'язати голову.

— Дарма, це мені корисно. Два тижні нічого не робив, занудьгував навіть... — крізь зціплені зуби жартував Чапаєв.

...«Чапайонка» полюбили всі. Але одного разу вона розгнівала Чапаєва. У Ліди зламалася похідна дерев'яна ложка. Не довго думаючи, вона забігла в пусту козачу хату і взяла зі столу металеву ложку. Після походу всі сіли обідати в селі, яке щойно взяли в бою. Чапаєв помітив, що Ліда їсть металевою ложкою.

— Звідки це у тебе? — насторожився він. — Пам'ятаю, у тебе була дерев'яна ложка.

Ліда, засоромившись, розповіла, як вона дістала металеву ложку. Василь Іванович спалахнув і вдарив кулаком по столу.

— На коня! — наказав він.

Ліда виконала наказ, не розуміючи, в чому річ.

Скочивши на коня, дівчинка зупинилася під вікнами хати.

Василь Іванович вийшов на ганок, суворо подивився на неї і сказав:

— Чапаєвець повинен усе розуміти з одного слова. Я тобі прощаю цю помилку через молоді літа. Зараз же відвези ложку й поклади там, де взяла її.

А. МИХАЙЛОВ

АДРЕС

У вересні 1957 року до Державного архіву Жовтневої революції і соцбудівництва Ленінградської області звернувся інженер-геолог Арсен Іванович Волкотруб, що прибув з Краснодарського краю, щоб одержати посвідку червоного партизана. Дванадцятирічним хлопчиком він разом з батьком у 1918 році пішов у партизанський загін і майже три роки поділяв з партизанами усі труднощі походів, був розвідником, а згодом — командиром загону розвідників. Після важкого поранення молодого героя залишили на лікування в одному населеному пункті. Партизанський загін попрощався з хлопцем, якому було вже п'ятнадцять років, і видав йому «Адрес», який розповідає про його бойові діла. Далі «Адрес» друкується трохи в скороченому вигляді із збереженням стилю цього документа.

ЧЕРВОМУ ПАРТИЗАНУ АРСЕНУ ІВАНОВИЧУ ВОЛКОТРУБУ

Товариш Волкотруб А. І. за час свого перебування у партизанському загоні з 23 квітня 1918 року і до цього часу показав, що він дійсно був стійким бійцем за Радянську владу. Безмежно відданий боєць, цей юнак бився з ворогом до останніх сил і не шкодував у боротьбі навіть свого життя, аби допомогти загоні подолати ту чи іншу фортецю.

У важкі хвилини був стійким, завжди вірив, що переможемо ворога, не втрачав бадьорості у будь-яких бойових умовах і не боявся жодної небезпеки. Були хвилини, коли наш загін, зазнавши поразки в боях з колчаківцями, перебував у найтяжчих умовах свого існування. Від навали білих після наших втрат ми були на грані загибелі. У такі хвилини навіть немолоді вже члени загону впадали в розпач, а юні бійці, між якими найбільш бойове місце займав тов. Волкотруб А. І., ніколи не журилися і билися, як звірі, у найтяжчих боях.

★

Ось визначні моменти героїчної боротьби тов. Волкотруба А. І. 7 серпня 1918 року наш загін просувався крізь лісові хащі, виконуючи план бойових дій. Раптом ми несподівано зустрічаємо ворожий підрозділ. З гучним «ура» кинулись ми на нього.

Бій був нерівний.

На кожного з нас припадало по кілька добре озброєних і вимуштрованих ворогів, але ми, незважаючи на всі хиби бойового мистецтва, захищали один одного і всі разом Радянську владу.

Багато полягло у тому бою наших партизанів, усе кипіло у бойовому вирі. Була жахлива кровопролитна картина кровопролиття. В один з моментів бою загинув батько нашого бійця — Волкотруб Іван Савелійович.

Волкотруб І. С., помічник командира загону, добре володів шаблею й іншою зброєю. Він був ще учасником російсько-японської війни. В розпалі бою на Волкотруба І. С. напало кілька білогвардійців, яких він разить шаблею, а ще один підоспілий ворог пострілами з нагана вбиває Івана Савелійовича. Арсен, що був поблизу, пострілами з браунінга порішив батькового вбивцю. Інший білогвардієць кидається з шаблею на Арсена Волкотруба і, розрубавши йому ліву щоку, сам валиться з коня від пострілів з браунінга юного героя, що уникнув смертельної шаблі і постраждав лише щокою.

Обливаючись кров'ю, тов. Волкотруб А. І. не розгубився. Вихопивши бомбу і підскочивши до зграї білогвардійців, де нещадно рубали партизанів, він кидає її у ворожі лави. Потім кидає ще одну бомбу. З боків теж почувлися вибухи бомб і гранат, які завдали ворогові втрат. Білогвардійці кинулися панічно тікати, але ззаду наспіли наші кулемети, і небагато кому пощастило врятуватися.

Від рани тов. Волкотруб А. І. тут же в загоні одужує.

Після втрати батька він поклявся нещадно мститися ворогові, не шкодуючи свого життя у боях (мати Арсена з чотирма дітьми померла з голоду після пограбування її майна білими карними загонами;

колчаківці вчинили над нею розправу, довідавшись, що її чоловік і син у партизанському загоні).

23 серпня 1918 року Волкотруб А. І. заявив командирові партизанського загону про те, що він піде мститися бандитам. Командир не відпустив Арсена, переконуючи, що білі ввіймають його й стратять. Але тов. Волкотруб, узявши, крім зброї, що в нього була, ще бомби і випросивши у товаришів ще дві гранати, пішов. Чотири дні не було від нього жодної звістки, і ми вже вважали, що тов. Волкотруб загинув.

Наблизившись до села Малишинки, наш боєць побачив у лісі білогвардійця, що прогулювався з якоюсь жінкою. Непомітно підкравшись, він вбив його, а жінку розпитав, хто зараз у селі.

Увечері наш боєць зайшов у село, докладно випитав у дітей, де стоять білі, і, дочекавшись ночі, підкрався до штабного будинку. Але собаки його відігнали. Тікаючи від собак, Арсен кидав їм хліб, приманюючи їх до себе. Підійшовши вдруге до штабу і підкравшись до вікна з боку квітника, він побачив кілька білих командирів, що розглядали карти на столі.

Тов. Волкотруб кидає у вікно бомбу, а сам тікає через город, але наляканий собаками повертає в бік між хатою і коморою. Тут він помітив панцирний автомобіль, на якому нікого не було. Не розгубившись, Арсен кидає на ходу гранату, попадає у передню частину панцирника, де розбивається переднє колесо і псується мотор. Коли Арсен біг між коморою і хлівом, він був помічений вартовим, але, влучно відстрілюючись, врятував себе. Вдень від населення ми довідалися про поразку штабу білої частини, що стояла поблизу. Опорні колчаківські пункти були паралізовані. Увечері ми захопили с. Малишинку і всі продовольчі і бойові запаси в цьому селі. Увечері знайшовся і тов. Волкотруб, який після цього подвигу призначається командиром розвідників.

Ось один з моментів, що характеризують витримку, велику віру в свої сили і непохитний героїзм тов. Волкотруба у найтрудніших обставинах.

Після втрат в бою з ворогом 14 вересня 1918 року (коли билися майже безсилі) наш загін змушений був відступити в далекі безлюдні ліси. Тут ми зіткнулися з великими труднощами. Через нестійких товаришів, що залишали загін, наші лави почали рідшати. Командир загону тов. Муратов С. В. вирішив розбити свій загін на дрібні частини і непомітно для ворога прорватися в тил. Тов. Волкотруб попросив відпустити його на чолі відділення розвідників, щоб вони могли діяти як самостійна одиниця. Командир загону дозволив. Підібравши собі бойових розвідників і озброївши їх браунінгами, гранатами і бомбами, тов. Волкотруб зник у тайзі. На сьомий день в тилу у білих юні роз-

відники (їх було 11 чоловік віком від десяти до шістнадцяти років), перебуваючи в Карасуявській волості, довідались, що в селі Опенівка сидять 39 заарештованих більшовиків і що їх мають скоро розстріляти, а зараз їх жорстоко катують. Тов. Волкотруб умовив своїх розвідників звільнити червоних.

Наближаючись до села Опенівка, через нічних пастухів, що пасли коней, розвідники докладно вивідали розташування села і комори, де сидять заарештовані. Коли підійшли до самої Опенівки, була дуже темна ніч, бо йшов великий дощ. Пригадуючи ознаки, які їм розповіли пастухи, ледве знайшли город, і довелося повзти через картоплі й коноплі. Вже близько біля комори розвідники приготували браунінги й бомби й умовилися, як діяти. Коноплі хоч були й близько, але не біля самої комори, і довелося підкрадатися, припавши до землі.

Вже майже біля самої комори Волкотруб тихо кашлянув, і з гучним «ура» всі кидаються на вартових, осипаючи їх градом куль. В цей же час Волкотруб разом з розвідником тов. Мармишевим підскакують до дверей, кидають дві гранати і звільняють 37 заарештованих (два загинуло під час вибуху гранат; від необережності загинув і тов. Мармишев). З колами і дрючками звільнені кинулися на ворогів. Внаслідок, тут же, у дворі, було захоплено два станкових кулеметні і рушниці з боеприпасами. З допомогою цієї зброї напали на білих. Білогвардійці змушені були з села відступити, залишивши весь обоз і майже все бойове спорядження, за допомогою якого вдалося підтримувати бій, аж поки через півтора дня не підійшла наша головна частина.

Під час бою в загоні тов. Волкотруба було вбито три чоловіка і сам він важко поранений в праву ногу вище коліна.

Маючи кулю в носі, наш боєць перебував у винятковому стані: він стікав кров'ю, був нелюдськи втомлений та ще переживав горе від загибелі товаришів з свого відділення. Довідавшись, що все було зроблено під керівництвом такого юного бійця, визволені ним взяли тов. Волкотруба під особливий нагляд, висловили йому велику подяку і робили все, щоб повернути сили і здоров'я пораненому. На той час підоспіла наша головна частина, що зовсім розгромила ворога. Весь партизанський загін і всі товариші, що до нього приєдналися, стали вважати тов. Волкотруба героєм. Після одужання йому довіряли найбільш таємні і важливі доручення.

От одне з таких, героїчно виконаних тов. Волкотрубом доручень.

В середині травня 1919 року наш загін опинився у винятково важкому стані. Ми ніяк не могли вирватися з ворожого оточення. Командир загону запропонував тов. Волкотрубові піти з своїм відділенням, розвідати розташування ворожих військ і, якщо пощастить, завдати їм шкоди. Заперечень не було. Підібравши ще двох розвідників, він пішов.

Ранком другого дня ворожа батарея почала стріляти з перебоями, а потім зовсім затихла. Згодом вона знову відкрила вогонь, але вибухів снарядів на нашому боці не було чути.

Що ж трапилось? Тов. Волкотруб із своїми товаришами пробирається у місце розташування ворожої батареї, несподівано налітає на її обслугу, вибухом трьох бомб вбиває сім чоловік, інші падають пораненими, а дев'ять чоловік, що залишились живими, здаються. Обеззброївши їх і тримаючи в руках гранати і браунінги, тов. Волкотруб і його товариші, загрожуючи білогвардійцям негайним розстрілом, примушують їх повернути гармати в бік свого фронту й відкрити вогонь. Не бажаючи коритися, командир батареї швидко вихоплює прихований раніше браунінг і пострілом ранить тов. Волкотруба в ліве плече. Але Волкотруб не розгубився, він тут же пострілом з браунінга прикінчив білогвардійського командира.

Останні полонені підкорилися нашим розвідникам і відкрили вогонь з чотирьох гармат по своєму фронту. В результаті вороги панічно почали тікати, а наш загін захопив і використав усі його запаси, розташовані у фронтовій зоні і зоні втечі. Було захоплено 5 гармат, 4 станкових і 3 ручних кулемети, а також багато гвинтівок з боєприпасами і продуктів. Пощастило також затримати частину обозу, що тікав.

В далекому тилу колчаківських військ під Алтаєм, під час переслідування їх Червоною Армією, нам розповіли, що в полоні в білих перебуває 13 червоних партизанів, яких мають розстріляти.

Зібравши розвідників і роз'яснивши їм становище, тов. Муратов запитав, хто має бажання йти на виручку заарештованих партизанів. Першим виявив бажання піти тов. Волкотруб, а потім і всі його розвідники. Але йти всім не можна було, бо великій групі важко було проникнути у ворожий тил. Тов. Волкотруб вирішив йти з двома кращими бійцями Ушаковим і Хижняком. Вони добре озброїлись і вирушили пішки.

Пробратися у ворожий тил не було майже жодної можливості. Але юні розвідники рискнули. В обірваному одязі, з вуздечками на плечах, худі, як щенята, через тиждень вони добралися до селища, де перебував штаб білих. Вдало пробравшись у селище і подруживши з місцевими хлоп'ятами, вони почали з ними грати в бабки. Було якесь свято. Це було наприкінці серпня 1919 року. Вдень прилюдно мали розстріляти тринадцять червоних. Зброю наші бійці приховали під сорочками, прив'язавши її до голого тіла мотузками.

Білогвардійці наказали всьому населенню бути присутньому на скаранні партизанів. Почулися тривожні сигнали, і всі почали збиратися біля річки, коло викопаної ями, куди привезли скривавлених смертників. Обабіч їх стоять солдати, посередині — начальство. Якийсь начальник прочитав вирок і скомандував одній групі солдат вийти насередину, щоб його виконувати, а другій — зав'язати смертникам очі. Але зав'язувати очі полонені відмовилися. Підібрана для виконання вироку група солдат підійшла до начальства. В натовпі почувся плач. Один смертник почав щось палко говорити. Наші розвідники з гранатами в обох руках стояли і вичікували: Ушаков і Хижняк — ближче до солдат, що були по боках, а Волкотруб — коло начальства.

Лунає команда приготувати зброю. В цей же час чути тихий повист, і серед білогвардійського начальства вибухає бомба. Майже одночасно вибухають ще дві бомби серед солдатів, що стояли по боках. Мить — і вибухають ще три бомби, після цього гримлять постріли з браунінгів і лунає гучне «ура». Смертники кидаються на ворога, охопленого панікою, і його ж зброєю розправляються із своїми катами. Люди з натовпу теж помагають бити білих. Звільнені смертники розгромили всю ворожу фортецю і, захопивши її запаси, розпочали бій з новими ворожими силами, що прийшли на допомогу. Тов. Волкотруб прискакав на коні в загін і повів партизанів на допомогу своїм. Партизанський загін добре виконав свою справу і знов поповнив свої сили бійцями, зброєю, продовольством.

А ось останній момент героїчної боротьби тов. Волкотруба А. І. в партизанському загоні за справу революції. Разом з іншим партизанським загonom ми наступали на колчаківську банду, після захоп-

лення Селенгінська. Ворожі сили були сконцентровані і посилені. Наступаючи, ми знемагали, валяючись в окопах і лісових хащах, але вибити ворога ніяк не могли, бо він добре окопався і чинив нам жорстокий опір. А вибити цих білогвардійців було вкрай необхідно. Ми знали, що вони призначені для посилення наступу на війська регулярної Червоної Армії. Ми вирішили загинути в полум'ї бою, але зробити все, щоб вибити ворога. Командир загону надумав схитрувати. Він зібрав найбільш хоробрих бійців загону і запропонував їм, не шкодуючи життя за справу революції, піти на ризик.

Він закликав сміливців триматися до останньої хвилини, навіть якщо й доведеться стати перед лицем ката. Задум тов. Муратова полягав у тому, щоб, пробравшись до головного командування цієї смуги, розгромити білогвардійський тил. Всі присутні погодились. Тоді тов. Муратов відібрав найбільш завзятих бійців і, добре озброївши їх, під керівництвом тов. Волкотруба відпустив. Увечері верхи на конях усі вони поїхали. Такому загону важко було приховатися від ворога, і тов. Волкотруб запропонував розділитися на дві групи. З собою він взяв тт. Ушакова і Хижняка, а тов. Уханов поїхав з останніми.

Група тов. Уханова була впіймана білою заставою і посічена на куски, група тов. Волкотруба, перебуваючи в найнебезпечніших місцях, була помічена ворожими патрулями й обстріляна. Але завдяки спритності і відповідній місцевості наші розвідники встигли сховатися. Потім вони спішилися і почали розпитувати населення, де перебуває головна білогвардійська частина. 27-го вересня 1919 року, перебуваючи біля села Погорілок, Волкотруб і його товариші почули, що їде бричка. Вони притаїлися за кущами коло шляху. Коли бричка під'їхала, вискочили з криками «Руки вгору!» Візник зразу здався. На бричці було два офіцери, причому один поранений. Він вихопив револьвер і вистрілив, але нікого не поціливі і був сам убитий кулями розвідників. Другий не встиг вистрілити і тут же був убитий. Обшукавши візника, розвідники від'їхали від шляху. Вони розпитали візника, куди він віз офіцерів. Виявилось, що віз до штабу дільниці фронту. Тов. Волкотруб і тов. Ушаков одягають офіцерські мундири і кашкети. Ушакову забинтували голову, а Хижняка поклали під сидіння брички. Після цього наказали візникові їхати до штабу. Він почав було опиратися, але йому пригрозили смертю, і він поїхав. Вартові ніде не затримували розвідників (візник знав пароль, а форма останніх була в порядку). Коли візник заїхав на подвір'я будинку, де знаходився штаб, там відбувалась нарада з прибулими фронтовими офіцерами. Наші розвідники підбігають до вікна, кидають три бомби в учасників наради, а самі, відстрілюючись від охорони штабу, що на них напала, ховаються в клуні. Будинок був розбитий, і майже всі

присутні в ньому загинули або були поранені. З наших товаришів був поранений тов. Хижняк у ліву руку, але легко. Ранком, повертаючись назад, на наш бік, розвідники потрапили під вогонь ворожого загону. Були вбиті тт. Ушаков і Хижняк, а тов. Волкотруб важко поранений в ліву руку. З розвідки він повернувся лише один з семи, та й то з покаліченою рукою. Він розповів нам усе. Ми зібрали останні сили і прорвали фронт Колчака.

Зараз тов. Волкотруб лежить тяжко поранений, бо вся ліва рука в кисті розтрошена; він просить, щоб його не відправляли з загону, а підлікували тут. Після розмови з командиром загону тов. Муратовим тов. Волкотруб погодився, щоб його відправили в лікарню, але просив, щоб написали йому адресу, де будуть, щоб після одужання він міг повернутися в свій загін. Просив написати докладно, де будемо і де були, щоб по ознаках можна було знайти.

Ця адреса і написана на прохання тов. Волкотруба А. І.

В особі тов. Волкотруба загін втрачає зразкового бійця і героя наших фронтів. У найбільш героїчних сутичках він ніколи не здригався перед смертю і, на диво всього загону, виконуючи доручення, був спритним і винахідливим. Скільки загинуло товаришів, що ходили виконувати завдання командира, коли тов. Волкотруб перебував на лікуванні; дуже рідко хто з них повертався, а Волкотруб завжди виконував доручену справу так, що ніхто й не сподівався. Розумний був малий, і ми його посилали у крайніх випадках, у найбільш вирішальні хвилини, оберігали його, щоб не вбила біла сволота.

Маючи 15 років від роду, уже пошарпаний суворим життям революції, він лежить тепер ледве живий, стікаючи кров'ю. 15-річний юнак втратив свою сім'ю і вже вчетверте поранений у боротьбі за владу Рад. Загін в цілому вважає тов. Волкотруба героєм громадянської війни, нагороджує його вищою партизанською нагородою — маузером.

Ми зараз переслідуюмо ліву частину ураженого тобою ворога і дотримуємось напрямку Головної Великої Сибірської дороги, маючи на меті досягнути Іркутська. В недалекому майбутньому ми зіллємось з лавами Червоної Армії, і тоді ми непереможні.

Адрес підписами і печаткою
стверджується.

Командир партизанського загону (Підпис)
Секретар партизанського загону (Підпис)

1919 рік, жовтень.

Розповідь про юного героя громадянської війни Арсена Волкотруба («Адрес») обривається на тому, як він, тяжко поранений, перебуває в госпіталі. Що ж стається з ним далі? Щоб відповісти на це запитання,

редакція журналу «Юність» доручила мені поїхати в Краснодарський край до товариша Волкотруба і поговорити з ним.

...У посьолок Ахтирський я приїхав удень. Волкотруба вдома не застав, він був на роботі. Арсен Іванович стояв біля нафтової вишки, оточений робітниками, і щось тихо радив бригадірові. Його нерухома ліва рука була опущена в кишеню, на лівій щоці світлий рубець.

Коли скінчилася зміна, ми розговорились. Я попросив Арсена Івановича розповісти про своє життя і насамперед про те, як він розлучився з партизанським загonom.

Народився він 25 серпня 1905 року в містечку Базалія Шепетівського повіту. Батьки його бідували. І от у 1908 році батько Арсена Івановича вирішив переїхати у тоді ще малолюдний Сибір. Волкотруби стали сибіряками. Осіли вони у Тобольській губернії, в селі Гільському.

Коли почалась громадянська війна, Іван Волкотруб вступив до партизанського загону, який очолював Сергій Муратов. Разом з батьком пішов у партизани дванадцятирічний Сеня.

У грудні 1919 року Арсен Волкотруб після важкого поранення (про яке розповідається в «Адресі») потрапив до госпіталю регулярної 5-ої армії, що переслідувала Колчака. Опинившись між зовсім незнайомими людьми, хлопчик відчув себе самотнім. Він твердо вирішив з госпіталю повернутися в партизанську сім'ю. Але для цього треба було мати адрес загону. І Сеня попросив його у бойових друзів.

Адрес? Хтось із партизанів, що бував у місті, чув якось, що, мовляв, вчені люди називають адресом урочисте привітання, з яким звертаються до хорошої людини. І літні люди, що звикли мати справу з плугом, сокирою та гвинтівкою, взяли в руки неслухняного олівця, щоб написати такий адрес хлопцеві.

З трудом виписуючи літери, кострубатою мовою тих буремних революційних років вони перелічили подвиги юного героя.

Командир загону сам вручив Волкотрубові подарунок від партизан: маузер і адрес — кілька аркушів цупкого білого паперу, списаного великими літерами. На першому аркуші був штамп: «Сибірський партизанський загін», а підписи на останній сторінці були скріплені печаткою, в центрі якої вирізаний кулемет «максим». Згодом маузер у пораненого бійця відібрали: зброя потрібна була здоровим. Адрес Арсен довго зберігав під подушкою, навіть вимастив першу сторінку кров'ю.

Незабаром Червона Армія розгромила Колчака, і військову частину було перекинута на Український фронт. Переїхав на Україну і армійський госпіталь, а разом з госпіталем і Арсен Волкотруб. Попереду були жорстокі бої з білополяками, і юні вихованці військових

частин за наказом командування були передані до Ізяславського дитячого будинку. Сюди й потрапив з госпіталю Волкотруб. Хлопчик так і не повернувся у партизанський загін. Лікарі змушені були відрізати Арсенові ліву руку майже по лікоть.

У 1931 році колишній юний партизан вступив до Ленінградського гірничого інституту. А закінчивши його, Волкотруб працював на нафтових промислах Сахаліну, Башкирії, був викладачем, директором технікуму. У 1947 році він переселився на Кубань і став працювати геологом на промислі управління «Абін-нафта».

— Невже, Арсене Івановичу, коли ви прийшли до загону, вам було лише дванадцять років?

— А хіба що? Батько пішов, і я з ним. Я вже розумів, що йдемо воювати за своє життя, за своє щастя. А крім того, чи є хлопець, якого не вабила б романтика революції? Після загибелі батька мстився за нього, за матір, за братів. І ще стало у пригоді під час боїв те, що я з малих літ мисливець. Та й тепер не можу позбавитися цієї пристрасті. Що було потім? Нічого особливого: звичайнісінький шлях. У 1924 році у дитбудинку вступив до комсомолу, а в 1932 році прийняли мене кандидатом у члени Комуністичної партії.

...Вже пізній вечір. Скінчилися спогади. Арсен Іванович з захопленням розповідає про багатства Краснодарського краю. На його думку, нема в світі нічого більш цікавого, як розвідка й видобуток нафти та газу. І це не тимчасове захоплення — двадцять сім років життя віддав він улюбленій справі.

Але нам давно вже час попрощатися. Завтра вранці геологові знову треба до нафтових веж. Така вже професія, такий вже характер в цієї скромної, простої людини, закоханої у свою справу. І мало хто з товаришів по роботі знає про героїчне минуле Арсена Івановича — безстрашного сибірського партизана Сеню Волкотруба.

Ю. МАКСИМОВ

«ТАК, Я КОМУНІСТ!»

У селі Марково Сосновської волості Пермської губернії в родині бідного селянина Петра Карасьова 1903 року народився син Іван. Вані було тільки вісім років, коли страшенні злидні примусили його найнятись на роботу до заможних хазяїв.

Після Жовтневої революції Ваня Карасьов пішов добровольцем у Червону Армію.

У грудні 1918 року білі схопили Ваню. На допиті офіцер грізно запитав Карасьова:

— Ти комуніст?

— Так, я комуніст! — гордо відповів хлопчик. Біляки роздягли юного комунара наголо, вивели на вулицю в 39-градусний мороз і почали бити прикладами й нагаями.

Але мужній хлопець не попросив помилування. Після катувань Ваню розстріляли.

*О. ТОДОРСЬКИЙ,
генерал-лейтенант запасу*

ЗМУЖНІННЯ КОЛІ ОСТРОВСЬКОГО

Село Вілія на Волині. Тепер воно входить до Острозького району Ровенської області. Сюди часто приїжджають школярі, студенти, вчителі, комсомольські активісти, робітники, колгоспники. Вони оглядають біленьку хату на Загреблі, де 29 вересня 1904 року народився Микола Островський, школу, де він учився, звивисті вулички, швидкоплинну річку та інші мальовничі кутки, вкриті пишною зеленню садів і луків.

Тут проходило його раннє дитинство. А воно було таким самим важким і безрадіним, як і в мільйонів дітей робітників і селян царської Росії, де панували поміщики і капіталісти, а трудівники з ранку до пізньої ночі гнули на них спину.

Він бачив злигодні й нестатки і в своїй сім'ї, і в родинях своїх товаришів — дітей безземельних вілійських бідняків. Не раз лишався голодним. Сім'я була велика, а шматка хліба часто купити не було за що. Батько, Олексій Іванович, працював робітником-солодильником на винокурному заводі, лісним сторожем у селі Тур'є, а мати, Ольга Йосипівна, куховарила, прала білизну в сім'ях панів. Сестри — Катерина й Надія — теж ходили на поденщину, найнявся підпаском старший брат Митя.

Ще зовсім маленьким, у 8 років, Коля виявляє перший несвідомий протест проти панів. Дізнавшись одного разу, що місцевий багач не сплатив вчасно копійчаного заробітку наймитам, він разом із своїми товаришами вибив шибки у фільварочному бараці, що належав панові. За це Колю жартома називали у Вілії «склярем». Іншим разом хлопчики підпалили вкриті соломою панські бурти з картоплею.

Коля жадібно тягнувся до знань. У Вілії він учився у сільській церковно-приходській школі, з другого класу одразу перейшов у четвертий і закінчив школу з похвальною грамотою.

В 1914 році сім'я Островських переїхала до Шепетівки — великого залізничного вузла на Південному Заході. Навчаючись у дво-

класному народному училищі, Коля теж був одним із кращих учнів. І, незважаючи на це, піп Василь, який викладав «закон божий», особливо люто ставився до Колі, бо він був допитливий, брав під сумнів попівські розповіді про створення світу богом, посилаючись на вчителя природознавства. Знущався піп і з інших дітей, лаяв їх і часто бив. За це Коля по-дитячому йому помстився: насипав махорки у пасхальне тісто.

Піп Василь домігся виключення Колі з школи.

Почався важкий трудовий шлях 11-річного хлопчика. Він змушений був піти працювати кубівником на кухню у привокзальному буфеті станції Шепетівка, щоб заробити якусь копійчину для сім'ї. І тут сам відчув, якою є праця на хазяїна — праця по 14—16 годин на добу.

До того ж брудна лайка, ляпаси, потиличники грубих офіціантів.

«Скільки жакливих картин приниження людського надивився я, «буфетний хлопчик»,— розповідав він, уже будучи дорослим.— Але чим більше страшного і жалюгідного я бачив, тим сильніше росла в мене думка: «Не можуть люди жити так завжди. Увірветься у них нарешті терпець... Не справжнє це життя для людини».

Уривався терпець і в маленького буфетника. Пізніше, звертаючись до своїх зарубіжних друзів, Микола Островський писав їм: «Я завжди був дуже гордий і ніколи не зносив мовчазно образ, не дозволяв ображати себе. Мене неможливо було примусити бути рабом. Я працював 15—18 годин, працював чесно. Але якщо господар піднімав руку на мене, то я кидався на нього...»

Єдиною відрадою в житті хлопчика були книги. «Нічого я не любив з дитячих років так, як книги,— говорив він багатьма роками

пізніше.— Для них я готовий був пожертвувати усім. Служачи хлопчиком на кухні, я віддавав свій обід газетяреві за те, що він дозволяв мені в короткі хвилини нічної перерви читати журнали і книги».

У Шепетівському музеї Миколи Островського є книжки, які змалку він читав і які назавжди йому запам'яталися: «Кобзар» Т. Шевченка, «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Спартак» Р. Джованьйолі, «Овід» Е. Войнич, «Андрій Кожухов» С. Степняка-Кравчинського та ін. У тих книжках розповідалося про героїв різних народів і часів, про людей мужніх і сміливих, про тих, хто, не шкодуючи свого життя, йшов на смертний бій з тими, хто пригноблював бідних і знедолених.

В уяві хлопчика все частіше поставали картини великих битв, брати участь у яких він ще тільки мріяв.

Часто по-своєму перечитував різні книги, що потрапляли йому до рук. Про це він цікаво розповів у промові, з якою виступив, уже будучи відомим письменником.

Це було в Сочі у жовтні 1935 року. Зібралося тоді в літньому театрі «Рів'єра» багато людей: партійні, радянські, комсомольські працівники, піонери, щоб вшанувати Миколу Островського, якого було нагороджено орденом Леніна.

«Пам'ятаю,— говорив він,— мені було тоді дванадцять років. Я був попихачем у кухні станційного буфету. Майже дитина, я уже відчув на своїй спині весь тягар каторжної праці за капіталізмом. Я приніс книжку, яку ледве дістав,— роман якогось французького буржуазного писака. В цій книжці, я чудово пам'ятаю, було введено самодура — графа, який знічев'я знущався з свого лакея, вигадуючи весь час що-небудь нове: несподівано давав щигля по носу або кричав на нього раптом так, що в того з переляку підгиналися коліна.

Читаю я про всі ті витівки своїй старенькій матері, і стало мені дуже тяжко. І ось, коли граф ударив лакея по носу так, що той упустив на підлогу піднос,— замість того, щоб лакеєві запобігливо усміхнутись і вийти, як це було у автора, я, сповнений люті, почав шпарити по-своєму... «Тоді лакей обернувся до цього графа та як дасть йому по носярі! І то не раз, а два, так, що в графа аж в очах засвітило...» — «Стривай, стривай! — вигукнула мати.— Та де ж це бачено, щоб грахів по морді били?!» Кров ударила мені в обличчя:

— «Так йому і треба, мерзотникові проклятому! Хай не б'є робочу людину!» — «Та де ж це бачено! Не повірю. Дай сюди книжку! — каже мати.— Нема там цього!» Я розлючено кидаю книжку на підлогу і кричу: «А якщо і нема, то даремно! Я б йому, негідникові, і ребра переламав би!»

Ось... ще дитиною, читаючи такі оповідання, я мріяв про лакея, який дасть здачі графові».

Хлопчик давав здачі тим, хто його кривдив, і тому роботу в станційному буфеті довелося залишити. Старший брат Дмитро влаштував його підручним кочегара, а потім учнем електромонтера на місцевій електростанції. Сам кадровий робітник залізничного депо Дмитро Олексійович мав великий вплив на молодшого брата і багато зробив для виховання його у пролетарському дусі.

Це з його допомогою Коля увійшов у робітниче середовище і саме тут, на електростанції, познайомився з більшовиком, колишнім матросом-балтійцем Федором Пилиповичем Передерейчуком, який розповів йому багато чого про боротьбу робітничого класу за нове, вільне життя.

Була ще одна людина, яка заклала в дитячу душу Колі перші зерна комуністичної правди. То був теж більшовик, місцевий столяр, Іван Семенович Лінник, з встановленням Радянської влади — голова першого Шепетівського революційного комітету. Якось зустрілися вони біля списків кандидатів до так званих Установчих зборів, що їх збирався скликати буржуазний Тимчасовий уряд, створений у Росії після повалення царату в лютому 1917 року.

«Я виступав на летючому мітингу, закликаючи голосувати за шостий список, по якому йшла наша партія на Волині,— згадував І. С. Лінник.— Раптом підходить до мене хлопчик і питає: «А що це за більшовики такі?» — Я роз'ясняю йому, і він говорить рішуче: «Я голосуватиму за більшовиків!» — Довелося розчарувати його, сказати, що він ще не доріс. Це був Коля Островський. Одягнутий він був дуже бідно: у курточці тютюнового кольору, перешитій з ковдри, у стареньких чоботях, на голові стара армійська шапка. Випадкове знайомство наше не обірвалося. Коля при кожній зустрічі починав зі мною розмови на політичні теми. Він привертав до себе увагу жвавістю, спритністю, розумними і слухними запитаннями».

Коли в 1918 році німецькі інтервенти захопили Шепетівку, 14-річний хлопчик, за дорученням підпільного ревкому, розклеює у місті його відозви, умудрившись навіть одну з них наліпити на будинку, де містився штаб німецької комендатури. Він ходить у розвідку, збирає в місті серед населення важливу інформацію, підносить патрони червоноармійським загонам, які боролися з кайзерівськими військами і петлюрівськими бандами.

Та ось на його долю випадає перше серйозне випробування. Сталося це за таких обставин. Петлюрівці захопили члена підпільного ревкому Федора Передерейчука. Йому загрожувала смертна кара. Бандити повели його на вокзал, щоб відправити до тюрми, де мали

стратити. Саме в цей час Коля йшов вулицею. Не роздумуючи довго, напав на конвоїра. Скориставшись з цього, Передерейчук втік.

Вдалося втекти і Колі. Та юний сміливець, зраджений якимось негідником, потрапив до тюрми. Його били, з нього знущалися, вимагаючи, щоб він сказав, хто йому доручив визволити більшовика. Але Коля, пам'ятаючи Спартака і Овода, витримав тортури і нічого не сказав...

Травень 1919 року. Частини Червоної Армії підходять до Шепетівки, ведуть жорстокі бої за місто, ламаючи опір петлюрівців. Коля з червоними бійцями в Городищенському лісі, допомагає їм, чим може, виконує розвідувальні та інші завдання.

Коли місто було визволене, він допомагає своїй вчительці М. Я. Рожановській у роботі, розбирає разом з нею книги, сортує їх, не обминаючи при цьому нагоди щоразу розпитати її про найрізноманітніші явища природи, про життя різних народів, ділиться враженнями від прочитаного.

У школі Коля Островський користується великим авторитетом, який він заслужив і своїм старанням навчанням, і своєю поведінкою. Він очолює учнівський комітет, допомагає організувати шкільний кооператив, щоб поліпшити харчування учнів. І водночас — працює кур'єром у ревкомі.

Минає лише два місяці, і 15-річний хлопчик 20 липня 1919 року вступає до лав щойно організованої Комуністичної Спілки Молоді України. Він організовує комсомольський осередок у школі, стає першим секретарем, залучає до роботи шкільну молодь. Про ті буремні роки він пізніше писав: «У 1919 році в Шепетівці нас було п'ятеро комсомольців. Героїчно боролися перші комсомольці Шепетівки проти польських панів, петлюрівщини та бандитизму всіх мастей і відтінків».

Під натиском білопольських інтервентів червоні частини змушені були тимчасово залишити Шепетівку. Коля Островський добровольцем вступає до лав Червоної Армії. Взявши на озброєння, як він казав, «гвинтівку і двісті патронів», з боями проходить від південних степів до стін древнього українського міста Львова.

У кавалерійській бригаді Г. І. Котовського, куди він спершу потрапляє, потім у Першій Кінній Армії С. М. Будьонного юного розвідника і зв'язківця любили.

Він бере участь у визволенні від білополяків Сквири, Козятина, Бердичева, Житомира, Новограда-Волинського, Шепетівки та інших міст України.

Особливо важкими були бої під Новоградом-Волинським. Щоб позбавити ворога можливості відійти на той бік річки, треба було

знищити міст, під яким було закладено вибухівку — важкі банки з динамітом. Коля першим попросив у командира дозволу на це. Добре знаючи Островського, він дав згоду, хоч на якусь мить подумав, чи впорається сміливець з таким складним і відповідальним завданням. З блискавичною швидкістю Коля опинився під мостом. Підпаливши шнур, він щосили побіг до своїх. З страшним гуркотом злетів міст у повітря, і червоні кіннотники кинулись в атаку. За це Коля дістав подяку командира і був відзначений в його наказі.

Увійшовши з частинами Червоної Армії до Шепетівки в червні 1920 року, Коля Островський згуртує ряди місцевої комсомольської організації.

Дізнавшись про загибель своїх юних друзів, яких повісили інтервенти, він дає над їх могилою клятву — до кінця бути вірним робітничому класу, віддати своє життя боротьбі за визволення людства.

І знову похід на захід крізь лісисто Волинь у складі 4 кавалерійської дивізії, гарячі бої з відступаючими білопольськими загарбниками.

І тільки тяжка рана в живіт і голову під Львовом виводить з ладу бійця Червоної Армії Колю Островського.

Два місяці пролежав він у Київському окружному військовому госпіталі, але повністю відновити здоров'я вже не вдалося. Осколок снаряда, що потрапив у голову, пошкодив зір. Праве око у нього вже не бачить. З армії його демобілізують.

І в житті 16-річного юнака настає новий етап — комсомольського працівника, вожака молоді, письменника-бійця, що створив, долаючи жорстоку хворобу, невмирущі книги «Як гартувалася сталь» та «Народжені бурею».

Ш. ВЯДРО

БЕЗСМЕРТНИЙ ПОДВИГ

У місті Уральську влітку 1958 року на площі Некрасова споруджено пам'ятник юному герою громадянської війни Мишку Гаврилову.

Хто ж такий Мишко Гаврилов?

...Був травень 1919 року. Білі рвались до Уральська. Вони обложили місто. Але частини Червоної Армії не давали їм просунутися вперед. Особливо заважала білогвардійцям застава в селі Новенькому. Вона прикривала підступи до міста. Обминути її було неможливо, бо важку артилерію не потягнеш по степу через окопи. А єдиний шлях на Уральськ лежав через Новеньке.

Тоді в білогвардійському штабі розробили комбінований план. Білогвардійський генерал Толстой задумав на світанку 25 травня послати з Трекіна на Новеньке 1700 кавалеристів, а з Макарова — 1600 піхотинців. У цей же час повинна була початись переправа через річку Чаган.

Наказ про це був направлений у всі білокозацькі полки, але не скрізь він дійшов за призначенням.

У селі Новенькому втомлені солдати спали богатирським сном. В одному з окопів стояв у дозорі дванадцятирічний хлопчик Мишко Гаврилов. Він був у сірій, не на його зріст, шинелі, у великому військовому картузі, з карабіном у руках.

Мишко уважно вдивлявся в степ. Раптом він побачив, що до нього скаче незнайомий офіцер. Під'їхав і питає:

— Гей, малий, яка тут стоїть сотня?

— Немає тут ніякої сотні, — відповів Мишко, а сам уважно стежить за офіцером: «Свій чи чужий?»

Не встиг ще той від'їхати, як Мишко догадався: «сотня». Адже сотні тільки в білогвардійців бувають. Що ж робити? Офіцер утече, поки своїх повідомить.

Він підняв карабін і прицілився. Пролунав постріл. Кінь упав, а офіцер піднявся й кинувся навтьоки. Мишко вистрілив удруге. Одночасно з окопу пролунав залп. Офіцер упав. Мишко добіг до нього і дістав з кишені пачку паперів. Офіцер виявився білокозачим хорунжим Георгієм Турсеніним. Він саме й віз наказ про великий наступ білогвардійського війська на село Новеньке.

Пильність Мишка зірвала всі плани білих. Вони, звичайно, пішли в наступ, але рухались тільки з півдня. У Трекіно й Макарово наказ про наступ не дійшов.

Білокозаки йшли потрійними лавами. Їх підпустили аж до дрянової огорожі, і тільки тоді зав'язався бій. Хоч білих було більше, червоні частини здобули перемогу.

І в цьому бою Мишко бився нарівні з дорослими. У найжорстокішій сутичці він загинув.

Тіло Мишка разом з тілами інших воїнів-червоноармійців привезли в штаб оборони. Захисники міста прощались з героями.

Ясного літнього ранку через усе місто до Чагана їх проводжали тисячі бійців, робітники, жителі міста. А тижнів через два до Уральського військкомату прийшов орден Червоного Прапора. Але орден повернули в Москву з рапортом воєнкома, в якому сказано: «Червоноармієць-чапаєвець Михайло Петрович Гаврилов загинув смертю хоробрих двадцять четвертого червня 1919 року під час оборони міста Уральська. Вічна пам'ять герою!»

Г. ТВОРОГОВА

СИН БРИГАДИ КОТОВСЬКОГО

У чоловіка хворі ноги. Спираючись на милиці, він обережно ступає по східцях, сідає в автомобіль і мчить вулицями Москви... До людей, туди, де вирує життя, на завод, де улюблена робота, де народжується нове, чисте, світле! У чоловіка хворе серце. Але він ненавидить спокій, мертвечину, бездіяльність!

Чоловік невисокий на зріст, худорлявий, немолодий. А очі, усмішка, як і багато років тому, — молодечі, світяться.

— Миколо, я пізнав тебе! Ти зовсім не змінився! — Петро Олександрович Борисов — колишній комісар кавалерійської бригади, якою командував легендарний Григорій Котовський, — міцно стиснувши в обіймах друга, і дивується, і радіє.

Не змінився. А не змінитися було важко. За плечима велике життя: голод, війна, навчання, спорудження першого радянського автомобільного заводу, знову війна, полон, втечі, тюрми. Всього бувало. Але Микола вистояв, як більшовик.

Комісар Борисов сказав: «Миколо, а ти не змінився!»

Микола Степанович почував потилицю: де ж пак не змінився! Порівняти не можна, не збереглося жодного фотознімка років буремного дитинства.

...Мріяв скочити на коня сірого, у яблуках, і з шаблею мчати на ворога. Рубати його, триклятого, за те, що палить села, вбиває рідних людей. А замість шаблі і коня йому дали в руки ніж і сказали: «Чисть картоплю, бійцям їсти треба».

Це що? Насмішка? Глум? На очі 13-річної людини набігли сльози образи, а руки міцно стиснули ніж: «Буду різати... картоплю!»

Начистив і залюбки дивився, як кухар Саливон Барбара кидав її, білу, соковиту, в солдатський казан і як згодом червоноармійці наминали борщ, в якому... його картопля.

Це було влітку 1920 року. В селі Червоному, що поблизу Житомира, стали на відпочинку кавалеристи бригади Котовського. Зголоділа сільська малеча потяглася до червоноармійців.

Дуже хотілося хлопцям побачити самого Григорія Котовського, який здавався казковим велетом, бо ж то він ніс людям волю і щастя, гнав з України панських недобитків, нищив хижацькі зграї бандитів.

Було заляже босонога компанія в чагарниках і все бачить... Онде високий командир іде.

— Диви, Котовський, — штовхає один одного у бік.

— Дурню, у Котовського ж ромби в петлицях, — розчаровано зітхає той.

Одного разу Миколка не витримав, вискочив з своєї «засідки», підбіг до командира:

— Дядю, візьміть мене з собою. Хочу з Котовським махновців бити.

— Ач який герой! — розсміявся командир. — Поки що їсти сідай, — і підсунув Миколці казанок з кашею.

Побачили бійці, з якою жадністю Миколка наминає кашу, — зрозуміли, — голодний, і сказали: «І завтра, хлопче, приходь».

Так у похідній кухні котовців з'явився Миколка Ткачук. А коли кавалеристи зібрались вирушати з села, хлопчик почав благати:

— І мене з собою візьміть. Батько і брат Сашко махновців б'ють, і мені вже час, — і став навшпиньки, щоб усі побачили, який він уже великий.

Поїхав Миколка з котовцями. Тільки і встиг переказати через людей мамі, щоб не побивалася за своїм меншеньким, бо пішов на фронт Миколка не аби за яким ділом, а татка з братом Сашком шукати.

Як уместився новий син бригади Микола Ткачук на тачанку до завязятих кулеметників, так і не розлучався з ними. Але на зупинках хлопчик, як і раніше, чистив картоплю, мив казани та глядів коні. І робив це з великим завзяттям, бо розумів, що воно й справді допомагало нищити контрреволюційну наволоч. А серце тринадцятирічної людини мало не розривалося від заповітної мрії: швидше вскочити на тачанці у ворожий гурт та розрубати шаблею навпіл бодай одного бандита!..

Якось котовцям дали завдання вибити з Козятина білополяків.

Польова кухня розмістилась біля артилерійської батареї — трьох тридцятипольових гармат. Саливон Барбара тільки-но почав варити снідання, а у далині, з-за саду, з'явилися білополяки — перші ворожі солдати, яких Миколці довелося побачити в бою. Ото б зараз з шаблею на них! Та гримнули гармати! До Миколки підскочив командир взводу:

— Відкрий рота!..

— А-а-а! — від несподіванки закричав Миколка і широко роззявив рота. А білополяки тим часом повернули назад і навітікача.

Відтоді котовці інакше, як «Миколка, роззяв рота», хлопчика не називали. Але його не ображало це прізвисько, бо не лякали його вже гарматні постріли. Взагалі він уже нічого не боявся. Навіть не зробилось боязко, коли їхній кулеметний взвод відірвався від шабельних ескадронів. Довелося кулеметникам самим стримувати атаки білополяків.

Кінчилися патрони, а де штаб бригади, ніхто не знав. Тоді викликав Миколку командир взводу Величко і сказав:

— Діло до тебе, хлопче, важливе, дуже важливе... Може, життя всього взводу від тебе зараз залежить, розумієш, хлопче... — та зміряв очима Миколку з ніг до голови. А вигляд у хлопчика, треба сказати, був непоказний: сільські драні штанці, побиті босі ноги (видно, не встиг ще командир взводу подбати про військову форму найменшого в бригаді котовця...).

— Отож, завдання буде таке, — вів далі командир Величко, — тобі легше, ніж дорослому, пробратися через ворожі пости, пробитися до наших і розшукати штаб бригади. Повинен ти самого Григорія Івановича Котовського знайти і допомогти нам привести...

Подався Миколка розшукувати самого Котовського. Може, назустріч своїй смерті пішов... Довго розповідати, як він пробирався через ворожі застави, як обманював білополяків, плакав, прикидався, ніби до хворої тітки у сусіднє село біжить. Одним словом, цілий день і ніч блукав, аж поки розшукав село, де побачив рідні гостроверхі будівні, червоні стрічки, рідних котовців.

— Ану, тільки швидше кажіть, де штаб Котовського стоїть... З донесенням до начальника іду, — радісно закричав Миколка до червоноармійців. А ті з подиву аж знизали плечима, розсміялися:

— Чого кричите, товаришу зв'язковий? Онде штаб Котовського, — і повели його до звичайної селянської хати.

Заходить Миколка.

Бачить: край вікна високий чоловік стоїть, щось наче обдумує.

— Мені до самого Котовського, — каже Миколка.

Чоловік глянув на хлопчика з цікавістю і відповів:

— Я і є Котовський.

Певно, не таким собі уявляв Миколка легендарного героя-комбрига, а ще вищим, ще величнішим і раптом відказав:

— А покажіть-но документи, що ви є Котовський.

Високий чоловік засміявся, а тоді витяг з кишені червоненьку книжечку, з якої Миколка пересвідчився, що перед ним справді сам Григорій Іванович Котовський, про зустріч з яким він так мріяв, і розповів йому про тяжке становище, в якому опинився загін кулеметників.

Григорій Іванович негайно послав взводові допомогу. А попереду котовців на баскому коні мчав Миколка. Він показував кавалеристам шлях туди, де чекали допомоги оточені ворогом червоноармійці.

Невдовзі до кулеметників приїхав Котовський. Побачивши Миколку, комбриг покликав його до себе, поцілував і сказав командирові:

— Пошукайте хлопцеві чоботи, припасуйте на його зріст форму... Та бережіть мені малого!..

Миколка Ткачук часто ходив у розвідку.

Скільки разів йому доводилося у лігві махновців бувати, крутитися разом з іншими хлопчиками біля самого, завжди п'яного «батька» Махна!

Навчили котовці Миколку стріляти з нагана та гвинтівки. А у вільний час між боями хлопець, як і раніше, допомагав на кухні.

Коли раптом у житті юного сина бригади сталася чудова зміна.

Закінчувалося літо 1920 року. Взвод котовців відпочивав. Не спалося тільки маленькому кухареві. Різні клопоти мучили: «Що вранці на сніданок варити будуть? Невже знову остогидлу картоплю чистити?» Думав, а оченята поглядали на кулемети, біля яких спали бійці.

Почав Миколка вже і з цієї зброї вчитися стріляти. Вчора, наприклад, хлопчик допомагав червоноармійцям чистити кулемети, пристрілюватись до місцевості. Бійці навіть дозволили йому випустити кілька патронів. Тра-та-та-та! Ех, як заспівав здорово кулемет! Тра-та-та-та!.. Але кулеметник Федір — найбільший приятель Миколки — поклав зразу руку на гашетку. «Не можна марно патрони витрачати», — сказав. Жаднюга! Пожалів. От би зараз: «Тра-та-та-та!» Миколка схопився з шинелі, яка правила йому за постіль, ліг біля кулемета, і погляд його впав на річку, яка відрізала від них ліс, на темне небо, що ледь-ледь жевріло під несміливими проміннями вранішнього сонця.

— Бач, який шикарний серпневий пейзаж! Он до тієї берізки пристрелюйся, — сказав йому вчора Федір. У того Федора завжди якісь

чудернацькі слова... «Шикарний! Пейзаж!» Кажуть, що Федір до революції був студентом, учителем мав стати, а тепер краще за всіх у взводі б'є білополяків з кулемета.

...Але що сталося? Наче цей «шикарний пейзаж» учора був не такий. Миколка аж підсочив!.. На полі з'явилися вершники. От тільки-но вискочили з лісу, вже форсували вбрід річку і тепер мчать просто на них, на ці бідняцькі хатини, в яких спить кулеметний взвод. А вершників сила-силенна.

Миколка незчувся, як опинився біля віконця, як припав до гашетки. Тра-та-та-та!..

Хлопчик не бачив, куди стріляв. Повертав туди-сюди кулемет, а сам кричить:

— Білополяки! Білополяки!..

А ворожі вершники вже падали, вже повертали своїх коней назад. Це діяв Миколчин кулемет!

Тра-та-та-та-та!!!

Поруч «заговорили» ще кулемети. Це попркидалися котовці.

Але коли бій закінчився, командир товариш Величко вишикував взвод і сказав усім, що то Миколчин кулемет відбив атаку противника.

Після цього хлопець вже на кухню не ходив. Товариш Величко підвів до нього красивого коня і сказав:

— Це тобі... Годі на бричці їздити.

А невдовзі у бригаді знову заговорили про Миколку Ткачука, про те, як завдяки йому котовці захопили у білополяків 150 коней.

★

За деякий час до кулеметників завітав знову Григорій Іванович Котовський.

Виструнчилися бійці, вітаючи комбрига. З лівого флангу, біля Величка, на коні сидів Миколка Ткачук. Котовський, як побачив хлопця, так зразу до нього і під'їхав. А Миколці саме перед тим у бою ногу поранило.

— Боець Ткачук перебуває на грошовому та бойовому забезпеченні? — запитав комбриг.

— Ні. Ще малий, 14 років хлопцеві.

— Наказую, від сьогодні Миколу Ткачука зарахувати бійцем окремої кавалерійської бригади,— проголосив Котовський, а через півгодини за його розпорядженням Миколі принесли нові валянки, щоб не мерзла поранена нога.

Так з сина бригади Микола Ткачук у свої 14 років став справжнім червоноармійцем.

А як закінчилась громадянська війна, кулеметники урочисто відрядили «сина бригади Котовського», як всі величали Миколку, до школи начальницького складу, щоб став він освіченим радянським офіцером.

Їхав Микола Ткачук на навчання на одному з тих коней, яких відвоювали у графському маєтку. На грудях у юнака вогнем палав червоний бант — подарунок котовців.

Комісар бригади Петро Олександрович Борисов, приколюючи йому на груди того банта, сказав:

— Бережи цей бант! Це — клаптик прапора нашого. Нехай він веде тебе по широких дорогах життя.

Багато років минуло відтоді. Не пощастило інженерові Московського автомобільного заводу ім. Лихачова комуністові Миколі Степановичу Ткачуку зберегти того зворушливого подарунка. Але котовцем, солдатом у строю, вважає себе і досі.

С. ЗОРИНА

ЧОРНООКЕ ОРЛЯ

ЗУСТРІЧ З ХЛОП'ЯТАМИ

Навесні 1919 року війська Східного фронту Червоної Армії завдали нищівного удару колчаківцям і швидко почали просуватися до Уралу. В складі 2-ої армії безперервно наступала прославлена в боях 28 стрілецька дивізія на чолі з легендарним начдивом Володимиром Мартиновичем Азіним.

Це було наприкінці червня 1919 року за двадцять п'ять — тридцять верст на північний схід від Красноуфімська. Частини дивізії йшли через велике село, назву якого я забув. Врешті, це не так важливо.

Дорога вела на північний схід і в центрі села круто, під прямим кутом, повертала праворуч. Головні частини з'єднання пройшли через село ще вранці.

Начальник 28-ої дивізії Азін сьогодні проскакав уже біля сорока верст. Повільно їхав Азін вулицею цього села на чолі кінної групи командирів, яких супроводжувало кілька ординарців. Вкритий мильною піною, красивий вороний кінь під ним мотав головою, вимагаючи послабити повід, поривався вперед. Його доводилося стримувати.

Вулиця заповнена людьми; як і в попередніх селах, товпиться дітвора. Її не лякають ні гарматний гуркіт, ні вибухи снарядів, ні рушнична й кулеметна тріскотня, ні солдати з рушницями й кулеметами.

Найголовніше для них — допитливість. Вони ганяють ватагами, перебігаючи дорогу під самими кінськими копитами. Так і пильнуй, щоб випадково не задавити. Як вороняча зграя, через дорогу ринула галаслива ватага дівори, а двоє найменших пробігли останніми біля самої морди коня Азіна. А попереду, в голові цієї зграйки, чорноволосий і босий хлопчина все кликав:

— Сюди, сюди, хлопці, сюди! Тут ми просто через город... Там за поворотом знову їх зустрінемо...

Поступово дитячий галас стихав. Скоро вершники перестали звертати на них увагу. За поворотом вулиці ще більша зграйка дітей знову з'явилася попереду вершників. І знову цей чорноволосий і босоногий кричав, вимахуючи руками:

— Сюди, хлопці, сюди!..

Азін зацікавився — куди ж веде цей чорноволосий дитячу зграйку? Дивись, ніби й справжній командир! А як швидко виконують вони всі його команди!

— Згадав я своє дитинство, — сказав Азін. — Так і я тоді командував. Мене теж слухали... Тепер дивлюсь і згадую свої дитячі роки. Люблю дітей. Чудова пора в житті кожної людини.

Біля великого дерев'яного будинку, де тимчасово розташувалась оперативна група штабу дивізії, Азін зупинився. Начальник групи товариш Контрим швидко наблизився до начдива і коротко доповів:

— Противник намагався затриматися на висотах... але йому не вдалося спинити нашого наступу. Частини дивізії продовжують просуватися. Наказ виконують точно, відсталих немає.

Азін звернувся до начальника оперативної групи з кількома запитаннями, одержав на них відповіді і наказав:

— Передайте в бригади, щоб краще вели розвідку, суворо дотримувалися охорони в поході...

Контрим повторив наказ і пішов. Азін сплигнув з коня і присів на ганку.

Недалеко стояв чорноволосий хлопчина і пильно розглядав Азіна.

— Ну-ну, орел, підходь ближче. Куди це ти хлоп'ят за собою тягнеш? Дивись, ще випадково під коней можете потрапити, тоді що?

— Ні, дядьку Азін, під коня в нас ніхто не потрапить, тому що дисципліна. Ходимо по команді... Я — командир, я відповідаю за кожного...

— Диви, який хоробрий! І навіть знає прізвища наших командирів.

— Нікого я не знаю, жодного командира. А ваше прізвище, дядьку Азін, усе наше населення знає. Ми з хлопцями першими довідалися. І всі колчаківці, солдати й офіцери, теж знають ваше прізвище. Тільки

вони говорили, що ви дуже сердитий; говорили, такий злий, що на людей не дивитесь, ось як говорили. Мені сестра сказала, що білі неправду говорять, тому що вас бояться. Вони тікають від вас. Це мені сестра казала... Тут було багато колчаківських солдатів і офіцерів. Усі вони поспішали, один одного підганяли, говорили: «Швидше, швидше». А один такий гладкий офіцер з великими вусами усе розмахував наганом і вгору стріляв. Кричить: «Всіх перестріляю!» А кого хотів перестріляти — ми не зрозуміли: чи то своїх солдатів, чи наших мужиків... Разів п'ять пробував сідати на свого коня, йому солдати допомагали, а потім знову злавив з коня і біг до хати. За ним офіцери, все щось доповідали, а він махає руками, лається, так погано лається, що не можна розповісти... Скаже два слова і знову лається... Говорить: «Всі тут червоні. Всі тут червоні. Всі діди і баби, дорослі і діти, всі, всі»... А на вас, дядьку Азін, він кричав: «Потрапить нам до рук цей Азін, ми з нього неїстівну котлету зробимо»... А що воно таке неїстівна котлета — ми не знаємо. А тоді сів на свого коня, знову кілька разів з нагана вгору вистрелив й помчав по вулиці, ген туди, куди пішли їхні солдати. А потім і останні за ними поскакали. Он з тієї гори артилерія помчала, потім піхота ось по цій вулиці побігла.

А сьогодні тут пройшло багато-багато червоноармійців. Напевне, цілий полк. І... і... артилерія. А командири гарно так і голосно командували.

— А де ж ти навчився командувати?

— Так що, дозвольте доповісти, від солдатів. Тут білі були і наші, червоноармійці. Ми чули — от і навчилися...

— Навчи-и-и-лись, — протягнув Азін, — як папуги: «Так точно», «Нікак нет».

Хлопчина покосився на нагайку, якою Азін злегка стьобав по халаві, і засопів:

— Ну-ну, не сердься. Я, коли був такий, як ти, теж любив командувати. Ти краще розкажи, що це в тебе за «гвардія» і що вона робить.

— Так що, дозвольте доповісти, дядьку Азін, це поки що піхота... Всі хочуть бути кавалеристами. Тільки в нас коней нема, всіх забрали білі. Ми без сідел вміємо їздити. Ви не думайте, дядьку Азін, що ми пустуємо... Ми по-справжньому... А мене хлопці самі обрали... — поблискуючи оченятами, палко розповідав хлопчина. — Ось там, за горбками, наша варта стоїть.

— Що за варта? Кого вартують?

— Білих вартуємо... Вони з села зранку пішли і в лісі поховалися, а ми пильнуємо, щоб не розбіглися... Ми до лісу розвідку послали. Грицько Козирьов ходив...

— Так-так,— нетерпляче похльостував нагайкою по перилах Азін.

— Грицько розповідав: сидять, каже, вони там, у лісі, по ямах, і нікуди не йдуть.

Азін покликав ординарця.

— Давай за Контримом. Щоб зараз же був тут...

І, повернувшись до дітей:

— А де Грицько?

— А я ось де,— соромливо виглянув з-за чорноволосого руденький хлопчина.

— Ну!

Хлопчина закліпав очима.

— Диви який,— сказав Азін, але його перебив чорноокий.

— Дядечку Азін, ви його не підгоньте, він зроду такий. Якщо запитувати й підганяти, від нього й слова не доб'єшся. Ти, Грицьку, розкажи командирові, що там бачив, а потім покажеш, як туди добратися...

Хлопчина помовчав, покліпав очима і згадав:

— Та ти вже сказав. А як добратися — я можу...

З-за рогу хати показався Контрим і виструнчився перед Азіним.

— За вашим наказом...

— Гаразд. Сьогодні без доповідей...— обірвав Азін.— Термінова справа. За дві версти звідси, в лісі, ховаються білогвардійці. Намір їх невідомий, але вони можуть напакостити. Треба їх забрати. Скільки там їх — це для нас таємниця. Та скільки б там не було — багато війська не потрібно буде. Виділи взвод кіннотників з цього ескадрону, що стоїть тут. Нехай спочатку пошлють розвідку... Нехай візьмуть цього хлопця, і він покаже, як туди пройти. Передай командирові взводу, що за цього хлопця він головою відповідає. Виконуйте...

Контрим повторив наказ, схопив хлопчину за руку й побіг.

— Дядечку Азін!..— почулося позаду нього не то шепіт, не то схлипування.— Дядечку Азін, а я?.. Я ж командир, а білих без мене будуть брати...

Начдив поклав руку хлопцеві на плече.

— На цей раз обійдеться без нас. За мене — командир ескадрону, за тебе — Грицько... Впораються...

Азін повів хлопчину до ганку, злегка натиснув на плече і посадив його на східці. Потім сів сам.

— Скажи мені, командире, звідки ти такий взявся? Як тебе зовуть?

— Коля... Микола Федорович Пермяков,— поправився хлопчина.— Ми тутешні. Татка й мамусю вбили, а я живу з сестрою, з Дусею, нас білі не знайшли. Вона в лісі ховалася, а я в лазні. Дуже вони татка мучили, я з лазні усе чув, а мамуся тільки раз і крикнула...

Хлопча раптом згорбився і опустил голову. В такт своїм думкам Азін з силою стукав кулаком по коліну.

— Ну...— скося поглянув на хлопця. Йому назустріч підвелися наповнені сльозами і недитячим горем чорні оченята.

— Дядечку Азін, візьміть мене в Червону Армію. Мені дванадцять років минуло. Я і з рушниці стріляти вмію, і гранату кину... І команду знаю. Хоч в розвідку, хоч куди...

Мовчки дивився Азін на тоненьку тремтячу постать у плоскінній сорочці і задумливо хитав головою. Він обмірковував становище хлопця. Що краще: взяти його з собою чи залишити тут?.. У штабі таких уже трое. Але ті вже звикли до походів, загартувалися, а цьому?.. Важко йому буде. Дивізія щодня робить по двадцять верст. Штаб — «на колесах». Не витримає такий щупленький... Дитина... Ще не зазнав похідних тягот. Але в нього горе... Знайдуться добрі люди, заспокоять.

— Ні, дорогий, не можу я тебе прийняти. З усією душею радий був би таке орля у своїй дивізії мати... Потерпи трохи... Підростеш, тоді покличуть в армію, не рахуючись з твоїм бажанням.

— Тоді не буде цікаво. От якби тепер хоч трохи повоювати, попробувати свою силу... Я ж не боюся нічого... Візьміть мене в армію, дядю Азін, візьміть...

— Підрости, друже, підучись,— Азін поклав свою руку на чорний хлопчачий чуб і, пильно глянувши в обличчя, виразно закінчив:

— Потерпи...

Позаду начдива дзенькнули шпори. Хтось непомітно підійшов і, приступивши закаблуками, делікатно давав про себе знати:

— З другої бригади, від товариша Пурінга.

— Давай до штабу,— наказав начдив і, не обертаючись, швидко пішов до ганку.

Вислухавши інформацію і віддавши накази, Азін розповів командирам про зустріч із хлоп'ятами і про розмову з чорнооким.

— Бачте, до чого білі людей довели! Хлоп'ята, діти, рвуться в бій. Дай йому рушницю — зразу ж в атаку побіжить... Розпалився народ... От чому так панікують білогвардійські офіцери... Земля в них горить під ногами. Пече кожна билинка... Як чітко і цікаво, з усіма подробицями змалював цей чорноокий хлопчик всю обстановку. Після розмови з ним здається, ніби прочитав оперативні зведення бригад і політвідділу дивізії, там усе: і настрої населення, його ставлення до колчаківців і до Червоної Армії, розгубленість і паніка колчаківських офіцерів, безладна втеча артилерії і піхоти; і тих білих, що поховалися в лісі, він не випустив з поля зору. Розповідає від душі, щиро... Так і хочеться цього хлопчину розцілювати.

— Ану, Стек,— звернувся він до ординарця,— де ці орлята? — Поклич їх сюди, треба їх хоч чаєм напоїти...

За кілька хвилин Стек доповів, що вони всі побігли і ніхто не знає, куди хлоп'ята поділись.

ЧЕРВОНІ СТРІЧКИ

Закінчивши в штабі свої справи, Азін вийшов з приміщення. Біля воріт стояв уже не вороний кінь, на якому приїхав сюди начдив, а висока сіра тонконога кобила. В її гриву були вплетені три шовкові червоні стрічки.

Сідаючи на коня, Азін спочатку не звернув уваги на ці прикраси. Але, розібравши повід, він крикнув до ординарця:

— Стек, що ти наробив? Женити мене зібрався, чи що? Чи на весілля проводити? На першій же зупинці викинь цю «декорацію».

Але в дорозі начдив покликав ординарця і сказав, щоб він стрічок поки що не розплітав... Дуже вже красиво вони вплетені.

Їхали швидко. По дорозі зустріли кілька кіннотників з повідомленнями; кожне з них Азін перечитував і розписувався. Незабаром разом з кількома командирами начдив опинився на лінії передових піхотних підрозділів. Тривала рушнично-кулеметна стрілянина, відкрила вогонь артилерія. Червоноармійські підрозділи билися з ворожим ар'єргардом. Звернувши трохи вбік, начдив виїхав на невеликий горбок і почав спостерігати за ходом бою. Було видно, як наша піхота переправлялася через маленький місток. Стало ясно, що ворог тут надовго не затримається.

— Поклич-но мені, Стек, того ординарця, що закосичив мою кобилу...

— Ординарець Дігтяренко з'явився за вашим наказом.

— Хто тобі дозволив влаштувати таку декорацію у бойових похідних умовах?

— Це не я, це дівчатка...

— Які? Розповідай, швидше, бо час їхати, бачиш: ворожа піхота вже тікає...

— Ми привели у це село коней за три години до вашого прибуття. Господиня поставила на стіл два глечики з молоком. Ми швидко спорожнили їх, напоїли й нагодували коней, коли бачимо, як з галасом вбігає у двір ватага маленьких дівчаток. «Що вам треба тут?» — запитую.— «Ми прийшли тільки подивитися на Азіна»,— відповідає одна з них.— «Його тут нема,— кажу я,— тут тільки Азінів кінь».— «А можна,— каже,— одну стрічечку вплести в кінську гриву?»—

«Якщо вам так закортіло — влітайте. Тільки як же ви це зробите, ви ж такі маленькі і, напевне, боїтеся коней?»

Дивлюсь, вони, мов голуб'ята, кинулись кудись бігти. За півгодини повертаються, а з ними три зовсім дорослі дівчини, принесли цілий жмут стрічок. Запитую: «Куди ви стільки стрічок? Дозволяю лише одну...» Але вони упросили мене впести хоч би три. Заплітали доросліші, а маленькі їм допомагали. А потім запитали мене, як звуть надива. «Володимир Михайлович», — кажу. (Ніхто з ординарців не знав, що батька Азіна звали Мартином, і всі звертались до нього — «Михайлович»). Тоді почали вони заплітати за всіма «правилами», по-дівочому. Чую, розмовляють між собою: «Нехай Володимир Михайлович знає, що хоч ми й маленькі, але любимо наших командирів і червоноармійців. Це буде нашим маленьким подарунком...»

— Треба зрозуміти, в чому тут суть справи. Це ти якраз і зрозумів. Вони, ці стрічки, звичайно, нам не потрібні. Але й ображати малих дівчаток не можна. Ти вірно зробив. — І, звертаючись до командирів, Азін продовжував: — От до чого уральський народ розпалився, натерпівшись лиха від колчаківців. Люди не знають, як їм віддячити Червоній Армії за визволення... Діти — і ті хочуть зробити щось приємне для червоноармійців і командирів. Ну, по конях...

ОРЛЯ ПРИЛЕТІЛО

Два дні минули в поході. Дивізія продовжувала наступ по Сибірському шляху на Катеринобург. На короткому привалі, коли липнева південна спека загнала Азіна в затишну хату, де він пив тільки-но принесене з льоху холодне молоко, в дверях показався Стек.

— Товаришу Азін! А орля ж само прилетіло.

— Яке там ще орля? Говори ясніше.

— Та той же хлопчина, що в дивізію просився. Командир дитячої гвардії...

— То що? Я ж йому відмовив!

Азін помітно нервував. Він навмисно різко розмовляв з ординарцем, ніби намагаючись відігнати відчуття, що він був неправий перед хлоп'ям. Говорив різко, а, напевне, думав: «Образив я хлопця і дарма образив».

Стек мовчав. Він добре знав свого командира: коли сердиться — не супереч. А потім запитав:

— Дозвольте продовжувати? — І, не дочекавшись відповіді, монотонним голосом почав доповідати про те, що хлопчина верхи на коні з пітником і з мотузьяними стременами прибув у розташування штабу дивізії і присусідився до кінної роти. Бійці його зразу полюбили. Він

добре знає місцевість і може бути хорошим провідником. Розвідники просять дозволу залишити його з ними. На довольство зараховувати не треба: самі, кажуть, прогонуємо і одягнемо.

Насупившись, Азін мовчки слухав Стека. Але коли той, все більш захоплюючись, наближався до кінця розповіді, в очах начдива блиснули іскорки.

— Ой як же ти красиво й переконливо наспівуєш. Намовили вони тебе так доповідати. Добре ж вони тебе наструнчили. Не ординарець, а справжній адвокат... Давай їх сюди.

За якусь хвилину до хати увійшли чотири розвідники і Коля.

— Так що, за вашим наказом, товариш начдив...

Азін встав, вийшов з-за столу і пішов назустріч розвідникам.

— За наказом, кажете? А за чим наказом розвідники 28-ої дивізії діючої 2-ої армії Східного фронту приймають у свій підрозділ неповнолітніх? Та ще тих, що їм начдив особисто відмовив у прийомі до армії? Ви що, сваволите?

Не зразу розвідники зрозуміли іронію командира. А Коля навіть злякався, як би його й справді не відправили додому.

— Дозвольте звернутися, товаришу Азін! — заговорив рослий боєць. — Ми не самовільно, це хлопчина самовільно прибіг. А ми до вас з проханням: відмініть ви свою заборону, дозвольте залишити хлопця в нас. Ми, звичайно, закон розуміємо...

— А хлопчина він дуже метикований, — ласкаво усміхаючись, звернувся розвідник до Коля, — всі стежки-доріжки знає, все скоплює з півслова. Дуже усім він до серця припав...

Слухаючи солдата, Азін думав: «От як розумно міркують і роблять наші червоноармійці. Вони зразу зрозуміли становище хлопця. Тут, серед бійців, він забуде своє горе, знайде радість в житті; він сам бачить, як мстять убивцям його батьків, і сам хоче взяти участь в цьому... Мимоволі в кожного серце затріпоче. Не жаліти його треба, а любити так, як полюбили бійці, що прийняли в свою сувору сім'ю сироту».

І, круто повернувшись, посміхаючись у вуса, кинув через плече:

— Гаразд, вговорили! Сте-е-к! Скажи писарям: зарахувати наказом Миколу Пермякова, сина робітника, круглого сироту, червоноармійцем команди кінних розвідників на довольство і так далі...

Незбаром Колю Пермякова одягли, взули, видали йому карабін, підбрали легеньке козаچه сідло. І коник у нього був свій, якраз під зріст. Бійці шанобливо величали його по імені й по батькові, а за очі звали «чорнооком орлям». Під цим прізвиськом і знали його на Уралі і на Південному фронті.

*О. ГУНДОРІН,
колишній начальник артилерії 28-ої дивізії,
генерал-майор артилерії у відставці*

ВАНЯ І МИХАСЬ

НОВИЙ БОЄЦЬ

Осінь 1919 року хазяйновито вступала в свої права. Вона позолотила клени, багрянцем вкрила верхівки беріз, вистелила землю м'яким килимом з опалого листя.

Ліс, як гігантська підкова, оточував степ і велике село, що при-
таїлося десь далеко справа. Навколо пусто...

Троє розвідників-кавалеристів пильно оглядали місцевість з усіх боків. Вони, звичайно, і не гадали, що буквально в п'яти кроках від них стежать за ними два уважні, насторожені ока. Раптом позаду почувся сухий тріск, і щось важке, м'яке впало в кущі. Розвідники миттю залягли й приготувалися до бою. Але пострілів не було. Кавалеристи почули лише стогін.

Зіщулившись у клубок, на землі лежав хлопчисько років дванадцяти й злякано скопа поглядав на військових, що підійшли до нього.

— Що, забився, хлопче? — співчутливо посміхаючись, спитав командир розвідників.

— Трохи ніби зачепило, — не по-дитячому серйозно відповів хлопчик і спробував підвестися, але одразу ж застогнав і опустився на землю.

— От буде тобі вже від батька, — промовив один з розвідників, незадоволений тим, що їх помітили.

— Нема в мене батька...

— Ну, то від матері...

— Нема в мене й матері, — схлипуючи, відповів хлопчак.

— Та ти не плач, не бійся, — заспокоювали його розвідники.

— А я вас зовсім не боюся, — крізь сльози відповів хлопчик. —

Ви червоні...

— Коли так, давай знайомитися. Як же тебе звати?

— Іваном.

— Значить, тезки ми з тобою, — посміхнувся командир і, присівши навпочіпки, додав: «Покажи-но, милий, ногу...»

Баня неохоче підняв подерту штанину. Він собі вивихнув коліно.

— Так, — стурбовано промовив командир. — Погані твої справи, синку. Ну, от що, нам тут довго затримуватись не можна... Федоре!..

Той, кого він назвав Федором, підійшов ближче.

— Доведеться тобі повернутися. Сам бачиш, не залишати ж тут хлопця. На коня — і до своїх. Покажеш його фельдшерові. Передай командирові, що на село ми йдемо вдвох.

— Ой дядечку,— злякано втрутився в розмову Ваня.— На село вам не можна. Там біляки. В них навіть гармати є.

— Гармати, кажеш? — насторожено перепитав командир.

— Так, штук із шість. На вітряку — кулемет у них. Сам бачив. А з боку Лісянки гармат нема.

— А на селі багато білих?

— Багато. Там у них кавалерія. А найголовніший білий у попа живе.

— Спасибі, голубе. Ти, Федоре, їдь та передай командирові все, що від хлопчика почув.

Давно вже проминула північ, коли розвідники повернулися до полку. Все було насправді так, як розповів хлопчик.

— Видно, тямущий хлопчина мій теско,— лагідно промовив командир розвідників.— Шкода тільки, батьків у нього нема.

«Так,— задумливо міркував я.— Що з ним тепер робити, ніяк не збагну».

— Товаришу командир, а що якби його в нас залишити?

— У нас?

Ця пропозиція була така несподівана, що я аж розгубився.

— А що ж він у нас робитиме? Заважати не буде?

— Та що ви, товаришу командир! Хай би картоплю на кухні чистив або колись коней доглянув, і то допомога буде. Адже загинути може хлопчисько.

Я погодився. І от у нашому полку, в Першому Кінному корпусі С. М. Будьонного, з'явився новий боєць.

Через кілька днів я побачив його під час вранішньої перевірки в першому ескадроні.

На ньому була добре підігнана шинель, коричневі чобітки й смушкова шапка з п'ятикутною зіркою.

...Минав час. Наш кінний корпус виріс у Першу Кінну армію. За її плечима були перемоги над денкінцями, попереду — нові бої.

Іноді нам бувало скрутно, дуже скрутно. Разом з усіма кінноармійцями поділяв весь тягар похідного життя і наш вихованець — син полку Ваня Синок. Яюсь так воно сталося, що будьонівці ласкаво називали його не інакше, як синок. Цей додаток до імені незабаром замінив йому прізвище. З легкої руки писаря він і залишився в списках полку як Іван Синок, де слово «синок» уже писалося з великої букви. Час стер з моєї пам'яті його справжнє прізвище.

Бійці навчили Ваню грамоти, поводження із зброєю, верхової їзди. А після одного бою, в якому ми захопили великі трофеї, вони подарували Синкові бойового коня і офіцерський кортик.

СУМНА РОЗПОВІДЬ

Часто Вані доводилось розставатися з своїм блискучим обмундируванням. Він натягав на себе якесь лахміття, на ноги — діряве, стоптане взуття, вішав на плече брудну, залатану торбину й вируждався у дорогу.

Він ішов по фронтових дорогах, через численні села, містечка і міста, зайняті білими військами. І навряд чи хто міг подумати, що цей маленький голодранець і жебрак, цей на вигляд такий дурнуватий і затурканий хлопчисько є одним з кращих розвідників у моєму полку.

І треба було бачити, з якою майстерністю грав Ваня свою роль, удаючи з себе то жебрака, то пастушка, що загубив десь корову, то родича якоїсь неіснуючої тітки — кухарки самого «пана-полковника». І скрізь, де б не доводилось йому побувати, він до всього придивлявся, все розглядав, підслуховував, підраховував. А через день-другий я вже мав точні дані про розташування військ ворога, про їхні штаби та вогневі позиції.

Одного разу (це було на Катеринославщині) Ваня не повернувся з чергової розвідки у призначений строк. У штабі полку захвилювалися. Начальник полкової розвідки, той самий, що вперше привів Ваню в полк, кілька разів питав про хлопчика, але я знав стільки ж, скільки й він: Ваня пропав.

Іван-старший ходив похмурий, заклопотаний і, нарешті, не витримував.

— Василю Дмитровичу, — звернувся він до мене, — Синка розшукати треба було б. Дозвольте мені, — попросив він.

Я з боєм у серці відмовив. Воно й зрозуміло — ми не могли жертвувати ще однією людиною, адже ніхто з нас не знав, що сталося з Ванею.

А Ваня тим часом марно шукав виходу з скрутного становища. В тиху безмісячну ніч він непомітно перейшов лінію фронту і вже на ранок стояв коло сільської церкви і жалібно просив милостині.

Була неділя, народу зібралось багато, але мало хто кидав хлопчаків мідяки або шматок хліба. Занадто вже багато жебраків було в ті роки, і люди навчилися байдуже проходити повз них.

Зненацька на церковний майдан, ледве не вриваючись у натовп, галопом вискочив загін білих козаків. Перелякані парафіяни кинулись було навітки, але гучний голос осавули зупинив їх.

— Шапки геть! — заревів він, найжджаючи на людей. — Нам відомо, що в селі переховується поранений більшовик. Так от, якщо до кінця обідні ви його не викажете владі, ми розстріляємо заложників,

а по селу червоного півня пустимо. Ясно, га-а? І не здумайте тікати. Село оточене, так що й миша не проскочить.

Люди понуро мовчали, а козаки, схопивши перших, що попалися їм, жінок і старих, кудись потягли їх.

«Треба звідси якнайшвидше вибиратися,— подумав Ваня і, кинувши за спину свою торбину, поплентався за околицю. Там його зупинив патруль.

— Далеко зібрався, голодранцю? — глузливо спитав здоровенний козак і, ткнувши його піхвами шаблі, несподівано загорлав:

— Ану, геть звідси, поки каші березової не поїв!

Невдалою була й друга спроба утекти з села. Не допомогли ні розповіді про загублену корову, ні навіть справжні сльози. І маленький розвідник вирішив перечекати. На щастя, край села стояв напівзруйнований сарайчик. Ледве встигнув хлопчик заритися в солому, як почувся чийсь кроки. Ваня затаївся. Рипнули двері. Він почув співучий голос жінки.

Вона умовляла синопка:

— Ти, Михасю, тут пересидь, поки оці поїдуть. А вечерю я тобі сюди принесу. Тільки звідси не виходь, навіть якщо стрілятимуть. Отже, не забудь — не висовуйся. Заради мене, синку...

Двері знову рипнули — жінка пішла.

Через деякий час почувся кроки, постріли, над дахами хат забігало, замигтіло полум'я. Михась дрібно затремтів, заплакав і побіг до дверей. Ваня за два стрибки догнав його, схопив за голову і долонею затиснув хлопчикові рот.

— Т-с-с!

Михась не зрозумів, що з ним сталося, він хотів вирватися з Ваниних рук, але незнайомиць був міцніший за нього.

— Мовчи,— шепотів він Михасеві.— Сказала ж тобі мати. А мене не бійся. Тільки сиди тихо.

Вони пробули в сарайчику до вечора. Обіцяної вечері мати так і не принесла. Нові друзі сиділи, щільно притулившись один до одного, голодні, приголомшені невідомістю.

Глухої ночі, коли ще догоряло село, вони почули цокіт копит. Карателі залишали село.

Міцно тримаючи Михася за руку, Ваня вийшов із свого притулку. Зловісно спалахували в темряві над згарищами іскри, тривожно гавкали собаки, надривно мукали чийсь корови. Ваня і Михась, крадучись, проминули церковний майдан і городами вийшли з села.

І ось вони стоять передо мною. Страшна і сумна їх розповідь.

...Коли каральний загін забрав заложників, селяни понуро розійшлись по хатах. Більшість із них нічого не знала про схованого кому-

ніста, а хто знав, той мовчав. Село мов вимерло. Кінчилась обідня, але козачий осавул так і не дочекався донощиків. І тоді були розстріляні заложники. ОСКАЖЕНІЛИЙ офіцер наказав обшукати геть усі хати і підпалити село. В хаті у Михася знайшли пораненого комуніста, якого хазяйка взяла до себе під час відступу червоних. Першою запалала її хата, а тоді вже й інші хати. Востаннє побачив Михась свою матір, коли разом з Ванею ішов з села. Вона і той, кого вона ховала, висіли на дереві коло самої церкви.

Відтоді в нашого Синка з'явився побратим, а в полку — ще один маленький розвідник.

ПОБРАТИМИ В РОЗВІДЦІ

Влітку 1920 року Перша Кінна армія була кинута на польський фронт. Прорвавши оборону білополяків, червоні кіннотники навальною атакою оволоділи Житомиром, Бердичевом, Радомишлем, Новоградом-Волинським, Ровно. Головні сили білополяків відступали в північному і західному напрямках. Але ворог ще не був розбитий.

На початку липня, не пригадую точно якого числа, я одержав наказ від командира дивізії готуватися до взяття Дубно. До речі, це був таки міцний горішок. Місто являло собою суцільну кріпость. Оточене з трьох боків болотами, воно було зв'язане із зовнішнім світом трьома вузькими дорогами. Дві з них були в тилу у ворога, а третя, по якій рухалися наші війська, прострілювалася ворожою артилерією. Для того, щоб подавити її, треба було точно знати, де вона розташована.

Завдання було важке, розв'язати його було майже неможливо. Розвідники потрапити в місто не змогли, вони поверталися ні з чим або зовсім не поверталися.

І тоді в похід вирушили наші хлопчики.

У Дубно вони пробули цілий день. Удаючи з себе на цей раз безпритульних, вони винищпорили по всьому місту, багато дечого побачили, багато про що довідалися. Єдине, чого їм не вистачало, — це відомостей про кріпосні батареї. Як не старалися хлоп'ята, а в кріпость побратися їм не пощастило.

День кінчався. Стомлені хлопчики спішили до заходу сонця залишити місто. Вони йшли тихою, майже безлюдною вулицею, що потопала в зелені садів.

Несподівано хтось гукнув їх:

— Гей, ідіть-но сюди! — Це суворо кликав їх до себе обрзкий, огрядний офіцер. Коло нього стояв маленький панич і вередливо пхикав:

— Мій змій, мій змій...

Ваня і Михась зупинилися, очікувально поглядаючи на товстуна.

— Ану, швидше повертайтеся,— сказав він безапеляційним тоном.

Бігти? Але невідомо, чого хоче від них оцей бундючний офіцер. Та й чи варто бігти? Хлопчики нерішуче підійшли.

Офіцер відчинив хвіртку і, пропустивши вперед Ваню з Михасем, увійшов з ними в сад.

— Ось,— сказав офіцер, вказуючи пальцем на верхівку великої розложистої яблуні. Там, зачепившись за гілляку, нетерпляче тріпотів яскраво оздоблений змій.

Ваня з полегшенням зітхнув. Не минуло й двох хвилин, як він вібрався на дерево і дістав паничеві іграшку.

За хвірткою саду Ваня смикнув Михася за руку.

— Не туди...

Михась здивовано глянув на друга.

— Як не туди? Нам же праворуч...

— Ні, ліворуч. Ти знаєш, я, коли злазив з дерева, сумку офіцерську бачив. Вікно навстіж відчинене, а поруч вікна — стіл. Вона саме край стола лежить, товста. Знаєш, які там можуть бути папери? Захопити б їх...

— Тільки як? — розвів руками Михась.

— А так,— сказав Ваня і, схилившись до самого Михасевого вуха, зашепотів.

★

...Стоячи на Михасевих плечах, Ваня насторожено оглядав кімнату. Вона була порожня, а сумка, як і раніше, лежала на своєму місці — на відстані якогось метра від хлопця. Не гаючись, Ваня цупко вхопився лівою рукою за підвіконня, а правою потягнувся за сумкою. Ось вона вже в нього. Секунда — і сумка вже внизу, в Михася... Ще секунда — і Ваня вже збирався плігнути з плечей друга. Але в цю мить хтось небачений схопив його за ліву руку і стиснув її, немов у лещатах.

— А-а, пся крив... Попався, злодюго!

— Ой дядечку, більше не буду,— закричав Ваня і боляче штовхнув Михася ногою в плече. Михась зрозумів сигнал. У ту ж мить Ваня відчув, як повиснув у повітрі і міцні чоловічі руки втягли його до кімнати. Лише тут він побачив диван, що стояв у ніші. З вікна його не було видно. На ньому і відпочивав польський полковник, який тепер люто дивився на Ваню.

— Сумка де? — з розмаху вдарив офіцер хлопця по обличчю.

— Я більше не буду, дядечку...— заскиглив Ваня, не відповідаючи на питання, щоб дати Михасеві час вибратися з саду.

— Я тебе, собачий сину, про сумку питаю! — дзвінко пролунав другий ляпас.

Ваня знову затагнув своє. Офіцер покликав денщика.

— Піди під моє вікно, підніми сумку,— наказав полковник солдатіві, що з'явився на дверях.

Поки солдат шукав сумку, Ваня дістав ще кілька зуботичин.

Нарешті, не витримавши, офіцер висунувся з вікна й нетерпляче закричав:

— Ну, чого так довго? Давай сюди.

— Тут нічого нема, пане полковнику,— почулося у відповідь.

— А, так ти був не сам? — повернувся офіцер до Вані і зараз же наказав денщикові: — Зняти тривогу, оточити сад, обшукати все навкруги. Швидко!

Вночі повернувся Михась. Разом з відомостями про противника, разом з цінними документами з офіцерської сумки він приніс нам тяжку звістку — Ваня в руках ворога...

Через два дні кінноармійці з боєм взяли Дубно. В підвалах ворожої контррозвідки ми знайшли Ваню. Його пошматоване, покраєне шомполами тіло, його покалічене обличчя промовляли багато про що... Ворог так і не довідався, хто такий був Ваня і куди поділася полковникова сумка.

Захоплений у полон денщик полковника, що розповів на допиті про катування, витримані Ванею, дивувався мужності хлопчика.

Ми поховали нашого Синка, як бійця,— з військовими почеслями. А через півроку довелося розстатися і з Михасем: він поїхав у трудову комуну. Де він зараз, не знаю. Наші дороги розійшлися. Може, став інженером, може, водить трактор або добуває вугілля, може, прив'язав своє життя армії.

★

Мені часто доводиться зустрічатися з піонерами, комсомольцями. І, коли мене просять розповісти про громадянську війну, про бої Першої Кінної армії, про справжній героїзм, я завжди згадую Ваню і Михася — наших маленьких розвідників, таких безмежно сміливих хлопчиків.

*В. КРЮЧЕНКІН,
генерал-лейтенант у відставці*

ГЕРОЙСЬКИЙ ВЧИНОК ЮНГИ САШКА

Ми вели бій з двома білогвардійськими кораблями в Таганрозькій затоці Азовського моря. Це було в 1920 році, коли Червона Армія, розгромивши на півдні денікінські війська, загнала їх рештки в Крим.

У нас було два сторожові кораблі — «Данай» і «Пугачов». Я разом з командиром дивізії перебував на «Данай», який ішов попереду. За ним цим же шляхом просувався «Пугачов». Ворог зосередив весь вогонь на «Данай». Снаряди падали недалеко від корабля, вищали осколки. Але поки нікого не зачіпали.

Раптом корабель сильно трусонуло; одночасно пролунав глухий вибух. З машинного люка з шумом вирвалися пара й дим. Корабель почав зупинятися. Старший механік вмить піднявся на місток і доповів:

— Товаришу командир дивізіону! В машинний відсік влучив снаряд. Пошкоджено керування головною машиною. Одного машиніста вбито, другого обварено, кочегара тяжко поранено. виправити пошкодження зараз неможливо.

— Передати на «Пугачов»: нехай беруть нас на буксир, — скомандував командир дивізіону.

Викликати допомогу ми не могли: радіо на кораблях не було. Ворог помітив, що «Данай» втратив хід, і посилив обстріл. Кілька чоловік уже було поранено. Щохвилини можна було чекати прямого влучання і загибелі в бурхливих хвилях. Проте на кораблі, не звертаючи уваги на небезпеку, кожний чітко виконував своє бойове завдання. Найбільше старалися комендори. Важко навіть уявити, наскільки вони збільшили швидкострільність нашої єдиної гармати!

Між тим «Данай» розвернуло бортом до хвиль. Хвилі заливали палубу. Зірвалася шлюпка з блока. Її одразу скинуло за борт, і вона, напіврозбита, затонула.

«Пугачов» підходив до «Даная». Біля нього також густо почали падати снаряди. Видно було, як з палуби виносили поранених матросів. Через кілька хвилин «Пугачов» узяв нас на буксир і ми повільно пішли.

Але, очевидно, нашого «Даная» покинуло морське щастя. Раптом перестала стріляти гармата. Старшина комендорів доповів, що в замку пошкоджено бойок. А запасного немає: ящик із запасними частинами зміло хвилею за борт. Бойок треба було дістати з «Пугачова». Але як це зробити? Шлюпку розбито. Якщо надіслати плавця, він не допливе: хвиля велика.

— Сигнальники! Запитайте «Пугачова», чи є в них запасний

бойок до замка гармати? — наказав командир дивізіону. — Якщо є, — доставити на «Данай».

Через кілька хвилин з «Пугачова» було одержано відповідь. «Запасний бойок є, але надіслати немає ким: багато поранених». Юнга Сашко визвався перебратися з бойком на «Данай» по буксирному тросу. Чи дозволить командування надіслати хлопчика?

Командир дивізіону подивився на мене:

— Ну, комісаре, як бути? — Юнга Сашко був моїм приятелем. Цього 12-річного хлопчика, сина вдови моряка, вбитого білогвардійцями, я сам улаштував юнгою на корабель. Сашко виявився дуже здібним і сміливим хлопчиком. Уже через місяць я спостерігав, як він передавав і приймав семафор з інших кораблів, немов справжній досвідчений сигнальник. Часто я бачив, як Сашко спритно лазив на щогли очищати заплутані в снастях прапори.

Тяжко було ризикувати життям хлопчика, загального улюбленця всієї команди. Але я розумів, що іншого виходу не було.

— Треба дозволити, — сказав я командирю.

Море біля кораблів кипіло од вибухів снарядів. Маневрувати з буксиром було важко. Швидкість кораблів зменшилась наполовину. У мене було багато справ, але я не міг відірватися від бінокля, спостерігаючи за тим, що відбувалося на «Пугачові». Я бачив, як готували Сашка: прикріпили до пояса бойок, обв'язали хлопчика кінцем каната, щоб можна було втягти назад, якщо юнга зірветься з троса.

Ось Сашко вхопився руками за товстий шестидюймовий канат, ось зачепився і ногами. Так він повинен був проповзти 90 метрів — це була довжина троса.

«Пугачов» залишав за кормою вузьку смугу води довжиною метрів 30—40, на якій не було великої хвилі. Цей простір Сашко швидко подолав. Далі канат лежав на воді, і пінисті гребені хвиль часто закривали його разом з хлопчиком, намагаючись відірвати юнгу від каната, зтягнути у қоловорот. У цій боротьбі Сашко скоро втопився. Ось він перестав рухатися, припав до каната і завмер. Видно було, як він тяжко дихав, викидаючи з рота воду.

Ось Сашко знову став перебирати руками й ногами по канату, пересуватись уперед. Ось уже залишилось метрів 8—10. Раптом велика пінява хвиля накрила Сашка, із силою відірвала його від каната і понесла просто на «Данай». Ще одна мить — і вона вдарить хлопчика об борт. Але дужі руки комендорів вчасно встигли підхопити юнгу.

Я збіг з містка, кинувся до Сашка. Він був зовсім знесилений, не міг говорити. Руки з обдертою на долонях шкірою — в крові. Я підняв його і поніс у кают-компанію, де ми обладнали перев'язочний пункт.

Комендори, які відв'язали від пояса Сашка бойок, кинулись готувати гармату до бою. Через п'ять хвилин вона вже стріляла. Бій розгорівся з новою силою. Ось одразу один за одним у головний корабель ворога влучило два снаряди. Білогвардійський корабель повернув на 90° і почав віддалятися від нас, користуючись перевагою швидкості ходу. Через півгодини від нього залишився тільки дим на горизонті.

Я відвідав Сашка. Він лежав на дивані і міцно спав. Обличчя його, схудле і бліде, було спокійним, посміхалося.

Повернувшись на базу, в донесенні командуванню флотилії я повідомив про геройський вчинок Сашка. Наказом по флотилії юнзі була оголошена подяка.

...Скінчилась громадянська війна. Мене призначили на іншу посаду, а Сашко залишався ще на «Данаї». Я здалека стежив за його долею. Він закінчив Вище військово-морське училище.

Минуло 28 років, і я випадково зустрівся з ним на півночі під час Вітчизняної війни. Ми зраділи зустрічі, як рідні. Колишній юнга Олександр Рігерман був уже капітаном II рангу, військовим аташе в одній з союзних держав.

Ми багато розмовляли, згадали і цей випадок, про який я розповів.

— Знаєте, коли я ліз по тросу, все пригадував, як білогвардійці вбили мого батька,— сказав він.— Дуже мені хотілося помститися їм як слід...

*О. НЕВОЛІН,
колишній комісар дивізіону
сторожових кораблів*

ШЕСТИГОДИННИЙ БІЙ

Легкий вітрець хвилями перекочує високі трави, нескінченним килимом стеле їх аж до горизонту і там топить чи то в прозорому морі, чи то у великому озері, створеному сизим серпанком марева. І Кири здається, що йде він зараз не до знайомої балки, де переховується партизанський загін, а, як і раніше, з батьком на полювання... Думка про батька відразу перериває мрії... Немає батька... Кирия пригадує день, коли його схопили біляки...

Замислившись, Кирия не помітив, що недалеко від нього селищним шляхом проїхав чоловік. Він часто озирався назад, на Кирию. Це був куркуль з сусіднього села. Він упізнав хлопчика і поспішав до села, де стоять білі. Розшукавши начальника карального загону, він доповів:

— Кирила Баєва зараз бачив у степу. Це, ваше благородіє, партизанський розвідник. Він, напевно, знає, де загін Громова переховується. Треба його того... схопити.

Через кілька хвилин двадцять сім каральників на конях виїхали з села і поскакали рясом за Кирею Баєвим.

А Киря все ще йшов степом. Раптом він почув цокіт багатьох копит і озирнувся. Пригнувшись до коней, вершники, розсипавшись полем, мчали прямо на нього. Біляки! Треба сховатись! Але навкруги аж до горизонту розкинувся широкий Кулундинський степ... І раптом поблизу Киря помітив хатинку з дерну, пласку, схожу на гробницю.

Ось де можна сховатись.

Киря щодуху побіг до хатинки. Він не озирався, але й без того відчував, що вершники наздоганяють його — кінський тупіт дедалі наближався. Киря не чув, як офіцер скомандував: «Бий по ногах!», але з того, що кулі тонко заспівали навкруги, зрозумів — це кінець.

Не ходити йому більше в розвідку, не доповідати командирові: «Завдання виконано!» і друзів більше не бачити...

Заспівала попереду куля, піднявши пил, потім ще і ще... І раптом ногу облік нестерпний біль. Киря впав головою в теплу траву. Ну от і все... але тут згадав, що в нього є граната, наган, патрони. Патрони він ніс від підпільників до загону. Спробувати відбитись?..

Він через силу підвівсь і зашкандибав до хатинки. Ось вона. Встиг добігти до неї раніше, ніж його схопили карателі! Тепер він живий їм у руки не дасться... Заперши двері на засув, Киря впав на долівку біля вузького віконця. Виглянув...

Вершники наближались до хатинки. Киря старанно націлювся і вистрілив у солдата, який опинився зовсім близько. Білогвардієць, схопившись за груди, впав на землю. Інші розсипались ланцюжком, залягли, не наважуючись рухатись уперед. Забарабанили безладні постріли. Кулі, потрапляючи в землянку, піднімали пил. Дзенькнуло і розлетілося скло у вікні, обсипавши Кирю гострими бризками.

Тривожно закричала ворона, злетівши з покрівлі. Через кілька хвилин на покрівлі хтось обережно почав ходити. Посипалась всередину хатинки земля, незабаром у стелі зробилась діра, спочатку просунулись гачкуваті руки, а потім з'явилося і рябувате, у зморшках обличчя карателя. Киря підняв наган і вистрілив. Каратель здригнувся, і голова його перекинулася через жердину в стелі. Якби очі його не оскліли, можна було б подумати, що він хоче підглядіти, що робить Киря. Хтось відтягнув мертвяка від діри, і в ній показалося тепер молоде, безвусе обличчя. Гримнув Киринов постріл. Білогвардієць страшенно зойкнув і зник. Стало чути, як з покрівлі стрибнули на землю двоє чи троє і побігли, гупаючи чобітьми. «Не схопили, не схопили!» — тріумфував Киря.

Знову залунали постріли з гвинтівок. Киря припав до долівки. Стрілянина, затишшя. Хтось із солдатів підводиться, перевіряючи, чи

він живий. Знову стрілянина, затишшя, перевірка... Так тривало довго. І жодна білогвардійська куля не зачепила Кирию Баєва.

Офіцерові набридла ця втомлююча, без наслідків облога...

Неподалеку від білогвардійців, що залягли, на дорозі показався віз, навантажений соломомою. На возі сидів селянин у полатаній одежі.

«Ось що треба зробити,— раптом зміркував офіцер,— обкласти соломомою хатинку і підпалити, викурити його звідти...»

— Ей, чоловіче, під'їжджай сюди! — гукнув він, розмахуючи наганом.

У вікно Кирия бачив, як селянин про щось благає офіцера, як той, розмахуючи наганом, йому погрожує... Потім селянин узяв коня за уздечку і повільно повів до хатинки. Безпомічно прихилившись до воза, він кілька хвилин постояв під вікном. Офіцер гукнув: «Швидше!» Селянин перехрестився і почав обкладати земляні стіни соломомою. Спалахнув вогонь, заклубочився сизуватий дим.

Кирия міг би застрелити селянина, коли той підвозив соломому, і вже був підняв наган до підвіконня, але роздумав: «А він хіба винен? Адже він не хотів, його примусили. Уб'ю його, біляки самі підпалять, раз вирішили. Вже краще я сам загину...»

Дим їв очі, видавлював сльози, ліз у ніс і в рот. Кирия зіщулювся в клубочок і знову припав до долівки: так легше було дихати.

Скільки пройшло часу, він не міг би сказати, йому здавалось, що дуже багато... Але що це? Неначе легше дихати і гіркого присмаку диму не відчувається... Кирия відкрив очі. У хатинці стало видно, вітер через зруйновану покрівлю, наче через вентиляційну трубу, витягував залишки диму.

Кирия виглянув у вікно і, здається, вчасно. Білогвардійці, вва-

жаючи, напевно, що хлопчина задихнувся в диму, підходили до хатинки відкрито, на весь зріст. Баєв вистрілив — найближчий солдат похитнувся і впав, загрибаючи землю руками, ніби збирався захопити її з собою. Решта розбіглась. Киря з люттю стріляв їм услід. І раптом... Він кинувся до кишень і знайшов там тільки один патрон. Останній патрон! І граната... Більше нічим відбиватись від ворогів. Що ж тепер робити?.. Здатись?.. І він знову згадав батька... Згадав і дядю Степана, якого Єгор Корнєєв, Ілля Чеукін і він, Киря, викрали в біляків. Так само, як батька, біляки катуватимуть його. Та хіба можна здаватись у полон? Ця думка йому здалась ганебною. Партизани в полон не здаються! Про це якось і товариш Громов говорив у загоні: «Кулю собі в лоба пусти, але ворогові не покорись. Краще померти орлом, ніж жити зайцем».

Білогвардійці знову почали підступати, мабуть, вирішили будь-що взяти партизана. Киря вибрав зручний момент і кинув гранату. Біляки впали на землю, але граната не розірвалась.

«От і все!.. Батька вбили, тепер і я... Але нічого, партизани за батька й за мене відплатять», — з тугою подумав Киря. Різким ривком відірвав від сорочки клапоть і написав на ньому, вмочуючи палець у кров, що сочилася з рани на стегні: «Умираю, але гадам не здаюсь! Баєв». Почепив клапоть на стіні і вийшов з хатинки.

Білогвардійці лежали метрах в тридцяти-сорока і не стріляли.

— Гей, гади, слухайте мене, — гукнув він їм. Високо підняв голову і заспівав:

Вы жертвою пали в борьбе роковой,
В любви беззаветной к народу...

Він повільно підняв наган і послав у себе кулю, останню кулю.

С. ОМБИШ-КУЗНЕЦОВ

МУЖНІ ВЧИНКИ

АЗІНЦІ

У дивізії прославленого начдива Азіна було кілька юних червоноармійців. Серед них — дванадцятирічний телефоніст Володя Алексєєв — учасник боїв за Казань.

Усім бійцям полюбився і другий юний доброволець — Толя Михайлов. Коли визволяли Агрис, він разом з червоноармійцем Романовим верхи на коні поїхав у розвідку.

У чистому полі, недалеко від села Бураново, за стогами сіна Толя раптом побачив 12 ворожих кавалеристів. Не розгубившись, він голосно крикнув: «Ескадрон, за мною!» і кинувся вперед, убивши на скаку меткими пострілами двох біляків. А коли йому на допомогу підоспів Романов, білогвардійцям справді здалося, що їх переслідує цілий ескадрон.

Довідавшись про все, що трапилось, командир дивізії Азін оголосив червоноармійцям Михайлову та Романову подяку.

ХИТРИСТЬ ПЕТІ ТРУБАЧОВА

Довго тривав бій з колчаківцями. Командир наказав викотити гірську артилерію ближче до передової і відкрити вогонь по ворогу. Коли снаряди закінчилися, гармати довелося знову відвести в тил.

Одну гармату не встигли відтягти, і вона залишилась між нашими та ворожими позиціями. Увечері в штаб прийшов червоноармієць Петя Трубачов:

— Товаришу командир! Дозвольте мені витягти гармату. Я придумав таке...

...Коли стрілки годинника перейшли за північ, а з долин почав підніматись туман, Трубачов вивів із стайні коня:

— Сірий, дай ліву!

Кінь слухняно підняв ногу, підковану важкою зимовою підковою.

Петя обмотав копито повстю, міцно об'язав її навколо зап'ястя шнурком.

Так само зробив він і з іншими копитами коня, обмотав кошмою також і посторонки і направився до залишеної гармати. Під'їхавши до неї, він зачепив її посторонками і швидко помчав назад — до червоноармійців.

Почувши гуркіт коліс, білогвардійці відкрили стрілянина. Навколо свистіли кулі, та жодна не зачепила Петю.

Петю Трубачова нагородили орденом Червоного Прапора.

Н. ХОРОШКЕВИЧ.

*колишній червоноармієць 3-го Сибірського
загону особливого призначення*

**ЗВУЧАТЬ
ПІОНЕРСЬКІЇ
СУРМИ**

ОДИН З УДАРНИХ БАТАЛЬЙОНІВ ДНІПРОГЕСУ

Дніпрогес! Як казковий богатир виростав він там, де недавно гуляв степовий вітер, шуміла тирса, ревіла на порогах вода. Важко було перемогти Дніпро. Та на штурм його прийшли десятки тисяч радянських людей, приборкати Дніпро взялись залізні батальйони ударників п'ятирічки.

Особливо важким видався 1930 рік. 427 тисяч кубометрів бетону треба було укласти до настання зими. І тоді пролунав клич комсомольців: «Дамо до заморозків 500 тисяч кубометрів!»

У тривожні дні проривів, у боротьбі за 500 тисяч здобули на Дніпрогесі шану і славу піонери і учні.

40 піонерських загонів, дві школи було тоді на Дніпрогесі.

Хлопчиків і дівчаток у піонерських галстуках можна було побачити скрізь.

Треба викачати воду, щоб можна було швидше працювати в шлюзи, а робочих рук не вистачало. І 200 піонерів прийшли на підмогу. Працювали разом з дорослими і не пішли, поки роботу не скінчили.

Робітники вибирали ґрунт. І 204 старших піонери прийшли до них.

— Робота важка, тільки заважати будете,— відправив їх спершу інженер.

Та піонери прийшли знову: за них «заступився» райком комсомолу. І працювали не гірше за дорослих.

Навіть суворий інженер мусив визнати піонерську силу.

Школи потрібна була кузня. Та як відривати в гарячий час робітників? І 9 піонерів і комсомольців взяли за роботу самі. Тільки один робітник приходив до них, пояснював, як і що робити.

А почала працювати кузня, ознайомились з роботою в ній піонери, стали навіть замовлення для будівництва виконувати.

В дощ, сніг, у негоду одна фраза — «Дайош 500 000!» — піднімала на штурм три покоління ударників. 19 листопада на скелі Дурній стався завал. Треба було негайно очистити колію, зробити насип від бетонного заводу до копальні. І разом з дорослими дощової осінньої ночі працюють дві групи піонерів. Ось на ногу піонерці Агєєвій впав камінь. Болить нога, та не йде додому дівчинка.

— Не кину роботу! Он на тому паровозі працює мій батько, я йому допомагаю,— каже вона і лишається з друзями.

Шостий піонерзагін правого берега був шефом деревообробного цеху. І ніколи в цеху не простоювали верстати. Не вийде на роботу хтось із робітників, біля його верстата стане піонер.

Багато ще серед робітників було у той час неписьменних, і часто піонерські культбригади приходили до бараків. Піонери виявляли неписьменних, організовували гуртки. Їх гаслом було:

ЗРОБИМО ДНПРОВУД МІСЦЕМ СУЦІЛЬНОЇ ПИСЬМЕННОСТІ!

Зберігся цікавий документ, який розповідає про роботу піонерів Дніпрогесу. Це доповідна записка начальнику однієї ділянки. Ось вона:

Ударний кран № 4 простояв 35 хвилин. Простояв тому, що чекали паровоза. Збитків на 14 карбованців. Ми вимагаємо негайно розслідувати.

*Піонерський пост крана № 4,
кранова бригада робітників.*

Десятки піонерських постів, дозорів, машинних патрулів було на Дніпрогесі. Піонери невтомно стояли на варті більшовицьких темпів.

Недарма ж за зразкову роботу на Дніпрельстані одержали піонери і учні грамоти. Одним із ударних батальйонів Дніпрогесу називали їх робітники.

ЮНИЙ БІЛЬШОВИК ПАВЛИК МОРОЗОВ

Пам'ять про нього не повинна зникнути.

М. ГОРЬКИЙ.

СЕЛО В ТАЙЗІ

Далеко-далеко в тайзі загубилось сільце Герасимівка. Навесні не добратись до нього. Розіллються ріки — й немає дороги: ні пішки, ні верхи на коні, ні човном.

З давніх часів оселились тут люди. Вони прийшли з усіх кінців великої країни. Відвоювали в тайги землю й почали рибалити, полювати, обробляти поля.

Це батьківщина Павлика Морозова; тут він народився, ріс, учився, тут він загинув на славному посту юного більшовика.

Павлик народився в 1918 році, в найхолоднішу пору, коли стояли тридцятип'ятиградусні морози й цілими тижнями завивала завірюха.

У той рік тайга гримотіла гарматами, а на болотах кожного дня відбувалися бої. Червоні партизани грудьми захищали Радянську владу.

Аж до осені 1921 року клекотіла тайга. В сусідньому селі, Тонкій Гривці, повстали куркулі й спробували повернути стару владу. Верховив ними білий офіцер Порошков. Куркулі захопили Герасимівку (їх швидко розбили й прогнали), але день, коли вони прийшли в Герасимівку, мало не став останнім днем життя Павлика. В розпалі бою, коли білі займали Герасимівку, він грався на сільській вулиці. Розлючена банда Порошкова вдерлась у село, і мати ледве встигла вихопити хлоп'я з-під копит оскаженілих коней.

Трохим Сергійович Морозов, батько Павлика, був одним із найбідніших жителів Герасимівки. Трохимове господарство було невелике, конячина та корова, зате сім'я велика, повна хата дітей. Крім Павлика, в Трохи́ма ще були сини — один одного менший: Олексій, Федя, Ромко. Злидні не залишали сім'ю Морозових. І жилось дуже погано. Батько мало дбав про сім'ю. Любив погуляти, випити й часто залишав дітей без шматка хліба. Ростила й виховувала дітей мати, Тетяна Семенівна. Діти дуже любили її, особливо любив матір Павлик. Він, найстарший у сім'ї, розумів, що матері доводиться важко, і тому ще змалку став її помічником. Разом з матір'ю він обробляв невеликий шматок землі, разом з нею господарював.

Жили вони на самому краю Герасимівки. Трохим Морозов, ніби соромлячись своєї бідності, збудував хату на відшибі. Недалеко була

хата діда Сергія Сергійовича Морозова. В селі його звали просто Морозом, а жінку Морозихою. Дід був похмурий, не любив дітей. А найбільше ненавидів Павлика за його розум, самостійність, які він проявляв ще в ранньому дитинстві.

— Ну й удався ж, поганець! — часто лаяв дід Павлика.

А не злюбив дід Павлика ось за що. Якось п'яний батько побив нізащо матір. На другий день прийшов дід. Батька не було вдома. Мати, плачучи, пожалілась дідові. Дід насупився й пробурчав:

— Чого голосиш? Побив,— значить, заслужила. Він чоловік...

Павлик був при цьому в хаті. Він спалахнув і запитав діда:

— А якщо чоловік, то можна й битись?

Дід не чекав такого зухвалого запитання від хлопчика-внука й накинувся на нього, як коршун.

— А ти не сунь носа не в своє діло, шмаркач! Ач, про батька судить!

Павлик не розгубився:

— Не дозволю мамку бити! — заявив він рішуче.

Дід розлютився й кинувся з палицею на Павлика. Мати загородила йому дорогу. Дід пішов ображений і після цього місяців два не заходив.

Дід був чоловік старого покрою. Хоча сам і бідняк, а тягнувся до багатіїв. Ще замолоду, при царі, він служив тюремним наглядачем. Звідти, з царської тюрми, приніс він з собою раболіпство перед багатими й жорстокість до бідних. У цьому не поступалась перед ним і його жінка: баба Морозиха, зла й люта. Тому Павлик рідко заходив до діда й баби та й то лише по ділу. Діти боялися діда й баби.

З дідом жив Данило, двоюрідний брат Павлика. Дід тримав його замість батрака. Сімнадцятилітній хлопець був незамінним робітником. Дід обіцяв, що після його смерті все господарство й хата належатимуть Данилові. Батрак Данило мріяв стати самостійним господарем і був відданий дідові, як собака.

З Павликом він не дружив. Дід завжди підмовляв його проти непокірного внука.

Через дорогу жив Арсен Кулуканов, найбагатший у Герасимівці господар, зять діда Мороза. Великий міцний будинок, широчезне подвір'я із службами. Навколо висока стіна. Ворота з замком під навісом.

Хитрий чоловік Кулуканов. На людях — простий, добрий, набожний. На ділі — вовк. У іншого все урве, свого ж нікому не дасть.

Це він у 1921 році, коли в Тонкій Гривці заворушилися куркулі, підмовляв герасимівців підняти повстання проти Радянської влади. Це він із хлібом-сіллю зустрівач білобандита Порошкова.

Батько Павлика, Трохим, побоювався свого багатого родича. Намагався догодити йому, але той тримався осторонь. Дружба не зав'язувалась. Так і жили — кожний сам по собі. Трохим Морозов, зустрічаючи Кулуканова, низько кланявся й запобігливо усміхався.

Кулуканов ледь-ледь підіймав над рудою головою картуз і не подавав руки.

Але в останні роки зав'язалась у Кулуканова дружба з Трохимом. Почалась вона з того дня, коли Трохима вибрали головою сільради. Кулуканов став гостинним. Запрошує до себе в гості Трохима, жінку, дітей.

Всі ходили до Арсена. Особливо діти любили забігати на кулуканівське подвір'я. Там їм перепадав іноді гостинець.

Не ходив до Кулуканова тільки Павлик. Він не любив цього скупого, злого чоловіка. Не подобалась йому раптова гостинність Кулуканова. Павлик думав:

— Це він неспроста подобришав...

Ішов 1931 рік. Трохима Морозова втретє обрали головою сільради. Коли були перевибори, дехто натякав на те, що голова випиває, але більшість була за Трохима, навіть Кулуканов зі своїми друзями кричав за нього; і Трохима знову залишили головою сільради.

Кулуканов, відзначаючи цю подію, влаштував бенкет на славу. Трохим — почесний гість — два дні пив з кулуканівською компанією. Тетяна після того якось сказала чоловікові:

— Соромився б. Тебе ж поставили головувати, а не пиячити.

Трохим сердито глянув на жінку й відповів загадково:

— Я їм покажу, який я голова.

Занепокоїли ці слова Павлика. Його серце відчувало, що батько під впливом Кулуканова цілковито став на невірний шлях. Але розібратись в усьому до кінця хлопчик відразу не зміг. До того ж його захопили події шкільного життя. Остаточо сформувався піонерський загін. Діти обрали головою загону Павлика.

ПІОНЕР — УСІМ ПРИКЛАД

Багато справ з'явилось у нього. «Піонер — усім приклад», — любив говорити Павлик своїм товаришам і невтомно борюся за те, щоб кожний, хто носив червоний галстук, був справжнім юним більшовиком. «Вчитися тільки на «добре» й «відмінно», — сказав Павлик на черговому зборі, і всі піонери по-ударному, як тоді говорили, брались до науки. Рівнялись на голову загону. Він дисциплінований, наполегливий, завзятий, вийде відповідати урок — заслухавшись — так

грунтовно знав він предмет. Оцінки в нього були тільки відмінні. Жодного заняття він не пропустив. Навіть у найлютіші морози, коли й учителька дозволяла залишатись удома, він завжди першим приходив до школи.

Будучи першим учнем, Павлик піклувався про успіхи всіх товаришів. Весь свій вільний час віддавав тим школярам, що відставали в навчанні. Дуже часто він засиджувався в школі, допомагаючи товаришам то в задачках розібратися, то диктант написати. Він і всіх піонерів до цього залучав.

Хотілося Павлику, щоб життя в піонерському загоні йшло жваво, весело, цікаво, щоб з дня на день міцніла дружба. За прикладом інших загонів країни Павлик і в своєму загоні організував цікаві, захоплюючі справи. Діти навчались ходити в строю, щоб на Першотравневе свято чи в день Великого Жовтня пройти селом урочистим маршем, розучували революційні й піонерські пісні, ставили п'єси, часто гралися на галявині біля школи, мріяли про похід на човнах. Колективно ходили в ліс по гриби, ягоди. Виготовляли шкільний гербарій. Душею всього був Павлик.

А коли загін підріс, зміцнів, Павлик залучав піонерію до нових, серйозніших і важливіших справ, від яких у дітей дух захоплювало. Піонери стали активними провідниками всього нового, що з великим трудом пробивало собі дорогу. Насамперед піонери вийшли на лінію класової боротьби за колгосп. В Герасимівці не було ні комуністів, ні комсомольців, тому піонерам у цій боротьбі довелося з перших кроків сміливо й мужньо кинути виклик усьому старому, особливо куркульні — найлютішому ворогові Радянської влади.

Загін не здригнувся, не спасував перед небезпекою цієї боротьби. Його очолював безстрашний юний ленінець Павлик Морозов.

Все це радувало Пашку, як звали в селі Павлика. Одне тільки не давало йому спокою, тривожило — поведінка рідного батька. Особливо турбувало Павлика те, що до батька стали вчапати різні підозрілі люди. І ось однієї ночі він став свідком сцени, яка відразу розкрила перед ним всі огидні вчинки батька.

НЕ МОЖНА МОВЧАТИ

...Всі вже спали, коли рипнула хвіртка. Лише Павлик лежав з розкритими очима, думаючи про батька.

До хати хтось увійшов. Павлик упізнав — це був батько. Він оглянув усіх сплячих і підійшов до Павлика. Павлик заплющив очі і вдав, що теж спить.

— Заходь! — прошепотів у сніни батько.— Тільки тихіше, не розбуди...

— Та знаємо,— пробуркотів той, що зайшов.

Батько підійшов до столу і запалив свічку. Вліде полум'я освітило чоловіка, і Павлик упізнав волосатого з Тонкої Гривки. Про нього Павлик уже знав дещо від селян. Це був великий багатій на Тонкій Гривці. Був у нього млин. Тримав батраків. Казали, що коли було куркульське повстання у 1921 році,— волосатий був начальником. Серце Павлика прискорено забилося, і здавалося, що калатання серця чути на всю хату.

— Присвіти! — наказав батько, відкриваючи скриню. Волосатий повернувся спиною, і Павлик побачив на стіні волохату тінь.

— Він, волосатий! — ще раз переконався Павлик.

Батько дістав із скрині папірець і, сівши до столу, почав писати. Волосатий поставив свічку на стіл, сів поруч.

— Трохиме Сергійовичу! — почув Павлик,— напиши, як умовились...

— Не бубони! — пробурчав батько.— Сам знаю, що треба писати. Давай гроші.

Волосатий поліз за пазуху і дістав пачку грошей. Плюнув на пальці і відрахував якусь суму. Батько передав йому папірець. Перелічивши гроші, батько заховав їх у кишеню і хотів загасити свічку, але волосатий не дав йому цього зробити.

— А про голос чого ж не написав?

— Зійде й так...— відмахнувся Трохим.

— Як же так? Не зійде,— покрутив головою волосатий.— А, крім того,— наша умова... Трохиме Сергійовичу, виправ,— простягнув він йому папірець.

— Ну, нехай уже так, давай допишу,— батько взяв папірець і розірвав його на шматочки, а сам написав новий. Волосатий прочитав і залишився задоволений.

— Тепер усе гаразд,— сказав він.— Красенько дякую...

Свічку загасили. Батько владно заявив волосатому:

— Щоб завтра і духу тут твого не було...

— Ну, про що вже говорити,— відізався волосатий.— Конячина вже чекає. Завтра далеко будемо. Шукай вітру в полі...

Батько ще сказав:

— А попадешся — ні я тебе не знаю, ні ти мене.

Як тільки вони вийшли, Павлик схопився з постелі і позбирав клаптики розірваного папірця біля столу. Затиснув їх у кулаці й швиденько знову ліг.

Ледве почало світати, Павлик кинувся до вікна й розтулив долоню.

Шматочки розірваного паперу впали на лавку. На одному з них Павлик прочитав: «...в тім, що дійсно бідняк... не має».

— Хто бідняк? Волосатий? — вихопилося у Павлика.

Так ось що продає батько!

Нічні відвідувачі почали приходити частіше. Батько тепер, уже майже не криючись від сім'ї, торгував довідками, а потім гуляв, пиячив.

З Павликом він намагався не зустрічатись, не залишатись з ним наодинці.

Якось Павлик запитав у матері:

— Мамо, а ти знаєш, що наш батько робить ночами, коли приходять люди?

— Де вже мені знати,— відповіла мати.— Ходять, значить, справи мають. Він же голова.

Павлик подивився на матір і по очах побачив, що вона сказала неправду.

— А ти неправду говориш,— кинув він докір матері.

Мати зніяковіла. Хотіла продовжити розмову, але не змогла вже. Цієї розмови вона боялась. Мовчав і Павлик. Йому було соромно за матір. Як вона могла сказати йому неправду. Адже вона все знала. Та й як їй не знати, якщо по селу вже поширюється чутка про нечисті справи голови сільської ради.

Розговорились через кілька днів.

Першою заговорила мати:

— Пашо, ну про що ти весь час так багато думаєш?

— Про батька думаю,— відразу про наболіле завів розмову Павлик.— Падлюка він у нас...

— Що ти сказав? — злякалась мати.— Замовчи!

— А хіба можна мовчати, мамо?

— Мовчи, синку, він же твій батько...

Останні слова матері примусили Павлика задуматись. «Так, він мій батько,— міркував хлопчик,— та чи повинен я приховувати, що він ворог?» І знаходив потрібну й правильну відповідь: «Ні, не повинен. Адже я піонер». Але тут приходило в голову інше: «Батька заарештують, посадять у тюрму. Шкода».

І по щоках котились сльози.

Мати, вгадуючи думки сина, шепотіла:

— Не треба, синку, проти батька... Не бери гріха на душу! Послухай мене...

У всьому Павлик слухався матері. Він глибоко її поважав, і слово її було для нього законом. Але на цей раз Павлик не послухав Тетяну Семенівну. Він твердо вирішив при першій нагоді розповісти

надійній людині всю правду про батька-зрадника. І як йому не було тяжко, він мужньо виконав своє рішення.

В Герасимівку прибув представник райкому партії. Цього ж вечора Павлик Морозов зустрівся з ним. Вони довго просиділи вдвох, багато говорили.

А через кілька днів голову сільської ради Трохима Морозова заарештували й повезли в район.

З того дня про нього майже всі забули.

Минуло багато місяців...

СУД НАД ЗРАДНИКАМИ

Раптом Трохим Морозов знову з'явився в Герасимівці. Його привели з районного центру під конвоєм.

Вслід за ним з району прибув і суд.

Ця новина схвилювала герасимівців. У цей вечір тільки про суд і велися розмови. Селяни говорили:

— Готуйся, Трохиме, відповідати, як Радянську владу продавав...

— Катюзі по заслугі!..

Та найбільше цікавило герасимівців інше:

— А що скаже на суді Пашка?

Тепер уже всі знали, що викрив ворожі дії Трохима Морозова його син Павлик. Вчинок сина здивував усе село. Одні хвалили Павлика, інші засуджували.

Що ж скаже Пашка?

— Промовчить,— говорили одні,— це він тоді зопалу на батька доніс. За побою...

— Напевно, передумав. Шкода стало батька. Адже рідний він йому.

— Так-то воно так,— міркували треті,— але Пашка не з таких. Він піонер, а в них слово — діло.

Суд відбувався в школі.

Ще зранку біля школи зібрався великий натовп.

Як тільки відчинили двері, люди повалили в клас, і незабаром стало так тісно, що ніде було ногою ступнути. Прийшла вся Герасимівка. Попереду, прямо на підлозі, розмістились ровесники Павла — піонери, школярі. Щільною зграйкою, притулившись один до одного, сиділи вони на зігнутих ногах, схвилювані, збуджені. Недалеко від них групою стояли Кулуканов, дід Мороз, баба Морозиха.

Ввели Трохима Морозова. Низько схиливши голову, позираючи спідлоба, він сів на лавці. Обірваний, блідий, злий. Позаду нього стали два міліціонери.

В класі загули:

— Дожився! Під конвоєм водять...

— Був головою, а став злочинцем!..

Але тут об'явили: «Встати! Суд іде!», і всі затихли.

Суд зайняв свої місця за червоним столом, голова суду оголосив обвинувальний вирок. Сторінка за сторінкою перед герасимівцями розкривалась підла картина злочинів їх колишнього голови сільради Трохима Морозова. Він потурав куркулям, разом з ними зривав організацію колгоспу, обкрадав державу, видавав запеклим ворогам підроблені документи.

В класі чути було глухий гомін. Наростало обурення. В очах селян палали вогники ненависті й презирства до зрадника.

Трохим Морозов сидів блідий і нервово м'яв свою шапку.

Почався допит свідків. Але всі чекали виклику найменшого свідка. І ось, нарешті, голова суду об'явив:

— Суд починає допит останнього свідка. Коменданте, запросіть Павла Морозова.— В класі зашуміли. Голови всіх повернулись до вхідних дверей. Кулуканов нахилився до діда Мороза й пробурчав:

— Увійде, то ти шикни на нього.

Дід злякано заморгав синіми повіками і відмахнувся.

— Що ти! Що ти!

Кулуканов наполягав:

— Ти непомітно оком моргни, щоб язик тримав за зубами.

Баба Морозиха кашлянула в руку й журно сказала Кулуканову:

— Він не з таких. Погляд на нього не подіє.

У клас заходив Павлик.

Пройшов два кроки, зняв картуза з голови, і густий світлий чуб розсипався на широкому лобі. Павлик злегка усміхнувся і, трохи червоніючи, пробирався до столу суду.

Друзі-ровесники, коли Павлик проходив повз них, непомітно хватали його за руку й міцно потискували, а на їх обличчях Павлик читав:

— Гляди ж, Пашко, не бійся... Говори всю правду.

Підійшовши до столу суду, Павлик трохи розгубився й тихо запитав голову суду:

— Дядечку, ви викликали Павла Морозова?

— Викликав,— привітно відповів голова.

— Так це я,— вже впевненіше відповів Павлик.

— От і добре,— усміхнувся голова. І Павлик відчув, як йому стало зовсім легко і навколо вже не так страшно, як тільки що здавалося. Все просто. І люди всі герасимівські, і навіть за столом, поруч з головою, сидять засідателі герасимівські.

З цієї хвилини Павлик заспокоївся. Суддя цікавився багато чим: і скільки Павликові років, і чи давно він піонер, і, нарешті, підійшов до головного.

— Це твій батько? — показав він на Трохима Морозова.

Павлик здригнувся і відповів не відразу. Трохим схопився, простягнув руку до Павлика.

— Чого ж ти мовчиш, Павлику?! Це я... я! Твій батько!..

Павлик зблід від цього вигуку.

Суддя перепитав:

— Павлику, так це твій батько?

Павлик помовчав, а потім на весь голос заявив:

— Так, він був моїм батьком, але більше я його своїм батьком не вважаю.

Трохим grimнув на табурет, але зараз же підхопився:

— Громадяни судді!.. Я...

Його зупинили. Він не заспокоювався.

— Так я одне слово. Це він...

Суддя суворо закликав до порядку підсудного, і він затих. Діти, що сиділи в перших рядах, підвелися на коліна. Павлик, розчервонівшись, стояв прямо, сміливо у великому кожусі. Права рука його лежала на грудях, і пальці злегка розправляли кінчики червоного галстука.

Суддя продовжував допит.

— Ти говориш, Павлику,— запитав суддя,— він тобі більше не батько?

— Так,— підтвердив удруге Павлик.

— А чому?

— Він продався куркулям. А куркулі — вороги Радянської влади, а значить, і нам, піонерам.

— Це правильно. Але, може, твій батько не ворог? — ще раз запитав суддя.

Павлик спалахнув.

— Як це не ворог? Коли я став піонером, то він мене бив і наказав, щоб я вийшов із загону. І за галстука тягав.

— Неправда! — вигукнув Трохим.— Наговорює!..

— А це, коли він був головою,— продовжував Павлик,— то тягнув руку за куркулів.— Голос Павлика знову зміцнів.— До нього приходили куркулі, бандити, а він їм продавав довідки, що вони бідняки.

В класі глибоко зітхнули. Цієї заяви всі чекали. Після цих слів у одних по обличчі промайнула усмішка, в других — розгубленість, в третіх — злоба. А Трохим скипів, кістляві кулаки його судорожно стиснулись і застигли на колінах. Раптом він схопився і закричав:

— Бреше!.. Бреше він, громадянине суддя!

— Даю чесне піонерське слово, що я кажу правду. Тяжко мені це було... Все ж таки батько... А потім подумав і сказав собі: який же він мені батько? Він — ворог, куркульський прихвостень...

Трохим знову схопився з лавки. Замахав руками, як вітряк крилами.

— Наговорює він на мене... Бреше...

Але тут почувся голос із натовпу:

— Ні, Пашка правду сказав!..

А за ним другий голос:

— Трохим продався куркулям.

Голоси підбадьорили Павлика.

— Я, як піонер, прошу його суворо покарати! Нехай не продає Радянську владу...

Пізно вночі суд оголосив вирок.

Трохим Морозов був засуджений на п'ять років.

Герасимівці одностайно схвалили справедливий вирок.

ПІДЛА ПОМСТА

«Пашка-комуніст», ось прізвисько, яке дістав Павлик Морозов після суду над батьком. Почесне прізвисько! Одні вимовляли його з любов'ю, інші — вороги — з ненавистю.

Безприкладна поведінка Павлика викликала загальний подив. Друзі раділи з відваги й сміливості юного піонера, вороги боялися цього білявого тринадцятилітнього хлопчика в червоному галстуці. Боялись, ненавиділи й роздумували над тим, як би позбавитись цього небезпечного піонера.

Кулуканов після суду так і заявив у своїй компанії:

— Знищити його треба, щоб землю не поганив...

З дня на день кулуканівці мстили Павликові. Все вороже визірилось проти нього. Не можна було пройти вулицею. З кулуканівського подвір'я нацьковували злих собак, і нерідко Павликові доводилось тікати від них. Із-за воріт інших багатіїв летіло каміння. Дід Мороз лявся й проклинав навздогін. По ночах біля Павликової хати часто сновигали невідомі люди й намагались вдертися в сіни. Собака Катай чесно охороняв подвір'я, і за це його поранили.

Павлик мужньо переносив усе це. Він був таким самим жвавим, добре вчився і ніби не помічав ворожого оточення.

Це ще більше розлючувало Кулуканова.

— Диявол! — говорив він. — Звідки тільки сила така береться...

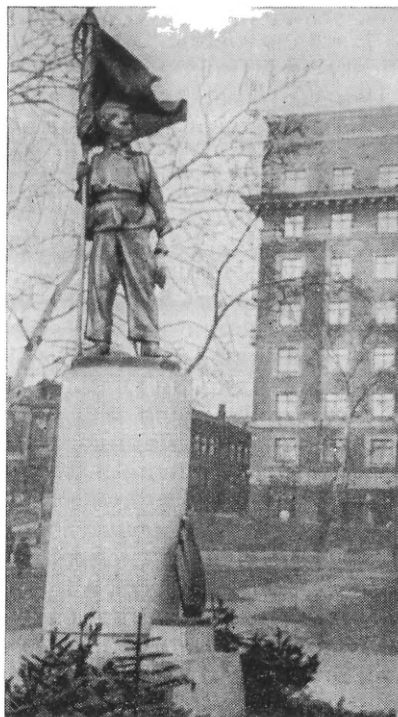
І думав про свій чорний план: «Або я — або він. Двом нам не по дорозі!...» Та він відтягував виконання задуманого. Йому треба було знайти виконавця. Він приглядався до Данила і незабаром відкрив у ньому потрібну йому людину.

Данило став постійним супутником Кулуканова. Користуючись родинними зв'язками, Кулуканов всіляко наближав до себе Данила, потурав йому, запрошував разом випити, повчав, як треба жити, і помалу розпалював ненависть до Павлика.

Знаючи, як Данило прагнув стати повноправним господарем дідового господарства, Кулуканов весь час зачіпав цю струнку:

— Ти його остерігайся, — говорив він Данилові, — цей червоний піонер усе відбере в тебе. Влада за нього. Ось побачиш: умре дід, а Пашка прийде й скаже: «Ану, вимітайся, Данилку, це моє».

Данило лютішав. А одного разу, піддрочений Кулукановим, закричав: — «Я його вб'ю!...»

Пам'ятник Павлику Морозову, споруджений у столиці нашої Батьківщини Москві

— Навіжений! — лайнувся Кулуканов, а сам зрадів цьому. І через кілька днів вручив Данилові подаруночок...

Павлик розумів, що куркульня затаїла проти нього люту злобу й готова розправитися з ним. Але серце юного борця не здригнулося. Він, як і раніше, сміливо дивився в очі небезпеці і нещадно викривав ворогів. У розпал хлібозаготівлі, коли куркулі організували саботаж цьому важливому державному заході, ніхто інший, як Павлик, викрив усю банду тих, хто приховував хліб, і вивів їх на чисту воду. Разом з вірними товаришами по загону Павлик розшукав усі ями, в яких багатії ховали хліб, не здавали його державі. Часто на зборах лунав його твердий, змушнілий голос. Він відверто викривав усіх тих, хто шкодив новому життю.

Розпалювався Кулуканов, лютішали його прибічники, все більше говорячи про те, що з піонером треба покінчити. Підбурюваний ними, Данило жорстоко бив Павлика, намагався утопити його в озері. Павлик не здавався. Тоді вся куркульська зграя вирішила вбити Павлика. Взялись за це Данило й дід Мороз. Все літо вбивці готувались до кривавої розправи.

Настала осінь. Сільські хлопці занадились у ліс по ягоди. Бігав з братами й Павлик.

Третього вересня 1932 року він пішов у ліс разом з Федею.

Кулуканов бачив, як діти пішли в ліс. Він закликав до себе Данила.

— Пора! — сказав він йому, і той зрозумів його без пояснень.— На, випий! — І Арсен налив Данилові горілки.

Данило одним духом осушив склянку.

Кулуканов, не давши опам'ятатись, сунув йому в руку гроші. Данило повеселішав...

— Дід чогось боїться,— зауважив він, помовчавши.

— От, чорт старий! — вилаявся Кулуканов.— Чого це він?..

— Не знаю...

— Ну, йди... Та гляди ж, не промаж...

Незабаром після цієї розмови задвірками пройшли, поспішаючи в ліс, дід Мороз і Данило.

Стемніло. Павлик з Федею, назбиравши ягід, повертались додому. Раптом їх собака кинувся в куці й розлючено загавкав.

— Вовки! — вигукнув злякано Федя.

— Ні. Це він на людей гавкає,— пояснив Павлик і свиснув. Собака не повернувся, а ще лютіше загавкав. «На кого це він так?» — подумав Павлик і пішов за собакою.

У куцах стояли Данило й дід Мороз. Побачивши Павлика, вони перезирнулися, дід якось неприродно усміхнувся.

— Здрастуй, внучку,— сказав він.— А ми з Данилом шукаємо

тебе, — і попрямував до Павлика, злий, щетинистий, з руками, засунутими в кишені. Збоку підходив Данило. Серце здригнулось у Павлика, він гукнув Феді:

— Братику, тікай! — і кинувся з усіх сил бігти.

Данило побіг слідом за ним. Павлик думав: «Чи втече Федя?», і йому хотілось оглянутись. Але Данило був уже близько, і треба було ще швидше бігти. Раптом хтось скрикнув там, позаду, на галявинці. Від цього крику по спині побігли мурашки. Промайнула тривожна думка: «Це Федя...» Павлик зупинився і оглянувся. В цю ж мить щось гостре встромилось у спину.

— Ой! — розкинув руки Павлик і впав навколішки. Але відразу ж піднявся. Данило замахнувся знову. Голими руками Павлик хапав лезо ножа і відводив удари від грудей. Сутичка була нерівна. Данило повалив Павлика на землю. Після п'ятого удару в груди Павлик лежав мертвий.

Підбіг дід. Ховаючи за халяву чобота закривавленого ножа, він гукнув Данилові:

— Ти затримайся... Прийдеш пізніше.— Потім махнув у той бік, де лежав зарізаний ним Федя, й додав:

— Піди, подивись, чи не ожив бува. Як треба, добий...

★

Так загинув славний піонер, безстрашний юний більшовик, Пашка-комуніст, як його називали, а з ним і його братик — маленький Федя, який хотів стати справжнім піонером і відважним борцем за справу Леніна.

Плакали над свіжою могилою друзі, прощаючись з Павликом і Федею. Мати поховала їх разом. Головою на схід ліг Павлик, на захід — Федя. І поставила мати над Федею хрест, а піонери над Павликом — червоний прапорець.

Уся Герасимівка була на кладовищі.

Односельчани поклялися над могилою: Павликову мрію про колгосп здійснити на зло ворогам. Того ж вечора в школі відбулися збори герасимівців. Вирішили об'єднатися в колгосп і присвоїли йому ім'я Павлика Морозова.

А в піонерський загін на зміну Павликові прийшли нові діти. І Альоша перший побажав замінити брата.

*Б. СМІРНОВ,
громадський обвинувач від імені піонерів
і школярів Радянського Союзу
на суді над убивцями Павлика Морозова*

ЧУКОТСЬКИЙ ПАВЛИК МОРОЗОВ

Куркуль Ранаугі зустрів їх неприязно. Знову ці жебраки не тільки не принесли йому м'яса й борошна, яке давно позичили, але й наважуються ще прохати.

— Залишиш мені собак і нарту! — сказав Ранаугі.

— Господаре, — ледь чутно сказала Вуна, — у нас більше нічого немає...

Вона притиснула до себе хлопчика в драних великих, очевидно, з чужих ніг торбазах. Ятгиргін злякано дивився на матір.

— Тагам тундра! — хрипло закричав Ранаугі і ударами ноги виштовхнув Вуну з сином з яранги...

Падав густий сніг, південний вітер гнав його по тундрі. У таку погоду тільки й треба, щоб над людиною, яка впала й знесилалась, виріс сніговий курган! Кілька років тому так само пішов до куркуля Ранаугі батько. З того часу його ніхто не бачив. Двоє оленів з нартами після того також кудись зникли...

Збившись з дороги, Вуна з Ятгиргіном довго кружляли по тундрі, і хурделиця знову притисла їх до яранги Ранаугі. Вони попадали біля неї, заснули й не чули жорстоких слів, які долинули з житла:

— Залишиш оленів і нарту!

Ще один бідняк став жебраком... А скільки таких бідняків кочувало по чукотській тундрі від Тихого океану до Північного Льодовитого! Їх грабували американські купці, місцеві куркулі й шамани.

У цей голодний і тривожний час у тундру прийшли представники Радянської влади. Колективізація на Чукотці тривала довго — дуже розкиданий був маленький народ, який постійно кочував з оленями. Вже кілька місяців допомагали чукчам створювати колгоспи Якимов і Майлін.

— Беріть оленів, будуйте турваургин — нове життя! — сказав Якимов, закінчивши справи в стійбищі розкуркуленого Ранаугі. А Майлін додав:

— Усе тепер ваше!..

Це були останні слова двох славних людей. У морозному повітрі майже одночасно пролунали два постріли...

З усіх боків збігались люди до місця загибелі їхніх російських друзів. Та в темряві полярної ночі раптом засвітіла нагайка Ранаугі.

— Акальпе — швидше! — кричав він. Налякані ним люди хльостали оленів, і тварини, збиваючи копитами сніг, кинулись на північ.

Через день у стійбище приїхав міліціонер М. Тумгекай.

— Хто вбив Якімова і Майліна?

Чукчі, залякані куркулями й шаманами, мовчали. Міліціонер

нічого не зміг добитись від них. Тільки син Вуни Ятгиргін не злякався куркулів. Він розштовхнув натовп людей і сміливо підійшов до Тумгекай.

— Брешеш, Кано, ти знаєш! — звернувся він до найстаршого.

Старик поспішливо сховався за спинами.

— Убивця — Ранаугі, — сказав Ятгиргін. — Він погнав оленів до американців, на Аляску. Треба наздогнати...

— Молодець, хлопчику! — потиснув йому руку Тумгекай, скочив на нарту і помчав на північ...

...Оленів удалось наздогнати і всіх повернути. Ранаугі зник у хуртовині. Але навесні, коли північні вітри пригнали крижини з Берінгової затоки, на одній з крижин звіробі побачили обгризений дикими звірами труп куркуля.

Проте й після смерті Ранаугі куркулі не здавались. Вони зібрали своїх оленів і вирішили кудись погнати їх. Ятгиргін бачив, як куркулі готувались до цього, й побіг до сусіда попросити собак: своїх у нього не було.

— Для чого тобі собаки? — запитав хитрий Турелькот.

— Куркулі збираються забрати оленів! — поспішливо промовив Ятгиргін.

— Утомилась собака, не повезуть, — відповів господар.

Це було рівнозначно відмові, а чекати було ніколи, і хлопчик уперше в житті вирішив без дозволу взяти чужу упряжку. Від хвилювання він навіть не помітив, що вожак упряжки лащився до нього: це були його собаки, його нарта, відібрані Ранаугі. Не помітив він і тіні, яка похапцем просковзнула між яранг... Ятгиргін підігнав упряжку до своєї яранги і відкинув запону. Там стояли куркулі.

За хвилину перед цим вони розправилися з матір'ю Ятгиргіна.

Коли Ятгиргін увійшов, син Ранаугі, Лянван, ударив його сокирою. Хлопчик упав...

Разом з матір'ю його витягли на вулицю і кинули в глибоку холодну яму. Від вологості Ятгиргін опритомнів і знайшов у собі сили вибратись наверх. Він пройшов кілька кроків і впав.

Подорожній, що повертався з тундри, зупинив собак біля нього.

— Де Тумгекай? — ледве чутно спитав хлопчик.

— Далеко...

— Куркулі збираються кудись погнати оленів, — сказав Ятгиргін і знову знепритомнів...

Куркулі кинулись розшукувати зниклого хлопчика, але назустріч їм вже вийшли всі чоловіки стійбища. Вони обеззброїли Лянвана, а далі ви знаєте, що роблять з ворогами!..

Л. ДАНИЛОВ

ПІОНЕР ЖОРА СОСНОВСЬКИЙ

У ДОЗОРИ

У селі Рудничі (Гомельської області Білоруської РСР) було створено перший піонерський загін. На збір загону якийсь прийшов голова щойно організованого колгоспу імені Войкова Іван Володимирович Рафалович. Сів собі в куточку і почав щось записувати до свого блокнота. А потім підвівся і каже:

— Ото ви пов'язали червоні галстуки. Це означає, що віднині ви наші перші помічники. Самі розумієте, як нам важко зараз. Село наше глухе, навколо ліси, болота. Куркулів по хуторах багато, вони переховують у себе підозрілих людей. Нацьковують їх на колгосп...

Усе це піонери добре знали. Куркулі заглядали і до їх батьків. Прикидалися добрими. Позичали хліб, гроші. І все про колгосп мову вели: «Ну, навіщо вам вступати? Загинете».

Та не лише словами лякали вони людей. Бувало, і у вікна стріляли. У такій глушині це зробити зовсім легко: вистрілив — і в ліс. Шукай його тоді...

Та коли зрозуміли куркулі, що марні їхні намагання, побачили, що люди все одно вступають до колгоспу, почали робити нові підлості: то сіно підпалять, то посіви потолочать, то худобу зженуть.

— Вирішили ми до вас звернутися по допомогу,— вів далі голова.— Створіть свої піонерські дозори і стежте по ночах за колгоспним добром.

Ланковий Жора Сосновський подивився на товаришів.

— Допоможемо?

— Авжеж, неодмінно допоможемо.

— Я так і знав, що ви не відмовитесь,— сказав Іван Володимирович.— То он який мій план...

...Жора пильно вдивлявся в темряву. Ні, йому не здалося. Хтось підкрадався до колгоспного хліва. Ось він переліз уже через огорожу і став коло стогу сіна.

— Дивись,— штовхнув Жора Сергійка Бутковця.— Що робити?

А людина черкнула сірником і нахилилася.

— Що робити? — гарячково думали хлопчики.— Бігти по допомогу? Але ж пожежа тим часом розгориться. Наполохані корови розкидають хлів і розбіжаться. Ще й у болото заскочать. Кинутися самим до палія? А що як у нього зброя?

Нараз Жора застромив два пальці в рота і оглушливо свиснув. Палій випростався і кинувся тікати.

— Держи! — закричав Жора, стрибнувши з підстрішка. Хлопчики побігли до стогу і погасили полум'я. Палія не спіймали. Але він не наважився знову прийти — піонерські дозори були наготові, і за їх сигналом схоплювалося на ноги все село.

«ЧЕРВОНІ ДИЯВОЛЕНЯТА»

Ранком на селі розлягається бойова пісня:

Взвейтесь кострами, синіє ночі...

Це йдуть піонери. Вітя Хомутовський пильно дивиться на них. Кортить йому піти разом з ними, але мати не пускають. Баба Палажка на все село рознесла чутку, що піонери — це дияволи у червоних галстуках. Занапали вони свої душі, і за це їх буде жорстоко покарано. Іншим дітям не треба з ними товаришувати, гратися, якщо вони хочуть бути чистими перед богом.

Але все-таки Віті подобаються піонери.

Аж тут з'являється син куркуля Грибовського Стецько.

— У, дияволи! — кричить він услід піонерам. — Сховайте хвости.

Вітя не любить Стецька. Ото він справжнісінький диявол. Б'ється, лається непристойними словами. Нікому проходу не дає. Вітя йде назустріч Стецькові і хоче з ним розминутися, але той хапає його за руку:

— Ти, здається, з ними заодно?

Вітя мовчить. Стецько б'є його по обличчю.

— Ану, пусти!

Ззаду підходить Жора Сосновський, Стецько нахабно дивиться йому у вічі.

— А тобі який клопіт?

— Відпусти зараз же!

Побачивши, що слова не допомагають, Жора щосили схопив кривдника за руку. Стецько скрикнув, а визволившись, почав погрожувати:

— Стривай, ти ще згадаєш...

— Годі, годі, тікай, поки ще більше не перепало, — усміхнувся Жора і звернувся до Віті: — Ходімо з нами, хочеш?

Недарма куркулі не любили піонерів. Тим-то й ширили про них усілякі брехні. Велику користь приносять вони колгоспові. Коли не вистачає робочих рук, допомагають піонери. І все, до чого візьмуться, роблять добре. Он сьогодні підгортають картоплю. Колгоспний бригадир Андрій Синицький кожному показав його місце.

— Ану, давай на змагання! — крикнув Жора і перший почав працювати.

Потім привезли на поле молока і хліба. Смачний був обід на свіжому повітрі! Вітя зовсім забув, що він разом з «дияволенятами». З ними він купався на річці, загоряв. А як смерклося, піонери допізна сиділи і слухали розповідь Івана Володимировича про громадянську війну.

А на завтра сталася неприємність. Куркульські синки завжди намагалися зачепити піонерів, скривдити їх. Їх намовляли батьки. Піонери працювали знову на збиранні картоплі. І раптом з'явився Стецько із зграєю куркульських синків. Вони почали ходити по картоплі, кидаючи образливі репліки. Жора випростався і підійшов до Стецька.

— Ти чого картоплю толочиш? Геть звідси!

— Ну, ну, ти не дуже, колгоспничок...

— Забирайся геть...

— Ти що, у пику хочеш? Еге?..

Це було сигналом до бійки. Піонери бігли на допомогу своєму вожаку. Вітя не знав, що робити, але раптом помітив, що Стецько піднімає з землі здоровецький камінь і цілиться ним у Жору. Вітя несподівано для себе кинувся Стецькові під ноги і звалив його. Потім сів йому на спину і почав щосили лупцювати...

Через кілька хвилин куркульські синки ганебно втекли. Жора, витираючи кров з обличчя, сказав:

— Нічого вони нам не зроблять. Тільки треба скрізь бути разом.

Тепер Вітя знає, що він завжди буде з піонерами. З ними цікаво, весело, а головне, вони нікого не дають скривдити.

ВОВК У ОВЕЧІЙ ШКУРІ

Дід Гаврило з'явився на селі у подертому кожушку, личаках, зимовій шапці. Сказав, що родом він з українського села під Черніговом. Рідних у нього там нікого не залишилося. І ось пустився він по світу шукати собі хліба. Розповідає про себе, а на очах слези. Іван Володимирович пожалів старого і взяв його до колгоспу пастухом. Поганий з нього був працівник. Корови в нього худнули, молока давали мало. Колгоспники стали хвилюватись.

— Жоро, — сказав Іван Володимирович, — подивись-но, де дід Гаврило пасе худобу. Тільки непомітно, розумієш?

— Ясно, Іване Володимировичу.

Дід Гаврило погнав череду далеко від села. Минули одну луку,

другу, зайшли в ліс. Корови ступали неохоче, але пастух підганяв їх батогом. На невеликій галявині череда стала. Там зовсім не було трави. І корови, жалібно мукаючи, ходили вздовж і впоперек, общипуючи чахлі чагарники.

Тепер Жора зрозумів, чому колгоспні корови почали худнути. А коли з лісу вийшло двоє чоловіків і, поговоривши про щось з пастухом, забрали одну телицю, стало зрозуміло, чому тане колгоспна череда.

ОСТАННІЙ МАЛЮНОК

Дід Гаврило відчув біду і втік. Пастушками Іван Володимирович вирішив зробити Колю Журавського і Жору. Хлопчики сумлінно виконували свої обов'язки. Худоба пішла на поправку.

Одного разу Коля захворів і залишився вдома. Це було 31 травня 1934 року. Жора сам погнав череду. Як завжди, він спинив її на лузі перед лісом. Сам сів на зламану бурєю сосну, вийняв кольоровий олівець, папір і почав малювати. Йому часто доводилося відриватися від цього діла, щоб завернути корову, яка забігала далеко. Але все-таки ескіз вийшов. Жора намалював своє село, тільки в майбутньому. Булиці широкі, будинки нові, а в центрі села велика школа. Жора намалював коло неї групу піонерів.

— Здоров, пастушок! — почув він грубий голос.

Підвів голову і помітив двох куркулів — Андрусовича і Кажана. У Андрусовича в руках була важка залізна болванка.

— Ти чого злякався? Щоправда, гріх за тобою є, але ми не злопам'ятні.

Куркулі стали поруч з Жорою. Втекти від них ніяк не можна було.

— Та чого з ним балакати! — крикнув Кажан. — Бачиш, на ньому галстук. Бий!

...Відтоді минуло багато років. Село Рудничі вже зовсім не таке, яким воно було на початку 30-х років. Збудовано нову школу, є свій клуб. Зможним стало життя. Свято шанують у колгоспі пам'ять про першого піонера-героя Жору Сосновського. Бережуть школярі і продовжують піонерські традиції тих далеких, але незабутніх років.

А. ГЕРУС

КИЧАН ДЖАКИПОВ

Ім'я цього хлопчика — Кичан — у киргизькій мові має багато значень. Кичан означає і бешкетник, і чортеня, і дурник — усе, що пов'язане з найгіршим. А справжнє ім'я його було Дуйшеке. Ще хлопчиком своєю поведінкою він завдав чимало клопоту аульному муллі. Залякуючи затурканих батьків Дуйшеке, мулла наказав не звати його більше ім'ям, яке дав йому батько при народженні, а зневажливо назвав хлопчика Кичан. Та мулла помилився: хоч ім'я він і змінив, але тверда вдача, залізна воля і свідомість хлопця зростали й міцніли день у день. І Кичан почав боротись за своє щастя, за краще життя в рідному аулі. Він допоміг комуністам викрити місцевих багатіїв. Син сонячного Киргизстану, Кичан Джакипов повторив подвиг російського брата Павлика Морозова. З того часу ім'я його овіяно легендарною славою.

ХТО ПІДПАЛИВ КОЛГОСПНЕ МАЙНО?

Минули пекучі морози. Відтанули краї доріг, і старі люди вже провіщали дружну весну. Колгоспники перевіряли плуги, борони, готувались до окоту овець.

Коли повечоріло, друзі зібрались іти далі. Вони втомилися, зголодніли. Швидше б вже добратись додому.

Раптом Керез, що йшов позаду, радісно крикнув:

— Дивіться, яке багаття!

Друзі зупинились. Величезне полум'я розгорялось там, де стояли ожереди колгоспного сіна.

— Це табунники гріються,— спокійно зауважив Атай.

— Сіно горить! — закричав Кичан так, ніби друзі його були десь дуже далеко.— Керез, біжи в аул, клич людей. А ми — туди!..

Кичан і Атай кинулися на пожежу, а Керез попрямував до аулу.

Колгоспники взимку не чіпали жодного ожереда конюшини, що стояли за аулом; їх берегли для коней, які працюватимуть на оранці. Щоб худоба не псувала ожерев, їх огородили.

Коли Кичан добіг до огорожі, червоне полум'я охопило ожеред майже з усіх боків. Суха конюшина палала з тріском і майже без диму. Кичан скинув кожуха, швидко почав нагортати на нього сніг і кидати в полум'я.

Підбіг Атай і почав допомагати другові. Спочатку він кидав сніг здалеку, але, побачивши Кичана коло самого вогню, теж підійшов ближче до ожереда. Вогонь сягав дедалі вище і вже охопив увесь ожеред. Обгорілий низ закутався жовтим їдким димом. Від нього сльозились очі, спирало дух. Кичан часто поглядав у бік аулу, проклинав повільність Кереза.

«Хоч би один раз у житті поспішив!» — злився він, уявляючи, як плентається млявий Керез.

— Кичан, згориш! — закричав Атай.— На тобі сорочка тліє!

— Снігу, давай снігу! — вимагав Кичан. І тільки відчувши нестерпний біль, відскочив від палаючого вогняного стовпа, упав на сніг і почав качатись, щоб погасити на собі вогонь. Біль був такий пекучий, що Кичан навіть не почув тупотіння коней, які мчали з аулу, і тривожного крику вершників.

Та було вже пізно. Найбільший ожеред конюшини, підготовлений до весни, догоряв.

...Повертаючись з пожежі, люди почали сперечатись. Деякі паплюжили зовсім невинних. Інші захищали тих, кого насамперед можна було запідозрити в злочинних намірах. Часом суперечка переходила в бійку.

А ранком, коли Кичана відвезли до лікарні, в аулі розповзлися чутки, ніби пожежа виникла з вини нерозлучної трійці: Кичана, Кереза і Атая. Суперечка спалахнула на вулицях аулу з новою силою, ніби вогнище, куди підкинули сухої арчі.

Дехто казав, нібито хлопці зробили це випадково. Інші вважали, що хтось їх підмовив. А Капсалан розповідав по закутках, ніби сам був очевидцем усієї події:

— Та про що тут сперечатись? — розводив руками.— Хіба незрозуміло, як усе сталося? Діти, як діти. З раннього ранку до пізньої ночі на льоду біля ожередів ковзались. Усі ви бачили їх там не раз. Ну, змерзли та й вирішили погрітись. Витягли з ожереду кілька обремків конюшини та й розпалили собі вогнище. У них же завжди все виходить не так, як у добрих людей...

Після повернення з лікарні і розмови з учителем Кичан вирішив якнайшвидше зустрітись з Керезом і довідатись про все, що з ним трапилось. Разом з Атаєм вони пішли до Капсалана.

Такий тихенький колісь Атай разуче змінився. Ідучи з Кичаном, він розповідав про те, як сміливо розмовляв з Капсаланом.

Обережно, намагаючись не шуміти, хлопці наблизились до довгої мазанки і притаїлись коло стіни. Звідси, як на долоні, було видно будинок Капсалана. Вони вирішили простежити, коли Капсалан піде з дому, і заскочити до мазанки. Але тут вони побачили, що двері мазанки замкнені на величезний чорний замок, а серед подвір'я лежить подовбана сокирою колода і купка хмизу. Ховатись не було рації, і, не криючись, хлопці ввійшли в двір.

Тут вони побачили, що великі двері до комори відчинені. З щілини куріло порохом. Хлопці зазирали до комори. Придивившись, побачили високу купу пшениці. Облизнулись від голоду і роздивлялись далі. У темному кутку чути було стукіт лопати, шерхотіння пшениці й покашлювання. Атай підштовхнув Кичана:

— Це Капсалан кашляє. Він іде сюди. Чуєш, сопе, як старий бугай.

Він не помилився. Витираючи спітніле обличчя, у дверях появився Капсалан.

— А, Кичан! Як себе почуваєш? Від опіків, бачу, вже й сліду немає. А в мене, знаєш, справ зараз дуже багато, насіння просушую, а то я вже давно б до тебе зайшов. Хотілося щось про місто розпитатись. Еге ж, від пожежі всі ми лиха зазнали. Досі забути не можемо. Сіна немає. Робоча худоба вже так охляла, що, мабуть, і плугів не потягне. Та-а-ак. А в аулі все поговір іде, начебто це ви сіно підпалили! Шкода мені вас, якщо й справді це наклеп... Ну, а якщо вже ви це накоїли, то що робити — признайтесь і годі. Нічого вам за це не буде.

Хлопці не дивувались, що він такий ласкавий з ними і не зве вже їх «ненажерами». Вони знали, що хитрий Капсалан хоче заманити їх у пастку своїми улесливими словами. Кичан мовчки слухав, що їм говорив Капсалан, але Атай не витримав:

— Нам нема в чому признаватись. Нехай нас не залякують, ми не будемо на себе наговорювати.

М'ясисте підборіддя Капсаланове затрусилось, як холодець.

— Немає такої справи, якої б я не знав. Атаю, синку, що там не нажи, але я вже не одну пару чобіт зносив і багато солі з'їв, ще коли тебе й на світі не було. Мені такі випадки відомі, я сам не раз їх викривав. Це після розмови з учителем у кабінеті ти таким сміливим став, а раніше ти не такий був, мій Атаю.

— Буде вже голови нам морочити,— обірвав його Кичан.— Залякали наших батьків, тепер думаєте з нами це зробити? Ви нам скажіть, де Керез? Чому він до школи не ходить?

Капсалан прикинувся ображеним.

— Не будь зухвалим з людиною, якій стільки років, як і твоєму батькові. Це вас, видно, підмовив цей ваш Тентомолдо¹. Ех ви, ненажери мої... Ви ще не розумієте, хто ваш друг, а хто ворог. Ну, добре вже, йдіть сюди, підставляйте ваші ковпаки, насиплю пшениці. Він набрав на лопату пшениці і простягнув хлопцям. Атай, не думаючи, підставив шапку. Капсалан повну насипав пшениці.

— Підходь і ти. Може, думаєш, що ця шапка іновірця може забруднитись? — Капсалан кивнув на нову Кичанову кепку, але Кичан стояв непорушно.

— На колгоспне добро ви щедрий. Даруєте, ніби це ваше власне.— Кичан зухвало глянув на Капсалана.— Атай! Ходімо звідси.

— А ти, я бачу, справді впертий, як старий ішак. Недарма звешся Кичан, це ім'я тобі якраз пасує,— злісно просичав Капсалан.

Атай висипав пшеницю з ковпака і вибіг слідом за товаришем.

— Не заманив пташок у сільце,— промимрив Капсалан.— Ну, почекай же, я розставлю ще не таке.

Ранком приїхав Керез. Кичан і Атай одразу ж помчали до нього. А за півгодини вже йшли, обнявшись, до річки. Кичан і Атай ще давно домовились про те, що робитимуть, коли з'явиться третій другок. І тепер вони діяли за наміченим планом.

Друзі вийшли з аулу і пішли понад річкою Ак-Джал.

— Бачиш, Керезе,— тихо заговорив Кичан.— В аулі говорять, ніби це ми підпалили сіно.

— Яке сіно? — здивувався Керез.

— Те саме, що згоріло, коли ми ковзались.

— Що ти мелеш! Ми ж, навпаки, гасити допомагали. Ви кинулись тоді до копиці, а я побіг до аулу. Через те я захворів так, що...— Керез замовк, потупивши очі.

— Так, так, Керезе, саме про це ми й хотіли з тобою поговорити,— ухопився за останні слова Кичан.— Скажи одверто: ти нам друг?

— Та що це ви, хлопці! — крикнув Керез.— Ну, звичайно, я ваш друг, як і завжди.

— Якщо так, тоді признавайся, де ти був після пожежі і що робив? — наполегливо вимагав Кичан.

— Це треба знати, щоб допомогти колгоспникам знайти палія.

---

¹ М о л д о — вчитель.

Кичан і Атай встали. Атай наблизився до Кереза.

— Говори правду. Людина, що хворіє два місяці, не буде такою міцною й загоролюю!

— Атай має рацію,— підтримав Кичан.— Ти подивись на себе в дзеркало і сам не повіриш, що хворів: обличчя засмагле, а ніс полупився на сонці, наче ти повернувся з сирту¹.

Керез признався, що діяв не по-товариському, і розповів усе, що з ним сталося.

Він не зміг сповістити про пожежу не тому, що не схотів бігти, ні. Він мчав з усіх сил. Але за старим мазаром зустрів його Капсалан, який, очевидно, чекав там на когось. Капсалан зупинив його і заборонив бігти в аул. А коли Керез уперше в житті не підкорився йому, Капсалан оглушив його палицею і відніс додому. Керез кілька днів пролежав у ліжку. А Капсалан, бідкаючись, говорив усім: «Видно, хлопчина дуже злякався пожежі, в нього навіть мову одібрало. Боюсь, щоб він розуму не позбувся». А згодом відправив його разом з сестрою до міста, начебто лікуватись.

А насправді Кереза одвезли не до лікарні, а до спекулянта, що втік з в'язниці, до Капсаланового приятеля. Майже щодня возив Джумали спекулянтові мішками колгоспну пшеницю, а той возив її до млина. Потім пік на дандири² коржі, а Керез продавав їх.

Кичан і Атай вислухали Кереза і наказали йому більше нікому про це не говорити жодного слова. А ввечері про все розповіли Тенти-агаю.

ХИТРИСТЬ ДЖУМАЛИ

Неспокійно на душі в Капсалана. Давно вже він помітив, що голова Ізакул не так довірливо ставиться до нього, як раніше. Часто навідується до комори, усе перевіряє, придивляється; значить, має якусь підозру.

Якось Каним розповіла Керезові, що Капсалан та Майрик про щось радяться ночами.

— Ти моя підтримка, Керезе,— казала вона братові.— Я боюсь цього шакала. Він щось недобре має на думці. Ночами мені здається, що він уб'є нас і втече разом з Джумали.

— Не бійся. Я тепер не тремтїтиму перед ним.

Увечері, повернувшись з комори, Капсалан раптом накинувся на Кереза:

---

¹ Сирт — гірське стійбище.

² Дандири — азіатська піч, на якій печуть коржі.

— Недаром кажуть старі люди: ніколи з вовченяти не виросте вірний собака. Ти дивись! Не хоче признатись, що підпалив сіно. А тепер от...

Він став посеред кімнати і показав на двері:

— Забирайся геть, і щоб я тебе більше не бачив. Я дурно не годую щенят!

— Капсалан! — благала Каним. — Де ж він подінеться?

— Плювати мені на це! Нехай іде до своїх друзів, яким вірно служить...

Проте він не штовхнув Кереза, як завжди це робив, а, впершись руками в боки, чекав. Приголомшені Керез і Каним не рушили з місця.

— Зараз же забирайся геть! — загорлав Капсалан.

— Не гнівайся, джездеке!¹ — Каним кинулась до свого чоловіка. — Він зараз піде.

— Гей, Джумали, а йди-но сюди! — покликав Капсалан свого друга.

З комірчини, перевалюючись, наче старий ледачий верблюд, виїшов величезний чорнобородий Джумали.

— Викинь це смердюче щеня геть з мого дому. Та нехай радіє, що живим залишилось.

Капсалан наказав це таким тоном, яким колись хан звертався до своїх джигітів.

Керез не чекав, поки Джумали простягне до нього свої брудні лапи. Він схопив свою шкільну торбинку і вибіг з кімнати. Заплагана Каним винесла братові його одяг. Керез намагався заспокоїти її. Нехай сестра не хвилюється, він піде до Кичана, там його не скривдять.

Кичан справді зрадив товаришеві.

— Назовсім прийшов?

— Так. Не виженеш?

— Ти що! Іди, роздягайся! — Кичан побіг до кухні і повернувся з крайцем хліба та дерев'яною піалюю, повною максима².

— Іж ось, їж досхочу! Ти ж знаєш моїх батьків. Вони будуть тобі раді.

— Якби я їх не знав, то пішов би кудись в іншу хату.

Керез довірливо глянув на Кичана, відкусив шматок пшеничного коржа, запив максимумом.

— Я більше не буду нюнею. І брехати не буду. Віриш?

---

¹ Д ж е з д е к е — шанобливе звертання до зятя.

² М а к с и м — напій, подібний до квасу.

— Ти сьогодні не плакав, я бачу,— задоволено відповів Кичан, вдивляючись другові в обличчя.

— Слухай, Кичане, що я тобі розкажу,— сівши на краєчку ширдака, зашепотів Керез.— Ти знаєш, Капсалан перевозить речі та продукти до міста.

— Збирається кудись тікати! — догадався Кичан.— Про це треба швидше сповістити начандика або Тенти-агая.

— Ні начандика, ні вчителя зараз в аулі немає...

— Тоді біжімо до голови.

Керез швиденько допив максим, і друзі помчали до Ізакула...

Голова мовчки вислухав хлоп'ят, подякував і просив, щоб мовчали.

СНИ І ДІЙСНІСТЬ

Настали літні канікули. Багато школярів пороз'їжджалось: хто до батьків, хто на пасовище. Але трое нерозлучних друзів zostалися вдома. Оце вже кілька днів вони вештаються по аулу, наче ягнятка, що відстали від отари.

Нарешті хлопці добрели до правління колгоспу. Там відбувалися збори. Колгоспники розташувались на траві. Білі повстяні ковпаки та червоні хустки, наче величезні тюльпани, розкинулись по зеленому килиму.

Біля маленького столика, застеленого темно-червоною скатертиною, стояв Ізакул.

— Отже, з цим питанням покінчили,— почувли хлопці.— Тепер ще одне, останнє... Кожний колгоспник має корову і кожний випасає її сам. А що якби пасти їх не окремо, а разом, як у росіян? Тоді в кожній родині звільниться одна людина. Давайте оберемо одного пастуха для худоби, який буде в кишлаку, а іншого — для джатаку¹.

— Правильно, правильно! — почувли голоси.

— А хто їм платитиме?

— Будемо нараховувати трудовні. Але для цієї справи потрібний доброволець.

Маленький сивий дідуган Самдир, що сидів позаду всіх, витягнув шию і гукнув:

— Я можу пасти на джатаку, якщо довірите!

— Віримо, віримо,— почувли звідусіль гучні вигуки.

Ізакул підняв руку, закликаючи присутніх до порядку:

---

¹ Д ж а т а к — колгоспний стан.

— А хто ж пастиме корів у кишлаку? Він уважним поглядом окинув людей, що перешіптувались між собою.

Кичан, що стояв осторонь, давно вже підняв руку, але ніхто не звернув на нього уваги. Адже тут збори дорослих.

— Ну, а якщо немає нікого, хто сам погодився б, пропонуйте когось, кому це можна доручити. Ми його умовимо.

Кичан не витримав:

— Ізакул-агай, я буду пастухом у кишлаку! Атай та Керез мені допомагатимуть.

Усі оглянулись на сина коваля, залунали схвальні вигуки:

— Нехай життя твоє буде щасливим.

— Він підійде.

— Цей упорається.

Ізакул покликав до себе Кичана і поплескав його по плечу.

Джакип очам своїм не повірив. Ось який у нього син! Він узяв шматок сухої глини, швиденько прошепотів молитву і загорнув його в хусточку. Згодом він повинен непомітно пронести глину навколо голови Кичана і висипати її за спину. Тоді вже жодна зла людина не зурочить хлопця. Другого ранку до будинку Джакипа під'їхав Ізакул на сірому коні. На повідку він тримав чорного, наче мокрий ворон, жеребця з підстриженою гривовою та рівненько підрізаним хвостом.

— Ось тобі, маєш найкращого і наймолодшого коня в колгоспі. Бережи його. Тепер, у таку спеку, корови, звичайно, пасуться неспокоїно. Проте без потреби коня не ганяй. Якщо будеш по-дурному скакати, заженеш,— сказав Ізакул, передаючи Кичанові стригунця.

★

Увечері Кичана викликали до голови колгоспу. Кичан поставив коня біля кормушки і побіг до контори. У кабінеті голови, крім Атая і Кереза, не було нікого. Виходить, їх теж викликали.

На столі, застеленому червоним, горіла гасова лампа, але голови ще не було.

Атай уголос міркував, навіщо це їх усіх викликали. Може, за Коджо Кадира? А Керез навіть не звернув уваги на появу Кичана. Він розглядав вишитий портрет Володимира Ілліча, що висів у кутку.

Двері відчинились, і зайшов Ізакул. Хлопці одразу замовкли і, наче підсудні, посідали на лавці перед столом. Атай поглянув на портрет, ніби натякаючи друзям: «Бачите, я мав рацію». Ізакул сів біля стола і посміхнувся.

— Ну, то що ж, комунари, я вами дуже задоволений. Ви допомогли колгоспові. Це вам не забудеться. А тепер час вже відпочити.

Атай, що нетерпляче чекав цієї хвилини, рушив до дверей.

— Почекай трохи,— зупинив його Ізакул.— Кичан сьогодні не знайшов нікого іншого на твоє місце. І ми домовились з Актаном, що він завтра замінить тебе. Робота міраба¹ вже закінчується, і він кілька днів поспе череду, поки призначимо пастуха.

— Ізакул-байке², не турбуйте Актана. Я знаю зелений бережок, я приборіг його на останні дні. Завтра я ще пожену череду туди, а вже післязавтра передам корів комусь іншому.

— Нехай буде по-твоєму,— охоче погодився Ізакул.

Він відчинив шухляду, вийняв звідти три пакунки і подав хлопцям.

— Ось вам подарунки від колгоспу. Тут є все, що потрібне для учня четвертого класу.

Ізакул піднявся з місця, підкрутив свого молодецького вуса, потиснув хлопцям руки й попрощався.

Атай і Керез одразу ж вискочили з кабінету. Але Кичан залишився.

— Ізакул-байке,— несміливо промовив Кичан.— Ходять чутки, ніби цей бандит Джумали живий і продовжує красти. Це правда?

Ізакул рвучко обернувся.

— А ти звідки знаєш? — поклавши широку руку на плече Кичанові, Ізакул пильно подивився в його насуплені очі.

— Так, він, здається, вештається десь у горах. Але нехай це вас не бентежить, ми його зловимо.

Кичан довго стояв на порозі, але так і не наважився розкрити свою таємницю. Дуже вже йому хотілось самому впіймати бандита.

...От і останній день роботи. Кичан, що за два місяці звик рано прокидатись, сьогодні підвівся ще раніше, ніж звичайно. Востаннє йому хотілось так напасти корів, щоб навіть Какелей була задоволена. Він до блиску начистив свого карагера, розчесав йому гриву і хвіст. Легко, наче горобець, плигнув у сідло. Кичан вигнав череду на острів між двома рукавами арика.

Звичайно, Кичана, який сидів на своєму карагері, одягнений у синю жилетку з короткими рукавами і в білому ковпаку на голові, було видно дуже далеко. Де б на рівнині він не пас, колгоспники завжди пізнавали пастушка. Але сьогодні його можна було побачити тільки з боку тугаїв³.

Корови спокійно паслися на острові. А Кичан у доброму настрої співав на весь голос безтурботно і весело свою улюблену пісню:

---

¹ Міраб — розподільувач води.

² Байке — шанобливе звертання до старших.

³ Тугаї — зарості.

Я — молодий хлопець.
Піді мною карагер-іноходець,
Стережу я дійних корів.
Як у безхмарному небі,
Ясно в мене на душі.

Верхня частина острівця заросла будяками, чортополохом та кураєм. Поміж кущами зеленіла розкішна, схожа на тирсу трава. До неї і попрямували корови.

Вони швидко напаслись і, ремигаючи, розляглись на землі.

Кичан розгнуздав карагера, щоб той міг попастися, сів на нього по-жіночому, спустивши ноги на один бік.

«Залишилось чотири дні,— думав, вдивляючись у далечінь.— Пролетять вони непомітно. І знову — школа... Дзвоник, гомін, сміх... Чудово!»

Раптом зовсім близько почувся шум, і карагер рвонувся. Кичан натягнув повід...

— Так, так! — гукнув він, стримуючи коня, але, оглянувшись, майже поруч побачив Джумали у чорному малахаї. За поясом у нього чорнів великий пістолет. А за халявою поблискував гострий кинджал. Хлопець розгубився від несподіванки і не встиг повернути карагера. А Джумали, скориставшись з цього, ухопив коня за повід.

— Відпустіть жеребця! — стримуючи злість, крикнув Кичан.— Чого вам треба?

Джумали підійшов ближче і схопив карагера за ший. Він щось бурмотів коневі, по-своєму пестив його. Але Кичанові це бурмотіння здавалось схожим на клекіт грифа, що сидить на падлі.

— Ти не знаєш, хлопче, чого я прийшов?

— Не знаю! Відпустіть коня.

— Ти диви, який швидкий! А борг з тебе величеський,— улесливо промовив бандит і раптом загорлав: — Хіба ти забув, виродок відьмачий? Чи ти думаєш, я не бачив, хто привів міліцію на подвір'я до Майрика?

Від цих слів у Кичана потерпли руки й ноги, серце наче кудись упало. А Джумали продовжував, смакуючи кожне слово:

— Тільки за один цей борг тобі повік не розквітатись. А за тобою ще й інші є...

— Відпустіть, кажу, бо я людей покличу! — крикнув Кичан і знову похолов. Він згадав, що звідси його ніхто не почує.

— Так я тебе й відпущу...— прошепотів Джумали і, вишкіривши зуби, наче всміхаючись, заскреготів зубами: — У гості до аллаха відпущу тебе, чортеня!

— Атандин баші! — закричав Кичан в безсилій люті.— Напийся краще крові свого батька!

— Ах, так,— Джумали схопив хлопця за руку і, наче пташеня з кубла, стягнув його з сідла. Він притиснув його коліном до землі і вихопив з-за халяви кривий кинджал.

— Кажі, ослячий сину! Чи знають в аулі, що я навідувався до Какелей?

Кичан, не випускаючи поводів і не спускаючи широко розкритих очей з блискучого леза кинджала, мовчав.

Бандит різонув кинджалом, і скривавлена рука Кичана випустила повід.

Спробував Кичан закричати, але цупкі бандитові пальці стиснули йому горло.

Раптом Кичан відчув, що його права рука торкнулась холодної рукоятки пістолета. Витягнути в бандита з-за пояса пістолет він не міг. Навпомацки знайшов курок і, підтягнувши його двома пальцями, натиснув спусковий гачок. Пролунало кілька пострілів.

— А-а-а! — закричав Джумали щосили і вхопився за прострелену ногу.

Скориставшись з цього, Кичан схопився і, хитаючись, кинувся до коня. Він вже закинув ногу в стремено. Але Джумали вихопив пістолет і, націлившись на хлопця, кілька разів клацнув ухолосту. Зрозумівши, що всі патрони вийшли, він вихопив важкий блискучий кинджал, підвівся трохи і кинув його хлопцеві в спину.

...Перший почув постріли Актан, що недалечко прочищав арик. Він вискочив назустріч бандитові, який утікав до яру, і, вдаривши кетменем, збив його з ніг.

Колгоспники, що прибігли на острівце, побачили корів, які мирно паслись. А пастушка в синій камізельці і в білому повстяному ковпаку ніде не було видно.

Його знайшли вже нерухомого в кущах.

— Кичане! Кичане! — несамовито кликав Ізакул.

Але Кичан не відповідав.

А сонце так само спокійно пливло в блакитному безхмарному небі.

★

Давним-давно розвалилась землянка, що називалась школою тоді, коли в ній учився Кичан Джакипов. Замість неї стоїть гарний будинок.

Це середня школа імені Кичана Джакипова.

У світлій кімнаті, де вчаться четвертокласники, в першому ряді біля вікна стоїть парти. За нею сидів колись юний піонер Кичан Джа-

кипов. Тепер це найпочесніше місце, і сидіти на ньому має право тільки той, хто вчиться так, як учився Кичан, хто такий сміливий, яким був Кичан, хто спритний, як Кичан, хто роботящий, як Кичан.

Далеко від Чуйської долини, за дев'ятьма гірськими перевалами, вкритими вічними снігами, на багатій травною Джумгальській долині, між двома аулами біліє веселий будинок іншої школи. Вона також має ім'я Кичана Джакипова. І прикордонники у вільний час читають книжку про подвиг Кичана.

Чиї ж то легкі крила пронесли його ім'я по всіх кутках республіки?

Добра слава, що летить швидше, ніж птиця, рознесла по горах і долинах Киргизстану це коротке, але незабутнє ім'я: «К и ч а н».

Ш. БЕЙШЕНАЛІЄВ

ПІОНЕР МИКОЛА МЯГОТІН

Темна жовтнева ніч давно вже спустилась на сибірське село Колесникове. У хатах погасли вогні, затихли невгамовні собаки, тільки вітер вільно гуляв по вулицях. І тільки в маленькій похиленій хатинці, що стояла з самого краю села, світилося.

— Лягай спати, синку, — який раз говорила мати хлопчикові років тринадцяти, що схилився над столом.

— Зараз ляжу, мамо, — відповідав він, на мить підіймаючи біляву голову і знову схиляючись над недописаним аркушем.

Кілька таких видертих із зошита і списаних аркушів вже лежить на столі. Дописавши фразу, хлопчик уважно перечитує написане. Не одну безсонну ніч обмірковував піонер Микола Мяготін цей лист, не один день спостерігав життя села. І ось на аркушах зошита крупним, нерівним дитячим почерком розказано все: і те, як повернулись до села заслані куркулі брати Сичови та брати Вахрушеви, як погрожують вони селянам, які бажають вступити до колгоспу, а самі, змовившись з бригадиром Бутинцовим, вивозять колгоспне зерно і продають у місті. Одну таку підводу Микола нещодавно підстеріг. Пізно вночі Іван Вахрушев виїхав нею з лісу і поїхав у місто. Голова колгоспу Немчинов чи то боїться куркулів, чи то разом з ними... А голова сільради? Коля розповів йому про підводи з зерном. Той вислухав, обіцяв з'ясувати, але не поспішає з цим. І не знав Микола, що про його розмову з головою скоро стало відомо Сичовим та Вахрушевим. Не знав він, що в цю ніч не спав у селі не тільки він.

У п'ятистінній хаті за товстими, наглухо зачиненими віконницями теж горіло світло. Біля столу сиділи Сичови та Вахрушеви.

Коля Мяготін

— Я казав,— шипів Тадей Сичов,— що Миколка цей — більмо нам на оці.

Яків Сичов та брати Вахрушеви, погоджуючись, закивали головами.

— Миколка всіх хлопців баламутить,— продовжував Тадей.— Він і піонерію тут розвів, він і хлопців підбив колгоспові допомагати.

— І Петра нашого він весь час випитує,— підказав Іван Вахрушев.

— Ось! А тепер ще й це.— Тадей багатозначно підняв пальця.— На наше повернення з Солікамська і так все село косо дивиться. А якщо почнуть довідуватись і дізнаються, як ми вибрались звідти, перевірять довідки, які ми подали в сільраду?!

Іван з силою вдарив кулаком по столу.

— Що робити?

— Що ж, ми з хлопчиськом не справимось? — насмішкливо спитав Тадей, скручуючи цигарку і прислухаючись.

— Зараз по клюкву ходити — самий час,— промовив Тадей,— послали б Петра.

— А в поводитирі до нього Мяготіна,— додав Яків.

Тадей глянув на брата і, погоджуючись, кивнув.

Другого дня Микола прокинувся пізно. Ліг майже на світанку, а заснути ніяк не міг: усе думав, думав.

Скупе проміння жовтневого сонця пробилось до кімнати.

— Вже десять годин,— ласкаво сказала мати,— вставай, Миколо, Петро Вахрушев заходив до тебе.

— Чого це він? — здивувався Микола. Мати не встигла відповісти. Двері відчинились, і на порозі з'явився Петро.

— Я по тебе, Миколо,— сказав він, шморгаючи носом і дивлячись кудись убік.— Підемо по клюкву?

Микола йшов великими кроками, зрідка поглядаючи на Петра, що поспішав позаду...

Невелике болітце Ворга добре знали всі жителі села. Воно було недалеко, а клюквою там наче посіяно. Туди й попрямував Петро, тягнучи за собою Миколу.

...Зайнятий своїми думками, Микола майже не звертав уваги на свого супутника. А Петро поведився сьогодні дуже дивно: то побіжить уперед, то відстане, то раптом почне голосно розмовляти й сміятись, то замовкне зовсім. Раптом він зойкнув і, як заєць, плігнув у кущі. Микола підвів голову. Прямо на нього йшов Іван Вахрушев, на ходу знімаючи з плеча рушницю. Опухле, неголене обличчя Івана було страшне.

Коля раптом згадав, що таке ж неголене, страшне обличчя було в Івана кілька днів тому, коли він зустрів Миколу на вулиці, схилився до нього і, злісно блиснувши очима, прошепотів:

Пам'ятник Колі Мяготіну на батьківщині піонера

— Угамуйся, гадюченя, бо погано буде!

Потім, круто повернувши, Іван пішов геть, дуже хитаючись. Микола так і не зрозумів: чи то він дійсно був п'яний, чи прикидався таким.

Зараз Іван був тверезий. Одну мить він мовчки дививсь на Миколу і раптом, піднявши рушницю, вистрілив. Щось важке, болюче вдарило Кольо по ногах. Темно стало в очах.

Він упав і знепритомнів. Коли прийшов до пам'яті, побачив Івана, який швидко тікав. З кущів виглядав блідий, переляканий Петро...

— Петро,— покликав Микола,— біжи до села, скажи...

Петро зник. Потім з'явився знову і знову зник. Микола не міг зрозуміти, скільки часу минуло, хвилина чи година. По нього ніхто не приходив. Раптом він почув кроки. Важко підвів голову і побачив Михайла Вахрушева.

— Живий ще? — злісно прошепотів Вахрушев і майже впритул вистрілив у Миколу...

У нашій країні існує добрий звичай давати вулицям прізвиська героїв. У місті Кургані є кілька вулиць, названих прізвиськами людей, які боролись за справу робітників та селян, які віддали за неї своє життя. Серед них — ім'я Миколи Мяготіна. Його ім'ям названі вулиця та Курганський будинок піонерів. Тисячі людей віддали своє життя за те, щоб існували будинки піонерів, щоб на вулицях ходили щасливі люди. Віддав за це своє молоде життя й Микола.

У червоних галстуках, які палають на грудях піонерів, є краплина й Миколиної крові.

Ю. ЕДЕЛЬМАН

МУСА ДЖАЛІЛЬ — ЮНИЙ ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ

У містах і селах йшла боротьба з старим світом. Старшим допомагали діти. У татарському селі Мустафіно була створена дитяча організація «Червона квітка». Вожаком цієї організації був чотирнадцятирічний Муса Джаліль, майбутній поет.

Час був тривожний. На радянські села нападали куркульські банди. Одна з таких банд йшла на Мустафіно. Брат Муси, комуніст Ібрагім, організував загін і рушив назустріч білобандитам. Під час розвідки бійці привели до командира двох босих хлопчиків — це були Муса та його друг Барі Вахітов, які потай ішли за цим загоном, вирішивши допомагати йому в битві проти біляків.

Хлопчики умовили старших залишити їх у загоні, і обидва були зараховані до червоноармійського загону.

...Біляків було розбито, юні червоноармійці повернулися до рідного села.

Організація «Червона квітка» допомагала боротися з спекулянтами хліба. Одного разу Муса, Барі та їх товариші затримали і передали в ЧК крупного спекулянта... Незабаром діти почали випускати свою стінну газету «Алга» («Вперед»). У цій газеті вони викривали шахрайство мулли, закликали дітей вступати до загону «Червона квітка». У своєму клубі загін, у якому вже було біля сорока дітей, ставив п'єси, давав концерти. Автором п'єс був Муса. Так словом, піснею, частівкою допомагали діти боротися за нове село.

У своїх спогадах про «Червону квітку» Муса характеризував цю організацію сільських дітей як «перше зерно в розвитку комуністичного руху в районі».

Потім настали роки навчання Муси Джаліля, комсомольської й партійної роботи, поетичної творчості, громадської діяльності.

В 1941 році німецькі фашисти напали на Радянську країну і Муса Джаліль пішов на фронт.

В одному з боїв проти гітлерівських загарбників він був тяжко поранений і потрапив у полон. Але Муса не скорився і вів активну антифашистську діяльність серед полонених. Коли гітлерівці про це довідалися, вони його в серпні 1944 року стратили.

Відомому татарському поетові і радянському патріотові у 1956 році посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а в 1957 році за цикл віршів «Моабітський зошит» він був удостоєний звання лауреата Ленінської премії.

У селі Мустафіно Шарликського району Оренбурзької області відкрито пам'ятник Мусі Джалілю. До скромного бюста Муси Джаліля приходять дорослі, піонери і віддають почесні героя боротьби проти фашистських загарбників, а також хлопчику, який був бойовим вожаком загону «Червона квітка».

А. ГУСЄВ

УСМІШКА МАМЛАКАТ

Ми мали зустрітися з нею в її рідному Душанбе — столиці Таджикицької республіки. Я йшов вулицями цього сонячного міста й міркував: яка ж вона зараз?

У моїй пам'яті вона лишилася дівчинкою на фотографії — смаглявою, чорноокою, із зливою кумедних кісок, що спадали їй на плечі. Багато років портрети цієї усміхненої дівчинки-таджички у піонерському галстуку можна було побачити всюди: у дитячих садках, у школах, у клубах, у будинках піонерів.

Мамлакат Нахангова

Пригадуючи це, я подумав: адже минуло багато років з того часу, коли були зроблені ці фотографії. Мамлакат не могла не змінитись. І уявіть собі мою радість, коли Мамлакат зустріла мене тією самою знайомою усмішкою, котру не можна забути, як не можна забути власного дитинства і пов'язаних з ним вражень.

— Доброго ранку, Мамлакат!

— Хуш омадед! — відповіла вона по-таджицькому. — Ласкаво просимо!

★

Мамлакат виявилась напрочуд гостинною. Вона показувала мені своє місто, розповідала про його визначні пам'ятки, а одного разу на моє прохання розповіла, як вона стала найславетнішою дівчинкою в Радянському Союзі.

— Мені йшов одинадцятий рік, — почала Мамлакат, — коли молодь нашого кишлаку, змагаючись із дорослими, організувала свою бригаду для збирання бавовни. Це було в 1934 році. Я вимучила всіх у школі, поки домоглася, щоб мені дозволили працювати в цій бригаді. А сталося це так: під час збирання бавовни ми, молодші школярі, тільки тим могли допомогти батькам, що наглядали за дітьми в яслах, але я всіма правдами і неправдами намагалася бути із старшими.

Придивившись до мене, вони перестали проганяти мене з поля.

Я любила збирати пухнасті білі кульки і з раннього дитинства вважала пахту (по-таджицькому «пахта» — «біле», так називають у нас бавовник) чудо-рослиною, і в цьому немає нічого дивного.

Мені було п'ять років, коли батько одним з перших у кишлаку вступив до колгоспу. На колгоспних ланах почали вирощувати бавовник. Його перший урожай приніс трудовні. Пахта стала для нашої, бідної колісь, родини чимось святим. І тоді я зрозуміла, що пахта — це хліб, що пахта — це усмішка на материному обличчі; а слово «колгосп» у нашій сім'ї стало якимось чарівним словом.

Бавовну наша бригада збирала в один шкільний хірман¹; частина грошей, одержаних за бавовну, зібрану нами, ішла на благоустрій школи, на шкільне обладнання. Ми старалися з усіх сил.

Закінчили збирати пахту. Наша бригада вийшла на перше місце, а мене нагородили грамотою і... калашами. Зараз,— сміється Мамлакат,— це видалося б жартом, але в ті роки калаші були в ціні. Ну, приміром, так, як патефон... Ви не уявляєте, яка дорога була для мене ця перша нагорода! Навіть родичі з віддалених кишлаків приходили подивитись на грамоту, а калаші, нові калаші були моєю мрією! До тридцятого року, коли в Душанбе провели одноколіїну залізницю, мануфактуру, підручники, перші верстати й ті ж самі бідолашні калаші привозили на верблюдах через гори. Важко зараз у це повірити, чи не так? Я й сама інколи думаю: невже все це було? А що ми, діти, їли? Чорні вівсяні коржі з прісного тіста — оце і вся їжа. Варений гарбуз — ласощі. Маленькою я страждала від того, що в мене не було ізор — шароварів і курти — сукні, хоча б полатаних, але власних. А що вже там казати про калаші.

Мамлакат замислилася. Про що можна говорити, коли в місті ще багато жінок носило паранджу, коли... До речі, в якому місті... Тут не було міста. Був великий кишлак і базар, де вночі засвічували єдиний гасовий ліхтар. На околицях кишлаку малярійні болота, що поросли осокою, а в кишлаку кибитки, курява, бруд. Неподалік жили прокажені, котрі лякали мешканців своїми дзвіночками. Так вони попереджали, що входять у кишлак жебратити.

У 1935 році наша молодіжна бригада допомагала саджати й вирощувати бавовник.

— Скажіть, Мамлакат, адже вирощувати бавовник, наскільки я знаю,— справа нелегка?

— Так. Напевно, немає в світі такої трудомісткої культури, як бавовник. Він дає людям не більше двох місяців відпочинку на рік. У лютому й березні починають поливати землю для насаджень, потім садять, прополюють, обрізають дуже кущасті рослини, щоб волога йшла до корбочок, а не до листків, і знову прополюють, підгортають,

---

¹ Хірман — місце, куди зносять зібрану бавовну, зважують її, сортують, а потім відвозять на бавовноочисний завод.

знову поливають. Ви знаєте, скільки треба було трудитись, аби полити бавовник? Зараз більшу частину польових робіт виконують машини. Арики риють потужними екскаваторами, воду на різні рівні подають насосами.

Тоді ж усе робилося руками й примітивними пристроями, як протягом багатьох століть.

Бавовну збирають у міру того, як дозрівають і розкриваються коробочки. Часом доводилося виходити по два-три рази на кожну ділянку. Але й у цей щасливий для мене час не завершується робота на бавовникових полях. У грудні збирають гузапаю (сухі, грубі стебла бавовнику). Залишати її на полі не можна. І тільки після цього розривають поле й перекопують — готують до наступного посіву.

Наша бригада допомагала колгоспові в усіх цих роботах. Але збирання пахти, либонь, найвідповідальніший період. Від того, наскільки швидко й організовано зберуть урожай, залежить кількість і, головне, якість бавовни, залежать наслідки роботи за весь рік.

Країні була потрібна бавовна. Бавовна — це тканина: сатин, ситець, батист, бязь, вельвет, плюш, тобто одяг, одяг для мільйонів дітей і дорослих. Це чудова рослинна олія і багато інших корисних продуктів, необхідних для нашої промисловості.

Щоранку я бігла на поле й дивилась, як заокруглюються на куцях мої коробочки, а коли серед зеленого листя з'явилися перші пухнасті «сніжки», я занепокоїлася. «Чи можна вже збирати? Не запізнимося?» — набридала я дорослим. «Та зачекай-но! Теж іще збирачка об'явилася!» — відказували вони. Я бачила, що й дорослі хвилюються. Цього року коробочок було багато-багато. Тільки б вчасно зібрати особливо першу бавовну. Вона найкраща, найцінніша.

Настав день, коли всі колгоспники зійшлися до хірману.

Всі попідв'язувані фартухами з великими кишенями, куди складають зібрану бавовну. Зібралась уся молодіжна бригада, я теж, звісно. І вся тремчу, чи то від ранкової прохолоди, чи то від хвилювання.

«А це що таке? — почула я чийсь голос. Незнайомий чоловік, напевно, хтось із районного начальства, показував рукою на мене. — Чого тут немовлята? Погляньте, вона вся тремтить. Зараз же йди додому. Заберіть у неї фартух!» — звелів цей чоловік. «Нікуди я не піду!» — встигла вигукнути я. Більше б я нічого не змогла сказати — до горла підступили сльози, але я стрималась. «Якщо заплачу, — майнула страшна думка, — мене неодмінно проженуть». Та за мене заступилися мої старші друзі. Пам'ятаю, що хтось сказав: «Ви не дивіться, що вона така маленька. Вона дуже спритно збирає пахту. От побачите...»

І ось переді мною зелено-біле поле. Раніше сонце піднялося над нашою Гісарською долиною, й перед очима ніби заплигали білі м'ячки. Настав довгожданий час. Я моторно ловила на куцях ніжні жмутики й клала їх у кишеню фартуха.

Першого ж дня наша бригада перевищила норми — п'ятнадцять кілограмів на людину за зміну. Втомлені, збуджені розходились ми по домівках. Тільки вдома я відчула страшенну втому. Боліли ноги, спина, шлейкою від фартуха натерла шию. Але вранці схопилася, забувши про втому. Швидше в поле. І знову я ловила свої кульки, наповнювала ними фартух. Мої друзі помітили, що мені важко носити повний фартух, і стали допомагати мені, а я, не залишаючи поля, замінювала наповнений фартух порожнім і далі збирала пахту. Яка я була вдячна їм!

Я працювала, наспівуючи свої улюблені пісеньки, й раділа в душі, коли мені все частіше замінювали повні фартухи порожніми. Серце співало, коли я чула: «Молодець, Мамлакат, ти збрала вже тридцять кілограмів!» Отже, є дві норми.

У розпалі збирання врожаю я вирішила спробувати збирати пахту двома руками. Однак спочатку це було дуже важко. Я втрачала рівновагу, хиталася, хапалась руками за куці, спотикалась на грудках і падала. До мене підбігали учні з нашої бригади: «Що з тобою, Мамлакат? Ти захворіла? Ти стомилася? Піди відпочинь...»

Я намагалась заспокоїти їх, а коли вони відходили, закушувала губи й пробувала все спочатку.

Сонце пекло немилосердно, боліли плечі, тепер уже від незвичних рухів боліли й пальці на руках. Було вже не до співів. Та, очевидно, я дуже вперта, — засміялась Мамлакат. — Я все-таки навчилася, плавно просуваючись між куцями бавовнику, одночасно робити кілька рухів обома руками. Мій фартух став наповнюватись ще швидше. — Мамлакат усміхнулась. — І... я знову заспівала.

На хірмані, як потім розповідали мені товариші, вони сперечалися з комірником. «І цей фартух взяли в Мамлакат? І цей? Не морочте мені голови!» — обурювався він. — «Іди сам подивись», — відповідали йому учні. Прийшов комірник, потім голова колгоспу. Приводили інших збирачок. Я охоче показувала, як зовсім неважно, приловчившись, збирати бавовну обома руками. Потім приїздили якісь люди і спостерігали, як я працюю. Увага дорослих тішила мене. Але я вдавала, що цікавлюся тільки роботою. Лише одного хотілося: щоб прийшов мій кривдник. «Нехай, — думала я, — подивиться, як збирає бавовну «немовля». І кривдник прийшов. Страшний і безжалісний. Звісно, не той, що хотів прогнати мене з хірману. — Мамлакат, на секунду замислившись, зникла й додала:

— Та чи варто згадувати про все?

Я запротестував:

— Якщо згадувати, то й про добре, й про погане...

— Ну, що ж, погодилася вона,— тоді слухайте...

Від кишлаку до кишлаку, мов отруйна змія, поповзли чутки. Релігійні фанатики погрожували розправитись зі мною. Вони лютували, що жінка, хоч ще й дівчинка, повернула до себе загальну увагу. Все нове, що народжувалось у ті роки на таджицькій землі, вони зустрічали вороже, бо відчували, що втрачають колишню владу над людськими душами й серцями. Були в кишлаках і такі, котрим не до вподоби було те, що я кожного дня більше, ніж у чотири рази, перевищувала норми збирання бавовни. Хто з них був більш небезпечним, важко сказати. Але моя мама, турбуючись про мене, не спала ночами, прислухалася до найменшого шуму за глинобитними стінами нашого будиночка. Побоювання її не були марними. Якось увечері, коли я пізніше, ніж завжди, бігла додому, тільки випадковість врятувала мене від каліцтва. Важка каменяка, зачепивши мої кіски, вдарилась об дувал¹.

Це були вороги. Звичайно, не мої особисті вороги. Бо яких ворогів могла мати одинадцятирічна дівчинка? Відверто кажучи, я не уявляла тоді всієї небезпеки, що загрожувала мені. Тільки згодом зрозуміла, що ці люди були ворогами Радянської влади. Дехто з них, може, навіть мріяв повернути старі порядки на таджицькій землі. А знаєте, які це були порядки? — Мамлакат раптом розсміялася.— Ось я, приміром. Адже я дочка раба. Справжнісінького раба. Мого батька за борги його сім'ї силою забрав до себе бай² як довічну власність. І тільки Радянська влада визволила його. А знаєте, як ми жили?

Я була одинадцятю дитиною у своїх батьків, а залишилися живими тільки я і сестричка. Наші брати й сестри повмирали від голоду, віспи, малярії... Уявіть собі, так було в нас віками. Люди журилися й казали: аллах дав, аллах забрав. Оце й уся розрада. Такі були в нас порядки. Недарма вороги ненавиділи мене. Жінки ставали першими жертвами злих, диких забобонів.

Ви, певно, знаєте, що жінку, яка з'явилася на вулиці без паранджі, відразу могли закидати камінням. Жінок і дівчаток міняли на худобу. В житті людини є захоплення, сильніші за неї. А в нас до революції жінку, що вголос заспівала пісню, могли задушити, а за гру на музичному інструменті — відрубати пальці...

---

¹ Дувал — глинобитна огорожа довкола селянських будинків у середньо-азіатських селах.

² Бай — поміщик.

— Чим же, однак, скінчилась ця історія з камінцем? — допитався я.

— Інші часи настали. В мене тоді було стільки друзів, що мої вороги змушені були залишити мене в спокої. Але мене турбувала тільки пахта.

Збирання бавовни! Я можу порівняти його тільки з грою музиканта на якомусь складному інструменті, ну, хоча б із грою арфістки. Обидві руки перебирають гілки, мов струни. Причому необхідний ритм, майже музикальний ритм.

Через кілька днів, коли я вже збирала по сімдесят кілограмів, приходили люди з сусідніх колгоспів, я показувала їм, як працюю двома руками. Слід нагадати, що саме тоді з'явилася перша, звичайно, дуже недосконала машина, котра збирала по сімдесят п'ять кілограмів бавовни за зміну. Цю машину обслуговували четверо людей. Виходило, ніби я змагаюсь з цією машиною.

Сімдесят п'ять кілограмів...

Вісімдесят...

Вісімдесят п'ять...

І, нарешті, дев'яносто кілограмів.

Це був нечуваний рекорд. Стільки не збирала тоді ще жодна збирачка бавовни.

У вільні хвилини учні читали збирачам свіжі газети. Пам'ятаю, коли вперше на сторінках газет з'явилося моє ім'я. Мені було дуже приємно, але я так зніяковіла, що під загальний сміх втекла.

Мене стали звати стахановкою. Ви пригадуєте 1935 рік, коли зароджувався стахановський рух? Ім'я Стаханова передавалося по всій країні з уст в уста. Шахтар видобув у забої 102 тонни вугілля за зміну, перевищивши норму в чотирнадцять разів.

«Я стахановка, — думала я, — і повинна обов'язково виправдати це звання».

І я вирішила. В один з останніх днів збирання вийшла на поле трошки раніше, ніж завжди. Цифра 102 не давала мені спокою. Не пам'ятаю обличчя, не пам'ятаю тих, хто міняв мені фартухи, хто повідомляв, скільки я збрала, пам'ятаю тільки цифри: «Мамлакат! 95, 98!», «Мамлакат! 99, 101!» І ось вона, заповітна... «Мамлакат! 102!»

В руках у мене останні ватяні кульки. Я сіла на землю посеред поля, засміялась і заплакала з радощів. Уявляю, який у мене був тоді вигляд.

Закінчилось збирання бавовни. Уряд республіки включив мене до складу делегації кращих колгоспників і колгоспниць на нараду передовиків сільського господарства середньоазіатських республік. Нарада відбулася в Москві.

Пригадую, що перед моїм від'їздом до Москви мама хвилювалася більше, ніж я. «Що ти наробила, дочко,— казала вона,— тепер ти від'їжджаєш навіть далі, ніж ходив твій батько, коли був погоничем верблюдів у свого хазяїна. Але ж він ходив по землі, а ти їдеш по залізниці... Що тепер буде з тобою?»

Москва приголомшила мене. Я тільки одного не могла зрозуміти: був листопад, у нас ще тепло, а тут холод страшений. «Як тут живуть люди?» — думала я. Щоб я не мерзла, на мене вдягли поверх мого халата ще теплий чоловічий халат. Я ходила по Москві, задерживши голову й розглядаючи височезні, мов гори, будинки. В готелі спочатку боялася підійти до вікна й поглянути вниз на вулицю. Мене лякала висота. Пригадую, як наша делегація вперше спустилася в метро. Я була вражена. Першу чергу метро від Кримської площі до станції «Сокольники» тільки на початку року ввели в дію, і всі приїжджі та й чимало москвичів ходили в метро, як до музею. Там, унизу, в мармурових палацах станцій, здавалося, що будь-яка мрія здійсниться. Напевно, не випадково й ми саме в метро почали розмову про майбутнє таджицької столиці.

«Ось постривайте, прийде час,— говорив один з керівників нашої делегації,— і в столиці нашої республіки височітимуть такі будинки, як у Москві».

Кульмінаційним моментом моїх переживань у Москві був день, коли Михайло Іванович Калінін від імені уряду нагороджував передовиків сільського господарства наших республік. Мені вручили орден Леніна...

— Оце й усе,— закінчила свою розповідь Мамлакат.

★

До Мамлакат прийшла всенародна слава. Навіть у дорослого могло в голові запаморочитись. Блиск слави засліплює, проте Мамлакат виявилася такою ж стійкою, як колись на бавовниковому полі. Вона охоче, з радістю показувала, як треба збирати бавовну. Невдовзі всі збирачки бавовни в нашій країні стали наслідувати її приклад. Згодом їхню важку працю почали виконувати бавовнозбиральні комбайни.

А Мамлакат училася в школі, потім у вищому навчальному закладі й стала однією з перших таджичок-викладачок англійської мови. Зараз вона працює старшим викладачем факультету англійської мови Душанбинського педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка.

Ю. ДОКУЧАЄВ

ВІН З НАМИ

Працьовитості й старанності Віті дивувались не тільки вчителі, а всі, хто його знав. Це був середній на зріст хлопчина з трохи опуклими серйозними очима.

Витриманий, ввічливий, тактовний,— таким його і пам'ятають колишні вчителі заводської семирічки № 2 міста Донецька.

— Вітюнчику, знову йдеш? Швидше повертайся,— просила його мати.

— Громадське доручення мушу виконати. За мене не хвилюйся, все буде гаразд,— поправляючи темно-синю сорочку й піонерський галстук, відповідав син.

— Господи, ти хоч галстука не вдягай! — не заспокоювалась мати.

— Це кров революції! Не зніму! — і Вітя вибіг з кімнати.

Така розмова відбулась між матір'ю і чотирнадцятирічним сином у 1929 році.

Тоді ще не було Палацу піонерів у місті Донецьку, і до першотравневої демонстрації діти готувались при заводських клубах, де брали участь у гуртках художньої самодіяльності.

Гурін був одним з найактивніших піонерів. Він добре грав на гітарі в самодіяльному оркестрі, а ще краще малював. Особливо вдало виходили в нього карикатури на буржуїв.

За це вороги Радянської влади ненавиділи хлопчика, бачили в ньому свого заклятого ворога. Вони підбурювали проти нього хуліганів, і частенько всьому загонові доводилось проводити Гуріна додому.

Одного разу, коли Віктор закінчував карикатуру, до нього підійшов незнайомий. Він уважно глянув на малюнок, не кваплячись, вийняв з кишені шматок гуми і вдарив нею Віктора по обличчю.

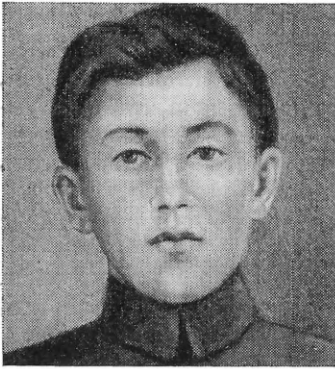
— На гуму, заклеї галош, у якому потонуть буржуї,— кинув він із злобою.

Цього вечора десять піонерів проводжали Гуріна додому. А на першотравневій демонстрації піонери все-таки несли високо над головами яскраві й злі карикатури на ворогів Радянської влади, намальовані Віктором Гуріним.

Першотравнева демонстрація справила на Віктора велике враження.

— Простий народ — робітники, шахтарі, вся колона демонстрантів,— розповідав він матері,— здавались мені велетенським кулаком, який роздушить ворогів. Як дружно йшли люди, як упевнено співали пісні про революцію. Ніякі вороги не страшні нам.

5 травня 1929 року було релігійне свято — пасха.

Віктор Гурін

Віктор розповів у клубі всім дітям про те, що релігія — обман народу, і закликав юних лєнінців усіма засобами боротись проти всіх релігійних забобонів.

Схвильовано і з великим піднесенням виступав чотирнадцятирічний піонер на цьому вечорі.

Кілька разів лунали вигуки хуліганів:

«Сопливий комуністик!», але Віктор не звертав на них уваги.

Настав час йти додому. Товариші запропонували провести його, але Віктор рішуче відмовився.

Було холодно, темно, йшов дощ.

Проходячи однією з темних алей скверу, він почув свист. Не встиг озирнутись, як фінка ворога глибоко врізалась у спину. Згарячу він пробіг кілька метрів і впав мертвий. Перестало битись гаряче серце юного патріота.

Похорони Віктора Гуріна, на які прийшли робітники, шахтарі, службовці, учні всіх шкіл, вилились у могутню демонстрацію проти ворогів Радянської влади.

На другому поверсі середньої школи № 6 Донецька потопав в квітах великий портрет Віктора Гуріна. Тут колись учився цей безстрашний піонер. По боках портрета — прапори, вгорі напис:

ПАМ'ЯТАЄМО ПРО ТЕБЕ, ВІТЮ!

А під портретом читаємо:

Віктор Гурін знов у нашому строю. Його вбили вороги Радянської влади за те, що він був піонером. Його ім'я занесене в списки піонерських дружин середньої школи № 6 навіки. Будемо пам'ятати про нього, будемо берегти і любити нашу школу так, як беріг і любив її Віктор Гурін.

ОРДЕН ВАСІ ВІЗНЮКА

Кінокартину «Чапаєв» у сільському клубі показували двічі. І обидва рази Вася з друзями дивився її — Оце герой так герой! — Повертаючись додому, хлопці пригадували найменші подробиці з фільму.

— А коні там які! Бачили? — раптом запитав Василь і, не чекаючи відповіді, звернувся до товаришів знову:

— Думаєте, в нас не могло б бути таких? З кіньми одразу не справимось, а лошат добре було б доглядати,— вирішили тоді хлопці.

І другого дня на стайню колгоспу імені Чапаєва прийшли піонери. Вася і його друзі просили дозволу доглядати лошат. Порадилися конюхи між собою і дозволили.

З цього і почалось. І не було вже відтоді дня, щоб Василь Візнюк і його друзі не приходили на стайню. Кожне лоша мало тепер окремі ясла, у стайні — завжди чистенько прибрано, черговий слідкував, щоб лошат добре годували.

Василь, голова загону, вів щоденник: відмічав ріст лошат, вагу.

Дні йшли за днями. Прийде із школи, було, Василь, нашвидку пообідає і до Бійця і Ромчика поспішає. Гарно росли, поправлялись лошата.

Конюхи не могли нахвалитись своїми піонерами.

Слава про юних шефів молодняка Війтівської (нині Чапаєвської) середньої школи дійшла до Бершаді, до Вінниці, до самої Москви.

І ось шестикласник, відмінник навчання Василь Візнюк їде до столиці. Піонер став учасником першої Всесоюзної наради передовиків тваринництва.

Там, у Кремлі, вручили Василеві високу нагороду — орден «Знак пошани». Поруч з галстуком гордо носив він тепер орден. А на колгоспній стайні вже більше не говорили:

— Діти, як діти, пограються і перестануть.

Справжніми шефами молодняка стали піонери Радянської України та інших республік, десятки чудових коней виростили вони для колгоспів.

С. ЗАЛЕСЬКА

ЗАВЖДИ В ПІОНЕРСЬКІМ СТРОЮ

Був березень 1933 року. На полі ще лежав сніг. Полям ішли двоє. Новенькі чоботи грузли в сніг, під яким була вода. Подорожні не поспішали. Раз у раз вони зупинялись, вдивлялись у далечінь і, боязко озирючись, ішли далі.

— Немає, біс його візьми! — занепокоєно сказав один.

Далі знову ішли мовчки. Сутеніло... Раптом на стерні замаячила якась тінь.

— Він клятий, Ванько! — вигукнув подорожній і намацав щось у кишені.

Завернувши до яру, подорожні зупинились, вичікували. Серця їх калатали, а в очах вигравали вогники — такі, як у вовка, що заліз на стайню.

Постать на стерні наближалась...

★

Ваня Васильченко ріс без батьків. Мати померла, коли хлопчик був зовсім маленьким. Невдовзі помер і батько. Залишився з мачухою і сестрами. Мачуха була не зла, але що поробиш, коли злидні не давали спокою.

Довелось Вані і в наймах побувати, і недоспати, і недоїсти. Мрією були чоботи — щоб не місити босими ногами грязюку, не мерзнути, коли біжиш до школи. А дістатися туди нелегко, бо вона не на хуторі, а в сусідньому селі Олександрівці. У школі затримувався допізна.

— Куди проти ночі? — запитав його Петро Андрійович Скрипка, побачивши, що худенький, у благенькій одежині хлопчик іде шляхом до хутора.

— Додому, з школи, — відповів той.

— Сирота. З підшефної школи, — впізнав Ваню Васильченка Петро Андрійович, який був тоді головою завкому цукроварні в Олександрівці.

Згодом за клопотанням заводського і партійного комітетів Ваня був влаштований у гуртожитку цукроварні. Тепер можна було весь вільний час проводити у школі. Саме тоді в п'ятому класі був створений перший у селі піонерський загін. Головою його обрали Ваню Васильченка.

Багато турбот було в піонерів. Тільки-но утвореному колгоспу не вистачало реманенту, робочих рук.

— Давайте підемо допомагати всім загоном, — запропонував своїм друзям Ваня. — Хто за? Хто проти? Хто утримався?

Допомагати колгоспу зголосились всі: треба було рятувати сходи від бур'янів.

Загін ішов вулицями села. Вітер полоскав червоне знамено з шматка білого простирадла, пофарбованого у червоне. Над піонерською колоною дзвеніла пісня:

Ми піднімаємо прапор червоний!
Діти робочих, з нами в колони!..

Селяни виходили з хат, зупинялись біля хвірток, здивовано дивились на хлопчиків і дівчаток з червоним прапором, вслухались у слова пісні.

Одні посміхались, раділи:

— Відова малеча росте! Буде кому тримати колгосп!

Інші стискували від люті кулаки:

— Бачите які! Усюди їм треба. Нічого, нехай покуштують колгоспного хліба.

А пісня линула над верхівками дерев, злітала над солом'яними стріхами у блакить...

...Добре працювати у гурті, відчуваючи, що робиш хорошу, корисну справу, знаючи, що твоя праця потрібна людям. Допізна пололи піонери.

А ввечері зметнулось над галявиною полум'я піонерського вогнища. Ваня примостився біля піонервожатої Дар'ї Федорівни. Йому, позбавленому батьківського тепла, було так приємно відчувати, що ця старша дівчина, комсомолка, щиро піклується про нього. Дар'я теж відчувала особливу прихильність до Вані, бо бачила його енергію, сміливість, наполегливість, його палке і чуйне серце.

Ваня задивився на зірки, що виблискували таємничим срібним світлом у безкрайній височині.

— Що там, на зірках? — запитав у Дар'ї Федорівни.

— Астрономію не вивчала, — відповіла та. — Може, тобі пощастить.

— Може, — не заперечував Ваня. — От би льотчиком стати.

— А знаєш, Ваню, — продовжувала Дар'я, — я вірю. Все задумане ти здійсниш. Вдача у тебе така. І життя незабаром стане іншим. Колгосп зміцніє. Правда?

Вона хотіла зазирнути в очі хлопчика, але побачила, що він підклав руку під голову і міцно спить...

Прокинулись на світанку — і знову до роботи. Надвечір у поле завітав Тит Петрович, голова колгоспу.

Подякував піонерам. А Вані сказав:

— Заходь. Поговорити треба. Слово «лікнеп» чув?

— Це по-якому?

— По-нашому, по-українському, — посміхнувся Тит Петрович. — Заходь, розкажу.

Лікнеп — ліквідація неписьменності. Ваня і його товариші-піонери взялися навчати грамоти старших. Допізна блимали гасові лампи в селянських хатах на хуторі. Руки, які звикли лише до праці, виводили букви в зошитах. А поруч схилилися дитячі голівки.

Ваня став частим гостем і в старшої сестри Ганни, яка вийшла заміж за сусідського парубка Кирила Сегеду. Хлопчик навчав Ганну писати. З Кирилом подовгу розмовляли про колгоспні справи. Куркулі, підкуркульники, глитайські прихвосні всіляко намагались розвалити колгосп...

— Ледар — це ворог! — ці слова було написано в стінгазеті, що вийшла в колгоспі. Випустили її піонери, організував випуск стінгазети Ваня.

Якось, ідучи до Ганни, Ваня почув з-за огорожі приглушений голос:

— Дивись, голова походжає...

Озираючись і не побачивши Тита Петровича, хлопчик збагнув, що йдеться не про колгоспного, а про нього — піонерського голову. Він притишив крок, а невідомий шепотів:

— Знатиме більшовицький виродок, хто такі ледарі. І як за колгосп агітувати. На своїй шкурі відчує.

У сестри чекала неприємність. Бліда і збентежена, Ганна зустріла його на порозі. А Кирило тремтячою рукою витяг з конверта записку:

— Дивись, що Ганна біля воріт знайшла.

Хвилюючись, Ваня прочитав неграмотно і невправно написані рядки. Хтось загрожував йому, попереджав сестру, щоб направила брата на інший шлях. Інакше — не зносити йому голови, не вберегти сестри хати.

Кров ударила в обличчя Вані, очі заблищали рішучістю:

— Не залякають гади!

Ганна благально мовила:

— Оберегайся, Ваню, щоб лиха не трапилось!

Від товаришів Ваня дізнався, що хуторський глитай, якого вислали, втік і повернувся до села. Про це розповів Титу Петровичу.

— Перевірити треба, — відказав голова колгоспу.

Якось разом з товаришем Ваня потрапив на те місце, де була колись садиба глитая. Під грушею хлопці помітили порепану землю, яка чомусь запала.

«Може, яма, а там хліб ховають», — майнула думка.

Мерщій побіг до Тита Петровича. Колгоспний голова наказав:

— Нікому ні слова.

Через кілька днів колгоспники влаштували засідку біля ями з хлібом. Тут зустрілися вони з озброєними бандитами. Зав'язалась стрілянина. Бандити, а з ними хуторський глитай, втекли.

Ваня збирався до Харкова. Треба було зайти до Кирила, який тепер жив там. До того ж хотів купити зошити для себе і товаришів: у сільській крамниці їх не було.

Поговоривши з Кирилом і зробивши покупки, Ваня уже надвечір прийшов на вокзал.

...Поїзд мчав. Проїхали Золочів, проминули міст через Уди.

Ваня вийшов на роз'їзді Муравському. Весняний вітер пробирався крізь блаженку одежину, проймав до кісток, тріпотів на грудях червоним галстуком.

З пакуночком у руках хлопчик йшов до рідного села. Щоб скоротити шлях, він звернув стежиною понад яром і вийшов у поле. Треба було поспішати, бо вечірні сутінки все густішали і густішали, загрожуючи пільмою.

Йти ставало все важче: грязюка липла до ніг. І раптом перед очима, біля яру, вирости постаті. Серце на мить зупинилось, віщуючи недобре. Потерпли руки.

«Не зносити йому голови», — пригадалися слова. Стало моторошно. «Невже це вони, падлюки куркульські!» Не виказуючи страху, хлопчик пішов назустріч подорожнім.

— Стій!

«Тікати!» — майнула думка. Але міцні руки схопили його і потягли до яру.

— Не залякаєте, гади! — гукнув з усієї сили...

Того вечора Ваня не повернувся додому. Не з'явився він у гуртожитку цукроварні, не завітав до сестри.

— Може, у Харкові затримався, — тишила себе думкою Ганна.

А через кілька днів приїхав Кирило і сказав, що хлопець давно поїхав.

Згодом поштар приніс страшну звістку: втоптаний у землю, лежить на стерні вбитий хлопчик.

На місце трагедії виїхали слідчі. Вбивць спіймали. Це були куркулі.

Труну з тілом хлопчика, обиту червоним, поставили в Олександрівському клубі.

Маленький, нерухомий, лежав Ваня з червоним галстуком на грудях. У почесній варті змінювалися піонери, комсомольці, комуністи, колгоспники, робітники цукроварні. Цілий день до клубу йшли люди, йшли, щоб віддати шану юному лєнінцю, який загинув у боротьбі за нове життя. А коли ховали Ваню, здавалось, бурхливе людське море розлилось навколо.

Тісно так, що ногою не ступиш, було у залі суду, коли судили вбивць. Громадськість, односельчани, робітники вимагали найсуворішого вироку підступним ворогам.

Коли вирок оголосили, вибухли оплески...

Минуло понад три десятиріччя. Але пам'ять про Ваню живе. На тому місці, де створювався в Олександрівці на Харківщині перший колгосп, за який разом з дорослими боровся Ваня, тепер безмежні поля великого радгоспу. А ось школа, де він учився. Тепер тут великі майстерні, радіовузол, є свій кіноапарат, магнітофон, при школі — інтернат. В одному з класів парта з написом: «Тут сидів Ваня Васильченко».

Тягнуть віти до весняного сонця молоді деревця. А з краю — кілька старих.

— Їх посадили ми разом з Ванею, — згадує колишня піонерка його загону Параска Василівна Романова.

У піонерів збір, присвячений річниці з дня смерті Вані. Дружина імені Вані Васильченка вишикувалася на урочисту лінійку. Один за одним віддають рапорти голови рад загонів:

— Загін імені Павлика Морозова з'явився на збір дружини.

— Ваня Васильченко!

— Загинув у боротьбі за справу Комуністичної партії!

Назавжди залишився Ваня в піонерському строю в загоні імені Павлика Морозова, хлопчика-героя з далекого уральського села.

Блищать очі дітей. Заглибились у спогади свідки тих далеких днів. Серед гостей — сестра Вані — Ганна Олександрівна Сегеда, старий комуніст Петро Андрійович Скрипка, колишня піонервожата Дар'я Федорівна Федорова...

...А потім вулицею села полинула пісня, яку любив співати Ванин загін:

В еру комуни, шлях, нас веди!
Клич піонера: «Готов будь завжди!»

Маковим цвітом пломеніють червоні галстуки на грудях. І здається, крокує в піонерських лавах худорлявий чорнявий хлопчик з сміливими очима — голова загону п'ятикласників Ваня Васильченко. Крокує вперед — у світлу еру комуни.

С. ЗАЛСЬКА

НІЧНИЙ ВОГОНЬ

Перший колгосп у селі Михайлівці на Хмельниччині було створено у 1929 році. Спершу ні тракторів, ні комбайнів не було. Колгоспники ледве впорувалися за допомогою десятка коней і плугів. Та ще й куркулі підняли голову. Не до вподоби їм був колгосп. Майже

щоденно на своїх ланах колгоспники виявляли то скошену смугу пшениці, то витолочений клин вівса. А для доброї охорони не вистачало людей. І тоді члени колгоспу згадали про піонерів. На цей час у Михайлівці уже існував дружний, організований піонерський загін.

Своїми концертами художньої самодіяльності вони пожвалювали сільське життя. Пасли коней, корів. Але непосидючій червоногалстучній гвардії цього було мало. Навколо дедалі міцніше утверджувалося нове життя, і діти прагнули якомога активніше втручатися в нього, більше допомагати дорослим.

Пропозицію організувати нічну охорону ланів піонери зустріли захоплено. Оце справжнє діло!

Колгоспники завезли на поле колоди, дошки, і через два дні над досягаючими ланами пшениці звелася вишка.

Кожного вечора на вишку ставав один з піонерів і чергував усю ніч. Біля нього завжди лежав смолоскип і коробка сірників. Разом з черговим піонером на площадці знаходився кудлатий собака Димко. Незрозуміло, що тягло його сюди, але як тільки сідало сонце і насувалася темінь, Димко був тут як тут. Бігав він навколо вишки, скавчав, хвилювався, доки черговий не забирав його до себе. Правда, невдовзі Димко сам навчився збігати на вишку крутими сходами.

Нарешті настала ніч, коли заступив на чергування Вася Карпенко. Ніч була темна, але тепла. Небо з усіх боків облягла хмара. Далеко зліва спалахували зірничі і невдоволено гуркотів грім. Насувалася гроза. Васі стало трохи страшно. Він ліг, притиснувшись до грудей Димка і закутався з головою в стареньке пальтечко.

Щоб не заснути, Вася почав розповідати четвероногому другові про те, що ось незабаром у колгоспі буде все інакше. Виженуть куркулів, ланами підуть трактори, сівалки, автомашини. В місті все це обіцяли колгоспу. Вася сам чув від голови. Потім думки хлопчика сплуталися, обважнілі повіки опустились, і Вася заснув. Розлючений гавкіт собаки примусив Васю схопитися на ноги. З переляку хлопчик ледве не звалився на землю з вузької площадки вишки. Він протер очі і ніяк не міг збагнути, чому він тут і що потрібно йому робити. Навкруги безпросвітна темрява, тихо. А Димко не заспокоюється... Вася прислухався, вглядався в темряву, але нічого не чув і не бачив.

— Тихше, Димко, тихше,— схвильованим голосом пошепки умовляв хлопчик собаку.— Бачиш, нікого немає.

Васю жаром обдало, в роті стало сухо, коли знизу раптом почувся злий голос:

— Хто там? Ану, злізай!

Вася мовчав. Тільки тепер розрізнив він у пільмі три розпливчасті людські силуети, які застигли в очікувальній позі. Ні, не з добрими

намірами прийшли сюди ці люди. Це Вася зрозумів одразу. А знизу знову той самий погрозливий голос:

— Злізай, молокососе, а то спалимо разом з вишкою.

Той, хто говорив, намагався змінити свій голос, але Вася пізнав сина одного з місцевих куркулів. Захиталася вишка під гладким тілом. І ось над площадкою показалася скульовджена, з перекошеним від люті обличчям голова куркульського сінка.

Димко розлючено кинувся на цю голову. Голова охнула і шезла, голосно лаючись.

Вася підштовхнув Димка на край площадки, гаряче зашепотів: «Тікай, Димко... Біжи швидше... Ну...»

Собака лацївся, винувато скиглив, лизав Васині солоні від сліз щоки.

— Димко, додому, додому! — наказав Вася. І ніби зрозумівши, чого від нього вимагають, Димко плигнув у темряву...

І саме тоді Вася згадав про смолоскип. Тремтячими пальцями тернув сірником об коробку, підніс тонке полум'я до смолоскипа, і він одразу запалав, а Вася в цю ж мить підняв вогонь над головою, заклично ним розмахуючи.

На площадці знову з'явилось розлючене обличчя куркуля. Він простяг руку, щоб схопити хлопчика за ногу. Але Вася відскочив і з усієї сили ударив у пику смолоскипом. Куркуль заскиглив від болю й гепнувся на землю.

У цей час Димко вже гасав по селу, голосно гавкаючи. Розбуджені колгоспники підходили до вікон і, побачивши пожежу, хапалися за сокири, коси, вила і бігли туди, де вирувало полум'я. Вася Карпенко задихався в густому димі. Куркулі встигли підпалити пшеницю біля сторожової вишки. Полум'я швидко розтікалося. Його язики вже підбиралися до вишки, охоплюючи її з усіх боків. Через якусь мить вишка зайнялась, полум'я вже добиралося до верхньої площадки, лизало поміст, пробиралося в щілини, жалячи ноги юного піонера.

Аж хтось крикнув Васі:

— Плигай! Васю, плигай швидше!

Вася і сам зрозумів уже, що це його остання можливість врятуватись. З усіх сил, що в нього ще залишались, він відштовхнувся і, неприштомніючи, полетів униз крізь вогняну запону. Десятки рук встигли у повітрі підхопити ледь живе тіло хлопчика.

Коли Вася опритомнів, він піднявся на ноги, назвав ім'я одного з бандитів-куркулів. Потім розправив обпалені вогнем кінці червоного піонерського галстука на грудях і повільно пішов до села.

Починало світати.

І. ЄГОРИЧЕВ

ГРИША АКОПЯН

Є в Азербайджані, в передгір'ях Малого Кавказу, місто Гянджа (нині Кіровабад). У цьому південному місті, оточеному виноградниками і садами, де давня живуть азербайджанці і вірмени, ріс Гриша Акопян, син вірменина-кравця. Урочисту обіцянку, свою піонерську клятву, Гриша виголосив 22 квітня 1924 року, в день народження Володимира Ілліча Леніна.

Піонерський загін став для Гриші рідною сім'єю. Йому подобалися гомінки піонерські збори, де завжди затівалася яка-небудь нова справа. А ще більше подобалося йому брати участь в усіх цікавих і обов'язково дуже важливих, дуже бойових піонерських справах.

...У країні розгорталася боротьба за нову, соціалістичну культуру, почалася ліквідація неписьменності. Кожен юний ленінець нашого загону взявся навчити грамоти 5 чоловік. А Гриша сам — він учився дуже добре — навчив, пригадую, аж 7 чоловік.

МОПР — Міжнародна організація помічі борцям революції — збирала кошти для революціонерів — в'язнів капіталу. Вирішили і ми взяти участь у цій справі: влаштувати платну виставу і виручку передати МОПРу.

Щоб було цікавіше, виставу показали не в клубі, а в Зеленому театрі — на свіжому повітрі. По всьому місту розвісили великі об'яви, і кожний на своїй вулиці серед сусідів, рідних і знайомих розповсюджував квитки.

Глядачів зібралось дуже багато, особливо дітей. Показували п'єсу «Ми будуюмо новий світ»: про батьків — учасників Жовтня — і про дітей, які повинні допомагати їм будувати нове життя.

А поки йшла вистава і глядачі, забувши про все на світі, дивились на сцену, навколо нашого «Зеленого театру» назрівали неприємні події. Місцеві хулігани, переважно куркульські синки, вирішили зірвати наше свято. Готували напад. Велика група піонерів, серед них був і Гриша, охороняла «Зелений театр», не підпускала близько до нього хуліганів. До того ж на допомогу юним ленінцям незабаром підійшли наші друзі — комсомольці і молоді робітники з місцевого заводу, з кузні. Побачивши їх, хулігани одразу розбіглися.

Серед тих, хто прийшов на допомогу юним ленінцям, був молодий і сильний коваль Петхем. Дуже добрий і лагідний, Петхем дружив з піонерами, завжди захищав їх і годинами грав з дітьми.

Піонери пишалися своїм силачем-другом. А Гриша — найбільше. За всяку ціну він хотів стати таким, як Петхем. Вечорами, після уроків, він прибігав у клуб, де працювали наші гуртки, і наполегливо тренувався.

Гриша Акоюн

...Була весна 1929 року. Діти всієї країни готувалися до Першого Всеозного зльоту юних піонерів. Готувались до нього, звичайно, і ми.

Право брати участь у зльоті треба було завоювати в наполегливих змаганнях з найрізноманітніших видів піонерської роботи, спорту і художньої самодіяльності. Гриша брав участь у цих змаганнях як один з найсильніших спортсменів.

І сталося так, що на килимі після ряду інших зустрічей зійшлися два противники — Гриша і Арменак. Для Гриші зустріч була несподіваною.

— Не буду з ним боротися, — рішуче сказав він, побачивши Арменака. — Я не вважаю його піонером!

Арменак не по праву носив на грудях червоний піонерський галстук. Це був куркульський синок, вожак невеликої групи місцевих хуліганів, сусід Гриші і давній його ворог.

— Що, боїшся? — посміхнувся Арменак. — Тим краще! Значить, ти переможений без бою!

Довелося почати боротьбу. І хоч Арменак був на два роки старший, переможцем вийшов Гриша.

Цієї пам'ятної весни і сталася в житті Гриші дуже важлива подія.

На початку 1929 року почали зникати дрібні гроші — головним чином срібло. Серед селян, які привозили продукти на базар, зчинилася паніка.

Ясно було, що це справа рук класового ворога. Треба було встановити, хто ховає гроші, викрити і покарати спекулянтів. Таке завдання

дістали комуністи і комсомольці міста. До цієї справи залучили і піонерів.

Одного вечора Гриша допізна засидівся над книгою. Всі спали. Гриша гортав сторінку за сторінкою. Було тихо. Раптом крізь відчинені на балкон двері, з подвір'я, почувся якийсь шурхіт, постукування, шепіт. Гриша насторожився. Може, злодії? Погасивши лампу, він крадькома вийшов на балкон. Внизу, під великою шовковицею, копошилися три постаті. Один щось закопував. Гриша напружив зір і впізнав одного. Так і є, це сусід Нікол Арамян, куркуль і власник м'ясної крамниці.

Що він там робить темної ночі під деревом? Може, вбив когось, а тепер... Страшно!.. Але все одно він мусить негайно дізнатись у чому річ!

Коли ті люди пішли з подвір'я, Гриша потихеньку вийшов з хати, кинувся до шовковиці, розворушив рукою тільки зверху втрамбовану землю. Рука йде все глибше й глибше. Ось вона вже ввійшла по саме плече. Раптом пальці намагають щось тверде. Мішок... у ньому монети! Ну, як це він зразу не догадався? Так он хто ховає гроші!

Не гаючи й хвилини, Гриша швидко побіг повідомити про знахідку.

...Сто кілограмів срібла було в мішку, захованому під старою шовковицею. Але м'ясник Нікол Арамян, заарештований тієї ж ночі, не визнався в своєму злочині.

— Нічого не знаю,— нахабно відповідав він на суді, певний, що ніхто не доведе його злочину.— Де ж ваші свідки?

І ось свідок з'явився. Хлопчик-підліток з круглим, зовсім ще дитячим обличчям, у червоному піонерському галстуку.

— Ти?! — ахнув Нікол.

Злочинця засудили до десяти років тюремного ув'язнення. Радянські люди одностайно вітали справедливий вирок. Спекулянти злякалися, грошову авантюру було викрито. Гриша Акоюн став героєм Гянджі. І дорослі, і діти говорили про сміливого піонера.

...Влітку ми з Гришею та з іншими піонерами поїхали делегатами від Закавказзя на Першій Всесоюзний піонерський зліт. Повернулися ми сповнені радісних, яскравих вражень, задумів, планів і одразу заходилися їх виконувати. Почалися наші найцікавіші, найбойовіші справи. І Гриша, якого тоді обрали головою ради нашого загону, працював краще від усіх.

У неділю ми ходили на прядильну фабрику — очищали від непридатної пряжі веретена. Виїздили в сусідні колгоспи — то на збирання бавовнику, то допомогти колгоспникам підвести до поля воду. Саджали дерева в своєму рідному місті, доглядали пам'ятники, ста-

вили спектаклі, ходили в походи. На вулицях Гянджі чути було звуки горна і барабана, майорів піонерський прапор. Весело крокували ми по місту. А вороги потай стежили за нами. Вони не забули історії з монетами, і ненависть їх до Гриші, до всіх піонерів посилювалася.

У жовтні 1930 року ми вирішили провестися військовою гру. Найважче було визначити місце, де розташувати «війська». Це доручили Гриші.

У неділю вранці Гриша вийшов з дому. Він пішов у передмістя Гянджі, в Чолаг, де серед садів було чимало придатних галявин для гри.

Назустріч йому йшло хлопчечня, яке пасло на лузі козенят. Гриша пожартував з Мишком і пішов далі.

Гарно в садах Чолагу! Майже цілий день провів там Гриша. Вибрав місце для гри. Надвечір побіг додому: сьогодні Гришу мали приймати в комсомол.

Як тільки він наблизився до яру, з-за кущів вийшов Арменак. З ним було ще двоє. Посміхнувся, став на стежці:

— Поборемося, абощо?

— Я поспішаю, іншим разом,— нахмурився Гриша.

Але Арменак зробив крок уперед. Вони почали битися і покотилися в яр...

Тим часом Мишко гнав додому свої козенята. Біля яру він почув гамір, тріск хмизу, чийсь стогін. В яру лежав Гриша Акоюн, його галстук яскраво червонів на траві. Троє схилилися над ним, щось викрикуючи. Заблищав ніж... Мишко закричав. Той, хто був з ножем, повернувшись до нього перекинуте від злості обличчя. Не тямлячи себе від страху, Мишко кинувся тікати, чуючи позаду важкі кроки.

Мишко зібрав останні сили. Він прибіг додому. Хотів щось розповісти, але не міг: язик не слухався.

— Захворів,— вирішили батьки і поклали Мишка в ліжку.

Зчинилася тривога і серед комсомольців: Гриша Акоюн не прийшов на збори, не було його дома і вночі.

А вранці прибігла до мене Мишкова сестричка і принесла від нього записку: «Приходь».

Мишко не міг говорити, але і не міг змовчати про те, що бачив у яру. Плачучи, він сяк-так написав мені в зошиті всього кілька слів: «Гриша вбитий в яру біля чинари. Вбили Алексан і ще двоє».

Довго розповідати, як знайшли тіло нашого друга, як привезли його в рідну хату. І зараз не можна без хвилювання згадувати про мітинг і демонстрації, які проходили в нашому місті та в інших місцях Закавказзя. Всі вимагали розстрілу підлих убивць. Один з них,

Алексан, був братом спекулянта Нікола Арамяна. У вбивстві Гриші Акопяна брав участь і Арменак.

«Не залякають», — любив говорити Гриша. В його стиснутих і після смерті кулаках ми знайшли камінь: він захищався, боровся один проти трьох до останньої хвилини!

Таким він і живе в нашій пам'яті — безстрашним, з прямим і чесним поглядом, завжди готовий до боротьби.

*С. МНАЦАКАНЯН,
колишній вожатий піонерзагону*

ВІН БУВ ПЕРШИМ

«Я ВЖЕ ПІОНЕР»

Павлик біг із школи, хоч і хотілося йому йти статечно, як ходять дорослі. Але як стримаєш себе, коли хочеться летіти швидше до дідуса й бабуні. Він стане посеред хати й нічого не скаже. Нехай самі побачать, що він уже в червоному галстуку. Він піонер!

Бабуся саме поралася у дворі, а дід ще з сільради не повернувся — пішов на збори неможливих селян (так бабуня сказала).

— Я вже піонер, — випалив Павлик, забувши про те, як надумав було дорогою. І такою радістю світилися великі голубі очі хлопчика, що баба, хоч і була саме сердитою чогось, усміхнулася і, витерши руки об фартух, підійшла, розправила на грудях і без того старанно пов'язаний галстук.

А в цей час і дід до двору зайшов.

— Що ж то за піонери? — запитала бабуся.

Аж зашарівся Павлик: як його пояснити бабусі, і, подумавши, коротко сказав:

— Піонери — це юні лєнінці. Так говорила нам Марія Дмитрівна. А про Лєніна ти ж знаєш, бабуню.

— Комуністом виросте, — промовив дід, поклавши свою натружену руку на русяву голівку внука. — А вони люди чесні, справедливі. От сьогодні у нас на зборах говорив один — Недбайло, ти його знаєш (це до бабусі), — життя добре буде, коли в колгосп об'єднаємось.

— А ти записався, дідусю?

Баба Устя насторожилась: що то надумав старий. Хтозна, як у тому колгоспі буде... Але й так, як жити, без коня, корови? Хай робить, як знає! Махнула рукою — і знову пішла до хати.

— Тепер нам куркулі не страшні. Не підємо до них шапку ламати. Будуть у нас коні свої і навіть машини, — розказував дід.

Сиділи довго на призьбі. Уже й стемніло, і холодом потягло. Бабуня гукала вечеряти і спати, щоб даром не світити каганець.

А вони не чули. Любив Павлик такі вечори, коли дідусь розміється, як заживуть вони в колгоспі, як збудують їм, старим, нову хату. А Павлик вивчиться, може, в люди вийде, вчителем чи агрономом буде.

Павлик любив помріяти. І сьогодні, в цей радісний день, він знову згадав маму і вже в який раз захотілося послухати про неї.

Не пам'ятає він її, але знає — була вона красивою, роботящою і дуже доброю, ось такою, як дідусь.

— Розкажи, дідуню, про маму.

Відчув дід Клим, пора розказати хлопцеві й про батька. І старий повів сумну повість про те, як знущався куркуль Тимошенко з своєї дружини, бо була з батрачок, як терпів лише, доки робила, спину не розгинаючи. А коли з маленькою дитиною на руках не здатна була до роботи, вигнав з дому разом з сином-немовлям.

— З горя й померла, коли тобі ще й року не було, — закінчив дід і, ніби згадавши щось, додав: — Ти обходь його, синку, він ворог заклятий.

РАЗОМ З КОМСОМОЛЬЦЯМИ

Піонервожатий розказував, що комсомольці задумали зробити водогін. Піде вода по трубах на далекі кутки села. Не треба буде з відрами через усе село аж на Затін іти. А в центрі села, де стоїть пам'ятник Гоголю, розкинеться парк.

— А ми теж будемо з ними працювати, — несміливо сказав хтось перший.

І не встиг вожатий схвально кивнути головою, як почали розподіляти, хто куди піде. Так і не домовились, бо кожному хотілося і парк садити, і допомагати будувати «чудо», що пожене воду по вулицях села. У неділю, ще тільки засіріло, Павлик був на ногах.

— Куди так зрання? — спитала бабуся. — Ще й з лопатою? В неділю? Ах ти, бусурмане! — бабуся навіть замахнулась, так розсердилась.

А Павлик кинувся до лавки, де сидів дідусь, за порятунком.

— Хай іде хлопець, діло не погане.

— Бабуню, на хороше діло можна і в неділю, — посмілів хлопець.

Ще хотіла щось сказати стара, але Павлика вже як вітром змело. ...Далеко селом линула пісня. Чоловічі голоси переплелись з дзвінкими дитячими. То працювали комсомольці й піонери.

Коли кінчали роботу, саме з церкви поверталися люди.

— Павле! — погукав хтось. Подивився хлопець — якийсь незнайомий. А підійшов ближче, одразу впізнав батька і хотів було втекти.

— Що ж це ти в неділю копаєш? Гріх це великий.— І потім, посміхнувшись, уже голосніше: — Приходь до мене, яблуками почастую.

— Нічого мені ходити до вас,— відповів Павлик і повернувся до гурту.

— Іч щеня, і воно туди, червоне на ший повісило,— аж зуби від злості зціпив.

— Що, Грицьку, синок комуністом росте? — майже над вухом почув Тимошенко.

Аж побілів і зупинився з затиснутими кулаками Грицько. Може б кинувся на родича, якби не на вулиці.

— Не виросте,— сказав батько і сам здригнувся від страшної думки.

ЗАСПІВУВАЧ

Куди б не йшли піонери — на артільний сінокіс чи на будівництво школи, в нічний похід чи до друзів у сусіднє село — скрізь строем. Завжди попереду Павлик.

Тільки рушать:

— Ну, Павлику, починай!

І дзвінкий голосок заспівувача підхоплюють всі:

Ми ковалі, червона молодь,
Ключі ми долі куємо.
Здіймайся вище, важкий наш молот,
В крицеві груди ми б'ємо, б'ємо, б'ємо...

А увечері в клубі репетиція. Любили піонери влаштовувати вечори. Загляне крізь завісу Ніна, що найбільш переживала, чи багато прийде людей:

— Ой хлопці, ні одного місця порожнього! — аж скрикне. Отакі тепер концерти людині були. Тому так старанно готувались до них піонери. В суботу Павлик співатиме частівки під баян, потім інсценівка.

Вже було темно, коли вийшли з клубу. Тільки попрощались, відсальотувавши, і Павлик звернув на свою Поли'янівку. Йшов повільно, бо десь ще Павлусь затримався, коли за рогом, ніби з землі, виріс чоловік. «Знову батько»,— впізнав одразу Павлик.

— Скинь ганчірку червону, щеня. А то! — процідив батько і сильно шарпнув за руку.

— Це галстук піонерський,— притиснув рукою Павлик його до грудей, ніби захищаючи від брудних рук куркуля.— Я клятву дав і ніколи від неї не відступлюсь.

— Почекай-но, Павлику,— почувся голос друга.

— А що то за дядько? Чого це він втік? — запитав Павлусь, коли підійшов ближче.

— То куркуль, багатій. Дідусь говорив — ворог наш. Він думає, що ми злякаємось їх.

ЗИМОВОГО ВЕЧОРА

Ніна глянула в дірочку завіси і ахнула — в залі навіть стояли. А за кулісами гримувались: Юрко — попом, Ніна — батрачкою, Павлик — куркулем. Довго не хотів грати ворога, але Євфросинія Миколаївна сказала, що комусь же треба грати й куркулів.

...Як чумне місце обходив Тимошенко клуб. А сьогодні ніби щось потягло його.

Відкрилась сцена і почалась інсценівка... Вже батрачка не гнула, як раніше, спину перед багатієм, вона прийшла за грішми і більше не вийде на його поле, бо вступила в колгосп. Шаленіє куркуль.

— Чи не з тебе сміється твій синок? — штовхнувши в бік, сказав Надтока.

— А може, з тебе, — зло відповів. — «Знову він, цей піонер», — подумав і вискочив з клубу. У вухах дзвенів голос сина і сміх Надтоки. З вікон клубу ще далеко чути було сміх односельчан — видно, дошкульні частівки співали піонери.

Наступного вечора покликав куркуль шевця. Недавно з'явився у селі цей «непевний чоловік», як говорили на селі, але одразу знайшов притулок у Тимошенка.

На столі самогон, закуска. Випили втрех: Тимошенко, Надтока і швець, що аж затремтів, як побачив пляшки. Довго говорили.

— Одного придушимо, інші злякаються, — шепотів Надтока.

— Тільки так, щоб напевне, — заговорив Тимошенко.

— Ми не поскупимось, обіцяне матимеш.

— Все ясно, буде зрєблено чисто, — уже ледь повертав язиком п'яний швець.

...На четверту годину був призначений збір піонерів. Павлик прибіг із школи, кинув торбинку з книжками, їв так швидко, що баба не втерпіла:

— Чи знову гайнеш?

— У нас збори сьогодні, бабуню, і Марія Дмитрівна буде. — І за мить старі чоботи вже зашкрьобали біля перелазу. А там чекав Павлусь Хавренко.

В той же час поспішав до школи нерівною ходою чоловік у чорній бурці, в руках у нього батіг: видно, десь недалеко підводу лишив.

Підійшов до класу, звідки линули дитячі голоси. Постукав.

— Мені Павлика треба,— сказав учительці, що вийшла на стук.

Павлусь Хавренко здивувався, коли вийшов і побачив, що якийсь незнайомий чоловік покликав його, але пішов з ним. Дядько добрий — бублика дав.

— Це дідуся мені сказав, що ти в школі.

— У мене немає діда,— здивовано відповів Павлусь.

— То ти хіба не Теслін?

— Ні, я Хавренків.

— Віжи швидше і виклич мені Теслю.

...Павлик упізнав того дядька-шевця, що приходив якось до них, і довірливо пішов з ним...

Більше ніхто не бачив того вечора Павлика. Плакала бабуся всю ніч, а дід по однокласниках шукав, розпитував.

Знайшли лише через день, в старому глинищі, що за селом. Стих вітер, ніби не хотів замести слідів страшного злочину ворогів. І червонів навкруги сніг, як і галстук на грудях у мертвого хлопчика.

★

...Змінювалась почесна варта біля труни піонера Павлика, що стояла в сільському клубі. Стояли його друзі: Павлусь Хавренко, Люба Плакса, комсомольці Іван Ханко, Іван Кусайко, комуністи. Стояли, ніби не хотів клятву давав — боротися з ворогом заклятим і знищити його.

Поховали піонера Павлика Теслю в центрі села, в тому молодому парку, який тільки навесні садили. А через кілька днів піонерські загони Великих Сорочинець (на Полтавщині) поповнились новими піонерами. Так відповіли юні сорочинці на вбивство куркулями піонера.

Навесні того ж року на перехресті людних вулиць сидів сліпий кобзар. Він співав думу про славного піонера, про страшних чорних круків-воронів, що налетіли на біляву голівку хлопчика. І полинули слова думи через роки й десятиліття, і ожила пам'ять про першого піонера Павлика Теслю.

С. ПОДОЛА

ЗА ПРАВДУ ТРЕБА БОРОТИСЯ

Якось один з перших піонервожатих м. Києва згадав про хлопчика на прізвище Чак, котрий десь у 20-х роках ціною власного життя затримав бандита. Червоні слідопити Київського палацу піонерів, довідавшись про це, зацікавилися долею спартаківця (спартаків-

цями в ті роки називали юних піонерів) і вирішили заповнити невідомі сторінки життя юного героя.

Друковані джерела майже нічого не давали. Тоді вирішили розшукати родичів. Може, хто-небудь з них допоможе розкрити таємницю.

В адресному бюро дали довгий список прізвищ Чаків, які мешкають у Києві, і хоч червоні слідопити відвідали всіх Чаків за цим списком, ніхто з них про Сеню Чака нічого не знав і не чув.

Тоді піонери згадали, що працівник, який давав їм адреси Чаків, сказав ніби про себе:

— На перший раз досить...

Піонери вдруге звернулися до адресного бюро. На цей раз вони одержали адреси Чаків, яких раніше у них не було.

Одного разу до Палацу піонерів у кабінет історії піонерської організації завітала літня людина, яка назвалася Анатолієм Яковичем Чаком.

Він розповів, що прийшов по записці, в якій піонери запрошували його зайти до Палацу, бо ніяк не могли застати вдома. Сам він учасник Великої Вітчизняної війни, був контужений на фронті, тепер працює електромонтером. Поцікавився, для чого він потрібен був піонерам.

Після кількох моїх запитань з'ясувалося, що до Палацу піонерів прийшов один з трьох братів Чаків. Зраділа я цій зустрічі.

Анатолій Якович розповів, що Сеня був наймолодшим у сім'ї. Батько працював кравцем. Родина їхня мешкала по вул. Прорізній (тепер вул. Свердлова) в будинку № 15. Сеня ходив до школи. Нині це школа № 6 на Радянській площі.

Він назвав адреси людей, які знали і пам'ятали Сеню — хороброго спартаківця, командира одного із спартаківських загонів.

Ось про що дізналися від них червоні слідопити.

1923 рік. Країна переживала труднощі, викликані громадянською війною. Йшла відбудова зруйнованого війною народного господарства. Доводилося долати опір, який чинили рештки експлуататорських класів. У різних кутках міста блукали безпритульні діти, а вулицями то тут, то там марширували у червоних галстуках юні спартаківці. Лунала пісня:

Наш паровоз, вперед лети,
В Коммуне остановка,
Другого нет у нас пути,
В руках у нас винтовка.

У ті роки в Києві був дуже популярним перший спартаківський клуб по вулиці Карла Маркса, 4. Він займав кілька кімнат на 2-му

поверсі будинку, який до Жовтневої революції належав одному багатієві. Потрібні меблі принесли самі спартаківці, самі ж обладнали свій клуб. Освітлювали його свічками, каганцями, які також принесли з дому.

Тут, у веселому і дружному колі юних спартаківців, часто можна було бачити Сеню. Бувало, візьме з дому кілька варених картоплин і йде на всю ніч до клубу. Тоді за дорученням комсомолу юні спартаківці збирали безпритульних дітей, залучали їх до своїх осередків.

Одночасно спартаківці вели боротьбу за культуру побуту, проти релігійних забобонів.

Спартаківці крокували вулицями міста з лозунгами, які писав Сеня разом з товаришами, наприклад «Тремти, буржуазія, ми ростемо!» Або писав рапорт комсомолові: «Ми завоювали вулицю. Проникли в школу. На черзі — сім'я». Це означало, що юні спартаківці охопили своїм впливом дітей, які ще не були в дитячій організації. Так піонери боролися проти буржуазного впливу на своїх ровесників.

Але траплялися і сутички з синками непманів. Як правило, Сеня виходив з них переможцем, хоч йому не раз і діставалося. Коли вдома йому дорікали за синці, він відповідав, що за «правду треба боротися».

Одного сонячного дня, коли ніщо, здавалося, не віщувало якихось особливих пригод, Сеня повертався від шевця додому, несучи полатані чоботи.

Йшов він спокійно, хоч, мабуть, і досадував, що через ці чоботи не пішов з товаришами на пляж, не скупався у Дніпрових хвилях.

Раптом він почув позаду себе галас, вигуки схвильованих людей: «Лови його! Лови його! Грабіжник!..»

Повз Сеню пробігла людина з наганом у руці. Тієї ж миті Сеня кинувся за нею. Бігли бруківкою по Прорізній вулиці. Попереду бандит, за ним юний піонер у червоному галстуку.

Раптом Сеня нахилився, схопив каменюку і кинув у спину злочинцеві. Той зойкнув, але продовжував бігти. Ось уже Михайлівський провулок... Сеня зрозумів, що зараз злочинець зверне у прохідний двір і тоді його вже не знайдеш. Що робити?

Сеня кинув чоботи під ноги грабіжникові. Той спіткнувся і впав. Підбадьорений успіхом, Сеня кинувся на злочинця. Але пролунав постріл, і куля влучила в серце хлопчика. Так ціною власного життя юний спартаківець затримав бандита, який, зрозуміло, дістав заслужену кару.

Все місто говорило про відважний вчинок піонера. Тяжко переживали спартаківці смерть свого товариша. Ніколи ще Хрещатик не

бачив стільки дітей, які вийшли на центральну магістраль міста, щоб провести в останню путь свого відважного друга.

Сеню Чака поховали в Радянському парку поблизу братської могили героїв-арсенальців. А товариші із загону юних спартаківців, в якому був Сеня, вирішили називати себе «чаківцями».

Минуло багато років з дня смерті юного героя. Над країною грізним вихором пронеслася Велика Вітчизняна війна, і слід його могилки загубився. Червоні слідопити ще не втратили надії розшукати могилу Семена Чака, подвиг якого увійшов навечно у славну історію радянської піонерії.

О. КАРПУХІНА

ЛЕГЕНДИ ЧЕРВОНОГО ПОКУТТЯ

Чудовий куточок Західної України! Покуттям називали його колись. Тепер це Івано-Франківська область. В той час, про який ідеться у цьому нарисі, на землі цій панували польські поміщики, а народ жив у рабстві і злиднях. Часто мріяли трудящі Покуття про щасливе життя, яке давно вже прийшло до їхніх сусідів на Сході. І не лише мріяли — боролись. У перших рядах борців були комуністи і комсомольці. Нарівні з дорослими вели боротьбу піонери, мужні хлоп'ята, що носили червоні галстуки під сорочками.

ПЕРШЕ ВИПРОБУВАННЯ

Цілий день Іван з батьком порались на своєму бідняцькому клаптику землі.

З наближенням вечора хлопчик дуже стомлювався. А сьогодні покинув працювати раніше і сказав батькові:

— Тату, відпустіть. Діло є у мене.

Томюк любив сина, але не міг знайти для нього ласкавих слів.

— Яке там діло? Нічого по селу ганяти,— промовив похмуро.

Син стояв перед ним маленький, худий, з коротким йоржиком густого волосся. Він поправляв сорочку, тупцював на одному місці і повторював:

— Діло, тату. Термінове.

— Відпочив би краще...

А Іван, враз піймавши м'які нотки в похмурому бурчанні батька, зірвався з місця і стрімголов кинувся по стежині, що вела в село...

Іван вмостився на теплому валуні. Незабаром він почув тихе шарудіння, потім тріск гілок. І ось Томюка оточив добрий десяток хлопців.

Всі вони були молодші від нього — Івану йшов уже чотирнадцятий — і визнавали його ватажком.

Іван пригадав, як говорив з ним учора Микола Гордійчук. І, наслідуючи його, сказав:

— Є одне завдання. Через два дні ми оголошуємо страйк.

Хлопці мовчали. Тоді Іван слово в слово повторив те, що сказав йому Гордійчук:

— Треба, щоб не відповідали, коли викликатимуть на уроці. Це буде нашим страйком. Проти вчителів, вельможних шляхтичів.

— Зрозуміло, — відповіли всі.

— А зараз — по хатах.

Назавтра вже після першого ж уроку всі вчителі зібрались в кабінеті директора. Перерва затягнулась... В школі запанувала незвичайна тиша, і лише з кабінету директора було чути:

— Хлопські вилупки, що задумали!

На початку третього уроку в школі залишилась тільки половина учнів, а потім і ті пішли додому, не чекаючи наказу пана директора.

Увечері Іван бачив, як до ганку школи швидко під'їхала бричка. З неї вискочили якийсь чоловік у цивільному і два поліцаї. «Забігали пани. Значить, марно піонери збирались в той вечір на пагорбі за селом».

ПРОДОВЖУЄМО, ДРУЗІ!

Іван примостився на нижній гілляці старого дуба. Бачить хлопець дорогу, яка веде в село і до Косова. На ній лише кілька хлоп'ят сидять в тіні придорожніх диких груш.

Друзі далеко, їх не розглядіти, та Іван добре знає, хто на варті, — Петрик Скавуляк, Мишко Петрук і Юрко Лукань. А ще далі, кілометрів за півтора, — друга сторожа. Там теж три піонери. Хороші, надійні, особливо Дмитро Клим. Маленький, вертлявий, але довірити йому все можна.

Видно звідси і стодолу Дмитра Гавриша, яка в цей день стала театром, людей тут зібралося багато. Всім цікаво знати, що ж це за п'єса «Родина щіткарів».

От завіса заворушилась, на сцену вийшов Петро Дупей — режисер-постановник і головний актор.

— Ми покажемо вам п'єсу про таких же людей, як і ви, — сказав він. — П'єса розповість, як боротися за краще життя. А де зараз краще життя, і самі добре знаєте...

Іван чув кожне слово Дупея. Глянув на схід. Там десь була Радянська Україна. Йому здалося, що він бачить щасливих людей. Вони привітно махають йому руками і кличуть до себе...

— Іване!..— пролунав чийсь голос знизу.

Дмитро Клим стояв під деревом. Він тяжко дихав і витирав піт з лица рукавом нової сорочки.

— Поліцаї! На мотоциклах і верхи!

Томюк плигнув униз, і в той же час на дорозі з'явився курний смерч. Незабаром можна було розглядіти фігури мотоциклістів і кінних жандармів.

Іван вбіг до стодоли:

— Поліція! Зараз буде тут.

Лице Дупея залишилось спокійним:

— Не хвилюйся, хлопчику. Ти тільки надішли сюди кого-небудь із своїх. Нехай стоять біля входу і слідкують за кожним кроком поліцаїв.

І до артистів:

— Будемо грати, тільки треба придумати, як потім непомітно вибратись звідси.

— Треба щось придумати. Скоро вже кінець і всіх переловлять,— прошепотів Іван.

— Я знаю,— теж тихо відповів Дмитро.

Під кінець другої дії хлопці пробрались на сцену. Вони зразу ж розповіли Дупею про свій план. Він був надзвичайно простий. Треба було виламати дошку в задній стінці стодоли, що виходила на городи, і затримати хоча б ненадовго поліцаїв.

Коли вистава закінчилась, поліцаї кинулись до сцени, але пробитись не змогли. Створилася метушня. Їх не пускали, незважаючи на удари дубинок і прикладів.

Три поліцаї таки дістались до сцени. Одному з них Дмитро підставив ногу. Не встиг поліцай підвестись, як влучно кинута Іваном грудка землі поцілила йому в лице і запорошила очі.

Коли поліцаям, нарешті, вдалося вибратись на сцену, артистів там не було.

ПЕРШОТРАВНЕВА ДЕМОНСТРАЦІЯ

На галявині серед вересу тихо-тихо.

Мишко сидить на пеньку й уважно дивиться в бік села. Скоро повинні прийти сюди його друзі — двоє Іванів: Ткачук і Пасічняк. Чому вони вирішили зібратись так рано? Напевне, знову якась термінова справа. Думки хлопчика раптом порушує виразний шум кроків. Хтось іде зовсім з іншого боку. «Причайтись, захватись скоріше!» Але вже пізно. Людина виходить на галявину і прямує просто до Миш-

ка. Хлопчик впізнає Дмитра Кліма. «Що робити? — думає Мишко.— З хвилини на хвилину мають прийти ті два Івани. Їх ніхто не повинен бачити удвох».

А Дмитро підходить ближче і кладе руку на плече хлопчині.

— Почекаємо разом,— говорить Дмитро і сідає біля пня. Мишко з цікавістю розглядає прибулого.

Він згадав, як зовсім недавно розсердився на Пасічняка за те, що той навіть не сказав йому ім'я їх вожатого. Так он хто у них вожатий!..

Незабаром прийшли обидва Івани, і Дмитро зразу ж повів з ними серйозну розмову.

— Про те, що готується першотравнева демонстрація, ви всі вже знаєте. Так ось, комсомольці вирішили і вам дати завдання. Нелегко буде, але...

— Розуміємо, виконаємо,— поважно промовив Ванько Ткачук.

ПРАПОРИ НА ОСОКОРАХ

— Осокори біля дороги знаєте? — продовжував Дмитро.— Прив'яжіть на них оці червоні прапори.— Дмитро витягнув з-під поли складені полотнища і простягнув старшому трійки.— Тільки дійте обережно.

Хлопці мовчки сховали прапори на грудях під сорочки...

А коли, нарешті, на Кубаки спустились сутінки, зібрались біля величезного осокора.

Витягнути прапор і прив'язати його до древка неважко. Але тут, вгорі на осокорі, на вітрі, коли полотнище силкується вирватись з рук, справа виявилась не такою вже простою.

Та ось, нарешті, все закінчено. Мишко в останній раз перевірів, чи міцно тримається прапор. Все в порядку...

Було три години ночі, коли хлопці розійшлися по домівках.

А вранці, як тільки прибігли до осокорів, туди вже під завивання сирен мчали поліцейські машини. Поліцаї спробували зразу ж вилізти на дерево, та де там: по гладенькому стовбуру в чоботях та амуніції — важкувато. Довго шукали драбину. Коли, нарешті, пощастило дістатись до перших гілок — сталось непередбачене: гілки зламались, і поліцаї попадали вниз. Це Мишко запропонував тоді, як вшали прапор, підпиляти нижні гілки.

Піонерські прапори на осокорах майоріли три дні і три ночі, а люди в Кубаках при зустрічі один з одним гворили: «З святом вас, сусіде; з святом, друже; з святом вас, товаришу!»

СРІБНИЙ КУБОК

Збулась мрія Івана Томюка. Навіки возз'єднались українські землі. Іван Томюк разом зі своїм другом Дмитром Климом очолив комсомольську організацію в селі Кобаки. Підріс Мишко, підросли й обидва Івани — Ткачук і Пасічняк. Всі троє вони вже давно теж стали комсомольцями.

Небагато мирного часу випало на долю покутської молоді. Але і протягом одного лиш року вона здійснила сотні хороших справ. В центрі Кобаків з'явилися два великі ставки. Їх викопали комсомольці і піонери. Кожного вечора радісно сяяв вогнями сільський клуб. Тут тепер показували нові п'єси, демонстрували кінофільми, розучували нові пісні. Тоді ж збудували в Кобаках і сільський стадіон. А в клубі незабаром з'явився величезний срібний кубок ЦК комсомолу України, присуджений молоді села за активну участь в лижньому кросі.

Та ось знову загриміли гармати. Почалась Велика Вітчизняна війна. Гітлерівці наближались до Кобаків. В першу-ліпшу хвилину їх передові загони могли вдертися в село. Комсомольці вирішили сховати найдорожче — свою нагороду.

...Темної ночі дві лопати вгризаються в землю. Дзвенить камінь. Дві невисокі фігури, два хлопчики Микола Подоляк і його товариш Янек ховають в землю згортки. В одному з них — срібний кубок. Третій — молодший брат Миколи, Дмитро, — стоїть біля дороги. Звідси йому добре видно шлях до старого саду. Звідси він встигне попередити тих двох, що копають землю, коли з'явиться ворог.

Від тої ночі минуло багато років.

Якось Дмитрові прийшов лист з армії від брата: «...Любий Дмитрику! Ти пам'ятаєш стару грушу, де ми з Янеком закопали срібний кубок? Знайди це місце і передай кубок комсомольцям. Нехай поставлять його в клубі на тому ж місці, щоб всі пам'ятали про те, якими були їх старші брати і сестри, і ті, що залишились жити, і ті, що загинули в огні війни. Обов'язково знайди кубок!»

Дмитро побував у саду, але старої груші не знайшов, та й сад фашисти, відступаючи з села, спалили. Тоді Дмитро розповів про кубок своїм молодшим товаришам, піонерам. Часто і зараз хлоп'ята, почувши про кубок, приходять в старий сад шукати дорогий приз. Та чи буде він знайдений і кому це пощастить зробити?

Він є, він існує цей кубок, тому що про нього пам'ятають люди. Бо ж вічно є і завжди будуть живі ті, хто боровся на покутській землі за Радянську владу.

А. БЕЗУГЛИЙ, А. СТАРОДУБ

ВЧИНКИ, ГІДНІ ПІОНЕРІВ

«НАС НЕ ЗАЛЯКАТИ»

Наді Ринді було з кого брати приклад. Її батько — активний колгоспник, член президії сільради, користувався великою повагою серед селян. Надя бачила, як багато батько працює і все для загального добра, щоб людям хороше жилося у колгоспі. І дівчинка всіма силами намагалася допомагати йому. Вона охоче виконувала всі доручення батька, допомагала йому викривати куркулів, які чинили опір Радянській владі, агітувала піонерів боротися з ворогами колгоспів. Куркулі відчували в дівчинці такого ж непримиренного ворога свого, як її батько, й вирішили вбити її. Надю Риндю вбили 2 березня, коли вона поверталася додому зі школи, де була на зборах піонерської ланки. Це сталося у селі Покровському Артемівського району на Донбасі.

«Піонери Артемівщини,— писали в ті дні товариші Наді,— запевняють партію та комсомол, що вбивством Наді глитаї їх не залякають. Вони будуть такі ж непохитні, як і їхній великий борець революції — шахтар-донбасівець Артем».

ХАЗЯЙСЬКЕ ОКО ПІОНЕРА

Оглядаючи посіви, піонер Микита почув шелест, що доносився звідти, де колосилася озимина. Наблизився. Куркулі хотіли знищити урожай.

Хлопчик хотів бігти до колгоспу за підмогою, але злодії його запримітили і побігли. Тоді Микита, гукаючи на підмогу, кинувся до них. Злодії накинулися на піонера. Вони нанесли йому тяжкі рани.

Прийшовши до пам'яті, Микита з останніх сил добрався до сусідньої хати і через сусідів дав знати про подію в сільраду.

Героїзм піонера Микити Сліпка із села Заплавки на Дніпропетровщині було відзначено спеціальною постановою секретаріату ЦК ЛКСМУ.

У відповідь на цю постанову тисячі піонерів стали на варту колгоспного урожаю.

(«На зміну», 1933 р.)

**БАТЬКІВЩИНА-МАТИ
ГЕРОЇВ НЕ ЗАБУДЕ**

ГЕРОЙСЬКИЙ ПОДВИГ

ПОЧАЛАСЯ ВІЙНА

У «Книзі пошани піонерської організації імені В. І. Леніна» одним з перших стоїть прізвище піонера — Героя Радянського Союзу Льоні Голікова.

За що удостоєний він, чотирнадцятирічний сільський хлопчик, цієї високої нагороди, якою в нашій країні увінчують найвищу доблесть, відвагу, воїнський подвиг?..

До війни Льоня мало чим відрізнявся від своїх босоногих товаришів — зимою вчився, а влітку допомагав матері, працював у своєму колгоспі чи бігав на річку, в ліс, де завжди буває так весело.

Хлопчик народився у 1926 р. в селі Лукіно (Староруського району Новгородської області) на березі річки Поли, що впадає в стародавнє повноводе озеро Ільмень. Ніщо не затьмарювало дитячих років хлопчика. Вчився у початковій школі в селі Мануйловці того ж району.

У газетах почали багато писати про війну, що спалахнула на заході. Гітлерівці захопили майже всю Європу. Але війна була далеко, проходила стороною, мов хмара, що сковзнула на обрії. А над Льончином селом здіймалося безхмарне прозоро-чисте небо...

У Льоньчиному житті того літа сталися важливі події. Це почалося ще взимку. Батько — плотар Олександр Іванович — нездужав, його мучив ревматизм — ноги нестерпно нили в суглобах.

— От що, Леоніде, — сказав якимось батько після дуже важкого приступу. — Треба, щоб ти сім'ї допомагав. Поки можу — навчу чого-небудь. Слабий я став...

Навесні, як тільки закінчилося навчання в школі, Льонька пішов працювати на лісосплав.

Нетерпляче ждав хлопчик першої получки. І от цей день настав. Повернувшись з роботи, Льонька віддав матері гроші та побіг з хлоп-

Льбоня Голіков

цями до сільської кооперації, щоб почастувати їх з полочки кедровими горішками. Веселі йшли хлопці по сільській вулиці. Поблизу зупинився грузовик.

— Про війну, земляки, чули? — висунувшись з кабіни, спитав шофер.

— Про яку війну? — озвалося кілька здивованих голосів.

— Гітлер на нас напав. Щойно сам по радіо чув. Сьогодні вдо-світа... Наші аеродроми бомбив і міста...

Хлопчики бачили, як у всіх раптом похмурніли обличчя, як люди поспішили назад, як, обхопивши голову обома руками, заплакала якась жінка...

Так само світило сонце над селом, таким же голубим було небо, але відчувалося, що насувається щось страшне...

Другого дня виряджали мобілізованих. Голосили жінки, обіймаючи синів своїх... Багато чоловіків йшло на фронт. У колгоспі не вистачало робочої сили.

Фанерний завод, що стояв поблизу Лукіно, вирішили евакуювати в тил — далі від фронту. А фронт наближався. Гітлерівці підходили до Старої Руси.

У селі стало тривожно. По дорогах снували машини, проходили військові частини. Наїхали сапери і щось споруджували на тім березі Полю. Щодня над селом пролітали літаки...

У солдатів Льонька дістав книжечку, де було намальовано різні літаки.

— Це — «Мессер», а це наш «Яструбок» — «I-16», — впевнено говорив він, вдивляючись у небо.

УКАЗ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР ПРО ПРИСВОЄННЯ ЗВАННЯ ГЕРОЯ
РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ КОМАНДИРАМ ПАРТИЗАНСЬКИХ З'ЄДНАНЬ І ПАР-
ТИЗНАМ ЛЕНІНГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ЗА ВРАЗКОВЕ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ КОМАНДУВАННЯ В БОРОТЬБІ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-
ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРНИКІВ У ТИЛУ ВОРОГА І ПРОЯВЛЕНІ ПРИ ЦЬОМУ ВІДВАГУ
І ГЕРОЙСТВО І ЗА ОСОБЛИВІ ЗАСЛУГИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ
В ЛЕНІНГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПРИСВОЮТИ ЗВАННЯ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ
З ВРУЧЕННЯМ ОРДЕНА ЛЕНІНА І МЕДАЛІ «ЗОЛОТА ЗІРКА»:

ГОЛІКОВУ ЛЕОНІДОВІ ОЛЕКСАНДРОВИЧУ

Голова Президії Верховної Ради СРСР *М. Казінін*
Секретар Президії Верховної Ради СРСР *О. Горкін*

Москва, Кремль, 2 квітня 1944 р.

Всі інші діти точно вгадували тільки ворожих розвідників «Фокке-
Вульфів». Вони дедалі частіше кружляли в небі. І це теж було
однією з ознак наближення фронту.

Діти тепер рідко гралися. Дорослих мобілізували на оборонні
роботи — копати протитанкові рови і траншеї. На полі працювали
тільки старики і підлітки.

У липневу спеку діти возили з поля снопи, розмовляли про війну.

— А Гітлер до Руси підходить, — затагуючи воза вірвовкою, ска-
зав Льоньчин товариш білоголовий Толька.

— Бійці їхали, казали... А коли ж зупинять його?..

— То він може, чого доброго, і в Лукіно прийти, — висловив по-
боювання Толька.

— Ну, тут йому не бувати! Хіба він через Ловать полізе? —
Льонька міг уявити собі що завгодно, але тільки не появу німців
у своєму селі.

— Ми їм тут таких духопеликів надамо, що довго пам'ятимуть!..

Село нагадувало потривожений вулик. На городах копали ями —
ховали в них від гітлерівців працею надбане добро. Потім усім селом
перебралися в ліс, у Бики — в самісіньку глушину. Наче стривожені
птахи, підняті з насиджених гнізд, люди ніяк не могли заспокоїтися.
Найбільше боялися вони, щоб і сюди, в лісову гушавину, не прийшли
незвані гості. Говорили, що німці ще не перейшли Полу, але точно
цього ніхто не знав. Постріли долинали з усіх боків. Чи вгадаєш, де
проходить лінія фронту!

— Треба тільки їх до нас не пускати. Спорудімо оборону, — запро-
понував Толька.

— А що ж, це можна,— погодився Льонька.— Автоматів дістанемо, патронів наберемо і вартувати будемо. Можна і гранат розжитися. Якщо до нас підйдуть, ми тарахнемо!..

— Гранати не підходять. Треба уміючи,— сказав Сашко, один з Льоньчиних товаришів.

— А я знаю, як їх кидати. Можу зарядити і розрядити. Там є такий запал, як мідний олівчик.

Льонька напрочуд швидко дізнався про все раніш від інших. Хлопці тільки заговорили про гранати, а він уже давно знав, як ними орудувати. На березі Поли сапери вивчали автомат, гранати. Льонька приєднався до них і все зрозумів...

— Ото буде здорово! Можна таємний склад зробити. Нанесемо гвинтівок, патронів, наганів дістанемо. Будемо, як партизани...

— Еге, про партизанів щось не чути. Мабуть, не буде їх у нас,— зітхнув Льонька.

УРОЧИСТА ОБЦЯНКА

Хлопці не знали про те, що комуністи району вже організували партизанські групи, які повинні були діяти в тилу ворога...

У лісі було багато діла, кожен мав що робити. Одні ставили курені, другі — землянки, треті — майстрували нари під крилатими ялинами. Жінки варили на вогнищах кашу. Розгублено бродили кури і горнулися до хазяйок. Льонька допомагав батькові копати землянку, тесав кілки, пиляв обалоли для покрівлі... Якимось, вибравши вільну часинку, Льонька вирішив піти в Лукино подивитися на свою хату, довідатися, чи нема в селі німців.

Крадькома, прислухаючись до найменшого шереху, він благополучно дістався до річки, висунувся з-за горба і раптом побачив солдатів. Льонька зразу пізнав, що солдати не наші — німці.

— От попався! — розгублено подумав Льонька.

Він підбіг до кладки і раптом кинувся з несподіванки вбік. Десь поблизу оглушливо зацокотів кулемет. Він звів голову і побачив чийсь ноги в чоботях. Перед ним у неглибокій ямці, викопаній у піску, лежав кулеметник і стріляв по ворожих солдатах. Кулеметник переповзав з місця на місце, давав чергу, повз далі і знову відкривав вогонь. Він хитрував, щоб німці думали, що коло річки засіло кілька кулеметників. Але от кулемет ненадовго замовк.

— А здорово ви їх! — радісно вигукнув Льонька.— Кулеметник, захоплений боєм, здригнувся і рвучко обернувся до Льоньки.

— А щоб тебе! — сердито крикнув він, побачивши перед собою хлопчика.— Чого тобі тут треба?

— Я тутешній, своє село хотів подивитись...

— А як тебе звуть?

— Льонька.

— Тоді от що, Леоніде, — сказав кулеметник.— Зараз я відходити буду, хочу тобі дати наказ... Товариша мого фашисти вбили. Онде в куцах лежить. Олегом звали. Ех, який був хлопець! Поховай Олега. Викопай яму і поховай... Щоб не глумилися...

— Гей, кулеметнику! — закричали з того берега.— Мерцій відходь. Зараз міст підривати будемо...

Кулеметник поповз униз. Льонька кинувся вбік.

Звідусюди лунали постріли. До села підходили гітлерівці. От-от захоплять вони Лукіно, тоді Льоньці не минути лиха! Треба тікати!

Того ж дня, як посутеніло, хлопці ховали вбитого кулеметника. Під соснами вкопали яму, нарвали трави, наламали гілля і розстелили все це на дні. Солдата загорнули в плащ-палатку і опустили на гілля.

Невдовзі над ямою виріс маленький горбок.

Дерева кидали на землю темні мережані тіні.

На галявині, осяяній місячним світлом, виблискував Олегів кулемет...

— А кулемет візьмемо, — сказав Толька.

— Звісно, бо ж фашисти захоплять... Зробимо тайник і сховаємо.

Хлопці взяли на плечі ручний кулемет і зникли в лісовій темряві...

Похмурого ранку вони заходилися робити тайник. Добрий вийшов.

Коли всі сліди було замечено і на місці виросла велика купа хмизу, Льонька сказав:

— Тепер — анічирк! Як військова таємниця...

— Нам треба дати клятву, — запропонував Сергійко.

— Навіщо?

— Щоб було міцніше.

— Дамо просто слово честі, піонерське — та й годі. Або ще раз повторимо урочисту обіцянку — міцніше буде.

— А й справді, — підтримав Льонька.— Повторімо ще раз усі разом.

Всі погодилися.

Хлопчики в урочистому салюті підняли руки і повторили слова піонерської клятви...

Тут, у глухому лісі, біля закопаної в землю зброї, що її піонери готували для боротьби з ворогом, слова урочистої обіцянки були особливо хвилюючими...

Коли поверталися, Льонька ще здаля почув, що з боку Биків долинають неясні крики і гомін голосів. Кудкудакали кури, чути було голосний чоловічий регіт і жіночий плач. Льонька щодуху побіг до землянок.

«НЕ МОЖУ Я ТАК БІЛЬШЕ...»

Серед землянок по-хазяйському походжали гітлерівці у зелених кітелях, у важких черевиках, з чорними автоматами. Вони заходили в землянки і нахабно перекидали там усе догори дном. З речових мішків гітлерівців стирчали барвисті плаття, вишивані рушники, ковдри. Вони забирали сало, ганялися за курми.

До Льоньки наблизилося двоє німців, один з них, довгов'язий здоровило. Тупаючи ногами, він почав верещати щось по-німецькому, показуючи на Льоньчину пілотку і тикаючи кістлявим пальцем у його груди... Другий німець перекладав.

— Гер ефрейтор сказати, що ті ест маленькі большавик... Він запиталь, чому ті носиш зірка на військова капелюх і такий знатчок на піджак...

Не встиг Льонька озирнутися, як піонерський значок був уже в руках довгов'язого. Він кинув значок на землю і роздавив його каблуком. Потім зірвав з Льоньки пілотку, боляче хльоснув його по обох щоках, швиргонув пілотку на землю і почав несамовито її топтати, намагаючись каблуком роздаввити зірочку.

— А інший раз ми будемо тебе повісити,— сказав перекладач.

Тяжко було на душі у Льоньки. Ні, не пілотку із зірочкою, не піонерський значок розтоптав довгов'язий фашист. Хлопчикові здалося, наче на його груди гітлерівець наступив каблуком і давить так, що несила зітхнути.

Льонька забився в землянку, ліг на нари і пролежав до вечора.

Стомлена, замерзла, ледве пересуваючи ноги, прийшла увечері мати, розповіла, що її зупинив німець, сказав іти за ним до хати, витягнув купу брудної білизни і наказав випрати на річці. А вода ж крижана, руки мерзнуть. Пальців не можна розігнути, не те що прати.

— Не знаю, як уже випрала,— тихо говорила Катерина Олексіївна.— Несила мені. А німець за цю роботу скибку хліба дав, розщедрився, бач.

Льонька схопився, очі в нього спалахнули.

— Киньте отой хліб, мамо... Помру з голоду, крихти їхньої в рот не візьму! Хай подавляться ним!.. Все одно скоро наші прийдуть. Запам'ятайте! Прийдуть, і я піду з ними. Не можу я так більше. Бити їх усіх, гадів, треба!

— Ти що це надумав? — сердито спитав батько. — Адже ми тепер полонені. Нам треба терпіти...

— А як полонені, виходить, скласти руки? Не буде цього!

Батько суворо подивився на Льоньку, але син витримав його погляд...

— А я не буду терпіти! Не можу... — Льонька вийшов з-за столу і, не розбираючи дороги, пішов у лісову темряву.

Жити в лісі ставало дедалі важче. Йшли дощі, було холодно, мокро. Катерина Олексіївна дуже застудилася. Два дні вона терпіла, на третій сказала Льоньці:

— Сходимо, Льоню, в Лукіно, попросимо погрітися в нашій хаті. Може, полегшає в теплі. Сама я боюсь.

У хаті Голікових поселився німецький офіцер з денщиком. Він милостиво дозволив хворій жінці погрітися коло печі, але тільки п'ять хвилин. Мати сіла, розв'язала хустку... Раптом офіцер, глянувши на годинник, встав з-за стола, схопив жінку за комір кацавейки і потягнув її з хати. Він відкинув Льоньку, ногою відчинив двері і з силою штовхнув Катерину Олексіївну вниз по східцях. Льонька кинувся до матері.

— Забилися, мамо? — співчутливо спитав він, допомагаючи їй підвестися. — Ну, я вже... за все це!

Через кілька днів у Бики знову приїхали німці. Вони сказали, що є наказ усім жителям повернутися у село.

— Коли не повернетесь, ваші земляні будинки будемо кидати граната, — попередив перекладач.

Хоч-не-хоч, довелося повертатись. У хаті Голікових німецьких офіцерів уже не було. Там жив тільки денщик.

Минуло два тижні, і на лукінців звалилася нова біда. Німці наказали звільнити всі хати, а коли хто залишиться — загрожували розстріляти на місці. Було це наприкінці грудня, в найлютіші морози.

Фашисти помітно нервувалися, казали, що під Москвою Гітлер зазнав поразки, німецькі війська відступають. А тут теж непереливки. Морози люті, а партизани ставали дедалі більш сміливими. Навіть удень нападали вони на обози і вантажні машини. Запідозрили, що партизанам допомагають жителі, а тут стояв німецький штаб, тому й вирішили переселити людей далі в тил. Поселили жителів у літніх бараках, по дві-три сім'ї в кімнати.

Гітлерівці з кожним днем ставали злішими. Вони знали, що радянські війська зовсім близько. Весь час ішла артилерійська перестрілка. Часом долинала кулеметна стрілянина. Точилися запеклі бої.

Якось увечері хлопці побачили клуби диму, що звивалися в небо білими волохатими шапками.

— Пожежа! — крикнув Льонька.

Хлопці побігли в Парфіно. Майже всі хати палали. Гітлерівець у чорній шинелі перебігав від одної хати до другої з факелом, а другий хлюпав на ріг хати або на ворота бензин із зеленої канистри. Жителі витягували з хат усе, що попадало під руку, а там, де вогонь охопив уже стіни, люди мовчки дивилися, як гине їх добро.

Вадовж вулиці походжали патрулі і не дозволяли гасити пожежу. Гітлерівці панічно готувалися до відступу...

У ПАРТИЗАНСЬКОМУ ЗАГОНІ

А вранці Льонька вибіг на вулицю і засяяв від радості: через село проходила колона радянських лижників.

Солдатів обіймали, цілували, запрошували до себе.

Льонька вскочив у хату і на весь голос закричав:

— Ура! Наші прийшли! Швидше вставайте! Наші в селі...

Радянські війська, зненацька вдаривши в тил німців, прорвалися на південь від озера Ільмень і далі вели наступ...

Льонька тепер майже не бував дома. Часом навіть не прибігав ночувати, здрімнувши де-небудь разом із солдатами. Хлопці старалися хоч чимось допомогти їм.

— Давайте піднесемо кулемет,— пропонували вони.

— А коней напувати не треба?

Але солдати відмовлялися від дитячих послуг.

— Ні, не треба,— казали вони.— Солдати обійдуться без денщиків...

Якось Льонька спитав у літнього бувалого солдата, який йому особливо подобався:

— Дядю, а чи не взяли б ви мене з фашистами воювати?

— А скільки ж тобі років?

— Чотирнадцять.

— Ще малий,— відповів солдат.— Ми ще здатні як-небудь і за себе і за тебе повоювати...

— Ну, гаразд,— засмучено говорив Льонька товаришам.— Не в армію, то в партизани піду. Я свого доб'юся. Весь народ воює, а я що?..

А через кілька днів Льонька зустрів свого шкільного вчителя Василя Григоровича, який дуже любив Льоньку.

— Ляоня!.. Голіков! — вигукнув учитель, побачивши хлопчика.— Яким побитом? Адже німці вас, кажуть, вигнали з села. Де ж ти живеш? Ходімо, проведи мене, дорогою розкажеш усе.

— А де ж ви, Василю Григоровичу?

— Я в партизанах,— сказав учитель.

Вони прийшли до уцілілих хат на краю села, де розмістився на відпочинок партизанський загін. Тут було повно людей. Одні сиділи коло стола і чистили автомати, другі шили, треті їли з алюмінієвих казанків. А Льонька просто не міг отямитися від радості. Як він мріяв про зустріч з партизанами! І от, немов якими чарами, хтось переніс його просто до партизанського загону. Він з цікавістю озирався навкруги. Ото б йому сюди. Видно, хоробрі люди, веселі. Одно слово: партизани!

— Що, нового партизана завербував? — зустріли Василя Григоровича.

Льонька спершу сприйняв це як насмішку, а потім подумав: «Може, й справді візьмуть... Ні, про це годі й думати — знову скажуть: малий, треба підрости». — Але все ж спитав учителя:

— Василю Григоровичу, а мені в партизани можна?

— Тобі? — здивувався вчитель. — Та як тобі сказати... А скільки ж тобі років?

— П'ятнадцять,— збрехав Льонька і аж зашарівся.

— Візьми його, Василю Григоровичу, до себе в розвідку,— порадив вусатий партизан. — Хлопчик, видно, меткий...

— А може, й справді взяти? У школі за отамана був...

Від цього дня піонера Льоню Голікова було зараховано до партизанського загону.

А через тиждень загін знявся з місця і заглибився в ліс, щоб через лінію фронту пройти в тил ворога... Болотами і лісами йшли кілька діб. Часом забиралися в такі негрі, що, здавалося, не можна й вибратися звідти. Багатьом було важко йти. Одні натирали ноги, другі не могли справитися з лижами, треті швидко замерзали.

Що ж до Льоньки, то, здавалося, наче на нього й не впливає нова обстановка. Він стійко зносив партизанські тяготи: люті морози, безсонні ночі, довгі переходи.

Певна річ, Льоньці дуже допомагало те, чого він навчився в піонерському загоні. Життя в лісі, на річці, військові ігри, далекі походи загартували його, зробили витривалим.

Льонька вмів розпалювати вогнище в засніженому лісі, спав під відкритим небом і не знав, що таке простуда.

Незабаром у партизанському загоні з'явився ще один хлопчик, Митько. Льонька зразу подружився з ним. Вони навіть спали на одних нарах. Хтось з партизанів якось зайшов до землянки і сказав хлопцям:

— Ну, орли, командир вас викликає, є для вас завдання.

ДОСВІДЧЕНИЙ РОЗВІДНИК

Відтоді Льонька з Митьком стали часто ходити в розвідку. Вони дізнавалися, де розташувались ворожі гарнізони та вогневі точки ворога, де бліндажі. Тепер у Льоньки був справжній автомат. Йому вже не раз доводилося бачити ворогів зовсім близько, але він їх не лякався.

— Ну, як? Жарко було? — питав звичайно командир загону.

— Нічогенько! — усміхаючись, відповідав Льонька.

Хлопці придумали свій спосіб розвідки. Вони одягались у лахміття, брали торби і як жебраки ходили по селах просити милостиню, а самі пильно роздивлялися і все примічали: скільки там солдатів, яка в них зброя, скільки автомашин, гармат...

Розвідник-партизан Льоня Голиков виконував велику і небезпечну роботу, але в ньому було ще так багато легковажного... Якось Льоньці та його приятелєві Митьку вдалося проникнути в німецьку офіцерську їдальню. Поївши там, Льоня швиденько написав записку і залишив її на столі:

«Смерть німецьким окупантам! Тут обідав партизан Голиков. Дрижіть, гади!»

Коли гітлерівці побачили цю записку, маленькі партизани-розвідники були вже далеко...

Часом Льонька з іншими розвідниками вирушав на кілька днів у розвідку. Вони розвідували підходи до залізниць, супроводжували мінерів, самі руйнували мости.

Під час виконання важливого завдання Льоньку контузило, і він довго пролежав у курені. Але молодий організм переборов хворобу, і Льонька знову почав ходити в розвідку.

Цього разу розвідники мали висадити в повітря ворожий ешелон...

...Глухі вибухи стрясали повітря. Озираючись, Льонька побачив під паровозом стовп вогню. Паровоз зійшов з рейок, ламаючи шпали. А позаду нагромаджувалися вагони, платформи...

— Біжи! — крикнув розвідник Степан, і партизани, як умовилися, кинулись у різні боки. Льонька біг поруч з Степаном. За їх спинами чути було постріли з гвинтівок, приглушені черги автоматів.

— Погоня, — сказав Степан, — тепер тікаймо.

Прихилившись, вони побігли до лісу. Раптом Степан скрикнув і став припадати на ліву ногу.

— Ех! Підбили, дияволи! Тепер не втечу я, біжи сам.

Та Льонька і уявити собі не міг, як це він залишить пораненого товариша. А Степанові ставало дедалі гірше. Тепер Льонька майже ніс його на собі.

— Ні, більше не можу, — тихо мовив Степан, — і безсило опустився на землю... Тоді Льонька зрізав дві берізки, зв'язав їх навхрест, розтягнув на них плащ-палатку, переніс на волокушу Степана і потягнув до місця стоянки партизанського загону.

Вранці командир загону оголосив Льоньці подяку перед строем і сказав, що партизана-розвідника Леоніда Голікова за врятування товариша буде представлено до урядової нагороди.

А через кілька днів відбулася велика подія — Льоня одержав свою першу нагороду — медаль «За бойові заслуги».

13 серпня 1942 року партизани ходили в розвідку на шосе. Виконавши завдання, командир вирішив повертатися до загону. Він дав сигнал. Льонька теж підвівся, але в цю мить побачив удалині німецьку легкову машину. Хлопчик заліг за купу щебеню, приготував гранату і став ждати. Машина наблизилася, загальмувала біля місточка, і Льонька кинув гранату. Вона вдарилася об буфер, і пролунав вибух. Машину підкинуло, трусонуло, і тільки по інерції вона пробігла ще з десятків метрів. Льонька бачив, як з машини вискочив німець, схопив пістолет-автомат, якийсь червоний портфель і кинувся вбік від шосе. Коли гітлерівець озирнувся, він побачив, що за ним женеться якийсь хлопчисько. Тоді він вистрілив у нього кілька разів. Льонька заліг і стріляв лежачи. А гітлерівець знову побіг. Відстань до нього збільшувалася.

Уже цілий кілометр гнався Льонька за фашистом. Той скинув з себе білий кітель, залишився в темній сорочці, і цілитися в нього стало важче.

«Тільки 6 вистачило патронів, тільки 6 вистачило», — думав Льонька і щодуху наздоганяв утікача.

В Льоньчиному автоматі залишався останній патрон. Гітлерівець тікав і відстрілювався. Льонька прицілився і вистрілив. Ворог похитнувся, зробив кілька непевних кроків і впав на землю. Хлопчик підбіг до вбитого, взяв портфель, автомат і, важко дихаючи, пішов назад.

Дорогою він підібрав білий кітель і побачив на ньому генеральські погони.

— Ого! Он яка цяця, — сказав він уголос.

Льонька прийшов до партизанського табору в білому генеральському кітелі, з червоним портфелем у руках. Побачивши Голікова, всі голосно засміялися. А Льонька цілком серйозно відрепортував:

— Розвідник-партизан Леонід Голіков із завдання прибув...

Портфель з документами генерала Василь Григорович повів до штабу бригади. Сюди негайно викликали радиста.

— Ну, Леоніде, молодець! — сказав Василь Григорович, повернувшись з штабу. — Такі документи і досвідчений розвідник раз на

сто років може здобути. Про них зараз у Москву повідомлятимуть. Он які твої документи!

Це були креслення нової міни, яку тільки-но гітлерівці впровадили у масове виробництво, і карта-схема німецьких мінних полів.

ВИСОКА НАГОРОДА

Незабаром з Москви надійшла радіограма — пропонували представити до урядових нагород всіх учасників операції по захопленню важливих німецьких документів. У Москві ще не знали, що документи захопив один партизан.

Так піонер Леонід Голіков став Героєм Радянського Союзу.

Та Льоньці не судилося знати про цю нагороду. Він загинув у нерівному бою під селом Гостра Лука 24 січня 1943 року.

Катерина Олексіївна Голікова довго не знала про долю свого сина.

Пам'ятник Льоні Голікову, споруджений у м. Новгороді

Але якось у Лукіно приїхав кур'єр у військовій формі. Він знайшов Катерину Олексіївну і передав їй великий пакет з сургучевими печатками. У пакеті лежала нагородна грамота в малиновій шкіряній оправі. У цій грамоті було сказано:

*Герою Радянського Союзу
ГОЛІКОВУ
Леонідові Олександровичу.*

За Ваш геройський подвиг, проявлений при виконанні завдань командування в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у тилу противника, і за особливі заслуги в організації партизанського руху в Ленінградській області Президія Верховної Ради СРСР своїм Указом від 2 квітня 1944 року присвоїла Вам звання Героя Радянського Союзу.

Голова Президії Верховної Ради СРСР

М. Калінін.

Секретар Президії Верховної Ради СРСР

О. Горкін.

Кур'єр привіз ще й листа, адресованого Катерині Олексіївні — матері Льоні. У цьому листі Михайло Іванович Калінін писав:

Шановна Катерино Олексіївно! За повідомленням командування, Ваш син Голіков Леонід Олександрович загинув за Батьківщину смертю хоробрих. За геройський подвиг, що його вчинив Ваш син у боротьбі проти німецьких загарбників у тилу противника, Президія Верховної Ради СРСР Указом від 2 квітня 1944 року присвоїла йому найвищий ступінь відзнаки — звання Героя Радянського Союзу. Надсилаю Вам грамоту Президії Верховної Ради СРСР про присвоєння Вашому синові звання Героя Радянського Союзу для зберігання, як пам'ять про сина-героя, подвиг якого не забуде наш народ.

М. Калінін.

Майже цілий рік боровся Леонід Голіков з гітлерівцями. Протягом цього часу він брав участь у 27 боях, знищив кілька десятків фашистів, пустив під укіс ворожий ешелон, підірвав 2 залізничних мости і 12 шосейних, 3 склади з фуражем і продовольством, 9 автомашин з боеприпасами.

НАВІЧНО НА ПОСТУ

...У селі Гостра Лука на місці, де точився нерівний бій, у якому загинув партизан Льоня Голіков, на пагорбку проти братської могили виросла нова, простора школа.

Коли настає весна і розчиняються вікна, з школи долинають дзвінкі голоси і веселий сміх дітей.

Піонери приносять квіти на могилу юного героя, який загинув за Батьківщину, за них, за те, щоб вони були щасливі, щоб могли вчитися в новій, просторій школі — в такій, про яку мріяв Льоня.

А в Полі, де теж стоїть нова двоповерхова школа, є піонерський загін імені Льоні Голікова.

На своїх зборах піонери згадують про юного героя, слухають розповіді про його бойові подвиги. І кожному з них хочеться бути таким же хоробрим, відважним, яким був юний піонер-партизан Леонід Голіков.

Багато піонерів часто приїздить до міста Стара Руса, де вони зустрічаються з матір'ю Льоні — Катериною Олексіївною. Живе вона на вул. Мінеральній, № 150.

А в місті Новгороді можна зустрітися з колишнім секретарем парт-організації четвертої партизанської бригади Антоніною Василівною Марушковою, яка була з Льонею в одному загоні, а потім в одній бригаді. Вона завжди охоче розповідає піонерам про безсмертний подвиг юного героя.

У місті Новгороді є вулиця, названа його іменем, а в сквері, проти Будинку піонерів, споруджено пам'ятник Герою, який було відкрито 18 січня 1964 року до двадцятої річниці визволення Новгорода від німецько-фашистських загарбників. Він вирізьблений з граніту.

Льоня зображений з автоматом у руці. Народний месник пильно і сміливо дивиться вперед. Він став навечно на свій пост.

Ю. КОРОЛЬКОВ

ХОРОБРИЙ ПАРТИЗАН

Валя Котик був партизаном, солдатом. А той партизан зовсім хлопчик. Йому б за шкільною партою сидіти, не автомат — олівець у руках тримати, не вибухівку — сумку з книжками носити. Ні в школі, ні вдома його не вчили висаджувати в повітря мости, вбивати.

Валя вчився, щоб стати інженером, а може, токарем чи теслею. Він мріяв працювати для щастя своєї рідної країни, як усі чесні люди, що їх він бачив навколо.

І ріс хлопчик, напевне, таким самим, як тисячі інших хлопчиків, — то слухняним, то пустотливим, то веселим, то сумним, помічником батькам, гарним учнем.

Батьки Валі жили в маленькому селі Хмелівці. Хата стояла на відшибі, біля самого лісу, який тягнувся аж до кордону з колишньою панською Польщею. Отут, у цьому селі, 11 лютого 1930 року і народився Валя. Тут минули його перші роки життя.

У 1937 році сім'я переїхала в Шепетівку — тут Валя пішов до школи і дуже рано захопився Павкою Корчагіним.

Валя йшов тепер по місту і зовсім по-іншому дивився на вулиці, провулки. Адже по них ходив і Павка Корчагін. Біля цього будиночка, де тепер висить меморіальна дошка, Павка, коли був хлопчиком, грався. Ось міський вокзал. Тут Павці доводилося працювати від зорі до зорі. Валик ішов і йому здавалося, що він бачить на вулицях рідного міста Павку в гостровержій будьонівці, з шаблею в руках, на баскому коні.

— Ех, стати б таким, як Павка! — говорив Валя.— Але зараз не війна і не потрібно мчати на ворогів з шаблею.

— Нічого, синку,— казала йому мати,— і в твоєму житті знайдеться місце для подвигу. У тебе попереду стільки доріг, широких і світлих.

Часто тепер Валик, збираючись що-небудь зробити, запитував себе: «А що зробив би на моєму місці Павка?»

Протягом кількох днів фашисти зруйнували і пограбували рідне місто Валі Котика. Коло будинку, де раніше була міськрада, зупинилася довга чорна автомашина. З неї, не поспішаючи, поважно виліз фашистський офіцер, шепетівський гебітскомісар Вербс. Якби фашист на якусь мить зупинив свій погляд на обличчях трьох дітей — Валі Котика, Колі Турухана і Наташі Горбатюк, що спостерігали за ним, ой, про яку ненависть розповіли б йому ці очі.

Адже ці дитячі очі бачили і літаки з чорними хрестами на крилах, які на бриючому польоті розстрілювали біженців, добивали поранених червоноармійців, що їхали в санітарних машинах. Бачили довгу шеренгу роздягнених до білизни людей, яких фашисти гнали до глибоких ярів, за Шепетівку. Поруч із старим учителем ішли школярі — ровесники Валі, його товариші. А невдовзі почулися автоматні черги. І старика-вчителя, і шкільних товаришів Валі розстріляли.

Вербс був так певний, що тут, у Шепетівці, всі здатні тільки гнути спину перед кожним гітлерівцем, що годину пізніше не повірив навіть якомусь єфрейторові, в якого зникла зброя:

— Ви, Шульц, самі десь загубили свій автомат,— накинувся на нього Вербс,— згадайте, де рекузували яйця і сало, там і шукайте...

А в цей час двоє хлопчиків і одна дівчинка клубком скотилися у воронку від снаряда далеко від гебітскомісаріату. В їхніх руках був автомат єфрейтора Шульца.

— Як я його, га?! — хвилюючись, говорив Валя.

Валя Котик

Це Валя перший помітив біля однієї хвіртки автомат. Наташа і Коля навіть не догадались зразу, чому Валя раптом квапливо шепнув:

— Швидше в сусідній двір!

Тільки вони перестрибнули через паркан, як поруч з ними в траву впав автомат. Слідом з'явився і Валя.

— Куди його діти тепер?

— У «копилку», звичайно,— відповів Валя.— Зараз тільки збігаю за велосипедом і кошиком.

«Копилку» було створено вчора вранці.

Діти купались у річці. Валя пірнув і вдарився об щось металеве.

— Миколко, там якесь залізо, йди сюди, витягнемо,— гукнув він товариша.

«Залізо» було гвинтівкою. Валя пірнув ще раз. Вилов був ще більшим.

Ніколи ще ні Валику, ні Миколці не доводилося стільки пірнати, навіть коли билися об заклад. Очі у них стали червоними, як у кроликів. Уші боліли. Зате на березі, в густих заростях лозняка, був цілий арсенал зброї: гвинтівки, пістолети, навіть кулемет.

А діти все пірнали і пірнали, дістаючи з дна річки то карабін, то револьвер, то затвор гвинтівки.

— Шкода, патронів немає,— журився Валентин.

Очевидно, наші бійці, потрапивши в цих місцях в оточення, усі патрони випустили по ворогу, а потім кинули у воду зброю, щоб вона не дісталася німцям.

Зброю діти ховали так, що ніхто її не знайшов. Цей склад і назвали «копилкою». Тепер там був ще й автомат з патронами.

УКАЗ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР ПРО ПРИСВОЄННЯ ПОСМЕРТНОГО
ЗВАННЯ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ПІОНЕРОВИ-ПАРТИЗАНУ КОТИКУ В. О.

ЗА ПРОЯВЛЕНІ МУЖНІСТЬ І ГЕРОЇЗМ У БОЯХ З НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИМИ ЗА-
ГАРБНИКАМИ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ ПРИСВОІТИ ПІОНЕРОВИ-
ПАРТИЗАНУ

КОТИКУ ВАЛЕНТИНОВІ ОЛЕКСАНДРОВИЧУ

ЗВАННЯ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ.

Голова Президії Верховної Ради СРСР *К. Ворошилов*
Секретар Президії Верховної Ради СРСР *О. Горькін*

Москва, Кремль, 27 червня 1958 р.

Для кого збирали хлопці зброю? Одверто кажучи, Валя тоді ще не знав точно. Він говорив Наташі і Колі:

— Ми її віддамо тим, хто буде боротися з фашистами. Та й ми самі вже не маленькі, еге?

Коля погоджувався. Він удавав, що не знає, хто візьме в руки ці гвинтівки, пістолети, кулемет...

У Шепетівці вже з перших днів окупації почала діяти підпільна партійна організація, якою керував комуніст Горбатюк, батько Наташі. Наташа про це, звичайно, нічого не знала. Колі ж, як найстаршому серед дітей, Горбатюк довірив таємницю. Коля нікому не виказав би її навіть під найстрашнішими тортурами. Від батька він дізнався, що в лісах за Шепетівкою збираються в загони народні месники, що їм потрібно багато зброї.

Але й Коля не знав ще одного, а саме того, що і до Валі, одинадцятирічного піонера з вулиці Ворошилова, придивляються пильні, невидимі очі підпільників.

Їм подобався сміливий хлопчик, який з-під носа у гітлерівця узяв автомат, зумів виявити і перенести разом з друзями до себе за сарай розібрані гвинтівки і навіть кулемет. І все це він возив у кошику, прив'язаному до багажника велосипеда, перед очима у ворогів.

Скоро, зовсім скоро піонер витримає іспит, і підпільники, як рівного, візьмуть його в свою сім'ю.

Короткими, частими гудками задзвонив один з численних телефонних апаратів на столі у гебітскомісара, апарат, зв'язаний з прямим кабелем німецького генштабу Варшава — Берлін.

«Невже і там уже відомо про це?» — з страхом подумав Вербс.

Коля Турухан

Так і в. З Берліна, з канцелярії самого шефа гестапо запитували про те, яких заходів вжито для покарання невідомих осіб, що пустили вночі під укiс ешелон з добірними військами.

— Які заходи? — Вербсу, власне кажучи, ні про що було доповідати. Не повідомляти ж про те, що ось уже протягом доби після аварії поїзда рятувальні команди витягували з-під уламків вагонів трупи солдатів і офіцерів; цілу добу з Шепетівки на схід, на фронт, не може вийти жоден ешелон.

Сліди партизанів вели у ліс і там губились. Так рапортували Вербсу гітлерівці, послані на розшуки партизанів. Вони просто боялися заглибитися в ліс.

Уже північ, а Вербс усе не залишає своєї канцелярії, гортає повідомлення поліцаїв, допитує своїх посіпак — старост. Але і вони нічого не можуть йому розповісти. Вони теж, як і гітлерівські вояки, бояться висунути свої носи з сіл, з-під охорони німецьких гарнізонів...

Так і залишилося для фашистів таємницею, що в складі групи підричників, яка мінувала залізницю, був і Валя Котик.

Серед ночі чиясь тiнь майнула коло дверей гебітскомісаріату. І в той час, коли вартовий зайшов за рiг будинку, на дверях, поруч з об'явою про години прийому, з'явився ще один невеликий білий аркуш паперу. Вартовий не звернув на нього ніякої уваги.

А тiнь пересувалася далі, від будинку до будинку. І на стінах залишалися білі прямокутники.

З-за хмари виглянув місяць. Тепер можуть помітити. Хлопчик швидко завернув за рiг, оглянувся і, щоб не скрипіти хвiрткою, перестрибнув через паркан у двір.

Крізь завішене вікно пробивалося світло.

— Не спить,— подумав хлопчик і обережно натиснув на клямку вхідних дверей.

У сінях він нахилився, засунув у черевик решту листівок, яких він не встиг розклеїти, і вже тоді зайшов до хати.

Мати чекала сина.

— Де ти був, Валику?

— Так, гуляв.

Мати зітхнула. Гуляв... Відколи прийшли окупанти, син став якийсь скритний, у нього з'явилися якісь таємниці, секрети від неї, матері. Тільки одного разу завіса над невідомими справами сина трохи розкрилася.

Якось увечері Валя приніс додому кілька аркушів паперу. У кімнаті сиділи власник будинку Радчук та ще двоє — Стратков і Лукашенко. Цим двом підпільники дістали фальшиві посвідчення про дотермінове звільнення з полону.

Обоє вони тепер відпочивали після довгих місяців каторжної роботи на чужині і голоду.

Радчук міцно схопився за один з аркушів.

— Що це?

— А подивіться самі як слід,— сказав Валик.

Ці листівки скинуто з літака, і їх підібрав Валя.

Стратков і Лукашенко зраділи звістці з Великої землі і жадібно почали читати, а Радчук не читав, а тільки допитувався, звідки узяв Валя листівки та скільки їх у нього.

Валя насторожився, замовк. Він сховав листівку в кишеню і пішов спати.

Хіба Валя міг догадатися, що негідник Радчук вранці побіжить у поліцію доповідати про листівки і навіть про те, що Валя малював карикатури на Гітлера?

Але, очевидно, у Валі Котика вже почало вироблятися почуття справжнього підпільника. Вдосвіта він пішов з дому і добре заховав усі листівки.

А пополудні наскочили поліцаї. Вони поперекидали в кімнаті усе догори дном, повели матір на допит. До вечора вони її там мучили, але потім випустили.

А Васі Лукашенку вирватися з поліції не вдалося. Його заарештували і відправили на каторгу в Німеччину.

З того часу Валя ще більше замкнувся в собі, і хоч намагався Радчук що-небудь рознюхати про його справи, йому це не вдавалося.

Листівки і далі з'являлись на стінах будинків міста. І Валина мати, Ганна Микитівна, тільки догадувалася, що до цієї справи був причетний і її син. Так воно і було.

Невідомий, що наклеював листівки, діяв дедалі сміливіше. Зранку в гебітскомісаріаті зчинився скандал. Уся Шепетівка глузувала з окупантів, які не зуміли вберегти від листівок навіть дверей своєї власної канцелярії.

Де вже їм було боротися з партизанами, які пускали під укіс цілі фашистські ешелони!

А Валя, засунувши руки в кишені, прогулювався з протилежного боку вулиці, із задоволенням спостерігаючи, як метушаться поліцейські, що дістали від Вербса прочухана за ротозійство, як кремезний німець кинджалом зскрібав міцно приклеєну листівку.

★

У Котиків оселився Степан Діденко, який раніше за інших звільнився з полону. Не сподобався спочатку Валі новий мешканець.

По-перше, він старався жити з усіма в злагоді, навіть з поліцейськими. По-друге, він щовечора ходив на головну вулицю міста. А там тепер і кінотеатр, і кафе були тільки для німців та їх прихвоснів. Діденко повертався пізно.

Цей Діденко явно заважав Валі. А що як він подібний до Радчука і теж чекає випадку, щоб довідатись про листівки?

Одного разу, коли Валя спав, Степан, як завжди, прийшов пізно. Його погляд упав на стоптані Валині черевики, і він взявся полагодити їх. Раптом він відчув, що на коліна щось з черевика випало.

Це були листівки.

Діденко нічого не сказав Ганні Микитівні. Він полагодив черевики, листівки поклав знову в черевик і поставив їх біля Валиного ліжка.

Вранці Діденко пішов у якихось своїх справах.

А Валя? Як він злякався, побачивши свої черевики відремонтованими!

А Діденко розповів про листівки своїм друзям, підпільникам Шепетівки.

— Нарешті ми знаємо, хто по ночах розклеює листівки. Ми думали про невідому нам підпільну групу, а це, виявляється, Валя Котик.

І тоді між Валею і Діденком відбулася тривала серйозна розмова, після якої Степан сказав Ганні Микитівні:

— Ваш син потрібний нам.

Кому «нам», мати не питала. Ганна Микитівна знала, що Діденко партизан. Адже його рекомендував на квартиру до неї комуніст Горбатюк. Через Ганну Микитівну Горбатюк не раз передавав Діденкові відомості, одержані ним від вірних людей.

Так, Ганна Микитівна добре розуміла, що означали слова «ваш

син потрібний нам». Це означало, що і для Валика, і для всієї сім'ї починалося сповнене небезпеки життя. Але про себе вона не думала. Вона тільки сказала Діденкові:

— Гаразд. Тільки... бережіть його, Степане. Малий він ще, гарячий. І став Валя Котик зв'язковим шепетівських підпільників.

Зброю, яку так ретельно збирали і ховали діти, переправляли на возах з сіном у ліс, до партизанського загону. Але автоматів, гвинтівок, вибухівки потрібно було дедалі більше, бо до партизанів раз у раз приходили нові люди.

Гонитва за зброєю приводила зв'язкового партизанів піонера Валю Котика іноді в найнесподіваніші місця.

Якось у Шепетівку приїхав з Німеччини танцювальний ансамбль. «Тільки для німців» було надруковано на всіх афішах. Але Валі вдалося непомітно пробратися в зал колишнього кінотеатру, де мав відбутися концерт. Зал був переповнений. Але Валю зовсім не цікавило те, що було на сцені. Сховавшись за порт'єрою, він пильно стежив за одним німцем.

Цей фашист стояв зовсім близько від нього в проході, з розстебнутої кобури виглядала рукоятка револьвера... Німці, захоплені виставою, не помітили, як від порт'єри відокремився хлопчик, як револьвер опинився у нього в кишені. Через півгодини Степан Діденко тримав на долоні зброю.

— Гарна штука. У Павлюка якраз немає підходящої зброї. Віддамо револьвер йому. Згода?

Звичайно, Валя погодився. Йому було приємно, що револьвер одразу потрапив до рук одного з найхоробріших підпільників Шепетівки.

...З якогось часу Ганна Микитівна почала помічати, що Валентин прилюбився пасти корову. Мати вирішила подивитися, де ж син пасе корову, бо щось молока вона дає мало.

Дивна річ, син погнав корову не до лісу, де була соковита трава, а на пустир, поблизу німецьких військових складів, де росли тільки лобода і полин. Незабаром до Валі приєднались Наташа, Стьопа і Коля. А потім хлопці раптом кудись зникли, і біля корови залишилася тільки Наташа.

Хвилини через п'ятнадцять з вікна складу вискочив Стьопа, за ним Коля, потім з того ж вікна вискочив Валя. А із складу долинав крик вартового:

— Хальт! Хальт!

Діти шмигнули у віконце напівзруйнованого будинку, де колись була їдальня. Одразу за кухнею починалася поросла лободою і бур'янами канава. Вона тяглася метрів на триста до глибокого яру.

Повернулась Ганна Микитівна додому, а хлопці вже тут. Сидять на лавці, розмовляють, наче нічого не сталося. Тільки переодяглися для маскуваннтя. Проте хтось виказав, що саме цих хлопчиків бачив біля складу, що це корова Ганни Микитівни Котик паслася там.

На краю вулиці незабаром з'явилися поліцейські. Але і цього разу вони пошилися у дурні.

А незабаром діти знов погнали пасти корову до військових складів. Діти пустували, гралися. Вартові так звикли до пастушків, що навіть не звертали на них уваги. Тільки коли хлопчики надто близько підходили до дроту, яким були огорожені склади, вартовий, погрожуючи, піднімав автомат, і хлопці вмить тікали.

«Дитячі пустощі»... А в Степана Діденка і Горбатюка з кожним днем нагромаджувалося дедалі більше потрібних даних про розташування постів, час, коли змінюються караули, кількість машин, що в'їжджає і виїжджає із складу. Про все це повідомляли діти, які пильно стежили за кожним рухом німців.

І ось одного разу ввечері до складу під'їхав грузовик. Караул допіру змінився, і німці спокійнісінько сиділи в караульному приміщенні. Одні награвали на губних гармошках, інші грали в карти...

З кабіни грузовика вискочив німецький офіцер. Він прямо пішов до караулки. Німці схопилися, щоб привітати офіцера. Але на них дивилося дуло автомата. Німецькою мовою «офіцер» попередив охорону, щоб ніхто не ворушився.

Слідом за «офіцером» на територію складу пройшли переодягнені партизани. Вони пронесли в картонних ящиках бідони з гасом. Сто-ропілі німці побачили серед партизанів тих самих хлопчиків, що пасли корову біля складів. Хлопчики вели партизанів так, наче все життя прожили на цьому складі.

Через кілька хвилин навантажена продуктами і обмундируванням машина мчала від охопленого полум'ям складу. А варта все ще сиділа в караульному приміщенні, бо на дверях була табличка «заміновано». Її повісив Валя.

Після цієї операції Стьопа і Коля пішли до партизанського загону — залишатися в місті їм було небезпечно. Валя ще залишався у Шепетівці, як і раніше був зв'язковим між підпіллям і партизанами.

Наліт на величезні склади, які були розташовані всього за сотню метрів від жандармерії і охоронялися десятками вартових, дуже сполошив німців.

Але незабаром їх чекав ще один сюрприз.

Знову, маскуючись під пастушка, ходить Валя. Але тепер — за Шепетівкою, у невеликому лісі. Корова пасеться собі, а Валя то в одному, то в другому місці невеликою саперною лопаткою рие ямки.

Для чого?

Підпільникам через своїх людей вдалося в кабінеті гебітскомісаріату ознайомитися з картою ліній зв'язку, що проходили через шепетівський округ. На карті виділялася червона хвиляста широка лінія. Це був кабель, який зв'язував штаб одного з фронтів через Шепетівку і Варшаву з Берліном, з ставкою Гітлера.

Але як виявити ретельно замаскований кабель у землі?

Кільком розвідувальним групам було наказано знайти його. Шукав кабель і Валя. Маленький лісок, у якому Валя пас корову, він знав уздовж і впоперек. До війни влітку діти збирали тут ягоди, восени — гриби... У лісі щось змінилося. Тут з'явилася просіка. Але для чого її німці прорізали? А може...

Оглянувшись навколо і пересвідчившись, що поблизу нікого немає, Валя почав копати землю. Аж ось під лопатою щось тверде. Копав далі — цегла; він ширше розкопав землю — підняв одну цеглину і побачив сіру змію товстого, вкритого свинцем кабеля. Гострим кінцем лопатки почав з усієї сили рубати свинцеву змію.

Саме тоді гебітскомісар тримав біля вуха телефонну трубку. Раптом у трубці щось затріщало і схвильований голос телефоніста повідомив:

— Пошкодження на лінії...

А Валя, перерубавши кабель, поклав на місце цеглину, акуратно зарівняв землю, обклав розкопане місце зеленим дерном.

— Нехай шукають місце розриву.

І фашисти більше тижня його шукали. Більше тижня не було зв'язку з Варшавою і Берліном.

Ні, гебітскомісар не міг більше відкладати каральної експедиції проти партизанів. Він мусив якнайшвидше виїхати в Славуту, щоб розгромити їх, і, нарешті, доповісти шефу хоч про одну перемогу над невидимими, невловимими, грізними партизанами.

І партизанам стало відомо, що гебітскомісар збирається в Славуту.

Степан Діденко дав завдання Валі:

— Простеж за гебітскомісаром.

З Валею на завдання пішов його друг Стьопа Кищук. Валя узяв пританковку гранату, а Стьопа — трофейний автомат.

Хлопчики залягли в лісі біля повороту шляху.

Вдалині показався броньований автомобіль, повний солдатів, і відкритий чорний лімузин гебітскомісара.

І тоді з придорожних кущів на весь зріст піднявся вихрястий, сіроокий хлопчик. Очі хлопчика були темні від гніву, ненависті до фашиста, винуватця стількох смертей невинних людей. У руках у хлопчика граната.

Вербс, помітивши хлопчика, тільки підняв руку, щоб віддати наказ солдатам схопити його, як вибух розніс на шматки і машину, і гебітс-комісара.

У Шепетівці почалися часті облави. У Славуті провокатор виказав лікаря Михайлова, одного з керівників підпілля в Кам'янець-Подільській області. Щупальці німецької охоранки добралися і до Горбатюка. Він помер від катувань у кабінеті начальника кримінальної поліції, але не виказав жодної людини.

Розправи не допомагали. Поїзди дедалі частіше летіли під укіс.

Якось у суботу ввечері до Котиків у вікно хтось постукав. Прийшов Діденко. Тепер йому часто доводилося міняти конспіративні квартири.

— Збирайтеся, — сказав він, — на понеділок призначено ваш арешт.

Ганна Микитівна, Валя і старший брат Віктор пішли своєчасно, бо через годину після того, як вони залишили хату, наскочили поліцаї.

Далеко на північ, захід і схід тягнуться від Шепетівки ліси. У ці

Пам'ятник Валі Котику, споруджений в м. Шепетівці на кошти, зібрані піонерами і учнями України

ліси окупанти боялися навіть вдень показувати свого носа. За кожним кущем фашистів чекала небезпека.

На лісній галявині вишикувалася шеренга бійців. Перед строем кілька чоловік, що недавно прибули до загону. На лівому флангу найменший — Валя Котик. Він теж озброєний. В руках у нього автомат, один з кількох десятків, добутих ним німецьких автоматів.

Слідом за комісаром Кузовковим Валя повторює слова партизанської присяги.

— Клянемося, що краще загинемо в жорстокому бою з ворогами, ніж віддамо себе, свою Батьківщину і весь радянський народ у неволю кривавому фашизму.

— Клянемося! Клянемося!

Так почалося для Валі Котика життя в партизанському з'єднанні Героя Радянського Союзу А. З. Одухи.

І тут відбулася цікава зустріч. Усі в цей день говорили про Музальова, який з невеликою групою партизанів зробив сміливий рейд у тил ворога. Валі дуже хотілося побачити партизанського героя. І як же він здивувався, коли, сподіваючись побачити Музальова, побачив Степана Діденка.

У Валі майже не було днів, вільних від завдань.

Годинами вичікував він разом із відомими партизанськими підрижниками Мишком Петровим і Леонідом Івановим біля полотна залізниці, доки з'явиться великий ворожий ешелон. По дорозі туди і назад мчали дрезини, освітлюючи прожекторами навколо всю місцевість, не затишали автоматні черги. Кулі свистіли зовсім близько.

Лежати треба було до того часу, аж поки від повороту шляху блимне на мить промінь кишенькового ліхтарика. Це означало: висаджуй!

І ось спалах, гуркіт вибуху від ретельно закладених під рейки мін. Вибухають боєприпаси, вагони налізають один на одного, а партизани повертаються до лісу. Кілька ешелонів з боєприпасами, спорядженням, живою силою противника пустив під укіс юний піонер Валя Котик.

А скільки мужності і витримки потрібно було, щоб під час розвідки спокійно проходити повз фашистських вартових у Славуті та Ізяславі, в Полонному та Майдан-Вілі, Шепетівці та Старо-Костянтиніві, коли в тебе в підкладці куртки зашиті листівки або донесення партизанському центрові, підпільному обкомові.

Зв'язковий повинен діяти швидко і вправно. А на випадок провалу мовчати, мовчати до кінця.

Валю і його друзів у партизанському з'єднанні називали «корчагінцями». І це високе звання сповнювало гордістю серце піонера.

Адже він завжди мріяв хоч чим-небудь бути схожим на свого улюбленого героя з книги Миколи Островського «Як гартувалася сталь».

Відповісти на питання про те, скільки разів ризикував Валя своїм життям, скільки він здійснив чудових справ,— нелегко. Бо ризикував своїм життям юний ленінець щодня, щогодини, бо бойові справи вважалися у партизанів звичайною роботою. Так думав і Валя. Тому, виконавши бойове завдання, він коротко рапортував про це командирові, не розповідаючи потім про це більше нікому. І час стер у пам'яті багато подвигів піонера...

...Стояв вересень 1943 року. Валя Котик приїхав у Шепетівку під виглядом сільського хлопчика, продавця віників. Весь час треба було бути напоготові. Адже в Шепетівці його багато людей знало. Знали і поліцаї, що він разом із матір'ю і старшим братом пішов до партизанів.

Де ж та людина, заради якої він приїхав у Шепетівку? Він мусив зустрітись з нею на базарі.

Підходить якийсь русатий дядько. Він щось надто уважно перебирає віники, скося поглядає на хлопчика. Хто це? Свій чи ворог?

— Почім віники? — трохи хвилюючись, запитує.

— Червінець штука,— словами пароля відповідає Валя.

— Беру всі за сотню.

— По руках,— широко посміхається йому Валя.

Це свій.

І ось уже Валя на своєму возі, запряженому охлялою шкапою, щоб ніхто з фашистів не зазіхнув на неї, у дворі в усатого. Валик не знає його імені. Та це і не обов'язково. Вони заводять віз під навіс і з-під копи сіна витягають кілька гвинтівок. Тепер завдання полягає в тому, щоб проїхати по всій Шепетівці, не викликаючи підозри у патрулів.

І Валя поволі, насвистуючи якусь пісеньку, минає всі пости і вже потім, у лісі, жене коня, щоб швидше залишити позаду Шепетівку і дістатися до своїх, до партизанського загону.

А через деякий час нове завдання. Йти в розвідку до села Болотин, перевірити, чи є там німці. Через це село мали пройти партизани.

Валя обережно пробрався на коні крізь лісову хащу. Ось і Болотин. Ліс підходить до самих хат.

Але що за гамір у селі, кудкудакання курей, вереск свиней?

Валя зупинив коня в кущах і пробрався зовсім близько до однієї вулиці, що пересікала село, і мало не зареготав.

На вулиці стояли дві танкетки. А по дворах за курми і поросятами, забувши про все на світі, розчепіривши руки, ганявся майже цілий взвод фашистів.

— Зараз вам будуть «курки»! — прошепотів Валя і одну за одною кинув дві гранати.

Кілька стрибків — і він уже в кущах, біля коня, а фашисти, вирішивши, що їх атакує цілий партизанський загін, накивали п'ятами з села.

Одного разу групі Лагутенка, в складі якої був і Валя, доручили розгромити в одному селі німецький гарнізон. Кілька годин підряд пробиралися партизани лісовою хащею.

— Привал, — нарешті віддав наказ командир.

Загін зупинився, виставивши навколо секрету. Став на пост і Валя Котик.

Пильно вдивлявся він у лісову хащу. Здавалося, все було спокійно. Небезпека насунулася несподівано. Раптом хтось важкий, грубий підім'яв хлопчика під себе, викрутив йому руки, відібрав автомат.

Це були карателі, що йшли по слідах загону.

— Лежати! — наказали Валі через перекладача.

Німці намагалися добитись у нього, звідки він, хто дав йому зброю, де його бойові товариші. Але Валя тільки показував пальцем у небо. Скинули, мовляв, на парашуті тільки його одного.

Залишивши біля нього двох вартових, карателі почали заглиблюватись у ліс.

Валя лежав на землі і напружено думав, як повідомити партизанів про смертельну небезпеку, що нависла над ними. Він ворухнувся: щось кругле, ребристе вдавило його в тіло.

Граната! Фашисти забули забрати в нього гранату. Він підтягнув руку, засунув її в кишеню, зняв кільце, схопився і, кинувши гранату під ноги вартовим, що сиділи на пеньку, сам стрибнув у кущі.

Партизани почули вибух. Фашистам не вдалося застати їх зненацька.

А Валя?

Поранений осколками гранати, він кілька кілометрів ішов, потім повз лісом і, нарешті, знесилений впав біля сторожки лісника. Той підібрав піонера і відвіз його в глухе село до фельдшера.

За кілька тижнів Валя повернувся до загону. На голові ще біліла пов'язка. І ось він стоїть у шерензі по-військовому підтягнутих людей.

Командир з'єднання А. З. Одуха читав Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження партизанів.

— За відвагу і винахідливість, виявлені під час виконання завдань командування в тилу у ворога, нагородити партизана Валентина Котика медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» II ступеня.

— Служу Радянському Союзові! — чітко вимовив Валя.

Тисяча дев'ятсот сорок четвертий. Лютий. Валі мінає чотирнадцять.

— Всього чотирнадцять,— дивуються партизани.

Усі вважали його значно старшим. У партизанському загоні Валя виріс, змужнів. Його сірі очі дивляться з недитячою серйозністю. Так рано фашисти позбавили його дитинства.

— Всього чотирнадцять,— дивуються товариші, що бачили, як він стріляє з автомата, як він мчить на коні, як він висаджує в повітря ешелони.

— Уже чотирнадцять! — хмуриться Валя. Йому хочеться бути дорослим.

Кілька разів пропонували йому переправитись літаком на Велику Землю. Йому казали: ти ще малий. О, скільки хитрощів, наполегливості довелось докласти юному ленінцю, щоб залишитися з бойовими друзями. Ні, він ніяк не міг піти з партизанського загону, доки фашисти топтали його рідну землю. Адже в загоні його називали корчагінцем, а це багато до чого зобов'язувало.

Німці відступали під ударами Радянської Армії. Фронт все ближче підходив до Шепетівки. Партизанське з'єднання дістало від командування Радянської Армії наказ штурмом узяти місто Ізяслав, через яке фашисти направляють на фронт свої ешелони. Перед початком операції командир викликав хлопчика до себе.

— У цьому бою ти залишаєшся в розпорядженні штабу.

— Пустіть в атаку. Це ж, напевне, наша остання атака!

— Ні,— твердо відповів І. А. Музальов.— Ти чув, учора наші взяли Шепетівку. Незабаром там відкриється школа. Ти мусиш живим і здоровим повернутися туди. Я не хочу, щоб у цьому бою що-небудь трапилось...

Наліт на Ізяслав був повною несподіванкою для німців. Після короткого бою місто було взято. Але партизани знали, що німці спробують знову захопити місто. Надто велике значення мало воно у їхніх загарбницьких планах.

А Валя, як цього вимагав від нього командир, змушений був тільки спостерігати, як обкопуються наші партизанські батальйони. Але ось і він, нарешті, дістав бойове завдання: охороняти склад з боеприпасами, який покинули німці. Валя заліг біля складу. Тепер звідси він не відійде ні на крок!

Із заходу загуркотіли танки. Німці кинули на міст «тигрів». А в партизанів жодної протитанкової гармати! Усе ближче й ближче до складу почали вибухати снаряди, міни. Фашисти тіснили партизанські частини.

Ось уже фашисти близько біля складу, який доручено охороняти

Валі Котику. Він кинувся на землю і почав посилати в бік ворога кулю за кулею.

Раптом здалеку розляглося громе «ура». Це на допомогу партизанам йшли війська Радянської Армії.

Валя підвівся, кинув гранату по відступаючих німцях і тут же впав на землю, вбитий фашистською кулею. Це трапилося 17 лютого 1944 року.

★

Тихо шелестять у Шепетівському міському парку віковічні дерева. Тут, поруч з могилами бійців Радянської Армії, які загинули в боях за визволення Шепетівки, стоїть пам'ятник Валі Котику. Біля пам'ятника багато квітів.

Школа, де він учився, носить його ім'я. А за партою Котика тепер сидять найкращі учні.

Ім'я українського піонера-героя стало відомим далеко за межами Радянського Союзу. Валя став улюбленим героєм радянських піонерів так само, як Павлик Морозов, Зоя Космодем'янська, як молодогвардійці, як Павка Корчагін.

Посмертно Валя Котик був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня, а 27 червня 1958 року йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

С. ЧУМАКОВ

ЧОТИРНАДЦЯТА ВЕСНА

Ворог не скидав бомб на це село, розташоване поблизу кордону. Важкі бомбардувальники з чорними хрестами на крилах пролітали далі на схід. Замість бомб на Станьково 22 червня 1941 року звалився фашистський десант. Парашутисти-гітлерівці були у формі наших командирів і червоноармійців.

Першого ж дня війни Марат побачив двох на кладовищі. Один, переодягнений танкістом Червоної Армії, заговорив з сільським хлопчиком.

— Слюхай, де тут у вас...— і губами показував, що дуже хоче їсти. Його очі, прозорі й холодні, як льодинки, тривожно бігали на всі боки.

Марат звернув увагу ще на те, що кобура з пістолетом висіла у «танкіста» майже на животі. «Наші так не носять зброю»,— майнуло в голові у хлопчика.

— Я принесу... Молока і хліба. Зараз,— він кивнув у бік села.— А то ходімо до нас. Наша хата на краю, близенько...

— Неси сюди! — уже зовсім посмілішав «танкіст».

У хаті сиділо кілька радянських прикордонників. Перед ними на столі стояли чавун з борщем і глечик з молоком.

Марат заскочив у хату з таким виглядом, що люди одразу відчули щось недобре.

— На кладовищі — вони!

Прикордонники бігли до кладовища за Маратом, який вів їх найкоротшими і безпечними стежками. Помітивши озброєних людей, передягнені фашисти кинулися в кущі. Марат — за ними.

Добігши до узлісся, «танкісти» почали відстрілюватися.

Тим часом по шосе їхала машина з червоноармійцями. Почувши постріли, вони поспішили на виручку до своїх.

Увечері до хати Казеїв під'їхав грузовик. У ньому сиділи наші бійці і двоє полонених. Ганна Олександрівна, плачучи, кинулася до сина. Ноги в нього були в крові, сорочка подерта.

— Спасибі вам, матусю! — потискували воїни руку старій жінці.— Сміливого сина виховали. Доброго бійця!

Минуло кілька днів. У Держинську, Негорелому та в інших селах розмістилися ворожі гарнізони. Вже кілька разів навідувалися окупанти і в Станьково.

Заскочили вони в хату до Ганни Олександрівни. Перетрусили все: щось шукали. Добре, що не догадалися зірвати мостину в сінях. Під нею Марат заховав багато патронів і гранати. Цілими днями пропадав десь хлопчина і повертався то з обоймою патронів, то з якою-небудь частиною від зброї.

Восени Маратові вже не довелося ходити до школи у п'ятий клас: шкільний будинок чужоземці перетворили на свою казарму. Багатьох учителів заарештували, багатьох кудись відправили. Восени фашисти і їхні посіпаки — поліцаї — схопили і Ганну Олександрівну. Пронюхали вороги, що вона тримає зв'язок з партизанами, допомагає їм. А через кілька місяців Марат з сестрою дізналися: їхню маму гітлерівські кати повісили в Мінську, на площі Свободи.

Марат пішов до партизанів.

...Зимом 1944 року в селі Румок Узденського району розмістилася партизанська бригада. Село називали «партизанською столицею». Гітлерівці не наважувалися напасти на неї. Зате щодня йшли в Румок радянські люди — старики, підлітки і навіть діти. Вони просили дати їм зброю, а одержавши гвинтівку чи автомат, приймали партизанську присягу. Приходили до загонів і жінки. Дозорні пости і секрети партизанів пропускали їх без затримки.

Морозяним ранком 8 березня дорогами, що вели до «партизанської столиці», йшли великі групи жінок. Багато хто з них ніс дітей на руках. Дізнавшись про наближення біженців, партизани почали готувати для них теплі хати, варити дітям їжу.

Жінок уже було видно біля лісу, коли до штабу на змилених конях підлетіло троє вершників.

— Товаришу командир! То не жінки йдуть, а переодягнені німці! Тривога, товариші, тривога!

Кіннотники пролітали вздовж села, піднімаючи бійців. Попереду мчав хлопчик. Поля його надто широкої шинелі розвівалися від вітру. І від цього здавалося, наче вершник летить на крилах.

З лісу залунали постріли. Відчувши небезпеку, «жінки» почали падати в сніг. Падали так, як це можуть робити тільки добре навчені солдати. Розповіли вони своїх «немовлят», перетворивши їх на кулемети.

Почався бій. Над юним вершником не раз дзижчали свинцеві джмелі, поки він домчав до командного пункту і сховав коня за хатою. Тут же неспокійно тупцяли ще двоє осідланих коней. Їх господарі, зв'язкові-партизани, лежачи поруч з командиром бригади Барановим, чекали його наказів.

Хлопчик скинув автомат, поповз до командира. Той оглянувся.

— А, Марат! Погані наші справи, друже. Близько підійшли, гади! Зараз би загонові імені Фурманова їм з тилу вдарити!

Марат знав, що фурмановці стоять кілометрів за сім від Румка, що вони справді могли б зайти німцям у тил. «Треба їх повідомити!». Хлопчик уже хотів було повзти до коня, але комбриг звернувся до іншого партизана:

— Давай, Георгію! Лети, хай не баряться ні хвилини!

Але зв'язковому не вдалося вискочити навіть з села. Він упав разом з конем, підкошений кулеметною чергою. Не судилося проскочити і другому зв'язковому. Не питаючи ні про що командира, Марат поповз до свого Орлика.

— Стривай, хлопче! — Баранов глянув Маратові у вічі. — Бережи себе, чуєш? Давай навпростець, так вірніше буде. Ми тебе прикриємо... Ну... — Марат відчув, як до його розпаленого обличчя пригорнулася колоча щока, сухі, жорсткі губи. — Синку...

Стріляючи по ворогу, командир раз у раз підводив голову, щоб глянути на поле, по якому летів крилатий кінь. Вершника майже не було видно. Він припав до кінської гриви, наче злився з Орликом. До рятівного лісу залишалося зовсім мало.

Раптом кінь спіткнувся, і серце у командира стиснулось, очі мимоволі заплющились. «Невже кінець?» Комбриг розплющив очі. Ні! Марат все ще мчить вперед. Ще ривок! Ще!

Марат Казей

І всі, хто спостерігав за юним героєм, закричали «ура» на честь його перемоги.

...Уже два роки воює Марат Казей у партизанському загоні. Він прийшов до партизанів в особливо важкі для них дні. Ділянку лісу, де розмістилася їх група, оточили каральні роти гітлерівців. Щоб покінчити з партизанами в Станьковському лісі, фашистське командування пригнало з фронту кілька сотень солдатів. Довелося залишити старі місця і перебраться на Полісся.

Але через кілька місяців народні месники повернулись до Станьковського лісу. Тут Марат дізнався про те, що під час ворожої блокади його сестра Ада відморозила ноги: вона пролежала день і ніч у снігу, ховаючись від карателів.

Незабаром коло села Ніколки, на Слуцькому шосе, народні месники знищили п'ятдесят ворожих автомашин з продовольством і боеприпасами. Серед сміливців-партизанів був і Казей Марат. Так він помстився фашистським недолюдкам за свою сестру.

Начальник штабу партизанської бригади Єгоров помітив, що хлопчик дуже хоробрий і кмітливий. Він узяв до себе Марата розвідником. Якось пішов Марат у розвідку з комсомольцем Олександром Райковичем. Пішли розвідники, але щось довго не повертались. Захвилювались у загоні: чи не сталося з ними щось недобре? Раптом чують: по лісовій просіці мчить машина. Партизани схопилися за зброю, думали — карателі. А як побачили, в чому річ, розсміялися. В офіцерській штабній машині статечно сиділи Марат і Олександр. Розвідники зуміли здобути цінні відомості і забрати машину з-під носа у ворога.

УКАЗ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР ПРО ПРИСВОЄННЯ ЗВАННЯ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ПАРТИЗАНАМ І УЧАСНИКАМ ПІДПІЛЛЯ, ЯКІ ДІЯЛИ В БІЛОРУСІЇ У ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941—1945 РР.

ЗА ОСОБЛИВІ ЗАСЛУГИ, МУЖНІСТЬ І ГЕРОЇЗМ, ВИЯВЛЕНІ В БОРОТЬБІ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ У ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941—1945 рр., ПРИСВОІТИ ЗВАННЯ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ПОСМЕРТНО

КАЗЕЮ МАРАТУ ІВАНОВИЧУ — партизанові партизанської бригади.

Голова Президії Верховної Ради СРСР *А. Мікоін*
Секретар Президії Верховної Ради СРСР *М. Георгіадзе*

Москва, Кремль, 8 травня 1965 р.

Після цього Марат виїхав у розвідку з начальником розвідки штабу бригади Володимиром Ларіним.

Берізки стояли, обсіпані зеленим травневим пушком. Це була Маратова чотирнадцята весна. Ларін співав. А хлопчикові хотілося зіскочити з коня, щоб поперекидатися на галявинці, яка дуже пахла і торішнім листям, і молодими пагінцями, і чимось ще — живим, весняним.

...Виїхавши на узлісся, Володимир замовк, його обличчя зробилося суворим.

— Подивись лишень,— дав Ларін свій бінокль юному партизанові.— В тебе очі гостріші...

Поки розвідники пробиралися лісом, посутеніло. Але Маратові все ж вдалося роздивитись маленьке село Хороменське, що лежало попереду. З усього видно, що фашистів там немає. Але все-таки Ларін вирішив переждати в лісі, а вночі пробратися в Хороменське.

Село, здавалося, вимерло: ні звуку, ані вогника в хатах. Але розвідники знають: тиша буває обманлива, особливо вночі. Марат намацав гранати за поясом. А бувалий кінь ступав сторожко.

Задвірками партизани під'їхали до хати, що нічим не виділялася серед інших — сірих, сліпих хат. Ларін тричі стукнув.

Двері відімкнув дідок у полотняній сорочці. Не питаючи, хто ж завітав так пізно, він пропустив гостей уперед.

— От що, дідусю, вдосвіта розбуди нас,— сказав Ларін старому білорусові, який мовчки стояв перед ним з недогарком свічки.— Ми трохи стомилися. Та й коні хай перепочинуть. Ти вже вкинь ім чого-небудь...

Дідок кивнув.

Маратові страшенно хотілося спати. Не роздягаючись, вмостився він на твердій лавці, що тоді здалася йому м'якою периною. Тільки-но склепив очі, аж хтось затряс його:

— Фашисти! Мерщій!

Марат скочив, схопив автомат.

— На коней і до лісу! — командував Ларін.— Мчи до бору!
А я правіше, в березняк!..

Низько прихилившись до кінської гриви, Марат дивився тільки вперед, на зубчастий край лісу, ледь помітний у досвітній імлі. А навздогін уже летіли ворожі кулі. От, поспішно захлинаючись, зацокотів кулемет, і кінь під розвідником упав на землю. Не відчуваючи болю, Марат побіг до кущів. Вони були зовсім близько, високі, густі. «Тільки б добігти!» Останню сотню метрів хлопчик уже повз, бо кулі свистіли над самими ушами.

Пам'ятник Марату Казею, споруджений на батьківщині піонера-героя

За чагарником був неглибокий видолинок. Не відриваючи очей від поля, Марат вийняв з-за пояса обидві гранати, поставив їх перед собою. По полю довгим цепом ішли есесівці й поліцаї. Вони ступали сміливо: знали — в кущах всього-на-всього один партизан.

Марат не знав, що Ларін не встиг дістатися до лісу, що його вбито разом з конем посеред поля. Хлопчик мав ще надію, що зараз разом з ним вдарить по фашистах ще один автомат. Ні, він zostався один! Треба берегти патрони.

Вороги залягли, але чогось не стріляли. Через кілька хвилин цеп підвівся знову. От фашисти наближаються до укриття юного партизана. Вже виразно видно, що в центрі ступає офіцер. Марат довго цілився в нього. Автомат, здавалося, зацокотів сам, злобно і влучно. Фашисти знову ткнулися носами в землю. А коли вони підвелися, офіцера вже не було. Та й весь цеп помітно порідшав.

Марат припав до свого вірного автомата. Але закінчилися патрони! Фашисти наче відчули це. Вони вже бігли, обходячи чагарник з обох боків. І тільки тепер Марат зрозумів: його хочуть схопити живим!

Марат виждав, поки гітлерівці підбігли зовсім близько. Кинув у них гранату. Після вибуху дикий рев не змовк. До нього примішався стогін поранених. Тепер юний герой став на весь зріст:

— Беріть же мене! Хапайте! Швидше! Швидше!

В кулаку Марат затиснув другу гранату, яка от-от вибухне. Але не випустив її з рук. Від вибуху полягло ще кілька гітлерівців.

Вороги довго не наважувались підійти до мертвого героя. Їм усе здавалось, що хлопчик от-от встане, почне бити з автомата або кине гранату.

В. МОРОЗОВ

ЦЕ БУЛО НА СТАНЦІ ОБОЛЬ

Доньки старого робітника Кіровського заводу Мартина Нестеревича Портнова Зіна і Галя поїхали в червні 1941 року на канікули в Білорусію. Тут їх застала війна.

Зіна, учениця 385-ої школи Ленінграда, встановила через свого дядька Івана Яблокова зв'язок з партизанами. За їх завданням вона поширювала серед населення антифашистські листівки, збирала і переховувала зброю, залишену під час відступу радянських військ.

Незабаром на станції Оболь Вітебської області підпільний райком партії створив нелегальну комсомольську організацію «Юні месники». Більшість учасників цієї організації — учні Обольської середньої школи. Зіну Портнову обрали членом керівного комітету організації, а восьмирічну Галю призначили зв'язковим.

Зіна Портнова

Близько двох років юні месники вели мужню боротьбу проти фашистських окупантів. Вони пускали під укіс військові ешелони, руйнували залізничну колію, мости і шосе, висадили в повітря водочкачку, знищували діючі заводи.

Працюючи офіціанткою в офіцерській їдальні, Зіна, разом з іншими підпільниками, отруїла їжу — загинуло понад сто фашистів. Відважна комсомолка мстила ворогові за горе і муки народу, за рідний Ленінград, затиснутий в кільце блокади...

Допомагала підпільникам і Галя.

...Був тихий вечір. Сонце вже заходило, забарвлюючи в ніжні тони легенькі хмари в ясному небі. Коли зовсім стемніло, в хаті Володі Єзовітова зібрався комітет юних підпільників.

Біля хати, на призьбі, сиділа, тримаючи в руках ляльку, Галя. Зіна домовилася з нею, що коли з'явиться чужа людина, Галя мусить заспівати:

Во поле березонька стояла,
Во поле кудрявая стояла...

Вдивляючись у темряву, Галя помітила, як до хати наближаються поліцаї, брати Волкови, що жили на краю села.

Тоненьким, тремтячим голоском дівчинка заспівала під самісіньким вікном:

Во поле березонька стояла,
Во поле кудрявая стояла...

У хаті зразу затихло. Підпільники по одному вибралися через сіни у хлів, а звідти городами до лісу.

УКАЗ ПРЕЗИДІИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР ПРО ПРИСВОЄННЯ ЗЕНЬКОВИЙ *В. С.*
І ПОРТНОВИЙ *З. М.* ЗВАННЯ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

ЗА МУЖНІСТЬ І ГЕРОЇЗМ, ВИЯВЛЕНІ В БОРОТЬБІ ПРОТИ ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ У ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ, ПРИСВОЇТИ ЗВАННЯ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

ЗЕНЬКОВИЙ *ВФРОСИНІ САВЕЛІВНІ* — керівникові підпільної комсомольської організації, яка діяла на ст. Оболь Вітебської області, з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка»

ПОРТНОВИЙ *ЗІНАІДІ МАРТИНІВНІ* — члену цієї організації (посмертно).

Голова Президії Верховної Ради СРСР *К. Ворошилов*
Секретар Президії Верховної Ради СРСР *М. Георгадзе*

Москва, Кремль, 1 липня 1958 р.

Поліцаї підійшли до дівчинки, яка замислено сиділа на призьбі і наспівувала щось собі під ніс, трохи постояли і, нічого не запідозривши, пішли собі.

Коли дівчинка повернулася додому, Зіна обняла її і поцілувала:
— Спасибі, Галиночко. Вчасно попередила.

Галя дуже зраділа:

— Я твоя помічниця, — гордо сказала вона сестрі.

Назавтра Зіна встала вдосвіта. Готуючись піти до партизанів (гітлерівці запідозрили офіціанток в отруєнні офіцерів), вона повинна була, за вказівкою комітету, негайно передати в село Мастище міні, що зберігалися в неї.

— Галиночко, вставай! — будила вона сестричку. — Діло є...

— Знову буду помічницею? — спитала Галя. Їй дуже подобалася роль підпільниці.

— Еге! Віднесеш оцього кошика Марії Дементіївні. На споді лежать чорні м'ячики, а зверху яєчка.

Галя вже знала, що то за м'ячики, і ні про що не питала. Дівчинка йшла битим шляхом, думаючи про те, як би швидше дістатися до Мастища. Сонце гріло не по-осінньому жарко, і Галя перейшла в затінок.

От уже видно крайні хати села. Вона прискорила ходу, але раптом з провулка вискочив мотоцикл з коляскою.

«Фашисти!» — Галя стрепенулася, наче хтось штовхнув її в спину.

Помітивши у дівчинки у руці кошик, водій загальмував. Він зліз, підійшов до Галі і заглянув у кошик.

— Яйки, яйки... гут,— зрадів він, намагаючись залізити руками в кошик. Галя відчула, як у неї з переляку підломлюються ноги. Вона заплакала, притиснувши до себе кошик.

Літній солдат, який сидів у колясці, крикнув щось водієві. Галя переклала це по-своєму: «Не займай!» і ще дужче почала плакати, благально дивлячись на літнього німця з нашивками на погонах. Водій, відставши від дівчинки, сів за руль.

Минув ще один день. Зіна в обід принесла з сарая здорову банку із запаєюною кришкою.

— Де б її, Галинко, сховати?

Довго сиділи сестри замислені. Подивившись на Галині іграшки, розкидані в кутку, Зіна запропонувала:

— А що, Галиночко, як я пошию тобі нову ляльку?

Дівчинка вже хотіла заперечити: «Іграшок он скільки в мене», але, побачивши серйозне обличчя Зіни, погодилася.

— А гратися з нею можна?

— Ні, Галинко. Ми зашиємо в неї банку. Хай валяється в кутку. Тільки не чіпай її...

Увечері Зіна, прийшовши додому, посиділа кілька хвилин мовчки, потім спитала:

— Як, Галинко, поживає наша лялька?

Сестри заглянули в куток: над горою іграшок видно було не красиву ляльку. А коли посутеніло, Зіна загорнула міну в ганчірку і понесла в Оболь.

Вночі прийшли партизани і забрали Зіну і Галю з собою в ліс. Йшли цілу ніч. Іти було важко. А тут ще Галя подряпала босі ноги — вони були в крові. Вона тихо плакала, але йшла, насилу ступаючи по стежці, вкритій сосновими голками.

Зіна попросила зупинитися. Вона обв'язала їй ноги, і вони рушили далі. На ранок дісталися до партизанського загону.

Зіну призначили бійцем у розвідку, а Галю — помічницею санітарки. Вона охоче погодилася.

Після арешту деяких учасників організації (їх виказав провокатор) командування партизанського загону доручило Зіні Портновій встановити зв'язок з тими, хто залишився в живих. Розвідниця успішно виконала завдання, але, повертаючись назад, натрапила на ворожу засаду. Зіну заарештували.

Фашисти страшенно катували її, але вона не виказала таємниці організації. На допиті смілива дівчина раптовим ударом голови вибила револьвер з рук начальника гестапо і вистрілила в нього в упор.

Через бічні двері Зіна кинулася на подвір'я, побігла до берега річки, але її наздогнали фашисти. Одного з них вона вбила. Ціліться

в другого, натискує спуск, але пострілу не чути. Закінчилися патрони...

Зіну схопили за п'ять метрів від берега. Протримавши її понад місяць у тюрмі і нічого не домігшись, гітлерівці розстріляли юну патріотку.

За бойові подвиги Зіні Портновій посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Галя Портнова залилася живою, закінчила інститут і зараз працює.

Так боролися з ворогами нашої Батьківщини лєнінградські школярки — сестри Портнови. Пам'ять про їх героїчні справи і світлий образ безстрашної комсомолки Зіни Портновій житимуть у віках.

Г. НАВАТОВ

БЕЗСМЕРТЯ

Боря вчився в семирічній гомельській школі, коли почалася війна проти фашистської Німеччини. Фронт наближався до рідного міста. У будинку Царикових розмістилися радянські офіцери. Хлопчик увесь час був з бійцями, виконуючи їхні доручення, разом з ними вивчав військову справу. Кмітливий, спритний, він швидко навчився користуватися зброєю, навчився ставити міни, маскуватися.

Бої точилися вже на підступах до міста. Батько хлопчика, оперезавшись кулеметною стрічкою і взявши в руки гвинтівку, пішов на передові позиції, де і загинув. У місто вдерлися окупанти. Одного дня, коли Боря лазив по зруйнованих окопах, шукаючи тіло батька, гітлерівці забрали матір і молодшого братика Толю.

Борі ж вдалося втекти в село до діда, якому він почав допомагати в кузні. Одного разу розчинилися двері і на порозі з'явився гітлерівець. Він щось вигукнув німецькою мовою. Дід спантеличено знизав плечима, не розуміючи, чого хоче від нього німець. Тоді фашист націлив у груди коваля автомат і байдуже випустив у нього коротку чергу. Дід, охнувши, повалився до ніг хлопчика. Так само байдуже кинувши погляд на вбитого ним діда, фашистський кат обернувся до виходу.

Далі події розгорнулися з блискавичною швидкістю. Боря раптом відчув, що його руки стискають тяжкий молот. Не замислюючись, що з цього буде, він двома стрибками підскочив до німця і з силою ударив його молотом по голові. Взявши у ворога автомат, хлопчик вибіг на вулицю. Гітлерівці, які чули автоматну чергу, поспішали до кузні. Хлопчик, відстрілюючись, втік у ліс і там заховався.

Боря Цариков

Дві доби пробирався Боря по засніженому лісу. На щастя, він зустрівся з групою партизанів прославленого на Гомельщині загону Баті. Його провели до командира. Боря став розвідником. Це було в грудні 1941 року.

Не раз Борі доводилося виконувати відповідальні завдання, і завжди він приносив командуванню загону потрібні відомості. Одного разу йому вдалося пробратися у штаб великого карального загону гітлерівців, який мав намір оточити і знищити партизанів. Але Борю видав зрадник, засланий гітлерівцями до партизанського загону, який встиг попередити карателів про можливість появи у них юного розвідника. Його схопили і кинули в катівню. Ні побої, ні жорстокі тортури не змогли зламати волю дванадцятирічного хлопчика. Єдине, чого він боявся,— не проговоритися під час допиту, коли від жахливого болю непритомнів. Розлючені фашисти присудили партизанського розвідника до розстрілу.

Вантажна машина з полоненими і п'ятьма конвоїрами, звернувши з польової дороги, втиснулася в потік німецьких військ, які рухалися по широкому шосе. Саме в цей момент у повітрі почав наростати гул авіаційних моторів. Над дорогою з'явилися червонозоряні штурмовики ІЛ-2. На голови гітлерівців посипалися бомби. У мотор грузовика, на якому везли юного піонера Борю Царикова, потрапив снаряд. Вибухом убило водія і двох конвоїрів. Троє солдат, які залишилися живими, з переляку забули про юного розвідника і метнулися в напрямку лісу слідом за гітлерівцями, які тікали. Більш сприятливого випадку для втечі важко підшукати, і Боря, скористувавшись переполохом, з неймовірними зусиллями перевалюється через борт машини. Кожен

УКАЗ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР ПРО ПРИСВОЄННЯ ЗВАННЯ ГЕРОЯ
РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ГЕНЕРАЛАМ, ОФІЦЕРАМ, СЕРЖАНТСЬКОМУ І РЯДО-
ВОМУ СКЛАДУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ

ЗА УСПІШНЕ ФОРСУВАННЯ РІЧКИ ДНІПРО, МІЦНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПЛАЦДАРМУ НА
ЗАХІДНОМУ БЕРЕЗІ РІЧКИ ДНІПРО І ПРОЯВЛЕНІ ПРИ ЦЬОМУ ВІДВАГУ І ГЕРОЙСТВО
ПРИСВОІТИ ЗВАННЯ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ З ВРУЧЕННЯМ ОРДЕНА ЛЕНІНА
І МЕДАЛІ «ЗОЛОТА ЗІРКА» ЧЕРВОНОАРМІЙЦЮ

ЦАРИКОВУ БОРИСУ ОЛЕКСІЙОВИЧУ.

Голова Президії Верховної Ради СРСР *М. Калінін*
Секретар Президії Верховної Ради СРСР *О. Горькін*

Москва, Кремль, 30 жовтня 1943 р.

рух дістається йому з трудом, пошкоджені під час тортур суглоби
викликають гострий біль. Але хлопчик повз до рятівного лісу, доки
не сховався у густому чагарнику.

До загону Боря повернувся ледве живий. Кілька днів відпочинку,
і знову бойові партизанські будні.

На початку 1942 року після тяжкої поразки своїх військ під Моск-
вою гітлерівці терміново перекидають на схід свої дивізії, бойову тех-
ніку, боєприпаси. Проте внаслідок сміливих дій радянських партиза-
нів багато ешелонів окупантів до лінії фронту не доходили. Тоді фа-
шистські загарбники, щоб забезпечити собі рух по залізниці, вдалися
до крайніх заходів. Протягом усього шляху вирубали ліс, встановили
вишки з потужними прожекторами і кулеметами, всі підходи до лінії
залізниці і мостів замінували, а вздовж залізничного полотна через
кожні чотири телеграфні стовпи розставили вартових. Гітлерівцям зда-
валося, що вони зробили все можливе, щоб паралізувати дії радянських
партизанів. Але народні месники не відступили. І в ускладнених умовах
вони сміливо й рішуче завдавали відчутних ударів ворогові.

Ніч... Боря в білому маскувальному халаті, ніби ящірка, підповзав
до залізничного насипу. Лютий мороз пробирає до кісток. Але йому
не можна навіть ворухнутися, щоб ненароком не виявити себе, адже
обабіч нього усього за кілька кроків топчуться гітлерівці.

Нестерпно нудно тягнеться час. Але ось слух ловить гудіння рейок,
мимо проноситься автодрезина з кулеметною установкою.

«Ага! Значить, зараз з'явиться поїзд»,— відзначає про себе хлоп-
чик. Дійсно, почувся гудок паровоза. Боря увесь напружився, готовий
до стрімкого кидка. Але тут же стримав себе. По короткому перестуку

коліс на стиках рейок відчув: щось не так. Очевидно, хитрують фашисти. Точно! З-за повороту з'явився паровоз з порожньою платформою поперед себе.

«Ну, тебе ми пропустимо, їдь собі далі, а ось той, що йде за тобою услід, очевидно, важливий поїзд, зустрінемо як треба, з музикою»,— вирішив Боря. І як тільки прогуркотів паровоз, Боря, тепер уже впевнено і швидко працюючи руками, по-пластунському виліз на насип, заклав під рейки міну і так само, усім корпусом зариваючись у сніг, поповз у напрямку лісу, де його чекала група розвідників.

Позаду пролунав величезної сили вибух і гуркіт. Залізничні платформи з багатотонною технікою скочувалися з насипу і, наповзаючи одна на одну, утворювали величезну грудю понівеченого металу. Як пізніше встановила партизанська розвідка, цієї ночі фашисти недорахувались 71 важкого танка. За цю операцію Боря Цариков був нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора. Його літаком через лінію фронту привезли в Москву. У Кремлі Михайло Іванович Калінін особисто вручав тринадцятирічному піонеру урядову нагороду. Командування хотіло залишити Борю в Москві, але він наполіг, щоб його послали на фронт. І знову бої. Тепер Боря розвідник військової частини. За мужність і відвагу під час форсування річки Десни 7 серпня 1942 року його нагородили другим орденом Бойового Червоного Прапора.

★

14 жовтня 1943 року частина, де служив Боря, підійшла до Дніпра. На протилежному березі рідне білоруське місто Лоев. Вночі Боря тихо увійшов у крижану воду, поплив до берега, зайнятого ворогом. На світанні він повернувся, розвідавши такі цінні відомості, які допомогли того ж дня десантному загону міцно закріпити за собою плацдарм на протилежному березі, а Борі водрузити на визволеній землі Білорусії Червоний прапор частини. Того пам'ятного дня 15 жовтня 1943 року Борі довелося ще дев'ять разів перепливати крижані води Дніпра під шаленим вогнем противника, щоб своєчасно доставити командуванню армії важливі оперативні донесення.

30 жовтня 1943 року Борі Царикову було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Але коли ця радісна новина прийшла в частину, юного героя вже не було в живих. Він загинув смертю хоробрих, навічно залишившись безсмертним у пам'яті юних піонерів-ленінців, усього радянського народу.

Д. ГУНІН

ВІН ДІЙШОВ ДО БЕРЛІНА

У Харкові в затишному Самеровському провулку є скромний одноповерховий будиночок — і в будні, й у свята його відвідує чимало гостей. Тут живе мати Героя Радянського Союзу Володимира Черінова, що загинув у боях під час штурму Берліна.

Чи думала мати, що її Володя стане героєм? Мабуть, ні. Особливо турбувалася за його долю, коли він, ще підлітком, потрапив у погане товариство.

Якось Володя почув від однієї плетуки про себе: «Пропаще хлоп'я, зросте з нього розбишака. Нічого з ним мати не вдіє...» Ці слова боляче вразили хлоп'яче серце, йому стало соромно перед матір'ю, яка не складала рук, щоб нагодувати його, вдягти, взути не гірш від дітей, котрі мали й матір і батька. Отож він сам розпочав із матір'ю відверту розмову. Тоді й дізналася від нього Євдокія Аркадіївна, що горе-товариші підбивали Володю на лихі вчинки тим, що дражнили його: «Боягуз! Побойшся взяти з дому дещицю й віднести на товчок». А для Володі змалечку найганебнішим у світі було боягузтво.

— Ще дурненький ти в мене, — сказала синові Євдокія Аркадіївна. — Хіба ж то відвага — винести з дому якусь річ і завдати цим сорому і матері і вчителям у школі? От коли б ти не побоявся сказати тим хуліганам, що плюєш на них і не роби ти їм по-їхньому, хоч би й лізли з кулаками, тоді б з тебе справді був сміливий хлопчина. Адже боронити правду від лихих людей завжди важче, ніж топтати її ногами в багнюку.

Володі глибоко запали в душу материні слова. Назавтра він прийшов весь у синцях, але щасливий. Твердо сказав: «Мамо, з тими паскудниками я більш не дружу». І попросив, щоб мати допомогла йому перейти з школи до ремісничого училища: він хотів якнайшвидше стати матері в поміч.

І зараз аж світяться очі Євдокії Аркадіївни, коли вона розповідає, як її Володя дістав фах слюсаря-інструментальника і приніс додому свою першу получку. Попросив:

— Полічіть, мамо, гроші.

— А нащо мені лічити? — здивувалася вона. — Ти ж лічив?

— А ви ще раз. Може, касир помилився...

Вона взяла з його рук, які помітно загрузіли в роботі, хрусткі папірці й почала класти один по одному на купку. Небагато їх було, але для неї — дорожчі за мільйони.

— Стільки? — спитала.

— Авжеж.

— Не помилився твій касир?

Володя Черінов

— Ні,— усміхнувся Володя,— усе до копійчки, точно.

— Ну, то й бери собі.

— Що ви, мамо! — образився Володя,— це ж я вам, на хазяйство...
Тепер нам удвох легше буде.

А невдовзі почалася війна.

Євдокія Аркадіївна згадує Харківський міст (тоді ще вони з Володею жили недалеко від цього мосту). У небі літак... Нижче та нижче... Вже над самим мостом... Ось уже видно похилене набік крило... Ось уже й чорний фашистський хрест на крилі... Гуркіт усе гучніший... Перехожі — врозтіч. Але вибуху не сталося: ворожий літак скинув цього разу не великі бомби, а «запальнички». І ось уже палає на Харківській набережній житловий двоповерховий будинок, і на школі теж зайнялось...

А хто ж це встиг залізти на шкільний дах? Ну, звичайно, хлоп'ята. Євдокія Аркадіївна підійшла ближче і впізнала свого: найсміливіший од усіх, найспритніший... Ось він майнув то поміж димарями, то на самісінькому краю, над дощовою залізною ринвою — нишпорить, хапає запальювальні бомбочки і скидає їх з даху на тротуар, куди дорослі вже наносили піску...

Війна тривала. Фашисти вдерлись у Харків. Скрутно жилося тим, хто змушений був залишитись в окупованому місті. Євдокії Аркадіївні не щодня таланило дістати хоч трохи мерзлої картоплі, хоч кілька трісочок, аби підігріти собі й Володі сяку-таку їжу.

Якось узимку, саме коли найголодніше було, Володя надвечір привів додому двох поранених червоноармійців: Льоньку великого і Льоньку малого — так вони назвали себе. Володя добре знав, що

УКАЗ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР ПРО ПРИСВОЄННЯ ЗВАННЯ ГЕРОЯ
РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ОФІЦЕРСЬКОМУ, СЕРЖАНТСЬКОМУ І РЯДОВОМУ
СКЛАДУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ.

ЗА ЗРАЗКОВЕ ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ КОМАНДУВАННЯ НА ФРОНТІ БО-
РОТЬБИ ПРОТИ НІМЕЦЬКИХ ЗАГАРЬНИКІВ І ПРОЯВЛЕНІ ПРИ ЦЬОМУ ВІДВАГУ І ГЕ-
РОЇЗМ ПРИСВОУТИ ЗВАННЯ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ З ВРУЧЕННЯМ ОРДЕНА
ЛЕНІНА І МЕДАЛІ «ЗОЛОТА ЗІРКА» ЧЕРВОНОФЛОТЦЮ

ЧЕРІНОВУ ВОЛОДИМИРУ ВАСИЛЬОВИЧУ.

Голова Президії Верховної Ради СРСР *М. Калінін*
Секретар Президії Верховної Ради СРСР *О. Горькі*

Москва, Кремль, 31 травня 1945 р.

мати не відмовиться прийняти в домівку радянських бійців, які вте-
кли з фашистського полону.

— Куди ми їх, мамо? — спитав Володя.— Може, на горище?

— Ні,— заперечила Євдокія Аркадіївна,— туди поліцаї вчащають,
боятися, щоб хтось не «благословив» їх каменюкою або гранатою.
Було ж таке нещодавно на Молочній вулиці: бо не сплять партизани...

І поранених червоноармійців заховали на третьому поверсі, де
ніхто на той час не жив.

Володя й мати ділилися з бійцями останнім шматком хліба, пере-
в'язували їм рани... Та про це якось пронюхав двірник, підлий чоло-
вік, що прислужувався ворогам. Він почав вимагати від Євдокії Арка-
діївни, щоб відкупилась од нього, а то він приведе на третій поверх
гестапо. Тоді Євдокія Аркадіївна й Володя нишком одвели своїх «під-
шефних», що вже трохи одужали, до родичів у село. А самі поночі
тихенько перебралися до Володиного діда у Самеровський провулок.
Але й там було неспокійно, бо поліція розшукувала їх. Отож наванта-
жили вони на санчата свій немудрящий скарб і подалися з міста біч-
ними дорогами, сподіваючись пробитися на північ через фронт до
своїх.

Найближчі радянські частини стояли тоді в містечку Понірі під
Курськом. Дорогою Володя проговорився, що тільки-но вони дійдуть
туди, він проситиметься в діючу Армію. Євдокія Аркадіївна не вірила,
щоб його взяли,— був він слабенький від поганих харчів.

Стояла люта зима. Іти було важко: доводилось обминати фаши-
стські заслони. Знесилені біженці надривалися, тягнучи за собою
навантажені пожитками й дитлаками санчата та візки...

Нарешті дійшли. У Понирях панувало безладдя: солдати, біженці — все змішалось, все вирувало, кипіло... Отут і загубила на якийсь час Євдокія Аркадіївна свого Володю. А коли знайшла, то він уже здійснив свою мрію: хизувався перед нею в новеньких обмотках, у поношеній шинелі, з протигазом через плече.

— От тобі й маєш! — сплеснула руками Євдокія Аркадіївна. — Як же тебе взяли, коли ти ще непризовного віку?

— А я ж, мамо, високий на зріст, — відказав їй Володя.

Єдине, що видавало його справжні літа, — це ретельно захований під сорочку піонерський галстук, якого скидати він не хотів.

Разів зо три навідувалась мати до нього, поки тут стояла їхня військова частина. Уперше прийшла, принесла гостинців.

— Ось тобі, Володечку, трошки пшона... Буде приварок до казенного харчу.

— Добре, мамо, — зрадів Володя! — І тут же висипав пшоно у казанок, де варився ріденький солдатський супець на ціле відділення.

— А це тобі, Володечку, трохи сухарів, вчора виміняла за теплі панчохи: мені й без них у валянках тепло. Зараз не їж, побережи до скрутно́ї години.

— Спасибі, мамо, — сказав Володя, — скрутно́шої як зараз не буде. — І пороздавав товаришам сухарі.

— Коли вирушаєте? — тихо запитала Євдокія Аркадіївна.

— Може, сьогодні вночі.

— Не страшно тобі, синку?

— Одного боюсь, мамо, що уб'ють і не дійду до Берліна. Ох, як же мені хочеться до Берліна дійти!

Ішла війна, священна народна війна. Червона Армія у жорстоких боях звільняла від фашистів села й міста. Визволено було й рідний Харків.

І от він зупинився на короткий час у матері, їдучи з Саратовського військово-морського училища на Західний фронт. Трохи погостював — і почали від нього йти солдатські трикутнички-листи з Березини, Бугу, Дністра, Прип'яті, де він воював на своєму моторному катері.

А потім припинилися листи. Довго ждала звісточки від сина Євдокія Аркадіївна, так і не діждалась. Вже й війна закінчилась, а вона все ще не знала про сина нічого. Потім виявилось: щось наплутала пошта, й не доходили до неї листи від командування. І аж року 1948-го одержала вона сумне повідомлення про синову смерть і про його безсмертну славу. Спершу — від колишніх Володиних соратників, що були з ним в останньому бою, а тоді й офіційне:

Москва, Кремль, 31. I. 1948 року.

Шановна Євдокіє Аркадієвно! За повідомленням військового командування Ваш син червонофлотець Черінов Володимир Васильович у бою за Радянську Батьківщину загинув смертю хоробрих... За геройський подвиг, здійснений Вами сином у боротьбі з німецькими загарбниками, Президія Верховної Ради СРСР Указом від 31 травня 1945 року присвоїла йому найвищу ступінь відзнаки — звання Героя Радянського Союзу...

Що ж за подвиг здійснив Володя Черінов? Ось як про це розповіли Євдокії Аркадіївні листовно й усно його колишні соратники — генерал Сафонов, капітан Калінников та інші, що були разом з Володею під час штурму Берліна.

Сталося це в квітні 1945 року. Передбачаючи, що одна з військових частин форсуватиме річку Шпрее, командуючий військами Армії генерал-полковник Н. Є. Берзарін підсилив її загоном напівглісерів II Червонопрапорної бригади річкових кораблів. Загін той, як розповідає генерал Сафонов, був невеликий, усього чотири катери: маленькі, вутлі, геть побиті кулями й осколками мін.

Саме в цьому загоні катерів і служив мотористом Володя.

Форсування почалося в ніч на 24 квітня. Над берегом Шпрее спалахували доріжки трасуючих куль. Навкруги стояла насторожена тиша. Нарешті — сигнальна ракета... Тихо, обережно зашелестіли по чорній воді катери. Але фашисти все одно їх почули і одразу ж відкрили шалений безприцільний вогонь — кулеметний, мінометний, гарматний.

Катер, яким керував Володя, один з перших переправив під цим ураганим вогнем на протилежний берег десант. Це забезпечило нашим військам можливість зайняти плацдарм і розвинути наступ.

Зловісно сичали і невидиме небо, і прибережні кущі, осяяні ракетами, і сама Шпрее, кипляча, збурунена... Свист — вибух... Свист...

Канонада викорчувувала нічну тишу. Аж не вірилось, що на тому березі — центр Берліна. Легко сказати — Берліна! Того самого, звідкіля, як отруйлива гідь, розповзалися по всій Європі душогубки-машини і душогиби в людській подобі; того самого Берліна, куди три роки тому десь під Курськом Володя Черінов тільки мріяв дійти.

Ось Володя одвіз перший десант і під вогнем повернувся назад. І вже везе нову групу десантників... Туди й назад. Туди й назад, від берега — до берега, від берега — до берега...

В одному з рейсів командира катера було тяжко поранено, тоді Володя, не чекаючи наказу, взяв на себе командування.

За ніч його катер перевіз понад 500 десантників! Але вершиною Володиного героїзму був вчинок, який стався двадцять четвертого вранці на очах у всієї дивізії.

Зійшло сонце.

На маленький клаптик землі у лісі Платенвальд і на шматок Шпрее налетів свинцевий смерч... За ніч на цьому клаптику збудували пором, щоб переправити на той берег артилерію і танки. Коли перші пороми спустили на воду, фашисти почали бити по них із зеніток та крупнокаліберних кулеметів. Ось один німецький снаряд влучив у танк. Танк загорівся, усі, хто був на нашому березі, чекали смертельного вибуху: тільки-но вогонь дістане бензобаків — танкісти на поромі загинуть. Раптом Володя натискає на стартер і кидається на своєму катері рятувати товаришів. Свист — вибух... Свист — вибух... Де Володя? Убило його? Ні... Майнула знайома стрижена голова: пілотку здуло вибуховою хвилею. І всі побачили, що він кинув у воду вірвовку.

Володя і політпрацівник Суворов, що був з ним на катері, підпливли впритул до охопленого полум'ям порома, зняли з нього бійців. І тільки-но врятовані потрапили на Володин катер, на поромі вибухнув танк.

За короткий час було врятовано всіх п'ятнадцять танкістів.

Коли Володин катер причалив до берега і з нього зійшли промоклі танкісти, всі кинулись до Володі — обіймали його, цілували, підкидали на руках. Тоді ж за наказом командира дивізії полковника В. С. Антонова моториста Володимира Черінова було представлено до нагороди на звання Героя Радянського Союзу...

А через дві години після цього Володин катер потрапив під шалений вогонь противника. Володя був смертельно поранений і тут же помер. Десантники, яких він перевозив, розповіли, що останніми його словами були: «Перекажіть мамі, що я все-таки дійшов до Берліна».

І. МУРАТОВ

НАЙСИЛЬНІША ЗБРОЯ

Чорна волога земля, звільнившись від снігу, немов дихала. Глибоко, жадібно. І від неї піднімалася, ледь-ледь коливаючись, легка пара. Ноги, ніби налиті свинцем, тяжкі, малорукомі. Позаду довгий нічний перехід.

Нарешті привал. У виярку на талій прохолодній землі розташувалась група людей.

Тиша... Ой, яка стоїть навколо тиша... І ніщо, крім зброї на колінах, на грудях, в руках людей не нагадує зараз про війну. Партизан ніколи не розлучається із зброєю. Їсть, спить — вона завжди при ньому.

В центрі кола ладний, міцний хлопчина. Це — Мишко Глазок. До нього прикуті зараз усі погляди.

Хлопець не заповнював анкет, не писав заяв. Просто підійшов до комсорга Марії Коваленко і сказав: «Хочу бути комсомольцем».

І ось іде засідання комсомольського бюро.

— Рік народження?

— 1928-й...

Хтось цікавиться освітою, соцпоходженням. Його обривають: «Питай по суті!..»

— Чи добре стріляєш?

— Стріляти вмю,— скромно відповідає Михайло.

Ненависть до ворога зробила його очі гострими, а руку твердою. Не в навчальні мішені, у фашистів треба влучати в бою. А хлопчина був уже не в одній гарячій сутичці партизанів з ворогом.

— Добре стріляє,— уточнює хтось з присутніх.

— Ким хочеш бути?

Коли б рік тому це питання задали йому, учневі сьомого класу Ключовської школи, він, мабуть, трохи розгубився б і не одразу відповів.

Йому хотілося стати художником, передавати на полотні красу рідної землі. Чи піднятися над нею високо-високо і, тримаючи в руках кермо літака, побачити безкрайні поля, ліси, білі чотирикутники хатин і синю змійку річки.

А часто в мріях бачив себе у формі прикордонника біля смугастого стовпа із написом «СРСР».

І важко було надати одному бажанню перевагу, зупинитись на чомусь остаточно.

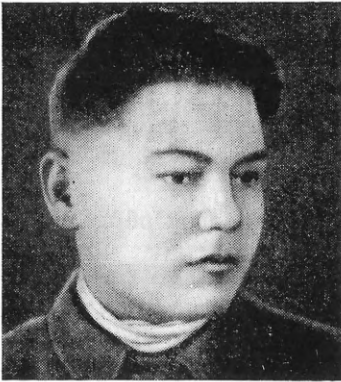
Зараз коливань не було. В кожній справі є спеціальності найскладніші, найважчі, а тому й найпочесніші. Серед партизанських — це розвідники та підричники. Михайло бачив, яким авторитетом користуються сміливці, чув розповіді про їх безстрашність. Коли в загоні появлявся двадцятирічний Володя Павлов, великий, рухливий, веселий, хлопець не зводив з нього захоплених очей. Він знав, що не одного-двох фашистів, а багато загарбників і фашистської техніки одразу, тільки за одну вдалу операцію може знищити підричник. Ось чому зараз на питання, ким він хоче бути, Михайло відповів твердо і впевнено:

— Підричником.

Чотирнадцятирічний хлопець розумів, що його обов'язок — бути там, де найважче, небезпечніше.

Проголосували.

— Тепер тримайся, щоб ніхто тебе і не запідозрив у боягузтві...

Мишко Глазок

Це було і поздоровленням, і напуттям одночас.

Незабаром в партизанський «університет» підривників був зарахований хлопчина, який ще не виріс з піонерського віку.

Не за партою проходив науку вчорашній школяр. Вчився читати рельєф місцевості, в темряві ночі успішно розв'язувати рівняння з багатьма невідомими, креслити смертоносні для ворога візерунки під залізничним насипом.

Замість шкільного ранцю по вісім-десять кілограмів толу ніс на собі юний підривник,— іноді по 10—12 кілометрів від партизанської бази до місця запланованої диверсії.

Згадайте, як важко іноді буває спокійно і зосереджено висидіти за партою 45 хвилин уроку. Непосидючий і рухливий, як всі в чотирнадцять-п'ятнадцять хлоп'ячих років, Мишко терпляче і безмовно, часом під обстрілом, годинами чекав під носом у гітлерівців сприятливих хвилин для мінування.

Рукам, які могли б на уроках фізики збирати цікаві електричні схеми, довелося підключати детонатори до шашок вибухівки.

На залізницях Ковель — Сарна, Брест — Пінськ здавав «екзамен на зрілість» підліток Михайло Глазок, а не в стінах школи.

Вже на рівних з Володею Павловим і іншими визнаними майстрами підривної справи виходив Мишко на бойові завдання. Номером першим. Це значить, він робив найбільш небезпечну роботу. Він відповідав за якість мінування. На його власний рахунок заносили наслідки диверсії.

Ось як описав перший самостійний вихід на мінування М. Глазок: «...Я та мій другий номер Михайло Шкут притаїлися в ста метрах від насипу в чеканні встановленого часу для початку роботи. Відчуваю,

що хвилююсь, та не хочу цього показати Михайлові: хвилювання — ворог підричника. Бачу, що Шкут теж нервує. Притиснувшись до землі, він лежить поруч зі мною і стримано посапує, коли я скокую очі в його бік. Час минув. Я подав Михайлові сигнал, і ми безшумно поповзли до насипу... Пробігши по шпалах кілька метрів, присіли і взялися за роботу.

Михайло розстелив плащ-накидку між рейок, ліг на неї і почав рити під шпалою яму. Верхній шар землі він акуратно зняв лопаткою і, не руйнуючи його, уклав на край палатки. Останню землю клав теж на палатку, тільки окремо від верхнього шару. Я, стоячи колінами на шпалах, щоб не залишити слідів на землі, готував механізм міни.

Підготовчі роботи наближались до кінця, коли з боку будки спалахнув полум'ягаситель німецького кулемета-універсала, і над нашими головами просвистіли трасуючі кулі. В небо звилася ракета. Від сліпучого світла все навкруги заколивалось, яскраві бліки забігали по землі. Коли ракета згасла, я підвів голову: попереду непроглядна темрява з самотнім вогником в будці. Після спалаху ракети він здавався зовсім блідим і далеким. Кулеметна стрільба повторилася в тому ж напрямі, тільки далі. Було ясно, хтось із підричників виявлений охороною. Не можна втрачати ні хвилини, треба закінчити установку міни.

Стрільба зліва не припинялась — там зав'язався бій. Користуючись метушнею, ми швидко працювали. Настав найвідповідальніший момент — установка детонатора. Я поставив МЗД на десятикілограмовий заряд толу, відвів детонатор вбік і приєднав до кінців електричного цепу. Коли механізм змонтовано невірною, в цю хвилину детонатор повинен вибухнути. Та все обійшлося благополучно. Детонатор встановлено в заряд.

Шкут почав засипати яму. Все готово. Я дістав з кишені маленьку мітелочку, зв'язану із трави, відчепив від пояса флягу з водою і, дочекавшись, коли Шкут покладе на місце верхній шар землі, заходився маскувати міну. Установку міни закінчено. Миша звалив на плечі накидку, в яку була загорнута земля, що залишилася. Щоб заплутати сліди, пройшли по шпалах метрів 70—80 вздовж лінії, потім безшумно скотилися з насипу і тільки там, в лісі, висипали залишки землі».

На цій міні підірвався ворожий ешелон, пішов під укіс з фашистами і технікою. Він був записаний на особистий рахунок юного підричника Михайла Глазка.

А потім ще 8 ешелонів і, крім того, участь в численних диверсіях другим номером.

За мужність і героїзм, виявлені в тилу ворога, юний партизан був нагороджений найвищою нагородою — орденом Леніна.

І все ж таки був випадок, коли вік ледве не підвів Михайла, хоч він і встиг трошки підрости.

«Діти до 16-ти не допускаються...» Ні, не в кіно...

Фронт підходив до державного кордону. Партизанське з'єднання, в лавах якого був М. Глазок, розформовано. Та він не повернувся додому, хоч і міг це зробити. Михайло пішов у групу парашутистів-десантників, що готувалася до висадки у ворожому тилу за межами нашої Батьківщини.

І треба ж статися такому! Перед самою відправкою медики прийшли до висновку, що неповнолітньому не можна стрибати з парашутом. Тим більше в тил ворога...

Та у воєнний час, крім висновків лікарів, були й інші — сильніші — висновки власного серця, яке не могло битися спокійно, доки йшов бій з фашизмом, висновки власного розуму, який підказав, що робити.

Серед сміливців, що десантувалися в глибокий тил ворога, був і шістнадцятирічний Глазок.

Там, у Словачії, він став командиром окремого взводу, де розвідниками були бійці, які за віком годилися йому в батьки.

Знов туди, де найважче, найнебезпечніше...

★

В Ключовській школі на Чернігівщині є музей. Там серед інших експонатів — невелика книжка «Лесные солдаты». Її написав інженер одного з харківських підприємств Михайло Максимович Глазок, колишній учень школи. Це автобіографічна розповідь про те, як мужніли хлопці в грозові воєнні роки.

«В Києві ми здали на склад свої автомати і пістолети, з якими пройшли тисячі кілометрів по тилах ворога. Та найсильніша, найвірніша і безвідмовна зброя залишилася з нами на все життя. Ця зброя на склад не здається. Ім'я їй — любов, любов до рідної Радянської землі», — такими словами закінчуються записки партизана.

Одне покоління переливає в серце другого свою любов і ненависть, передає все, чим воно сильне і багате. Батьки вчать дітей берегти найдорожче. Старий партизан Максим Титович Глазок міг пишатися тим, що чотири його сини і дві дочки в дні війни стали бійцями. Навіть молодші, неповнолітні Михайло і Поля.

У Михайла Максимовича росте зараз дочка — піонерка Тамара. Вона знає, коли і за що її тато одержав орден Леніна. Вона любить

слухати розповіді батька про партизан, і в такі хвилини в її очах — захоплення. Так колись дивився піонер Мишко Глазок на партизанських героїв і мріяв зрівнятися з ними в мужності і відвазі.

Мріяв — і все зробив для цього.

Г. ЛИТВИНОВА

ПРАПОРНОСЕЦЬ ПІОНЕРСЬКОЇ ДРУЖИНИ

ТАМ ЖЕ ПРАПОР!

Не яблуками в садах, не льоном, що лежав у валках на полі, не медом і борошном свіжого помелу пахла осінь 1941 року. Вітер ніс сморід пожарищ, порохового диму, розжареного металу. Грім боїв докотився і до села Погорільців на Чернігівщині.

Наприкінці серпня через село, ведучи під руки поранених товаришів, пройшла група червоноармійців.

— Відступають...

Вася Куробко, невисокий кремезний хлопчик, мовчки дивився вслід загону, що зникав за околицею.

З другого кінця села вповзали важкі машини з чорними хрестами на баштах.

— Фашисти!

Раптом хтось шарпнув Васю за рукав.

— Тікай! — то був шкільний товариш Іван Кудін. Хлопці кинулись у двір, причаїлись за парканом.

— Дивись, дивись, до школи рушили...

— Іван! Там же...— Вася в думці перенісся туди, в шкільні коридори, по яких уже гупали ковані чоботи.

Ось гітлерівці ввалилися в учительську, в бібліотеку, наблизились до піонерської кімнати.

— Там же прапор!

Вася гнівно стиснув кулаки.

— Гранатами їх, гадів! Гранатами!

— Де ж вони у тебе? — тихо промовив Іван.

— Дістанемо...

Городами, левадою Вася підкрався ближче до школи. Раптом він побачив, як у двір вийшов офіцер, тримаючи в руках червоне полотнище.

— Це прапор юних більшовиків, піонерів,— сказав він солдатам, що оточили його.

Вася Коробко

Колчучий клубок підкотився до Васиного горла. Ось це червоне знамено він, прапороносець, виносив перед строем своєї дружини. Під цим стягом піонери села крокували на свята, на піонерські зльоти.

І ось Василь сидить за кущем бузини і спостерігає, як ворог хоче поглумитися з червоного прапора... «Ні, не вдасться вам, фашисти!»

Увечері гітлерівський офіцер сидів в учительській кімнаті Погорільської школи і писав листа додому, в місто Дрезден. «...Дорогий мій сину Зігфріде! Сьогодні ми захопили ще одне українське село з смішною назвою Похарелці. В школі до нас потрапив прапор маленьких більшовиків, які тут вчилися. Я тобі пошлю цей прапор, можеш зробити з нього килимок для нашої собачки... Хай цей подарунок нагадає славні перемоги твого батька, вірного солдата фюрера».

Та коли офіцер підвівся, щоб вкласти обіцяний прапор у скриньку для посилки, його ніде не було.

Гітлерівець розпікав своїх солдатів, лаяв унтер-офіцерів...

На ранок моторизована колона гітлерівців рушила далі. Несподівано за селом головний всюдихід проломив настил моста і загруз у мулкому ґрунті. Задні машини з розгону налетіли на нього. Лаючись, фашисти метушилися біля містка. Особливо шаленів офіцер: вчора загадково зник прапор, сьогодні провалився міст, який звечора пильно оглянули сапери і знайшли його цілком справним...

Лише Вася Коробко знав, куди подівся піонерський прапор і чому завалився місток...

Увесь минулий вечір Вася із схованки спостерігав за офіцером, в руках якого бачив прапор. У хлопчика народився сміливий план: відняти його у ворога.

Сутеніло. Офіцер заходить в учительську, сідає біля столу... Щось пише. Поруч — червоне полотнище. Вася стискує в долоні гранату, знайдену в окопах за селом. У другій руці — багнет. «Головне — миттю вскочити в кімнату, — міркує хлопчик. — Німець не встигне отямитись від несподіванки... Удар багнетом. Якщо ж не вдасться... Тоді...» Вася стискує гранату. Несподівано офіцер підвівся і вийшов. Мить — і Вася в кімнаті... Червоне полотнище в його руках. Кинулись в очі знайомі слова «Будь наготові!»

«Завжди наготові!» — мислено відповідає Вася і, сховавши прапор під сорочку, зникає за вікном.

А опівночі юний патріот підкрався до дерев'яного містка за околицю. Ломом повитягав залізні скоби, попідпилював палі...

Довго ремонтували фашисти переправу — майже на цілий день затримав їх піонер Вася Коробко.

ПЛІТКА КАПІТАНА

У блакитно-рожевому вечірньому небі, мов чорні блискавки, носилися літаки з хрестами на фюзеляжах. З усіх боків наседали вони на радянський бомбардувальник, який повертався з бойового завдання. Стрічки трасуючих куль, мов щупальця смертоносних павуків, тягнулись до червонокрилої машини. Радянський літак теж відповідав кулеметним вогнем. Ось його влучна черга відсікла хвіст гітлерівському «месершмідту». Він «кльонув» носом і, залишаючи димний слід, полетів на землю. За кілька хвилин спалахнув і другий ворожий винищувач... Та ось кулемет радянського бомбардувальника замовкнув зовсім. Кінчились боеприпаси. Сім німецьких винищувачів, мов шуліки, накинулись на нього.

...Пошкоджений радянський літак врізався в дерева старого парку на околиці села Погорільців. До місця катастрофи поспішали селяни. Одним з перших прибіг Вася Коробко з своїм другом Володею Шендрою. Хлопчики відкрили кабінку. Один льотчик був непритомний, два інших намагались відстебнутись від сидіння. Всі були бліді, закритавлені.

— Хто в селі? — ледь чутно запитав один з льотчиків.

— Зараз нікого... Німці пішли далі...

— Вовка, допомагай, — сказав Вася і обережно поклав руку льотчика собі на плечі.

— Тримайтесь за нас, дядю... — і хлопці потягли капітана з кабіни...

Підбігло кілька колгоспників. Вони винесли з літака інших поранених.

— Лікаря треба...

— Я зараз,— і Вася прожогом побіг до будинку, де жила медсестра Марія Іллюченко.

Завдяки хорошому догляду медсестри Марії, здоров'я пілотів кращало, рани загоювались. Вася потай від усіх носив їм у сховище тютюн, їжу, сповіщав льотчикам новини. Були ті новини невеселі.

Фронт уже відкотився далеко. В селі стояли поліцаї. Капітан Віктор Петрович Григор'єв усе частіше перепитував Василя:

— Так ти добре навколишні ліси знаєш?

— Добре, дядю Вікторе...

— Ех, встати б мені скоріше на ноги... Подалися б ми, Васюк, до своїх.

І цей час настав. Діставши з-під стріхи кулемет, який з допомогою селян капітан зняв з розбитого літака в день катастрофи, льотчики вночі залишили село. Городами та садами Вася вивів їх на узлісся, розказав, куди йти далі.

— Ну, прощай, синку! — міцно обійняв хлопчика вусатий сержант.

— Розіб'ємо ворогів — чекай у гості,— сказав мовчазний штурман.

А капітан витяг з-за пазухи свою пілотку з червоною зіркою і вклав її у Васишу долоню.

— Бережи, на згадку...

І ніч поглинула три кремезні постаті.

НЕВІДОМИЙ «МИСЛИВЕЦЬ»

Васю весь час не залишало бажання здобути зброю. Разом з друзями — Іваном Кудіним, Льонею Стукалом — ходив він по полях, продирався крізь лісові хащі на місця недавніх боїв. Вася знайшов кілька гранат, гвинтівку, патрони. Відтоді потай від усіх виходив він за село «на полювання». Як тільки на дорозі з'являться гітлерівці, Вася із засади відкривав по них вогонь. Одного разу, лежачи за кущами, Вася пильно стежив за шляхом. Раптом там показала машина з фашистами. Хлопець прицілився. Постріл, другий — і тут Вася відчув, як хтось дужий схопив його за руку.

— Ану, кінчай канонаду...

Чоловік у піджаку, з автоматом у руці, пильно розглядав хлопця.

— Поганий поки що з тебе вояка, піймався, як муха...— промовив насмішкувато він.

Вася рвонувся.

— Не пручайся, не пручайся!

Тим часом німці, розсипавшись цепом, почали прочісувати кущі.

— Повзи за мною,— наказав незнайомий...

Скоро вони добралися до лісу. З-за дерев виходили озброєні люди.

Вася спідлоба дивився на них. Помітив на кашкетах червоні стрічки. Радісно тьохнуло серце: «Партизани!»

— Хто такий? — суворо запитав хлопця один з них.

— Василь... Коробко... З Погорільців.

— Піонер?

— Так. Шість класів семирічки закінчив,— додав Вася Коробко, бажаючи цим самим підкреслити, що він уже цілком дорослий.

— Що ж це ти: вирішив сам усіх фашистів побити? Не подужаєш. А от усі разом — переможемо.

У ЛІГВИ ВОРОГА

В село Вася повернувся із завданням партизанського штабу...

Скоро в Погорільці прибув німецький комендант. Він мав признати сільського старосту. Щоб привернути увагу населення, офіцер звелів поставити на площі патефон і грати. Потроху збирались селяни. Вася Коробко теж прийшов. Він доти не відходив від патефона, поки не підсунув свої пластинки. І ось на площі залунало:

По долинам и по взгорьям
Шла дивизия вперед...

Вася швидко зник. Німецький комендант гордо походжав навколо патефона і слухав бадьору мелодію незнайомої російської пісні. Український поліцай підбіг до німця і розгублено почав пояснювати:

— Пане гауптман, це нікс гут пластинка. Ферштеген? Нікс гут.— А патефон співав:

Этих дней не смолкнет слава,
Не померкнет никогда,
Партизанские отряды
Занимали города.

Василь же нишпорив у натовпі:

— Кому паперу на цигарки? — і роздавав партизанські листівки. В них було сказано:

...Наш народ добре розуміє, що староста — це ставленник і поборник кривавого фашизму, це німецький шпигун, це зрадник нашої Соціалістичної Батьківщини і народу. Дорогі товариші! Проводьте рішучу боротьбу проти німецьких окупантів і їх поплічників — сільських старост. Хай знають усі ті, хто йде служити німцям, хто зраджує свій народ, що ми знищували і знищуватимемо їх, як заклятих ворогів.

Все частіше дії партизанів тривожили фашистів.

Невдовзі для боротьби з народними месниками в Погорільці прибув батальйон карателів. Вася прийшов до офіцера, який командував есесівцями:

— Я хочу вам допомагати.

— О! Ті карашо! Ті — молодець! — посміхаючись, задоволено промовив гітлерівець.

Німець доручив Васі топити груби, прибирати в казармі. Сміливий, спостережливий хлопчик скоро вже знав, скільки зброї у німців, де зберігаються боеприпаси, коли змінюється караул. Всі ці відомості залишав Вася у «поштовій скриньці» за селом, біля старої цегельні, звідки їх регулярно забирали партизани.

Якось Васю викликав гітлерівський офіцер. Він розпитував хлопця, чи той добре знає лісові стежки, чи не чув чого про партизанів.

— Чув... І навіть знаю, де вони.

Осіннього туманного ранку карателі рушили до лісу. Колона поліцаїв вирушила на південь. Німці повинні були оточити партизанів з півночі.

— Ідть прямо, аж до болота, — пояснював Вася старшому поліцаю. — Перейдете на той бік — і просікою прямо й прямо.

...Коли поліцаї, змоклі, знесилені, перейшли болото, їх зустрів нищівний вогонь. Це німці, яким Вася навмисне показав невірну дорогу, в тумані прийняли своїх помічників за партизанів і мало не всіх перестріляли.

Відразу ж після цього Вася пішов до партизанів.

Темної грудневої ночі привів він партизанський загін у рідне село. Несподівано напавши на німецький гарнізон, народні месники знищили понад 100 фашистів, 9 автомашин, 18 мотоциклів, 2 гармати, багато складів.

Того ж дня в лісі перед строем піонер Вася Коробко давав присягу:

— Я, червоний партизан, даю партизанську клятву, що буду сміливим, дисциплінованим, рішучим і нещадним до ворогів. Клянусь, що ніколи не видам своїх товаришів, завжди буду берегти партизанську таємницю... Я буду до кінця життя вірним партії, своїй Батьківщині...

ЮНИЙ МЕСНИК

Якось загін вирушив на бойове завдання.

Вночі група партизанів-підричників, у якій був і Вася Коробко, непомітно підійшла до залізничного насипу. Хлопчик підклав вибухівку під рейки. Минав час, а поїзда все не було. Розвиднілося. Партизани з надією прислухалися до кожного звуку. Стояла тиша. Що трапилося?

Піднялося сонце. На насипі показався німецький патруль... Солдати наближались. Зараз вони виявлять підричників у рідкому чагарнику... Треба негайно відходити до лісу. І саме тоді вдалині почувся стукіт коліс поїзда.

Вася лежить у вогкому рівчаку. «Невже пропустимо?» В уяві його постає зрита окопана лінія фронту. Знемагаючи від втоми і ран, радянські бійці стримують натиск фашистів. Сили нерівні. І раптом нові колони гітлерівських танків поповзли на наші позиції... Лютьчики, що їдуть в ешелоні, скидатимуть з літаків смертоносний вантаж на наші позиції. «Ні, підлі вбивці, не буде цього», — прошепотів крізь зціплені зуби Вася. Він глянув на старших товаришів, що лежали поруч. Суворі обличчя. Рішучі погляди. Мовчазна згода — хай смерть, але не відходити.

Ось патруль уже поруч... І поїзд ближче й ближче. Солдати замешкалися, показуючи один одному на верболози під насипом...

— Діставайте ж, гади! — Вася увімкнув струм. Страшнний вибух струсонув усе навколо. Спалахнули цистерни з бензином, полетіли під укіс танки, вагони. Фашисти, які не загинули під час вибуху, намагались утекти.

ЗНОВУ В ПОГОРІЛЬЦЯХ

Вступала в свої права осінь. Вона крокувала лісом, струшуючи додолу червоні листки осик, змочуючи холодними росами посічені кулями стовбури дерев. З сумним курликанням у вирій летіли журавлі.

«Щасливої путі вам! — у думках прощався з ними Вася. — Повертайтеся навесні!» І раптом подумав: «А що буде тоді? Напевно вже розіб'ємо фашистів. Відкриється школа. Ох, і вчитимусь я! Ніколи більше вчителька не казатиме: «А чи не міг би ти, Василю, ще краще приготувати домашнє завдання?»

— В цей час у нас починались уроки,— мрійно промовив Вася.

— А я на першу зміну ходив,— сказав його ровесник Мишко Давидович, який чистив гвинтівку.— Знаєте, як я алгебру любив,— і, одломивши від куща гілочку, почав писати на землі алгебраїчні знаки.— Ану, хто розв'яже?

Юні партизани Мишко Хавдей і Мишко Мілевський відклали зброю і схилюлись над прикладом.

У командира загону, який з порога своєї землянки спостерігав за дітьми, боляче стислося серце. «Дорогі мої вояки, вам би зараз вчитись, бавитися з ровесниками. А вам доводиться займатися он чим»,— командир перевів погляд на гвинтівки, які тримали хлопчики.

— Ану, поглянь сюди, Марко,— звернувся він раптом до партизана, який схилювся в землянці над картою. Той визирнув з-за спини командира.

— Як ти думаєш, учителю,— показуючи на дітей, сказав командир.— Може, нам відкрити б для них школу? Нехай вчаться у вільний час.

— Дуже добре,— засяяв учитель,— я буду їх вчити.

Дорослі підійшли до піонерів.

— Що, хлопці,— промовив Марко Іванович Писаний,— може, відкріємо свою партизанську школу?

— От здорово було б! — вигукнув Вася Коробко.

А вночі він разом з учителем Марком Івановичем вирушав на бойове завдання. Десь опівночі дісталися до Васиного рідного села Погорільців. Садами та городами пройшли до однієї з хат. Вася постукав у вікно. Раз. Ще.

До шибки притиснулось бліде хлоп'яче обличчя, потім у снігах заgrimів засув.

— Заходьте!

— Ось обіцяне! — Вася витягнув з-за пазухи книжку. Маленький господар Володя Шендра підніс її до очей:

— Гри... цева ш...кільна наука,— прочитав він у сутінках.— А де ж?..

— На четвертій сторінці,— підказав Марко Іванович.

Володя перегорнув кілька аркушів і побачив партизанську листівку.

— Оце так Грицева наука!

— А це по селу розклейте,— Вася подав згорток листівок.— Обережно тільки, Володю,— попередив учитель.— Ворог підступний. Він стежить за кожним вашим кроком. Найменша неуважність — і ви можете потрапити у пастку.

— Будьте спокійні, Марку Івановичу,— відповів Володя,— наші піонери не підведуть.

І дійсно, діти непомітно передавали з хати в хату книжечку «Грицева шкільна наука». А їхні батьки вечорами жадібно прочитували четверту сторінку з неї. Довго не могли виявити поліцаї також листівок, наклеєних піонерами всередині колодязних зрубів. Підуть селяни по воду, перехиляться над колодязем і читають партизанську вісточку.

Прощаючись з Володею, Вася сказав:

— Є до тебе особисте прохання. Збери підручники, у кого які є, нам дуже потрібні.

Цієї ж ночі постукали і в хату, де жила родина Коробків.

— Хто там? — почувся схвильований голос Олександри Кузьмівни.

— Я, Вася!

...Мати не знаходила собі місця від радості й хвилювання. То бігла в комірку, щоб принести щось поїсти, то знову сідала навпроти нього і, забувши про все, вдивлялася в рідне обличчя...

У матері залишались недовго, треба було поспішати назад, у ліс.

Захопивши медикаменти та радіоприймач, змонтований братом, Василь і Марко Іванович вийшли з хати. Мати провела їх до городів. Тільки-но попрощались і зникли в темряві — здійнялась стрілянина. Загупали чобітьми поліцаї, побігли повз хату до околиці. Здалеку долинули вибухи гранат. До світанку вже не змикала мати очей. Ранком — мерщій до криниці. А там уже гурт жінок. Тільки й розмов, що про нічний напад партизанів.

— Кажуть, убито двох, — донеслися до Олександри Кузьмівни слова.

— Кого? — ледве не крикнула вона і, щоб не впасти, ухопилась за зруб колодязя. — Кого вбито?

— Та поліцаїв.

— А партизани?

— Втекли.

«ПРИЙНЯТИ!»

На лісовій галявині зібрались на комсомольські збори молоді партизани. Секретар комсомольської організації Марія Скрипка читає заяву Васи Коробка про вступ до комсомолу. Хтось кинув:

— Та він же малий ще!

— Зате бойовий, — спокійно відповіла Марія.

— Хто рекомендує? — запитали з гурту.

Підвівся високий худорлявий юнак, колишній токарь-москвич.

— Я рекомендував піонера Василя Коробка. Про його бойові діла

ви, товариші, знаєте. Правда, про останній Васин подвиг ще не всім відомо. Вважаю своїм обов'язком розповісти...

І перед комсомольцями живо постали картини минулого бою.

Напередодні партизанська розвідка донесла, що німці послали проти їхнього загону великий підрозділ поліцаїв. Та вночі народні месники оточили карателів. За сигналом командира бійці кинулись в атаку. Захоплені зненацька, поліцаї в самій близькі вибігали з хат і тут же падали, підкошені партизанськими кулями. Розвиднілось. Вася Коробко раптом побачив, що четверо поліцаїв, тягнучи за собою станковий кулемет, пробираються до горба за околицею. Звідти село мов на долоні. «Зараз як ушкварять з горба по наших,— майнула у Васі думка.— Ні, гади, не вийде». І він прицілився з автомата. Клацнув затвор. Пострілу немає. «Скінчились патрони». Вася вихопив з кишені револьвер. У ньому залишилось три патрони. Але з такої далекої відстані в поліцаїв не влучити. І Вася побіг за ними.

Один з поліцаїв зупинився, прицілився в хлопця з автомата, та Вася звалив його влучним пострілом. Другим — убив ще одного карателя. В пістолеті лишилась одна куля. «В кого послати цю, останню?» Обидва поліцаї раптом лягли на землю і повернули кулемет у Васин бік. Зараз свинцева злива скосить хлопця. В цю мить він випустив третю кулю в навідника і з кинджалом в руці кинувся до останнього поліцає. Той не витримав, підхопився і чимдуж помчав геть. За хвилину він зник у густому сосняку.

Забравши станковий кулемет, покинутий поліцаєми, Вася повернувся в загін...

Скінчивши розповідь, партизан промовив:

— Пропоную Василя Коробка прийняти до лав комсомолу!

Підвівся сивоусий партизан з орденом Червоного Прапора на грудях, який він одержав ще в роки громадянської війни.

— Я теж рекомендую Васю,— промовив старий комуніст.— Не раз ми з ним ходили на бойове завдання. А ну, скажи, Василю, скільки вже ешелонів ти підірвав?

Вася зніяковів:

— Та... три.

— Чули?! — задоволено посміхнувся партизан.— Тож як по-вашому, доріс він до вступу в комсомол?

— Доріс! Прийняти! — загомоніли всі.

У Васі радісно закалатало серце. Від хвилювання він навіть не чув, що говорили навколо. Побачив лише дружно піднесені руки. Це голосували за нього. І хоч Василеві ще не вистачало років до вступу в члени ВЛКСМ, за самовідданість і хоробрість комсомольці загону прийняли Васю Коробка в свої ряди.

ТРОЄ З ВЕЛИКОЇ ЗЕМЛІ

Одного погожого осіннього дня в розташуванні партизанського загону приземлився радянський літак, що прилетів з Великої землі. На ньому були боеприпаси, зброя, медикаменти. Разом зі своїми бойовими друзями Вася пішов розвантажувати літак. Раптом Вася почув у себе за спиною голос льотчика:

— Пілотку мою ти, я бачу, зберіг, Василю Івановичу. А от старих знайомих не хочеш пізнавати.

— Дядю Вітю! А інші де?

— Тут ми! — весело вигукнули і мовчазний штурман, і вусатий сержант.

Розмова, спогадам, здавалось, не буде кінця. Та ось командир літака подав Васі газету.

— Ану, почитай ось тут...

Вася пробіг очима по рядках Указу Президії Верховної Ради СРСР. В ньому сповіщалось, що за виняткову мужність партизана Василя Івановича Коробка нагороджено орденом Червоного Прапора.

Минав час. У боях і походах мужнів, гартувався Вася Коробко. Про юного підрильника з повагою говорили навіть бувалі партизани. Дев'ять фашистських ешелонів, десять паровозів пустив Вася під укіс. Знищив біля 400 гітлерівців. За бойові подвиги Батьківщина нагородила юного героя орденом Леніна, орденом Вітчизняної війни, партизанською медаллю.

Скоро партизанський загін, в якому був Вася Коробко, прорвавши німецьку оборону, з'єднався з регулярними частинами Радянської Армії.

І ось Вася разом з бійцями свого загону вступає в рідне село.

Та недовго пробув він тут.

В руїнах лежали села, чекали плуга спустошені поля. Великі завдання стояли перед молоддю. Треба було відбудувувати народне господарство. І Василь вирішує теж узятися за цю справу. Юнаки і дівчата Полісся обирають його своїм вожаком. Він став секретарем Семінівського райкому ЛКСМУ. Із завзяттям працював Василь. Але його нестримно тягнуло до бойових друзів.

— Я не заспокоюся, поки хоч один фашист буде на радянській землі, — говорив він.

Василь Коробко знову потрапляє у ворожий тил.

Знову бої і походи. Знову полетіли під укіс фашистські ешелони, підірвані рукою Василя.

...Навесні 1944 року з групою товаришів Вася вирушив на виконання дуже важливого завдання. Понад 100 кілометрів пройшов

маленький загін, обминаючи гітлерівські гарнізони, уникаючи будь-яких зустрічей. Йшли землею ворога.

Нарешті вдалині заблищала свинцева гладінь великої річки. З протилежного берега через міст день і ніч мчали на фронт танкові колони, йшла піхота, тяглися довжелезні обози.

Лежачи в чагарнику, Вася розглядав у бінокль передмостові укріплення. Навколо дотів у кілька рядів огорожа з колючого дроту. На ньому понавішані консервні банки, стріляні гільзи. Від найменшого дотику до дроту все це починає страшенно брязкотіти. А біля самої води — мінні поля. «Підходів до мосту немає», — відзначив Василь і запитально глянув на друзів. Усі мовчали. По річці промчали сторожові човни. «Хвилю здіймають, мов торпедні катери», — подумав Вася.

І раптом він уявив, як за течією мчать на ферми моста кілька торпед.

«А що як і справді так зробити. Адже іншого виходу немає!» І юнак звертається до друзів:

— Є план.

Вночі далеко від моста увійшли у воду три партизани. Поперед себе кожний з них штовхав невеличкий пліт, зв'язаний з сухих гілок. На плоту — вибухівка. Течія підхопила і понесла сміливців...

Скільки хвилин пливати? П'ятнадцять, двадцять? А що потім?

Вони залишають плоти з вибухівкою під опорами моста і самі попливають далі.

І раптом над головою спалахнув величезний ліхтар.

Щось хльоснуло по воді поруч з Василем. Почулося тріскотіння автоматних черг.

— Допоможіть, — глухо пролунало поруч. Василь перевернувся на бік і побачив пліт свого товариша, що самотньо кружляв по воді. Вася простяг руку, підтягнув пліт до себе. І тієї ж миті побачив, як кулеметна черга накрила другого товариша.

«А я все-таки допливу. Мене вам не вбити!» — вперто повторював у думках Василь. І він плив, мов жива торпеда, несучи ворогові смерть.

Куля обпекла праве плече, та Василь ще лютіше гріб лівою рукою. «Допливу, допливу».

Ось вже міст над головою. Притиснувши плоти з вибухівкою до однієї з опор, Василь зубами висмикує чеку детонатора.

Страшний вибух струснув величезну сталеву громаду моста, — і вона з грюкотом завалилася в чорну пащу ріки.

Завдання було виконано, але під час його виконання загинув юний партизан, вихованець піонерської дружини Погорільської середньої школи на Чернігівщині. Та пам'ять про нього житиме вічно.

...Піонери шикуються на збір. Голова ради дружини командує:

— Дружина, до виносу прапора стояти струнко!

Минає мить... друга... В урочистій тиші лунає чіткий голос право-флангового:

— Почесний прапорonoсець дружини Василь Коробко загинув смертю героя в бою проти фашистських загарбників.

Хвилина мовчання, і раптом тишу порушує дріб барабанів, спів сурми. Карбуючи крок, юний прапорonoсець у супроводі асистентів виносить піонерський стяг, відбитий у ворога Васею Коробком. Вітер колише червоне полотнище, і воно, мов негасиме полум'я, має над рядами як символ безсмертя тих, хто віддав своє життя за щастя Радянської Батьківщини.

Б. АДАМОВИЧ

«НЕ ПІДВЕДУ ТЕБЕ, КОМІСАРЕ!»

Тривожної грудневої ночі сорок другого року начальник розвідки загону імені Щорса номер два Геннадій Мусієнко привіз із села Солов'янівки невеликого хлопчину. Хлопчик був дуже худий, одяг висів на ньому, як на вішалці, у великих голубих очах застигла журба.

Партизани почали було розпитувати новачка, але Мусієнко не дозволив.

— Не чіпайте його! — суворо сказав він. — Горе в людини, а ви з розмовами...

І стиха додав:

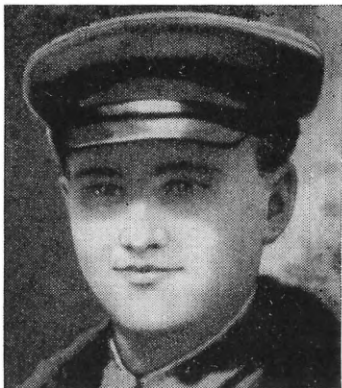
— Батько його ще до війни помер. А матір учора карателі розстріляли. Сирота.

З цієї ночі Володя Казначеев став сином загону...

Вийшло так, що неспокійна партизанська доля занесла в цей час і мене в загін імені Щорса номер два.

Комісар загону Яким Захарович Михайлов з першого дня, як тільки Володя Казначеев з'явився в загоні імені Щорса, взяв його під свою опіку. І якщо загін став для Володі сім'єю, то комісар — батьком. Не те щоб особливо і балував його. Яким Захарович був суворим, небагатослівним. Дуже високий, худорлявий, у шинелі, перетягнутій навхрест двома тонкими, потрісканими ремнями, він чимось нагадував комісарів громадянської війни. Такій людині не збрешеш, не покривиш перед нею душею. Любимчиків комісар не терпів. А стається біда — він завжди поруч.

Влітку сорок третього в другому загоні імені Щорса, як і в усіх інших загонах нашого партизанського з'єднання, сформувався взвод

Володя Казначеев

підричників. Дізнався про це і Володя. Пішов до командира підричників, попросив:

— Візьміть і мене.

Та командир був чимось зайнятий. Відмахнувся од хлопця.

— Теж підричник знайшовся! Сиди в таборі, сьорбай юшку!

Володя ледь не заплакав від образи. На цей час він уже змужнів, зміцнів. Брав участь у багатьох боях, які вів загін.

До того ж Володя, який народився у Брянському лісовому краї, з коліски знав ліс, розумів його таємничі письмена: читав сліди, як книгу з великим шрифтом, в темну ніч міг знайти дорогу. Він безпомилково визначав, яка гілка трісне, а яка зігнеться безшумно, умів розпалити вогнище в будь-яку погоду, спорудити з кори курінь. Словом, на цей час Володя Казначеев став справжнім партизаном.

Підозріло пошморгуючи носом, прийшов він у штаб до комісара. Яким Захарович вислухав його плутане пояснення, помовчав хвилину. Потім запитав:

— Твердо вирішив стати підриником?

— Твердо, товаришу комісар.

— А знаєш, яка робота підричника? У кожного партизана смерть за плечима стоїть, а в підричника — відразу дві. І від ворожої кулі, і від власної міни. Справився? Не підведеш?

— Не підведу. Чесне піонерське.

Так Володя став підриником.

Він сказав правду — не підвів свого комісара.

Залізницю Ковель — Брест, на якій діяв загін імені Щорса, гітлерівці охороняли особливо ретельно: вона йшла вздовж фронту і по ній перекидали живу силу, техніку з одного фронтового напрямку на

інший. Майже на кожному кілометрі залізниці був дот або дзот. Деякі ділянки обнесли колючим дротом і освітлювали прожекторами. Через кожні півгодини по лінії проходив патруль, проїжджали озброєні кулеметами дрезини. Обабіч залізниці ліс був вирубаний, а з повалених стовбурів зроблені завали.

Словом, і комісар загону, і командир, і його заступник по диверсійній роботі спочатку не наважувалися посилати Володю на самостійне завдання: ще надто малий був хлопець. Але Володя не марнував часу. Він виявився одним з кращих слухачів «лісної академії» — короткочасних курсів, на яких готували підричників.

Саме в цей час підричники освоювали нову техніку — міну МЗД-5, яку тільки-но прислали з Великої землі. Це була міна особливої конструкції, її можна було встановити і на півгодини, і на чотири місяці. Увесь цей час по тому місцю, де була встановлена міна, вільно могли ходити поїзди. А коли настав час і міна «дозрівала» — вона раптом вибухала під першим же поїздом. Якщо поставити кілька десятків таких мін з різними строками сповільнення, то «дозрівання» відбувається кожного дня — під укіс летять ворожі ешелони. Встигай лише відбудувувати колію! Фашисти збивалися з ніг, шукаючи диверсантів, а їх і слід прохолов — уже ставлять міни в зовсім іншому місці.

Нова міна, на відміну від старих, якими підричники користувалися до цього часу, була значно складнішою і «суворішою». І навчитися ставити її було не так-то й легко. Проте Володя вивчив цю міну так, що міг із зав'язаними очима, навпомацки, складати її, ставити, підключати капсуль-детонатор, виймати запобіжник. Тому командування загону вирішило доручити йому самостійно ставити міни. І не помилилось.

Далеко не всім диверсійним групам вдавалося дістатися до залізничного полотна, поставити міну, «принести ешелон», як жартівливо говорили підричники. Але група, з якою ходив Володя, незмінно поверталася з удачею. І навіть комісар Яким Захарович Михайлов, взагалі скупий на похвалу, одного разу після повернення з чергового завдання поплескав Володю по плечу, обняв і тихо сказав:

— Молодець!

Напередодні 26-ої річниці Жовтня комісар Михайлов поїхав до центрального табору з'єднання і взяв з собою Володю, який на той час пустив уже під укіс не один ворожий ешелон. Комісар хотів, щоб Казначеев сам розповів командирі з'єднання, секретарю підпільного Волинського обкому партії Олексію Федоровичу Федорову про свої успіхи.

Дорога від місця розташування загону ім. Щорса до центрального табору не близька, але добре знайома була усім, хто їхав разом

з комісаром і Казначеевим. Хоч і знайома, але хто його знає, що тебе чекає попереду? За яким поворотом, за яким кущем притаївся ворог? Що ховає в собі тиша партизанського лісу? Тому і пересувається загіг обережно.

Попереду верхи на коні — Володя Казначеев. Проскочить трохи вперед, подивиться, що там за пагорбком або за поворотом, і махне тим, хто позаду, мовляв, порядок, дорога вільна.

Сьогодні Володі все подобається. І те, що в нього за спиною новенький автомат і не якийсь німецький «козел», а справжній ППШ, який йому вручили, як одному з кращих диверсантів. І те, що комісар довірив йому коня. І що сам він, Володька, в розвідці попереду. І, нарешті, те, що до Любешова вже недалеко, а в Любешові міститься партизанська застава і, отже, кінець походу. А сьогодні шосте листопада, і виходить, що свято Жовтня він, Володька, буде зустрічати в центральному таборі...

Одного лише не знав Володя, що на околиці Любешова його підстерігала біда.

За одним із поворотів Володя раптом побачив озброєних людей. Їх було досить-таки багато, вони стояли і сиділи на узбіччі, спокійно позиркуючи на Володю, який наближався до них. Поруч коні скубли осінню траву. Володі і на думку не спадало, що тут, біля партизанської застави, міг опинитися ворог. «Хлопці з кавескадрону», — вирішив він.

— А йди-но сюди, друже! — крикнув Володі якийсь здоровенний парубок, підводячись на ноги. Казначеев глянув пильніше і завмер: на білій папасі чорнів тризубець — емблема бендерівців.

У голові гарячково заметалися думки: «Як бути? Скакати назад? Миттю влучать. Кинутися праворуч або ліворуч, у кущі? А комісар? А решта? Не можна — потраплять прямо до ворожих рук... Як його бути?»

— Ану давай, ворущись! — крикнув паруб'яга, піднімаючи гвинтівку. Бандит, очевидно, теж розгледів червоне партизанське личко на картузі Казначеева.

— Іду, іду! — відгукнувся Казначеев, обережно вивільняючи ноги з стремен.— Но!..

Різким рухом Володя сплигнув із сідла і простягнувся на землі. Бандит запізнівся на мить — його куля просвистіла у повітрі. Друга повалила коня, і він з жалісним іржанням важко упав на коліна. Володя у відповідь ударив довгою чергою з автомата і короткими перебіжками, петляючи поміж кущами, побіг до своїх. Навздогін йому зататакав кулемет, вибухнула граната... Але головне було зроблено — комісар і командир загону, почувши постріли, одразу звернули з до-

роги. Коли б не Володя, вони через кілька кроків опинилися б у руках ворога...

Я розповів лише кілька епізодів з Володиного життя. Але, може, і цього досить, щоб зрозуміти, як ми всі зраділи, коли в День перемоги довідалися, що Володя відзначений найвищою нагородою Батьківщини — орденом Леніна.

Бувають такі люди, з якими після першої ж зустрічі доля зв'язує назавжди. В житті Володі такою людиною став комісар Михайлов. Після війни вони теж не розлучились. Володя приїхав у Херсон, де Яким Захарович став заступником голови міськради. Хлопець поступив у морехідне училище, закінчив його.

Поки вчився, жив у комісара, розлучаючись лише на час учбових плавань. Разом гуляли вони після роботи — з дому до Дніпра і назад. Разом ходили на полювання і на рибалку.

Минув час. Давно відгрімилі бої в партизанських лісах, уже немає в живих Якіма Захаровича. Володимир Петрович Казначеев став морським інженером. Але й тепер, коли він береться за щось складне, коли щось не вдається, він згадує комісара і говорить собі: «Ні, не підведу тебе, комісаре!»

І легше стає. І біда не здається бідою.

*В. ПАВЛОВ,
Герой Радянського Союзу*

ПОБАЧЕННЯ ЧЕРЕЗ РОКИ

Щоразу, коли поїзд наближається до Києва, серце Аделі Миколаївни на мить завмирає, і щось зворушливе, тепле і тремтливе перехоплює подих. Хвилюється, неначе ось-ось побачить дорогу близьку людину, зустріч з якою завжди — щастя. Вона йде київськими вулицями, поспішає, заклопотана серйозними справами, — і все одно її не покидає таке дивне і хвилююче почуття. Немов на побаченні.

Міста чимось дуже схожі на людей. У кожного свій неповторний вигляд, свій характер. Сторінки життя будь-якої людини завжди нерозривно пов'язані з біографією сіл і міст. Вони вплітаються в їх історію, зливаються з героїчною біографією народу, Батьківщини.

Тож кожен приїзд до Києва для Аделі Миколаївни — це зустріч з милим далеким дитинством. Це — спалахи страшних, як вибухи бомб, спогадів про те, що враз обірвало його. Це — зустріч з післявоєнною юністю, важкою і неповторною, з світлими мріями і надіями, які здійснилися, які збулися.

ОБІРВАНА СТЕЖКА

...Адель Миколаївна виходить на привокзальну площу. І немов бачить... Одинадцятирічна Аделька, чорнява маленька дівчинка, разом зі своїм піонерським загonom прийшла сюди, де вже зібралися тисячі піонерів.

Кастілія... Астурія... Біскайя... Каталонія... Зовсім недавно це були просто красиві, звучні, незрозумілі слова. Тепер — ні. Не з підручників довідалася третьокласниця, де тече річка Ебро, і не на уроці почула таку важку і довгу назву — Торрехон де ла Кальсада.

Скільки разів пізно увечері на горішньому поверсі будинку вона розгортала велику карту і вдивлялася в кожну цяточку, рисочку, кружечок. Хіба вона так далеко, ця Іспанія?.. Як добратись туди?.. У трюмі пароплава? А може, піти пішки?.. Там б'ються з фашистами мужні, волелюбні, героїчні люди. Вони потребують допомоги!

Маленька піонерка брала батькову «Правду» і шукала, що написано про Іспанію.

«У селі Рамбла, в провінції Кордова, фашисти вбили камінням на сільській площі всіх жінок антифашистів. Матері падали з малюками на руках...»

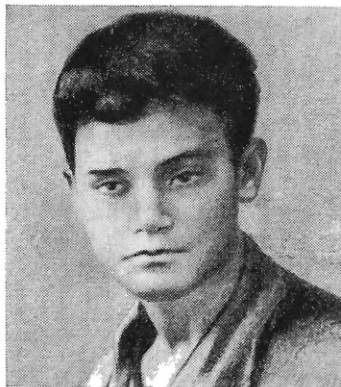
Вона читала ці рядки, стискаючи кулачки, і не думала, що через кілька років своїми очима побачить такі ж страшні картини на рідній землі.

Тоді вона не могла навіть уявити, що гармати Круппа, які розстрілювали Мадрид, будуть бити по Києву, а смертоносні «Юнкерси», котрі скидають бомби на беззахисних іспанських жінок та дітей, розбомблять ешелон, в якому їхатиме її мати з маленькими сестричками.

Просто всім своїм еством дівчинка прагнула бути в лавах бійців проти фашистів, з республіканцями Іспанії. Вона не знала тоді, що скоро вже не у мріях, а насправді буде битись з фашистами.

А зараз кийські піонери зустрічають чорнооких іспанських дітей. У Аделі теж очі темні-темні. Але в них ще немає відблиску війни, як у Пепіти, Люсії, Карменсіти та інших дівчаток, котрих врятувала від страшної небезпеки, приголубила Радянська країна. Сьогодні Адель радіє приїзду дітей республіканців до Києва і кричить разом з усіма: «Салют! Віва Іспанія! Но пасаран!»

...Адель Миколаївна іде вулицею Горького. Як все змінилося навкруги! Та й серед нових високих будинків їй неважко відшукати пам'ятну на все життя стежечку і сказати їй: «Здрастуй!» У кожного радянського хлопчика чи дівчинки була і є така стежка. Іноді — в кілька кроків, бува — і в кілометри довжиною. По асфальту чи по землі, в різні роки, але завжди в один і той же вересневий день вперше

вимірюють її довжину маленькі ноги семирічної людини. І з того часу ходять по ній майже щодня. Від дому — до школи. Доти, доки ця стежина не виведе на широку життєву дорогу.

Тоді, коли піонерка Адель бігала по цій стежці до школи, однокласники її чомусь називали... Леваневський. Чому? Хто зна... Леваневський був одним з семи льотчиків, які за врятування челюскінців першими в країні були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Адель ніколи не мріяла стати льотчицею. І хіба міг хто-небудь тоді передбачити, що їх товаришка по школі, дівчисько, якому неважко було сплакнути, у майбутньому теж, як Леваневський, здобуде найвищу відзнаку — Золоту Зірку — і люди назовуть її Героєм.

Челюскінці. Папанінці. Стахановці. П'ятисотенниці. Ними захоплювалися і дорослі, і діти. У дитинстві Адель збирала до заповітної папки вирізки з газет та журналів, фотографії героїв-орденоносців, розповіді про їх життя.

«Як вони стали такими? — не раз думала піонерка і приходила до висновку: — Це зовсім особливі люди!..»

Одного разу в журналі «СССР на стройке» зустрівся їй нарис про жінку-танкіста. «Значить, можна стати військовою, як батько», — зраділа Адель. Портрет Ніни Пижової не потрапив до папки. Він прикрасив стіну біля ліжка дівчини, а жінка-танкіст стала лецманом її мрій.

— Я обов'язково буду військовою, — вирішила Адель. І не знала тоді, що шлях до здійснення заповітного бажання буде несподіваним і коротким.

...Чорнява гарна жінка йде вулицями Кисва. Ніщо не нагадує в ній військової людини. Пригадує: «Вже 22 червня 1941-го ось тут упали перші бомби. Я тоді була такою... як оці дівчатка...» Темні, як терен,

очі привітно і ласкаво дивляться на зграйку школярок з червоними галстуками. А спогади линуть далі... І раптом їх перебиває запитання. Смішне і несподіване:

— Пробачте. Скажіть, будь ласка, це — ви? Я от кажу, що це ви, а вони не вірять... — зніяковіло і плутано говорить дівчинка, одна із тих, що тільки-но пробігли повз неї.

Виручає подруга. Додає:

— Ваше прізвище Литвиненко? Ви працюєте на прокатному стані?..

Її впізнали. Так було вже не раз. Багато листів надходить і до Ма-кіївки. З досить короткою адресою: «Герою війни та праці». Особливо від піонерів. Тепер з газет і журналів вони вирізують портрети Аделі Миколаївни і роблять цілком закономірним висновок: «Це — особлива людина!» А хіба ні?

З п'ятнадцяти років на фронті. У вісімнадцять у неї вже три ордени Червоної Зірки. Мала чотири поранення, і все ж після війни за комсомольською путівкою поїхала на відбудову Донбасу. Хоч була інвалідом І групи, зуміла повернутися до праці. Стала оператором прокатного стану. І трудилася так, що здобула звання Героя Соціалістичної Праці. Комуністи послали її делегатом на XXIV з'їзд КПСР. А нещодавно вона обрана депутатом Верховної Ради УРСР. Ось яка це людина!

Та хлопчикам і дівчаткам дуже-дуже важливо знати, якою вона була в дитинстві, коли носила піонерський галстук і жодна людина ще не знала, що Адель стане героєм.

ПОДАРУНОК

...Адель Миколаївна зупиняється біля вітрини з дитячими іграшками. Що ж їй тут так зацікавило? Синок Жєня вже виріс, з армії повернувся. Ляльками не бавиться. А вона розглядає саме їх. Особливо одну, блакитнооку. Схожа... Ой як схожа на ту... Мабуть, теж говорить: «Ма-ма» і очі заплющує та розплющує.

Як їй тоді самій хотілося жалібно протягнути: «Ма-а!» Покликати неньку, щоб приголубила, пожаліла.

— Матінко, де ти? Що сталося з тобою, з сестричками? Де ви поділися, коли я побігла за кип'ятком? Кажуть, ешелон розбомбили. Невже й тебе не побачу ніколи-ніколи?..

Скимлять рани. Маленька, поранена, вона лежить на госпітальному ліжку. Боляче. А сліз немає.

Вже позаду бій. Її перший справжній бій з фашистами.

Дві гранати на поясі — ось і все озброєння, що було у зв'язкового Юрка. Так назвав дівчинку командир батальйону, який підібрав її на залізничній колії, і суворо попередив:

— Після бою поїдеш до моїх батьків, а зараз ніколи возитись з тобою. Починається наступ. Наступ! Нарешті наступ!

— Будеш зв'язковим, — наказав капітан Панкратов, коли батальйон зайняв вихідні рубежі. Маленький, в'юнкий, мов ящірка, зв'язковий з наказами комбата пробирався окопами і траншеями до командирів рот. Вмить повертався з донесенням. Спритними руками лагодив пошкоджений телефонний кабель.

Зовсім близько вороги. Їх треба прогнати, вибити з Ростова.

— Вперед!

Вискочили з окопів. «В-п-е-ред!» І побігли. Строчили кулемети. Вискнули міни. Свистіли кулі, як на знайомих з дитинства кінострічках про війну. А з-під чобіт летіли, мов каміння, грудки грязюки, скуті морозом.

Адель бігла разом з червоноармійцями. Спотикалася. Довгі штани, шинель сковували, стримували рух. А вона бігла. Падали, мов скошені, люди. Та ніхто не зупинявся. Дівчинка з ходу перестрибнула через щось нерухоме в сіро-зеленій шинелі. Фашист! Убитий!.. Таким вона вперше побачила ворога. Не злякалась. А ще швидше побігла вперед. Гнати, гнати їх геть. Бити! По-справжньому страшно стало не зараз, а потім, коли Адель побачила на відбитих в окупантів вулицях Ростова шибениці і маленькі нерухомі тільця закатованих дітей. Ой, жах!

На території заводу «Ростсільмаш» ішов запеклий бій.

— Юрко! Швидше-но патрони!

Вона підносить їх. І раптом — спалах, сліпучий, як блискавка. Щось полосонуло по нозі, немов хтось підставив ногу. Впала, і в цю мить обпекло руку. Поповз туман... і чомусь припинилась стрілянина. Скоріше відчула, ніж побачила: хтось нахилився над нею, щось сказав...

Отямилася — вся в бинтах. Запах ліків. Праворуч і ліворуч бліді незнайомі обличчя.

Відчинились двері — о радість: капітан Панкратов та Володя Савицький. Прийшли, немов до доньки та сестрички.

— Добридень, Аделю! Хуткіш одужуй. Ти ж бо іменинниця через два дні. В день свята Жовтневої революції народилась. Хитра! Всі святкують твій день. Поздоровляємо з двадцять четвертою річницею Жовтня. Тепер ти — справжній воїн Червоної Армії. Прийняла бойове хрещення. Ось тобі... і капітан Панкратов вручив Аделі червоноармійську книжку.

А сержант Володя простягнув їй велику ляльку: «Це тобі подарунок на день народження від всіх нас». Ніколи в дитинстві у дівчинки не було такої гарної іграшки. До того ж лялька говорила: «Ма-а», заплющувала і розплющувала очі.

Адель подякувала, радісно усміхнулась. Притулила її здоровою рукою до себе і подумала: «Спасибі, дорогі, найближчі зараз для мене люди. За увагу. За ласку. Ви старші за мене і думаєте, що я ще дитина. Ось і ляльку принесли! Так, ще зовсім недавно я була школяркою, дівчинкою, яка б дуже зраділа цій красивій ляльці. А сьогодні я дивлюсь на неї,— а перед очима — шибениці на вулицях Ростова і розстріляні діти, які були трохи більшими за цю ляльку. Вони вже ніколи не відкриють очей і не скажуть: «Ма-ма». Я одразу стала дорослою і сильною. Бачите, не плачу. Значно більше я зраділа іншому подарунку — червоноармійській книжці. В ній написано: солдат Литвиненко А. М. Віднині я — солдат!»

Це було 5 листопада 1941 року. Сьомого листопада Аделі виповнилося рівно п'ятнадцять.

ПЕРША НАГОРОДА

...Дівчатка-школярки у синіх, малинових, білих шапочках стрибають у воду і пливуть, наздоганяючи одна одну. Вода у басейні прозора й чиста, майже бірюзова. А на ній відблиски сонця — сліпучі й грайливі. Красиво! Замилувалась.

Не можуть спогади завжди, щомиті, ходити, як тінь, за людиною. Бувають і такі хвилини, коли людина ні про що не думає, а просто радіє буттю — сонцю, небу, красі. Так, як зараз.

— Адель Миколаївна, ви плавати вмієте?..

Кивнула головою і знов задивилась на дівчат.

І не згадала, що їй вже доводилось чути таке запитання.

Важко було розібрати, почути слова в гуркоті запеклого бою. З усіх боків, ляскаючи, фиркаючи, повзуть величезні неповороткі звірі, закуті у броню. Жерла, немов жала з вогняної пащі Змія-Горинича. І вгорі, над головою, в'їдливий гул десятків моторів. Гуу-гуу-гуу. З-з-з—з-з. І... вибухи, вибухи, вибухи... Зверху, спереду, з боків... А маленький плацдарм на переправі тримається. Він ще наш, наш! За нього будуть битися до останнього подиху ті, хто ще може стріляти... Ось тоді й пролунало це запитання:

— Ти плавати вмієш? — і комісар полку наказав Аделі переплисти на лівий берег Дону.

Не яскрава гумова шапочка, як у цих дівчат, а важка металева каска була тоді на голові юної плавчихи.

А під нею донесення, написане комісаром. Про те, як відчайдушно, до останнього подиху билися з ворогом, яких той зазнав втрат. І прізвиська найвідважніших, представлених до нагород.

Не веселі зайчики, а вирви від куль танцювали на воді. Ривок, ще ривок з останніх сил — і ось уже тверда земля під ногами. В пакеті, який доставила Адель до штабу, було і її прізвисьце. За відвагу в бою, за переправу біля донської станиці дівчинка одержала тоді перший орден Червоної Зірки.

ЗНОВ ЗА ПАРТОЮ

...А на цій вулиці в 1944 році була 45-а київська жіноча школа. Одного жовтневого дня серед сотень дівчат у стареньких коротеньких платтячках з'явився старший сержант — у шинелі, штанах, у гімнастерці з трьома орденами Червоної Зірки. Він сів за вільну парту у восьмому класі.

Всі з цікавістю розглядали новачка. Коротенька хлоп'яча зачіска... А очі? Такі бувають тільки в українських дівчат — «темні, як нічка, ясні, як день». І десь у глибині приховане, стримане страждання. Адель не могла, як її нові подружки, випурхнути під час перерви на шкільне подвір'я чи збігти на третій поверх, де був її клас. Адже не так багато часу минуло відтоді, як ледь-ледь живу дівчину з перебитим хребтом витягли з-під артобстрілу. І що ж з того, що доводиться час від часу лягати в ліжку? Головне — вона ходить. Хай з паличкою, шкутильгаючи, але самостійно пересувається. Кажуть, що після такого поранення це майже чудо. Та ніхто не знав, як важко сержантові висидіти сорок п'ять хвилин на уроці. Побачивши порожнє місце за її партою, однокласниці мовчки презиралися. Розуміли: знов лежить. У чужих людей. Батько загинув. Про матір і досі нічого невідомо. А сама — інвалід. Що ж вдієш? Значить, лежати в ліжку, пити ліки й чекати, коли відступить біль, коли полегшає?! А час іде. Аделі вже вісімнадцять, а вона тільки у восьмому класі. Три роки на фронті, багато чого забула, хоч училася до війни добре.

Холодно... Електролампочка, немов каганець. Ще не на повну потужність працює електростанція. В місті затемнення — війна ще не закінчилась. Та скоро-скоро перемога. А вона вже відвоювалася. Перепочити ж не можна. Не той час. Не той характер. Бійці не здаються ніякому ворогові, навіть тому, що сидить всередині. Адель нізащо не кине навчання. І на відбудову Хрещатика вийде разом з усіма. І ще на

танці піде — ось побачите! А потім, можливо, ще стане геологом. У приміщенні школи працює геолого-розвідувальний технікум. Ось закінчить його і буде лазити по горах, ходити по тайзі, шукати корисні копалини... Треба тільки не гаяти часу. Скоріш закінчити школу. І вона сидить над книжками. З ранку до вечора. Без вихідних. За неповний навчальний рік закінчує восьмий та дев'ятий класи.

День перемоги Адель зустрічає вже десятикласницею.

★

Далеко-далеко дитинство. А піонерський галстук з нею. Герой Соціалістичної Праці Адель Миколаївна Литвиненко — почесна піонерка кількох загонів та дружин, що носять її ім'я. В Алма-Аті та Тирасполі, в Макиївці і селі Наварія, що на Львівщині, в місті Зубцові Калінінської області, в Ростові, в Бузулуці — в багатьох містах і селах живуть її хороші юні друзі.

Тисячі листів і запитань надходять на її адресу.

Адель Миколаївна не в змозі всім відповісти — стає у пригоді радіо і телебачення. Про неї знятий фільм, написано чимало рядків у газетах, журналах, радянських і зарубіжних. А діти хочуть знати все нові й нові подробиці з її життя.

Біографія її проста і разом з тим велична.

У час війни була прекрасним солдатом. У мирні дні стала чудовою робітницею. Завжди з запалом, сумлінно робила те, що було треба Батьківщині. Людям. А значить, і їй. Воювала, вчилась, працювала в повну силу своїх можливостей.

«Хай живе людина, яка не вміє жаліти себе! Її тільки дві форми життя: гниття та горіння. Боягузливі і жадливі оберуть першу, мужні і щедрі — другу, і кожному, хто любить красу, ясно, де величне». Дуже точно сказав М. Горький.

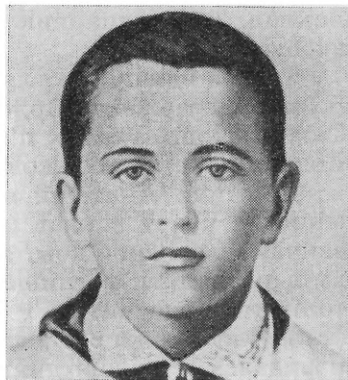
Адель Литвиненко зробила вибір. Давно. Ще тоді, коли носила піонерський галстук. В п'ятнадцять років. На все життя.

Г. ЛИТВИНОВА

П'ЯТНАДЦЯТЬ, НАВІЧНО П'ЯТНАДЦЯТЬ...

Кровопротитні бої наближалися до милого нашому серцю Дніпра-Славутича, палахкотіли кривавим полум'ям його сиві береги і кручі. Радянська Армія карбувала нестримні кроки вперед — до перемоги.

...Цієї серпневої ночі надворі було видно, як удень. Понівечене село освітлювали спалахи вибухів, вогнисті пунктири трасуючих куль,

мертвотно-білі суцвіття ракет. Здригалася земля. Та Анатолієві несила було втриматися в схованці: у суворому дзвінкоголоссі нічного бою йому вчувалася переможна пісня.

— Наші прийшли! Наші! — з радісним вигуком кинувся він навперейми воїнам у червонозоряних пілотках.

— Не йдїть туди — небезпечно! — гукав він бійцям.— Там фашистські окопи, треба в обхід.

І воїни пішли за хлопцем городами, садами, ярами. Вийшли в тил ворога. Несподіваним ударом розгромили бійці фашистський штаб, захопили документи, полонених.

На ранок хлопчина стояв перед командиром розвідувальної роти. На шиї німецький автомат, дві довгі дерев'яні гранати за широким шкіряним паском.

— Анатолій Комар! Сімнадцять років... буде восени...— і благо- гально глянув на командира.— Правду кажу, товаришу командир!

В очах командира спалахнули веселі вогники, він усміхнувся, але сказав лише:

— Ну, ну...

— Чесне піонерське!..— зовсім знітився хлопець і аж зблід, передчуваючи відмову.— Візьміть мене до себе, мені вже досить років, щоб німчуру бити. Я все вмю,— заквапився Анатолій,— і стріляти, і лимонку кидати, і... в розвідку ходити,— закінчив майже розпачливо.

— Візьміть його, дуже симпатичний хлопець! — звернувся до командира молодий сержант, років на три, мабуть, старший від Анатолія.— Він нам здорово допоміг уночі. А то не один би головою

наклав. Та й напарник у мене буде хороший,— сліпучо сяйнув білозубою усмішкою.

Толя з вдячністю глянув на бійця. Потім він не раз згадував і цю розмову, і сержанта Полозова, свого найкращого бойового побратима. Так Анатолій Комар, п'ятнадцятирічний піонер з Слов'янська, що на Донеччині, став військовим розвідником.

До війни Анатолій встиг закінчити лише сім класів. Вчився відмінно, з класу в клас переходив з похвальними грамотами. Він був звичайним хлопчиком, любив слухати спів пташок, збирати гриби, вмів розпалити вогнище в дощову погоду. Як і всі ровесники, Анатолій жадібно читав і перечитував «Чапаєва» і «Як гартувалася сталь», по кілька разів дивився фільм про невловимих месників, який називався «Червоні дияволенята», мріяв стати популярним дослідником, побувати на Місяці... Як кожен хлопчик, Толя мріяв про подвиг.

...Пекельним смерчем увірвалася в наше життя війна. Вона застала Толю на Кавказі — в черговому поході слідопитів. Дуже важко було добратися до Слов'янська. Батька дома не застав — пішов на фронт. А коли німці зайняли місто, його мати, Ольга Феофанівна, разом з дітьми пішла до родичів у село Бригадирівку на Полтавщині. Невимовно важкий і страшний то був шлях: згарища сіл і міст, трупи дітей обабіч курних шляхів. В якомусь містечку Толя побачив, як у супроводі фашистів через базарну площу їхала гарба, вщерть забита трупами юнаків і дівчат. Через драбини звисали руки, довгі дівочі коси... За гарбою — кривавий слід, вогненні цяточки на бруківці. Саме тоді він дав собі клятву: помститися ворогові, помститися жорстоко і нещадно!

На помсту випало юнакові всього кілька місяців.

Юний розвідник не раз переходив лінію фронту. Стали в пригоді його дитячі захоплення туризмом, уміння слідопита. Він майстерно обходив мінні поля, пролазив через колючі загородження, вміло користувався компасом. У латаній свитині, босий чи в стоптаних черевиках ходив Толя від села до села, збирав цінні відомості.

Ось що писала фронтова газета «Боевая красноармейская»: «Нашим передовим підрозділам, які мали далі розширювати плацдарм на правому березі Дніпра, стала на перешкоді річка. Тоді шукати місце для переправи вийшли мужні розвідники — сержант Полозов і рядовий Анатолій Комар. Під шквальним обстрілом, у крижаній воді вони вночі знайшли брід. Сміливці нагороджені: Полозов — орденом Червоної Зірки, Комар — медаллю «За відвагу».

Йшов четвертий місяць напружених фронтових буднів піонера Анатолія Комара, його помсти ворогові. В листі до матері він писав:

«Ідуть дощі. В землянках мокро... Але духом не падаємо. Згадаєм Сашу Матросова, і труднощі — дрібниця».

...Дощові темної ночі 23 листопада 1943 року група молодшого лейтенанта Колесникова пішла в тил ворога, щоб виявити його вогневі точки. Наступного дня, виконавши завдання, бійці повертались у розташування своєї частини, але раптом на узліссі біля села Онуфріївки наштовхнулися на великий загін фашистів. Зав'язався бій.

Розвідники кілька разів намагалися прорвати вороже кільце, але перешкоджав вогонь станкового кулемета. До нього найближче був Анатолій Комар. Бійці бачили, як обережно, звиваючись вужем і притискаючись до землі, поповз Толя до кулеметного гнізда. Щоб відволікти увагу ворога, розвідники викликали вогонь на себе. А коли відстань між кулеметом і юним розвідником скоротилася до 15 метрів, Толя кинув гранату. Один з кулеметної обслуги якимось неприродно вронувся вперед, впав і застиг нерухомо.

Але як тільки наші бійці кинулися в атаку, над ними знову захурчало смертельне віяло. Знову залягли. А коли підвели голови, побачили: їх Толя, їх улюбленець Толя, поривчастий і привітний юнак з очима дорослої людини, звівся на ноги. І кількома відчайдушними стрибками кинувся вперед, на кулемет. Це його останній крок — крок у безсмертя. Хто знає, про що думав Толя в цю мить... Гострий струмінь розпеченого свинцю вп'явся в тіло. Анатолій впав грудьми вперед. Кулемет глухо застугонів і замовк...

Того ж дня радянські війська звільнили Онуфріївку. На лісовій галявині, недалеко від місця загибелі, воїни поховали Анатолія — бойового побратима юного героя Олександра Матросова. Суворо пролунав трикратний салют, чулися схвильовані слова: «Ти був справжнім піонером, відважним сином Вітчизни! Ми не забудемо тебе, синку!»

...Вони виходять на бойову перевірку. Багатьох немає з нами, але вони в душі і серці кожного. І серед них — Анатолій Комар, ровесник п'ятнадцятирічних назавжди. Навічно!

У 1971 році ім'я українського піонера Толі Комара присвоєно новому теплоходу Мурманського морського пароплавства.

В. БУРБАН

СУРМАЧ СОРОК ЧЕТВЕРТОГО ПОЛКУ

БРЕСТСЬКА ФОРТЕЦЯ

Це зовсім не схоже було на пробудження. Це скоріш було продовженням якогось кошмарного сну. Так і подумав Володя в першу хвилину.

Він лежав не на своїй солдатській койці, а на підлозі, і не в казармі, а в зовсім незнайомому місці. У казармі — біла стеля, голубі стіни, а тут — ні стін, ні стелі не видно.

Усе чисто оповив чорнобурий туман, який пахне порохом, битою цеглою і ще чимось важким, задушливим. У казармі в сусідстві сплять його друзі. А тут нікого немає, тільки перекинуті койки, рвані подушки та одіяла.

Так, це, мабуть, сон. Треба тільки прокинутися, і тоді все зникне, все стане таким, яким було вчора, коли він лягав спати. Володя ущипнув себе. Стало боляче, але нічого не змінилося. Тільки чорнобурий туман наче став розвіюватися. Він хотів підвестися. Але що це? Володя злякано глянув на руку: вона була в крові. Серце стиснулося до болю. Він оглянувся. У стіні казарми велика дірка. А ось і його друзі, ось вони, вірніше, не вони, а те, що від них залишилося...

Швидше, швидше тікати! Обережно обходячи тіла товаришів, хлопчик став пробиратися до дверей.

В цю мить над головою оглушливо рвонуло. Зі стелі посипалася штукатурка, завалився перед самим обличчям верхній одвірок. Володя припав до стінки, завмер.

Війна! І так несподівано. Тільки вчора увечері, тільки вчора було так тихо, хороше...

Ні, не може бути!

Вискочивши з казарми, Володя швидко перебіг подвір'я і, припадаючи до стінки, почав пробиратися до зовнішнього укріпленого валу. Хотілося побачити своїх, обмінятися бодай кількома словами. І якщо це справді війна, взяти гвинтівку і стати до лав оборонців старої фортеці.

Нічого, що тобі ще немає й чотирнадцяти років, дарма, що ти на зріст менший від своїх ровесників. Важливе інше — вміти бити ворога. А бити його Володя зуміє, мабуть, не згірш від дорослих бійців. Недарма ж на останніх учбових стрільбах саме йому командир 44-го полку майор Гаврилов оголосив подяку. Відмінно стріляв сурмач Володя Казьмін!

Хлопчик ішов, а навколо нього безперервно рвалися снаряди і міни, вищали осколки, свистіли кулі. З боку Східного форту долинав безперервний тріск кулеметів і автоматів, глухі вибухи гранат.

Там точився запеклий бій з ворогами, там бився полк, вихованцем якого був Володя. Отуди й треба було поспішати.

На хвилину хлопчик зупинився. Дорогу йому перейшла жінка з дитиною на руках. Волосся в неї було скуйовджене, одяж подерта, місцями пропалена. Дитина була мертва.

Мурашки забігали по спині Володі, до горла підступали сльози. І він остаточно зрозумів: це війна. Війна, смерть, руїни...

БОЙОВЕ ХРЕЩЕННЯ

— Йдіть за мною!

Цей спокійний, трохи хрипливатий голос примусив Володю здригнутися: таким несподіваним був він серед безперервного гуркоту. Хлопчик озирнувся і побачив лейтенанта з автоматом на грудях і гранатами за поясом.

Короткими перебіжками — лейтенант попереду, а Володя за ним — добігли до Східного форту. Був саме розпал бою. Ховаючись за танками, гітлерівці йшли в атаку. В очі Володі чоґось запав один худий, довгий, із срібними погонами та у високому зеленому кашкеті з білою кокардою. «Офіцер», — майнула думка.

Швидко приєднавшись до червоноармійців, хлопчик вистрілив з карабіна.

Довгий, змахнувши руками, впав на землю.

— Ось тобі, фашистська гадюко! — крізь зуби прошепотів Володя і почав цілитися в другого фашиста, що біг з ручним кулеметом напервіс. І цей розтягнувся, не добігши до форту.

Але атака тривала.

Поливаючи розпеченим металом укриття червоноармійців, на форт насували важкі танки, бігли автоматники.

«Танк кулею з гвинтівки не зупиниш», — з тривогою подумав Володя і радісно крикнув: на одному з фашистських танків спалахнув вогонь, і він, схилившись набік, палає.

— Здорово!

Минула хвилинка, а може, дві, і кинута чиеюсь дужою рукою в'язка гранат зупинила другий танк. Невдовзі запалав і третій. Інші повернули назад. Втекли і автоматники.

Атаку відбито. Стало наче тихше.

Але тиша була дуже короткою.

На форт знову пішли фашистські танки; вдарила артилерія, зацокотіли кулемети.

І знову припали до землі бійці, знову один за одним почали падати гітлерівці.

Аж до самого вечора не припинялись атаки. Не шкодуючи солдатів, танків, боєприпасів, німецьке командування хотіло що б то не стало знищити фортецю першого ж дня свого віроломного нападу на Країну Рад.

Але ворогові це не вдалося. Не вдалося фашистам захопити фортецю і на другий, третій, п'ятий день... Падали старі мури, рідшали лави червоноармійців, але ті, хто залишався в живих, трималися стійко, стояли на смерть.

Якось серед оборонців Східного форту під час затишшя з'явилася дівчина. Вона шукала сурмача 44-го полку.

— Я сурмач, — озвався Володя.

НАКАЗ КОМАНДИРА

Дівчина передала йому наказ командира полку майора Гаврилова йти до госпіталю на допомогу санітарам.

Одверто кажучи, Володі не хотілося залишати форт. Тут він пізнав, що таке справжній бій, тут уперше в житті за відвагу командир від імені служби оголосив йому подяку. Але наказ є наказ, і Володя пішов слідом за дівчиною до госпіталю.

Госпіталь розмістився під зовнішнім валом, у будинку з залізобетонним перекриттям і товстими мурами. Бомба чи снаряд не могли влучити сюди. Лікарі, санітари працювали у відносній безпеці.

«Тому мене сюди й направили, — ображено подумав Володя, — мовляв, ще дитина, треба берегти».

Поранених було багато. Одні марили в непритомності, другі корчилися від болю і скреготіли зубами, треті лежали тихо, нерухомо і дивилися в одну точку згасаючими очима. Це були тяжкопоранені. Жоден легкопоранений у госпіталі не затримувався. Зроблять йому перев'язку, він закурить, схопить гвинтівку — і нагору.

А до госпіталю приносили все нових і нових. Лікарі й сестри не встигали їх перев'язувати, не кажучи вже про те, що багатьох треба було негайно оперувати. А тут ще необхідно одних напоїти, інших нагодувати.

Все це побачив Володя, і йому стало соромно за свою недавню образу на командирів наказ. У госпіталі він був, мабуть, більш потрібний, ніж на форті.

Немов на підтвердження його думок хлопчика покликав голов-лікар:

— Льодовник знаєш де?

— Знаю. Під внутрішнім валом.

— Йди і неси звідти лід і продукти для поранених. Тільки будь обережний — місцевість прострілюється.

Так Володя став постачальником госпіталю.

«ГОТОВИЙ ПРОДОВЖУВАТИ СЛУЖБУ!»

Госпіталь — льодовник, льодовник — госпіталь — цим маршрутом він пробирався по кілька разів на добу. Туди з порожнім мішком, а назад — згинаючись під важким вантажем. І весь час завивали над головою снаряди, вищали міни. Думати про свою безпеку ніколи було. Льоду і продуктів треба було багато, а доставляти, крім Володі, нікому. І він старався, вибиваючись з останніх сил. Нестерпно ніла спина, підкошувались ноги, пливли перед очима жовті кола, а хлопчик йшов і йшов. Так треба було, і так діяли оборонці фортеці — вони робили все, що треба було, все, що могли робити. І Володя робив усе, що міг.

Одного разу, повернувшись з льодовника, Володя доповів про свій рейд головному лікареві і вже хотів було йти назад, але тут-таки впав на підлогу.

Лікар тривожно схилився над ним, помацав пульс, і на його обличчі з'явилася сумна усмішка. Володя спав, як то кажуть, мертвим сном. Санітари бережно підняли хлопчика і віднесли в найдальший куток госпіталю. Хай поспить...

Володя не пам'ятав, скільки часу спав він.

Коли прокинувся, то відчув у всьому тілі легкість і свіжість.

І хлопчик доповів головному лікареві:

— Сурмач 44-го полку Володимир Казьмін готовий продовжувати службу!

Головний лікар уважно подивився в запалі очі хлопчика і зовсім не по-командирському, а якимось тепло, по-батьківському сказав:

— Ось що, Вовко, наказ тобі буде отакий — спочатку як слід поїж, а потім можеш дві години відпочивати.

Дві години відпочивати!.. Цей час він проведе на своєму Східному форті з карабіном у руках.

Володя пробрався на Східний форт, де над головами оборонців, яких залишилося зовсім мало, безперервно дзижчали кулі і рвалася шрапнель.

«СПАСИБИ, СИНКУ, ДОБРЕ В ТЕБЕ СЕРЦЕ...»

А фашисти знову йшли в атаку. Вони знали, що на форті залишилося дуже мало людей, що більшість складів з боєприпасами загинула під уламками мурів і червоноармійці бережуть кожного патрон, кожну гранату. Фашисти знали про це і тому йшли на приступ на весь зріст, засукавши рукава, не поспішаючи і зловісно.

Червоноармійці мовчали. Не стріляв і Володя, хоча давно взяв на мушку правофлангового.

Гітлерівці все ближче і ближче. Дедалі сильніше стискує Володя ложе карабіна. «Чому немає команди, чому ніхто не стріляє?» — думає він.

Ще хвилина, друга, і фашисти підійдуть зовсім близько!..

І раптом коротке, але тверде:

— Вогонь!

Володя не чув пострілу свого карабіна. Він злився з дружним тріском кулеметів і автоматів. Хлопчик тільки відчув легкий поштовх у праве плече і побачив, як гепнувся на землю правофланговий.

Впали й інші гітлерівці — хто, підкошений кулею, хто, рятуючись від неї. Але червоноармійці не припиняли вогню. Вони розстрілювали тих, хто повз і біг короткими перебіжками, щоб не допустити їх до форту. Адже в рукопашній сутичці важко буде устояти перед такою лавиною озвірилих гітлерівців. І фашисти не витримали, побігли назад.

Володя зітхнув з полегкістю. Поруч нього хтось теж сильно зітхнув. Сурмач повернув голову і побачив літнього вусатого кулеметника. Той, старанно витираючи пілоткою обличчя, теж дивився на нього.

— Ти звідки такий узявся? — спитав кулеметник.

— А я в госпіталі був, допомагав. Тепер я тут... відпустили на дві години...

— Страшно? — в очах кулеметника заграли хитруваті вогники.

— Не дуже, — відповів Володя.

— Ти б води приніс, синку. Хлопці від жаги пропадають. Вона, клята, сильніше, ніж фашисти, діймає.

Принести води! Легко сказати. А де ж її візьмеш, оту воду? У госпіталі тяжкопораненим і то дають по краплині, не більше, а самі лікарі й сестри майже зовсім не п'ють. І все тому, що під час першого ж бомбування фашисти розбили водопровід.

Щоб дістатися до Муховця чи Бугу, особливо вдень, годі й думати, уся місцевість прострілюється.

Володя знав, що окремі сміливці ходять до Муховця і не без успіху. Отже, і він може піти.

— Я вам, як смеркне, принесу води, — пообіцяв Володя.

У червні сутеніє повільно. Здається, і сонце вже давно зайшло, а навколо ясно і видимість така, як у похмурий зимовий день. Але найгірше те, що раз у раз спалахує вогонь вибухів, небо перерізають білі дуги ракет, обережно промацують місцевість прожектори.

Довго лежав Володя в укритті, дожидаючи зручної хвилини. От яскравий промінь прожектора повільно проповз понад берегом, сковзнув по воді, трохи затримався і повернувся назад. Згас, потім знову почав щось шукати на березі і в річці. Це повторювалося через рівні проміжки часу.

З цих проміжків Володя й вирішив скористатися для перебіжки. Десять-дванадцять кроків зробити, потім упасти в яку-небудь воронку або за камінь і дождити, поки згасне прожектор. Тільки б фляжки не підвели. Їх аж дванадцять, і деякі не обшиті. Можуть задеренчати.

План був вдалий. До самої річки Володя добіг непомітно. Потім ліг у воду так, щоб на поверхні залишився тільки ніс, і почав наповнювати фляжки.

Зрадівши від успіху, Володя пробирався назад не дуже обережно. І коли до прикриття залишалось якихось п'ятнадцять-двадцять кроків, по ньому раптом сковзнув і завмер промінь прожектора. Ледве встиг Володя кинутися на землю, як, захлинаючись, зацокотів кулемет, потім одна за одною вибухнули рядом три міни.

Хлопчик лежав ні живий ні мертвий. В ушах дзвеніло, боліла голова, руки і ноги стали чогось неслухняними. Володя спробував підвестися і зразу ж упав непритомний.

Прийшов він до пам'яті від того, що хтось вологою рукою провів по його обличчю.

— Фашисти! — різонула пам'ять страшна думка. Володя рвонувся, але на нього цикнули.

— Лежи, не ворухись! Ми свої, — шепотів голос. Але в цю мить пробіг промінь прожектора. Сурмач все-таки встиг помітити обличчя того, хто говорив: це був лейтенант, якого Володя зустрів у перший день війни.

— Повзти зможеш? — спитав лейтенант.

— Здається, зможу.

І от вони втрюх — попереду лейтенант, за ним Володя, а ззаду прикордонник — поповзли до фортеці.

Через півгодини Володя був коло Східного форту. Світало. Було майже тихо. Тільки зрідка долинали одиночні постріли або коротка кулеметна черга. Володя знайшов кулеметника і дав йому фляжку:

— Ось, пийте...

Кулеметник обережно, немов коштовний скарб, взяв у руки фляжку, потримав трохи і підніс до губів. Заплющивши очі, він ковтнув кілька разів.

— Ух ти! — його потріскані губи розтягнулися у щасливій усмішці. — Ну, тепер мене надовго вистачить. Бережись, фашистський гаде! — погрозив він великим, але дуже худим кулаком.

— Ви пийте, пийте ще, — попросив Володя.

— Спасибі, синку. Добре в тебе серце, — сказав кулеметник. — Тільки знаєш, є у наших людей така приказка: сам з'їж хоч вола — одна хвала. Інші теж хочуть пити. Ото й віднеси їм. А мені поки що досить.

Від червоноармійця до червоноармійця переходив Володя і давав кожному флягу. Бійці брали її тремтячими від нетерпіння руками, припадали до шийки, але, як правило, ковтнувши два-три рази, відривалися і, віддаючи фляжку назад, просили:

— Неси далі. І там пити хочуть...

Коли Володя повернувся назад, було зовсім ясно. Почалася нова атака.

Безперервно били гармати і міномети, один за другим пікірували бомбардувальники, кидаючи на форт сотні кілограмів смертельного вантажу. Відстрілюватися не було ніякої рації, і оборонці форту лежали нерухомо в укриттях.

Після артнальоту і бомбування Володя обережно підвів голову й подивився на вусатого кулеметника. Його обличчя було в крові.

— Вас поранено? — злякано спитав він.

— Еге, синку. Побудь-но біля кулемета, поки я заскочу вниз, зроблю перев'язку.

Невдовзі ворог знову почав шалений артналіт. Снаряди рвалися по всьому форту. Один з них упав поряд з кулеметом.

Володя побачив тільки великий сніп полум'я і... полетів кудись у темну безодню...

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ

...Володя піднімає важкі повіки. Над ним знайоме вусате обличчя, і навколо обличчя — змарнілі, змучені. Вони кивають ліворуч, праворуч. А за ними — чужі, в мундирах жаб'ячого кольору.

— Фашисти!

Володя хоче підвестись, але чийсь руки міцно тримають його.

— Лежи, лежи...

Це говорить вусатий кулеметник. Він несе Володю на руках...

Згодом, коли Володя трохи одужав, кулеметник розповів йому про все, що сталося тоді. Вибухом снаряда Володю сильно контузило — і стріляти він не міг. Та коли до кулемета підбігли фашисти і хотіли забрати його, хлопчик несвідомо вчепився за ручки і ніяк не хотів їх випускати. Гітлерівець замахнувся на нього штиком. Але в цю хвилину підбіг кулеметник і схопив Володю на руки. Так їх і ще кількох червоноармійців захопили в полон...

Через кілька днів до табору привели групу військовополонених. Серед них був хлопчик. Володя уважно подивився на нього: він здався йому знайомим.

«Де ж я бачив його? — пригадував він. — Еге ж...»

І Володя Казьмін виразно згадав мирний Брест. Був один з чудових весняних днів. Він гуляв з товаришами. На одній з вулиць вони помітили хлопця у такій самій, як і в них, формі. Подивилися один на одного, але так і не познайомилися. Хтось з хлопців тоді сказав:

— Це Петя Клипа — сурмач 333-го стрілецького полку.

Більше хлопці в мирні дні не бачилися. І от зустріч...

— Петя?

— Володя?

— Що думаєш робити?

— Тікати. А ти?

— Теж.

І вони потиснули один одному руки.

...Чим закінчиться ця, вже восьма чи десята втеча з фашистської неволі?

Тихо, сторожко йдуть глухими стежками два маленькі герої. А десь попереду вже чути хвилюючий гуркіт радянської артилерії. Наші наступають!..

На початку війни Володимиру Казьміну не було і чотирнадцяти років. Після перемоги він почав працювати на одному з підприємств нашої країни.

Є. КУРТО, П. ТКАЧОВ

ДОЛЯ ЮНОГО ТРУБАЧА

Петя сидів з товаришами на березі Десни. Його чорне волосся було скуйовджене, а загоріле обличчя — задумливе. Подивившись на друзів, Петя голосно сказав:

— Поїду, мабуть, до брата Миколи на кордон, у Брест. Він там служить командиром музикантського взводу. Залишусь у полку. От добре буде!

Петя Клипа

Хлопці посмутніли. Не хотілося їм розлучатися з своїм другом, який умів вигадувати дуже цікаві ігри. Одного разу його відзначив навіть піонервожатий за участь у військовій грі.

Через кілька днів хлопчик поїхав до брата.

У полку малого хлопчика з ясними голубими очима зустріли радо, оточили увагою й піклуванням, зарахували трубачем у музикантський взвод.

Так Петро Клипа став сином 333-го стрілецького полку. Він швидко звик до своєї сім'ї, полюбив службу і старших товаришів. Мав подяки за відмінну стрільбу.

Батько Петі — Сергій Трохимович Клипа — потомствений залізничник, старий більшовик. Із зброєю в руках завойовував він Радянську владу, потім працював на Брянському залізничному вузлі. Загинув він, рятуючи життя товаришів під час катастрофи. І залишилась Меланія Василівна Клипа з п'ятьма дітьми. Старший син Іван, як і батько, працював на залізниці. Другий — Микола — в 1940 році добровільно пішов у Червону Армію. Його приклад наслідував Василь. Їхнім шляхом пішов і Петя.

...Пізній вечір 21 червня 1941 року. Фортецю оповила нічна темрява. Петя заночував у казармі. Йшла репетиція. Оркестр готувався до концерту художньої самодіяльності, що був призначений на неділю 22 червня. Юний трубач допізна розучував свою партію в увертюрі до опери Бізе «Кармен».

На світанку страшний гуркіт струснув будинок. Це гітлерівські полчища, які підступно напали на нашу країну, почали обстрілювати і бомбардувати Брестську фортецю. Падали стіни, навколо бурхало полум'я. Багато хто з його однополчан, що були в казармі, загинули.

Петя вибіг у двір. Там метушились жінки з дітьми: вони падали, підкошені осколками бомб і снарядів. Здрігалась земля. Петя відчув, як щось вдарило в руку, зачервоніла кров на рукаві... В голові запаморочилось, і він упав.

...Тільки тепер Петя зрозумів, що почалась війна.

Зібравши всі сили, він підвівся й пішов у підвал. Нашвидку перев'язавши поранену руку, Петя зайняв спостережний пункт на покрівлі уцілілого крила казарми. Фортецю пікірували десятки ворожих літаків, а до її стін наближались фашистські танки, бігли сотні ворожих солдатів. Петя бачив, як кинулись у першу штикову контратаку бійці 84-го стрілецького полку, як, охоплені полум'ям, загинули лейтенант і старшина, підбивши фашистський танк, бачив, як тяжко поранений і контужений прикордонник Сергій Бобрьонок, знищуючи ворогів одного за одним, втрачав свідомість і, опритомнівши, знову продовжував стріляти в фашистів.

Мужність Бобрьонка наповнювала завзяттям серця радянських воїнів. За командою офіцерів Саніна і Потапова бійці зайняли місця коло амбразур першого і другого поверхів.

Старший лейтенант Потапов наказав Петі йти до сховища, де були жінки й діти. Але Петя категорично відмовився.

— Ми, — показав він на своїх ровесників Колю Новикова і Петю Котельникова, — німців не боїмось, стріляти вміємо.

Тоді Потапов призначив його спостерігачем, а пізніше своїм зв'язковим.

Навколо вибухали снаряди, дзижчали кулі; над фортецею кружили ворожі літаки, клубочився дим.

І серед цього пекла Петя пробирався між руїн, передаючи накази командира бійцям. А коли захисники фортеці пішли в атаку, то разом з усіма пішов і Петя Клипа. Він відчув себе повноправним бійцем серед цих мужніх людей.

Охоплені люттю, солдати вискакували з руїн і під залізною зливою кидались на ворога. Разом з усіма Петя ходив у контратаку, поливав кулеметним вогнем фашистів, що підступали до фортеці, виносив поранених.

Так пройшов перший тиждень нерівної боротьби з ворогом. У захисників фортеці не вистачало боєприпасів. Юний герой разом з іншими бійцями не раз пробирався в тил ворога, допомагав здобувати кулемети, автомати й снаряди. Майже щоночі, вибравши зручний час, з казанком у зубах, під шаленим вогнем він підповзав до Бугу і Муховця по воду для поранених і дітей. Пробираючись у зруйновані продовольчі склади, Петя приносив цукор, сухарі.

Петя Клипа був свідком і учасником багатьох героїчних подвигів бійців безсмертного гарнізону. Але про один із них згадує він з особливим хвилюванням.

«Це трапилось через два тижні після початку боїв,— розповідав він.— Наша група намагалась пробитися крізь вороже кільце на другий берег Бугу. По дорозі до річки ми зустріли прикордонника, що якимсь чудом уцілів. Він лежав на одному з секретних постів прикордонної застави, який зайняв в ніч на 22 червня. У бійця був ручний кулемет, гвинтівка, багато гранат і патронів. Почорніле обличчя й запалі очі свідчили про надлюдське напруження, про голод, спрагу і безсоння.

Ми вирішили пробиватись далі і запропонували йому йти з нами. Але прикордонник, ледве розімкнувши пересохлі губи, відповів: «Моє місце тут, і нікуди я звідси не піду». Цей боєць залишився в нашій пам'яті як зразок стійкості й мужності захисників Брестської фортеці.

Голодні, стомлені, під шаленим вогнем противника ми форсували Буг. З 120 чоловік нашої групи вціліло лише 9. Знесилені, добрались ми до лісу і після багатьох безсонних ночей заснули, мов убиті. Фашисти вистежили нас і поранених, сонних схопили. Так ми опинились у Брестській тюрмі...»

Вибравши зручний момент, Петя Клипа разом з бойовими товаришами втекли з полону, але їх знову спіймали. На цей раз Петра відправили в фашистську Німеччину і продали, як раба, багатому землевласнику. Визволила його Радянська Армія.

Зараз Петро Сергійович Клипа живе в одному з будиночків на околиці Брянська недалеко від заводу, на якому він працює токарем.

О. РОГОТЧЕНКО

ВАЛЯ-ПОНЕРКА

Батько Валі, Іван Іванович Зенкін, був старшиною 333-го полку, що в цей час знаходився в самому центрі Брестської фортеці, в так званій цитаделі. У травні 1941 року дівчинка відсвяткувала своє чотирнадцятиріччя, а 10 червня, схвильована, радісна, вручила своїй мамі похвальну грамоту за сьомий клас.

Минуло кілька днів. Був теплий червневий вечір. Валя сіла почитати трохи та й заснула з книжкою в руках. Прокинулась дівчинка від страшного гуркоту.

Горіли будівлі 333-го полку. Вогняні язики лизали телеграфні стовпи, свічками палали дерева. Батько, наспіх одягнувшись, міцно обняв матір, поцілував Валю і вибіг з кімнати. Вже в дверях крикнув:

— Зараз же в підвали!.. Війна!..

Він був солдат, і його місце було серед бійців, оборонців фортеці. Більше Валя вже ніколи не зустрілася з батьком.

Опівдні з групою жінок і дітей Валя та її мати потрапили в полон. Фашистські солдати погнали їх на берег Муховця. Одна поранена жінка впала на землю, і товстий фельдфебель почав бити її прикладом гвинтівки.

— Не бийте її, вона ж поранена! — раптом закричала Валя, вивравшись з рук матері. Фельдфебель, скрутивши дівчинці руки, щось закричав, показуючи рукою на подвір'я фортеці. Але Валя не розуміла його. Тоді заговорив перекладач.

— Пан фельдфебель повинен застрелити тебе, та він дарує тобі життя. За це ти підеш до фортеці і скажеш радянським солдатам, щоб здавались. Негайно! Коли ж ні, то всі будуть знищені...

Фашисти поведи дівчинку до воріт, штовхнули в плечі, і Валя опинилася на подвір'ї фортеці серед грізного вихору вогню, вибухів мін і гранат, під зливою куль.

Дівчинку побачили захисники фортеці.

— Припинити вогонь! — закричав командир. Прикордонники втягли Валю в підвал. Вона довго не могла відповідати на запитання, тільки дивилась на бійців і плакала від хвилювання і радості. Потім розповіла про матір і муки маленьких дітей на березі Муховця, про поранену жінку, яку бив прикладом чужинець, про ультиматум фашистів.

— Не здавайтесь, — благала Валя, — вони убивають, знущаються.

В тяжких боях минула ніч. Героїзм бійців, вигляд обгорілих прикордонників змусили Валю забути про свій страх. Вона підійшла до командира.

— Товаришу лейтенант, поранених треба перев'язувати. Дозвольте мені.

— А ти зумієш, не побоїшся?

Валя тихо відповіла.

— Ні, не боїтимусь.

Вдруге я побачив Валю, коли забіг на хвилинку до лазарету відвідати своїх товаришів. Разом з жінками піонерка доглядала за пораненими. Її скоро полюбили всі і оберігали. І не було серед нас людини, яка б не ділилась останнім кусочком солдатського цукру з Валею — нашою маленькою санітаркою.

На сьомий день війни я був поранений, і товариші віднесли мене до напівзруйнованого підвалу-лазарету. І знову я зустрівся з Валею. Пам'ятаю, відкриваю обважнілі повіки, глянув, а переді мною вона — маленька дівчинка. Вона вправно, як доросла, робить перев'язку.

Валя Зенкіна

— Спасибі, Валю!

А за руїнами стін чути викрики оскаженілих фашистів: штурмують. До бійниць стали всі, хто міг тримати зброю, навіть жінки. Я спробував стати на ноги, але не зміг. Тоді Валя підставила мені своє плече:

— Тримайтесь, я здужаю...

Так і добрався я до бійниці, спираючись на дитяче плече.

Відтоді минуло багато років. Випадково я дізнався, що Валя тепер проживає в місті Пінську, нагороджена орденом Червоної Зірки. Вона — мати двох дітей. І, напевне, для багатьох вона не просто Валя, а Валентина Іванівна Зенкіна. А для нас, учасників Брестської епопеї, вона назавжди залишиться Валею, Валею-піонеркою...

С. БОБРЬОНОК,

учасник оборони Брестської фортеці

ПОНЕР-РОЗВІДНИК ВОЛОДЯ ДУБІНІН

Якщо ви потрапите в місто Керч, місто двох морів — Чорного і Азовського — і, прогулюючись по головній вулиці Леніна, перетнете вулицю маршала Ворошилова, то на розі вам впаде в очі синя табличка:

ВУЛИЦЯ ВОЛОДИ ДУБІНІНА

Якщо ж ви захочете дізнатись докладніше про те, чиїм іменем названа ця вулиця, підіть у музей. Там, у залі, де зібрані матеріали про славних кримських партизанів, ви побачите портрет хлопчика років тринадцяти-чотирнадцяти. З-під упертого, високого й чистого

лоба на вас глянуть дуже великі, веселі й допитливі очі, і мимоволі ви залюбуєтесь відкритим і надзвичайно милим обличчям. Це портрет Володі Дубініна, «нашого Володі», як любовно називають, згадуючи його, в Керчі. Ім'я керченського піонера увійшло в історію безстрашної боротьби радянських людей за визволення Криму, за встановлення миру в усьому світі.

Це ім'я занесено в «Книгу пошани піонерської організації ім. В. І. Леніна».

Бронзовий бюст юного героя ви побачите перед фасадом середньої школи, названої ім'ям Володі Дубініна.

ПРИГОДИ ЮНОГО ДОСЛІДНИКА

Якщо ви попросите Володину маму, Євдокію Тимофіївну, розповісти про сина, вона пригадає немало історій, які часто траплялися з Володею. Він був невгамовний, діяльний, завжди прагнув здійснити в житті те, що сповнювало мріями його гарячу голову.

В ящиках Володиного стола зберігалось багато якихось інструментів, цвяхів. Звідти вилазив на світ божий неслухняний дріт, капала розлита кислота, пахло чимсь їдким...

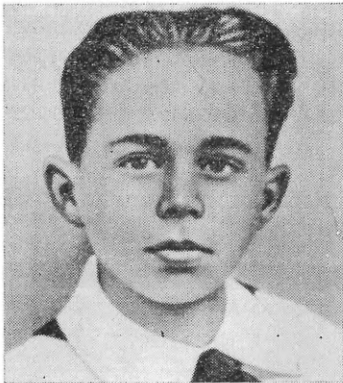
Іноді на Володиному столі щось вибухало, наповнюючи кімнату задушливим димом. Володя завдавав матері немало клопоту. Але сердитись на Володю було важко: прямодушний, дуже чесний, він ніколи не говорив неправди і сам одверто в усьому признався.

Євдокія Тимофіївна тихо розповідала нам про свого сина, коли ми вперше прийшли до неї й сиділи в чистенькій кімнатці, під портретом, що висів на стіні.

І Володина сестра, Валя Дубініна, яка була старша за свого брата майже на два роки, вставляла слівце, щоб доповнити розповідь матері, коли та що-небудь не могла пригадати. Ми дізнались, що до війни сім'я Дубініних складалася з чотирьох чоловік. Про це нагадувала велика сімейна фотографія в рамочці під склом. На ній неважко було впізнати зовсім ще моложаву тоді Євдокію Тимофіївну, і Валю, ще дівчинку, і самого Володю, остриженого, восьми- або дев'ятилітнього.

З ними був знятий огрядний, добродушний чоловік, наголо британський, який сидів, ледве помітно усміхаючись, ніби оглядаючи всю свою сім'ю. Він був у просторому двобортному піджаку, але з його вигляду і фігури, з виправки можна було вгадати, що це людина, яка звикла до військового костюма.

То був Володин батько, Ничипір Семенович Дубінін, партизан громадянської війни. Він був моряком. І Володі разом з матір'ю довелося

Володя Дубінін

немало поїздити від Чорноморського берега до берегів Заполяр'я. Там, у Мурманську, на пароплаві «Красін», де служив батько, Володя швидко здружився з усією командою. Він швидко взяв, як збудована машина, але й тут не втримався від «дослідів». Одного разу, коли кочегари й машиністи милися в корабельній лазні, Володя, який залишився сам у машинному відділенні, почав «досліджувати» рукоятки кранів, крутити їх і ненароком випустив пару з котла. Зразу ж припинилась подача води в лазню, і намілені кочегари, смугасті від не змитої ще кіптяви, кинулись крізь хмари випущеної пари в машинне відділення, де переляканий «дослідник» сам у всьому признався.

Розпитайте стару шкільну вчительку Юлію Львівну Файст, вона наведе немало прикладів з шкільного життя Володі, коли чудово виявлялась його душевна прямота, суворості чесність у стосунках з товаришами, смілива справедливість у міркуваннях.

Якщо ви спитаєте колишніх авіамоделістів з Керченського будинку піонерів, вони скажуть вам не без гордості, що піонер Володя Дубінін у їх гуртку був одним з найкращих юних авіаконструкторів міста. Його моделі ставили рекорди, і всі пам'ятають, як він побудував «І-16», маленьку модель винищувача, як мріяв він: «Ось скоро полетить моє пташенятко»...

Багато ще можна взнати про Володю Дубініна від його друзів, рідних, школярів, але найцікавіше, найголовніше розкажуть про нього колишній командир партизанського загону Лазарев або Володин дядько, бойовий соратник його батька в молодості, Іван Захарович Гриценко, його син, найближчий друг і двоюрідний брат Володі Іван Гриценко, або партизанський повар Яша Манто, а також партизани Володимир Жученков, Ніна Ковальова та інші.

Після війни вони повернулись до своєї мирної праці, але ніхто з них не забув п'ятдесяти діб, проведених у сирому мороці каменоломень Старого Карантина, поблизу міста Керчі.

За кілька днів до Великої Вітчизняної війни Володя повернувся з Артеку. Він так загорів під благодатним сонцем, що його прозвали «галчечням». Володя повернувся з Артеку поздоровілий, сповнений всіляких планів на літо. Але... почалась війна. Батько пішов у військовий флот. Упевнившись, що в його віці «на війну ще не приймають», Володя почав міркувати разом з своїми ровесниками над тим, як у себе вдома можна допомогти далекому фронту. Він став вожаком тимурівців. У багатьох сім'ях фронтовиків скоро почали вважати своєю людиною великокого, круглолобого хлопчину з червоним галстуком, який він знімав, коли був незадоволений собою або коли яка-небудь справа, не доведена до кінця, лежала на його совісті... Піонери збирали пляшки, які можна було перетворити в протитанкові снаряди, наповнивши їх горючою рідиною. По збиранню пляшок ланка Володі Дубініна зайняла перше місце в усьому місті.

А фронт наближався. Наприкінці літа німці почали наступати на Кримський півострів. Уночі ворожа авіація бомбила місто. Дубініни переселились до Володиного дядька в селище Старий Карантин.

Тут хлопець звичайно проводив свої літні канікули. Тут він з своїм двоюрідним братом Ванею Гриценком і з іншими хлопцями грав у війну червоних партизанів проти білогвардійців. Якось діти умовили Івана Захаровича Гриценка повести їх у каменоломні. І там, глибоко під землею, пробираючись із свічками в руках по таємничих кам'яних галереях, вони побачили вибиту на камені зірку і під нею напис: «Тут у 1919 році жили і воювали за Радянську владу червоні партизани Старокарантинського загону Ничипір Дубінін і Іван Гриценко». Ніби зачаровані, стояли тоді хлопчики перед цією пам'яткою про бойову, революційну молодість батьків.

А тепер, коли Володя прийшов у Старий Карантин, то побачив біля входу в каменоломню автомашини, вози, навантажені ящиками, мішками, бочками. Усе це спільно зносили в чорні надра каменоломні. Спочатку хлопчик подумав, що під землею влаштовують склад, щоб зберегти продовольство від наступаючих німців, але потім догадався, що справа тут серйозніша. Ваня Гриценко знав цю таємницю, але довго не відкривав її Володі. І не зразу вдалося Володі дізнатись, що під землею, в таємничих надрах каменоломень, комуністи міста організовують партизанський загін. Володя кинувся до Івана Захаровича Гриценка, почав просити його поклопотатись, щоб його прийняли в підземний загін.

Партизанські розвідники
Володя Дубінін,
Толя Ковальов, Вана
Гриценко

Командир цього підземного партизанського загону, колишній моряк Олександр Федорович Зябров, добре розумів, які жорстокі випробування чекають людей у каменоломнях. Тому він приймав у загін тільки таких людей, за яких був певен, що вони можуть витримати будь-які труднощі. Але, мабуть, Гриценко зумів розповісти командирові про свого небожа. Зябров повірив старому партизанові і зарахував Вову Дубініна в загін.

— Можливо, з нього й розвідника доведеться зробити, — задумливо сказав він.

— По-моєму, з Вови доброго бійця можна зробити, — впевнено відповів дядько Іван. — Він з нашої породи.

Бої наближались, німці були вже на підступах до міста.

6 листопада 1941 року, у переддень Жовтневого свята, партизани почули по радіо голос Москви. Кожний запам'ятав почуті слова як наказ Вітчизни і партії: «Знищити до одного всіх німецьких окупантів, які пробрались на нашу батьківщину, щоб її поневолити». На другий день партизани спустились у підземні каменоломні, де 22 роки тому переховувались славні борці за Радянську владу.

П'ятдесят днів і п'ятдесят ночей пробув партизанський загін під землею. П'ятдесят днів і п'ятдесят ночей пробув з партизанами в підземній кріпості піонер Володя Дубінін. Довідавшись, що в каменоломнях партизани, німці всіма способами намагались знищити загін смільчаків, але партизани відбили всі спроби фашистів пробитись у каменоломні, знищили півтора гітлерівців. Німці кидали в каменоломні бомби, намагались отруїти партизанів задушливими газами, замурувати їх заживо; усі входи, усі щілини були залиті бетоном і заміновані ззовні. Але партизани не здавались. Вони пішли на гли-

бину 60 метрів. Відокремлені 60-метровою товщею каменю від усього живого, від світла, від наземного повітря, втрачаючи лік днів і ночей, партизани жили за точним трудовим розкладом, додержуючи правил бойової дисципліни. У вільні часи проводили військові й політичні заняття, читали вголос книжки, які взяли з собою в підземелля. Відсвяткували вони під землею і День Конституції.

Люди скучили за зірками. Іноді вночі молоді партизани підповзали до відкритого отвору шахти і тихенько милувалися знизу крихітним кляптиком зоряного неба, яке синіло там, нагорі... Але чорна фігура німецького вартового затуляла зірки, і при найменшій небезпеці звернувшись догори починали сипатись фашистські гранати.

Німці оточили всю місцевість, обгородили її колючим дротом, замінували всі підступи. За наказом німецького командування жодна жива душа не сміла появлятися у цьому районі. Але юний розвідник Володя Дубінін та два його товариші — Ваня Гриценко і Толя Ковальов — ухитрились пробиратись на поверхню через потаємні щілини. Помітивши ці входи, німці замурували й їх. Залишилась одна щілина — зовсім маленька, через неї міг вибратись нагору тільки гнучкий, виверткий Володя. Він ходив у розвідку, доставляючи партизанам найцінніші відомості.

Володя дуже скучив за матір'ю й сестричкою. Якось він підкрався до вікон будиночка Гриценків і зазирнув у вікно. Він побачив стомлене обличчя матері, побачив сестру, але, пам'ятаючи про обов'язок розвідника і важливість дорученої йому справи, стримав себе, не кликав...

Одного разу, коли Володя повертався в партизанський загін, виявилось, що німці вже замурували отвір, з якого він виповз кілька годин тому. Довго повзав хлопець по замінованому камінню в кількох кроках від німецьких вартових, поки знайшов іншу щілину.

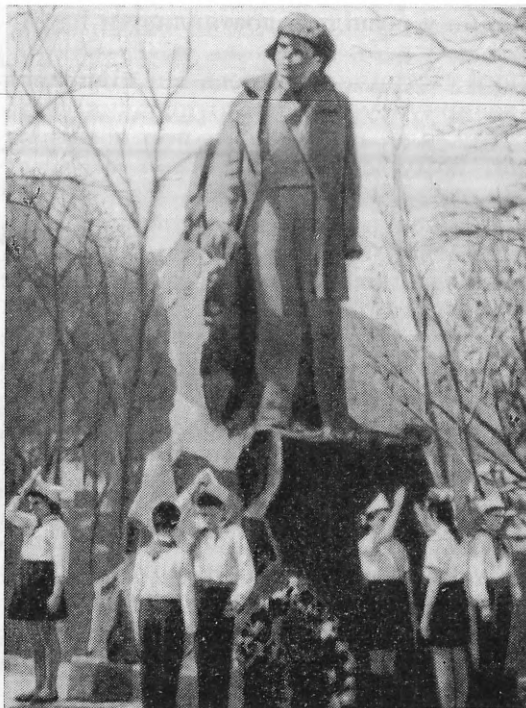
Потім трапилось так, що він, вибравшись на поверхню, розвідав підступний план гітлерівців, які збирались затопити каменоломні морською водою. Рискуючи життям, Володя під самим носом фашистських вартових ухитрився проповзти назад у каменоломні і встиг попередити партизанів про страшну, смертельну небезпеку. Партизани негайно кинулись спішно будувати греблі в галереях. Був оголошений підземний аврал.

Усіх партизанів, хто був вільний від вартування й караулів, спішно відправили у верхній ярус каменоломень, щоб не привертати уваги німців, які над самою головою в партизанів продовжували встановлювати труби, шланги й насоси. Партизани почали зводити з каменю-черепашика внутрішні стіни й перегороджувати ними коридори, які вели до небезпечного сектора.

І вчасно! Кам'яні перегородки ще не були остаточно закінчені, коли зверху через один з отворів, розмурованих гітлерівцями, хлинула, шумно вируючи, вода. Вона швидко затопила верхню галерею, вдарила струменями крізь щілини ще не зацементованих кам'яних стін. Високо над головою тримаючи шахтарські лампочки, по коліна, а де й по груди в холодній воді, партизани замазували щілини в підземній греблі. Цілу ніч тривала робота. До ранку вода вже не проходила в нижні галереї. Але вороги щохвилини могли пустити воду через інші шурфи. І партизани продовжували зводити водонепроникні кам'яні перепони на всіх підозрілих ділянках верхніх галерей.

За дві доби всі ці коридори були наглухо закладені камінням і замазані цементом.

Коли небезпека бути затопленими в кам'яному мішку минула, партизани (а їх було понад 90 чоловік) зрозуміли, що вони врятувались завдяки кмітливості й сміливості Володі. Він наражався на смерть, коли вдень, майже на очах у фашистів пробрався назад у камено-

Пам'ятник Володі Дубініну, споруджений в м. Керчі.

ломні, щоб попередити командування загону про смертельну небезпеку, що нависла над людьми.

В останні години важкого 1941 року, під самий Новий рік, Володя Дубінін вибрався на поверхню, щоб за наказом командира зв'язатись з партизанами, які засіли в Аджімушкайських каменоломнях, далеко від Старого Карантина.

Вийшовши нагору, Володя несподівано для себе натрапив на червоноармійців і матросів Радянського Флоту, які тільки що висадились десантом і визволили Керч від фашистських загарбників.

Цю приголомшену, радісну звістку, якої партизани під землею чекали, як денного світла, як ковтка свіжого повітря, приніс у підземелля юний розвідник Володя Дубінін.

Радянські солдати й моряки допомогли чорним від кіптяви, напівосліплим від безперервної темряви людям вибратись на поверхню.

Володя пішов до матері, начіплявши до пояса з десяток гранат. Йому захотілось показатись матері й сестрі в усій партизанській красі. Але, коли втихла перша радість побачення, мати звеліла чумазому, закопченому героєві насамперед роздягтись і добре вимила його в гарячій воді...

Радянський уряд нагородив юного розвідника піонера Володю Дубініна орденом Бойового Червоного Прапора. У списку нагороджених партизанів він іде другим — услід за командиром загону Олександром Зябровим, який загинув.

4 січня 1942 року Володя добровільно визвався допомогти саперам, які взялись розчищати підступи до каменоломень, що їх замінували налякані партизанами фашисти. І тут безстрашного хлопчика спіткала смерть. Разом з одним із саперів він підірвався на міні.

Володя Дубінін похований у партизанській могилі недалеко від каменоломень.

БЕЗСМЕРТНА СЛАВА

...6 червня 1951 року перед школою імені Володі Дубініна встановлено меморіальне бронзове погруддя юного героя: завзято підведена голова підлітка, погляд його з допитливою відвагою спрямований у далечінь. Кінці піонерського галстука розкидав порив зустрічного вітру.

Таке саме погруддя, але зроблене з білого мармуру, було встановлено влітку 1951 року на берлінському фестивалі молоді серед живописних і скульптурних портретів, що зображали юних героїв — борців за встановлення миру і щастя в усьому світі. Нині це погруддя

встановлено у Москві, в Історичному музеї, на постійній виставці «Комсомол у Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Ось чий ім'ям названа школа в місті Керчі і вулиця, що веде від гори Мітридат до моря. Пам'яті славного керченського піонера, оповіді про його коротке, але героїчне життя ми присвятили свою книжку «Вулиця молодшого сина».

Цю книжку знають нині не тільки в СРСР, а й далеко за кордонами нашої Батьківщини. Її перекладено на мови багатьох народів. Її читають і в Будапешті, і в Берліні, Бухаресті, Софії і Пхеньяні. Всюди шанують пам'ять безстрашного маленького лєнінця з міста Керчі.

Його іменем названо багато піонерських загонів і дружин.

На Уралі, в Свердловську, Будинок піонерів Орджонікідзєвського району теж має ім'я славного піонера. Його ім'я присвоєно Будинку піонерів у Темрюку та в інших містах.

...Сотні листів надходять у Керч, у школу імені Володі Дубініна, юним землякам піонера-героя і його матері. Пишуть керчанам піонери не тільки нашої країни, з Далекого Сходу, з Естонії, Латвії, Вірменії,— шлють листи в Керч і чехословацькі діти — школярі Карловарської області, піонери Польщі.

В одному з листів до Володиної матері сімферопольські піонери 7-ої середньої школи писали: «Ми хочемо миру і відмінним навчанням добиваємось його, а якщо треба буде, зуміємо, як Володя Дубінін, стати на захист Вітчизни».

Слава зобов'язує. Високе визнання породжує й високі вимоги.

Так розуміють правила честі і слави ті піонерські загани в різних кутках країни, які, відзначившись у навчанні й на громадській роботі, добились почесного права присвоїти собі ім'я піонера-героя Володі Дубініна.

Л. КАССИЛЬ, М. ПОЛЯНОВСЬКИЙ

КАРІВСЬКА СПІЛКА ПІОНЕРІВ

Усю ніч, не вщухаючи, мрячив дрібний осінній дощ. Усю ніч вулицями міста йшли втомлені, мокрі, як хлющ, солдати, чулися хриплі голоси командирів, кінське іржання і гуркіт возів по бруківці. Все поспішало на схід.

Вася Носаков, як і багато його ровесників, таких самих непосидючих і допитливих, не міг у цей час усидіти вдома. Взявши про всякий випадок шматок хліба в кишеню, він ще звечора, крадькома від

матері, Домни Федорівни, випурхнув із хати. Кілька разів Вася пробував пристати до частин Червоної Армії, що відступали, доводив, що він і стріляти вміє, і по-пластунському повзає, але марно:

— Йди-но додому, хлопче. Мати, либонь, давно з ніг збилася, шукає тебе, — казали бійці.

Домна Федорівна, яка всю ніч не зімкнула в тривозі очей, тільки вранці побачила свого сина. Він прийшов стомлений, голодний, однак, як завжди, уважний і ласкавий; тільки очі нараз стали якісь незнайомі, не по-дитячому серйозні й рішучі.

БІЙ

Гітлерівці наступали з-за річки Бахмут. Ще донедавна тиха й спокійна річка перетворилася на справжнісіньке пекло.

Стійко тримались радянські солдати, прикриваючи відступ основних сил, але рідшали їх ряди, все більше ставало поранених. Вони стогнали, просили пити.

Ті, що намагалися полегшити їх страждання — доповзти до річки, щоб набрати води, — були вбиті біля самого берега.

А поранені бійці просять пити... Раптом командир кулеметної роти помічає в бінокль хлопчика, що, мов ящірка, повзе по розритій весняними водами землі до річки. На якусь мить він причаївся, а потім рвонувся до берега, наповнив фляги водою і швидко подався назад.

Через кілька хвилин блідий, задиханий хлопчик стояв перед командиром.

— Молодець, — похвалив ранений червоноармієць, жадібно ковтаючи воду.

— Піонер? — запитав лейтенант.

— Піонер.

— А як тебе звуть?

— Вася... Носаков...

Окинувши хлопця оком від ніг до голови, лейтенант сказав:

— За допомогу дякуємо, а тепер гайда додому.

Вдома Вася пішов у сарай і там міцно заснув — перед цим він майже добу не змикав очей.

Розбудила його мати й сказала, що в місті німці.

З того дня настала лиха година для мешканців міста. Все затихло, причаїлося. Тільки поповзли зловісні чутки.

— Чула, Федорівно, — сповіщала новину сусідка, що зайшла на хвильку до Носакових, — кажуть, що на заводі поранені бійці ховались, а фашисти їх усіх постріляли.

Вася Носаков

Надя Гордієнко

Вася подався на завод. Стіни заводських цехів були зруйновані, від найменшого руху повітря згори сипались дрібні камінці й скляні осколки. Нараз хлопчик почув тихий стогін. Прислухався. Стогін повторився. Не довго думаючи, Вася метнувся до величезного бункера з алебастром. Тут, вкритий білим порохом, крізь який виступали криваві плями, лежав боєць. Командир. Той самий, що похвалив його за сміливість і кмітливість під час бою біля річки.

Насилу витягнувши пораненого бійця з бункера, Вася, коли стемніло, разом з матір'ю перенесли його до себе. А через кілька днів, як він трохи піддужав, переодягли його в цивільний одяг і вивели за місто. Командир пішов до лінії фронту.

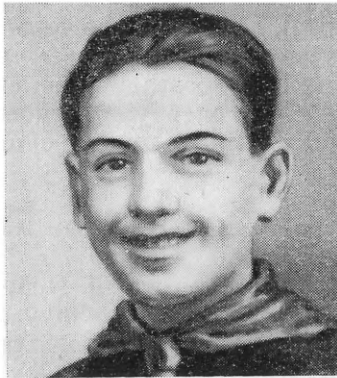
У В'ЯЗНИЦІ

В Артемівську фашисти створили два табори для військовополонених. Це були величезні квадратні майдани, огорожені двома рядами колючого дроту. Просто неба, на голій холодній землі, тут страждали полонені бійці й командири Червоної Армії. Серед них було багато поранених, хворих, але вони не мали навіть елементарної медичної допомоги. Навіть воду їм давали не щодня. Харчувалися військовополонені в основному тим, що їм кидали через дріт місцеві жителі. Часто приходив сюди й Вася. Він приносив воду в пляшках, позатиканих кукурудзяними качанами, й дещо з їжі. Одного разу він побачив поблизу табору Толю Прокопенка. Обое так зраділи зустрічі, що аж розцілувалися.

— Що ти зараз робиш? — поцікавився Толя.

Оля Циганкова

Володя Маруженко

— Та ось хочу передати за дріт.

— Я теж приніс пампушки та ще новин назбирав. Наші з літаків кидали — листівки, — пошепки сказав Толя.

Відтоді хлопці щодня приходили до концтабору. Вони хотіли будь-чим допомогти змученим людям. Полонені вже знали їх, запри-мітивши, усміхалися, попереджали про небезпеку. Фашисти стежили за підозрілими хлопцями.

Якось холодного, дощового дня, підійшовши до дроту, Вася відчув у себе на плечі важку руку. Фашист зло щирив рідкі зуби. Вася шарпнувся, щоб вирватись, але страшний удар збив його з ніг...

В комендатурі хлопця били шомполами. Довго знущались, а потім кинули до в'язниці. Через кілька днів послали очищати кар'єр. Тут Вася став свідком страхітливого злочину. Загнавши в одну шахту кілька тисяч радянських громадян єврейської національності, гітлерівці пограбували їх і живцем замурували. Ще довго з підземелля доносився приглушений стогін і прокльони.

Повернувся Вася додому навесні 1942 року, змучений, хворий, але ще більше непримиренний. В місті безчинствували фашисти й поліцаї. Люди страждали в неволі. Третій день Домна Федорівна не мала й крихти в роті. Тоді вирішили перебраться в Покровське, де мешкали до війни. В селі залишилися родичі та знайомі.

— Допоможуть нам, синку, не дадуть померти з голоду, — примовляла Домна Федорівна, лаштуючись у дорогу.

Від Артемівська до Покровського всього кілометрів з дванадцять, однак дорога була дуже тяжка. Йшли вони крадькома, часто зупинялися, по черзі несли своє збіжжя, зв'язане в скатертині. Опівдні, коли сонце сильніше пригрівало, степ оживав, пахли трави, щebetали

пташки. Тільки де-не-де в улоговинах ще білів сніг. Вася подумав, яка чудова його рідна земля. І цю землю плюндрує жорстокий ворог...

Ніби розгадавши його думки, обізвалася Домна Федорівна:

— Тепер уже недовго, синку, чекати наших. Чує моє серце, що скоро кінець прийде супостату.

У СЕЛІ ПОКРОВСЬКОМУ

— Диво та й годі,— сповіщала новину сусідка.— Вчора пішла Нікуліна Лена по воду, дивиться, а коло криниці папірець біліє, камінцем притиснутий. Взяла його дівчина — листівка. Певно, напередодні з літака скинули, десь у тій стороні гудів.

А невдовзі покровчани читали листівки, написані по-українському акуратним дитячим почерком на вирваних із зошита аркушиках:

«Товариші! Ставайте на захист свого рідного краю! Не щадіть німецьких загарбників. Допомогайте Червоній Армії! Вона бореться, щоб визволити нас із фашистського рабства. Хай живе Радянська Армія! Смерть німецьким окупантам!»

Друга листівка зверталася до піонерів:

«Піонер! Кожен окупований піонер і комсомолец, ставай на захист свого рідного краю! Не щаді німецьких загарбників! Допомогай своїм батькам і братам, які борються, щоб визволити нас із німецького ярма!

Смерть німецьким загарбникам!»

В кінці стояв незрозумілий підпис: «КСП».

— Ми їм ще не такий гостинець приготуємо,— запально говорив Боря Метелев,— хай ось зберемо більше зброї, тоді начувайся, німчуро!

Їх було дванадцять піонерів. 15 травня 1942 року всі вони зібралися на квартирі у Васі Носакова. Крім Васі й Борі Метелева були ще Толя Погребняк, Володя Лагер, Володя Маруженко, Толя Циганенко, прийшов із Артемівська Толя Прокопенко. Остеронь сиділи дівчатка Лена Нікуліна, Ніна Погребняк, Надійка Гордієнко, Оля Циганкова, Варя Ковальова.

Нарада була недовга. Діти вирішили, що їхній загін називатиметься «Карівська спілка піонерів». Командиром загону обрали Васю Носакова.

Незрозуміле слово «карівський» походило від Карова — героя Васиної повісті, яку він почав писати ще в школі,— людини вольової і мужньої, справжнього комуніста, життя котрого, за авторським задумом, мало бути прикладом для піонерів.

Толя Погребняк

Варя Ковальова

Вася й далі писав свою повість, і коли завершував черговий розділ, читав його друзям.

Через тиждень після створення організації піонери дали клятву. Вони обіцяли мстити ворогам, які споганили їхню землю. Піднісши руки в піонерському салюті, піонери поклялися свято оберігати таємницю спілки, беззаперечно виконувати командирів накази, не шкодувати свого життя в боротьбі проти ворогів.

ЗУСТРІЧ З ПАРТИЗАНОМ

Погожого липневого дня в селі заскочив каральний загін. Фашисти і їхні посіпаки поліцаї нищпорили по хатах, шукали партизанів, намагалися дізнатись, хто вирізав великий шмат телефонного кабеля. Довідавшись про листівки, фашисти ще більше озвіріли. Другого дня вранці було розстріляно без слідства кількох покровчан.

— Так далі не можна. Вони вбивають, а ми тільки пишемо листівки й кабель ріжемо,— хвилювався на черговому зібранні Боря Метелев.

— У нас є зброя. І ми повинні вбивати фашистів,— запропонувала Ніна Погребняк.

Піонери вирішили, що при першій-ліпшій нагоді знищать старосту. Однак події розгорталися так, що їм довелося відмовитися від цього.

Вже не раз піонери чули про народних месників. Дехто розповідав, що й бачив їх. Діти навіть пробували налагодити зв'язок із партизанами, але марно.

Все сталося несподівано. Якось Вася застав у комсомолки Варі

Ніна Погребняк

Толя Циганенко

Топчій незнайомця. Це був чоловік середнього віку, чорноокий, на-смішкуватий. Побачивши хлопця, він значуще глянув на його това-ришку й попросив залишити його з Васею.

— Чув про ваші справи,— сказав він без ніякого вступу,— мо-лодці. Але дієте надто відкрито. Так можна й до фашистів у пазури попасти.

«Партизан»,— подумав Вася.

І справді, це був партизан Іван Іванович Великанда.

Він передав хлопцеві повідомлення Радінформбюро, листівки й по-просив розповсюдити їх сьогодні вночі.

— Будьте обережні,— сказав він.— А зі старостою зачекайте. Настане і його черга.

Поліцаї збилися з ніг, розшукуючи «злочинців».

А тим часом карівці ще більше активізували свої дії. Дійшло до того, що місцевий староста став знаходити листівки навіть у себе вдома.

— Адже, крім Маруженкового сина, сюди ніхто не приходив,— розмірковував староста.— Та хіба такий хлопчик зміг би? Це, на-певно, партизани через вікно вкинули.

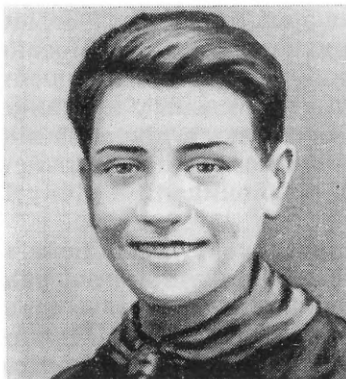
А Толя Маруженко на черговому зібранні розповідав, як він при-йшов до старости попросити олії для каганця.

— Олії не дав, скнара, зате я йому гостинчика лишив,— сміявся хлопець.

Домна Федорівна давно була свідком діяльності карівців. Вона не раз оберігала їх, радила, як краще налагодити сигналізацію. Якось почувши, що піонери збираються вивести з ладу телефонну лінію між Артемівськом і тією частиною села, де перед війною був колгосп

Володя Лагер

Лена Нікуліна

ім. Чапаєва, вона сказала: «Вздовж лінії чергує мотопатруль, тому найкраще розрізати за балкою, там, де він об'їжджає».

Два дні готувалися до цієї операції — вивчали місцевість, накреслили карту, призначили час. Здійснити диверсію доручили Толі Циганенку, Володі Лагеру та Борі Метелеву. У разі небезпеки Ніна Погребняк і Толя Прокопенко повинні були дати сигнал.

Тільки-но посутеніло, вирушили в дорогу.

Ніч була місячна, однак операції не відклали. Йшли ярами, продиралися крізь чагарники, повзли. На потрібну ділянку прибули опівночі. Не відпочиваючи, взялися до роботи. Боря Метелев, прив'язавши до паска ножиці, швидко виліз на стовп. Одне зусилля, й кінець дроту скрутився на землі. Від другого стовпа дріт просто відірвали. Це ж саме проробили і в другому місці.

Додому хлопчики добралися швидко — підганяв світанок і відчуття тривоги. Вже засинаючи, вони чули гуркіт мотоцикла біля старостиної хати, вигуки поліцаїв, стрілянину. Тільки й цього разу юні месники були невловимі.

ПЕЧЕРА

Протягом двохсотрічної історії села Покровського його мешканцям не раз доводилося братися за зброю. Старожили оповідали, що під час громадянської війни в околицях діяв партизанський загін. Казали, що десь за селом є підземні ходи, якими тікали партизани від переслідувачів. Хлопчики шукали підземелля, але, крім вовчих лігвищ, нічого не знайшли.

— А чому б нам самим не зробити печеру? Замаскуємо її так, що й сам біс не знайде,— запропонував якось Вася Носаков.

Для печери вибрали далекий яр, зарослий колючим терном і дерезою. Закипіла робота. Вже на другий день у яр принесли лопати, лом, кайло, відра. Хлопчики копали землю, а дівчатка відносили її. Діяли, як справжні конспіратори: допомогла наука Івана Івановича Великанди. Поставили вартових, землю скидали в річку Горілий Пень, що протікала поблизу.

Сімнадцять днів діти копали печеру. Весь цей час їх майже не бачили вдома. Вони змарніли, схудли, тільки очі радісно блищали.

І ось робота завершена. Викопали печеру завдовжки одинадцять метрів, завширшки два з половиною метри і заввишки півтора метра. Стіни обклали дерном, вхід замаскували. Печера стала піонерським штабом. Тут вони писали листівки, співали пісні, вчилися стріляти з пістолетів і з автоматів.

По селу пронеслася чутка, що молодь забиратимуть до Німеччини. В хатах, де були дівчата, не стихав плач.

— Ми повинні заховати дівчат на час облави,— сказав Вася.— Нехай поживуть якийсь тиждень у печері. А коли все втихомириться, повернуться додому.

Того ж дня карівці пішли по хатах. Піонери попередили дівчат, щоб увечері зібралися в балці за селом із запасом харчів і теплою одежу. Звідтіля Боря Метелев і Лена Нікуліна відвели їх до печери. Два тижні п'ять дівчат жили під землею. Карівці охороняли їх, приносили їжу, передавали звістки від рідних.

Марно фашисти зробили облаву й нищпорили з собаками по хатах. Їм і на думку не спало шукати втікачок у степу під землею.

НАПЕРЕДОДНІ СВЯТА

Настала осінь. Незатишно, холодно стало в печері. І піонери останнім часом довго тут не затримувались. Але цього листопадового дня вони засиділися допізна: обговорювали план проведення свята — двадцять п'ятої річниці Жовтня. Вирішили напередодні розклеїти листівки, а біля входу в печеру вивісити червоний прапор. Листівки з таємничим підписом «КСП» з'явилися шостого листопада ввечері. Вони закликали не коритися ворогам, вступати до партизанських загонів, всіляко допомагати Червоній Армії. А на ранок усі карівці в червоних галстуках були коло печери. Вася Носаков урочисто підняв прапор над входом. Піонери пройшли повз нього урочистим строем.

На фронті справи в фашистів ставали все гірші. Про це свідчило

хоча б те, що у єфрейтора Ганса, котрий жив у Прокопенків, стало більше вільного часу. Ще рік тому він сидів до пізньої ночі, виписуючи посвідчення для нагороджених солдатів, а тепер цілими днями ходив, засунувши руки в кишені, й насвистував.

Толя часто заходив у писареву кімнату, виконував його доручення і все приглядався до печатки. Якось, коли в кімнаті нікого не було, хлопець метнувся до столу, вихопив із шухляди печатку й став швидко штампувати чисті аркуші. Почувши скрипіння хвіртки, вискочив із хати, мало не збивши з ніг розгубленого німця. Незабаром аркуші з печатками потрапили до партизанів.

Одним з таких аркушів як поліцейським посвідченням скористався Вася Носаков. Якось, коли п'яний поліцейський переходив через балку, Вася й Боря несподівано вибігли з-за кущів.

Вася вигукнув по-німецькому: «Хенде хох!»

Коли поліцейський, що відразу протверезів, підняв руки, Вася підсунув йому під ніс посвідчення, а потім відібрав документи, гвинтівку й на-

Пам'ятник Васи Носакову, споруджений в с. Покровському

казав поліцаєві йти до Артемівська в управу й відсидіти там десять днів арешту за п'ятику.

Наляканий поліцай з піднятими руками, похитуючись, пішов до міста.

Хлопці посміялися й побігли в село.

ВИЗВОЛЕННЯ

Під ударами радянських військ відступали на захід фашистські орди. В село Покровське прийшов день визволення. Не було меж щастю й радості людей, які зустрічали переможців. У цей день над печерою гордо майорів червоний прапор.

Війна тривала. Всі хлопці, крім Толі Прокопенка й Борі Метелева, які відразу ж пішли на фронт, стали бійцями винищувального батальйону. Вони розшукували й виловлювали поліцаїв, гітлерівських диверсантів. Їм видали гвинтівки й гранати.

Восени 1944 року Вася Носаков, Толя Циганенко, Толя Погребняк, Володя Лагер і Володя Маруженко теж стали солдатами. Воювали вони всі разом. Про це з Румунії написав у покровську школу Вася Носаков. Від імені усіх своїх друзів він передав привітання землякам і запевнив, що він не зганьбить честі своєї організації, рідного села.

— Ми дійдемо до звірячого лігва й визволимо наших сестер, яких фашисти силою вивезли на каторгу,— писав воїн.

А через кілька місяців у Покровське надійшла сумна звістка. Під час десантної операції всі карівці загинули. Не повернувся з фронту й Боря Метелев.

ЧЕРЕЗ ТРИДЦЯТЬ РОКІВ

Остання зупинка артемівського тролейбуса біля самого поля колгоспу ім. Шевченка. Широко й привільно розкинулися посіви, височать колгоспні будівлі. Від асфальтової дороги простяглася в далину тополяна алея. Вона названа ім'ям дванадцяти відважних.

Батьківщина не забула подвигу юних месників. У центрі Покровського споруджено скульптурний пам'ятник Васі Носакову.

На тому місці, де колись піонери розклеїли свої перші листівки, стоїть школа. Тут усе для сільських дітей — чудові світлі класи, спортивні зали, лабораторії. У них є Музей піонерської слави. В ньому зібрано багато речей і документів партизанів-карівців, спогади очевидців. Майже щодня у музей надходять листи з проханням розповісти

про подвиг юних месників. Сюди приїжджають туристи й екскурсанти. Частий гість у Покровському Анатолій Іванович Прокопенко. Він з боями пройшов майже всю Європу, був кілька разів поранений, проте дійшов до Берліна. Йому випало помститися ворогам за всіх своїх друзів по боротьбі.

Юні піонери Покровської підпільної піонерської організації за мужність і відвагу в боротьбі з фашистами були нагороджені медалями «Партизан Вітчизняної війни». Ці нагороди тепер зберігаються в музеї.

В. ТЕРНОВСЬКИЙ, С. ТАТАРИНОВ

НАШ ЗВ'ЯЗКОВИЙ

У той час, коли загін Ковпака ще стояв у Брянських лісах, із села Воргола до нас прийшов чотирнадцятирічний Вася Мірошкін і попросив взяти його в загін. Васиного батька і матір повісили фашисти. Серце хлопчика переповнювало почуття помсти до мерзенних загарбників. Я взяв Васю до себе зв'язковим.

Сміливий, кмітливий, хлопчик завжди точно і своєчасно виконував бойові завдання.

Одного разу, після бою під Блідчею, наші юні партизани — Ніколаєв, Семенистий, Руднів і Мірошкін — повернулися з великою «здобиччю».

Хтось крикнув:

— Дивіться, хлоп'ята полонених привели!

Партизани були вражені сміливістю юних розвідників: хлопчики взяли в полон п'ятнадцять німецьких солдатів.

Це не жарти!

Увагу всіх привернула одна курйозна обставина — всі полонені підтримували руками штани. Фашисти стояли присоромлені, похмуро опустивши голови.

На наше запитання, що це означає, Семенистий відповів:

— Ми зрізали їм на штанях усі гудзики.

— Хто з вас це придумав?

— Я, — відповів Семенистий.

— Для чого ви це зробили?

— Відверто кажучи, ми не зовсім були впевнені, що зможемо довести зразу п'ятнадцять чоловік. Вони могли змовитися і накинутися на нас. Ось тут я і згадав про цей самий спосіб.

— Дотепний спосіб! Але як вам пощастило примусити таких здоровил піти на це?

— В тім-то й справа,— пожвавівшав Вася Мірошкін.— Вони б ні за що не погодилися, якби ми робили це відкрито. Ми виводили їх поодинці в таємне місце і там відрізали гудзики. Тільки коли ми знову зібрали їх разом, вони все зрозуміли і дуже злилися, лаялися, але нічого не могли зробити: руки у них були зайняті.

Селяни нас повідомили, що в сусідньому селі стоїть ворожий гарнізон. Я викликав Васю Мірошкіна.

— Тут поблизу, в сусідньому селі,— сказав я,— знаходиться ворожий гарнізон. Ти сам розумієш, ми не можемо терпіти це неприємне сусідство.

— Наказуйте, товаришу командир!

— Прoberись у зону оборони ворога і дізнайся про його сили.

Хлопчик на мить задумався, потім відразу, не піднімаючи голови, сказав:

— Слухаю, товаришу командир!

— Тобі не страшно? — спитав я Васю.

— Ні, товаришу командир.

Через кілька хвилин хлопчик біг у бік сусіднього села з гускою під пахвою.

Наступного ранку Вася показався в кінці довгої, широкої вулиці. Він летів, ніби птах.

— Вася іде! Вася повернувся! — радісно вигукували партизани.

— Дивіться, хлопці, гуску свою він продав,— сказав хтось з партизанів.

— Цікаво, за скільки ти її продав? Чи не продешевив ти, брате? — жартували партизани.

Не відповідаючи на жарти товаришів, маленький розвідник підійшов до мене і доповів:

— Завдання виконано, товаришу командир.

— Молодець, Васю! Ну, розповідай, про що ти дізнався, чи багато там гітлерівців?

— Чоловік чотириста-п'ятсот. Я бачив їхню артилерію, прикриті брезентом гармати стоять на вулиці, по селу весь час ходять солдати. Селянські двори забиті автомашинами. Гітлерівці силою відбирають у селян продукти. Селяни злі на них.

— Від кого і як ти дізнався про чисельність ворожого гарнізону? — запитав я хлопчика.

— Селяни скаржилися: «Ми не можемо прогодувати гарнізон з п'ятисот чоловік».

— Гуску продав поцінно?

Хлопчик нахмурився, подивився вбік і ледве чутно пробурмотів:

— Відняли у мене гуску, прокляті!

— Хто відняв?

— Гітлерівець вирвав із рук. Він спочатку почав щупати гуску, а потім замахав рукою, закричав на мене: «Цурюк, цурюк!» — і сильно штовхнув, а сам пішов далі. Я побіг за ним, почав плакати. Він дав мені такого стусана, що я ледве не впав у канаву.

— Не журися, Васю,— сказав я йому,— військовій людині, та ще партизану, не слід журитися із-за якоїсь там гуски! Ганьба і сором тому солдатові, який відняв гуску в беззахисного хлопчика.

Якось після бою в селі Шелячі ми переслідували відступаючого ворога.

Гітлерівці, які не встигли втекти, ховались по хлівах і курниках і годинами сиділи там нерухомо. Вася бігав від одного курника до другого і кричав:

— Тут він, дивіться, куди заліз! Ану, виходь, виходь! — і наставляв на ворога автомат.

— Вася,— попередив я Мірошкіна,— ти сьогодні занадто багато бігаш, дивись, будь обережнішим!

— Буду обережнішим! — весело відповів Вася і побіг вздовж вулиці.

Через кілька хвилин у кінці села почалася перестрілка. Я пішов на стрілянину.

— Що трапилося? — запитав я товаришів і побачив, що до нас прямують кілька партизанів. Вони несли когось на шинелі.

— Васю нашого вбили, товаришу командир!

Дивлюсь, дійсно, він, мій Вася, мій відданий зв'язковий. Відчуваю, як кров відлила від обличчя, до горла підступили ридання. Я зняв картуз.

Виявляється, на горищі однієї хати засів гітлерівець. Коли Вася проходив мимо, він випустив по хлопчикові автоматну чергу.

Я спробував знайти пульс — ніяких ознак життя. Якихось півгодини тому якраз тут, де зараз лежало його тіло, він стрибав, сміявся, життєрадісний, повний сил.

Звістка про загибель Васі миттю облетіла все з'єднання. Партизани глибоко переживали смерть любимого хлопчика.

*Д. БАКРАДЗЕ,
Герой Радянського Союзу*

Васю поховали поблизу штабу, під великою сосною, з партизанськими почеснями. На могилі поставили дерев'яний пам'ятник з написом:

Тут похований маленький
ВАСЯ МІРОШКІН
зв'язковий партизанського з'єднання
імені Ковпака

ЗВ'ЯЗКОВИЙ ЦК САШКО КОЗАК

Автор цієї розповіді Зінаїда Василівна Сиром'ятникова в роки Великої Вітчизняної війни була зв'язковою Центрального Комітету Комуністичної партії України, Пішки, а коли їй літаком не раз долала вона лінію фронту, несучи в тил ворога — підпільникам і партизанам — важливі завдання партії.

Зв'язковими ЦК були комуністи і комсомольці, але серед них був і піонер — чотирнадцятирічний Сашко Козак. Про юного героя — зв'язкового ЦК партії — розповідає колишня вчителька, нині персональна пенсіонерка З. В. Сиром'ятникова.

Сашко був завзятим футболістом і першим забіякою в Києві на Шулявці, тому школа № 71, у шостому класі якої він вчився, не дуже пишалася ним. Правда, вчився хлопець непогано, переходив із класу в клас без трійок і захоплено ганяв м'яча. Хлопчики кожної вулиці — команда. Змагалися вулиця з вулицею. Можливо, Сашко Козак став би справжнім футболістом, але почалася війна.

...Холодно. Сувора, як і окупаційний режим, перша воєнна зима. Крім холоду, дощукає голод. А всі у хаті ще й лають Сашка, бо через нього, шибеника, сім'я залишилася в захопленому фашистами Києві. Наприкінці серпня, коли батьки поскладали речі, щоб їхати з дітьми на схід, Сашко десь зник. Без сина ж не поїдеш! Коли повернувся додому, змучений, обідраний, їхати вже було ніяк: Київ захопили німці. Батьки згодом довідалися, що їхній Сашко блукав із такими ж, як сам, шибайголовами по лісах, шукаючи партизанів, щоб гуртом бити чужинців-загарбників.

Зітхає батько — робітник заводу «Більшовик» Сергій Серафимович Козак, плаче мати — Мотрона Федорівна. Нудиться і Сашко, сидючи цілими днями у хаті. А куди підеш? Уже оббігав, поки снігу не було, геть усі ліси, вибалки, де точилися бої. Скільки трофеїв потай од батьків у сарай позносив: і рушниці, і патрони, навіть автомата німецького приніс. Уже надивився Сашко і на те, як розстрілювали людей у Бабиному яру. І самого Сашка тоді мало не вбили. Бачив на вулицях мертвих робітників із «Більшовика». Всього надивився. Коли раптом товариш таємниче повідомив, що його хоче бачити той високий футболіст із «Більшовика», який краще за всіх забивав голи.

Колишній футболіст — начальник цеху заводу «Більшовик» Віктор Гнатович Хохлов — зустрів хлопчика привітно.

— Здоров був, парубче! — сказав і, наче рівному, подав Сашковій руку. І тоді все закрутилося в хлопчиковій голові. Таке сказав йому футболіст, таке! Він попросив піонера Сашка перейти фронт, дістатися до ЦК партії України і дещо передати.

Його просять! Досі Сашка ще ніхто не просив, йому тільки наказували...

Сашко, звичайно, погодився. І дізнався хлопчик того вечора, що підпільники Києва опинилися в дуже тяжкому становищі, що їм потрібні рація, гроші, шрифт для друкарні. І все це вони просять негайно надіслати їм. Сашко кілька разів розшукував місце на карті Київщини, поблизу села Музичі, де підпільники щонаочі чекатимуть на літака з Великої землі.

І хлопчик рушив у далеку путь.

У кишені піджачка — метрика на ім'я Козака Олександра Сергійовича, який народився 18 вересня 1927 року в селі Степанівці Київської області. То був його єдиний справжній документ. А все інше, що хлопчик розповідатиме, коли його затримають у дорозі, перевірятимуть документи, питатимуть, куди йде, буде «легендою» зв'язкового київських підпільників, яку придумав Віктор Гнатович Хохлов: він, Сашко, — вихованець дитячого будинку, у нього нікого на білому світі немає, крім сестри Ольги, яка живе в селі Прохорівці. Хлопець іде до неї, щоб не померти з голоду.

Сашкові щастило. Набував у дорозі досвіду, як до людей підходити. Жаліли скрізь голодного, але веселого хлопчика. Невдовзі до Конотопа дістався. Вже й Путивль позаду, а там і Суми, десь праворуч Белгород... На кожному кроці німецькі патрулі, солдати. Відчував: фронт недалеко.

Запитав одного подорожнього:

— Дядечку, куди йти на Прохорівку?

Той здивовано оглянув тоненьку, змучену постать у стоптаних валянцях:

— А чого тобі там треба? Там бої, фронт.

— До сестри йду. Їсти хочу,— заплакав Сашко і так природно, бо, певно, вже і сам вірив у свою «легенду», що десь поблизу рідна сестра.

— Та гляди ж, бо вб'ють.

Двадцять сім днів минуло, відколи Сашко вийшов з Києва, і вдалині замайоріли хати Прохорівки.

Тут не пощастило: Сашка затримав патруль, повів до комендатури.

— Більшовицький виродок! — закричав на хлопчика комендант і не схотів слухати про сестру, не подивився й на метрику. Наказав кинути Сашка за ґрати.

Сидить у підвалі посланець Київського підпільного міськкому партії. Не життя свого жаль, а що не зумів виконати завдання Віктора Гнатовича. Сидить і гірку, не дитячу, думу думає: як на волю вирватися!

Поруч Сашка — такий же, як і він, хлопець. Тільки Сашка не тягають чогось на допити, не б'ють, а того мордують, домагаються, щоб признався, чого крутився біля німецьких окопів, хто послав?.. Заюшеного кров'ю після допитів укидають до камери хлопця, а він мовчить. І тільки коли зрозумів: не вийти йому із в'язниці, довірився Сашкові: він радянський розвідник, послав його командир дізнатися про розташування ворожих укріплень, та от не вдалося, попався.

— Запам'ятай, Сашко, Мазалов моє прізвище, Анатолієм звати. Розкажи товаришам, як загинув Толька Мазалов, загинув, але не зрадив...

Як рідні брати останню ніч пролежали хлопці на холодній підлозі. Не спали — розповідали про своє коротке життя, про друзів, про діла, яких не встигли зробити. Вранці вскочив до камери поліцай, скрутив дротом Анатолієві руки за спиною і потягнув надвір... Ох, Толику, Толику! Тієї ночі, того ранку наче на двадцять років подорослішав Сашко: зрозумів, що йому тепер будь-що слід вирватися на волю, замінити Анатолія Мазалова, виконати своє завдання.

Мов справжній актор, почав Сашко в'язнути до охоронців:

— Дядечку, не звик я дурно хліб їсти. Перекажіть начальникам, що прошу на роботу мене, нехай найважчу, послати...

Минає день, другий, і Сашка справді погнали з військовополо-
неними на роботу.

Працює Сашко, а в голові — думка про втечу. Вдалося. Дідок, що на кухні працював, допоміг. Утік хлопчик. А коли проходив через місто Обоянь, побачив посеред майдану крислате старезне дерево, весняним цвітом вкрите. А на гілляці Толя, друг, Мазалов, висить! Поруч нього ще якийсь незнайомий чоловік гойдається...

Кінчався квітень. Понад місяць просидів Сашко у в'язниці. Треба поспішати. Дідок не тільки втекти допоміг, а й розповів, як через фронт перейти... Довіку цього не забуде Сашко: яруги, яруги прифронтові, заповнені трупами! Серед мерців полежить Сашко, неначе вбитий, поки трасуючі кулі над головою пролетять, а тоді біжить, біжить або повзе по-пластунськи до лісочка, де свої. Скаже паролі, що товариш Хохлов дав: «Я — перепустка номер десять, передайте в політвідділ армії, що прийшов «перепустка номер десять»».

Дожив Сашко до жаданої миті, коли зміг прошепотіти людині з червоною зіркою на кашкеті слова пароля...

Нарешті дістався Сашко Козак до ЦК партії України і доповів про все, що просив Віктор Гнатович Хохлов.

За адресами, які повідомив Сашко, пішла в Київ допомога, а Козак залишився на деякий час у Ворошиловграді, де тоді містився ЦК партії України, для відпочинку та підготовки до нового завдання.

5 вересня 1942 року поблизу окупованого німцями села Юрчівка Харківської області з'явився літак з червоними зірками. Відокремилися від нього дві цяточки, з яких вирвалися зонтики парашутів. Під одним з них був Сашко Козак, котрого в ЦК партії тепер величали «Олександром Сергійовичем».

У підкладці штанців зашито стрічку — документ, що свідчив: Олександр Козак — зв'язковий ЦК КП(б)У, довірений начальника Українського штабу партизанського руху Тимофія Амвросійовича Строкача. В руках у Сашка наган. Нехай тільки наблизиться до Сашка хоч один фашист!

Приземлився благополучно: не злякало Сашка, що він опинився один серед чорного поля. Товариш, з яким стрибав з літака, приземлився десь в іншому місці. Не шукали один одного, бо завдання у них різні і шлях лежав у різні сторони.

Хлопець заховав у яму парашут, заліз під копицю сіна і заснув. Добре поспавши, на світанку попоїв хліба з ковбасою, що не забув захопити у Москві, витяг з кишені револьвер, який тепер тримати при собі не можна, розібрав на частини, розкидав по полю. Про всякий випадок залишив собі тільки ніж і подався до села, що виднілося вдалині.

І от він на платформі німецького ешелона. Крайня платформа — порожня, ніхто її не охороняє. Вскочив, забився в куток. Іде. Затишно. Вже і закуняв. Раптом побачив, що просто на нього суне залізничний жандарм. Звідки він узявся на порожній платформі?..

— Документ! — закричав.

— Ой, дядечку! — заволав Сашко не своїм голосом. — Добре, що ви прийшли. Отам щось тріснуло. Біда, дивіться, щоб аварія не сталася...

— Показуй! — і жандарм за хлопчиком.

— Ось, ось, подивіться!

Нахиляється до краю платформи, Сашко розмахується ногою, удар — тільки замигтіли ноги в повітрі. І закричати не встиг... А що, даремно Сашка вважали кращим нападаючим у футбольній команді Шулявки?.. Після цього вже без усяких пригод він прибув до Києва.

Золотом переливалось під теплим осіннім сонцем листя київських садів, коли Олександр Козак знову з'явився на рідній Третій Дачній. Але передати завдання ЦК не було кому. Тоді вже загинув Віктор Гнатович Хохлов. Минуло багато днів, поки вдалося хлопчику натрапити на слід Київського підпільного міськкому партії.

...Учитель історії Микола Степанович Король, якого важка воєнна доля закинула в окупований фашистами Київ і зробила підпільником, з хвилюванням ішов до скверика по вулиці Чкалова на побачення з представником ЦК партії, який прибув з Великої землі.

Король на місці побачення. А представника ЦК чогось немає. Микола Степанович хвилюється: «Невже знову зрада, знову провал?» Безлюдно в скверіку. Тільки на одній лавці дрімає худенький хлопчик. Час від часу він підводить голову і розглядає Короля, який самотньо гуляє по алеї. «Що потрібно тут цьому голодранцеві? — думає Король. — Не інакше — шпик».

Та раптом хлопчик встав і підійшов до нього:

— Дядю, ви не скажете, який сьогодні день? Чи не середа?

— Ти що, не виспався? Сьогодні п'ятниця, — відповів на пароль здивований Микола Степанович.

— А як пройти на Хрещатик, не покажете?

— Тобі кланялася Валя, — механічно відповів Король і не витримав, тривожно спитав: — А де ж представник ЦК? З ним що-небудь трапилось?

— Що ж могло з ним трапитися? Це я сам і є, — лукаво усмінувся Сашко і полегшено зітхнув.

Микола Степанович розгублено дивився на хлопчика. А може, й справді все це гестапівська пастка? Але ж пароль?!

Тим часом представник ЦК узяв схвилюваного вчителя під руку, посадив на лавку, сів поруч і по-дорослому заговорив:

— У мене часу обмало, я повинен уже повертатися до Москви. Слушайте, що мені доручено передати київським підпільникам: ви повинні негайно зайнятися організацією партизанського загону. Зв'яжіться з Житомирським, Чернігівським, Кам'янець-Подільським і Вінницьким підпіллям. Нехай дадуть людей, зброю, все, що необхідно для партизанського загону. Запам'ятайте адреси, паролі, — і почав повільно диктувати. Коли Король кілька разів тихо все повторив, Сашко продовжив: — Завдання — щоб через станцію Шепетівка не

пройшов жоден німецький ешелон. Товариші також просили активізувати дії, зокрема якнайбільше розкидайте листівок. Населення мусить знати, що робиться на Великій землі, на фронтах. Якщо у вас немає рації, вкажіть місце, куди її скинути з літака.

Король здивовано і уважно слухав Сашка. У хлопчика в руках з'явилась мініатюрна топографічна карта.

— Олівець є? Відмітьте місця, де у вас є свої люди, куди найкраще скинути рацію... Ви не турбуйтеся, я зрозумію,— потім розберусь і знищу карту.

Микола Степанович уважно роздивився карту.

— Ось тут, мабуть... За сорок кілометрів од Києва у напрямі на Житомир, біля села Нежиловичі висотка, біля річки, осторонь доріг... Наші ноцями там рибалять. Помітять літак — розпалять вогнище. І зброї нам трохи не завадило б скинути.

За огорожею скверу з'явилось два поліцаї.

— Пішли! — весело плеснув по плечу представника ЦК Микола Степанович. — Далі тут залишатися небезпечно.

...Через кілька місяців, коли Олександрю Козакові вдасться знову перейти лінію фронту і дістатися до Москви, де тоді містився ЦК партії України, він про все це доповість секретареві ЦК КП(б)У Д. С. Коротченку, який керував підпільною боротьбою на Україні.

★

У 1965 році, коли радянський народ святкував 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною, колишнього піонера-зв'язкового ЦК КП(б)У Олександра Козака, а тепер слюсаря Київського заводу «Точелектроприлад», нагородили за відважну боротьбу в тилу ворога орденом Вітчизняної війни II ступеня.

З. СИРОМ'ЯТНИКОВА

«ІНТЕРНАЦІОНАЛ»

Захопивши станицю Усть-Лабінську Краснодарського краю, гітлерівці схопили хірурга Пікінсона, який відмовився служити ворогові, і його тринадцятирічного сина. Разом з іншими жителями станиці фашисти повели батька й сина на страту.

Муся ніс у своїх руках скрипку, на якій навчився грати в радянській музичній школі, відкритій для нього, для сотень інших дітей Радянською владою.

Перед смертю Муся звернувся до німецького офіцера з проханням:

— Дозвольте мені зіграти.

Фашист, посміхаючись, дозволив. Що для нього небезпечного в скрипці, коли в руках багатозарядний автомат?!

Муся змахнув смичком і загравав «Інтернаціонал».

Люди, зігнані на страту, завмерли. В очах запалали вогники радості. Не зломлена наша воля! Чудових, сміливих, вірних хлоп'ят зростив комсомол у своїй піонерській організації!

А той, хто хвилину тому був упевнений, що його автомат сильніший за скрипку, затремтів від страху. Він почув музику, в якій вже давно прозвучав вирок катам.

Пролунав постріл... Звуки гімну змовкли. Але вони зробили своє діло. Вони розказали про те, як люблять свою Вітчизну радянські діти, як уміють юні піонери берегти свій галстук.

Муся Пікінзон помер з пісню боротьби на устах, уклавши в звуки своєї скрипки всю ненависть до ворогів Батьківщини, свою віру в непереможність радянського народу.

А. ГУСЕВ

ГЕРОЇ ПОРУЧ

Невисокого росту кремезна людина дивиться на струмок живого металу. Стіни приміщення освітлені наче спалахом, і люди, що працюють тут, здаються персонажами якоїсь казки. Про що думає зараз ця людина — бригадир бригади комуністичної праці ливарників прославленого Київського заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна? Може, про те, як краще виконати план бригади, а може, про зустріч з піонерами, у яких він з братом Вадимом, що працює поруч, частий гість?

Назвіть його героєм, — і Анатолій Олександрович Гороховський здивується... Він і його рідний брат просто робили те, що й багато їхніх друзів, аби тільки швидше вигнати з рідної землі ворога.

1941 рік. Бої на околицях Києва. Серед бійців брата Анатолій і Вадим Гороховські. Хоч вони ще малі, а допомагають радянським воїнам чим тільки можуть — приносять харчі, воду, перев'язують поранених.

Землю київську толчуть ворожі солдати. Арешти, розстріли, голод.

Чекати, поки хтось вижене ворога? Ні! Кілька хлопців з вулиці Чапаєва збирають і ховають зброю. Серед них Анатолій і Вадим. Вони ще не знають, як зв'язатись з підпільниками або партизанами, але ясно — зброя пригодиться.

Якось на подвір'я потрапив фашистський офіцер і зайшов у льох, де юні герої ховали зброю. Помітивши в темряві Анатолія, він крикнув не своїм голосом: «Що це, тут партизани?» і, навівши на хлопчика пістолет, звелів вести його вглиб льоху, щоб подивитись, чи справді немає тут партизанів або зброї для них.

Саме в цей момент до льоху вбіг Вадим, тягнучи нові трофеї. Від несподіванки і страху хлопці застигли. Настала важка хвилина. Але вже у наступну мить...

Вадим Олександрович вже й не пам'ятає, які думки виникли тоді у нього в голові, тільки пригадує, як з усієї сили вдарив по голові фашистського офіцера. Той упав мертвим на землю. Так він, чотирнадцятилітній хлопець, вперше в житті вбив людину. Ні, не людину — фашиста.

Тим часом з хлопцями познайомився учасник підпілля Федір Молчанов. Братам здавалось, що і зустріч з ним, і знайомство були випадковими, хоч насправді він давно придивлявся до них і зрозумів, що на цих школярів можна покластися. Не підведуть. За його завданням хлопці розклеювали в різних місцях Києва — на стінах будинків, парканах, на вокзалі і пошті — листівки, в яких комуністи-підпільники закликали населення до боротьби з фашистськими катами.

Брати продовжували збирати зброю і мали намір піти у партизани. Але перед тим, як це зробити, їм спало на думку знищити есесівського генерала. До всього приглядаючись, вони звернули увагу, що генерал вечорами довго і самотньо сидить на лавці, під рясним каштаном, у парку напроти їх двору. Генерал був їм добре відомий: саме за його наказом вшали і розстрілювали радянських людей. Знищити... але як? Стріляти не можна. План виник досить швидко, залишилось вирішити, хто з двох братів візьме на себе головну роль. Вадим уже відзначився, і Анатолій пропонує себе. Він гаряче доводить своє право, бо ж саме його план ббивства генерала прийнято. І, крім того, він ані крихітки не боїться.

Наближається вечір. Довгі тіні дерев лягли примхливим мереживом на доріжки парку. Було тихо і тривожно. Хлопці бавились м'ячем, уважно стежачи за парком і вулицею. Ось з'явилось кілька офіцерів гестапо і зникли за рогом. На вулиці — нікого, в парку також, — пора! Генерал сидить сам.

М'яч, пущений сильною рукою, котиться до лави, на якій сидить фашистський генерал. Маленький Толя мчить за ним, нахилиється і піднімає уламок труби, задалегідь покладений під лаву.

...Все здавалось просто і легко, зараз слід розмахнутись і вдарити по голові. В уяві Толя вже сотню раз виконував цю, здавалось, нескладну операцію, а зараз враз ноги стали ніби ватними, рясний піт вкрив все тіло, і серце раптом ніби почало провалюватись... Скільки пройшло часу, хлопці не знали. Хотілось крикнути: «Ну, бий же! Чого гав ловиш?» Вадим до болю закусив губу. Десь почувлись кроки, пробіг вістовий до будинку.

Генерал поворухнувся.

Вадим Гороховський

Толя Гороховський

— Ну!

Міцно зажмурившись від жаху, нічого вже не відчуваючи, Толя вдарив трубою по голові... Чекав пострілів, криків, тупоту ніг... Нічого. Генерал закинув лису голову і зсунувся з лави. Мить, і з вивернутих кишень мундира забрано зброю, документи. Друзі відкидають чавунну кришку люка каналізації. Ще хвилинка, і есесівець зникає під землею, а хлопців мов вітром здуло.

Через кілька днів юні герої знову виконують сміливу операцію по розшуку зброї для підпільників Києва.

На вулиці, недалеко від будинку, де мешкали брати Гороховські, знаходився фашистський особняк. З будинку часто виносили і вносили зброю. Це й помітили Вадим і Анатолій. Скориставшись хвилиною, коли варта чимось відволіклась, Анатолій по ринві піднявся на другий поверх і через вікно заліз у приміщення. Не гаючи часу, він спустив на мотузці Вадиму ручний кулемет, потім узяв кілька гранат і офіцерський мундир.

Залишатись у місті було вже небезпечно. Три дні голодні і знесилені блукали вони лісом і шукали партизанів, не випускаючи з рук ручний кулемет, який вони зуміли пронести загорнутим у ковдру через усе місто. Довго довелося умовляти, щоб взяли їх у загін! Справу вирішив партизанський командир Яків Мефодійович Кузнець, який уже чув про мужність і відвагу братів.

Хлопців часто використовували як розвідників. Доводилось їм бути в окупованому фашистами Києві, зв'язуватись з комуністами-підпільниками...

Минуло лише кілька днів, як загін київських партизанів влився до партизанського з'єднання, яким командував генерал-майор М. І. Нау-

мов, а генерал уже запримітив Толю Гороховського, безстрашного розвідника і мінера.

Партизанам вкрай потрібні були міни. На фронт ішли ворожі ешелони з танками, артилерією, боеприпасами і живою силою.

Виготовляти мін не було з чого, але в районі дії партизанського загону знаходились військові об'єкти, на підступах до яких німці створили мінні поля. Здавалося б зовсім просто — відшукати міну, знешкодити її, принести «пекельну машинку» в загін, а далі поставити в іншому місці. Але робити це слід було непомітно, серед білого дня, не маючи жодних приладів.

І взялися за справу Толя і Вадим. Десятки разів виходили вони на пошук і стали досвідченими саперами і мінерами.

Згодом дороги братів розійшлися — командир відрядив Вадима до іншого загону.

Нічні рейди, стрімкі прориви, блиск оголених шабель і смертельний жах в очах фашистів. Генерал попереду всіх. Анатолій намагався бути ближче до нього.

Не лише за особисту хоробрість любив він генерала, а й за вміння перехитрити фашистів. То переодягались передні кіннотники у ворожу форму і переходили міст, що посилено охоронявся, то з'єднання переходило річку вброд і ударяло по тилах фашистів, що чекали партизанів зовсім в іншому місці...

Невдовзі перед приходом радянських військ Толя разом з іншими партизанами висадив у повітря міст через Ірпінь.

Брати зустрілися у визволеному від фашистів Києві. Йде набір на курси десантників. Брати подались туди. Вадима зараховано, а Анатолій?

Важко було пізнати в ньому безстрашного партизанського розвідника і мінера. Анатолій Гороховський гірко плакав і не витирив сліз. Не допомогли і бойові медалі. Досить тобі воювати — йди вчитись, — сказали в приймальній комісії курсів десантників.

Точаться бої, наші війська продовжують наступ, друзі-партизани перейшли лінію фронту і знову громлять ворога, а він повинен спокійно в тилу чекати кінця війни! Але ж він уміє воювати, він солдат. У нього чималий стаж воїна, цілих два роки!

Два роки бойового стажу в 15-річного юнака.

Як уже Анатолій умовляв начальника штабу українських партизанів генерала Строкача — невідомо, але той власною рукою підписав наказ, і хлопець знову опинився в тилу ворога.

Загін десантників успішно виконав кілька відповідальних бойових завдань: злітали в повітря мости, вибухали склади з паливом. Але каральні загони натрапили на слід десантників і почали їх переслідувати.

Зазнаючи великих втрат, командир вів людей до лінії фронту. Бійців лишилось зовсім мало. Харчів не було, кінчились боеприпаси. Три дні намагались пройти до своїх, і все невдачі. А до своїх рукою подати...

Толя підводиться і на повний зріст іде до окопів, його приклад наслідують ще троє — решта загону підручників. Ні фашисти, ні наші не розуміли, що це значить. І лише коли десантники були в кількох кроках від радянських бійців, фашисти зняли стрілянину, але вже було пізно... Знову серед своїх... Тепер Анатолій став бійцем, одягнув солдатську форму і пішов з наступаючою армією. Бачив руїни великих міст і палаючі села, повішених дітей і розстріляних жінок.

Чи не найбільшу радість пережив юний герой, коли побачив у самому Берліні над рейхстагом червоний прапор.

Сьогодні брати Гороховські — гвардійці праці вогневої — так називають їх у чудовому трудовому колективі, де вони зараз працюють. Колишні піонери-герої, нині кращі виробничники, члени Комуністичної партії.

Анатолій Олександрович працює бригадиром бригади комуністичної праці. В цій бригаді, поруч, його рідний брат Вадим Олександрович. Хвилюють рядки комуністичного зобов'язання бригади:

«За рахунок ущільнення робочого часу будемо кожної доби давати одну надпланову плавку...

Ми, гвардійці праці вогневої, докладемо всіх своїх зусиль для наближення завітної мети — комунізму...»

Плавильники шефствують над класом Бучанської школи Києво-Святошинського району. Юні історики Республіканського палацу піонерів і школярів прийняли Анатолія Олександровича і Вадима Олександровича в почесні піонери.

...Тече рівчак вогневого металу, вирує полум'я. Людина працює. Працює для миру, для людей.

Минули роки. Анатолію присвоєно звання кращого робітника по професії ливарника, його обрано партгрупоргом цеху. Вадим — командир дружини. Їх можна часто бачити серед учнів шкіл, у Палаці піонерів.

Лише перелік бойових медалей, якими вони нагороджені, свідчить про їх героїстство і відвагу: «Партизанові Вітчизняної війни», «За відвагу», «За оборону Києва», «За визволення Варшави», «За взяття Берліна», «20 років перемоги над Німеччиною», «30 років Радянської Армії і Флоту», «П'ятдесят років Збройних Сил СРСР».

До 100-річчя з дня народження великого Леніна Анатолій і Вадим нагороджені медаллю «За трудову доблесть. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

К. ВАХЛІС, А. ПИЩАНСЬКИЙ

ДВНАДЦЯТЬ ВІДВАЖНИХ

Події, про які я розповідаю, відбувалися в одному з південних міст нашої республіки — Херсоні, на правому березі Дніпра. Тут, на острові Карантинному, де стоїть суднобудівний завод імені Комінтерну, жили двоюрідні брати Петро і Леонід Чернявські, Анатолій, Андрій і Федя Запорожчуки, Шура Рубльов, Мишко Єременко, Шура Теленга, Мишко Деев, Сергій Бабенко, Шура Падалка. І тільки дванадцятий, їх шкільний товариш Толя Тендітний, жив у центрі міста.

Більшість з них вчилася у школі водників № 20, у них на грудях полум'яніли червоні галстуки, а дехто вже носив і комсомольський значок.

Їхні батьки працювали на заводі, дружили, і хлопчики продовжували цю дружбу.

Острів Карантинний увесь в очереті. Він дістав свою назву в далекому минулому, коли сюди привозили людей хворих на інфекційні хвороби, і тут вони гинули тисячами. Після Великого Жовтня, крім назви, ніщо не нагадувало про страшне минуле.

Як тільки наставала весна, друзі з Карантинного вирушали на човнах у мандри. У плавнях під шелест листя і спів пташок вони любили помріяти... Тут вони проводили свої канікули, влаштовували перегони на човнах, ловили рибу, змагалися в стрибках у воду.

У червні сорок першого року вони вирішили зіграти футбольний матч з командою сусіднього заводу імені Петровського. Але цей матч не відбувся. Вечір, присвячений останньому тренуванню, був останнім мирним вечором...

Війна... Ніхто з школярів не знав раніше, який жажливий зміст цього слова. Минали дні. Місто ставало безлюдним. Береги спустіли...

Вранці 19 серпня світанок у Херсоні змішався з чорним димом війни. Дедалі частіше чулися гарматні постріли. Увечері Толя Тендітний заліз на горище. Звідти, як на долоні, він бачив Дніпро. Бачив, як після кожного гарматного пострілу на річці з'являлися білі водяні фонтани.

Анатолій Запорожчук і Петя Чернявський почали часто зустрічатися на березі. З перших днів гітлерівської окупації вони щось задумали. Йшли з дому вранці, поверталися вночі. Їхні обличчя ставали дедалі суворішими. Одного разу, коли Петя приліг на канапі, мати, перебираючи пальцями його м'яке волосся, тихо запитала:

— Чому, сину, ви ходите по ночах?

— Мамо, тобі усе здається, що ми ще маленькі.

Мати, Марія Григорівна, підвела голову і стомлено мовила:

Петя Чернявський

Мишко Єременко

— Так, правда твоя, синку, за кілька днів ми всі постаріли, а ви стали дорослими.

Петя був єдиним сином у сім'ї Чернявських. Скільки проклять мати послала фашистам за те, що вони украли в нього дитинство.

Через кілька днів у Льоні Чернявського зібралася колишня футбольна команда. Хлопчики про щось довго нишком розмовляли в саду.

— Ви чули про катер, який вчора потопили біля урочища Перебийни? — запитав Анатолій Запорожчук.

— Про «Очаківський канал?» — озвався Льоня. — Ми з татом з даху спостерігали, як він занурювався у воду.

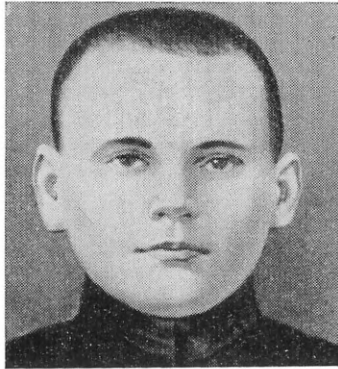
Опівночі, коли місто спало, Анатолій і Андрій Запорожчуки, Петя і Льоня Чернявські, Толя Тендітний і Шура Падалка на човні під'їхали до буксира. Він ще тримався на воді. Вони обійшли палубу, оглянули каюти, зайшли в трюми. Тут вони виявили ящики з гвинтівками, патронами і гранатами. Спочатку їм стало страшно, але потім страх як рукою зняло.

Наступної ночі Петя і Льоня спустили човен на воду. Пливли тихо, сидячи на кормі. Брати пильно вдивлялись у протилежний берег. Запахло плавнями. Човен стукнувся об берег. Петя тихо свиснув, — у відповідь почувся такий самий свист. До берега підійшли Анатолій, його двоюрідні брати Андрій і Федя Запорожчуки, Сергій Бабенко, які більше доби ховались у плавнях.

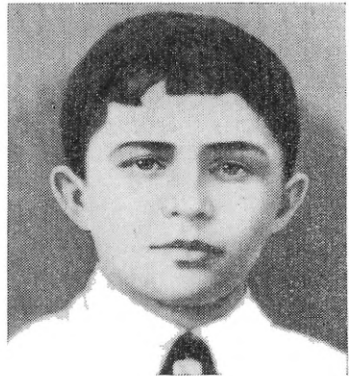
Саме тоді на другому човні з'явився Шура Падалка. Хлопці хвилювалися. Це було їхнє перше «бойове хрещення»: вони мали здобути зброю...

Перед цим темної серпневої ночі пролунала клятва підпільників:

Льоня Чернявський

Мишко Дєєв

— Клянемося нещадно мститися ворогові, допомагати партизанам гнати з нашої землі фашистів! Клянемося свято зберігати таємниці, не виказувати їх навіть під страхом смерті!

Після команди Анатолія вони залізли на буксир і почали переносити з нього зброю на човни. Петя лівою рукою тримав весла, а праву опустив за борт, щоб підхопити трофеї.

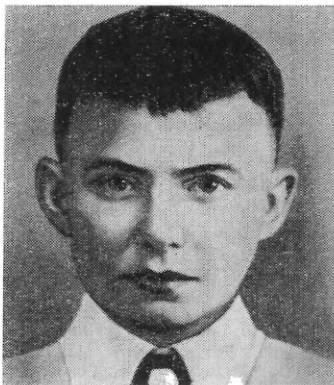
Коли на небі згасли останні зірки, хлопці сіли в човни і вийшли на бистрину. Обігнувши стрілку, човни завернули в затоку. Удосвіта один за одним, намагаючись не зачепитись за гілки дерев, вони в'їхали в плавні. Високий очерет виручав. Тут під дубом сховали зброю і прикрили її гілками. А вранці семикласник Толя Тендітний записав у своєму щоденнику: «Відтепер про мене судитимуть не за словами, а за ділами».

У цей час Анатолій Запорожчук зустрівся на заводі з комуністом Антоном Павловичем Бородіним, колишнім піонервожатим, військово-полоненим. Потім відбулася зустріч Бородіна з усіма хлопчиками.

— Насамперед треба бути спокійними і витриманими. Коли треба, слід стримувати себе,— казав Бородін.— У місті відбуваються облави, арешти. Без мене ні кроку. Я пораджуся з ким треба і тоді дам вам відповідь.— Бородін натякав, що вони не одні, що він входить до складу підпільної організації.

Одного разу вони дізналися, що через Херсон на Крим має пройти гітлерівська автоколона. Порадилися з «дядьком Антоном» і ухвалили: вивести з ладу ворожі машини із зброєю. Настала ніч, суха і вітряна. Запорожчуки, Шура Рубльов і Мишко Дєєв добрались до машин, що стояли на околиці міста.

— Починайте,— сказав Андрій.

Андрій Запорозжчук

Серьожа Бабенко

І пішли в хід ножі і цвяхи. Важко було виконувати складне завдання. Але хлопчики розуміли, що наказ підпільного «Центру» треба будь-що виконати. Невдовзі шини було проколото і надрізано. На світанку автоколона мала вирушити в дорогу, але жоден грузовик не міг пройти навіть кількох метрів.

Цієї ж ночі Шура Падалка, Толя Тендітний, Мишко Єременко пробралися до складу із зброєю й бензином і підпалили його.

Наступного дня все місто говорило про автоколону, пожежу. Але чиїми руками це було зроблено, не знали навіть рідні дітей.

Січень 1942 року. Повітря було чисте і легке. В один з морозних днів юні патріоти заглибились у плавні. Все було вкрите снігом. Попереду йшов Федя, за ним Льоня, Петя і Анатолій. Підійшли до схованки. Розкидавши хмиз, Анатолій почав діставати гвинтівки. Звідси вони вибирались поповзом, щоб не привернути до себе уваги. Смеркало. Раптом поблизу почувся гуркіт мотора. Анатолій дав команду: «Лягай!» Затамувавши подих, лежали хлопці за кучугурами снігу. Першим побачив мотоцикліста Анатолій. Він міцно стиснув у руках гвинтівку. Фашист сидів на мотоциклі один. Коли він під'їхав зовсім близько, Анатолій добре прицілився й вистрілив. Але офіцер їхав далі. Тоді пролунав другий постріл — і офіцер звалився набік.

Хлопці підбігли до мотоцикла. Німецький офіцер лежав мертвим. При ньому був шкіряний портфель, наповнений різними документами. Замаскувавши портфель і гвинтівки, хлопці пішли до лісу...

У Херсоні почалася масова відправка молоді в Німеччину. Щоб позбутися якомось цього лиха, брати Запорозжчуки, Мишко Єременко, Толя Тендітний, Петя Чернявський пішли працювати на суднобудівний завод.

Толя Тендітний

Шура Рубльов

Однієї зимової неділі, доставши перепустки, хлопчики пішли до лісу по дрова. Там Федя помітив, що німецькі солдати тягли кабель через Дніпро. І раптом майнула думка: перешкодити цій справі.

І діти здійснили свій задум. Стали в пригоді і вибухівка, і шпагат, що були в їхніх торбинках. Невдовзі пролунав вибух. Коли дим розвіявся, стовп, облутаний проводами, уже лежав на землі.

Першого травня 1942 року над заводом замайорів червоний прапор. У ці ж дні з канцелярії зникла друкарська машинка. Це теж була справа рук оцих хлопців.

У неймовірно тяжкі роки німецької окупації дванадцять відважних учнів, ризикуючи життям, подавали велику допомогу радянським військовополоненим. Зробивши підкоп у табір, вони вивели звідти десятки матросів і солдатів.

Толя Тендітний, Петя і Льоня Чернявські, Шура Падалка потай від німців тримали в себе на горищах радіоприймачі, слухали й записували повідомлення Радянського інформбюро, поширювали листівки по місту і в цехах.

Діяльність юних підпільників не могла залишитись непоміченою: багато шкоди вони завдали ворогові. За ними почали стежити.

...Липень 1942 року. Борис Бондаренко і Шура Рубльов залишились ночувати у Толі Тендітного. Толина мати, Марія Іванівна, робітниця телеграфу, теж була зв'язана з партизанами. Цього вечора вона прийшла додому не одна, а з Борисом Годуном. Він усе знав, знав, що у хлопців є зброя, знав, що вони робили. Майже до ранку розмовляв з ними й умовився, що завтра зустрінеться з Бородіним.

Через кілька днів Годун, прийшовши вранці з чергування додому, ліг поспати в сараї. Але невдовзі він прокинувся від сильного гуркоту

Федя Запорожчук

Шура Теленга

в двері. Він побачив озброєних поліцаїв і німця. Так Годуну і не вдалося зустрітись з наймолодшими учасниками підпілля. Така ж доля спіткала Антона Бородіна.

Другим заарештували Анатолія Запорожчука. Разом з Анатолієм забрали батька і матір.

Потім гестапівці прийшли до Андрія, до братів Чернявських. Коли фашисти вдерлися в будинок Володимира Тихоновича Чернявського, Льоня зрозумів: по нього. Він кинувся до матері.

— Візьміть моє життя, вбийте мене, але не забирайте єдиного сина! — кричала мати, закриваючи собою Льоню. Фашистські варвари відштовхнули знесилену жінку й потягли Льоню на подвір'я, де стояла машина.

— Мамо, ріднесенька, не хвилюйся за мене, вистою, — на прощання крикнув Льоня.

24 липня заарештували Шуру Рубльова та його батька. По Мишка Єременка прийшли тієї ж ночі. Потім забрали Толю Тендітного. Останнім взяли Шуру Падалку.

Півтора місяця мучились у тюрмі хлопчики з Карантинного острова. День і ніч допити, знущання, тортури.

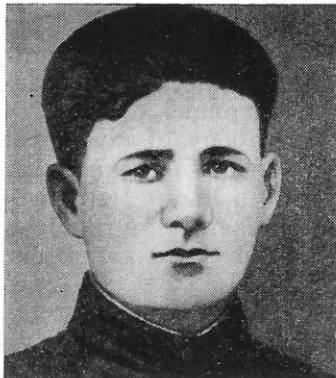
Спільне горе зріднило матерів. На світанку вони приходили до стін гестапо, годинами стояли під палючим сонцем і дивились в одну точку, за ґрати, туди, де були їхні діти.

Гестапівці вимагали, щоб заарештовані виказали членів підпільного «Центру». Але нескорені мовчали.

Коли кати пересвідчилися, що допити нічого їм не дадуть, вони вирішили вчинити розправу.

Толя Запорожчук

Шура Падалка

Хлопчики тієї ночі в карцері говорили про все, тільки не про смерть.

— Хто сказав, що це кінець! — вигукнув Петя. — Буде, все буде: і школа, і футбольний матч, і катери, що сходять зі степелів заводу.

На світанку 22 серпня 1942 року відчинилися двері карцера. На порозі стояв перекладач і почав вигукувати прізвища.

Шура Рубльов підійшов до батька, який теж сидів у цьому карцері.

— Прощайте, татусю! — І вони, міцно розцілувавшись, розстались.

Підійшла машина. В неї вштовхнули вісьмох сміливців — юних героїв підпілля.

Через кілька хвилин машина під'їхала до заводу імені Петровського, біля murів якого автоматники розстріляли патріотів.

У цей же час з підвалу тюрми виводили Анатолія, Андрія, Льоню і Петю. Вони трималися за руки. Машина, в яку їх силоміць загнали, минула вулицю Суворова й під'їхала до кінотеатру «Спартак», де було поставлено шибеницю. На кожного накинули табличку «За вбивство німецького офіцера». Поліцаї розганяли натовп.

В останню мить Петя крикнув: «Таємниця залишилась в очереті», а Анатолій: «Усіх не перевішаєте! За нас помстяться! Вас чекає доля мотоцикліста!..»

Повітря прорізав зойк матері, яка кинулася до шибениці та обняла ноги синів...

Патріотів Карантинного поховано на міському кладовищі в Херсоні. На могилках завжди свіжі квіти. Учні школи № 20 і комсомольці заводу імені Комінтерну часто приходять сюди.

В День перемоги 9 травня 1965 року біля Херсонського планетарію, на тому місці, де німецько-фашистські окупанти знищили групу патріотів-підпільників, пам'ятником нескореним звівся гранітний обеліск із зображенням палаючого факела.

Наче живі горять на сонці викарбовані золотом імена героїв херсонського підпілля. Серед них ми читаємо: Анатолій Запорожчук, Андрій Запорожчук, Петя Чернявський, Льоня Чернявський.

У двадцятій школі, де вчилися піонери-герої, створено шкільний краєзнавчий музей. Коло великого стенда з фотографіями героїв завжди багато відвідувачів.

Батьки й матері загиблих часто приходять до школи на збори загонів, дружин, розповідають про своїх синів.

22 серпня в школі відзначають День пам'яті загиблих піонерів і комсомольців. Юних героїв з Карантинного навічно занесено до списку піонерської дружини.

На урочистих лінійках завжди можна почути: Чернявський... Запорожчук... Бабенко... Тендітний... Дєєв... Єременко.

Вони вічно живі.

Є. ЧЕРВІНА

ПІОНЕРСЬКИЙ ПРАПОР

У 1940 році, коли настав час визволення Молдавії, селяни плакали від радості і цілували землю, яка віднині стала їхньою. Коли потім сюди прийшли загарбники, їх зустріли такою ненавистю, яку важко описати...

...Ми приїхали в село Кожушна ввечері. На околиці дорогу перетинав піонерський загін — близько трьох десятків чорнооких, чорноволосих хлопчиків і дівчаток. Вони йшли не дуже струнко, але з гідністю. Попереду загону урочисто майорів червоний піонерський прапор.

— Андріана, — гукнув раптом шофер, висовуючись з кабіни.

— Буна сара! (Добрий вечір!)

— Буна сара! — відповів веселий голос, і до нас підійшла невисока, худенька дівчинка років сімнадцяти.

— Це їхня вожата, — шепнув мені шофер і, потискуючи їй руку, спитав: — Де були?

— Тут, недалеко... один виноградник очищали.

Вона дуже добре говорила по-російському, явно пишаючись знанням мови великого народу. А ще зовсім недавно за російську мову тут карали ув'язненням.

— Наші комсомольці взяли шефство над виноградниками фронтовиків,— продовжувала Андріана,— а ми допомагаємо їм. Адже ми піонери-тимурівці!

— Ви завжди з прапором ходите?

Її здивувало таке запитання.

— Та хіба можна без нашого прапора?!

Потім мені розповіли історію про прапор загону. Це було в 1941 році, коли Андріані Гуцу йшов 14-й рік і вона ще була вожатою ланки. До села підходив ворог. Раніше ніж покинути рідний дім, Андріана збрала піонерів.

— Ми ще повернемося,— тихо сказала дівчинка друзям.— А тепер слід подумати, що робити з прапором...

Піонери подивились на прапор, який стояв біля стіни. Цей прапор був гордістю загону. З ним піонери ніколи не розлучались. На його яскраво-червоному полотні горіли вишиті золотом слова: «До боротьби за справу Леніна будь напоготові!»

Діти пригнічено мовчали. І тоді в тиші хтось запропонував:

— Нехай цей прапор візьме Андріана і заховає так, щоб ніхто не знав, де він, навіть ми...

Андріана витерла очі й подивилась на піонерів:

— Ви довіряєте мені?

— Довіряємо! — дружно відповіли піонери.

Уночі Андріана і дві її молодші сестри — Ліда й Ніна — викопали в сараї яму.

Ліда принесла ще один прапор з сусіднього загону, який їй доручили зберегти. Прапори дівчатка добре закопали. Раптом у темряві почувся тихий голос матері:

— Що ви робите, діти?

Дівчатка спочатку розгубились. Та вони дуже добре знали свою матір і любили її. Андріана все розповіла їй. Мати мовчки обняла дівчаток і розцілувала. Через кілька хвилин вона привела в сарай батька. Він ніс великий згорток.

— Нашим дівчаткам, Андрію, можна довірити,— сказала йому мати. Звертаючись до дівчаток, вона гордо продовжувала: — Ваш батько вирішив заховати радянські книжки і портрет Леніна. Нехай цей згорток зберігається разом з вашими прапорами.

На світанку селянин Андрій Гуцу вивіз свою сім'ю з села Кожушна. Вони їхали в довгій колоні односельчан.

На жаль, сім'я Гуцу не встигла переправитись через Дністер. Загарбники перегородили дорогу. З болем і тривогою в серці їм довелося повернутися.

Дома в першу ж ніч до них увірвались поліцаї. Вони мало не до

смерті побили Андрія Гуцу і забрали його до Кишинева. З того часу дівчатка більше не бачили батька. Він не стерпів знущань у фашистській катівні і помер.

Через кілька днів поліцаї ще раз з'явилися і наказали всім членам сім'ї зібратися в одній кімнаті.

— Ви заховали більшовицькі книжки й прапори. Де вони?

Андріана відчула холод у грудях і побачила, як зблідла мати. Що скаже вона? Мати мовчала, ніби набирала сили для відповіді. Нарешті, вона тихо заговорила:

— Якщо знайшовся зрадник, який сказав вам про книжки й прапори, нехай назавжди оніміє ця підла собака!.. А я нічого не знаю...

Поліцай з усієї сили вдарив її в обличчя. Дівчатка скрикнули. Поліцай повернувся до них:

— Якщо вам жаль своєї матері, скажіть, де все заховано.

Вони мовчали. Андріана, кусаючи губи, щоб не розплакатися, на мить глянула на десятирічного брата Васю. Його не було в сараї, коли вони ховали прапори. Але в сім'ї не буває таємниць. Чи вистачить у Васі мужності? Поліцай постукав по столу:

— Ну?

Андріана бачила, як по обличчю матері, яка схилилась до стіни, стікала струминка крові.

— Ну?

Усі мовчали. Тоді поліцай знову з усієї сили вдарив матір кулаком.

— Мамо! — раптом крикнув Вася. — Не треба... Я...

Мати ледве ворухнула розбитими губами:

— Вася...

І глянула йому в очі довгим поглядом. І хлопчик зрозумів, що коли він що-небудь скаже, мати ніколи йому цього не простить...

В. ГУВАРЄВ

ЗАВДАННЯ «ЦЕНТРУ» ВИКОНАНО

РОВЕСНИКИ

Спитайте будь-якого миколаївського піонера, і він розповість про життя і подвиг своїх земляків — юних підпільників Віті Хоменка і Шури Кобера.

Хто ж вони, ці хлопчики? Як склалося їх життя, їх бойова доля? До війни Вітя і Шура не знали один одного. Вітя вчився у 5-й середній школі Центрального району міста Миколаєва, а Шура — в школі № 12 на далекій робітничій Слобідці.

У 1941 році обидва закінчили 7-й клас. Шура був відмінником, дисциплінованим, розсудливим хлопцем. Вітя — рухливий, енергійний, навіть надмірно допитливий. Коли б хлопці зустрілися до війни, вони, можливо, ніколи б не подружилися, хоч у їх біографіях і було багато спільного. Обидва хлопчики втратили батьків. Ще у 1927 році, коли Віті Хоменку було трохи більше року, помер його батько, колишній партизан. Помер від старих ран, одержаних під час громадянської війни. Мати часто розповідала синові, яким був батько, як він боровся проти білогвардійців. Вітя подовгу розглядав фотографію батька, і очі його запалювалися гордістю, що він син партизана. Часто говорив матері:

— Я хочу бути таким, як батько.

Жити без батька сім'ї було нелегко. Після його смерті у матері на руках, крім Віті, залишилися ще дві старші дочки — Оля й Надя. Юлія Іванівна Хоменко працювала і дітей своїх з малих літ привчала до праці. У всіх були свої обов'язки. Вітя, коли мати просила його чимсь допомогти, жодного разу не відмовився: і дров нарубає, і кімнату прибере, і в магазин піде.

— Ось кінчу школу, буду працювати,— казав він,— тоді посправжньому допомагатиму тобі, мамо.

З усіх предметів, які вивчалися в школі, Вітя особливо любив математику і, як це не дивно, німецьку мову, хоч більшість його товаришів ставилася до цього предмета більш ніж байдуже. І як це згодилося потім, коли він став підпільником!

Під час перерви Вітю часто можна було побачити біля класної дошки, оточеного товаришами. Він щось пояснює і стукає крейдою по дошці, де накреслені кола, трикутники, написані складні формули.

А ще захоплювався Вітя плаванням, навіть моряком мріяв стати. В дні канікул весь час пропадав на річках у (Миколаєві їх дві — Інгул і Буг). Був він маленький на зріст, але фізично міцний, витривалий хлопець. Рідко хто з його ровесників стрибав з самої верхівки вишки, встановленої в яхт-клубі. А для Віті це не становило особливих труднощів. З товаришами-смільчаками він перепливав Інгул по кілька разів підряд, запливав далеко за середину широкого Бугу.

Війна застала Вітю в піонерському таборі під Миколаєвом. Повернувся він додому стриманішим, серйознішим.

— Нічого! Війна скоро закінчиться,— заспокоював він матір.— Наші розіб'ють фашистів...

Але ворог все ближче підходив до Миколаєва. Коли почалася евакуація міста, мати, як на горе, тяжко захворіла. Про від'їзд не могло бути й мови. І все ж таки, коли на околиці міста вже розривалися німецькі снаряди, Юлія Іванівна з дітьми вирушила в путь. Не встигли

ще дійти до Херсона, як виявилось, що шлях відрізано. Довелося повертатися до Миколаєва. А тут уже хазяйнували німці — грабували, вбивали.

Вітя спочатку цілими днями не виходив з дому. Мати плакала:

— Що будемо робити?!

Вітя заспокоював:

— Що-небудь придумаємо, мамо!

А потім кожного дня став десь пропадати. Повертався пізно і, нашвидку поївши, знесилений лягав спати. Якось, узявши заштопати його курточку, Юлія Іванівна знайшла в кишенях шматки паперу. Придивилася — аж це зірвані зі стін німецькі накази. Їй стало страшно за сина: найменша необережність — і пропав. Коли вона сказала про це Віті, він посміхнувся:

— Не бійся, мамо! Я ж не маленький!

...Війна розвіяла й радісні дитячі мрії Шури Кобера. Жив він на робітничій Слобідці. Батька у нього теж не було: загинув незадовго до початку війни під час випробування бойового корабля на Чорному морі.

Як і у Віті, були свої захоплення й у Шури.

Це насамперед книги. Їх Шура читав запоем. У них здебільшого розповідалось про героїв, відважних борців. Особливо подобалися Шурі такі книжки, як «Овід», «Пригоди капітана Гаттераса», «Суворов», «Людина з місяця» та інші.

Любив він також грати на скрипці, навіть навчався в музичній школі. Якось попросили Шуру виконати щось на шкільному вечорі.

— Що ви, хлопці,— зніяковів він.— Я ж тільки ще починаю водити смичком.

Та друзі все ж таки умовили його. Шура довго й старанно готувався з викладачами музичної школи. Його виступ на вечорі мав великий успіх.

Почалася війна. Гітлерівці окупували рідне місто.

Тепер у Шури навіть руки не піднімалися, щоб узяти скрипку або цікаву книжку.

ПЕРШЕ ЗНАЙОМСТВО

Вони зустрілися вперше в 1942 році на конспіративній квартирі «Миколаївського підпільного центру» — підпільної організації, очолюваної миколаївськими комуністами.

Ще до вступу в організацію Вітя разом з кількома товаришами зробив саморобний приймач і розповсюджував записані від руки зве-

дення Радянського інформбюро, зривав з стін гітлерівські накази. Таким же був і початок підпільної роботи Шури.

І найрадіснішими в житті обох хлопчиків були дні, коли їх прийняли до підпільної організації.

Обидва виконували обов'язки зв'язкових і розвідників.

Вітя добре знав німецьку мову і тому влаштувався на кухню німецької офіцерської їдальні «Ост».

Як не важко було хлопчикові на цій роботі, яких принижень і образ не зазнавав він там, та все це виправдовувалось тією користю, яку приносив він підпільній організації.

Часто, виконуючи обов'язки офіціанта, він підслуховував розмови гітлерівських офіцерів, а потім повідомляв про це «Центр». Працював старанно і згодом настільки завоював довір'я німців, що вони стали використовувати його як кур'єра. Якось Вітя прийшов на явочну квартиру з шкіряною сумкою і, витягнувши з неї пакет, передав підпільникам.

— Що це?

— Хіба не бачите — пакет.

— Німецький?!

— Еге ж! Може, там щось цікаве. Тільки ви знову заклейте, щоб був такий самий.

У пакеті виявились дуже цінні відомості.

З того часу Вітя не раз по дорозі від штабу завертав на явку, приносячи пакети, важливі папери.

А Шура в цей час розвідував розташування у Миколаєві військових об'єктів, уточнював дислокацію ворожих частин. Годинами просиджував він де-небудь у потайному місці біля складу боєприпасів або казарми, а потім повідомляв про результати спостереження. Виконував також завдання по встановленню зв'язку з підпільними групами.

«ЧАРІВНА» ПАЛИЧКА

Навесні 1942 року становище Миколаївської підпільної організації ускладнилося.

Вона чисельно досить зросла, але не вистачало ні вибухівки для підричників, ні зброї. Не було також у підпільників апарата для друкування великої кількості листівок.

А останнім часом вийшов з ладу радіоприймач, за допомогою якого підтримувався зв'язок з Москвою. Спроби полагодити його виявились марними. Відновити зв'язок можна було, лише надіславши через лінію фронту когось з підпільників. Вибір припав на юнаків — Хоменка і Кубера.

Шура Кобер

Вітя Хоменко

Їх покликав до себе керівник підпільного «Центру», пояснив завдання.

— А чи під силу буде вам це, хлопчики? Навантаження неабияке — понад тисячу кілометрів треба подолати — де на ешелонах німецьких, де пішки... Якщо не впевнені в собі, — скажіть відразу.

— Та що ви! — вигукнув Вітя. — Не знаю, як Шура, а я давно мріяв про таке справжнє діло.

— Давно? — перепитав Шура. — А я ще раніше...

Керівник ласкаво пригорнув хлопчика до себе:

— Дивіться, це вам партійне доручення.

— Так ми ж безпартійні...

— Якщо партія доручає, значить, партійне...

І через кілька днів сонячного, весняного ранку Шура і Вітя вирушили в далеку, небезпечну подорож, на схід...

Вони були одягнуті в старенькі, залатані куртки. За плечима у кожного висіла торба з старими речами. Якщо хто спитає, куди йдуть, — відповідь буде така: «Батьки послали на село — старі речі на продукти міняти».

...Багато людей бачили їх по дорозі, але ніхто не звернув уваги на невеличку паличку, яку вони несли по черзі. А була ця паличка незвичайною. Всередині в ній були сховані секретні зашифровані документи: лист Миколаївської підпільної організації до штабу партизанського руху, список конспіративних квартир, короткі відомості про дії підпільників, прохання допомогти зброєю, вибухівкою, радіоапаратурою тощо.

Маршрут хлопців був такий: Миколаїв — Луганськ — Ростов — лінія фронту.

Частину шляху проїхали німецькими ешелонами, попутними підводами. Багато кілометрів довелося пройти пішки.

Кілька разів їх затримували німецькі пости, та все кінчалося благополучно. Вигадані історії — звідки й куди вони йдуть (щоразу, звичайно, різні), вміла поведінка хлопців часто рятували їх. Паличка «виручалочка» теж була з ними. І хлопці жартували:

— Це завдяки їй ми цілі й здорові...

Все ближче підходили вони до фронту. Ось уже позаду Ростов. Все чутніше гуркіт боїв, що долітав зі сходу. Нарешті показалася Кубань, на якій тимчасово зупинилася лінія фронту. Річку перепливали вночі на старому рибальському човні. Недалеко від берега від близького розриву снаряда продріявлений човен затонув. До берега добралися вплав.

У ШТАБІ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ

І ось радянські бійці ведуть їх у штаб.

— Нам до найголовнішого командира,— вперто повторюють Вітя і Шура.

Фронтowa землянка, куди привели хлопців, здалася їм рідним домом. Розповіли командуючому, хто вони й звідки, назвали пароль...

Дві останні ночі вони просиділи в комишах на ворожому березі, і тепер їм понад усе хотілося спати. Вітя одразу ж заснув, міцно стиснувши в руках завітну паличку. Вони вже дісталися до своїх, але паличку треба вручити не тут, а в Москві.

Завтра їх літаком доставлять у столицю нашої Батьківщини...

В Москві, у штабі партизанського руху, сивоголовий генерал міцно тиснув руки юним партизанам, дякував за важливі відомості, доставлені ними.

Горді і схвильовані ходили хлопці по Москві — суворому, тривожному місту, одягнутому в захисний колір. Їм здавалося, що вони вже не раз були тут. І Красна площа, і Мавзолей, і музеї, і широкі вулиці — все це було таке знайоме з фотографій, з кінофільмів, з картин. І шкода лише було, що зірки на кремлівських вежах не світяться: на них одягнено щільні світломаскувальні чохлаи.

У Москві Вітя і Шура закінчили короткотермінові розвідувальні курси. Змужнілими, досвідченими поверталися вони до рідного міста...

ЗНОВУ В МИКОЛАЄВІ

Скільки часу пройшло відтоді, як літак відірвався від аеродрому і його юні пасажери в останній раз оглянули з висоти велике місто, яке стало для них ще ріднішим? Півгодини? Година?

Темніє. Десь внизу видно розриви снарядів. Ось позаду ліній фронту, яка спалахує вибухами й ракетами. Непроглядною темрявою окута зайнята ворогом земля. Ані вогника під крилом.

Вітя і Шура ще раз перевіряють, як пристебнуті парашути. Поруч з ними сидить їхній новий товариш радистка Ліда Бриткіна.

Хвилювання їх природне. Лише по кілька тренувальних стрибків встигли зробити хлопці під час навчання на курсах. І от уже справжній — бойовий.

— Просто не віряться, що за яких-небудь три години ми будемо з тобою вдома, на Миколаївщині,— говорить Шура.

— Не кажи гоп, поки не стрибнеш,— жартує Вітя. Але жарт не дуже веселий, бо хлопцям все ж страшно. Що їх чекає на землі?

Парашути Віті і Шури, а також радистки Ліди Бриткіної опустилися в ніч на 9 жовтня 1942 року недалеко від села Себиного Ново-одеського району Миколаївської області. Одночасно з літака були скинуті парашути з вантажем: боеприпасами, зброєю, радіопередавачем, літературою, апаратом для друкування листівок.

До Миколаєва звідси було ще кілька десятків кілометрів.

— Ви поки що сховайте парашути і вантаж і самі сховайтеся де-небудь поблизу,— сказав Вітя Шурі і Ліді,— а я постараюся швидше дістатися до наших.

Вийшовши на дорогу Нова Одеса — Миколаїв, Вітя побачив машину, що наближалася до нього, і пішов на одчайдушний крок.

Став посередині дороги, піднісши руку.

Здивовані нахабством російського хлопця, німці зупинили машину. Не встигли вони ще накинутися на нього з лайкою і погрозами, як Вітя чистісінькою німецькою мовою попрохав підвезти його до Миколаєва. У нього, мовляв, там хвора мати.

Гітлерівці зареготали, але звернення рідною мовою, очевидно, сподобалося їм.

— Сідай!

І ось Вітя в Миколаєві. Серце несамовито калаталось у грудях, коли він проходив повз свій будинок. «Цілий!» Але не зайшов до матері. Спершу треба на явку.

Скільки радості було, коли підпільники побачили Вітю, та ще й такого змушненого.

Комітет вирішив, що весь вантаж треба перевезти завтра ж. Цю відповідальну справу доручили комуністу-підпільнику Всеволоду Васильовичу Бондаренку.

Вранці вони з Вітею вирушили в путь. Бондаренко котив перед собою тачку, навантажену старим одягом, Вітя йшов поруч. Коли поблизу на дорозі нікого не було, Вітя розповідав про все бачене й пережите.

Наблизившись до місця висадки, вони побачили там німецькі патрулі. Як виявилось потім, один з вантажних парашутів віднесло далеко вбік. Шура і Ліда не змогли його вночі розшукати, а вранці німці знайшли.

Довелося чекати, поки вщужне тривога. Більшу частину вантажу все ж було врятовано. Юні підпільники зробили велику корисну справу. А становище в місті дедалі ставало складнішим. Провокатор, що пробрався в ряди підпільників, зробив свою чорну справу. Кілька товаришів було арештовано.

Небезпека загрожувала також Віті, Шурі та Ліді.

Важкі хмари згущалися над ними. Нечасто доводилося їм тепер бувати вдома, та юні підпільники сміливо продовжували розвідувальну роботу.

СЛАВА ЮНИМ ГЕРОЯМ!

Холодної листопадової ночі 1942 року до будинку на 8-й Військовій вулиці під'їхала крита автомашина, і почувся грюкіт у ворота. У дворі загавкав собака.

Дід Шури Кобера Дмитро Іванович Сафронов, швидко одягнувшись, вибіг у двір.

— Відчиняй! Чого копірсаєшся! — горлала людина у формі німецького поліцейця.

«Що їм потрібно?» — подумав дідусь, і серце його відчуло недобре. Він прив'язав собаку і відсунув засув.

— Олександр Кобер удома?

Дмитро Іванович мовчав. Поліцейа підійшов ближче.

— Глухий, чи що? Ну!

В цей час з флігеля на шум прибігла мати Шури Ганна Дмитрівна.

— Що вам потрібно?

— Де Кобер Олександр?..

— Навіщо? Він нічого не зробив.

Та поліцейа не слухав її. З силою стукнувши прикладом автомата у двері, він увійшов до кімнати.

А за хвилину виштовхнув у двір Шуру, напіводягнутого, босого.

Мати закричала, кинулася до Шури, заслонила його собою. Але поліцей грубо відштовхнув її.

...Коли Шуру везли в тюремній машині, він напружено думав: «А що з Вітею? Де він? Хоча б його не взяли».

В думках він прощався з другом назавжди. Та другого ж дня вони зустрілись — у тюремній камері. Вітя був арештований тієї ж ночі.

Велика кімната із загратованими вікнами. У кріслі розвалився чорноволосий гестапівський офіцер. Він добре знає російську мову і сипле запитаннями:

- Скільки людей у підпільній організації?
- Хто керує нею?
- Де штаб?
- Що ви робили в Москві?

Хлопчиків нещадно б'ють, але тільки прокляття вдається вирвати з уст відважних патріотів.

Пам'ятник Віті Хоменкові і Шури Коберу, споруджений в м. Миколаєві на копоти, зібрани піонерами і учнями України.

Так тривало десять днів і десять ночей.

А ранком 5-го грудня 1942 року на Базарній площі в Миколаєві застукали сокири. Це будували шибеницю. Опівдні до неї привезли десять чоловік, засуджених до страти. Поруч з вісьма дорослими піднялись на поміст двоє п'ятнадцятирічних хлопчиків.

Фашисти зігнали на площу багато людей. Плакали діти, голосили жінки.

Вітя і Шура вдивлялися в натовп, прагнучи відшукати хоч одне знайоме обличчя. Нарешті Вітя впізнав хлопчика з своєї вулиці — Толю — і крикнув йому:

— Толю! Біжи, поклич маму!

Кати накинули на патріотів петлі. В останній раз дивляться вони на рідне місто, рідне небо.

— Товариші! — звертається до натовпу Вітя. — Не падайте духом! Скоро наші придуть! Хай живе...

...Коли прибїгла мати Віті — Юлія Іванівна Хоменко, — на площі вже все було скінчено. Впала вона, знепритомніла.

А ранком наступного дня біля шибениці знайшли букети квітів і листівку, написану великими літерами:

СЛАВА ЮНИМ ГЕРОЯМ!

Це писали друзі Віті і Шури, які продовжували боротьбу.

Знову злітали в повітря ворожі склади, ешелони, аеродроми, стіни вкривалися антифашистськими листівками, на вулицях знаходили вбитих гітлерівців і поліцаїв...

Пам'ять про славних героїв живе в серцях багатьох і багатьох тисяч піонерів і піонерок, які бачать у подвигу Віті і Шури чудовий приклад служіння Батьківщині.

М. ВЛАДИМОВ, Е. ЯНВАРЬОВ

ТАМАРА З КИЇВСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ

ЗВ'ЯЗКОВА РАЙКОМУ

Майже всі друзі Тамари проводжали своїх батьків і старших братів на фронт. А чого твій вітчим, Томко, диспетчер Дніпровського річкового порту Тимофій Федорович Подій, якого ти любила, мов рідного батька, не пішов на фронт? Ти не знала тоді, що одного серпневого дня 1941 року Тимофій Федорович вів дуже важливу розмову з секретарем Подільського райкому партії:

Тамара Білян

— Кого ти візьмеш собі зв'язковим? — запитав секретар райкому.

— Кого?

Тимофій Федорович задумався. Перед мисленим зором побігли десятки облич, молодих і літніх, жіночих і чоловічих, хлопчачих і дівочих. Кого ж саме з них обрати? Хто вистоїть перед смертельною небезпекою, хто не злякається кривавих чужинців, які вже стоять під стінами рідного Києва?

Його Томка — бистра, задерикувата — падчерка Томка. Може, вона? Мати називала Тамару «артисткою». То, було, з неї і сльозинки не вичавиш, а коли нашкодить, — сльозами вмивається. О, ця артистична вдача дівчинки згодиться йому. І Тимофій Подій відповів: «Затвердіть Тамару, мою падчерку». І піонерка Тамара Білян стала зв'язковою Подільського райкому партії... Дівчинка зняла з шиї червоний піонерський галстук, поклала його в шухлядку і заховала у підвал, під старенькою хатою на Мильному провулку № 14. У цьому підвалі вже все було готове, все, що потрібно комуністам для роботи у місті, окупованому іноземними загарбниками. Пам'ятаєш, Тамаро, і перше завдання, яке дістала від секретаря підпільного райкому Тимофія Подія? Він сказав:

— Томко, я протягом кількох тижнів не повинен з'являтися на вулицях. Але мені неодмінно треба знати, що діється в місті, які «порядки» заводять гітлерівці, які видають накази, які розвішують оголошення.

— Зрозуміло, татку, зрозуміло...

І піонерка Білян, невмита, незаплетена, у короткому платтячку, щоб не привертати уваги гітлерівців, із своїми однокласницями вештаються по вулицях Києва...

Рідне місто стало мов чуже. Все немов вимерло. Рідко коли вулицею, лякливо оглядаючись, прошмигне людина. Тільки по бруку походжають гітлерівські патрулі: у чорній формі, у залізних касках, насунутих на самісінькі очі. Крамниці, школи, кінотеатри — геть усе зачищено.

Про що ж розповісти таткові? Але от і новина. Відчинилися двері перукарні, але у вікні напис: «Тільки для німців». От ще одне оголошення: «Реквізовано для німецької армії. Вхід заборонено. За порушення — розстріл».

Відкрилось кафе. «Тільки для німців». Крамниця. «Тільки для німців». Кінотеатр. «Тільки для німців».

От і перші накази окупантів про те, що по вулицях рідного міста кияни мають право ходити тільки до 6-ї години вечора,— інакше — розстріл; і за те, що тримаєш вдома голубів,— розстріл; і за те, що вловиш у Дніпрі ляща розміром більше за 20 сантиметрів,— розстріл; і коли не з'явишся на біржу праці — розстріл. Розстріл, розстріл, за все розстріл.

Дівчинка бачила, як гнали людей до Бабиного яру. Жінки, діти, старики йшли і ще не знали, що це їхня остання путь. Тамара бачила перших розстріляних. Парубок лежав, розпроставши руки, наче хотів захистити свою любиму землю, яку топчуть брудними чоботями фашистські звірі. А на спині у вбитого — напис: «Він ходив по вулицях о 6 годині 10 хвилин»... Піонерка все це бачила і запам'ятовувала...

МИ ВАС УРЯТУЄМО, ПОЛОНЕНІ!

— Дівчатка, дивіться, полонені! — закричала Люба.

Справді, з-за рогу з'явилася колона військовополонених. Червоноармійці і командири йшли, оточені озброєними гітлерівцями. Хворі, поранені, голодні, вони ледве пересували ноги. Але зупинитися, щоб перевести дух, не смій! В ту ж мить у спину вдарить постріл...

— Дівчатка, гляньте на їхні обличчя! В них немає покори, благання... Яка ненависть горить в очах! — заплакала Тамара Єпишко.

— Куди їх ведуть? Ходімо слідом. Бідолашні, роззуті, голодні... Треба їм допомогти,— прошепотіла Білян.

Полонених пригнали на Керосинну вулицю і кинули за колючий дріт. Того ж дня біля огорожі з'явився майже весь 7-А клас 144-ої школи. Їх привела Тамара Білян. У кишнях, за пазухою в кожного — варена картопля, сухарі, цибуля, йод, бинти. Їх не лякають погрозливі крики вартових: «Век, век русіше швайн. Век, будемо штриляйт!»

Тільки-но вартовий відвернеться, за огорожу летять дитячі го-стинці.

Щодня приходили на Керосинну піонери. В них на очах умирали люди. Діти бачили, як фашисти пристрілювали вмираючих... Та це не лякало маленьких киян. Вони приносили військовополоненим усе, на що могли розжитися вдома у матерів.

Раптом — новина! На воротах табору оголошення: «Полонених киян української національності, по яких прийдуть родичі, відпуска-тимуть додому».

Тамара Білян принесла додому цю радісну звістку.

— Батьку, як урятувати полонених, батьку?!

— Доню, ти і всі твої друзі повинні удати з себе родичів поло-нених... Треба врятувати якнайбільше людей, чуєш, Томко...

Тамара зрозуміла батька, і того ж дня до колючої огорожі знову прийшли діти. Тільки-но відвернеться вартовий, дітлахи наближаються до полонених.

— Дядечку, як вас звать, кажіть швидше, дядечку...

— Петро Сидорович Гаркуша...

— Іван Якович Таран...

Почують діти ім'я полоненого — мерщій до вартового:

— Пане вартовий, чи не у вас мій татко, Іван Якович Таран? Будь ласка, відпустіть його,— просить одна.

— Там лежить мій дядько, я бачила... Петро Сидорович Гаркуша... Відпустіть його, пане вартовий,— благає інший.

Протягом кількох днів школярі визволили з табору багато полоне-них, повели їх додому, нагодували, дали помитися, переодяглись... Вік згадуватимуть добрим словом ті в'язні фашистського табору своїх юних рятівників — спритних киян, яких вела на подвиг піонерка Тамара Білян.

ОТАКІ ВОНИ БУЛИ — ДІТИ ВІЙНИ!..

Настала перша воєнна зима. У зв'язкової підпільного райкому Тамари Білян безліч роботи. У хатині на Мильному провулку писали листівки, які розповідали про розстріли безвинних радянських людей, про те, що діється на фронтах, як червоноармійці, обливаючись кров'ю, героїчно борються проти чужинців. І райком доручив юній зв'язковій розносити їх по селах. Спершу страшнувало було Тамарі самій вирушати у далеку путь, і вона запропонувала Любі Сміяновій:

— Ходім, Любо, разом у Клавдієво. Там живе мій дядько. Допо-може вигідно наміняти картоплі.

І пішли дівчатка. За плечима — торбинки з стареньким одягом... Сходили благополучно. А коли вертались додому, котілося Тамарі сказати подрузі:

«Пробач мені, Любо, вірна моя подруго! За всі роки, що ми дружимо, у мене вперше була таємниця від тебе... Адже дядько Василь, який так гостинно зустрів нас у Клавдієві, зовсім мені не дядько, а в торбинці, під картоплею, яку він мені дав, лежить зведення Інформбюро та... револьвер для Тимофія Федоровича... Спасибі, Любо, що ти допомагала мені виконати важливе доручення райкому Комуністичної партії».

Кілька разів ходили Тамара з Любою на села. А згодом Тамара звикла і сама стала ходити. Її шлях лежав і на Чернігівщину, до партизанської явки, через скований кригою Дніпро, де щохвилини можна наразитися на патруль, а це — смерть. Не розгубилася Тамара навіть тоді, коли її з торбиною піймав на дорозі поліцаї і потягнув у комендатуру. А в торбинці, під мерзлою картоплею, — газета «Правда».

— Чого, кляте дівча, вештаєшся тут! Хто така? — закричав поліцаї.

— Ой, ой дядечку, відпустіть!.. Удома шестеро малят, їсти плачуть, а мама вмерла... Господом богом благаю, дядечку, відпустіть додому, не віднімайте картоплинки... — по брудних щоках Тамари, мов горох, котяться сльози. Маленька, худорлява, запнута поганенькою хусточкою... На вигляд років 13, не більше... Певно, повірив поліцаї убогій подорожній, а, може, набридло йому Тамарине голосіння...

— Та цить, хай тобі грець! Годі голосити... Помий швидше підлогу в комендатурі, навари їсти і забирайся геть звідси, — закричав.

Підпільники казали, що Тамарі завжди щастило. Поталанило дівчині й іншого разу...

Окупанти дозволяли переходити по кризі Дніпра тільки в одному місці — між причалом і Трухановим островом. Там нишпорили поліцаї, вимагали спеціальних перепусток на право виходу з Києва, перевіряли, що у кожного в торбинці. Тамарі не можна було переходити там, — у дівчинки були свої, партизанські стежки... Вночі, коли хуртовина збивала з ніг і поліцаї самі не наважувались зійти на кригу, юна зв'язкова вирушила в путь.

...Колючий сніг шмагає обличчя, засліплює очі. Тільки б не збитися з дороги, тільки б... Тамара спритно злізла з кручі. Товариші її попереджали, що поліцаї поробили в Дніпрі ополонки-пастки для таких, як вона, мандрівників. У-у-у! Холодно. Розгулявся Дід Мороз. Вирішив позмагатися з хуртовиною. У-у-у!.. Дівчина щільніше запи-

нає хустку. Лише очі виглядають... Раптом... А-а! Тамара кудись провалилася, тіло, мов огнем, обпекло крижаною водою. Кінець!

...Але то не був кінець. Коли Тамара розплющила очі, в обличчя ударило денне світло. Було тепло. Хтось укритв її кожухом. Сумний дитячий голос співав.

Тамара спробувала підвестись, але слабкість притисла її до ліжка. Раптом побачила обличчя, яке схилилось над нею.

— Ожила, ожила! — радісно сплеснули чиїсь маленькі рученята.

— Чого я тут? Хто ти, дівчинко? — спитала Тамара.

— Хто я така? Валя... А от хто ти? Кілька днів тому тебе приніс до мене дід Тадейович. Ти його знаєш? Ні. Ти була немов спляча принцеса з крижаного царства. Весь одяг на тобі задубів. А сама, мов крижинка, якась блакитна-блакитна, аж просвічувалась. Дід Тадейович довго розтирав тебе снігом, потім дав окропу напитись, якогось зіллячка, укутав у свій кожух і пішов. А ти весь час безтямна лежала, щось кричала, маму кликала, кудись тікати хотіла, плакала, потім з якимось Тимофієм розмовляла... А оце сьогодні тихо-тихо спиш. Часом мені здавалося, що ти вже вмерла...

Тамара довго хворіла. Понад три тижні пролежала в хаті загадкової дівчинки Валі.

Валя кудись зникала і поверталася з казанком борщу, з шматочком хліба або з кількома мерзлими картоплинами. Дівчата розігрівали в печі казанок і разом з'їдали цей скромний обід. Тамара питала:

— Де ти дістаєш харчі, Валю?

— Люди дають.

Дівчинка часто сиділа край вікна, пильно вдивляючись на стежку, що вела до лісу. Тамара відчувала, що Валя на когось чекає. Але на стежці не було того, кого чекала дівчинка. По ночах Валя тихенько, щоб не почула Тамара, плакала. Самітна дівчинка стійко берегла свою недитячу таємницю, боячись поділитися навіть з Тамарою, до якої звикла, мов до рідної.

До Тамари поступово повертались сили. Вона вже починала ходити по хаті. Треба було збиратися додому. Тамара відчувала, що вже зможе дійти до Києва, але жаль було залишати Валю з її горем, з її таємницею. Хоч би прийшов дід Тадейович, що якимсь чудом витягнув її з ополонки. Тамара була певна, що Валіна хата — партизанська явка. І, мабуть, тих партизанів, які мали прийти до Валі, вже немає на світі. І вона вирішила:

— Валенько, мені треба повертатися додому. Ходімо зі мною в Київ. Поживеш у нас. А закінчиться війна, ми прийдемо сюди, розшукаємо твоїх рідних... Згода, Валю?

Валя тихо похитала головою:

— Ні, я нікуди не піду. Нікуди, Томо...

Валя провела Тамару до лісу. Юна підпільниця повільно йшла лісовою стежкою, раз у раз обертаючись назад. На узліссі стояла Валя і махала їй рукою.

Худорлява, маленька, здавалось, що вона от-от упаде, гнана свіжим вітром, але вона була сильною духом. Адже у свої дев'ять років добре пізнала суворі закони конспірації і, мабуть, не зрадила б їх і вмираючи на шибениці.

Отакі вони були — діти війни!..

Де ж ти тепер, Валю, Валентино! Чи жива, чи не забула обмерзлу дівчинку з Києва, чи пам'ятаєш, як доглядала її, тяжко хвору, у буремну зиму 1943 року?

А Тамара Костянтинівна тебе пам'ятає, і шукає, шукає...

Минули роки. Тамара Костянтинівна Білян-Самовалова тепер юрист, працює в Києві. Вона частий гість у школярів Києва, і піонери, затамувавши подих, слухають її розповіді про минулі героїчні дні, про те, як в підвалі на Мильному комуністи-підпільники прийняли піонерку Томку в ряди Ленінського комсомолу, і ще про багато героїчних, незабутніх справ.

С. ЧЕРНЯК

ЖИВИЙ ФАКЕЛ

БУДИНОК БІЛЯ ЛІСУ

Батько мовчки зосереджено укладав речовий мішок,— і це було страшно. Завжди веселий, ласкавий, він у цей день був суворим, мовчазним, тільки стиха промовив:

— Нічого не поробиш, синку. Війна.

Володя Ковальчук, високий, худий хлопчина, нічого не відповів, сумно спостерігаючи за всім, що відбувається навколо.

Як йому хотілось кинутись батькові на шия, притиснутись міцніше і так разом з ним мчати назустріч вогню і небезпеці!..

Батько пішов на фронт, і в будинку біля лісу, що дуже близько підходив до залізниці, стало якимось особливо порожньо. Ліс дбайливо сховав Володю та його матір Марію Григорівну, коли німці підійшли до станції і бої почались майже біля самого будинку.

Марія Григорівна стала працювати кухарем у ліспромгоспі.

Хлопець блукав лісовими стежками, і кожного разу йому згадувалось щось приємне, радісне...

Володя Ковальчук

Так блукаючи, зустрівся якимось зненацька Володя з трьома військовими. Вони йому зразу полюбилися, і хлопець став з нетерпінням чекати кожної нової зустрічі, шукав її.

Зустрічі з військовими зменшували тугу за батьком, вселяли думку, що і він може бути корисним в такий скрутний час. Тепер він вже менше звертав уваги на щебетання птахів, на квіти і гриби.

Володя збирав на узліссі патрони, гранати, автомати, що тут залишались після боїв.

— Сховай мої знахідки, старий друже,— звертався він до дуба, засовуючи все в його глибоке дупло в стовбурі.

Таких схованок у лісі у Володі було багато.

ПЕРШИЙ УРОК

Мати з сином повернулись з лісу. Але що це? Хіба це їх будинок?! Вікна побиті, двері поламані, а на підлозі розбитий посуд, подерті подушки, і серед цього хаосу пошматована книжка «Як гартувалась сталь». Любима Володина книжка. Хлопець піднімає її, з любов'ю очищає від бруду, складає сторінку до сторінки.

— У, звірюки! — виривається у нього.

Марія Григорівна зажурилась. Як тепер жити? Задумалась. Де то тепер брат Прохор, де залізничники, чи встигли вони вивезти майно залізниці, чи далеко від'їхали?

— Правду кажуть люди. Треба переходити на станцію. У Прохора город ще не вибраний. Хоч на перший час не доведеться голодувати,— ніби радячись з сином, міркувала жінка.

— Я, мамо, нікуди не піду. Залишусь тут,— рішуче сказав Володя.

— Синочку! Що це ти вигадав? Один у зруйнованій хаті. Біля лісу? Ні, я тебе не залишу одного!

— Мамо! Не хвилюйтесь. Я часто буду навідуватись до вас. Та й тут хіба я один буду?!

Марія Григорівна нічого не відповіла. Вона згадала трьох військових, які то разом, то поодинці зазирали до них в лісну хатину на вогник. Вона переселилась на станцію.

А у Володі з'явилися нові турботи. Треба було так, щоб ніхто не помітив, передати їжу, тютюн військовополоненим шепетівського табору. А то треба було нишком, одягнувши навушники, піймати зведення Радінформбюро чи то дізнатись, що діється на станції. Все стане у пригоді.

...Пройшло кілька день. Марія Григорівна пекла картоплю. В кімнаті так апетитно пахло, що жінка, зітхнувши, подумала: «Оце б Володю нагодувати. Він так любить печену картоплю!» А він тут як тут.

— Мамо! — крикнув ще на порозі. — Коли німці питатимуть тебе про трьох військових, не говори нічого.

— Заспокойся, синку! Розкажи, що там у нас вдома.

— І згадувати не хочеться. Все пограбували фашисти. Навіть бушлати дядьків забрали і піджак тата.

Тато! Де він? Жодного листа від нього ще не було. А тепер і не буде. Не дійде.

І хоч листів не одержували, Володя був певний, що батько його геройськи б'ється з ворогами. Він повинен бути гідним свого батька.

За будинком біля лісу гестапівці стали невідступно стежити. Марії Григорівні переказали, що одноокий поліцай нахвалявся спалити підозрілий будинок. І тільки вона навідалась додому, її зразу ж схопили німці.

— Чому в будинку світиться вночі? — накинулись вони на неї.

— Де син? Де партизани?

— Син мій ще зовсім малий. Ніяких партизанів він не знає. Що це ви присікались до дитини,— доводила мати.

Все було марно.

— Будеш розповідати? Ні?

Вона мовчала. Тоді її стали бити.

Не знесла мати болю, закричала.

Крик матері вдарив Володю по серцю. Він вийшов зі своєї схожанки.

— А, голубе! Тебе то ми і чекаємо! — зраділи гітлерівці. І, підштовхуючи автоматами, погнали матір і сина на вокзал.

— Партизани,— доповіли коменданту майору фон Вергеру.— Ми вам про них вже розповідали.

Знову посипались запитання :

— Хто з тобою ночував у будинку біля лісу?

— Вовка Загураєв. Мій товариш,— відповів Володя.

Привели Загураєва.

— Я ночував,— підтвердив він.

— Чиї бушлати?

— Знайшов на дорозі. Хотів, щоб мати перешила.

— Чому світиться в будинку вночі?

— Та це я яйця на вечерю шукаю у курятнику.

Фон Вергер зробив вигляд, що повірив, і затриманих відпустили.

«Він хитрий,— подумав хлопець.— Але ми його перехитруємо».

З того часу будинок біля лісу зовсім спустів. Володя перейшов на станцію до матері.

«ТАК ОСЬ ТИ ЯКА!»

У Ковальчуків з'явилась квартирантка — перекладачка коменданта станції Тамара. Марія Григорівна з першого погляду зненавиділа її.

— От падлюка! Роз'їлась на фашистських харчах. Піонеркою, напевно, була. На комсомольські збори бігала. А як катюгам усміхається!

Німці стали частими гостями у будинку. То молодий лейтенант загляне, а то й хтось із старших чинів. Тамара всіх люб'язно приймала і цим особливо розлючувала стару залізничницю.

— Володю! Не смій знатись з цією німецькою підлабузницею,— наказувала вона синові.— Така наших зрадить — озирнутись не встигнеш.

А Володя посміхався. І йому подобалось бувати у Тамари, слухати її пісні, веселий сміх.

— Я її виживу! Створю таке «веселе» життя, що сама побіжить,— нахвалялась жінка.

— Мамо! Зрозумійте! Тамару привів я!

— Так я тобі й повірила!

— Слово честі!

— Я її висліджу! — вирішила про себе Марія Григорівна. І таки вистежила.

Одного разу, сховавшись у сараї, вона побачила, як Тамара передавала Володі пакет.

— Це для «дяді Жори»,— сказала пошепки Тамара.— Запам'ятай, за тобою слідкує одноокий поліцай. Ні в якому разі не шукай сам зустрічей з іншими підпільниками.

Володя ретельно сховав пакет і пішов. А мати — раз і розкрила його. З жахом відсахнулась. Там були пістолети, патрони до них.

«Так ось ти яка перекладачка!» — з ніжністю подумала жінка. Але вже через кілька хвилин ніжність до неї, гордість замінив страх. Ходить така юна, беззахисна серед лютих звірів. І справді, Тамара незабаром зникла і більше не з'являлась. Як рідну дочку оплакала її Марія Григорівна...

В глуху темну ніч хлопець переніс додому свої скарби: рушниці, патрони, гранати, сховані у лісі. Звідси через «дядю Жору», Парамена Тучинського, інших зв'язківців усе потрапило до партизанів з'єднання Героя Радянського Союзу А. З. Одухи.

Володя добре запам'ятав хитрі очі фон Вергера і застереження Тамари. Він став більш досвідченим. Адже навіть мати тільки догадувалась про зустрічі з партизанами Петром Вербицьким і Кукалейшвілі.

ЕШЕЛОНИ НЕ ПРОЙДУТЬ

...Ніч настала швидко, і Володя їй дуже зрадив. Він вже добре замерз в своїй схованці.

Один за одним йдуть поїзди, а состава цистерн з бензином все немає. І раптом вони показалися.

— Ні, тут ви не пройдете! — виривається у нього.

Він обережно, діждавшись хвилини, коли вартовий відвернувся, рвонувся до состава. Ще мить — і хлопець на тормозній площадці. Завмер і чекає. Здається, хтось свиснув. Ні, все спокійно.

Володя добирається до східців, обережно карабкається вгору до люка цистерни. Холод сковує рух. Треба поспішати.

Зібрав усі сили, відкриває люк. Тепер треба спустити шнур так, щоб один кінець був зовні. Готово!

Ще кілька секунд, і шнур починає горіти.

Попереду — роз'їзд. Поїзд уповільнює хід.

— Стрибай! — наказує собі Володя, скочується зі східців і летить під укіс.

Лунає вибух. І зразу ж спалахує сліпуче полум'я.

Юний підпільник біжить у ліс. Він безмежно радий. Завдання виконано.

А сніг все падає і падає, замітаючи сліди юного героя.

ОСТАННЄ ДОРУЧЕННЯ

Його заарештували на наступний день. Цілий тиждень допитували. Нічого не добившись, випустили.

Змучений, покалічений, він ледве добрався додому, довго хворів.

Проходить немало часу, поки Володі вдається знову налагодити зв'язок з партизанами. Небезпечне завдання — підірвати блокпост — і страшить, і радує його.

— Нову сигналізацію, кажеш, поставили? — звертається він до свого побратима Васі Жукова. — Вдвічі більше поїздів думають пропускати? Не бувати цьому!

...Морозна ніч. Остання ніч 1943 року. Яскраво світять зорі. Володя з міною пробирається до блокпоста. Серце так стукотить, що, здається, ось-ось вискочить. Він згадує слова Миколи Островського: «І я прохаю вас — рубайте за мене, рубайте за Павку Корчагіна».

Володя озирається. Вартового не видно. Ще кілька метрів пройдено. Міну підкладено.

— Вважайте, що це вам від Павки Корчагіна, від Миколи Островського!

Лунає вибух. Блокпоста як не було. Але Володя не встигає далеко відбігти. І вибуховою хвилею його жбурляє на землю. Він втрачає свідомість.

Коли опритомнює, перше що бачить — це вищерену пащу вівчарки, розлючені обличчя фашистів.

— Хто тебе послав? — горлає гітлерівець.

— Я нічого не скажу!

Удар з розмаху, і юнак з кров'ю випльовує зуби, однак, як і раніше, мовчить.

— Зараз ти у мене заговориш! — Киньте його під маневровий поїзд!

Стогін пронісся над натовпом остовпілих від жаху людей, коли цей бузுவірський наказ фашиста виконали. Ноги Володі опинились на рейках під паровозом.

А гестапівець, звертаючись до мешканців, яких сигнали на це страшне видовище, загрожував:

— Всім так буде, хто партизанам допомагає!

Паровоз, пихкаючи паром, пішов далі, а покалічене, скривавлене тіло юного партизана прямо тут, на рейках, кати обливають холодною водою. Нехай опритомніє!.. Тепер вже у нього не буде сил упиратись.

Володя здригається і відкриває очі.

— Хто тебе послав? Де партизани?

— Ні слова не витягнете з мене, люті кати,— простогнав він,— і плюнув в обличчя фашисту.

Звідкілясь з'явився бідон, і на окривавленого підпільника летіть бензин, чиркає сірник. Тіло юного героя спалахує живим факелом.

Натовп завмер, зворушений подвигом юного. Він мертвий, але не переможений.

Жах охоплює окупантів. Земля горить у них під ногами.

Горить в Шепетівці, Ровно і Луцьку, Мінську і Одесі, в Криму і Латвії — всюди, куди вони не сунуться.

Не можна перемогти країну, у якої такі героїчні сини.

А. ПРИМАК

ВІН ПОВТОРИВ ПОДВИГ ІВАНА СУСАНІНА

У газеті «Радянська Україна» 3 жовтня 1943 року було надруковано замітку «Подвиг невідомого підлітка». В ній стисло розповідалося про мужність і відвагу хлопчика, який у час Великої Вітчизняної війни повторив безсмертний подвиг Сусаніна. «Де він зараз, цей достойний син українського народу, гордість села Баранівки? Слава про нього, горда воїнська слава летить по всій Чернігівщині, летить по селах і містах, по катах і полях визволеної землі»,— писала газета. П'ятнадцять років ім'я цього підлітка лишалося невідомим. А він ходив по землі, ріс, учився, працював і через скромність нікому не розповідав про свій подвиг. І тільки в 1958 р. науковий співробітник Інституту історії Академії наук УРСР К. А. Прилипко встановив, що цей подвиг звершив учень 4-го класу Коля Молчанов — нині передовий хлібороб села Баранівки Семенівського району Чернігівської області.

...Грізно й розкотисто, ні на хвилину не вщухаючи, гриміли гармати. Часто й зловісно розсипалися довгі кулеметні черги. Бій поблизу невеликого села Баранівки Семенівського району Чернігівської області тривав увесь день і всю наступну ніч. По околишніх шляхах важко скреготіли німецькі танки з чорними хрестами, гармати, машини з піхотою та боеприпасами. Повільно повзли розбиті фашистські частини, намагаючись на території сусідньої Брянської області переформуватися й закріпитись.

Залишали жителі Баранівки насиджені місця.

Булиці, колись гомінкі, тепер здавалися пустинними, мертвими. Мовчазні, похмурі, смутні просувались до лісу по рівнинах і яругах, польовими дорогами виснажені жінки, згорблені старики і змучені діти. Вони їхали на возах, йшли пішки, як одна людина, з одним подихом, однією думкою.

І серед них уже були тихі й скорботні вдовиці, сироти, чоловіки й батьки яких навіки полягли у смертельних атаках.

На одній з повозок сиділо троє: тринадцятилітній Коля Молчанов, його чотирилітній братик Петя та їх бабуся Ірина Андріївна.

Широко розкритими очима дивився Коля на рідне село — і не впізнавав його. Прокляті вороги понівечили, спалювали ще недавно таку привабливу Баранівку. Все, що створили колгоспники, висаджено в повітря, те, що було нажито чесною працею, перетворено в руїну. Он — колишній клуб, біля якого щовечора лунала весела музика. В тому клубі він бачив кінофільм «Чапаєв»... Он там, у школі, вчився.. Учителька Лідія Костянтинівна Мартиненко читала їм у четвертому класі цікаві оповідання, вірші. Запали в серце слова одного з них: «Не будь, товаришу, сліпим і глухим. Тримай, товаришу, порох сухим!». Любив він книжки. Особливо подобалась подарована вчителькою «Казка про Військову Таємницю, про Хлопчиша-Кибальчиша і його тверде слово»... Коли виїздили з села, Коля сплигнув з візка, в який був запряжений віл, зупинився й пильно, жадібним поглядом окинув школу.

★

...Час від часу Коля підводився на весь зріст, підставляючи свіжому вітру загоріле обличчя, вдивлявся в далечінь, туди, де чорнів мовчазний ліс. Поганяв вола. Візок погойдувало, наче на хвилях, і часом здавалося, нібито це коліска.

Жодної живої істоти поблизу, зате попереду вже зовсім близько ліс. Лишилося перебратися через річку Ревну.

Раптом над самісіньким вухом просвітіла куля. По лісу розкотились уривчасті кулеметні постріли. Маленький Петя притиснувся до бабусі, захлипав...

Озирнувшись, Коля побачив німця-вершника, який щодуху мчав просто до їх візка. «Ось він, вражина!»

— Матка, вставай! Показуйте дорогу зольдатен Каменськи Хутір...

Шляхом бігли солдати.

— Що ж ти, стара, все мовчиш? Відповідай!..

Хвора бабуся мовчала. Тоді фашист звернувся до старшого хлопчика:

— Скільки рік?

— Тринадцятий пішов...

— Ти показуйте дорогу Каменськи Хутір,— грізно наказав він.

— Гаразд,— спокійно відповів хлопчик.— Я дорогу добре знаю.

— Весь час будеш іти попереду,— повчав фашист.— Ми за тобою...

Побіжиш — тоді... Ніздрі офіцера роздулися. Він підняв парабелум

і, показавши в бік бабусі й малюка, сказав: — Стріляйт... Гм... уби-
вайте...

Наповзли чорні хмари, від чого вечірні сутінки густішали. По небу важко прокотився грім, та невдовзі все стихло, запахло п'янкими па-
хощами лісових квітів. Коля, виструнчившись на весь зріст, ішов
упевнено, сміливо. По обидва боки від нього — офіцер на коні та сол-
дат-автоматник, жовтий, як віск. Німці боязко перешіптувались між
собою.

Ліс все більше й більше сповнювався таємничим шарудінням,
глухим пташиним стогоном.

Офіцер нервувався:

— Ану, мерщій!

З великими труднощами тягнувся обоз із зброєю, боєприпасами,
продовольством. Наближалася ніч. У темряві німці не зводили очей
з білого силуета хлопчика, який, мов пір'їна, то виринав, то на мить
зникав за деревами. Вже декілька разів Коля повертався на те саме
місце. Ноги свої він намуляв до крові, очі боліли. Та він дав собі
клятву будь-що витримати.

Час тягнувся повільно.

— Почекай,— роздратовано вигукнув офіцер і витяг карту. Довго
вивчав її. Ніяких шляхів тут не було позначено. Офіцер боявся, щоб
хлопчик бува не збився з дороги.

Рушили далі... Ось уже й запетляли два шляхи. Один — на Камен-
ський Хутір, другий...— цього якраз офіцер і не помітив.

Коля вбивався із сил. «Головне — витримати!» — нечутно про-
мовляв він до себе, а сам йшов та йшов. Швидше б довести їх до урочища Царева.

Ворожим солдатам ставало моторошно. А чи не кружляють вони
на одному місці?

Вже до урочища палицею кинути. Ще трошки... Болото... Навкру-
ги — трясовина...

Почалося щось неймовірне. Лавина очманілих вояк ринулася впе-
ред, у сторону... Кричали, захилиналися, падали, насилу підводились
і знову падали, намагаючись ухопитись за щось руками. Але за що?
Баговиння, якого не перебігала ще жодна жива істота, підкошувало,
засмоктувало... Порятунку не було...

Втративши подобу людей, фашисти хапались один за одного і від
того ще швидше занурювались у трясовину, знаходячи в ній свій без-
славний кінець.

Скориставшись панікою, вибравши зручний момент, хлопчик зник.

...Лише небагатьом солдатам пощастило врятуватись. Їх захопили
в полон.

Ось він, Микола Молчанов, перед нами. Тепер це доросла людина, колосник артілі імені Леніна. Служив у Радянській Армії, працював на шахті в Донбасі. І знову — в рідному селі.

Коли автор цих рядків виїздив з Баранівки, його довго супроводила пісня, складена нинішніми учнями Баранівської школи:

Пісня хай летить по полю
Про Молчанова, про Колю,
Що в бої в суворі дні
Був хоробрим на війні...
...Ех, на війні,
На Вітчизняній війні.
І в труді, і в бою
Землю любимо свою.
В кого галстук вогневий,
Той, як Коля, бойовий!
Ех, бойовий!..

О. РОГОТЧЕНКО

ЮТА БОНДАРОВСЬКА

ЧЕРВОНИЙ ГАЛСТУК

Це було в роки Великої Вітчизняної війни недалеко від Ленінграда. Поблизу селища Струги Красні фашистам вдалось захопити в полон радянську дівчину-радистку, яку було скинуто з парашутом для зв'язку з партизанською бригадою. Сумна звістка про це скоро облетіла все селище. Дізналась про полонену радистку і ленінградська дівчинка Юта. З цієї хвилини вона думала тільки про одне: як допомогти партизанці втекти.

Якось, коли побиту, змучену дівчину вели на допит, Юта сховалась за деревом і, коли партизанка порівнялася з нею, витягла з кишені червоний галстук, який тут же швидко сховала.

Тільки живий вогник в очах полоненої свідчив про те, що вона побачила Ютин галстук.

Так відбулось перше знайомство партизанки Лени — Аргенти Матвіївни Калініної — з піонеркою Ютою Бондаровською.

З якою теплотою згадує Аргента Матвіївна і цю першу зустріч з Ютою, і всі дні, проведені разом з нею в партизанському загоні!

— Якби ви знали, — розповідає вона, — яку силу відчула я від цього маленького червоного клаптика! Скільки бадьорості надала мені ця худенька білява дівчинка! Я полюбила її з першої зустрічі.

Юта принесла мені тоді сірники і допомогла підпалити клуню, в якій мене закрили. Я втекла до партизанів. У загоні ми з Ютою зустрілися знову: вона теж пішла до партизанів, але була в іншій бригаді. Якось у лісі, виконуючи бойове завдання, ми зустрілися. Юта побачила мене і більше не схотіла розлучатися.

Нелегко мені було перекопати командира прийняти до загону 14-річну дівчинку. Сказати правду, я навіть збрехала, що ми сестри і в нас нікого більше немає. Нас так і називали сестрами. Юту дуже оберігали, не посилали ні на які завдання. Але вберегти її було важко. Відчайдушна, смілива, швидка, вона сама роздобула собі гвинтівку і завжди з'являлась там, де була потрібна її допомога.

Юта чудово їздила верхи, якщо потрібно — навіть по бездоріжжю. Від мене вона не відставала ні на крок. І якось само собою вийшло, що Юта теж стала розвідницею. Один ешелон ворога ми з нею пустили під укіс. Юта була дуже весела. Дивлячись на неї, найпохмурніші люди посміхалися. Одного разу ми йшли на серйозне завдання. Юту не брали з собою. Вона — до командира з жалобою.

— Куди ти, Ютику,— якомога ласкавіше сказав командир.— Ти ж стріляти не вмієш, що там робитимеш?

— «Ура» кричатиму! — не замислюючись, вигукнула Юта.

Один літній партизан тоді сказав мені: «Ну й дівчинка! Подивися на неї — і весь страх зникає. Легко на душі стає».

Юта без зброї біла ворогів: підтримувала в усіх бадьорість духу.

У партизанському загоні її і в комсомол прийняли, але всі продовжували її називати піонеркою.

Пам'ятаю, в день її народження, 6 січня 1944 року, Юті врочисто, перед усім загonom, піднесли карабін. Яка щаслива вона була! Поклялася мстити ворогам до кінця і додержала своєї клятви.

Незабаром після цього врочистого для Юти дня мене було поранено і разом з іншими пораненими відправлено на літаку до Ленінграда. Більше я вже не зустрічалася з дорогою дівчинкою...

ІІ ПАМ'ЯТАЮТЬ

У той час, коли Аргента Матвіївна лікувалася в госпіталі, Юта продовжувала свій шлях.

Після звільнення Ленінградської області від фашистських загарбників дівчинка мала змогу повернутись до Ленінграда. Проте вона залишилася в партизанському загоні. Тоді саме формувалась 1-а Естонська партизанська бригада для боротьби з ворогом на території

Юта Бондаровська

Естонії. Майже всі партизани з загону, в якому була Юта, добровільно вступили в цю бригаду. Юна партизанка залишилась разом з усіма. Комісар бригади Цветков намагався відговорити її. Але вона нізащо в світі не згоджувалась їхати до Ленінграда.

— Я воюватиму доти,— сказала відважна піонерка,— поки хоч один фашист ходить по нашій землі...

Бригада розпочала свій шлях з Гдова. Звідти пішли до селища Камінний Пояс, яке знаходиться на березі Чудського озера.

Щоб потрапити до естонських лісів, треба було перейти озеро. Важкий це був шлях. Лютий — завірюха, снігові бурі кожного дня... Під ногами ковзкий лід, присипані снігом тріщини, ополонки.

Бригада з боєм переходила лінію фронту. У цих важких боях втратили господарський обоз, коней... Загін у 300 чоловік з пораненими на ношах пересувався пішки по коліна в снігу. Голодні йшли по льоду озера день і ніч. Удень одяг намокав, уночі замерзав. Спали, притиснувшись один до одного.

Юта стійко витримала цей перехід. Жодного разу ніхто не почув, щоб вона жалілася на щось. Навпаки, коли загін, нарешті, вийшов на протилежний берег озера, вона першою взялася піти в розвідку, щоб дізнатись, чи немає поблизу села. Її відпустили.

Юта скоро повернулася. Вона, виявляється, натрапила на хутір. Розвідниця дізналась, що фашистів поблизу немає. А партизани ж сім діб нічого не їли. Довелось підійти до хутора.

Це було 28 лютого 1944 року. Партизани розмістились в хатах на відпочинок. Стояла глибока тиша. І раптом постріли й вигуки: «Фашисти!» На ходу заряджаючи автомати, партизани бігли назустріч ворогові. Разом з ними була й Юта. Коли партизани, перебивши

майже всіх гітлерівців і вигравши бій, відійшли до лісу, Юти серед них не було.

Її знайшли пізніше.

Бойові друзі-партизани поховали відважну піонерку біля невеличкої річки, що тече поблизу хутора Роостоя за вісімнадцять кілометрів від Чудського озера. Та образ юної партизанки Юти завжди зберігається в їх серцях, про неї пам'ятають і всі діти нашої неосяжної Батьківщини.

А. МОЙЖЕС

ПАРТИЗАНСЬКИМИ СТЕЖКАМИ

— Дядьку Петре! Візьміть мене у загін!

Хлопчик очікувально дивиться на партизана Петра Павленка. В його погляді і гаряче прохання, і готова зірватись з вуст клятва: «Не підведу!»

— Підожди трошки, синку. Знадобишся — візьмемо, — говорить, підбадьорюючи, сусід.

Він добре знає цього рослого, міцного, кмітливого хлопчика. Він помітив, яким ненависним поглядом проводжав той окупантів, коли вони проходили повз рідну Корюківку.

Ще довго не затихала у вухах хлопчика їхня незнайома мова, а перед очима стояли пихаті, нахабні обличчя.

«Йдуть як господарі, — обурювався він. — Он скільки їх! І якої тільки зброї у них немає, — міркував. — Голими руками їх не візьмеш. Ні!»

Згодом сусід спостерігав, як хлопчик, зібравши ватагу таких, як він сам, шибеників, проводив «військове навчання». Дістати гвинтівки в ті вогневі дні було не так уже і важко. Добре, що матері не бачили їх за цим зайняттям. Хлопчики знали, де можна надійно заховатись.

І ось якось увечері сусід у повній бойовій формі заходить до Ковалювих. Кладе на стіл гранату і питає:

— Де Миколка?

— Тільки що ліг спати. А що? — турбується мати.

— Хай збирається.

Повторювати не довелося. Вмить хлопчик був готовий. Наче і не лягав.

— Куди? — спитав батько погрозово.

— Куди? — спитала з тривогою мати.

Але запитання були зайвими. І батько, і мати добре знали, куди весь час рветься їх п'ятнадцятирічний син.

А він незабаром уже стояв у штабі щойно організованого Корюківського партизанського загону перед командиром.

— Хочеш у партизани?

— Питаєте!

— Стріляти вмієш?

— Аякже!

— Ось тобі гвинтівка. Ремінь діставай сам,— говорить Федір Іванович Куротков.

Ще не вірячи своєму щастю, хлопчик хапає гвинтівку і, міцно стискаючи її, щосили мчить... додому.

— Повернувся, от і добре,— радіє батько.

І мати розкриває обійми:

— Миколко, рідненький!

А Миколка за ремінь — і знову з хати. Тепер вже надовго.

★

Ніч така темна, що, здається, кроку не зробиш, щоб не нашттовхнутись на дерево чи кущ. Але партизани ідуть по своїй землі впевнено. Ідуть один за одним. Коля позаду всіх.

Показується село Погорільці, школа, де розташувались фашисти. Зненацька все кудись провалюється і з'являється Миколин клас. Він сидить за другою партою. Зосереджено дивиться на вчительку і слухає уважно-уважно. Вона так цікаво розказує.

— Дзелень! Дзелень! — дзвенить дзвоник. І хлопчик невдоволено морщиться. На самому цікавому місці! І треба ж таке! Хлоп'ята схоплюються з місць і мчать до коридору, де під час перерви так весело...

Микола хитає головою, відганяючи дорогі спогади. Ох, з якою радістю взявся б він за книжки!..

За відомостями розвідки, гітлерівців у школі 500, а партизанів жменька. Проте недарма говорив О. В. Суворов, що воюють не числом, а вмінням.

Вартового зняли без жодного пострілу. А школу закидали гранатами. З вікон і дверей почали виплигувати очманілі окупанти. Тоді застрочили кулемети.

Раптом у повітрі розсипались дві зелені ракети — це фашисти просили допомоги у своїх частин, що розташувались у сусідньому селі. Бій розгорався.

За школою стояло кілька машин ворога і цистерни з паливом. Усе це треба було знищити.

— Бери, Миколо, міни і клади у ствол хвостом униз,— сказав мінометник Іван Поліщук.

«Оце справжнє завдання!» — зрадів юний партизан і став швидко хапати міни і кидати у міномет.

— Ач, який меткий! Не так швидко. Ти ще нас підірвеш! — пожурив його мінометник.

Минуло ще кілька хвилин, і Микола так наловчився, що заслужив похвалу командира.

Рвались міни, гуркотили вибухи, кулі свистіли навколо, а хлопчик гільки те й знав, що підносив міни.

— Хороший вояка, — дивуючись його холонокровності, говорив командир.

Бій тривав до самого світанку. Тоді-то й пройшов Микола бойове хрещення. Він витримав іспит. Обпалений вогнем, він якось зразу став дорослішим, упевненішим у своїх силах, завоював місце в ратному строю партизан.

Не встиг загін отаборитись у лісі, як Корюківку зайняли гітлерівці. Селище наповнилось галасом чужої мови, гавканням вівчарок, куди не глянеш — гармати, кулемети.

Лейтенант Іван Поліщук з тугою думав про своїх товаришів, про те, що не добратись тепер йому одному до них. Хвороба звалила, прикувала його до ліжка.

І раптом він почув голос Миколиного брата — Льоні.

— Товаришу лейтенанте! Скоріше! Біжімо! Я допоможу. Тут залишатись вам не можна.

Ледве тримаючись на ногах, лейтенант підвівся.

— Обіпріться на мене. Я сильний, витримаю. Як тільки помічу фашистів, співатиму або свистітиму, — сказав Льоня, підтримуючи хворого.

Йшли за хатами, ховались у кущах, відсиджувались по чужих хлівах. Ось і цукровий завод. Завод? Одна тільки назва. Обладнання встигли евакуювати, машинне відділення підірвали. Тільки корпус і залишився.

— Оце палац! Кращого і не треба, — усміхнувшись, сказав лейтенант і втомлено опустився на землю.

Проте знайшлись зрадники. Фашисти оточили завод.

— Рус! Здавайтесь!

У відповідь лейтенант послав чергу з автомата. Гітлерівці стали кидати гранати.

Осколком Поліщуку вибило око.

Здавалось, кінець. Виходу нема.

«Труби,— раптом згадав Льоня.— Сховаємося у підземних трубах». Так і зробили. Але скільки можна продержатись у вузьких трубах, де ледве сісти можна?

Їх двоє: хворий, поранений лейтенант і 14-річний хлопчик, а гітлерівців, озброєних до зубів, не полічити.

Порятунок прийшов несподівано. Вночі до них приповз старожил Андрій Бухан. Він розповів, які труби ведуть до річки. По них Іван і Льоня вибрались за територію заводу. Довгий шлях пройшли вони, поки, нарешті, не вийшли у розташування партизанського загону.

— Стій! Хто йде? — почули грізний окрик вартового.

І у відповідь радісне:

— Свої, Колю! Невже не пізнаєш?

Так зустрілись юні партизани Коля і Льоня Ковальови.

Не дожив Льоня до радісних днів перемоги. Загинув як герой, заслонивши своїм тілом комісара, в бою біля села Тихонів, недалеко від Корюківки.

★

«Бувалим партизаном» називали Миколку вже наприкінці 1941 року. Разом з дорослими він хоробро воював, ніколи не відставав під час тривалих переходів по лісах, болотах, по бездоріжжю, мужньо переносив голод і холод, коли загін опинявся в оточенні.

...Глибокою зимою всі загони зібрались у з'єднанні О. Ф. Федорова в Еленських лісах.

Ліс, як у казці. Земля наче білим килимом вистелена. Тиша надзвичайна. Раптом жовта грудочка — білка по дереву проскоче, заць прмчить, відкидаючи задні лапки. Замріявся хлопчик...

Ліс на Орловщині місцями майже підходив до залізниці. Якщо добре прислухатись, можна виразно почути паровозний свисток, рівномірний стукіт коліс. Ці звуки раніше завжди радували Колю. А тепер чути їх байдуже не міг.

По залізниці йшли ешелони із зброєю, військом противника. День і ніч мчали по радянській землі ненависні ешелони.

...Час йти на операцію. Лісом Микола і його група ступали так, щоб і гілка не ворухнулася і сучок під ногами не тріснув: ворожа засідка могла настигнути за кожним деревом.

Один по одному йшли до залізниці. Залягли в яру і стали спостерігати.

— Усе спокійно, можна закладати міни,— передали по ланцюжку. Мінери робили свою справу спокійно і споро. Наче й не загрожувала

ім кожної хвилини смертельна небезпека. Вони знали — їх надійно охороняє група Миколи Ковальова. Він хоч і молодий командир відділення — тільки шістнадцять минуло, але на нього можна покласти. Буде битись до останньої кулі.

Мінери безшумно подались, а група залягла так, щоб тримати состав під безхресним вогнем. До болю повільно тягнуться хвилини. Кожна з них може стати останньою в житті підричника. Слух і зір напружені вкрай, зброя — наготові. Ніщо не повинно застати партизанів зненацька.

Все ближче і ближче состав. Усе чіткіше хід поїзда.

«Так то-бі і тре-ба! Так то-бі і тре-ба!» — стукотять колеса.

І раптом страшений вибух. Стають на дуби, завалюються вагони. Дзвенять розбиті шибки, в паніці тікають окупанти.

— Ні, гади, не втечете!

— Вогонь! — командує Коля і косить їх з кулемета.

Гітлерівці залягли під уцілілими вагонами і відкрили зустрічний вогонь.

Кулі стали лягати все ближче і ближче. І тоді Коля віддав команду відходити до лісу. Радість співає у грудях хлопця. «Одержали гостинець, прокляті загарбники! Довго пам'ятатимете!»

Незабаром у юного партизана на тому місці, де зовсім недавно носив він піонерський значок, засяяв орден Червоної Зірки, а через деякий час і партизанські медалі.

З оточення виходили вдень. Гармати замінували. А станкові кулемети взяли з собою і боеприпасів хто скільки міг захопив. Йшли тихо, розмовляли пошепки. Команди подавали знаками.

Розвідка попрацювала добре. Партизани знали, що оборона противника за ґрунтовою трасою, і підійшли до окопів нечутно вдень. Одно відділення з правого боку, ліворуч — друге, те, в якому був партизан Микола Ковальов.

Окопи замасковані і безмовні, наче немає в них жодної душі.

«Стріляй!» — подає знак Микола.

У цю ж мить і фашисти відкривають вогонь. Щось боляче вдаряє Колю в ноги, по руці, відкидає у ворожий окоп, прямо на голови гітлерівцям. Від несподіванки вони завмирають, а Колі цього тільки й треба. Здоровою рукою робить кілька влучних пострілів, потім запекла рукопашна сутичка, і шлях із окопу вільний. Але ж як із нього видертись? Рана все більше нагадує про себе. Напружуючи останні зусилля, Ковальов видирається нагору. Тут його і знаходить політрук загону Хоменко.

— Куди поранено? На коні можеш їхати?

— Звичайно!

Кінь іде повільно-повільно. А Колі здається, що він мчить так, аж земля здригається і небо падає на нього. Він непритомніє і сповзає з коня долі. В чоботях повно крові.

«Доведеться попроситись з ногами і рукою, певно, теж», — з болем думають друзі-однополчани.

★

Миколу Семеновича Ковальова ми зустріли на Республіканському зльоті червоних слідопитів у Закарпатті.

Хлоп'ята запросили на зліт ветеранів війни — хлопчиків і дівчаток воєнних років, яких вони розшукали по фотознімках, що вмістила на своїх сторінках газета «Юний ленинець».

Микола Семенович приїхав з дружиною із Чернігівської області на машині. Кілька сотень кілометрів він вів майстерно машину. Ніколи не скажеш, що за рулем інвалід.

— Хіба це не героїзм! — із захопленням гомоніли хлоп'ята.

А. БЛЕНІНА

МАРКС КРОТОВ

(Розповідь матері)

Був він русоволосий худенький хлопчик... Удома все робив: і дров нарубає, і води принесе, і з малечею бавиться. Шестеро в мене дітей, важкувато було. А тут війна почалась. Чоловік на фронт пішов, старша дочка теж в армії. Маркс за господаря залишився.

Весь час сім'ю підтримував. Фашисти у всіх жителів корів позабирали, а він нашу Чорнуху в лісі сховав. Почали й сіно вивозити. У мене останній стіжок забрали. Прийшла додому, плачу: «Чим корову годувать? Зовсім загинемо!»

Вночі чую — кінь заіржав. Вибігла на подвір'я — віз із сіном стоїть, Маркс коней тримає, озирається.

— Відчиняй скоріше, мамо, ворота, сховати треба.

Тільки потім по секрету сказав:

— Партизани коней дали, щоб сіно відвезти.

Заболіло серце в мене, зрозуміла — з партизанами хлопчик зв'язаний... Хоч би не потрапив до рук ворога!

У той час наші відступали. Багато бійців з оточення виходили і весь час нашим селом до своїх пробирались. Гітлерівці наказ видали: хто дасть притулок — розстріл.

Якось зимової ночі чую — стукають у вікно. Подивилася — стоять двоє.

— Свої, — кажуть, — пустіть.

Подивилася я на сплячих дітей, страшно за них стало. А Маркс не замислюючись:

— Треба пустити, мамо! Це ж наші...

Підвівся, вікна щільно закрив, чавунку затопив. Обігрілись бійці, відпочили. Потім Маркс кружним шляхом вивів їх з села.

Не лише Маркс до партизанів бігав. Були в нього два друга — Микола Рижов і Альберт Купшін. Ніхто хлопців спочатку не помічав. То біля кухні німецької крутяться, то біля штабу — так про все й дізнавались. Іноді Маркс візьме торбу й піде з дому на кілька днів. Догадувалася я — на завдання.

Якось над нашим селом повітряний бій розпочався. Жителі всі по хатах поховались. А Маркс з Миколою і Альбертом зникли. На околиці села бій спостерігали. Тільки-но впав літак, що загорівся, — побігли. Маркс сказав товаришам:

— Якщо наш — треба врятувати.

Льотчик виявився росіянином, весь обгорів.

Хлопці взяли документи, гроші, дві тисячі там було, і лист до матері. Все це віднесли до партизанів, а ті родичам переслали. Льотчика потай поховали.

У ніч під Новий рік зникли три друга. Сиджу, чекаю, спати не лягаю. Не витримала, пішла шукати. У снігах темно. Хотіла взяти ліхтар — немає. Пошукала в кутку — і лиж немає. Раптом вибух, другий, третій... таких у селі ще не чули. «Фашистський аеродром бомблять», — промайнула думка. Притиснулась до одвірка. Раптом рипнула хвіртка.

— Ти, мамо? Не бійся, це наші.

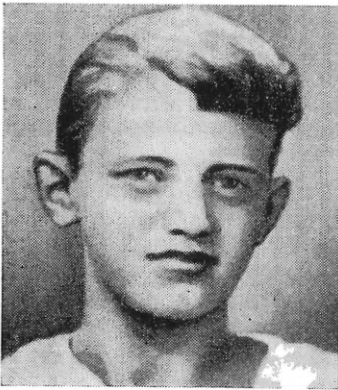
Ніколи не бачила я сина таким збудженим: очі блищать, обличчя бліде.

— Влаштували їм наші льотчики бенкет під Новий рік!

Ранком все село знало — радянські льотчики геть чисто знищили ворожий аеродром, а партизани, що налетіли вночі, поперебивали гітлерівців. Одного офіцера живим захопили, коней вивели, забрали продовольство і зброю.

Гестапівці вирішили жорстоко помститися за це. Почалися в селі обшуки, арешти. Зник і Маркс з товаришами. Цілий день і ніч його чекала, та він не повернувся. Ранком у хату вдерлися два гітлерівці.

— Ти мати партизана? Був у вас ліхтар «летюча миша», білий халат, лижі?..

Марк Кротов

Виявляється, біля аеродрому знайшли на ялинці ліхтар, що горів, і слід від лиж.

Я уявила, як хлопчики пробирались темної ночі до аеродрому. На кожному кроці чекала їх небезпека, але вони йшли і йшли, вдягнені в білі халати. Всюди пробрались, вартових обійшли і виконали завдання. Страх і гордість за сина переповнили моє серце. Що з ним?

За кілька днів привели в село Миколу Рижова і старосту, який теж допомагав партизанам. На аркані вели їх, ніби собак. Хлопчик увесь синій був. Його до рідної хати вкинули і били.

— Бийте, гади, наші прийдуть, відплатять!

З цими словами на шибеницю йшов. Два тижні висіли трупи, не давали зніматися, щоб залякати всіх жителів села. Дощечка зверху була: «Помічники партизанів».

Маркса і Альберта розстріляли на березі Білого озера, біля лісу, 7 лютого 1942 року.

Є. КРОВОТА

ВОНИ З ЛАНКИ «ТОВАРИШ»

Їх було п'ятеро — Світлана Овчаренко, Галя Шереметьєва, Валя Яшина, Ліля Овчаренко і Віра Безродна. Вони вчилися у школі, їх прийняли в піонери. Дівчатка закінчили тільки три класи, коли почалася війна.

Осінь. Сонце, здається, забуло, що можна визирнути з-за хмар і хоч трохи зігріти дитячі посинілі скрючені пальці.

Благеньке пальтечко не захищає від вітру, що пронизує до кісток, а ноги дубіють у стоптаних черевиках. Маленькі зігнуті постаті сно-

вигають біля руїн Будинку проектів. Там можна назбирати обгорілих трісок.

Їм було по дванадцять років, а вони вже бачили стільки горя! На очах у Світлани Овчаренко повісили людину. «Партизан», — прочитала Світлана на табличці.

Галя Шереметьєва бачила, як фашист бив по обличчю пораненого червоноармійця.

— Вони знущаються з нас! — тихо сказала Галя, схопила шматок цегли і написала на стіні:

СМЕРТЬ ГІТЛЕРІВСЬКИМ СОБАКАМ!

І пішла до школи. До школи... Як гірко було вимовляти це слово! Справжня школа — це цікаві уроки, екскурсії, костри... А зараз? Сиділи, не дивлячись один на одного. (Якщо не прийдеш — не дадуть і ста грамів хліба — просяного, смердючого). І тільки коли вчителька німецької мови, яку прозвали «Ворона», дуже вже вихваляла гітлерівську армію, здіймали галас.

— Сьогодні розучимо марш, — сказала якомсь «Ворона». Але через хвилину вже вибігла з класу — за директором, — і здійнявся страшний галас.

Галя Шереметьєва вмить опинилась на парті.

— Їх пісні співати — не вийде! У нас свої є!

Широка страна моя родная...

Голос дівчинки затремтів. Чи підтримають?

Много в ней лесов, полей и рек...

Співали вже всі, співали стоячи, розмахуючи в такт руками, співали, знаючи, що за це їх чекає покарання.

Ні, піонери не такі люди, щоб мовчки дивитись на страждання. Чим же можуть допомогти вони, дванадцятирічні дівчатка? Діло для ланки швидко знайшлося.

У напівзруйнованій кімнаті підвалу Будинку проектів у них був штаб. Стіл, вкритий червоною скатеркою, на ньому портрет Леніна, щоденник, прапор. Ланку назвали «Товариш». Тут же, в напівтемному підвалі, дівчатка поклялись завжди носити галстуки і, як тільки зможуть, боротись з ворогом.

Булицею, ледве пересуваючи ноги, йдуть дві жінки. Вони іноді важко нахиляються, щоб підібрати обгорілу тріску. Назустріч — двос дівчаток.

— Вам дров треба? В «Проекті» їх — скільки хочете! Он там, біля рейок.

Жінки хотіли подякувати, але дівчатка зникли.

Біля рейок, дійсно, є тріски, уламки паркету. Але — що це? На стіні висить стінгазета. Червоними літерами написано:

ПІОНЕР-ПАРТИЗАН

Жінки читають:

Товариші! Завтра, 7 листопада,— день Великої Жовтневої революції. Давайте ж відсвяткуємо цей день весело й хорше, незважаючи на те, що ми в тилу у ворога.

Друзі! Це не перша газета, яку ми випускаємо в тилу... Не занепадайте духом! Сміливо треба допомагати партизанам і бійцям. Г. Ш.

Тут же портрет В. І. Леніна, червоні прапори і приписка:

ДРУЗІ! ЄДНАЙТЕСЯ!

Жінки читають, витираючи сльози. Пішли. Старий дід підійшов, подивився, похитав головою. Зупинились двоє хлопчиків, прочитали...

А за всім цим з-за рогу стежать п'ять пар очей.

— Бачиш, Галко, читають... Читають!

З того часу на стінах будинків біля площі Дзержинського часто почали з'являтися нові листівки.

ЛЮДИ, НЕ ЗДАВАЙТЕСЬ! НАШІ СКОРО ПРИЙДУТЬ!

— писали піонерки.

Вони вивішували карикатури на фашистів, писали великими літерами рядки з радянських пісень.

ЗАПИС У ЩОДЕННИКУ

5 грудня 1942 року. Свято! Але не у нас у Харкові. Як боляче! Там свято, а тут що? Я сказала промову в яру в зоопарку. Співали «Інтернаціонал». Потім говорила Света Овчаренко.

9 грудня. В яру були збори. Сиділи на портфелях. Ліля писала. Читали книги про Леніна. А також роман Горького «Мати» — сцену демонстрації і те, як революціонери стійко тримались на допиті.

Я під светр одягла галстук. Інші — теж. Після зборів пішли на «Проект». Газета була ціла. Тільки хтось написав: «Дівчата, не попадіться».

Багато є записів, а ще більше можна розповісти про відважні діла піонерок з ланки «Товариш». І про те, як п'ятеро дівчаток випустили жінок, яких фашисти закрили в загорожі, щоб відправити на риття

окопів; про те, як Галю і Світлану ледве не спіймали фашисти, коли ті носили квіти на могилу загиблих воїнів. Можна розказати і про те, як Віра Безродна, ризкуючи життям, ходила в село за їжею для полонених, що переховувались у них на квартирі, або про те, як плакали від щастя піонерки, коли Харків визволили наші війська.

...Минуло багато років. Ми захотіли подивитись на місце, де колись був штаб ланки «Товариш». Тепер тут звелася велична будова Харківського університету. Виросли й дівчатка. На їхніх грудях були вже не піонерські галстуки, а комсомольські значки. Світлана Овчаренко закінчила з відзнакою гірничий технікум і почала працювати на одному з підприємств Харкова, працюють і Галя Шереметьєва і Віра Яшина. Всі вони дружать і зараз, часто зустрічаються з піонерами.

Ними заслужено гордиться дружина 116-ї Харківської школи, де вони вчилися.

Л. ВАХНІНА

ПАРТИЗАНКА ЛАРА

Північні сосни, сірий скрипучий пісок на морському березі — таке селище Лахта, передмістя Ленінграда. Тут Лара Міхеєнко бігала, бавилась, а часом билася з хлопчиками, більшими від неї на дві голови.

— Куди лізеш? — говорила бабуня. — Він же сильніший за тебе.

— А навіщо мого м'ячика у кропиву закинув? Ну й нехай сильніший, однаково я його не боюся.

Коли Лара жила в Лахті у бабусі, вона навчилася добре плавати. Запливала у море так далеко, що з човна кричали до неї:

— Гей, тюлька! Куди тебе понесло?

Там же, на морському березі, лежачи на піску, жадібно читала книжки. Якось потрапила до її рук така книжка, що не одірвешся, дня для неї мало. Лара дочитала цю книжку вночі, дочекавшись, коли бабуся заснула. Вранці у Лари боліла голова, очі розпухли від сліз.

— Це все через «Овода», — сказала вона бабуні.

— Ти дивись! — сказала бабуся. — Вжалив у самі очі.

— Ой яка ти, бабуню, нетямуца. Овід — не гедзь, а людина, герой. Про нього книжка написана.

Неписанна бабуня не розумілася на книжках, зате вона добре розбиралася в лікарських травах. У Піченеві Лара приносила їх повні оберемки.

Листя, розім'яте в руці, пахло то гірко, то духмяно, від корінців вяло солодким духом вогкої землі.

— Бабуню, а тепер розкажи, як жили люди у старі часи.

Лариса слухала, витягнувши шию, ніби вдивляючись у минуле,

Лара Міхеєнко

як у темряву. Її карі очі ставали майже чорними, коли бабуня розповідала, як сільські дівчатка замість того, щоб ходити до школи, сиділи з веретеном і як їх шмагали, якщо пряжа була нерівною або товстою.

— Бабуню, а чому ви не зробили революції? Хіба можна було людям так жити?

— Що поробиш, коли сила не в твоїх руках. Підкоряйся, терпи.

— А Овід би не підкорився. Я б теж не корилася. Нізащо!

Пожовкли ліси, осінь павутинням впліталась у волосся. Лара поверталась до Ленінграда. Тут було своє життя: школа, піонерський загін, балетний гурток (Лару вважали дуже здібною), а в неділю — похід з батьком до зоопарку чи в кіно. Тільки спочатку Лара допомагає матері в хатніх справах.

— Мамо, хто не відпочиває, той швидко постаріє,— так мені казали. Ти відпочинь, а я підлогу помію.

Якось Лара з батьком дивилася кінокартину про громадянську війну. Селянин, до якого в хату прийшли білогвардійці, вихопив із схованки гранату, підірвав ворогів і себе. Коли дим від вибуху застелив екран, у темному залі серед глядачів залунав дитячий голос:

— Правильно! І я б так само зробила!

Батько скося поглянув на Лару. Як близько бере все до серця його дівчинка. Якою вона стане, коли виросте? Але дожити до того часу не довелось.

Востаннє бачив свою дочку Дорофій Іллїч, коли вона проводила його на фінську війну. Вона бігла за трамваем і кричала:

— Щасливої дороги, таточку! Обов'язково повертайся. Я буду чекати тебе кожного дня.

Але він не повернувся. А за два роки прийшла тяжка біда для всіх: почалася Вітчизняна війна.

Війна застала Лару у Піченеві. Раніш, було, ввечері на подвір'ї в Ларіона Міхеєнка грала гітара, і сусіди збиралися, щоб подивитись, як гарно й весело танцює Лара. Тепер вона не танцювала. Тепер, сидячи на призьбі, вона тихо розмовляла з кудлатим приятелем — собакою Дружком:

— Ти чуєш, Дружок? Ген, далеко там, за лісом, мама, там наш Ленінград.

До Лари приходили подружки, старші за неї: Фрося Кондруненко, Рая Міхеєнко. Дівчата про щось перешіптувались, і, проходячи повз них, Ларин дядько, Ларіон, поглядав на них підозріло і похмуро.

І от одного разу, коли сім'я сиділа біля столу, Ларіон, відсторонивши дружину, що саме зібралася насипати в полумиски, сухо сказав:

— Такі діла: мамо, і ти, Ларко, шукайте собі іншого житла. Часи тепер не ті: зайві їдоки мені не потрібні.

Лара з бабунею поселились тут же на подвір'ї, в лазні. Світ не без добрих людей. Вранці Раїна мати, Ганна Федорівна, чи Фросина мама, Гафія Іванівна, приносили їм глечик молока. А якось удень Гафія Іванівна зустріла Лару, яка, поспішаючи, несла кудись ледве надпийтий глечик.

— Що це ти надумала? — суворо запитала Гафія Іванівна.

— Ми вже напилися, а там біженці, діти в них голодні.

— Хіба я тобі для них молоко даю? Сама — ледве душа в тілі тримається, а думаєш глечиком весь світ напоїти? Та нехай вже, йди, йди, добра душа.

Війна все наближалася. Німці захопили Піченево. І нікого не здивувало, що Ларіон став старостою. Чи можна чекати чогось доброго від людини, яка вигнала з хати рідну матір?

З своїм колишнім дядьком Лара не розмовляла, але, зустрічаючись з ним, дивилася, не криючи своєї огиди. Може, саме тому дівчинку тринадцяти років і вписали до списку для відправки в Німеччину? Може, Ларіон хотів позбутися цих дитячих очей, непідкупних, як сумління?

Тільки Лара не з'явилася на пункт, так само як не з'явилися Фрося і Рая. Після того як список було оголошено на сходці, вночі із села Піченево зникло трое дівчат. Вони зникли так раптово і безслідно, наче ластівки восени.

У селі розвішані оголошення. Вони загрожували розстрілами кожному десятому, якщо втікачки не з'являться. Утікачки не з'явилися. І бабусю викликали до гестапо. Вона поверталася звідти ще більш

згорблена, ніж звичайно, і сусідський хлопчик Павлуша, побачивши її, сказав матері:

— Мам! А бабуся Ананївна ще більш горбатою стала!

— Хіба не знаєш, звідки вона повертається? Там і рівний горбатим стане.

Бабуся ледве допленталась до лазні і важко присіла на східцях. Підбіг Дружок, тицьнувся носом у коліна, але в неї рука не підвелася, щоб погладити його. Боліли кістки, плутались думки у голові.

Вчувався їй голос Єфрема Рижова, колишнього сільського багатія, який допитував її у гестапо:

— До партизанів внучку послала? Гадаєш Радянську владу повернути? Хіба забула, як дочка твоя наймитувала, жито мое жала? Я тобі пригадаю!

То ввижалось їй перекривлене від люті обличчя Ларіонове, коли він — боже, прости йому, — замірявся на матір, виганяючи її з хати. До них з криком кинулася Лара:

— Не смій ображати бабуся! Не дам!

Якби побачила Лара, яка завжди її обороняла, як шмагав Єфрем Рижов її бабуню гумовим кийком...

— Де поділася дівка? Кажі!

Хто ж його знає, та якби й знала, не сказала б. Правильно говорила Лара: «Я б не підкорилась». От і не підкорилась, пішла. Де ж ти тепер, Ларочко, ластівочко?..

Дружок насторожив вуха і, помахавши хвостом, побіг до бузкового куща. Підвелася й бабуся, спираючись тремтячими пальцями об східці.

Чи не почулося їй? Хтось повзе з-за куща, ховаючись у траві, і вона чує знайомий, рідний голос:

— Бабуню, це я, Лара.

Лара прийшла разом із Раєю. Плаття на них були мокрі, брудні. Тепер подружки грілися, сидячи в лазні.

— В болоті лежали чи що? — сказала бабуся.

— У болоті.

— Об'яви про вас порозвішувані.

— Бачили... Бабуню, — сказала Рая, — чи не можеш ти підійти до тину і покликати когось з братиків: Вовку чи Павлушку?

Десятирічний Павлик миттю примчав, але обімлів, побачивши в лазні сестру і Лару.

— Райко! Чого прийшла? Тебе спіймають — повісять, буде тоді мама голосити!

— Нічого, не впіймають, — сказала Рая, пригортаючи до себе братика. — Павлику, ти скрізь бігаєш. Чи не бачив, де у німців гармати стоять?

— Еге ж. Вони замасковані, але все одно я побачив.

— Де?

Не можна було записувати, що розповідав Павлик. Щоб краще запам'ятати, Лара, ніби на уроці, про себе повторювала, беззвучно ворухаючи губами.

І раптом залунав чужий, грубий голос:

— Матка, матка!

Спіраючись на Павлика, бабуся вийшла у двір. Біля лазні стояв молодий рудий німець.

— Вас іст дас? — німець розтирав, ніби намілюючи, шию, груди, під пахвами. — Вас іст дас? Лазня? Розпалюй!

Бабуся кивнула до Павлика, щоб він підняв з землі прутика.

— Оце все. Нема чим палити. Палива нема.

— Ішши, — насупився німець.

Тепер, коли німець міг знову повернутися, дівчаткам не можна було залишатися в лазні. Ларисині руки обняли зморщену шию:

— Бабуню, хоч мене й немає, я завжди з тобою і з мамою. Не плач, бабуню моя рідна.

Фашистам не вдалося виконати своєї погрози. Відомості, які за допомогою Павлика роздобули дівчата, допомогли партизанам успішно провести операцію. На деякий час німців було вибито з Пиченева.

Так виконали Лара і Рая своє перше партизанське завдання.

Дівчатка не сказали бабусі, що партизанський загін, який вони розшукали, переправившись через болото, прийняв їх до своїх лав. Правда, прийняв не одразу. Комісар Тетяна Борисівна Кисельова довго вагалася: надто вже дівчатка маленькі!

Але вони сказали:

— Все одно партизанами будемо. Не приймете — ми інший загін знайдемо.

Тоді дівчатам дали перше завдання, а коли вони його успішно виконали, стали доручати й інші.

Надвечір в одну хату в селі Могильне постукали троє дівчат:

— Тітусю! Пустіть біженців-сиріт переночувати.

Але «сирітки» виявились дуже веселими. Фрося, Лара і Рая бавились разом з хазяйськими дітьми, довго бігали по городах.

Прокинулася господиня вдосвіта, вікно відчинене, а на лавці, де ночували «сирітки», нікого немає.

— Василю, прокинись! — стала тормосити чоловіка. — Втекли біженки, мабуть, останнє борошно потягли.

Ні, нічого не взяли «сирітки», зате, отримавши від розвідниць відомості, багато трофеїв узяв партизанський загін, напавши вночі на фашистський гарнізон.

Доводилось Ларі і пастушкою бути. В одному селі найнялися Лара й Рая корів пасти. І от якось вдень заголосили сільські жінки: в одній корова повернулася серед білого дня і тин поламала, в іншій чужі кози на город забрели, шкоди наробили.

— Де пастухи, куди дивляться?

А «пастухи» вже підгледіли все, що їм треба було, і зникли.

Доводилось Ларі і дітей няньчити. Антон Кравцов з села Лугино нахвалитися не міг своєю нянькою. Така розумниця: «Дитині кисень потрібний». І цілий день з малою на вулиці.

Але якось пішла нянька за молоком і зeszла. І коли вночі в Лугині залунали партизанські постріли, Кравцову й на думку не спало, що привела партизанів та сама маленька нянька, яка говорила про кисень.

Церковне свято у селі Неведрино. В церкву набилося повно людей. Жінка молиться і скоса поглядає на дівчинку, що стоїть поруч. І хреста в неї на шиї немає, і очі пустотливі, і хреститься не справа наліво, а навпаки.

— І хто це тебе хреститися навчив? Чого очима на всі боки блимаєш? Прийшла до церкви — молись.

Дівчинка починає слухняно відбивати земні поклони. Згодом жінка ще раз обертається, але дівчинки вже немає. А коли люди виходять з церкви, на огорожі приліплено партизанську листівку, і точнісінько таку саму листівку жінка знаходить у себе в кошику. Вона біжить до куми. Але кума не дивується. І кума була сьогодні в церкві, у неї в кошику теж листівка.

— І біля тебе, мабуть, крутилося оте дівчисько: очі карі, волосся каштанове, трохи рудувате, хреститься не на той бік?

— Воно, справді, крутилося дівча, але ти, кумо, помиляєшся: очі в неї голубі.

— От і не голубі, а карі!

— Ні, кумо, не кажи — голубі!

Але обидві вони були праві. Бо підкидали в церкві листівки карока Лара і голубоока Фрося.

У партизанському загоні стали у пригоді Ларі її витривалість і спритність, її вміння бігати, плавати, лазити по деревах. Одного разу дівчатам доручили спостерігати за шосе. Місцевість відкрита, не заховалася. Але біля села Єфімово росло самітне дерево. На нього й повилазили Лариса і Рая. Їх між листям і не вгледити, а зверху їм добре видно шосе, як по ньому рухаються одна... дві... три... п'ятнадцять підвід.

І от партизанський вартовий, що чекав сигналу, почув, як закувала зозуля. Вона повторювала своє «ку-ку» п'ятнадцять раз, саме стільки, скільки було німецьких підвід.

Знаючи, що усі троє дівчат — добрі плавці, партизанське командування довірило їм передати зведене повідомлення військам 2-го Прибалтійського фронту. Для цього треба було переплисти через озеро Язно.

У лісі в цей час разом з дівчатами вже жила Фросина мати Гафія Іванівна. Вона була в вагоні господинею, всіх облатувала, готувала обід. Гафія Іванівна навчила дівчат, як плести з лози щити. На щити поклали дошки — вийшов саморобний пліт. Темної ночі Гафія Іванівна проводжала дівчат у небезпечну подорож. Кожну обняла, пригорнула. Три постаті шмигнули до берега. Пліт відчалив так тихо, що тільки материнське вухо могло почути, як ледве чутно хлюпотить вода.

Але найбільшої витримки вимагали від дівчат піші подорожі. Траплялось так, що треба було пройти кілометрів шістдесят за два дні. Одного разу три подружки йшли по осінньому, болотяному шляху. Вони так втомилися, що засинали на ходу. Раптом Рая спіткнулася, впала на дорогу і не змогла підвестися: тут же й заснула. Лариса хотіла підняти її і сама повалилась. І Фрося повалилась на вогку землю біля подруг.

Коли вранці дівчата прокинулись, одяг в них примерз до землі, довелося віддирати, а босі ноги так задубіли, що не чути було пальців. Але зійшло сонце, розтали крижинки на платтях, полегшало ногам.

— Спасибі, сонечко! — сказала Лара. І три дівчинки пішли далі.

Вони не думали про смерть, можливо, саме тому, що вона підстерігала їх кожної хвилини. У селі Козодої, куди за дорученням партизан вони ходили на танці, їх затримав патруль. Не було перекладача, щоб допитати, і на ніч дівчат замкнули у клуні.

— Впіймалися, пташки! — в'їдливо посміхнувся німецький офіцер, повертаючи ключ у замку.

Наштовхуючись в темряві одна на одну, полонянки обмацували двері, стіни, підлогу. І раптом Ларисина рука намацала щось холодне.

— Дівчата! — радісно зашепотіла вона. — Я сокиру знайшла!

Майже всю ніч працювали дівчата, щоб, не порушуючи тиші, розібрати покрівлю. І як зраділи, коли крізь пролом побачили на небі зірки, коли в обличчя повіяв свіжий вітер — вітер волі!

Якось трапилось, що Лара і Фрося повернулися у загін на день пізніше, ніж їх чекали. Всі перехвилювалися, Гафія Іванівна не спала цілу ніч.

— Нас затримав у Тимонові зрадник — власовець Антон Юрченко, — розповідали дівчата.

— Як же ви звільнилися?

— Нас... — засміялася Лариса, — звільнила корова!

— Не базікайте! Діло кажіть!

— А ми діло кажемо. Господар сам вдома не ночував, наказав дружині нас стерегти. Вночі злізла я з печі, поторсала двері: замкнуті. Значить, тільки й надії на дійницю, яку в сінях помітила.

— Знову жарти, Ларо!

— Які жарти? Треба ж господині вранці корову здоїти? Чи не так?

— Так! Ну, а далі що?

— Вранці лежимо ми на печі, вдаємо, ніби спимо, а самі поглядаємо, як господиня по хаті вештається: то на двері погляне, то на нас. Ми навіть навмисне захропли. Не витримала господиня, відімкнула двері, пішла корову доїти. А ми трохи почекали і згодом теж у двері. Не пощастило Антону Юрченкові нас ввіймати.

Це був останній випадок, коли подружки ходили разом у розвідку. Лару перекинули в інший загін, де були потрібні сміливі розвідники.

Тієї осені в житті Лари, Фросі та Фросиного брата — Петра — сталася велика, радісна подія: їх прийняли до комсомолу. Цього дня в селі зібралися партизани з різних загонів. Одягнуті як звичайно, але очі, усмішки людей промовляли: сьогодні свято.

І ще більше відчула Лара свято, коли молодь запросили до клуні. У клуні було напівтемно, але крізь щілини в даху світило осіннє сонце, і його проміння вигравало на червоному.

Жадібно, ніби зачарована, не відриваючи очей, дивилась Лара на ясно-червону китайку. Який-бо він гарний, цей яскравий, гарячий колір, і який же він рідний! Колір революції, колір прапорів, що пламеніли у свята на вулицях рідної Виборзької сторони, колір піонерської краватки.

І Лара тихо стала розповідати Фросі, як їй вперше пов'язали яскраво-червону краватку і вона всю дорогу від школи до дому йшла в пальті наопашки, милуючись з шовку, що пламенів на її грудях...

— Підійди ближче,— звернувся до Лари сивуватий чоловік, що сидів разом з іншими біля столу.

Вона підійшла.

— Розкажи коротко свою біографію.

— Батько загинув у фінську війну. Він був слюсарем на «Червоній зорі». Від мами давно немає жодної звістки. Майже два роки я в загоні. Доручення виконую. Та ви й самі все знаєте...

— Знаємо! — з усіх боків почувлися голоси.

Вона оберталась на ці голоси, зустрічала усмішки й сама всміхалася.

— Хто за те, щоб прийняти Ларису Міхеєнко в члени ВЛКСМ? — спитав сивуватий чоловік.

Руки підняли швидко і дружно.

Комсомольським квитком було посвідчення, написане на маленькому аркушику паперу. Лара підпорола куртку і дбайливо зашила комсомольський квиток. Він був такий легенький і так майстерно зашитий, що його й не знайти навпомацки. Але Лара знала: тепер він завжди з нею, на грудях, біля самого серця.

Не тільки ліс був для партизанів домівкою, були й по селах хати, де зустрічали привітно, тепло, де можна було попоїсти, просушитися, розпитати про щось потрібне.

Таку хату Лара знала у селі Гнатово. Сюди й привела вона з собою нову розвідницю.

— Моя бойова подруга Валя, — сказала Лара.

Але сьогодні хазяйка не могла запропонувати їм притулок. Трапилось нещастя. До її хати вдерлись власівці і, відчинивши двері, автоматною чергою вбили двох молодих партизанів.

— Вам, дівчатка, — сказала хазяйка, — треба негайно йти з Гнатового. Вже й зараз нелегко вибратися. Скрізь ходять патрулі.

— А в мене лимонка! — сказала Валя. — Може, краще було б її закопати?

— Дай її мені! — простягнула руку Лара і сховала Валину гранату під куртку.

Вони йшли зовні спокійні, ніби прогулюючись. Але насторожено придивлялись навкруги. Лара першою помітила патруля і коротко кинула до Валі:

— Тікай, ховайся на городах!

Валя шмигнула за тин.

І майже в ту мить Лара почула:

— Стій!

Бігти — це обов'язково повернути увагу до Валі, і Лара сміливо пішла вперед.

— Хто з тобою був?

— Що це ви? Вам здалося. Я була сама.

Патрульні Perezирнулися. Нібито нічого підозрілого: звичайна сільська дівчина. Але у словах її не вчувалося ні остраху, ні влесливої догідливості, і це злостило старшого:

— А живеш де?

— Там! — невизначно кивнула Лара.

— Перевіримо: хто його знає, що ти за одна.

Під спрямованими на неї автоматами Лару повели до найближчої хати. Ще в сінях вона на мить приклала руку до куртки, до того місця, де був зашитий комсомольський квиток, а потім непомітним рухом торкнулася гранати на поясі.

В хаті нікого не було. Тільки з печі визирала стареча голова з вицвілими від часу очима і мовчки дивилась на непроханих гостей.

Лариса пройшла у куток хати і повільно обернулася. Надзвичайно виразно постав перед очима екран у кінотеатрі, де вона була з батьком, екран, застелений димом від вибуху.

Там, у фільмі, герой не пошкодував життя, щоб знищити ворогів. Так зробить і вона. Настав її час.

Бабка, що лежала на печі, бачила, як дівчинка, яку привели німці, розмахнулася й кинула гранату. Вартові попадали на підлогу. «Слава богові, кінець усім мукам», — подумала бабка, покірливо закриваючи очі.

Але, не дочекавшись вибуху, стара, не розуміючи, чи жива вона чи нежива, розплющила очі. Вона побачила маленьку партизанку, страшенно бліду, що безсило притулилась до стінки. Потім вона побачила, як схопилися з підлоги вартові і стали бити дівчинку по обличчю, по голові.

Валина граната не вибухнула.

По сільській вулиці тихо їхала підвода. Щоб не видно було, кого везуть, побиту Лару вкрили коров'ячою шкурою.

Дівчинку везли у Пустошку до гестапо. По дорозі у селі Карагдовому конвоїри з арештованою зупинилися на ночівлю. Лара залізла на піч до хазяйської дочки погрітися.

Ранок видався зимним. Лара була напівроздягнена, з непокритою головою. І хазяйка дала їй свою хустку:

— Вкрийся, змерзнеш...

— Ех, недовго вже їй мерзнути, — сказав вартовий.

У Пустошці Лару вивели на допит завжди тією вулицею, де на стовпі був повішений партизан.

— І тобі так буде, якщо не скажеш, де ваш загін, — сказав Ларі гестапівець. — Чуєш?

Лара справді прислухалася, але не до нього.

Дзенькнули віконні шибки. Все наростав і наростав грім артилерійської канонади.

— А ви чуєте? — сказала Лара. — Це наші йдуть!

Ларису Міхенко розстріляли 4 листопада 1944 року, а 5 листопада у Пустошку ввійшли радянські війська.

У Ленінграді в 106-ій школі на дверях 6-А класу прибито дощечку:

*ТУТ ВЧИЛАСЯ ГЕРОІЧНА ПАРТИЗАНКА
ЛАРИСА МІХЕНКО*

Дзвенить шкільний дзвоник, поспішає на урок дівтора. Нехай не входить з нею в клас кароока дівчинка Лара. Але образ її живе в серці кожного з них. Піонери пишаються тим, що її ім'я присвоєно їхній дружині.

Червоні слідопити разом з Лариною матір'ю Тетяною Андріївною побували у Пустошкинському районі і записали розповіді очевидців.

Дівчинка Лара прожила таке коротке й разом з тим таке велике життя! Горда і добра, смілива й вірна, вона буде вічно жити в пам'яті людей.

Н. НАДЄЖДИНА

ЦЕ БУЛО В БОРИСОВІ

Осінь 1941 року. Пронизливий, рвучкий вітер. Інколи йде колючий дощ. Грязь, сльота. Вечірні сутінки огортають білоруське місто Борисов.

У будиночок Пашкевичів, що стоїть на околиці, хтось постукав. А через хвилину в кімнату входив старий знайомий Пашкевичів — дядько Андрій, командир Червоної Армії. У місті він проживав нелегально.

Як і завжди, дядько довго розмовляв, розповідав про становище на фронтах. Потім підізвав до себе тринадцятирічного Віктора й запитав:

— Ну, Вітю, що тепер робиш? Не вчишся, звісно?

— Ні. Але якби фашисти й відкрили школу, я до неї не пішов би, — твердо відповів хлопець.

— Але ж чимось треба займатись. Не сидіти ж склавши руки.

— Чим, дядьку Андрію?

На командира дивились сміливі, щирі очі. У них було настійне запитання, навіть вимога: «Чим?»

— Справ зараз багато, великих і важливих, — відказав дядько Андрій, допитливо оглянувши міцну постать Віті. — Але вони для сильних духом, для тих, хто беззавітно любить Вітчизну...

Цього дня підпільник просидів у Пашкевичів особливо довго. А коли простяг на прощання руку Віті, той міцно потиснув її:

— Зроблю, дядьку Андрію.

Через кілька днів Вітя встав раніше, ніж звичайно, і, нічого не сказавши батькам, пішов з дому. Горбодом він пробрався до загородження біля складів нафтобази, яка була недалеко, і заліг у темряві за горбком. Очі його невідступно стежили за поведінкою вартового, який охороняв склади. Вітя знав: в одному з складів — зброя.

Коли фашист утретє повільно пройшов мимо й сховався за рогом, Вітя, наче ящірка, прослизнув під дротом і стрімко кинувся до складу. Зброя лежала під брезентом. Він вихопив з купи одну гвинтівку й побіг назад.

Через п'ять хвилин гвинтівка була старанно захована в заздалегідь підготовленому місці, недалеко від нафтобази. Вітя пішов додому. Хоч після пережитого й калатало серце, настрої був чудовий. Перший крок зроблено.

Так протягом кількох днів пробирався Вітя на склад, і після кожного відвідування в його арсеналі збільшувалось зброї і боєприпасів.

Коли через тиждень до Пашкевичів знову прийшов дядько Андрій, Вітя з гордістю відрпортував:

— Вісім гвинтівок і повний ящик патронів!

— Оце славно! Молодець! Від імені партизанів велике тобі спасибі,— сказав підпільник.— Тільки пильнуй. Дій дуже обережно.

— Єсть діяти обережно! — відсалютував Вітя.

Настав переддень 24-ї річниці Жовтня. Дядько Андрій знову навідався в будиночок Пашкевичів. А вночі він повертався в загін з 25 гвинтівками, трьома ручними кулеметами і 30 гранатами. Це був подарунок юного піонера Віті Пашкевича партизанам до всенародного свята Великого Жовтня.

Вітя одержав чергове завдання. Треба було дістати багато зброї. Самому це зробити важко, і він, перебравши в пам'яті своїх друзів, зупинився на Саші Климковичу. Незабаром до них приєднався третій товариш по школі — Мелік Бутвиловський.

Народилась підпільна піонерська група. Справи пішли краще... Зброя і боєприпаси почали надходити в партизанський загін безпервно.

Одного разу командування загону дало юним підпільникам завдання — поширити в місті Борисові антифашистські листівки. Коли стемніло, відважні піонери, захопивши все необхідне, пішли в центр міста. Притискуючись до парканів і стін будинків, вони вичікували, коли пройде патруль, потім непомітно підходили до рекламних дощок з різними оголошеннями окупантів і поверх них наклеювали листівки.

Частина листівок розкидали прямо на брук.

Ім навіть пощастило, користуючись темрявою, «вручити» листівки начальнику міської поліції. Хлопці вклали їх у багажник його велосипеда.

Одне завдання за одним діставали підпільники. І в Борисові то спалахували пожежі, то злітали в повітря військові об'єкти. Влітку 1942 року вщент згорів фашистський склад з продовольством і фуражем. Через деякий час пролунав величезний вибух, і від нафтобази

окупантів не залишилось і сліду. Бензин розлився й палав цілу добу.

Безстрашно діяла маленька група патріотів. У день 25-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції юні підпільники з допомогою мін, сконструйованих у партизанському загоні, знищили в Борисові склад з військовим обмундиванням.

Це налякало фашистів. Окупанти посилили охорону багатьох об'єктів. Гітлерівські шпики нищпорили по всьому місту — шукали партизанів-підпільників.

Наприкінці 1942 року фашистам удалось натрапити на слід юних патріотів. Про це відразу ж довідалось командування партизанського загону. У місто негайно було направлено партизанського посланця. Він вивів хлопців з міста й незабаром привів у загін. Але на цьому їх бойові дії не закінчились. Разом з дорослими піонери брали участь у різних операціях загону, ходили в розвідку.

У березні 1943 року командування загону направило юних партизанів літаком у столицю нашої Батьківщини — Москву. Тут вони знову почали вчитись.

За активну участь у боротьбі з гітлерівськими загарбниками Радянський уряд нагородив Віктора Пашкевича орденом Червоної Зірки, Мелка Бутвиловського і Сашу Климковича — медалями «Партизанові Вітчизняної війни» I ступеня.

Хлопці, про яких ми розповіли, тепер вже дорослі люди. Разом з усім народом вони трудяться на благо Батьківщини.

К. БВГЕНЬЄВ, Т. ПАВЛОВ

ДВІ МЕДАЛІ ГАЛІ ДАНИЛКО

Десь зовсім близько була війна. Темної ночі чули дівчатка грізні вибухи, і навіть тиша, що наставала після них, була якоюсь тривожною, не надійною.

А вранці... Вранці пішли вони до школи. В руках у Галі, як завжди, був невеличкий портфель, кумедно підстрибувала у в'язаній торбинці чорнильниця.

От задзеленчить дзвоник, сядуть вони з Тонею за свою парту, і почнеться урок алгебри, такий як завжди. Але на цей раз раптом усе було не так.

— Ворог у Мрині! Уроків не буде! — сказав дідок, шкільний сторож. І наче страшних слів його було мало, закрив хвіртку, ще й мотузкою прикрютив.

Школу закрито.

— Що ж тепер буде? — тільки й вимовила Тоня.

Дівчатка повернули додому і, здається, вперше ішли цією дорогою мовчки.

Страшний гуркіт прорізав тишу. Ворожі літаки наздогнали наш. Білі хмарки пострілів, і оповитий чорним димом падає яструбок.

— Ой! Збили! — аж скрикнула Галя і вголос заплакала, як маленька.

— Не плач, мала, — зупинивсь на якусь мить командир.

— Скоро повернемося, — і його шорстка рука лягла на дівчачу голівку.

Дома було неспокійно.

І мама прибігла з роботи: в руках у неї ключі від ощадкаси, де працювала, якісь документи.

— Витри, дочко, сухенько графин: сховати все треба.

Під старою грушею викопала Галя глибоченьку яму, поставила залитий сургучем графин. Ще раз, наче прощаючись, глянула на свій новенький комсомольський квиток: тільки ж одержала...

Біля райкому партії стояли підводи. На них щось вантажили. Добре знайомий Галині секретар райкому підходив то до одного, то до другого чоловіка, щось говорив.

— А нам що робити? — кинулась до нього Галинка.

— Що серце підкаже...

— Я хочу допомагати вам.

— Добре, дочко, добре. Чекай!..

Від'їхали навантажені вози, спорожніла вулиця. Галя побігла додому. В садку, в маленькому окопчику, сиділа мама, на руках у неї спав дворічний Вовка.

— Сюди, сюди, доню! — стиха покликала мати. І в ту ж мить, наче грім, впали на Галю інші слова.

— Ком, ком, Марушка! — почула вона чужий, владний голос. Перед нею наче вирости з-під землі троє у зелених шинелях, з автоматами в руках.

Господарями зайшли в рідну хату вороги.

— Брязь, брязь, брязь... — трюнув важкий приклад скло. Галя враз і не збагнула: то її похвальні грамоти, що висіли на стіні рядочком, викликали лють гітлерівця.

— Що воно буде? Як жити? — думала Галя і сама відповідала собі словами секретаря райкому — чекати, мусить же і їй знайтись діло.

Чекати довелось недовго. Двоє чоловіків після того страшного дня ранком постукали у двері, прийшли із загону, з лісу. Вони були без зброї, одягнені, як усі. І Галя одержала перше завдання:

— Багато людей потрапило в оточення, поранені є. Дізнайся, хто вони, надійних переправиш у загін.

Коли перше завдання вона успішно виконала, — дістала друге: розшукати в Носівці на шосе невеличкий будинок Галі і Каті Труніних.

За два дні Галинка стояла перед чепурним будинком. Дві половини у ньому, дві сім'ї живуть. Одна надійна, а друга... Праворуч чи ліворуч — ганок?! Які двері відчинити? Аби тільки не переплутати. І Галя, як веліли, стиха стукає праворуч.

Білява дівчина люб'язно запрошує зайти. Маленька кухня, ще двері — і чисто прибрана кімната. З-за столу піднялась друга дівчина. Галя хотіла вже привітатись паролем, як раптом аж здригнулась від несподіванки. Просто на неї дивився біснуватий фюрер. Портрет ненависного Гітлера тут... Ні, видно, зайшла не туди, — тривожно закалатало серце, застряли в горлі слова.

Та дівчата перехопили її погляд, зрозуміли без слів.

— Так треба, так надійніше, — сказала Катя...

Висів портрет той проклятий на дверях, що вели у потайну комірчину. Там і зустрілась Галя з партизанами.

Потім не раз приходила вона до сестер Труніних, які працювали тепер прибиральницями в комендатурі, зустрічалась з партизанами, діставала важливі новини, одержувала нові завдання.

— Треба попередити загін: готується облава, — говорила Катя.

Галинка заплітала свої дві кіски, від того виглядала вона (недавня дев'ятикласниця) зовсім малим дівчиськом, і йшла в ліс. Зайде в ліс, заспіває стиха — і почує на посту вартовий, вийде з-за кущів. От і передано донесення. Або скажуть сестри: харчі виходять у партизанів.

І знову йде в ліс Галинка. Тільки вже удвох з Тетяною Мірошниченко. Дівчина більшу, важчу корзину несе, Галинка — меншу. Хліб, сало, пшоно, картоплю, цибулю одержать партизани.

...Выходила на берег Катюша,
на високий берег на крутой...

— затягне Галя, як дійдуть до умовленого місця, і є кому передати важкі корзини.

Якось поверталась Галя надвечір з лісу, йшла польовою стежинкою. Враз над головою, наче рожевих метеликів зграйка, — папірці, а високо в небі — ледь видимою цяточкою літак. І от в руках листівки. На тонесенькому рожевому папері.

«Прочитай і передай товаришу...» — читає Галя і так хочеться передати далі, принести радість всім. «Не вірте брехням Геббельса: Червона Армія під Москвою...»

Додому прибїгла вже затемна. А вранці сусіди познаходили в себе рожеві листочки. І до лісу переправила Галя листівки.

...Далеко від рідного села був фронт. Десь там, знала Галя, був дядько Павло, офіцер, Павло Васильович Сенік. Вістей від нього давно не було. І коли якось вранці він відчинив двері, аж скрикнула Галя. В оточення потрапив, хотіли з товаришами прорватись через лінію фронту, та майже всі загинули в бою.

— І навіщо ти вдень ішов, тебе ж тут знають усі, — докоряла йому сестра.

А він лиш брови насупив:

— Не могу, як злодій, вночі крастись по рідній землі, — відповів, а далі до Галі:

— Одведи в партизанський загін. Чув, є у нас в лісі.

— Що ви, дядечку, звідки мені знати, — знизувала плечима.

Та Павло Васильович наполягав:

— Мусиш знати — ти ж комсомолка...

Як за себе, може за нього ручитись Галя, та наказ є наказ: нікому про партизанів ні слова.

Що робити? Про дядька доповіла командирові загону і у відповідь почула коротке:

— Приведи!

Дні у неволі, сповнені великих тривоги, важких, небезпечних завдань, тяглись довго. Ворог лютував.

Бували дні, коли Галинці доводилось робити по тридцять кілометрів, щоб попередити людину десь у Плоскому чи Мрині, в Кубищі чи Козарах, що їй загрожує арешт.

Різними бували небезпечні завдання. Збирались партизани підірвати маслозавод, що працював на ворога. Двоє хлопців прийшли із загоном розвідати, як, коли це можна зробити. І до Галі зайшли.

— Акумулятор потрібен і кислота сірчана. В лісі радіозв'язок з Великою землею налагодити треба. Дядько по них через тиждень прийде.

Акумулятор! Де його дістанеш?! Думала Галя і згадала: в школі просто неба на подвір'ї, у сараї, валяється все, що колись було приладами у фізкабінеті. Мусить там бути. Тільки взяти як!? Німці ж у школі. Напнула хустинку, випустила кіски з-під неї, пішла.

Ходить двором, поглядає на завалений мотлох: ні, тут нема. Проскочила в сарай і одразу скраю, наче хто навмисне поставив — акумулятор.

Схопила, а винести як?! І набрала усякої всячини. Може, виручить барвистий круг спектра? Вийшла з сарая: назустріч німець.

— Век, Марушка! — Що там?

— Цяцьки, дядечку, цяцьки, — заголосила Галинка, притискаючи до грудей свій скарб.

— Век! Век! — закричав вартовий, ще й ногою пхнув. Важко було подумати, що в цієї малої, з такими кумедними кісками дитини, є щось на думці, крім іграшок.

А Галя заховала акумулятор і побігла діставати кислоту.

Василь Петрович Рудницький, старий учитель, не запитав у Галинки, навіщо вона їй, дав.

І Галя із скарбами дома. Заховала їх. Швидше прийшли б, завдання виконано.

Темної ночі постукали у віконце. Впустила Галя дядька, віддала все, ще й скатертини старої шмат відірвала на онучі, хлібину загорнула, попрощалась.

Та не встигла заснути, залп прорізав нічну тишу. Поліцаї в засідці чекали партизана. А за кілька хвилин поліцаї ввалились у хату.

— Партизани були?

— Ні!

— А це що? — і скривавлені онучі лягли поруч з розірваною скатертиною на столі. — Не ваше?

Галя хотіла щось сказати, та поліцай пхнув до дверей:

— Виходь, більшовицьке щеня. Он ваш бандит на підводі.

Вигнали з хати діда, позабирали все, що було, рушили з двору. За підводою, на якій лежав скривавлений, накритий лахміттям Павло Васильович, плелась Галинка з дідом.

Зустріли поліцаї патруля, зупинили підводу, почали розповідати, заметушилились.

— Тікай, дитинко,— шепнув дід,— і Галя кинулась городами до другого дядька. Та швидко прибігла туди подружка Ліда Жигун.

— Матір твою схопили, тебе шукають, тікай, Галю.

Вибігла з хати і знову городами. В ліс! Тільки б дістатись туди. Ні, не врятує ліс: там поліція, собаки. І прямує Галя до Білого болота. Вискубла солому з копиці, лягла, перепочила. А вночі знову в ліс.

Скільки разів ходила! І завжди знаходила заповітне місце. А тут наче на зло, ніяк знайти не може, вже й гукала, й співала,— нікого.

Знесилена, голодна, ледь жива, третій день блукала вона холодним осіннім лісом, ховалась у болоті. І враз на галявині побачила корову, пастуха. Наче відчула запах теплого молока. Пішла до них: та ні — приверзлось, то лиш куц. Знесилена дівчинка впала під ним.

Аж бачить — повзе до неї поліцай.

— Ти не вб'єш мене? — відсахнулась.

— Галочко! — почула знайомий голос партизана, що переодягнений підповз до неї, витяг до сосен.

Там партизани зайняли оборону, напроти — поліцаї. Коли закінчився бій і загін відійшов у ліс, Галя розповіла усе.

Скоро розвідка принесла в ліс страшні вісті. Павло Васильович, тяжко поранений, помер у тюрмі. Дорогою на Чернігів помер дід, розстріляли Галинчину матір з малим братиком Вовою, вітчима.

І лишилась у загоні «За Родину» Галинка партизанською донькою. Не просто донькою — бійцем. Галя не розлучалась з старою гвинтівкою, що муляла плече, волочилась по землі.

Недалеко від Кубищі мали пустити партизани під укис ешелон. Розібрали рейки, залягли. Пильно дивиться Галя. Що це? Невже пройде неушкодженим?! Та враз заскреготало залізо, зупинився паровоз, як живі, навалились, полізли на нього вагони. То був перший ешелон на рахунку Галі Данилко. Потім не раз виходила вона з товаришами на такі операції. Тільки не любила, сердилась, коли називали її жартома днювальним. А все через це перше в таборі нічне чергування.

Холодна була ніч, дав хтось здорового кожуха. Одягла його Галя, гвинтівку за плечі й ходить, ходить... Аж зачепилась за щось, впала, а тут, як на гріх, кличуть:

— Днювальний, днювальний!..

Підвестись швидко захотіла, та ще більше заплуталась у полах кожуха. Побачили її, підняли, витрусили днювального з кожуха.

— Оце так охорона, — сміялись до сліз.

Сльози блищали і в Галі на очах, чи не вперше за всі ці страшні дні.

Ні, вона зуміє довести, що справді бовець, а не якесь дівчисько. І довела...

Загін ходив на Десну топити кораблі, після операції повертались назад.

В невеликім ліску зупинились спочити. Пост Галинки на дереві: чи не видно погоні.

— Косарі на підводах їдуть! — закричала.

Ніхто на це не звернув уваги. А через 10 хвилин «косарі» оточили партизан, то були гітлерівці.

— За мною! — крикнув командир. Та прорватись було не так просто. Поранено Володю Богданова, Олександра Невинського... Кулею одірвало Галину санітарну сумку. Вбито Сашу Козлова.

— Шукай поранених, перев'яжуй, — наказав командир Галі.

І Галя шукала. Повзла під кулями, вийшли бинти, — розірвала свою кофтинку, сорочки партизанів.

А бій іде, ворог насідає, патронів усе менше... Свистять кулі, а Галинка повзком шукає в кущах поранених. І раптом натикається на двох хлоп'ят, з ними дідок. Один хлопчина поранений, біля другого — глечик з суницями. Побачив її дідусь — заплакав.

— До командира проведи... Я ці місця добре знаю. Стемніє — кущами в ліс виведу. — А це візьми, — і він простяг глечик, — з малими назбирав...

І знову Галя серед поранених. Соковиті ягоди торкаються спраглих губ.

— Пити, води... — чує Галя і дідовими суницями рятує від спраги. Вивів-таки дідок партизанів.

А попереду нові дороги. Ось-ось прийдуть наші. І партизани виходять будувати переправи через Десну, Прип'ять, Дніпро.

На Десні працює Галя. Ворог бомбить переправи. Зовсім близько частини Червоної Армії. Бій запеклий, жорстокий, ворога відкинута за Десну.

І от командуючий армії шикую загін:

— Від імені командування армії виношу вам подяку, — звертається він до партизанів. А потім підходив до кожного: партизани діставали призначення.

— Вам до Берліна тупати, — сказав, зупинившись біля високого хлопця.

— А тобі учитись, — посміхнувся Галинці. — Вчитись так, як воювала.

І от Галинка знову в своїй Носівській школі, в своєму класі, за своєю партою. Три роки не сиділа вона в класі, три роки не тримала в руках підручника.

— Данилко! — викликав учитель.

І не було випадку, щоб одержала менше ніж п'ять. А книжок не було, і писали на «зошитах», зроблених із газет, і в класі гуляв вітер. Та Галя почувала себе бійцем на посту.

Недарма ж вручили їй у Києві орден Червоної Зірки, медаль «Партизану Вітчизняної війни» I ступеня.

На випускному вечорі, коли директор назвав прізвище Галі Данилко, аплодували довго, гаряче. Тут одержала Галя свою другу медаль — золоту, найвищу учнівську нагороду. І так хороше, так весело було від цієї перемоги!

Вчитись, вчитись! Галя надолужить те, що забрала у неї війна.

Київський технологічний інститут харчової промисловості імені Міякона... Студентка Галина Данилко серйозно вчиться і диплом захищає відмінно. Раді друзі-партизани за свою Галинку. І знову інститут, уже науково-дослідний. Галина Василівна працює в його лабораторіях, досліджує, думає, вчиться, захищає дисертацію. Вона кандидат технічних наук.

Багато листів приносить їй пошта від друзів — старих партизанських і нових, зовсім юних.

«Розкажіть нам про себе, про партизанів...» — просять піонери.

Галина Василівна бере в руки перо, згадує ліс, друзів-партизанів, от тільки про себе піонерам майже не пише.

А нам хотілося б їм сказати: ростіть такими ж сміливими і чесними, будьте такими ж наполегливими і працьовитими, як комуніст Галина Василівна Данилко.

В. НУДЛІН

ПІОНЕРИ ПАРТИЗАНСЬКОГО ЗАГОНУ

Мов жажливий сон, вириває з пам'яті червневий день 1941 року. Гарматний гул десь з боку Бреста. Тіні фашистських літаків над зеленими ланами. Вибухи бомб. Дим заступає обрій. Поспішний, але гарячий поцілунок батька перед тим, як йому йти на фронт. А потім — навала лютих чужинців. Я щодня вибігала на шлях, яким батько пішов у напрямі до районного містечка Антополя. Усе здавалося, що там зараз покажуться наші, а з ними й батько. Вони знову принесуть визволення з проклятої неволі.

А фашисти лютували. Наче сарана, налітали на село, грабували, розстрілювали. Весь час доводилося ховатись у болотах, у лісі.

Довго тяглися дні тяжкого чекання. І тільки світлі спогади зігрівали серце, надавали сил. Згадувалася рідна школа, піонерська сім'я, до якої я вступила незадовго перед війною. Дістану з-за пазухи піо-

нерський галстук, пригорнуся щогою до м'якої тканини. І з'являється впевненість, що швидко придуть наші, що знову стане, як і колись, вільно, радісно.

Першої великої радості ми з матір'ю діждалися через два роки. Липневої ночі 1943 року прийшов батько. Був він з автоматом, з червоною стрічкою на шапці. Він уже понад рік бив фашистів у партизанському загоні імені Калініна. Батько забрав нас до партизанського табору.

День і ніч добиралися туди. Розташувався табір на невеликому лісистому островці серед непрохідних Споровських боліт. Підходи були дуже важкі. Треба було йти грузькою стежкою вздовж каналу.

І от я серед своїх людей, під покровом рідного білоруського лісу. Тут я вперше познайомилася з дітьми партизанів: Настею і Наташею-Дрозд, Манею і Павликом Середами, Сашею Василевським, Васею Кашталяном, Федею Труцьком. Тоді я ще не думала, що з ними в мене почнетесь хоч і неспокійне, але цікаве життя.

З нами, дітьми, часто розмовляли заступник комісара партизанського загону по комсомолу Сергій Андрійович Медведєв і комсомолец Петро Івановський. Вони цікавилися нашим життям, розповідали про життя на Великій землі. Серед нас було десять піонерів, і Медведєв з Івановським вирішили допомогти нам організувати піонерський загін. З парашутів ми самі пошили піонерську форму. Самі на червоному полотнищі прапора вишили крилаті слова заклику до піонерів.

Петро Івановський, якого комсомольці партизанського загону призначили до нас старшим вожатим, дістав горн. Отже, в нас були всі піонерські атрибути, крім барабана.

Тепер життя пішло зовсім інакше. Наш вожатий Петро Івановський був добрим витівником, робив усе, щоб прикрасити наші суворі лісові будні. Він умів цікаво розповідати, знав безліч різних ігор. Зберемося було увечері біля костра. Навколо тиша, тільки листя шумить і потріскує на вогні хмиза. А Петро розповідає, як дорого фашистам коштувало життя капітана Гастелло, як фашистські кати не могли витримати ясного і мужнього погляду засудженої на смерть комсомолки Зої Космодем'янської.

І тоді кожен з нас задумався про той великий подвиг, який нам хотілося здійснити в ім'я Батьківщини.

Незабаром для багатьох наших піонерів такий час настав.

Як зараз пам'ятаю наш перший піонерський збір у лісі. Ми запросили командира загону Миколу Кузьмича Ляпичева, партизанів. З одного краю галявини вишикувалися піонери у формі, навпроти нас — двадцять вісім дітей, теж у піонерській формі, але без галстуків. Їх ми підготували до вступу в піонери.

Лісом розляглися уривчасті звуки горна. Яка це була хвилююча, до сліз радісна картина: навкруги фашисти, а тут, у глибокому ворожому тилу, співає піонерський горн, ми, юні ленінці, вільно проводимо свій збір.

Почався прийом до піонерів. Лунали слова урочистої обіцянки. Піонери присягалися бути гідними звання юних ленінців, допомагати старшим у боротьбі проти фашистів, за визволення Батьківщини, стійко зносити труднощі партизанського життя. Вожатий пов'язав червоні галстуки Льоні і Мані, Вані, Наді та іншим.

Оскільки нас було вже тридцять вісім, вирішили обрати штаб піонерської дружини. Начальником штабу обрали Надю, членами штабу — Ваню і мене.

Дні у нас стали проходити організовано, за певним розпорядком. О сьомій годині ранку горніст Павло Дрозд грав підйом, всі прибігали на зарядку. Поснідавши, йшли виконувати свої доручення. Одні допомагали на кухні, другі маскували від літаків курені, треті чистили для партизанів патрони. Часто приходили ми до партизанського госпіталю, читали пораненим книги, влаштовували концерти.

Наближалось перше вересня — день, коли в школах нашої країни починається навчальний рік. Командування загону подбало, щоб і в нас, на затертому болотами острівці, оточеному ворогами, ми змогли вчитися. Щоправда, про нормальні заняття говорити не доводилося: не було ні підручників, ні письмового приладдя. Але Микола Кузьмич Ляпічев доручив партизанам знайти для нас усе потрібне. Вирушаючи на бойові завдання, партизани пам'ятали про нас: щоразу приносили то зошит, то олівець. Пішли на таку операцію і піонери Саша Василевський і Федя Труцько. Під виглядом безпритульних сиріт вони пробралися у Пески, де стояв німецький гарнізон, і дістали там кілька підручників, багато паперу.

У таборі ми обладнали місце для школи. Розчистили ділянку, посипали її жовтим піском. Замість парт поклали колоди. Школу старанно замаскували від ворожих літаків.

Почалися заняття у першому і третьому класах. Навчала нас учителька Фаїна Петрівна Карабецян. Просто неба ми щодня вчилися у своїй школі. Тут багато що було далеко не так, як у мирних умовах. Паперу, олівців і чорнила не вистачало. Ми писали паличками на піску. Потім примудрилися писати вугликом на березовій корі. Багато було труднощів, але ми не звертали на них уваги. Кожен з нас був щасливий тим, що далеко у ворожому тилу працює наша радянська школа. І хоч уночі навколо спалахували в небі ворожі ракети, а вдень над табором пролітали фашистські стерв'ятники, ми продовжували навчання, проводили піонерські збори, ігри.

Ніколи не забудемо один збір дружини, який відбувався наприкінці 1943 року. Посланець ЦК комсомолу Білорусії розповів про те, як піонери Москви, Уралу, Казахстану допомагають фронтові, як славні ленінградці стійко переживали блокаду. Того дня ми вперше почули про безприкладний подвиг комсомольців Краснодару — членів «Молодої гвардії».

Перед Новим роком наш партизанський загін знову приймав літака з Москви. Разом з бойовим вантажем столиця Батьківщини надіслала подарунок і нам — номер «Пионерской правды». У газеті було вміщено фотографії всіх нас, розповідалося про наше життя, навчання. Радісно було на душі від думки, що в ці суворі дні боротьби проти фашизму про нас пам'ятає вся Батьківщина.

На той час ми вже вчилися у землянці, спеціально побудованій для школи. Тут були парти, зроблені з дощок, приміщення обігрівала залізна пічка.

Як правило, на уроках у нас були присутні всі. Але бували дні, коли черговий доповідав, що відсутні такі-то учні. Найчастіше це були Федя Труцько, Вася Кашталян, Саня Жук, Льоня Якимович і Саша Василевський. Федя, Вася, Саня і Льоня за завданням штабу партизанського загону ходили в розвідку. Вони пробиралися в найнебезпечніші місця: в гарнізон, на залізницю, розвідували ворожі сили, оборонні споруди. А Саша Василевський часто бував з підривниками.

Якось до нас надійшла сумна звістка: Саша загинув. Разом з підривниками він пішов мінувати залізницю Брест — Барановичі. Вночі партизани підповзли до колії. Фашисти дуже пильно охороняли залізницю. Через кожні сто метрів по шпалах ходив вартовий. Була місячна ніч. Але що б то не стало, ворожий ешелон треба було висадити в повітря.

Вирішили поставити «наخالку». Так партизани називали електричну міну, з ходу підкладену на рейки перед самим паровозом. Висаджувати ешелони таким способом вважалося небезпечним для підричника. Але іншого виходу не було.

Коли рейки загули і вдалині почувся шум ешелону, партизани поділилися на дві групи і пішли в протилежні боки. Саша з міною залишився на місці. Поїзд швидко наближався. Напружені хвилини чекання. Товариші зараз відкриють вогонь, відтягнуть на себе увагу вартових і тоді... Ось розляглася автоматна черга зліва, їй відгукнулася справа. Це наші почали вогневий заслон. У відповідь знялася безладна стрілянина гітлерівських вартових. Саша поповз до насипу. Тільки б встигнути, тільки б не проскочив паровоз. І коли від наближення важко навантаженого состава глухо застогнали рейки, Саша

встав на весь зріст, кинувся вперед, виліз по крутому схилу. Паровоз от-от обдасть Сашу промінням свого світла, але проводок міні уже ліг на рейки, і хлопчик скотився вниз. Спалахнув сліпучий стовп вогню. Оглушливий вибух змінився скреготом металу, гуркотом, лементом фашистів. Саме тоді куля гітлерівського автоматника влучила Саші в груди. Хлопчик м'яко впав на сніг...

Не вірилося, що з нами немає дорогого Саші. До болю тяжко було дивитися на незайняте місце у землянці. Того ж дня ми провели збір дружини, присвячений пам'яті нашого товариша. Піонери розповідали про життя Саші, про його героїчні подвиги. Зробити він встиг немало: висадив у повітря п'ять ворожих ешелонів.

Вирішили просити комсомольську організацію партизанського загону присвоїти піонерській дружині ім'я Саші. Наше прохання комсомольці задовольнили. На червоному полотнищі прапора тепер красувалися слова: «Піонерська дружина імені Саші Василевського».

За смерть піонера-партизана народні месники щедро відплатили гітлерівцям. На кожному кроці ворог зазнавав нищівних ударів. Навіть у своєму добре укріпленому гарнізоні — селі Пески — він не знав спокою.

Наші юні розвідники Федя Труцько, Вася Кашталян і Саня Жук часто ходили по цьому селу, здобували важливі дані про сили противника. Партизани потім завдавали нові удари.

Якось піонери довідалися, що до Песок має прибути колона машин із зброєю та продуктами. Взвод партизанів, який охороняв наш табір, зробив засаду. Колону супроводжувало багато фашистських солдатів. Зав'язався запеклий бій. Небагатьом загарбникам вдалося втекти. Партизани захопили багато кулеметів, гвинтівок, автоматів, патронів, гранат.

На зайнятій дорогою ціною радянській землі фашисти не могли ні пройти, ні проїхати. Тоді для знищення партизанів Брестського з'єднання було кинуте багато регулярних військ. Почалася блокада. Партизанський загін імені Калініна тримав оборону біля села Курилець. Фашисти наступали великими силами. Становище стало загрозливим. Табір почав відступати у глиб болота, на схід.

Наближалася весна. Лід проламався. А тут увесь час над головою кружляли ворожі літаки. Доводилося просуватися поповзом по льодяному болоту. Тут наші піонери пройшли справжнє бойове випробування. Вони переносили на собі продукти, малих дітей.

Продукти кінчалися. Кожному на цілу добу видавали по півлітра пісної затірки і більше нічого.

Тільки на десяту добу дісталися до запасної бази партизанського загону.

Літаки з Великої землі і далі доставляли зброю, вибухівку. Партизани з новими силами почали громити гітлерівців, які остаточно при- тихли.

Ми оселилися на новому місці. Знову продовжувалися заняття в школі, перервані блокадою. Тепер ми не тільки вивчали новий мате- ріал, але й готувалися до підсумкових занять, до наших «екзаменів», як говорили школярі. Вчительці Фаїні Петрівні і нам самим цікаво було перевірити наші знання, набуті в лісовій школі.

У призначений день на наші «екзамени» прийшли командир загону М. К. Ляпичев, заступник комісара загону по комсомолу С. А. Медве- дев, вожатий Петро Івановський. Всі ми були по-святковому одягнуті, принесли букети живих квітів. По черзі підходили до стола, тягнули білети, впевнено відповідали на запитання, розв'язували задачі. І як ми раділи, що командування було вдоволене нашими відповідями. Виходить, ми виправдали турботи партизанів, які зі зброєю в руках охороняли наше життя.

Незабаром настало найбільше свято за всі роки життя у партизан- ському таборі: до нас прийшли частини Радянської Армії. За цей світлий день визволення боролися і наші піонери, допомагаючи пар- тизанам. Щоб наблизити його, віддав своє життя наш дорогий това- риш Саша Василевський.

*Т. КОТ,
колишній заступник начальника штабу
піонерської дружини
імені Саші Василевського.*

ПОЛІССЯ ПАМ'ЯТАЄ

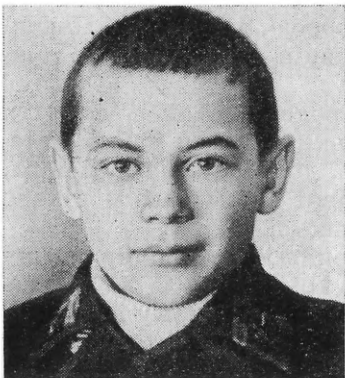
МОЛОДШИЙ БРАТ АРСЕНІЯ

Коли почалась війна, Льоні не було й п'ятнадцяти. Та був він людиною серйозною, вченою, як казали в селі.

Після закінчення семи класів уже точно знав, що піде в політех- нічний, як Фрунзе колись. Бо не було для Льоні на всьому світі люди- ни, життям, подвигом якої так захоплювався, гордився б так, як Михайлом Васильовичем Фрунзе.

Все, що можна було дістати у рідній Потіївці про легендарного командарма, все, що друкували про нього газети, журнали, читав і перечитував.

Давно підготовлені на завтра уроки, а Льоня все не гасить світла.
— Лягай, сину, пізно, — вже в котре нагадує батько.

Льоня Пивовар

Боря Катюха

— Я про Фрунзе. От ще сторіночку, хочете — прочитаю.

І тихенько, щоб не збудити матір, Льоня вголос читає спогади людини, що разом, в одній камері Володимирської тюрми, сиділа з самим Фрунзе:

«...Якось уночі прокинувся я, дивлюсь, Фрунзе теж не спить.

— Не спиться? — питаю.

— Так, не спиться. Все думаю, як би звідси скоріше на волю вібратись, — відповідає.

— Тебе ж двічі до смертної кари засудили, скільки ти мук виніс, то невже, як потрапиш на волю, знову за старе візьмешся? — не стерпів, запитав.

— Обов'язково візьмусь...»

От він який, Фрунзе! От би вирости таким!

Мріяв Льоня, а на його Потіївку, на всю країну сунула чорна хмара.

Війна! Громом страшним розкололася тиша.

Поселився тоді Льоня в діда, в Чайківці. Працював, а на думці мав приймача скласти: хоч грошечки до Москви ближче.

Діяло в Чайківці підпілля, і вийшло так, що його зв'язковим став Льоня. Він розповсюджував листівки, носив, куди треба, накази від Чорного (І. Ф. Бугайченка). З'явиться Льоня, і вирушають на свою небезпечну роботу оперативно-диверсійні загони, то там, то там гримлять вибухи, а Льоня йде далі.

Мріяв хлопчина колись побачити море, а тепер ввижалась йому бурхливим морем рідна Житомирщина, партизанський край, що клекотів гнівом. І ходив, ходив дорогами рідного краю зв'язковий партизанського підпілля.

Олексій Мельник

Сашко Худзик

Та ось у кінці листопада 1942 року вже коло самої дідової оселі схопили його жандарми.

Катували — мовчав. Били — ні слова.

— Хто навчив тебе? Хто? — шаленіючи, кричав офіцер.

— Товариш Арсеній... — розтулив спечені губи хлопчина.

— Хто, хто? — заgrimів офіцер.

— Фрунзе! Не чув про такого? От неук...

...Поховано Льоню Пивовара у Потіївці, в парку Вічної слави. Указом Президії Верховної Ради СРСР нагороджено його посмертно медаллю «За відвагу».

БОРОГ НЕ ПОЧУВ І СЛОВА

Старший брат Бориса — Гнат Катюха — був комуністом. І не було в Тетерівці людини, яка не знала б його, секретаря парторганізації, голови сільради. Борис пишався братом. Він закінчив шість класів, носив гордо свій піонерський галстук і не знав ніяких особливих турбот. Їх принесла війна. Лихо увійшло в кожен дім. Для Катюхів горе було страшним: фашисти в перші дні окупації розстріляли Гната.

Борис вирішив замінити брата. Нічого, що він лише піонер. Брат героя повинен бути героєм. Борис разом з своїм товаришем Олексієм Мельником бере участь у бою під Новоградом-Волинським.

А потім збирає гвинтівки, патрони. Їх приніс хлопчик у партизанський загін ім. Щорса.

Разом з Олексієм Мельником роздобули вони кулемет, тол.

То в одній, то в іншій хаті з'являлися листівки, радянські газети. Це була робота Бориса Катюхи та його друзів.

А слово мало велику силу, бо несло людям правду, подавало надію, вказувало шлях до боротьби.

Та фашисти схопили Бориса й Олексія. Їх катували в гестапо, але не почув ворог імен їх товаришів по боротьбі.

22 грудня 1942 року був страшним днем для Житомира. На Сінній площі повісили фашисти Бориса Катюху, Олексія Мельника.

Багато збігло часу відтоді, та ніколи не згасне в серцях житомирян вдячна пам'ять про юних героїв.

КАВАЛЕР КІЛЬКОХ ОРДЕНІВ

У партизанському загоні ім. Суворова Першого молдавського з'єднання, яким командував Ю. О. Старченко, швидко звикли до кмітливого, розумного хлопчини.

Сашко Худзик прийшов у загін із села Вільха Держинського району.

Часто не бував він дома. Непокоїлась мати, вмовляла:

— Малий ти ще, Сашко, сиди дома.

— Вороги землю палають, людей катують, а я сидітиму? Піду... І пішов.

Ось що пише колишній партизан К. С. Павлюк про свого юного товариша по загону: «Я добре знав партизана Худзика Олександра Арсентійовича, 1928 року народження. Сашко був у загоні з серпня 1943 року... Юний партизан разом з моєю групою підрильників виконував завдання командування загону по захопленню боєприпасів, брав участь у виведенні з ладу телефонного кабеля Берлін — фронт...»

Вигнали ворога з Держинського району, з усієї Житомирщини, і разом з діючою армією пішов далі її бійцем Сашко Худзик...

Запеклим був бій на річці Стир. Закидав гранатами німецький бронетранспортер, знищив більше десяти гітлерівців Сашко.

Ходив Сашко і в розвідку. Це він повернувся одного разу в частину з «язиком» — обер-фельдфебелем. Орден Червоної Зірки став нагородою Сашкові за цей подвиг.

Він один з перших на Житомирщині форсував Віслу, ходив на її лівий берег у розвідку. І ось орден Слави третього ступеня.

«Листа цього посилаю з радісною звісткою, — писав додому Сашко у травні 1944 року. — Мене сьогодні нагороджено двома медалями «За відвагу».

Один з листів від Сашка прийшов додому 27 листопада 1944 року. А слідом за ним — коротке повідомлення: «Худзик Олександр Арсентійович, розвідник стрілецького полку, загинув 4 грудня 1944 року і похований у Кальцекському воеводстві Опатопського повіту. С. Шахунов. (Польща)».

А було тоді Сашкові п'ятнадцять літ.

КАМІЛА ШАГА...

Коли закінчувалось у школі навчання, Каміла незмінно одержувала похвальну грамоту. Так було і в 1941-му, коли перейшла у сьомий...

Канікули тільки почались, і вона з радістю бігала з подружками в ліс, разом збирали ягоди, гриби, купалися в озері. Знала Каміла в лісі кожен кущик, кожну стежинку, не знала лише того, що скоро доведеться їй у цьому лісі ховатись від ворога.

На нашу землю прийшли фашисти. Покинула рідне село сім'я Каміли, оселилась у лісі, в землянці. Батько став зв'язковим партизанів, дідусь часто навідувався, приносив їжу, відомості про фашистів, що стояли в селі. Скоро схопили дідуся. Катували старого, та не привів він ворога в ліс... Його повісили. Тяжко переживала Каміла смерть дідуся.

До прапора партизанського загону підійшла дівчинка. Ставши на коліна, поцілувала край прапора і повторила слова присяги:

— Я, Каміла Шага, вступаючи у партизанський загін, клянуся мстити фашистам за спалені міста і села моєї Батьківщини, за кров героїв, що загинули у боротьбі з фашистами...

Каміла стала в стрій бійців.

...Це було під Ситівкою. Каральна експедиція фашистів переслідувала партизанів. Командування вирішило дати бій. То був перший бій Каміли. І вона довела свою вірність присязі.

Через деякий час загін рушив на захід, йшли вдень і вночі, лісами, розмоклими дорогами, просуваючись до кордону Чехословаччини.

Поруч з Камілою йшов, шкутильгаючи, дядько Сергій, партизан з ручним кулеметом. Він був поранений, втратив багато крові, йти було важко. Коли спинились після тригодинного переходу, Каміла розв'язала свою торбину, витягла загорнутий у хустинку окраєць хліба:

— Візьміть!

Любили Камілу всі. Старші називали донькою, молодші — сестричкою.

Каміла Шага

З боями вийшов загін до Західного Бугу. Розвідка повідомила про наближення фашистів. Зав'язався бій. Каміла перев'язувала поранених, підносила патрони. При переправі Каміла була поранена в ногу. Але пішла з загonom, що влився до партизанського з'єднання ім. Олександра Невського.

Знов бої. Разом з товаришами у звільненні Чехословаччини брала участь і Каміла.

У бою під містом Брезно загинула наша землячка Каміла Шага, загинула, залишившись до кінця вірною словам партизанської клятви.

...Давно минула війна. Та не гасне пам'ять про юних героїв, не в'януть квіти на їх могилах. Полісся пам'ятає.

Г. ДЕНЯЧЕНКО

ВАСЯ КУРКА — СНАЙПЕР

В суворому мовчанні завмерли солдатські ряди. Кожний молодий воїн глибоко розуміє значення цих коротких, але урочистих хвилин: командири вручає зброю. Приймаючи з рук офіцера автомат, воїн промовляє:

— Клянуся стріляти з цього автомата так, як стріляв наш однополчанин — юний герой Великої Вітчизняної війни Вася Курка.

Хто ж він, цей юний герой, чому кожен солдат вважає своїм обов'язком бути гідним спадкоємцем його бойової слави?

...Серпень 1941 року. Після кривавого бою в селі Любомирка Вінницької області розташувався другий стрілецький батальйон майора Андрєєва. Мали намір зайняти тут оборону.

На світанку до командування батальйону прийшли вісім місцевих колгоспників. Вони просили зарахувати їх бійцями. Біля одвірка комісар побачив худенького, з кирпатим обличчям хлопця.

— А ти хто такий? — спитав він у нього.

— Вася Курка, — відповів хлопчина.

— З нами хоче йти, — сказали колгоспники, — батько з перших днів пішов на війну; жив у тітки, а зараз ніби без догляду; візьмемо його з собою, товаришу комісар. Хлопець він тямущий, стріляти вміє, в шкільному ворошиловському гуртку навчався.

— Ти піонер?

— Так, піонер, — гордо відповів Вася.

— Скільки ж тобі років?

— А хіба що, не візьмете? Тринадцять мені років, не малий вже. А бити фашистів буду, як усі, ось побачите...

Вночі батальйон за наказом залишав Любомирку. Разом з бійцями пішов на схід і Вася Курка. Так розпочалося бойове солдатське життя школяра-піонера.

Багато друзів було у Васі, десятки важких боїв, складних випробувань. Але найбільше запам'ятовується перший бій і перший товариш.

Це було в Донбасі, під Чистяковим. Разом з молодшим сержантом Стєпою Вася вирушив у розвідку. Степан був вищий на зріст, старший віком, майже не посміхався, говорив небагато. Його обличчя перетинав шрам.

На шляху до Чистякового вони зайшли в одному з хуторів, де раніше стояв батальйон, у селянську хатину, щоб напиться води, і несподівано потрапили до рук німців.

Розвідників кинули в льох. У льоху стояла діжка з капустою, пахло від неї по-домашньому, і навіть не хотілося повірити, що вони у ворожих руках.

Степан спочатку мовчав, а потім заговорив не поспішаючи:

— Мені, Васю, кінець... Признаватися їм я ні в чому не буду, плюну фашистським гадам межі очі. А ти кажи, ніби в дорозі пристав до мене. Ти плач, проси...

Вася хотів щось заперечити, але Степан перебив його:

— Я тебе не прошу, а наказую. Вмирати я один зумію. А ти розвідку до кінця доведи. Наші чекають, ти довідайся точно, чи танки в Чистяковому. Воюй за двох, браток...

Степана катували на Васиних очах. А потім фашистські офіцери вивели Степана на подвір'я, приставили до кам'яної огорожі, і один з них випустив у нього обойму з пістолета.

Васю фашисти не катували. Вони повірили, що він випадково опинився з Степаном.

— Пшов вон, русски швайн,— сказав п'яний фашист,— ми так будем убиват каждый, хто нас не слухайт, пшов, пшов, бістро.

Не знав фашистський гад, що перед ним стоїть майбутній снайпер, що за смерть Степанову цей клопець знищить не одну сотню гітлерівців.

А розвідку, як заповів сержант, Вася довів до кінця. Надвечір він щасливо повернувся у батальйон і доповів командирові, де і скільки розташовано ворожих танків. За годину наші льотчики розбомбили під Чистяковим колону ворожих танків. Васю Курку нагородили першою бойовою відзнакою — медаллю «За відвагу». Про успішне бомбардування ворожих танків під Чистяковим сповіщало Радінформбюро, але й досі мало хто знає, що розвідувальні дані для нашого командування приніс піонер, юний боець Вася Курка.

Коли наші війська почали звільняти Україну, Вася вирішив здійснити свою давню мрію — стати снайпером. По всьому фронту лунало тоді ім'я Максима Бриксіна — чудового снайпера, винищувача фашистських загарбників, і Вася Курка став його учнем.

І от Вася вперше один на снайперському посту. Дротяна огорожа у три ряди тягнулася вздовж траншеї противника. Вася прикипів очима до бруствера німецької траншеї. Він навіть перестав дихати. Понад бруствером промайнула тінь, і в ту ж мить він побачив голову німця. Машинально, навіть не подумавши, що він робить, Вася вистрілив. І в ту ж саму мить сталося щось дивне — оглушливо бахнуло понад самим вухом, обпалило обличчя, а з рук вилетіла рушниця. Вася тицьнувся обличчям вниз і лише тепер побачив свою понівечену рушницю. Німецький снайпер стріляв у нього.

Не виявив на цей раз Вася витримки, трохи не згубив себе і розсекретив пост.

— Ворог обхитрив тебе,— сказав йому згодом Бриксін,— та ще й як. Обкрутив круг пальця, а ти й не помітив.

— Але я теж стріляв у фашиста, власними очима бачив його. Максим покликав Васю до землянки і витягнув з-під нар макет голови німецького солдата з жовтим обличчям.

— У такого, як цей?

Вася мовчав.

— Хоч маєш ти пильне око і влучно стріляєш, але тобі, Васю, ще бракує кмітливості. Та й з дисциплінкою треба підтягнутися, я ж тобі казав — не стріляти.

Знову потяглися дні наполегливого навчання. І зрозумів Вася: тільки обережність, ретельне маскування і залізна витримка зроблять з нього справжнього снайпера.

Вася настояв на своєму: йому дозволили вступити у двобій з ворожим снайпером. Так само як розвідника, який вирушив у ворожий тил, так і снайпера, що вступив у поєдинок з ворожим снайпером, вже ніхто не може ні захистити, ні врятувати. Він повинен діяти цілком самостійно, і життя його багато в чому, а часом і цілком залежить від нього самого.

Вася перехитрив ворога. Він теж зробив опудало, натягнув на нього маскувальний халат і вирушив на передову. Опудало примостив на кілька метрів від основного поста і став смикати його за мотузку. І одразу над траншеєю бахнув постріл, опудало впало. І в ту ж саму мить Вася побачив гітлерівця, що виповз із захистку, щоб подивитися на свою «жертву». Притаївши подих, одним рухом, Вася спрямував мушку на ціль і повільно натиснув на спусковий гачок. Від напруги і хвилювання він навіть не почув пострілу, але виразно побачив, як смикнулася і тут же зникла у траншеї голова ворожого снайпера.

Командир полку перед строем оголосив Васі подяку, а в дивізійній газеті з'явилась стаття про перший бойовий успіх юного снайпера. З кожним днем зростав бойовий рахунок знищених Васею ворогів. Але я розповім лише про ті випадки, які найбільше запам'яталися.

У бою під Радомишлем Курка непомітно пробрався на околицю хутора і зайняв вигідну позицію на повороті дороги. Солдати фашистської роти, яка не витримала нашого натиску, групами й поодиноці почали відступати.

Тут і зустрів їх вогнем із своєї засади Вася Курка. Він підпускав гітлерівців буквально на кілька метрів і розстрілював їх впритул. У Васі вийшли патрони. Тоді він підібрав трофейний автомат, змінив

позицію і знову відкрив огонь по фашистах. У цьому бою відважний снайпер поклав до двох десятків гітлерівців.

За кілька днів після цього стрілецька рота вела бій за опорний пункт. Гітлерівці чинили запеклий опір. Вася й цього разу показав себе як безстрашний снайпер-розвідник. Він пробрався у німецький тил, знищив кілька вогневих точок і допоміг роті оволодіти ворожим опорним пунктом.

За цей героїчний подвиг Васю було нагороджено орденом Червоної Зірки.

Якщо Курка в строю, якщо його окоп недалеко,— бійці були веселі, спокійні. Якось рота отримала завдання зайняти населений пункт на схід від Довбуша, але фашисти прострілювали кожний метр землі. Тоді командир викликав Васю і сказав:

— Треба пробратися у фланг до фашистів, роздивитися і примусити замовкнути їхні кулемети.

Вася почекав... прогримів наш артилерійський залп, і, поки пригломшені фашисти ховалися у льосі кам'яної будови, перебіг галявину, відкопав окопчик і розпочав роботу. Ось захлинувся, замовчав один кулемет, за ним — другий. Три автоматники один за одним скотилися з даху. Кілька годин тривав цей двобій. Нарешті рота підвелася і штурмом оволоділа населеним пунктом. Коли бій ущух, до Васі підійшов командир. Хотілося йому якимись особливими словами відзначити подвиг снайпера. Але довго думати не було часу, і командир тільки сказав:

— Снайпер, браток, часом сильніший за артилерію. Велике тобі спасибі, Васю. І від мене, і від бійців спасибі. Виручив нас.

Батьківщина високо оцінила подвиг юного бійця і нагородила його орденом Червоного Прапора. Висока нагорода запалювала, кликала вперед.

На братніх землях Польщі і Чехословаччини він став грозою для німецьких офіцерів. Влучно стріляв і по блискучих скельцях бінокля, і в кокарду на офіцерському кашкеті, а вночі міг поцілити у ворога, помітивши блимання цигаркового вогника.

З перших пострілів влучав у ціль. Це була не бачена досі снайперська майстерність. Вася стріляв по амбразурах дзотів, і вони замовкали. Нищив німецьких снайперів, коректувальників. Його ім'я стало відоме всьому фронтові. До нього приїжджали за порадою, за досвідом снайпери з інших фронтів.

А в короткі перерви між боями його можна було бачити серед сільських хлоп'ят. Він розповідав їм про своє солдатське життя, про смерть Степана, згадував рідну Любомирку. Він ніколи не хвалився, не задавався орденами і медалями. А хлоп'ята заздрили йому, захоп-

лено дивилися, як гарно припасована на ньому форма радянського бійця, любовно пошита полковим кравцем, саме на Васин зріст.

Восени 1944 року Васі сповнилось 16 років. У день його народження — 22 березня — командир корпусу генерал Мансуров вручив йому орден Червоного Прапора, яким він був нагороджений раніше. А через кілька днів Вася написав заяву, в якій просив прийняти його до лав Ленінського комсомолу. «Високе звання комсомольця-ленінця,— писав він,— носитиму з честю. Поки мої руки тримають снайперську гвинтівку, до останнього подиху буду знищувати фашистську погань».

І Вася до кінця свого життя був вірний цій комсомольській клятві.

Вже кілька днів ідуть напружені бої на Сандомирському плацдармі. В складі штурмової групи діє і Вася Курка. Сміливці захопили кам'яну споруду, але гітлерівці оточили їх.

— Васю,— каже командир групи старшина Лесков,— бачиш новий окоп?

— Бачу. Там, здається, німці кулемет встановлюють.

— Правильно. Мені в бінокль це добре видно. Націлься на них своєю рушницею. Знищимо кулемет — прорвемося до своїх.

І Вася, як завжди, влучив у ворога.

— Бачу рух невеликої групи людей,— доповідає він,— підкрадаються попід кущами.

— Почекай, Васю, нехай підійдуть ближче.

І коли німці підійшли ближче, на віддалі до трьохсот метрів, Курка відкрив прицільний вогонь. Один за одним валились гітлерівці: не врятувались від влучних Васиних куль. Скориставшись розгубленістю ворога, група вийшла з оточення.

А то ще трапився такий випадок на підступах до містечка Тисна.

На тлі рожевого ранкового неба чітко вимальовувався силует ворожого літака. Ворожий літак зовсім знахабнів: він низько пролетів над штабом полку. Та от лунає одинокий снайперський постріл, і окутаний димом фашистський літак падає на землю. Із спостережного пункту прибіг посильний і покликав Васю до телефону. Говорив командир дивізії:

— Молодець, Курка! Ти справжній снайпер. Спасибі, синок.

Ім'я Васі Курки було грозою для ворогів. На одному допиті полонений фашистський офіцер розповів: німецькому командуванню добре відомо, «що серед російських військ генерала Гречка є зверхснайпер...» І недарма вороги говорили про знаменитого стрільця. За приблизними підрахунками, до весни 1945 року своїм влучним вогнем Вася знищив кілька сотень гітлерівців і серед них не менше 80 офіцерів. За смерть Стюпи він відплатив ворогам повністю.

Весна 1945 року — весна перемоги. Вже зовсім близько столиця Чехословаччини — Злата Прага. Це була сімнадцята весна Васи Курки. Зустрічав він її як воїн-визволитель. От скоро закінчиться війна,— фашистський звір доживає останні години, уже радянські війська штурмують Берлін,— тоді настане на землі мир. Йди тоді, Васю, вчись, дерзай, твори. Захочеш — у військово училище вступиш, офіцером будеш, а ні — то в технікум чи в рідну Любомирку повернешся відбудувати колгосп. А головне — треба буде багато і багато вчитись...

Напевне, саме про це і думав Васильок. Та думки його обірвав голос командира:

— Завтра починаємо бій. Приготуй добрий спостережний пост.

— Я залізу ген у той заводський димар. Бачите, який височезний?!

— Думка вірна. Тільки небезпечно це. Та й назряд чи ти залізеши туди, так високо.

— Я там уже був...

Світало. Все частіше й частіше спалахували гарматні залпи, лунали глухі постріли. То стихала, то наростала автоматна тріскотня.

Над цегляним димарем свистів вітер. Знизу піддувало і пахло горілим. Димар ледь-ледь погойдувався і глухо гудів. Вася спокійно спостерігав за противником, корегував стрільбу артилерійської батареї і, як завжди, вів прицільний нищівний вогонь по фашистських офіцерах-спостерігачах. Ось упав один гітлерівець, ось другому куля потрапила в бінокль, третьому — в груди. У димарі був телефон, і Вася мав зв'язок з артилеристами. Коли вони стріляли неточно, Курка вносив поправку.

Весь ранок тривала стрілянина з обох сторін. Раптом біля самого верху димаря, де сидів Вася, блиснуло полум'я, і димар закутався димом. В артилерійського командира стиснулося серце, і він кинувся до телефону:

— Курка, Курка, що з тобою?

Але телефонна трубка мовчала. Офіцер глянув у бінокль. Він побачив на димарі велику пробоїну.

Прямим попаданням ворожий снаряд потрапив у Васин спостережний пункт.

Коли через кілька хвилин бійці підійшли до димаря, вони побачили залитий кров'ю папірець. На ньому були написані координати ворожої мінометної батареї. Листок паперу — от і все, що залишилось від Васи.

Над полем пролунав бойовий заклик:

— Вперед, товариші, на ворога, бий клятих за нашого Васю!

Так на самих близьких підступах до Праги зустрів Вася свою сімнадцяту весну.

...Ось чому, коли молодим солдатам вручається зброя, вони присягаються володіти нею так же вміло, як славний їхній однополчанин Вася Курка. І кожний молодий воїн бере собі за приклад його життя, його подвиг, вчиться у нього любити свою Батьківщину і ненавидіти її ворогів.

С. ДИХНЕ

АДАМКО — НАРОДНИЙ МЕСНИК

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 березня 1971 року нагороджено посмертно медаллю «За відвагу» партизана Кучерука Адама Степановича, з яким мені випало у важкі роки бути в одному партизанському загоні. Про нього й хочу розповісти.

Люди — добрі й світлі, щедрі й веселі, не проходите мимо! Піонери! Зупиніться! Він був із вашого орлиного племені. Тут, на березі тихої Горині, в мальовничих Гулівцях — його могила.

...На середліссі в Коринці стояла тоді хатина. В ній почалось його безжурне дитинство. Коли підріс, цілими днями, бувало, ходив разом з батьком-лісником поміж міднокорих сосон, задумливих дубів або ж грався з дітлахами де-небудь на вигоні. Взимку допомагав батькові на полюванні — виганяв зайців, лисиць, різну лісову дичину. І бігав до школи. А коли закінчив четвертий клас, пишався червоним галстуком, що, наче маків цвіт, засяяв у нього на грудях. Були в нього світлі мрії, чудові сподівання.

Несподівано захмарилося небо, вдарили з заходу люті блискавиці. Війна! Над дрімучим лісом, над синьою Горинню високо в небо знялися чорні густі дими.

Якось пішли тривожні чутки: там, в урочищі Тудни, з того боку лісу, фашисти мордують безневинних людей, зігнаних з навколишніх сіл. Полетів, як на крилах. Наблизився до того страшного місця...

— Тату, — до крові кусав губи Адамко, — за що, тату!..

Відповідь — стиснуті кулаки: помсти, помсти!..

Трикляті будьте ви, завойовники! І ти, поліцаю, собако фашистська.

Прийшла весна. До рук хлопчика потрапила перша листівка. «Смерть фашистським окупантам!» Хто її приніс — невідомо. Тільки очі в Адама загорілись. Бо промовляв цей тертий-потертий папірець: «Бийте ворога! Йдіть у партизани!»

А незабаром у лісі з'явилися народні месники. Вони проходили рейдом. У непрохідних нетрях спинилися на постій. Ішли до них люди. Несли останні хлібини, картоплю. Ходив і батько Адамів.

Одного разу, коли пішов Адам у сарай по сіно, підслухав батькову розмову:

— Кров?.. Давай перев'яжу...

Невідомий застогнав:

— Пити... Вогнем пече...

Адам непомітно вибрався на подвір'я. Повернувся з кухлем у руці. Бачив: погустішали зморшки на батьковому чолі.

— Ти вже великий, то маєш знати, хто наш гість...

Невдовзі партизан став на ноги. Коли вертався до загону, погладив Адама по голові, поцілував. І наче осиротіло подвір'я, як прощально рипнула хвіртка...

Якось уночі, коли раптом злетіли з завіс двері, почув хлопець, як гукнув батько:

— Сину, тікай!..

Забрали батька і неньку в катівню. Якесь криве око видало таємницю.

Адам ходив лісом. Шукав партизанів. Якось набрів на поліцая, що приїхав по дрова.

— Ану, малий, іди сюди, — крикнув поліцай.

Підійшов.

— Накладай дрова.

— А даси стрелити?

— Дам.

Наклав дрова, а тоді:

— Ну, дай стрелити!

Поліцай простягнув гвинтівку.

В очах у хлопця — рішучість. Він різко повернув ствол і вистрілив у запроданця.

...Адам розшукав партизанів. Прийшов до загону з гвинтівкою, з бойовим рахунком. Навчили його месники, як закладати міни, як підривати мости, влучно стріляти. І летіли під укис ворожі ешелони. Вільше десяти їх на рахунку в Адама. Коли на залізниці Шепетівка — Здолбунів лунав вибух, він долітав до партизанського табору біля сіл Дорогоще, Півнева Гора. «Молодий, — казали про нього партизани, — а бувалий».

...Вертається наш партизанський загін знову до рідної Горині. Віддав Адам самотню гаївку-хатину.

О, коли б живий був батько, коли б встала рідна матуся!

Помсти! Помсти проклятим убивцям!

І знову бої. Визволено Ляхівці, Юрівку, Дзвінки. Зайшли в Гулівці... Зненацька на село налетіли ворожі літаки. Загинули від бомб невинні жінки, діти. Упав і відважний юнак, п'ятнадцятирічний герой Адам Кучерук.

«Побратими, прощайте...» — були його останні слова. А біля ніг гомоніли хвилі Горині, розкутої від криги, що текла по звільненій подільській землі.

*Д. КОТОВСЬКИЙ,
колишній молодший командир
п'ятого батальйону партизанського з'єднання
Героя Радянського Союзу А. З. Одухи*

ЮНИЙ МЕСНИК

Однією з київських вулиць поспішала зграйка хлопчиків. Розмовляли, сміялись, сперечались. Найменший на зріст хлопчина якось смішно розмахував руками, видно, щось дуже важливе хотів довести своєму другові. Всі засмагли, міцні, гарні і дуже веселі. Вони, звичайно, не помітили капітана міліції Віктора Борисовича Коновальчука, який так задивився на них і довго проводжав поглядом, доки вони зовсім не зникли. А потім повільно і сам пішов слідом.

Збудили ті хлопчачи в пам'яті капітана, може й не вперше, його власне дитинство. Та чи ж дитинство то було?

Грізного 1941 року Віктор і його ровесники у свої чотирнадцять літ стали дорослими, стали бійцями.

— Ти старший у сім'ї,— сказав Вікторові батько, від'їжджаючи на фронт.— Бережи матір і меншеньких.

І міцно потиснули, як рівні, один одному руки.

Віктор непомітно змахнув непрошені сльози — чоловікові плакати не годиться.

Не плакав він і тоді, коли спалили фашисти хату двоюрідного брата, підпільника Миколи Даниловича, в ній усю його сім'ю, а самого брата вбили під час перестрілки.

Палала ненависть у душі піонера. Хотілось одного — вбивати проклятих фашистів, шкодити їм, нищити їх. Нищити, але чим? Дрючком?

Мати з малими пішла жити в ліс, у землянку, як і багато жителів села Осовець. Сім'ї судді-комуніста особливо небезпечно було жити в селі.

А Віктор з двоюрідним братом Сашком Коновальчуком і Грицем Мартиновичем, як стемніє (німці не дуже шастали в такий час, боялись партизанів) — у село. І на ранок білили листівки, розклеєні на найвидніших місцях. Вони кликали до помсти ворогові. 7-го листопада

Віктор Коновальчук

1941 року, в святковий ранок радістю засвітилися очі односельців — на найвищому дереві у селі полум'янів червоний прапор.

— Коли і який сміливець прикріпив його там? — дивувались люди. А знали про те тільки Віктор, Сашко і Гриць. Лютували староста і фашист-комендант, дерлись на дерево, щоб прапор зірвати. Але той уже своє зробив — люди відчували свято, відчували подих рідної Радянської Вітчизни.

На лісових дорогах з'являлись завали, і машини гітлерівців надовго затримувались, доки їм вдавалося порозтягати звалені дерева.

Хлопці увесь час шукали засобів, як мстити, шкодити ворогові. От якби гвинтівка чи гранати! І невдовзі майнули в місця, де колись стояли військові частини. Може, там щось знайдуть. У вибалках, ярах, на болотах — всюди нишпорили. І таки знаходили — де патрон, де гранату, а то навіть гвинтівку. Ховали все до слухного часу.

Одного разу зайшли далеко в ліс і натрапили на партизанську розвідку.

— Візьміть нас з собою, — благали хлопчачки. — У нас і зброя є.

— Зброя є, значить, уже вояки, — жартували партизани. Та з собою таки взяли.

А приїхали в з'єднання, почули:

— Куди це таких дітей привели?

Хлопчачки спочатку було злякались, що їх і справді візьмуть та й відішлють назад у землянки до матерів. Але їх прийняли у загін.

Так чотирнадцятирічний Віктор Коновальчук і його друзі стали партизанами.

Загін імені Леніна, який входив до з'єднання генерала Сабурова, на місці не стояв. Партизани-кіннотники весь час були в рейді. З ходу

налітали на фашистські тиліві гарнізони, сіяли паніку, наводили страх на ворога.

І Віктор, як і всі партизани, дістав коня, карабін. Юний партизан часто вирушав за завданням командира у розвідку.

...Обдерте хлоп'я з торбиною через плече і палицею у руках гиняється селищем, що біля вокзалу. Хто на нього зверне увагу? Жебрак, мовляв. Хіба тоді мало їх ходило, голодних, босих.

Та Віктор усе бачить, гостра пам'ять хлопчика фіксує: скільки поїздів проходить, що везуть, де і який стоїть гарнізон, скільки гітлерівських офіцерів, де застава, пости, вогневі точки. Два-три дні потиняється і принесе точні відомості про ворога. А вночі партизанський загін налітає, як буря. І не було пощади гітлерівцям.

Якось розвідка доповіла: в селі Злодин (Білорусія) усіх старих і малих зігнали в церкву, щоб спалити. В загоні, якому було поставлено завдання визволити людей, був і Віктор.

Повзли картоплинням до церкви. Голови не можна було підняти — з дзвіниці поливав кулями фашистський кулемет. І раптом замовк, ніби вдавився. То товариш Віктора влучно послав «гостинця» фашисту.

Скільки радості було, коли штурмом узяли церкву, відчинили браму, а звідти повалили щасливі, врятовані від смерті люди. Плакали, кидались в обійми.

Жодного фашиста тієї ночі не залишилось у селі. Люди пішли до лісу жити в землянках. Ще, бува, карателі наскочать...

...У пам'яті капітана спливають один за одним дні, місяці партизанського життя.

Ось кіннотники-розвідники ідуть лісом. Тиша навкруги. Здавалось, і пташки причаїлись, замовкли, щоб не заважати партизанам почути кожний шелест, найтихіший чужий звук. У них бойове завдання: підійти до залізниці, виждати состав, який проходитиме зі зброєю і живою ворожою силою, обстріляти й знищити його.

Ідуть... Ось мають пересікти шлях. Та що це? Виразний шум машин, що наближались зліва. Чути й гомін солдат, що ідуть. Так і є — автомашини з фашистами. І командир приймає рішення: розбити їх. Залягли і зустріли.

Віктор того разу не вперше був у бою. Але тут здалось, що прямо на нього насуває з страшною швидкістю чорна потвора... Мабуть, гнів, що кипів у грудях, надав сили, сміливості юнакові: жбурнув гранату точно. Машини і десятки фашистів, як потім виявилось, мов і не було. Тільки дим закурів. Так Віктор відкрив шлях партизанам до нового вогневого рубежу.

— Ти, Вікторе, не промах. Молодець! — похвалив потім командир загону Іван Березовський.

Ще не раз була в юнака можливість перевірити свою сміливість, уміння швидко і правильно зорієнтуватись, точно, без промаху стріляти. Як підтвердження цього, тепер на грудях Віктора Борисовича медаль «За бойові заслуги».

Є на бойовому рахунку Віктора і «язик». Хто не знає цінності «язика» в бойовій обстановці!

Прийшли якось з розвідкою у село під Ємільчиним на Житомирщині. Жителі показали партизанам хату, у якій ночували фашист і власовець. Тихо підійшли розвідники. Тихо взяли. Очунали вони уже зв'язаними і з кляпом у роті, як і годилось.

...Бойові шляхи, партизанські стежки-доріжки. Скільки їх пройдено юним народним месником Віктором Коновальчуком! Шацькі ліси на Волині, похід вздовж Прип'яті, перехід через мінне поле, вихід з оточення через болота. Від Полісся до Карпат, через ліси, болота, гори, і скрізь з боями. Були і радість перемог, і біль втрати друзів.

Але були хвилини великої радості у партизанів не лише від перемоги в бою. Бувало, радист Олександр Хабло приладнає похідну рацію, клопці закинуть на дерево антену, закрутять динамо, і лунає морзянка — голос Великої землі. З чим можна зрівняти ту радість!

У селі Новосади морзянка сповістила партизанів, що вони скоро з'єднаються із частинами Радянської Армії. Ніколи того не забути!

Був Віктор тієї ночі в дозорі. Їхав на своєму Буланому далеко попереду загону. Гримів грім, блискавка освітлювала дорогу, перецівив дощ. А на ранок — таке яскраве сонце і — ура! Свої! Рідні!

Відтоді минуло багато років. Тепер друзі Віктора Борисовича — колишній комсомольський секретар з'єднання Лідія Гаврилівна Нужненко працює начальником Нагородного відділу Верховної Ради УРСР, розвідниця Галина Яківна Денисюк — в Держплані УРСР, радист Олександр Степанович Хабло — кандидат історичних наук. Сам Віктор Борисович — капітан міліції, працює у Києві.

Піонери і школярі завжди можуть зустрітись з ним, щоб послухати живу розповідь колишнього піонера-партизана.

С. ДЕМЕНКОВА

ПОДВИГ СЕВАСТОПОЛЬСЬКОГО ГАВРОША

Перші тижні війни. Вночі гудуть літаки, чути вибухи бомб, спалахують пожежі... Йдуть через місто частини — відступають бійці, але вірять, що повернуться, помстяться. Залишають рідні місця і мешканці невеликого міста, йдуть старики, жінки, діти.

Відступав з армією і Волков. Ішов разом з сином Валериком на пів-

денний схід. Дуже швидко докотилася війна до Чернівців — пішли в чому були. Дарма! Руки прогодують: для шевця завжди діло знайдеться. Валерик хлопчик міцний, дійде та ще й допоможе, коли треба буде.

Йшли люди дорогами, а за ними котилася, наздоганяла війна. Гуркотіла вона нивами на присадкуватих танках з чорними хрестами, ширяла в небі на в'юнких «месерах», сіяла смерть і руїни.

Горе не минуло і Волкових. У Криму їх настигла чорна фашистська орда. Спочатку батько влаштувався у Бахчисараї, але потім перебрався ближче до Севастополя. Оселилися в Нижньому Чоргуні. Роботи було досить. Фронт усе наближався. Одного разу прокинулися вночі від пострілів і гуркоту танків.

Уранці родина Волкових дізналася, що гітлерівці зайняли Верхній і Нижній Чоргунь.

Фронт пролягав понад Чорною річкою.

Там їх і спіткало горе. Воно зайшло до хати в образі німецького офіцера. Фашист накульгував. Напередодні Волков полагодив йому чоботи. Коли прибивав каблук, чомусь зловтішно посміхнувся. І ось гітлерівець шкутильгає. Поруч з ним біжить страшна вівчарка. Шкутильгаючи, офіцер заходить до хати. Валерик був на подвір'ї, коли почув гавкучий голос фашиста, потім тиху відповідь батька (Валерик не розібрав його слів), потім постріл, другий, третій... Щось важко упало.

Валерик не пам'ятає, як опинився в кімнаті. Батько лежав на підлозі в калюжі крові. Офіцер спокійно ховав пістолет у кобуру. Фашист штовхнув Валерика в куток і знову схопився за кобуру, але не витяг парабелума. Валерик стояв нерухомо. Очі його не відривались від

батька, який лежав на підлозі... Офіцер сказав щось собаці і вийшов. Вівчарка сіла біля дверей.

Валерик знав, що таке смерть. Три роки тому померла його мати... Тепер убито його батька. Треба врятуватись, щоб помститися.

Валерик робить перший обережний рух до дверей... Вівчарка лиже кров, що розпливається на підлозі. Півкроку, ще півкроку... Майже непомітно пересуваючи ноги, Валерик наблизився до дверей, узявся за ручку, рвонув її на себе, вискочив з кімнати і причинив двері. Швидко перебіг подвір'я, перестрибнув через паркан. Сусідній будинок було напівзруйновано. Мешканці виїхали. Одна кімната майже ціла, якщо не зважати на тріщини в стелі та вибиті шибки. Валерик забрався в куток, затулив обличчя руками. «Тут не шукатимуть,— подумав він,— надто близько від хати, а собака сліду не вгадає, крові нанюхався».

Стемніло. По вулиці пройшов танк. Отже, 8-ма година вечора. Тепер прасуватиме вулицю вперед і назад...

Раптом Валерик побачив у вікні силует людини. Хтось заліз у хату. За ним — другий. Перший почав руками шарити по стінці й нашттовхнувся на Валерика. Відскочив. Тьмянний спалах червоного ліхтарика, рука з ножом.

— Стривай! Це ж хлопчик! — сказав тонкий голос, і рука з ножом опустилася.

— Свої? — не вірячи, запитав Валерик... — Він розгледів, що другий був невеликий на зріст. — Хлопчик?

Але то була жінка. Так Валерик зустрівся з розвідниками морської піхоти Дауровою та Ібрагімовим. Провів їх на край села.

— Можна мені з вами? — спитав він.

— Ні! Йди додому! — відрізав Ібрагімов.

— У мене немає дому... Я один. Візьміть.

— Не можна! — сказав Ібрагімов.

— Прощай, спасибі тобі. — Розвідники зникли в темряві. Валерик поповз за ними.

У лісі коло річки розвідники зупинилися прислухаючись.

— Хто йде? — тихо спитав Ібрагімов і зняв з плеча автомат.

— Це я, Валерик! Візьміть мене з собою!

Ібрагімов вилаявся, Даурова почала його умовляти:

— Куди ж хлопчик піде один? Я його під свою відповідальність візьму...

— Тебе, Діко, хіба переспориш,— незадоволено пробурчав про себе Ібрагімов.— Гаразд! Ходімо з нами!

І Валерик пішов з розвідниками. Хлопчика зарахували до військової частини. Видали шапку, шинель, чоботи.

Виявилось, що він добре знає місцевість у районі оборони і має вдачу справжнього розвідника — сміливий, винахідливий, холодно-кровний і рішучий. Він швидко навчився стріляти з автомата, знав, як кидати гранату, як поводитися під ворожим вогнем. У вільний час Валерик складав вірші, але нікому їх не показував. Він не знав, чи можна бійцеві витрачати час на вірші. Потім йому захотілося випускати стінну газету, як у школі. Він згадав, що читав революційні прокламації, та й поклав собі писати на невеликих аркушах «газету» й роздавати її друзям. Бойовий листок він назвав «Окопная правда».

Часом підходив до комісара й питав, як пишеться те або інше слово.

— Ех ти, грамотій! — казав комісар. — Вчитися тобі треба! Тут десь є підземна школа. Як трохи вщухне — відведу тебе.

Найбільша дружба була у Валерика з Ілітою Дауровою. Іліта була льотчицею. Її збили над морем, і вона загинула б, якби не наш підводний човен. Тепер вона розвідниця. Їй лише 23 роки. Своє прізвисько «Діка» — лісовий тигр — вона дістала не випадково...

Одного разу їм довелося на світанку переправлятися через Чорну річку. Валерик узяв в Іліти автомат (він краще плавав) і перший перебрався на «свій» берег. Коли виліз з води, почув собачий гавкіт. Ліг за кущ, припав до землі. На тому березі показався патруль. Помітивши Іліту, фашисти спустили собаку й кинулись до розвідниці. Іліта була вже у воді, коли вівчарка вчепилася їй у спину. Вороги вже близько. Офіцер показався Валерику знайомим. Чи не він тоді, шкутильгаючи, зайшов на подвір'я...

Вдарили три короткі черги...

На протилежному березі лежали вбиті фашисти. Собака, якого Іліта поранила ножом, плив за водою.

Розвідники, не гаючи жодної секунди, сховалися у лісі.

...Комісар усе ж вибрав час. Може, німці перегруповували свої сили, але в ці дні було тихо.

— Збирайся, Вовчику. Ходімо, — сказав комісар і повів хлопчика в каменоломні. Там, у старій штольні, навчалось кілька класів школи № 52.

— Здрастуйте, Клавдіє Василівно! — привітався комісар з учителькою. — Привів героя! Візьміть його в роботу, бо він у нас пише, але не дуже грамотно.

Минуло кілька днів. Знову почалися атаки.

— Як там наш Вовчик грамоти навчається? — питали бійці.

Даурова хотіла провідати Валерика, але не встигла: він з'явився сам. Прийшов непомітно й одразу взявся виконувати свої обов'язки —

розносив патрони. Обличчя в нього було сумне, губи стулені міцніше, ніж завжди. Він не реагував на жарти бійців, відмовчувався.

— Що з тобою? — запитала Іліта. — Чому прийшов?

— Не можу там більше, — відповів крізь зуби хлопчик. — Клавдію Василівну... вбили... гади... бомбою.

Оборонцям Севастополя стало дедалі важче. Щільніше стискувалося кільце облоги. І ось Валерія пише свій одинадцятий, останній бойовий листок — «Окопную правду».

«Наша десятка, — писав він, — це могутній кулак, який ворог вважає дивізією... Немає в світі сили, яка переможе нас. Радянська держава, тому що ми самі господарі, нами керує партія комуністів.

Ось подивіться, хто ми тут у 52-й школі:

командир Жиділов — росіянин;

капітан кавалерист Гобаладзе — грузин;

танкіст, рядовий Паукштіте Василь — латиш;

лікар медичної служби капітан Мамедов — узбек;

льотчик, молодший лейтенант Іліта Даурова — осетинка;

моряк Ібрагім Ібрагімов — казанський татарин;

артилерист Петруненко з Києва — українець;

сержант-піхотинець Боговомолов з Ленінграда — росіянин;

розвідник-водолаз Аркадій Журавльов — з Владивостока;

я, син шевця, учень 4-го класу Валерій Волков — росіянин. Подивіться, який

могутній кулак ми становимо, і скільки фашистів нас б'ють, а ми скільки їх

побили; подивіться, що робилося навколо цієї школи вчора, скільки вбитих ле-

жить з них, і ми, як могутній кулак, цілі і тримаємося, а вони, мерзотники,

думають, що нас тут тисяча, і йдуть проти нас тисячами. Ха-ха, боягузи, за-

лишають навіть тяжкопоранених і тікають. Ех, як я хочу жити й розповідати

все це після перемоги всім, хто буде вчитися в цій школі. Дорога десятко! Хто

з нас залишиться живим, розкажіть усім, хто буде в цій школі вчитися; де б ви

не були, приїздіть і розкажіть усе, що відбувалося тут, у Севастополі. Я хочу

стати птахом і облетіти весь Севастополь, кожен будинок, кожну школу, кож-

ну вулицю. Це такі могутні кулаки, їх мільйони, нас ніколи не переможуть

мерзотники, Гітлер та інші. Нас мільйони, подивіться! Від Далекого Сходу до

Риги, від Кавказу до Києва, від Севастополя до Ташкента таких кулаків міль-

йони, і ми, як криця, непереможні!

ВАЛЕРІЙ «ПОЕТ» (ВОВК)
1942.

Помилки виправлено червоним олівцем, а внизу хтось написав: «Ось що, Вовк, для того, щоб стати поетом, тре...»

Треба бути грамотним, хотів, очевидно, написати командир, але не встиг — почався бій.

Ділянка оборони розташувалася на крутому схилі. Того дня було 17 атак, крім повітряних. Багато вбитих. Багато поранених. Патронів не вистачає. Диски порожні... Валерик, з червоним галстуком на грудях (так завжди в бою), допомагає заряджати автоматні диски. Ба-чить: кінчаються патрони. Скочується в яругу, бере в убитих підсум-

ки, запасні диски і несе нагору, скільки стане сили. І знову заряджає автомати. І знову вниз. Як Гаврош.

1 липня 1942 року Іліта Даурова прийшла в землянку. Командир складав матеріал на нагородження чотирьох чоловік. Листок Валерика заповнено. Раптом постріли й гуркіт танків.

— Потримай, — дав їй командир листок і вибіг із землянки.

Вона згорнула листок, схвала його в свій планшет і теж вибігла...

Лінія оборони перерізала шосе у найвужчому місці. Обабіч круті схили. Валерик ніс в'язку гранат. На шосе з'явилися три танки. Не стріляють. Мчать повним ходом.

Вискочив назустріч. Ближній танк відкрив вогонь. Куля вдарила Валерика в праве плече. Лівою рукою перехопив в'язку гранат. Вона полетіла точнісінько під гусеницю. Вибух! Усе це сталося протягом кількох секунд. Танк закрутився на вузькому шосе. Два інших загальмували. Ще кілька секунд, і всі три танки палали — їх закидали пляшками з горючою сумішшю.

Валерика відтягли. Над ним схилився Азієв, але Іліта відштовхнула його й обняла Валерика. Він помер на її руках. Розвідниця зняла з нього піонерський галстук, а капітан Георгій Гобаладзе сказав:

— Дай нам галстук, він буде нашим прапором!

Валерика поховали під стіною школи. На могилі написали: «Тут похований піонер-герой Валерій Волков».

Юний піонер-герой загинув, але червоний галстук, просочений його кров'ю, кілька днів гордо майорів над напівзруйнованою школою, де були наші вогневі позиції. А «Окопная правда» № 11 чудом збереглася в Івана Петруненка, який залишився живим. 25 червня 1963 року в школі-інтернаті (колишній 12-й) відкрито музей Валерія Волкова. Ім'я Валерія Волкова вписано в «Книгу пошани Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна».

У Ташкенті в І. Петруненка збереглася «Окопная правда». В Орджонікідзе в І. К. Даурової збереглися фронтові листки про Валерика та його піонерський галстук, а сам галстук — на Уралі, у Євгенія Омелянковича Козлова.

Але пошуки тривають. Не з'ясовано ще до кінця, хто з бойових товаришів Валерика на напівобгорілій фотографії. Як склалася їхня дальша доля і доля тих, чий прізвища названо в «Окопной правде»?

Світлий образ юного піонера-героя, який мужньо захищав легендарне місто нашої слави Севастополь, дорогий та близький серцю кожної радянської людини. Мало прожив піонер Валерій Волков, але подвиг його короткого життя роки ніколи не зітруть. Він посмертно нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

В. ЛАРИНА

ФЕДЬКО-ПАРТИЗАН

«Федько-партизан» — так назвав свою картину художник Ф. Модоров.

І тисячі людей зупиняються перед нею, замислюються.

Хто ж той хлопчик — Федько-партизан, що саме його з багатьох юних героїв написав художник, саме його сміливий і неспокійний погляд залишився на пам'ять нащадкам?

Перед війною Федько жив з батьком під Києвом, у Пущі-Водиці. Батько — льотчик, у перший же день війни пішов на фронт. А син? Син теж потрапив на фронт, а потім — до партизанів. Багато партизанських завдань виконав відважний розвідник. Хлопчика полюбили в загоні. А особливо командир загону Петро Васильович Лук'янчиков та Володимир Борисович Муратов, людина, з якою Федір і потрапив до партизанського загону.

Ось кілька днів з партизанської біографії юного героя.

Я СВІЙ, ДЯДЮ!

— Федю, ти знаєш, що рація не працює? — спитав Петро Васильович, — і зв'язку з 40-ою армією немає?

— Знаю.

Звістка була неприємна, але Федько усміхнувся.

— Донесення нашого чекають.

— Я також знаю, що жодна доросла людина не пройде — от!

— Так, друже. І вибір упав на тебе. Наші розвідники дістали важливі дані про пересування гітлерівців. Ось пакет. Переходити будеш в районі Виползова.

Федір підвівся.

— Іти зараз?

— Стривай. Поїж, відпочинь — і гайда. Пістолет візьми оцей, — і Лук'янчиков поклав у кишеню Федора зброю.

Через дві години маленька постать у білому маскхалаті розтанула в морозній імлі. Петро Васильович, який за своєю звичкою завжди сам проводжав юного розвідника на особливо важливі завдання, зараз стояв і дивився услід Федору.

— А ви знову хвилюєтесь? — донеслось з темряви. — Не треба, чуєте, не треба...

— Щастя тобі, — промовив Петро Васильович і повернув до табору, де готувалась важлива операція по підриву моста, який лише кілька днів тому гітлерівці відремонтували.

Хлопчик ішов крізь пільму й холоднечу. Правда, поки він не дуже замерзав: валянки на ньому були добрячі й кожушок теплий. Федько добре знав дорогу в лісі, а коли вибрався з нього, йому допомагали орієнтуватись спалахи ракет. Ось вони ближче, ближче...

Він рухався в напрямку, вказаному розвідниками-партизанами, де найлегше було перейти. Але що це?

Про отой дзот і не було мови. Невже вони тільки що його зробили? Ні. Певно, він відійшов від курсу. А із дзота так акуратно, методично й спокійно строчить кулемет. Куди? Чого? Строчить собі. Біля дзота — вартовий. Як же прослизнути? Федір падає на сніг і повзе по-пластунському.

Кулеметна черга примушує його мимоволі зіщулитись і, увібравши голову в плечі, припасти до снігової кучугури. При спалахах ракет важко роздивитись, куди саме спрямоване обличчя вартового, який щомиті може помітити, як ворухиться в снігу щось живе...

Фу!.. Минув дзот... І вартового теж. Тепер ще лишився важкий відрізок, що його час від часу освітлюють прожектори. Але там буде трохи легше, все ж кущики сухі, вибоїна...

Руки вже подерті в кров, на обличчі — краплі поту: жарко, скинути б кожуку та піднятись, та побігти швидко, як вітер, — до своїх. Так ні, лежи тут, доки не згасне той проклятий прожектор. Ще кілька зусиль — і ворожі окопи позаду. Скоро, скоро мають бути свої. Раптом біля самісінького Федькового вуха — ф'ю-іть! ф'ю-іть! — продзижчала куля. Принишк Федір. Закусив губу і лежить — тихо-тихо.

Стрілянина вщухла раптово. Полежавши якийсь час на снігу, Федір поповз далі. «Тепер аби не підстрелили свої», — майнула думка.

Серце калатається, мало не вискочить.

Пройшов!

— А що воно тут, не бачиш? — чує Федько недалеко від себе.

Клацає затвор.

«Це про мене — зараз вистрелить». — В горлі пересохло, а слова ніяк не йдуть з язика. І замість пароля він гукає: «Я свій, дядю».

— От шибеник! І де ти тут узявся на мою голову... на мою мушкету, — і присадкувата постать солдата виросла перед Федьком. Хлопчик, підвівшись, іде просто на нього. З-за хмари ледь-ледь показався місяць. «Добре, що не раніше, — подумав Федько, — може б тоді і вцілив той фашист».

— Куди це тебе несе?

— До вас.

— Та бачу, що не до дідька.

Наче з-під землі з'явилось ще двоє солдатів — з бойової охорони.

— Ти звідкіля?

— А звідтіля,— махнув рукою Федір в якомусь непевному напрямку.

— Відведіть до землянки! — чує наказ хлопчик.

Як крізь сон бачив мерехтливе світло каганця в землянці, як крізь сон пам'ятає, що їхав кудись у машині. І — раптом освітлена газовою лампою кімната, справжній стіл, стільці. Він сидить і чекає.

Чекає на старшого лейтенанта Зубкова.

Раптом у снігах почувлись кроки. Хтось поспішає, ні — просто біжить.

Хвилина — і офіцер в погонах старшого лейтенанта з'являється перед Федором.

— Це ти? До мене?

Вони проходять в сусідню кімнату. Федір скидає кожуха, сорочку. Просить ножиці і, розпоровши нитки, витягає донесення. Лейтенант читає...

А поки він ворухить губами, Федір спить, поклавши голову на стіл. І не чує, як його роздягають, переносять, кладуть на ліжко, укривають ковдрою, як лейтенант Зубков, навшпиньках виходячи з кімнати, наказує вартовому: «Щоб було тихо!»

А ТИ НЕ ЧОРТЕНЯ?

Володимир Борисович розказав Федору, в чому полягає його завдання.

— Все зрозуміло, дядю Володю,— і Федько хвацько насунув вушанку на очі.

— Що зрозуміло? — посміхнувся Муратов.

— Треба йти і шукати.

— Ач, здогадався. Так ти бував у Андріївці? Там у нас дві явки. Є дані, що в селі кілька невідомих людей. Слід дізнатись, хто вони і що вони. Потім, може, й до загону привести. Та тітка Марія тобі все розкаже, може, й познайомить.

— Я пам'ятаю, де вона живе.

— От і добре. Завтра лаштуйся в дорогу.

Чоловіка в тітки Марії вбили у перші ж дні війни, син пропав безвісти. Не захотіла жінка вдовиними сльозами землю кропити — їх і так досить — і пішла проситись до партизанів. Але в загін її не взяли, вирішили, нехай лишається в селі для зв'язку.

Федько не раз бував у неї. Балакуча й ласкава, тітка Марія про все розпитувала, цікавилась, та все примовляючи, та все приспівуючи.

Ось і зараз: забігала, заклопотала біля столу і вже несе, ставить нехитрі страви: борщ та картоплю. Розповіла, що в селі є троє нових людей: так двоє, на її думку, — вірні, свої, їх і з партизанами познайомити можна. Про третю, жінку, ще довідатись треба, розібратись. Дуже ж бо вона гладка та пишна, а говорить: «Із Курська я». А в Курську, звісно, голод. Це передай нашим. А ще одна невесела вість: оце допіру полонених розстріляли, іроди бісові. Вдосвіта й повели, сердешних, до ями, знаєш, дядько Іван льох збирався робити. Так їх біля тої ями...

— Усіх?

— Усіх, синку. Чули люди, що втекли двоє, та одного впіймали, а другий десь подався в бік Пояркова. Може, й заблукав десь.

— А зараз де ці гестапівці?

— Та онде, бачиш біля школи хату — там і пиячать. Що їм...

— Ну, мені час іти, — підвівся Федір.

Щось таке було у Федьковому погляді, що тітка Марія занепокоїлась.

— Ти що надумав лишень? Нікуди ні ногою. Ти мусиш живим повернутись. Чуєш?

— Я ж просто так... — І Федько попрощався з тіткою Марією. Вона провела його до тину, постояла трохи і ввійшла в хату.

А Федько направився до страшної ями: там же можуть бути поранені. Підійти непомітно важко, вікна того будиночка, де знаходились фашисти, виходять просто на дорогу, в поле. Де попід тином, а де по-пластунському Федько все ж дістався до ями.

Ще здаля побачив коло неї дві постаті. Наблизився й розгледів, як одна жінка прив'язувала мотузку до пляшки з молоком. Рука не слухалась, тремтіла.

— Живий там один... Пити просить...

Потім у яму:

— А хто ж ти будеш, сердешний?

— Воронезький я...

Федькові стало моторошно. Там, серед мертвих, — жива людина, і зараз по неї може прийти смерть, гітлерівці от-от повернуться, якщо їм тільки заманеться навідатись до ями. Його ще можна врятувати.

— Тьотю, відійдіть, — гукнув Федько й кинувся в яму: просто на мертвих.

— Де ви тут? — спитав він тремтячим голосом. — Де ви?

— Тут я... — почулося майже з самого дна.

Жінка, та що була з пляшкою, зазирнула і щось хотіла сказати, та Федько гукнув:

— Ідіть, тьотю, помітять.

Яма була понад два метри в глибину. «Як вибратись?» — майнуло в думці, але зараз було не до того. Федькові було дуже страшно. Ось під руками чиєсь волосся, чиєсь холодні руки, обличчя, яке ніколи не змінить свого виразу, а так і залишиться з цією страшною гримасою. Іноді у Федора не вистачало сил поворухнути важке, мертве тіло, і він в безсиллі, витираючи руками лоба, по якому лився піт, тільки про-сив: «Дядю, говоріть щось, говоріть»...

— Передай нашим... — шепотів поранений.

— Ви самі передасте. Жити ви будете, чуєте, — заспокоював пораненого хлопчик, з усіх сил вчепившись в чиюсь широку спину й тягнути її на себе. А у самого і зуби стукотіли і руки тремтіли...

— Ще трошки обіпріться, ну... ну... дядечку...

— Передай нашим, що ми чесно бились...

— Ще хвилиночку... От! От і вже! Піднімайтесь... Куди вас?

— В руку.

— Спирайтесь, спирайтесь на мене. Ось моє плече. — Поранений піднявся, зіп'явся на ноги. Його висока худорлява постать незграбно рухалась в ямі.

— А тепер що? Вони зараз прийдуть. Та ти ж... ти ж дитя...

— Я вам допоможу, у вас рана.

— А ти як?

— За мене не хвилюйтесь, яюсь видряпаюсь. А ви в ліс тікайте. Поранений хапався здоровою рукою за мерзлу землю, намагаючись вижатись, та земля обвалювалась, він знову чіплявся, а вона знову обвалювалась. Як же вибратись з цієї клятої могили? Адже дорога кожна мить. «Скоріше, скоріше», — шепотів Федько. Полоненого почала тіпати пропасниця, пальці гарячково хапались за край ями.

Федько раптом нахилився, підставив плече.

— Ставайте.

— Що?

— Кажу — ставайте на плече, швидше.

Поранений видерся Федькові на плече. Ой, як важко, як неймовірно важко. Хлопчик подався під вагою його тіла. А ще ж треба підвестись. Де ж сили взяти? Але коли потрібно, коли дуже потрібно, кожна людина може стати Геркулесом. Міліметр за міліметром підводився Федько. Він закусив губу і зібрав усі свої сили. Треба, щоб поранений обіперся ліктем здорової руки об землю. Ще трошки... Ще... Останнє зусилля. Тримайся, Федьку!.. Все!

Поранений яюсь таки видряпався на волю.

— Біжіть у ліс! — гукнув Федько. Але той схилився над ямою:

— А ти?

— Скоріше в ліс,— заблагав Федько, бо ноги раптом у нього стали ватяними і підігнулись: він почув німецьку пісню. Поранений простяг хлопчику руку, але вона не діставала Федькової.

— Це вони,— шепотів Федько,— пропадемо обидва. Тікайте, я прикинусь мертвим.

Поранений зник, мабуть, побіг. А п'яні голоси наближались. Федько принишк в кутку ями. А що як вони закопувати будуть? Ось зараз візьмуть усіх і зариють. Його теж... Вилазити вже пізно. Прощайся з життям, Федьку. А як же той, поранений...

Губна гармошка заграла бравурний марш. Як бути? Щоб не мучитись, може, закричати — хай пристрелять. Ні, краще мовчати. А якщо пройдуть, не зупиняться? Тоді якось вилізти. Федько проліз під чиюсь заляклу руку, під чиюсь голову, на якій волосся злиплось від крові, й ліг на спину. Насунув шапку на лоба, аби хоч якось заховати обличчя, а самому щось бачити.

Починало сутеніти. Гітлерівці галасували зовсім близько.

Раптом над ямою з'явилась якась постать, вона ніяк не могла встояти на місці — її хитало в різні боки.

— Ге-ге! Лежать! Шляфен... Сплять. Я теж хочу...

— Туди?

— Ге-ге... не туди.

— Ми їх перемогли! Тьху! — з'явилась поруч друга постать й плюнула в яму, потім хрипкий голос закричав: «Лопату! Я копатиму!»

— Зараз, пане,— це вже був голос поліцая або старости,— я збігаю! В ямі стало зовсім темно. Федько непомітно заповз під одного з розстріляних.

— Я їх буду стріляйт! — загорлав фашист.

Федько скоріше здогадався, ніж побачив, що в нього ціляться. Клацнув курок... Пострілу не було.

А страшний силует хитався над Федором. Ось він зупинився, застиг: — О-о! Вони рухаються! Вони всі рухаються... Встають! О-о-о! Силует щез. Затупотіли кроки: наче віддаляються.

Тихо, зовсім тихо...

Федько не вірив тій тиші. Адже зараз той запопадливий: чи то поліцая чи то староста може прибігти з лопатою. Хлопчикові стало жарко й моторошно. Може, всю ніч доведеться тут сидіти, в цій могилі. Але ніхто більше не з'являвся. Федько потроху став вилазити з-під мертвого. Тиша... Невже це він стоїть на ногах — і вільно дихає?! Невже це в нього цілив фашист? Федько стояв у ямі й, задерши голову, дивився в небо, темно-синє, засіяне мерехтливими зірками.

— Федю, чуєш-бо, Федю,— голос тітки Марії.— Хапайся, бачиш руку?

Як не тягнувся Федько до тітчиної руки, лишалось ще якихось десять сантиметрів. Тоді вона скинула з голови хустку й подала кінець Федькові. Він схопився за нього й видерся на волю.

— Спасибі, тьотю Маріє,— й він кинувся на шию жінці.

— Лишенько ж моє, хлопчику мій,— причитала вона,— серце чуло: подався ти до тої ями. Нічого й робити не можу — так і тягне, так і тягне. Вибігла: чую, фашисти гелгочуть, -і-і не кажи, що зі мною сталося. Ну, біжи! Дорогу знаєш?

Поки тихо — мерщій до лісу.

«А де ж той, полонений?» — подумав Федько, добігши до перших дерев. Зійшов місяць і освітив лісову дорогу. Для Федька не існувало в лісі ні дня ні ночі. Йому здавалось, що самі дерева правлять йому за дороговказ. Він навіть не уявляв, як то можна заблукати. А він, поранений, не знає ж так лісу, ще знайде кудись і замерзне. Тільки не міг він далеко зайти.

Федько не помилився. Десь попереду майнула тінь. Помітивши Федька, піднялась з пня і, важко ступаючи, побігла по дорозі. Гукати не можна — ще почують гітлерівці.

І Федько кинувся навздогін. Бігти було важко. Але ж не можна рятувати людину лише наполовину. Скоро дорога робитиме поворот: стежка — до партизанів, а друга — в інше село, де теж гітлерівці.

Наздогнати! Будь що наздогнати. А ноги важкі — ледве відриваються від землі. Федько не витримав і гукнув: «Стій! Підожди!»

Але поранений біг...

Врешті він, знесилений, упав на сніг. Федько підбіг і собі гепнувся поруч.

— Чого тікав?

— Не признав я тебе. Себе не пам'ятав, спочатку від страху, потім від радості.

Раптом заридав: — Я... там чув... біля ями. Думав, убили тебе.

— Добре, все добре,— заспокоював його Федько. Йому хотілося стрибати й сміятись, але підвестись не було сил — і він одчайдушно забарабанив по снігу ногами.

— Ура-а-а!

Поранений посміхнувся: «А ти часом не чортеня?»

★

А ось кілька слів із цікавого документа. Його підписав командир партизанського загону П. В. Лук'яничков.

«...Взимку 1941—1942 років Федір Ключев разом з піонером-партизаном Володимиром Ткачовим підпалив комендатуру гестапо і виса-

див у повітря фашистський склад у слобідці Медвенці... Разом з партизанами переправляв через лінію фронту колишніх військовополонених. Брав участь у мінуванні шосе Москва — Сімферополь. Особисто затримав і заарештував 4 поліцаїв»...

Ось який він, Федько-партизан.

Зараз підполковник Ф. П. Ключев — великий друг піонерів. У Москві є піонерська дружина, яка носить його ім'я. З кожним роком росте піонерська сім'я друзів «Федька-партизана», про якого їм розповідає Федір Петрович Ключев. Скромна людина, він навіть дивується, коли його називають героєм: «Хіба можна було жити інакше?»

Л. ВАХНІНА

МИШКО РОМАНОВ

Сходило сонце і наче розсувало ще ширше безмежну степову рівнину. На небагатьох кущиках почорнілого полину сріблився сніжок, і на білому фоні інею партизанський табір, оточений з усіх боків ворогами, було тепер добре видно. Темні горби окопів, групи партизанів біля кулеметів стали більшими, немовби сонце збільшило їх, піднявши над загоном покрив темної осінньої ночі.

Над хатками хутора Кисельовки, за триста метрів од партизанського загону, з'явилися вранішні димки. У Кисельовці були вороги.

У цей тихий ранок холодного листопадового дня 1942 року в загоні не чути було ні жартів, ані сміху, не гуготів вогонь костра, не булькотіла вода в старому почорнілому відрі: її не було в загоні вже другу добу.

Другу добу, не стихаючи ні вдень, ні вночі, точився бій проти ворога, який удесятеро переважав партизанів. Він припинився лише вдосвіта. Німецькі та румунські кавалеристи, які оточили загін, відкотилися за горб, і невідомо було, що вчинить ворог наступної хвилини. Тому вранішня напружена тиша була ще тяжчою.

І раптом це гнітюче мовчання порушив дзвінкий хлопчачий голос:

Орлятко, орлятко, полинь аж до сонця...

На бруствері окопу партизани побачили свого улюбленця — круглолидого жвавого хлопчика років тринадцяти з карими усміхненими очима. З-під шапки юного партизана вибивалося непокірне пасмо руського волосся і надавало йому войовничого вигляду. Це був піонер Мишко Романов. У загоні його називали Дубок. Це прізвисько якнайкраще пасувало до міцного, кремезного хлопчика. Партизани любили Мишка за витривалість, за сміливість, за веселу вдачу і особливо за

Мишко Романов

пісні. Ніхто не вмів так дзвінко, так браво і, головне, так вчасно заспівати пісню, як це робив Мишко.

От і зараз на суворох обличчях бійців заграла усмішка. Хтось з молодих партизанів почав підспівувати Мишкові, потім тихо зарокотали басы стариків, і бойова комсомольська пісня про орлятко легко полетіла по широкій російській рівнині назустріч сонцю.

Вітер віяв у бік хутора. Він доніс пісню до небагатьох радянських людей, які ще уціліли там, і раптом з горища однієї хатини чиясь рука махнула партизанам і раз, і два червоною хусткою.

— Наші, наші там! — радісно закричав Мишко, показуючи партизанам на хустку. Але хустка зникла так само несподівано, як і з'явилася...

В одному з окопів біля командира загону Ломакіна зібралася велика група партизанів. Командир, як завжди, був спокійний, і лише почервонілі, стомлені очі, змучене лице свідчили про безсонні ночі та неспокійні думи цієї високої, завжди бадьорої людини.

— Товариші! — тихо сказав командир, але його почули всі.— Після вчорашнього бою нас у загоні лишилося менше. Становище тяжке. Нас оточили понад триста німецьких і румунських кавалеристів. Вороги підтягують до цієї улоговини танки і гармати. Вони, мабуть, вирішили знищити нас після того, як ми відмовилися здатись без бою на ласку переможців... Що робитимемо далі?

На одну хвилину командир замовк. Напружена тиша стояла в загоні. Партизани, затамувавши подих, чекали рішення командира.

— Ми, комуністи загону, вирішили,— підвищивши голос, твердо сказав командир,— удержати кругову оборону до вечора, а з настанням темноти прорвати фронт ворога і йти в степ...

— Правильно! — почувлися голоси.— Вдень лізти на рожен ні до чого, а ніч партизанові — перша помічниця.

— Але, товариші,— говорив далі командир,— ми повинні бути готові до всього. Хтозна, скільки нас залишиться після бою. Битися з ворогом ми повинні до останнього подиху, битися за нашу Вітчизну, за Сталінград.

Мовчки розійшлися партизани по своїх місцях.

Мишко поглянув у бік Сталінграда. Там, десь далеко за ним, у Заволжі, мати і сестричка. Він сучав за ними.

— Тату! — тихо покликав Мишко.

— Що, синку?

— Може, німців уже відігнали від Сталінграда? Може, і маму свою швидко побачимо?

— Ні, Мишко... А що?

— Та так, згадалася мама.

Зіновій Афіногенович щохвилини чекав ворожої атаки і з тривогою поглядав на сина. І мимоволі згадалася йому тополька, яку він посадив біля білої хати своєї в день народження сина. Минали роки, виростав хлопчик, росла тополька, а незабаром біля неї зацвіла молоденька тоненька яблунька, посаджена на честь народження донечки...

А потім прийшли німці... Почалася евакуація... Зіновій Афіногенович покинув свій двір останнім. Тяжко було залишати рідні місця. Родині Романових доручили гнати колгоспну худобу в Заволжя. Дружина з донькою їхала в кибитці, яких багато тоді котилося по рідних степах на схід, у глиб країни... Коли худобу було переправлено за Волгу, батько сказав матері, що йде назад у Котельникове до партизанського загону.

— І я з вами,— сказав Мишко.

— Ти?

Батько замислився. По втомленому обличчю матері покотилися великі сльози.

— Ти... ти не плач, стара,— тремтячим голосом сказав Зіновій Афіногенович.— Знаю, тяжко, але життя все одно не буде, поки ворог на нашій землі. Ти ж бачиш, ти ж сама розумієш...

— Бачу, батьку, все розумію! Що ж, іди...

— А з ним як? — показав батько на сина.

— Я піду з вами,— знову сказав Мишко,— я не відстану від вас, тату.

— Як, стара, га?

— Як ти, Зіновію Афіногеновичу...

І мати, як у ті далекі роки, коли була ще нареченою, довірливо пригорнулася до широких грудей чоловіка.

Коли батько і син пробралися до свого хутора, там уже не було ні німців, ні білої хати, ні топольки, ні яблуньки. Навіть обгорілих пеньків не лишилося. Уся садиба була порита воронками від снарядів. Батько і син, скинувши шапки, мовчки стояли на рідному згарищі.

Згадуючи тепер ці незабутні гіркі хвилини, Зіновій Афіногенович уголос сказав:

— Усе як сон...

— Що, тату? — запитав Мишко.

Поринувши у спогади, Зіновій Афіногенович на якийсь час забув про Мишка, наче і тривога за сина розвіялася. Замислено провів рукою по щетині давно не голеної бороди, наче хотів прокинутися від важкого забуття. Саме тоді над головою загули мотори важких німецьких літаків. Їх неприємне виття дедалі більше наростало. Це йшли на Сталінград німецькі бомбардувальники з ворожого аеродрому.

І зараз же, наче їм у відповідь, почувся кінський тупіт, і все ближче й виразніше почали долітати до партизанів дикі, п'яні вигуки.

Холодок пройшов по спині Мишка. Він клацнув затвором. Чуб з-під шапки вибився ще більше, очі потьмяніли.

— Не стріляти! — скомандував командир, помітивши нетерпіння хлопчика.

— Бити тільки прицільним і напевно, коли фашисти вилізуть на горб, — додав він тихо, але так, що ці слова почули в усьому загоні.

Мишко завмер. Поруч лежали гранати, кулеметні диски, ящик з патронами. Батько спокійно лежав за кулеметом і тільки ледь помітно здригався на спусковому гачку його палець. Мишко лежав поряд із батьком.

— Вогонь!

І стальна злива хльоснула по ворогові.

Коні падали, кидалися вбік і, не підкоряючись вершникам, шалено крутилися на місці.

— Вогонь! Вогонь! — хрипло кричав командир загону. І ніяка сила не змогла б тепер зупинити вогненний шквал, яким партизани зустріли ворога. Гітлерівці, які уціліли від кинджального вогню, залягли за горбки, за трупи коней, за кущики долину. Партизани змінили кулемети на гвинтівки і почали знищувати ворогів по-хазайському — зосереджено, нещадно.

— Ех, патронів малувато, Мишко! — зажурено промовив батько, викидаючи порожню обойму.

Румуни та німці почали відповзати назад, але небагатьом вдалося перелізти за горб, де партизанські кулі вже не діставали їх.

— Відбили їх, батьку! — радісно сказав Мишко. — Тепер не поткнуться.

— Рано радіти, синку. Вороги підступні. Подивись-но, що там? Мишко глянув, куди показав батько, і побачив на обрії кількох вершників, які щодуху мчали в напрямку до хутора.

— По допомогу пішли гади,— сказав батько.— Ну, тримайся тепер, синку.— І він почав поглиблювати свій окопчик. Мишко допомагав батькові.

— Орлятко, орлятко, полинь аж до сонця,— тихо, ледь чуто заспівав він.

— Не можна співати,— суворо сказав Зіновій Афіногенович.— Не час, синку.

А хлопчикові в цей час дуже хотілося стати орлям, розпростати крила, злетіти над степом високо-високо та полинути до матері, до рідних радянських воїнів, розказати їм, як б'ються партизани за Сталінград.

— Може, по танки пішли? — перервав його мрії батько.— Давай-но, синку, зробимо дві-три в'язки гранат. Може, згодяться.

З-за горба знову з'явилися ворожі вершники, їх було значно більше, ніж раніше. Вони мчали щодуху, наче хотіли розтоптати жменьку хоробрих, непокірних людей. Партизани вже бачили перекошені від люті обличчя ворогів і, здавалося, відчували гаряче дихання оскажених коней. Щоб марно не витрачати патронів, вони підпускали ворогів усе ближче. Ще хвилина, і вершники увірвуться в розташування загону. Але в цю мить пролунала команда: «Вогонь!»

Стальна злива знову хльоснула по ворогах. Передні впали, на них налетіли інші, і тих гітлерівців, яких не вбила партизанська куля, топтали тепер свої.

— Гранати! — почувалася команда. І у натовп знавіснелих ворогів полетіли в'язки гранат. Сутичка була запеклою, страшною.

Партизани відбили одну, потім другу, потім третю атаку ворога...

Сонце спустилося за полудень, коли німці та румуни, пересвідчившись, що партизанів узяти не легко, підвезли до улоговини гармати, міномети і почали засипати невелику жменьку відважних воїнів мінами й снарядами. Це був не бій, а знищення радянських людей, які воліли краще вмерти, аніж жити в ганебному німецькому рабстві.

Партизани, здавалося, втиснулись у саму землю. Злість охопила Зіновія Афіногеновича: гармати і міномети стояли за горбом, і не можна було знищувати влучним вогнем їхню гарматну обслугу. Доводилося чекати, поки німці з'являться, нарешті, з-за горба.

Смерть щохвилини виривала з рядів партизанів дедалі більше жертв. Загинув командир загону Ломакін, загинув Василь Баннов, загинуло багато інших товаришів, а снаряди і міни весь час розривалися на невеличкому п'ятачку, де залягли народні месники. Грудки

мерзлої землі не раз обсипали Мишка і Зіновія Афіногеновича, але смерть і цього разу обійшла їх стороною.

А вороги все били і били, і здавалося, цьому винищенню людей не буде кінця. Артилерійський обстріл припинився так само раптово, як і почався. Настала гнітюча тиша, пахло їдким солодкуватим димом.

— Рус, здавайся! — почувлися крики німців, та як тільки вони вибігли на горб, по них знову хльоснув шквал партизанського вогню, наче мертві ожили і взяли в руки гвинтівки й кулемети. Румуни і німці лютували. Під вогнем партизанів вони викотили гармати і міномети на гребінь горба і почали розстрілювати партизанів прицільним вогнем в упор. Народні месники брали на мушку гарматну обслугу, але на місце вбитих зразу ж з'являлися інші, а партизанів ставало дедалі менше. От замовк кулемет праворуч від Мишка. От припинився сухий тріск гвинтівкових пострілів ліворуч... Так тривало тридцять хвилин, може, година. Постріли з улоговини, де залягли партизани, чути було дедалі рідше.

Мишко озирнувся навколо і, охоплений жахом, побачив, що весь загін знищено. Стріляв лише батьків кулемет, і німці зосередили на ньому вогонь усіх своїх гармат. Зіновій Афіногенович, чорний від диму, все ще знищував ворогів, але неминуче сталося... Осколки міни влучили в окоп, батько змахнув руками і впав навznak. Кулемет захлинувся...

Хлопчик кинувся до батька.

— Тату...

Тихо. Ні звуку. Тільки свистять у відповідь осколки німецьких снарядів і мін. Батько лежить на спині, і його розплющені очі дивляться в сіре осіннє небо. Сніжинка впала на вію і не розтала. Мишко змахнув її, припав своїм палаючим обличчям до жорсткої сивої щетини батька.

— Татусю... Рідний мій... — простогнав Мишко.

Пересвідчившись, що партизани перестали стріляти, німці припинили вогонь, але не посувалися далі, боячись каверзи з боку партизанів. Десятки біноклів було спрямовано на улоговину, яка перетворилася тепер на кладовище.

— Рус, здавайся! — почувлися голоси, але у відповідь не пролунало жодного звуку, не хльоснув, як раніше, кулеметний вогонь.

Посмілішавши, німці й румуни почали підніматися, боязко оглядаючись навколо. Пострілів не було. І тоді вся ворожа орда кинулася з горба до улоговини.

— Прощай, тату, — тихо сказав хлопчик і востаннє припав до посинілих холодних губ.

Вороги наближалися. Мишко насилу відірвався від батька і, похитуючись, піднявся на весь зріст на бруствері окопу. Побачивши маленького хлопчика, німці остовпіли від подиву, у їхніх рядах сталося замішання.

— Рус, здавайся! — знову почувлися голоси.

Мишко схопив в обидві руки по в'язці гранат, і не встигли німці кляцнути автоматами, як гранати із свистом впали на них.

В цю ж мить пролунав постріл з іншої групи ворогів, і Мишко, зрешечений кулями, впав поруч з батьком. Він широко розкинув руки, наче хотів востаннє обняти ними рідну землю.

Пізно вночі з крайньої хатини, звідки вранці махали хусткою, прийшли люди. Вони поховали загиблих партизанів.

А незабаром над тією улоговиною, де хоробро билися котельниковські та курмоярські партизани, пропливли важкі радянські літаки, і земля задвигтіла від страшених вибухів на сусідньому ворожому аеродромі та складах. Славну тризну справили над партизанами наші червонозорі соколи. Повертаючись, вони знизилися над улоговиною, зробили коло і скинули на парашуті червоний вимпел з чорною траурною стрічкою.

Він упав недалеко від окопу, де загинув Мишко Романов.

★

Ім'я Мишка Романова — славного партизана — занесено до «Книги пошани Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна». Його ж іменем названо Котельниковську середню школу.

Г. ПРИТЧИН

ДО ПАРТИЗАНІВ ЗІ СВОЮ ЗБРОЮ

Ішов січень 1942 року. Ми все стояли в лісокомбінаті.

Мов гігантський магніт, партизани Хінельських лісів притягували до себе всіх, у кому не згасала воля до боротьби з загарбниками. Люди йшли звідусіль — глухими дорогами й лісовими стежками, поодинокі й групами, приїжджали на підводах.

В зв'язку з приходом всіх цих людей в загоні особливо гостро стало питання про озброєння. Напочатку людей приймали без зброї, але потім ставили умову: «Хочеш бути партизаном — діставай зброю».

Кілька разів приходив до нас з просьбою зарахувати його в партизани смуглявий красивий підліток Микола Коршок. Перший раз

я порадив йому повернутись додому, трошки підрости. Він пішов, прикусивши від образи губу. Через тиждень він з'явився, озброєний великим заіржавленим револьвером системи «Сміт-Вессон», яким колись озброєні були городові. Висміявши допотопний револьвер і його власника, ми знову відмовили парубчаку в прийомі.

Минуло днів п'ять, і Коршок знову появився на території лісокомбінату. На цей раз він прийшов з обрізом, вправленим в саморобну рукоятку.

Мене розчулила наполегливість підлітка, і я сказав йому, що навоюватися він ще встигне, що ми зараз відмовляємо в прийомі навіть кадровим бійцям. Коршок вислухав мене й пішов.

Морозного вечора я повертався з групою селищних підлітків з чергової поїздки по лісу. Вони показували мені всі ті місця, де були захопані боєприпаси і зброя. Під'їхавши до лісокомбінату, я побачив біля річки натовп партизанів і місцевих жителів; серед них було багато хлопчаків.

— Дивіться,— купається! — захоплено продзвенів чийсь молодий голос.— Під лід поринає!

Ватага хлопчаків метнулась до моста. «Утопився! Утопився!» — кричать вони. До моста біжать партизани. Всі зазирають в ополонку, де плещеться темна потривожена вода.

Спершись руками об кромку льоду і намагаючись розглядіти в темряві ополонки того, хто пірнув, напружено завмерли нерозлучні друзі Сергій Пузанов, Троїцький і Кручинін.

У воді щось зажовтіло, потім з'явилась голова і плечі підлітка. Спритно підхопивши хлопчача під руки, парубчаки витягли його з ополонки і швидко обкутали кожухом, насунувши на голову шапку.

Я відразу пізнав у ньому Миколу Коршка.

— Ну, як, знайшов? — запитує Пузанов хлопчину.

Віддихуючись і дрібно стукаючи зубами, п'ятнадцятирічний водолаз пустотливо дивиться з-під баранячої шапки.

— Бачив... Лежить... Тільки — н-не... д-іст-анеш. Глибоко... м-метрів зо три... А н-но-гою, проте, доторкнувся...

— Може, мені пірнути? — дивлячись на Сергія, запитує Троїцький.— Що не кажи, це ж не стріляна гільза.

— Ні, не лізь, я сам! — запротестував хлопчина, ривком розкриваючи кожух.

— Досить з тебе! — каже Пузанов, розтираючи парубчаку ноги снігом. А той раптом скинув кожух, змахнувши руками, знову пірнув в ополонку.

— Пропав хлопець!

— З глузду зсунувся!

— Тю, скажений, та хіба в таку пору...

— І що ви там шукаєте? Який скарб?

Не звертаючи ні на кого уваги, Троїцький пильно стежив, як злегка тремтить ремінна віжка, що зникала слідом за хлопчиною.

Минуло кілька секунд. Вода забулькала, заграла бульбашками. Показалась голова й посинілі руки. Хлопчину знов підхопили і закутали в кожух. Підліток трусив головою, спльовував і, віддихавшись, вимовив тільки одне слово, яке у Сергія і Мишка викликало радість:

— Зачепив!

Карманов потягнув за віжки, Сергій взявся допомагати, Кручинін приготував кожух.

— Обережно... легше!..

Потім, кинувши кожух і засукавши рукава, Карманов ліг на край ополонки, зануривши у воду руки:

— Є! — крикнув він і почав тягнути щось велике, важке.

З води показалась трубчаста дуга хобота. За неї вчепилися всі, хто стояв ближче.

— «Максим»!

— Ось воно що!

— От так хлоп'ята!

На льоду вже стояв усім знайомий, рідний станковий кулемет.

— Скарб!

— От поталанило!

— Герой хлопець! — похвалив Сачко. — Треба його до нас, в третій взвод! — він підняв водолаза на руки і бігом поніс його в квартиру.

Троїцький діловито заховав замок і, хлопнувши кришкою кулемета, безцеремонно відігнав цікавих.

— Знайшли диво! Може, позичати прийшли? — і, показавши рукою на ополонку, вимовив з насмішкою: — Хто хоче? Будь ласка! Може, і для вас там знайдеться...

— Ну, ну, і наполегливого ж хлопця виловили. Та ще з кулеметом! — заздрих Прощаков — командир першого взводу.

— Чий він? Звідкіля?

— Дружок наш, Коршок Микола, баранівський... — пояснив Кручинін.

— З Муравейного він, а не з Баранівки, — уточнив Гусаков. — Село Муравейне було Баранівської сільради.

— Не в цьому справа, головне — хлопець чудовий! — засміявся Пузанов і, підхопивши кулемет за хобот, покотив його в розташування взводу Сачка.

Того ж вечора юний партизан Микола Коршок був зарахований до могої групи.

В ці ж дні був прийнятий в наш загін Васько Анащенков, який пробрався до нас з Лемешівки. Незабаром у загоні почали його прозивати «артилерист з Лемешівки».

В перший же день нашого знайомства він розповів мені докладну історію своїх воєнних пригод.

Коли почалась війна, Васько провів свого батька в Севський військкомат і з того часу втратив спокій.

Події розгортались блискавично.

Частина колгоспників погнала гурти худоби на Орел, інші ж покликані були в армію. Роботи в колгоспі згорнулися. Ваську вдома не сиділось. Найчастіше можна було його бачити на Севсько-Глухівському шляху.

Вдивляючись в запилені колони відступаючих військ, він сподівався побачити батька або знайомого, який сказав би йому, де батько. Проте ні батька, ні знайомих він не зустрів.

Якось уранці Васько побачив, що на Севсько-Глухівському шляху зупинилась батарея протитанкових гармат. Палкий прихильник артилерії ще з того часу, коли побачив кінофільм «Ішов солдат з фронту», Васько в той же день опинився на батареї, де й виконав перше доручення артилеристів: приніс молока пораненому бійцеві.

Після цього він попросився в обслугу, бажаючи заступити вибулого із строю бійця.

Командир батареї Будаш взяв до себе хлопчика. І от Васько — піднощик снарядів. Тисячі їх було складено артилеристами у великі погеби, вириті в сусідньому переліску.

Але подавати снаряди довелося Ваську тільки один раз, коли пристрілювали гармати.

Коли ж розпочалися бої, Васька відіслали додому. І на другий день, стоячи на подвір'ї своєї садиби, він бачив, як над розташуванням батареї закружляли німецькі бомбардувальники; скоро він почув вибухи, від яких у небо хмарою полетіла земля...

До села прийшли перші німці. Сім'я Анащенкових тієї ночі не лягала спати. Над ранок в двері обережно постукали.

«Батько!» — подумав Васько.

Але перед ним стояв не батько, а незнайомий чоловік у розірваній гімнастерці.

— Не пізнаєш? — спитав він. — Нещодавно ти мене молоком угощав. Я політрук Будаш.

— Товаришу політрук, ви поранені? — скрикнув Васько, при світлі місяця побачивши скривавлений бинт, яким була перев'язана ліва рука Будаша.

— Де німці? Їх нема в селі?

— Нема. Пішли.

— Дай напитися скоріше, вогнем горить усе. Ледве відлежався.

Будаш важко сперся ліктем об одвірок.

— Німців нема в Лемешівці,— повторив Васько,— заходьте до хати.

Він зняв з полиці глечик з молоком і подав його Будашеві.

Жадібно ковтнувши молока, Будаш відірвався від глечика.

— Справа важлива є, обміркувати треба. Ти, Василю, хлопець бойовий та ще й комсомолец... Ходімо в сарай!

У сараї, поклавши рядом з собою пістолет, Будаш пошепки проговорив:

— Слухай уважно! Гармата на позиції лишилась... Її до ранку заховати треба, за всяку ціну... Прогавимо — німцям дістанеться. Зрозумів?

— А розібрати її можна?

— Що ти! Треба затягти її в сухий ярок, завалити хмизом, розумієш?

— Скільки коней треба?

— А в тебе їх багато? Двох досить!

— Хоч і дві пари! Пасуться в лісі!

— Гаразд! До ранку встигнути треба, Васю. Тільки, щоб ніхто не знав, зрозумів? Шкода, що поганий я тобі помічник,— поранили мене. Боюсь — не встигнемо: без передка наша гармата.

— Передок од воза можна взяти, я розібрав одного і заховав. Лафет шворнем з передком схрестимо, а ні — вірвовкою підв'яжемо.

— Розумно, Васильку, молодець! — політрук здоровою рукою обійняв підлітка за плечі й притиснув до себе.

Обережно відчинивши скрипучі двері сарая, Васько побіг кудись щодуху і незабаром пригнав двох колгоспних коней, підпряжених до передка.

За годину поранений політрук і Васько вже були біля шляху.

Спішившись, вони повели коней за поводи.

На пустинній галявині стояла самотно гармата. Біля неї валялись ящики з-під снарядів, стріляні гільзи.

До схід сонця встигли повернутися в сарай.

Улаштувавши Будаша на сіннику, Васько заснув міцним сном людини, що виконала важливе завдання.

Пізнім ранком хлопець виліз на сінник.

Почорнілий і змарнілий Будаш стогнав на сні. А коли прокинувся, перше запитання було про німців.

— Чотири машини в кінці вулиці.

— Горище закидати мотлохом треба,— сказав Будаш.— Так, щоб ніякий чорт сюди не поліз.

Години за три горище було завалене всякою всячиною: снопи конопель, старі ночви, вулик-дуплянка, дерев'яна борона, розбиті чавуни, поламані граблі й інший, досі нікому не потрібний мотлох раптом виявився корисним і потрібним.

Васько вирив у сіні нору — запасний вихід на випадок наскоку німців — і запер сарай великим висячим замком.

З того часу Анащенков суворо оберігав таємницю Добропольського лісу. Всю осінь пробув він там під різними приводами. Встаючи затемно, він крадькома переходив Сєвський шлях, а прибувши до місця, подовгу не розлучався з заступом — поліпшував маскування гармати і снарядних погребів. Кілька разів Васько чистив ствол бапником, густо змащував його гарматним салом. Він накривав гармату брезентовим чохлам, маскував хмизом і сухим листям.

Одного разу Васько помітив біля своїх тайників малюків-пастухів,— вони палили багаття, розбираючи з погребів хмиз. Серце його сильно заколотилось, але він не розгубився: піймав теличку і погнав її на розставлені протипіхотні міни. Теличку розшматувало. Після цього жителі навколишніх сіл перестали ходити лісом.

Цілком заспокоївся Васько Анащенков тільки взимку, коли скувало морозом землю і випав глибокий сніг. Пішли чутки про хінельських партизанів. Німці перетворили Лемешівку на волосний центр, появилася старшина. Прийшов загін німців. Село стало концтабором, вихід з нього був заборонений під страхом розстрілу на місці.

Будаш глухої ночі залишив село, вирішивши ховатись в більш безпечних місцях.

Ідучи, узяв з Васька чесне комсомольське слово в тому, що той не викаже таємниці нікому, за винятком радянських командирів або партизанів.

★

Отака історія, яку розповів мені Васько Анащенков.

На другий день після мого знайомства, я виїхав з Васьком на Сєвський шлях і привіз нову протитанкову гармату, повний комплект інструментів збройової майстерні, бідони з рушничним маслом, комутатор, чотири телефонні апарати з катушками, кабель, упряж, сідла і інше спорядження батареї. Снарядів виявилось понад три тисячі. Ми вирішили негайно перевезти їх до загону.

*М. НАУМОВ,
Герой Радянського Союзу*

СИНИ ПАРТИЗАНІВ

Ліс з усіх боків обступив дорогу, що йшла в бік Рудицької залізничної станції. Навколо тиша. Раптом з-за куца висовується голова, сторожко оглядається і знову зникає.

Хто ж там? Подивимось. За кущем сиділо двоє обірваних хлопчиків і чоловік з автоматом.

— Все запам'ятали? — звернувся чоловік до старшого хлопчика.

Той кивнув головою. Троє незнайомих відпочивали. До вечора було ще годин з чотири.

Чоловік глянув на годинник і промовив:

— Діти, через півгодини вирушайте. Я тут чекатиму на вас. Тільки запам'ятайте це місце.

Діти лежали на траві. Добре було б ще відпочити. Старший, на ймення Йонукас, замислився.

...Село Дайлігай Тракайського повіту. Огидне обличчя куркуля. Його зла дружина. Усе пригадалось. Це було ще зовсім недавно — кілька місяців тому. А потім — партизани. Батько, мати, він і брат Левукас утекли від куркуля і прийшли до народних месників. «Мені дев'ять років, Левукасу — сім, — думав Йонукас. — І ми — розвідники». Він пригадав події сьогоднішнього дня. Зранку два маленькі Ревуцкаси одержали завдання. Треба було пройти до станції Рудішкяй, знайти партизанського зв'язкового Мельнікаса, який там працює, і дізнатись про розклад руху фашистських поїздів. Небезпеки майже не було, адже хлопців одягли жебраками. Батьки гаряче розцілювали синів, і вони пішли ось з цим партизаном.

— Пора, — зауважив партизан, — цароль пам'ятає?

Йонукас повторив.

— Гаразд. А тепер — успіху! — і він міцно потиснув їм рученята.

Брати тихо підповзли до дороги. Близько кілометра вони йшли мовчки.

— Тобі не страшно? — раптом запитав Левукас.

— Ні.

— І мені не страшно.

І все ж він збрехав. Страх його охопив відразу після того, як він залишив табір. Що робити, коли їсти захочеш?

А якщо німці затримують? Мороз пройшов по шкірі...

Спочатку на дорозі нічого не було видно. А потім показала підвода. Конячку поганяла літня жінка. Поряд з нею сиділо двоє дітей. «Нас менше», — вирішив Йонукас. Ніколи було думати про те, що робити. Підвода наближалась, і жінка зупинила конячину.

— Тпрр! Куди йдете, бідолахи?

— На стан...— хотів сказати Левукас, але Йонукас своєчасно схаменився й зупинив його.

— У нас немає батьків,— плаксиво скаржився він.— Жебракуємо. Де шматочок хліба дадуть, а де й переночуємо.

— Боронь боже, бідолахи,— зітхнула жінка і, порившись у возі, дала їм шматочок старого сала.

Хлопчики подякували, а «тітонька» перехрестила їх і поїхала далі.

— Ти тримай язик за зубами! — відійшовши трохи, почав лаятись Йонукас.— Почав «на стан...» А ти знаєш, хто ця жінка? Можливо, вона ворог... Ти краще мовчи, я буду говорити.

— Добре, Йонук, ти говори...— промимрив меншенький, витираючи рукавом сльози.

Незабаром вони помирились і, поділивши сало, пішли далі.

Ось і залізничний переїзд. Промчав поїзд. Недалеко стояв довгов'язий німець. Помахавши автоматом, він щось прокричав «жебракам».

Йонукас простяг руку, а другою показав на живіт. Цей жест показався фашисту дуже смішним: він зареготав і вже не так сердито кричав:

— Араус, араус!

Цього було досить. Хлопчики, не чекаючи повторення наказу, минули переїзд, а потім швидко знайшли стрілочника Мельнікаса. Розклад руху поїздів вони завчили напам'ять, як вірш.

Назад вони повертались іншою дорогою, щоб не викликати підозри у патруля. Більшу половину дороги пройшли без пригод. Недалеко від лісу вони знову зустріли ту саму жінку. Назад вона поверталась без дітей. Жінка дещо підозріло глянула на них і сказала:

— Ось ми й знову зустрілися...

— Авжеж. Ми дійшли до Рудішкяй, німці веліли не показуватись та ще й побили нас,— нехотя пустив сльозу Йонукас, а Левукас насправді заплакав,— йому великі, рвані черевики натерли ноги.

— Буває, всяке буває,— якось дивно проговорила жінка й погнала конячку.

Як тільки підвода зникла, хлопчики побігли. До умовленого місця вони йшли не дорогою, а лісом. І все розповіли партизану, який їх там чекав. Через кілька днів народні месники скористались відомостями, доставленими хлопчиками Ревуцкасами, і пустили під укіс фашистський військовий ешелон.

Перше завдання було виконано успішно. І брати на все життя запам'ятали цей літній день 1943 року.

А майбутнє принесло нові випробування.

Йонукас навчився стріляти з партизанського обріза, одержав маленький пістолет системи «Маузер».

Від брата не хотів відстати й Левукас. Йому теж дали маленький пістолет, і він учився стріляти.

Одного разу партизанський штаб дізнався, що фашисти хочуть вивезти велику кількість соломи й сіна, що знаходились на Рудницькому полустанку. Крім того, під копицями сіна зберігалось кілька тисяч тонн картоплі. Знищити ці запаси було доручено партизанському загону «Визволитель». Треба було розвідати, які ворожі сили охороняють в цьому місці залізницю. У розвідку пішов Йонукас. Він здобув цінні відомості. Уночі партизани зібралися. Чоловіки непомітно підповзли до копиць, знищили варту, підпалили сіно й солому.

Розвідав також Йонукас, хто охороняє водопровід. А вночі стався вибух. Водопровід зірвали, а партизани привели навіть полоненого.

...У квітні 1944 року було ще багато снігу. Від партизанського табору в Рудницькому лісі до села Інклерішкяй, де партизани випікали хліб, було зовсім близько. У вільний час обидва брати допомагали мамі. Мати пекла хліб, а діти приносили дрова, воду. У цей квітневий день вони також пішли в Інклерішкяй.

Левукас радісно розповідав про відомі подвиги партизанів, а старший брат дивився, як мати ліпить хлібини і саджає їх у піч.

— Ти торохтиш, торохтиш,— перебила його мати,— а про батька нічого й не сказав.

— Він живий і здоровий, матусю,— вставив Йонукас,— привіт посилає...

Не домовив. Розкидаючи сніг, повз вікно промчав кінь. Усі трое вибігли у двір. Вершник ледве тримався в сідлі. Йонукас пізнав партизана з сусіднього загону. Він дуже зблід. Ватянка на грудях залита кров'ю, посинілі губи з зусиллям прошепотіли:

— Німці...

Тіло не втрималось на сідлі і звалилось на сніг.

Утрюх вони занесли пораненого до кімнати. Йонукас і Левукас щосили помчали в табір. Бігти було важко, але маленькі сміливічі летіли, мов на крилах. Вони своєчасно повідомили штаб про напад фашистів.

Так німцям і не вдалося напасти зненацька на партизанів.

Перемогу радянського народу над фашистськими загарбниками обидва маленьких розвідники зустріли у звільненому Вільнюсі. Їхні груди прикрашали медалі «Партизанові Вітчизняної війни».

Р. РИМГАЙМА

БАЛАДА ПРО СИНА ПОЛКУ

ЗАВЖДИ ВІСІМНАДЦЯТЬ

23 січня 1945 року. Оперативне зведення Радінформбюро — своєрідний літопис Великої Вітчизняної війни — повідомляло:

...Війська 3-го Білоруського фронту, зломивши опір противника, форсували ріки Дайме і Прегель і оволоділи містами Лабіау і Білау — важливими опорними пунктами оборони німців...

...Війська 2-го Білоруського фронту, продовжуючи наступ, 23 січня... з боями зайняли понад 600 німецьких населених пунктів.

...Війська 2-го Українського фронту, перейшовши у наступ північніше від Мішкулу, у важких умовах гірської лісної місцевості прорвали сильно укріплену оборону німців, просунулися вперед на 20 кілометрів... і на кінець 23 січня оволоділи на території Чехословаччини містами Рожнява та Йелтава — важливими опорними пунктами оборони противника, а також з боями зайняли понад 80 інших населених пунктів...

У цей день сину полку 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, котра входила до складу 2-го Українського фронту, Саші Дегтярьову виповнилось 18 років. Начальник штабу дивізії Олексій Павлович Рудаков рано-вранці поздоровив улюбленця частини з повноліттям і з цього приводу надав хлопцеві відпустку на 12 годин.

12 годин відпустки за три довгих роки фронтового життя! Саша був щасливий. І не біда, що такий день він проведе не в колі мами, сестрички Ліди і брата Сергія. Вони зараз далеко — за тисячі кілометрів від цього чехословацького села Кур'яни. А поруч — стільки уважних і турботливих товаришів. З ними йому легко переносити незгоди бойового життя. Скільки разом пройдено, скільки пісень проспівано під дзвінкий голос нерозлучного друга — баяна.

Саша вирішив запам'ятати цей день до кожної дрібниці, щоб увечері, а можливо, завтра розповісти про нього мамі. Він знає: вона завжди рада його фронтовим трикутником, сумує, коли син з якихось причин не шле їй звістки про себе. Для неї він залишається тим чотирнадцятирічним вуглуватим хлопчиком, який пішов з дому «воювати німця». А йому вже вісімнадцять! Тіль-тільки вісімнадцять!..

Ворожий снаряд упав за кілька кроків від юного солдата, який вийшов за околиці села. Білий сніг чомусь став багряним, небо і земля захитались і, розколовшись на тисячі дрібних осколків, щезли...

У цей день Саші Дегтярьову виповнилось вісімнадцять хлоп'ячих літ. Зведення Інформбюро, вбираючи в себе донесення частин і з'єднань Радянської Армії, говорили матерям, дружинам, сестрам, що їх

воїни — сиві та безвусі — б'ють ворога на всіх фронтах, наближаючи довгожданий час Перемоги. У цих боях клали свої голови солдати. Зведення Радінформбюро не повідомляли прізвиськ загиблих.

Цю жорстоку звістку у солдатські родини приносили офіційні «похоронки» та листи однополчан. У сім'ю Дегтярьових, замість синового листа, на цей раз листоноша приніс скорботне послання фронтових друзів Саші. Вони написали матері усе, що змогли сказати в цей важкий для неї час:

Дорога Тетяно Тарасівно!

Важко і боляче писати Вам ці рядки про нашого улюбленця Сашу, про Вашого гаряче любимого сина. Він загинув на бойовому посту, віддавши свої юні сили і своє життя у боротьбі за честь, свободу і незалежність нашої Батьківщини. Саша, наш вихованець, разом з гвардійцями частини пройшов славний бойовий шлях від Кавказу до Карпат. Разом з нами ділив всі жалі й печалі фронтového життя...

Повідомляємо, що Сашу поховано у чехословацькому селі з усіма воїнськими почестями. Його особисті речі, а також орден Вітчизняної війни 1-го ступеня і медалі «За бойові заслуги» та «За оборону Кавказу» привезе Вам товариш, якого ми командуємо для цього.

Командир військової частини пп 17236

Грінченко.

Заступник командира по політчастині

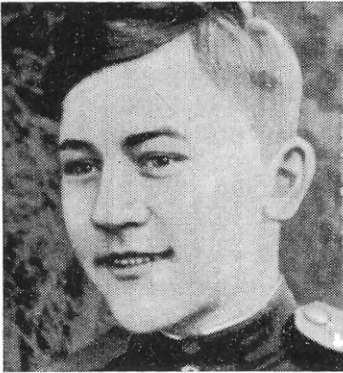
Швець.

Так у день народження зупинився годинник Сашиного життя. З тих пір минуло багато років. У будиночку Дегтярьових, що заховався у гущавині дерев на околиці села Сабівки, висить фотографія хлопчика у сірій шинелі. Йому тут — вісімнадцять. Так було у далекому 45-му. Так залишилось і зараз. Іншою, вже дорослою людиною його не знають. У пам'яті матері, батька, старого солдата і шахтаря, жителів Сабівки і колективу середньої школи № 10 міста Зоринська, де вчився Саша, у серці кожного з нас юний син полку назавжди залишиться вісімнадцятирічним.

З ФРОНТОВИМ ПРИВІТОМ

Біографії у вісімнадцятирічних короткі, як червневі ночі, коли одна зоря іншу спішить змінити... На чвертці аркуша вміщується вона. А людям про героя хочеться знати все і якомога більше.

Юні слідопити Зоринської середньої школи № 10, однополчани Саші Дегтярьова вже багато років прагнуть відтворити в усіх деталях його коротке, але яскраве і дзвінке, мов велика пісня, життя. Спочатку всі йдуть до будиночка Дегтярьових, де нині живуть постарілі не стільки від прожитих років, скільки від горя рідні Сашка.

Саша Дегтярьов

Тихо у світлиці, зі стін якої дивляться на нас фотографії Саші. Мовчить баян довоєнного випуску Кремінської фабрики гармоній. Мовчить фронтовий друг, із яким стільки пройдено і стільки пісень проспівано в землянках на Малій Землі, в окопах під Ростовом, на переправах Дніпра і Бугу, на Карпатських полонинах.

— Приїде Серьожа (молодший брат Саші) в гості. Заграє для нас з батьком. І я немов голос його живий чую. Він у нас з п'яти років не розлучався з баяном. Таким його і в селі пам'ятають, і в школі... вчителі перші і однокласники Саші.

Тетяна Тарасівна ніжно гладить міхи баяна, де армійським ножом вирізані літери О. Т. Д. Для матері — він часточка сина, який завжди був таким уважним і ніжним до неї. Чоловік — Тимофій Лук'янович, кадровий шахтар, пішов на фронт з перших днів війни. Саша, як найстарший у сім'ї — мінав йому чотирнадцятий рік, став її першим помічником. Невисокого зросту, білявий, дуже рухливий хлопчик встигав усюди: корову відігнати в череду, за молодшими братом і сестрою доглянути, уроки вивчити. До школи ходив у селище шахти «Никанор» — у Сабівці була лише початкова.

Коли фронт підійшов до Дебальцевого, до якого від Сабівки рукою подати, Саша увесь вільний час пропадав з баяном по військових частинах, котрих тоді в окрузі було багато. Виправдувався коротко:

— Мамо, бійці ж так люблять музику! Пісень співають — і їм хороше. Добре, я ще піду?..

Увечері чи рано-вранці через село проходили солдати. Йшли вони головною вулицею, яка ближче до лісу. А оселя Дегтярьових притулилася на кам'янистому, майже лисому пагорбку. Саша прибіжить додому і відразу з порога: «Мамо, я молока бійцям віднесу...»

РАДА МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПОСТАНОВЛЯЄ

ПРИЙНЯТИ ПРОПОЗИЦІЮ ВОРОШИЛІВГРАДСЬКОГО ОБЛВИКОНКОМУ ПРО ПРИСВОЄННЯ ІМЕНІ ЮНОГО ВОІНА — ГЕРОЯ САШІ ДЕГТЯРЬОВА СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ № 10 м. ЗОРИНСЬКА І НАДАЛИ ІМЕНУВАТИ ЇЇ — ЗОРИНСЬКА СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ТРУДОВА ПОЛІТЕХНІЧНА ШКОЛА № 10 ІМЕНІ

САШІ ДЕГТЯРЬОВА

Голова Ради Міністрів УРСР *В. Шербицький*
Керуючий справами Ради Міністрів УРСР *К. Бойко*

(З постанови Ради Міністрів Української РСР
від 6 січня 1971 р.)

Налле бідончик, кухоль прихопить і бігом до солдат. Додому повертається сяючий, задоволений. Коли траплялось, що бійці зупинялись у селі на відпочинок, обов'язково приводив червоноармійців до рідної хати:

— Може б, ви, мамо, білизну їм попрали?

Весь час з бійцями. Візьме баян і разом з гостями пісень виводить. Через цей баян подружився він з фронтовим кореспондентом Олександром Бураковим. Той познайомив хлопчика з командиром частини. Тоді і відбулася у них «чоловіча розмова»:

— Якщо погонять фрїца на захід — залишусь тут. А якщо... то піду з вами. Тут не залишусь.

І пішов на схід. Наспїх попрощався з матір'ю, бабусею, братом і сестрою, закинув на плечі торбину і баян — батьківський дарунок.

Фронтові шляхи сина полку. Вони пролягли по спалених дорогах Донбасу, по пекучих степах Дону, передгір'ях Кавказу. Лише у листопаді 1943 року прийшла від сина перша вісточка. В крихітному солдатському трикутнику було лише кілька рядків, адресованих голові сіл'раді: «Прошу вас повідомити мені про долю моєї сім'ї...»

Тетяна Тарасівна, обливаючись слізьми радості, оббігала півсела, поки знайшла аркушика чистого паперу, щоб повідомити сину, що вдома все гаразд, і попросила, щоб він частіше писав.

Незбаром прийшов другий лист. Тактовно, зовсім по-дорослому хлопчина повідомляв рідних: «Я живий і здоровий, чого і вам бажаю...» І лише наприкінці обережно, щоб не схвилювати матір, говорить: «Бажаю вам благополучно дочекатись тата і мене».

Лише через багато років Тетяна Тарасівна дізналась, що ці звісточки Саша надсилав з Малої землі під Новоросійськом, де 225 днів

і ночей на малесенькому п'ятачку суші йшов смертельний бій наших солдатів-героїв з фашистами. Тут Саша Дегтярьов одержує першу воїнську нагороду — медаль «За бойові заслуги» № 524822. Солдатські листи хлопчини. Жовті, сині, білі трикутники дбайливо зберігаються у целофановому пакеті. Час нещадно стирає літери і слова, виведені олівцем, але це не страшить матір. Кожен лист вона пам'ятає вже напам'ять. Скупі, часом по-дитячому наївні рядки, як багато говорять вони і сьогодні, через багато років, як розкривають характер і люблячу душу сина.

Мамо, вибачте мені, що я так довго не писав. Зараз ніколи навіть спати, все йдемо і йдемо, день і ніч. Я зараз від вас далеко. Вже біля Румунії. Мамо, попросіть Ліду показати вам Карпатські гори по географії. Вона вам покаже, де я.

Ніколи не думав, що буду від вас так далеко. Але нічого, ось закінчиться війна — обов'язково приїду. Тільки, звичайно, якщо живими будемо.

Якщо живими будемо... Фронтовий поштар ще носив у своїй сумці солдатський трикутник з цими словами, а Саша з групою розвідників вирушив у тил ворога. Ніч стояла по-березневному сира і вогка. На нічийній смузі довго сиділи в глибокій бомбовій воронці. Поруч з Сашею земляк з Перевальська капітан Родіонов. Він сьогодні суворий — півгодини тому відчитав сина свого, який хотів піти з ними в розвідку:

— Довоювався, з особистим складом дитсадка в тил ворога піду!.. Відставити сльози!.. Dorостеш до Сашиних років і повоюєш з його — тоді в розвідку візьму.

Гена, зарюмсаній, залишився у бліндажі. Саші було трохи шкода молодшого друга, але дисципліна є дисципліна, без неї воювати добре не навчишся.

Кивком голови капітан Родіонов покликав бійців за собою. Підповзли до дротяної загорожі. Їх було п'ятеро. Через секунду Родіонова не стало.

«Мамо, ви запитуєте за Родіонова. Він вбитий. Я був з ним. Перед нашим наступом ми пішли вночі в розвідку. Нас лежало п'ять чоловік. Через одного від капітана лежав я. І він лише сказав: «Давай, вперед!», і зразу його... навіть не крикнув. Ми витягли його з-під обстрілу і поховали... Шкода таку людину. Але... на те і війна. Зараз його синок іде додому, він повинен зйти до Вас, мамо. З тим до побачення. Йдемо на захід».

У кількох листах зовсім уже дорослі рядки: «Зараз йдемо вперед. Уже в Польщі». «Новин багато. Визволяємо села від фрїца. Що він робить!.. Людей мирних вбиває...» «Новин багато. Женемо фрїца в його

власне лігво». «Скоро приїдемо з перемогою додому»,— пише він у квітні 1944 року.

А поруч — незаймана, ніжна дитяча душа. «Лідо,— звертається він до сестрички,— узнай точно адресу вчителів. Хочеться написати їм. Так скучив за школою — ночами сниться». Знаючи, що в їх сім'ї всі з чудовим музичним слухом, просить матір: «Хай Ліда і Сергійко обов'язково вчаться грі на баяні, коли приїду — втрьох зіграємо».

У переддень 1945 року надсилає свої вітання з Новим роком. Пише скупко, стримано, по-солдатськи. І раптом, коли лист вже готовий, у куточку малює квіточку — подарунок рідним до свята, яке завжди так весело вони відзначали.

Цього листа Саша Дегтярьов писав, коли його рідна 129-а гвардійська стрілецька дивізія, здійснивши марш-маневр, пододала Російський перевал і вийшла у Східні Карпати. Пліч-о-пліч з радянськими частинами боролись чехословацькі війська. Перемога була у буквальному смислі слова не за горами. Вихованець дивізії Саша Дегтярьов все частіше і частіше згадував домівку, розлука з якою тривала четвертий рік.

Але в найсвітліший і найпам'ятніший день, коли Саша почув стільки поздоровлень і побажань довгих років життя, його не стало...

Пізніше, коли червоні слідопити середньої школи № 10 міста Зоринська розшукували матеріали про Сашу, колишній начальник штабу дивізії, у складі якої воював юний герой, нині генерал-лейтенант Олексій Павлович Рудаков, написав дітям:

«У роки Великої Вітчизняної війни вихованцем 129-ої гвардійської Житомирської Червонопрапорної орден Суворова стрілецької дивізії служив Саша Дегтярьов, який, незважаючи на свої юні роки, відважно боровся з німецько-фашистськими загарбниками і разом з гвардійцями дивізії пройшов славний бойовий шлях від Кавказу до Карпат.

За проявлений героїзм Саша Дегтярьов нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, медалями «За бойові заслуги» і «За оборону Кавказу».

З метою увічнення пам'яті про хороброго юного воїна порушую клопотання про присвоєння середній школі № 10 міста Зоринська Ворошиловградської області імені Саші Дегтярьова».

З таким же клопотанням звернулись в Раду Міністрів УРСР інші однополчани Саші, місцеві партійні і радянські органи.

І от до школи надійшла радісна звістка: 6 січня 1971 року своєю постановою Рада Міністрів УРСР присвоїла Зоринській СШ № 10 ім'я Саші Дегтярьова.

Б. ЧУМАК. В. МАЛАХОВ

ЦЕ БУЛО В СТАРОМУ КРИМУ

Як з ворогом стрінусь в смертельному герці,
Він знайде могилу собі!
Клянусь, поки в грудях моїх б'ється серце,
Вітчизно, я вірний тобі...

ЮРА СТОЯНОВ

ДІЙ, СИНКУ!

Їх було троє, братів Стоянових: Толя, Дмитрик і Юрко. Грозової листопадової ночі в їхнє рідне місто прийшли вороги. Вранці на парканах уже білили накази німецької комендатури. Усі вони закінчувались одним словом — «розстріл». За порушення комендантського часу — розстріл. За допомогу партизанам — розстріл. Якщо хтось із членів родини піде до лісу, буде розстріляно всю родину.

Прочитавши наказ, Юрко Стоянов намалював на ньому величезну дулю і того ж дня прийшов до свого шкільного вчителя Микити Гнатовича Холода. Про що вони говорили, ніхто не знав. Але цей день став днем народження молодіжного підпілля. Через місяць організація налічувала понад 70 піонерів і комсомольців. Зброю здобули у ворога, і влітку 1943 року загін юних партизанів пішов до лісу, вступив у відкриту боротьбу з окупантами.

Юрко Стоянов став командиром розвідників. Виходячи на завдання, його група збирала дані про ворога, діставала зброю і продовольство. З продовольством було особливо скрутно. Ось уже місяць партизани їли самі лише сухарі й коріння. І Юрко робить одчайдушний крок. З невеликою групою своїх товаришів він перекрив шлях на Сімферополь. Саме цим шляхом гнали відібрану в населення худобу. Перестрілявши озброєну до зубів охорону і не втративши жодного з своїх, Юрко відбив у загарбників 400 овець.

— Ну, командире, від усієї бригади тобі подяка, — сказав Юркові дядько Олександр — комбриг Олександр Олександрович Куликовський. Він поцілував хлопчика і, помовчавши, запитав:

— Ну, а як твій особистий рахунок?

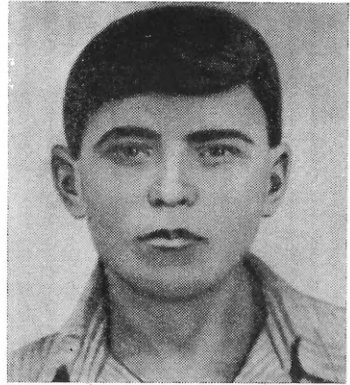
— Поповнився ще трьома.

Особистий рахунок... Коли дядько Олександр одного разу сказав Юркові, що йому час вступати до комсомолу, командир розвідників відповів:

— Вступлю, коли знищу сотого фашиста.

Комбриг уважно подивився на Юрка:

— Ну що ж, тепер уже недовго ждати.

— Дядьку Олександрє! Ось я хотів довідатись: чи можу я, чи маю я право розрізати... свій галстук! Нам ніде не вдається дістати червоного шовку для партизанських просвітів.

І комбриг, дивлячись в очі розвідникові, відповів:

— Як комуніст, як твій старший товариш і командир — дозволяю. Дій, синку!..

Увечері Юрко зібрав свою групу коло багаття:

— Друзі! Товариші по зброї! Цей галстук був вимпелом нашої групи, часткою великого прапора революції. Зараз у кожного з вас сяятиме на папасі його багряна стрічка. Тридцять піонерських галстуків, тридцять маленьких піонерських прапорів! З ними ви підете в бій, їх ви пронесете аж до перемоги! Смерть за смерть! Кров за кров!

— Кров за кров! — луною прокотилося в лісі.

«РАХУНОК ЗРІВНЯВ»

А вранці партизани вже бились з карателями, які прочісували старокримські ліси. Дві доби тривав бій, поки вдалося прорвати вороже кільце. Через день фашисти знову виявили партизанський загін і весь свій вогонь зосередили на горі Бурус, де загін займав оборону. Двічі ворог проривався до вершини гори, двічі розгорався рукопашний бій.

...І ось шоста протягом дня атака. Дедалі густіше падають навколо окопів німецькі міни, наближається сіро-зелений цеп фашистів. По-клавши на бруствер гранати, Юрко віддає наказ:

— Стреляти, коли підійдуть дуже близько!

Толя Стоянов

Митя Стоянов

Уже чути, як шурхотить під ногами карателів галька, уже видно їх спітнілі пики... Тридцять метрів... двадцять метрів.

— Вогонь!

Підвішися, Юрко одну за одною кидає гранати. І ось уже похитнулися ворожі лави.

Ні, мерзотники, не ходити вам по нашій землі!

В цю мить земля під ним хитнулася, перекинулася і стала на ребро баня синього кримського неба.

— Осколком навиліт,— прошепотів Толя Стоянов, нахилившись над братом...

Юро Стоянова, розвідника і партизанського поета, поховали тут же, коло підніжжя гори Бурус. У нагрудній кишені знайшли у нього закривавлений аркуш паперу. «Рахунок зрівняв. Прошу прийняти мене до Ленінського комсомолу...»

ЗА НАС ПОМСТЯТЬСЯ!

Після смерті Юрка командиром групи став Анатолій. Ходити на розвідку в Старий Крим ставало дедалі небезпечніше. Німці почали стежити за кожним будинком, звідки, як їм здавалося, хтось пішов до лісу. Нарешті, їм вдалося напасти на слід партизанів. Почалися масові арешти.

Першими схопили Дмитрика Стоянова і Гену Суботіна, а через три дні — Анатолія. Толі минав тоді сімнадцятий рік, Гені і Дмитрикові було по тринадцять. Але гестапівці не питали про вік. По кілька разів на день вони катували хлопчиків. Заганяли в пальці залізні гачки

і повільно здирали нігті, обливали піонерів розчином вапна. Мовою катів це називалося «робити манікюр» і «водити під білий душ».

Нічого не домігшись, гітлерівці на очах братів замучили Гену Суботіна. Дмитрика і Толю вони допитували понад місяць, але Стоянови не сказали ні слова. Коли начальник штабу Отто Кляммт і старший кат комендатури Альфред Міхельсон повели хлопчиків розстрілювати, Дмитрик плюнув Міхельсону в обличчя, вдарив Кляммта ногою в живіт і сам стрибнув у могилу:

— Стріляйте, кати! За нас помстяться!..

ЧЕРЕЗ ДВАДЦЯТЬ РОКІВ

Через кілька днів п'ятий молодіжний загін розгромив гарнізон карателів у Старому Криму і визволив місто. Почали шукати зрадника, який виказав старокримське підпілля. І саме тоді покотилася злісна чутка, буцімто брати Стоянови були боягузами. Ця чутка жила двадцять років.

Двадцять років люди з болем думали, що брати, не витримавши тортур, виказали своїх товаришів. Двадцять років не вірила цьому мати Стоянових, хоч і не знала, якою смертю загинули її сини. І якось одного погожого весняного дня їй сказали:

— Людину, яка стратила Дмитрика і Толю, спіймано.

У кабінеті військового слідчого Марина Григорівна побачила вбивцю її синів. Він нерухомо сидів до неї спиною. Слідчий, продовжуючи допит, запитав:

— А прізвище Стоянових вам ні про що не говорить?

— Ні,— спокійно відповів допитуваний.— Ви мене з кимось іншим плутаєте.

— Тоді познайомтесь з матір'ю братів Стоянових!

Убивця схопився як ужалений, обернувся до Марини Григорівни. Щелепа в нього відвисла, ліве око сіпалося.

Мати довго дивилась на вбивцю просто в вічі, потім зняла з голови чорну хустку і подала її слідчому:

— Зав'яжіть йому ліве око.

Слідчий здивовано знизав плечима, але прохання Марини Григорівни виконав.

— Таким його пізнає кожен,— тихо сказала Марина Григорівна,— Альфред Косий, Рудий пацюк, головний катюга ГФП-312 (Таємна польова поліція).

— Чому вона тут? — істерично заверещав кат.— Вона повинна була вмрети.

— Не всі вмирають навіть у таборі смерті,— відповів категорично слідчий.

Ця подія відбулася через двадцять років. Тільки через двадцять років збулися слова Дмитрика:

— За нас помстяться!

І. МЕЛЬНИКОВ, Ю. КАЧАВ

МЕСНИК-ПАТРИОТ

Приречені, вони сиділи прямо на підлозі, в пошматованому одязі, в синцях і чекали своєї черги. Частину заарештованих уже забрала машина, і після її від'їзду в яру довго чулася стрілянина. То фашисти знищували безневинних людей. Усі розуміли, що і їх чекає те саме.

Льоня тулився до матері і бабуні. Бабуня безугавно шепотіла щось незрозуміле. Мати сиділа мовчки, не ворушилася, мов закам'яніла. Здригнулася тільки тоді, коли клацнув замок і в розчинені двері увірвалися гітлерівці.

— Шнель, шнель! ¹ — загелготали вони, виштовхуючи прикладами людей на вулицю. Ті піднімалися і, тісно притулившись один до одного, мовчки йшли до машини.

Льоня йшов поруч з матір'ю. Раптом вона схопила його за руку і виштовхнула з натовпу.

— Біжи, біжи, Льоню,— видушила з себе.

До Льоні кинувся гестапівець. В цю мить одна з селянок, які стояли обабіч дороги і понуро спостерігали за злочином, що його чинили гітлерівці, вигукнула:

— Це сільський хлопчик.

І враз усі, ніби змовившись, почали вигукувати:

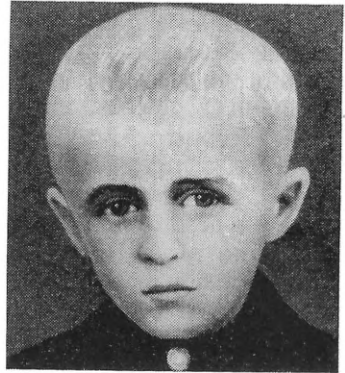
— Він не єврей! Цей хлопчик не єврей...

Чийсь руки, рятуючи хлопчика, відштовхували його далі від юрби, яка повільно сунула до машини. Льоня спіткнувся і впав у калюжу, але швидко схопився і кинувся в найближчий город, на якому росла кукурудза. Над головою хлопчика просвистіли кулі, вдарила автоматна черга. Але Льоня продовжував бігти, поки не наткнувся на яр, в якому побачив закривавлені трупи людей. А по шляху до яру наближалася нова машина, яку супроводжували мотоциклісти в гітлерівській формі.

Хлопчик кинувся назад у город, упав на землю, тіпаючись у глу-

---

¹ Хутчій, хутчій!

хому риданні. Автоматні черги, зойки, крики, гавкіт вівчарок краяли дитяче серце.

Пізно ввечері він постукав у вікно своєї тітки. Ріва Асірівна підійшла до дверей і впустила малого в хату. Про розстріли в Лукашівці (Монастирищенський район на Черкащині), звідки був родом Льоня, вона не розпитувала, бо вже чула від людей і знала, що і її, мабуть, це не мине.

— Допоможіть мені дістатися до партизан, тьотю!

Ріва Асірівна здивовано глянула на хлопчика. В його очах горіла така сила ненависті, що вона не наважилася нічого відповісти. Вона добре знала місцевих жителів і вже через кілька днів познайомила його з місцевим комсомольцем, партизаном Андрієм Баранюком, який і допоміг Льоні знайти партизанів.

Стоячи перед командиром партизанського загону, Льоня говорив:

— Я буду мстити їм. Я буду мстити за маму, за бабуню. Я буду зв'язківцем, я знаю тут усі стежки. Я хочу мстити за моїх товаришів, за усіх радянських людей.

Партизани мовчали. Вітер ворухив на голові хлопчика волосся. Чи то припорошене пилом, чи посивіле від пережитого горя.

Льоня залишився в загоні.

Німці боялися лісу, як вогню. Ліс ненавидів їх люто, запекло. Кожне дерево стріляло в фашистів, кожний кущ ховав партизана, з кожного ярка виповзали розвідники. А по селах бродило хлопчєня. У вельветовій курточці, чорнооке, худорляве.

Коли йшли під укіс гітлерівські ешелони, горіли хати зрадників, на якусь німецьку частину нападали партизани, ніхто не зв'язував це з хлопчиком, який блукав по селах, ночував у селянських хатах,

заговорював з полоненими... Він виконував різні завдання командування. Меткий і розумний, юний партизан розклеював листівки, відозви до народу, збирав патрони, підтримував зв'язок з підпільниками.

— Неоцінимий ти розвідник, Льоню,— часто говорив йому Андрій Баранюк. І признався:

— А я спочатку боявся зв'язувати тебе з нашим загonom. Тільки кидати в селі було шкода. Пронюхали б гади, розстріляли.

Льоня любив Андрія. Це він навчав його стріляти, розповідав, як поводитись у розвідці. Одного разу Андрій ішов на завдання і біля мосту через Гірський Тікич нарвався на карателів. Залишив лижі і скочив під міст, ногою пробив ще не дуже твердий лід біля опори і по горло занурився у воду. Тільки речовий мішок з міною і динамітом залишив на льоду.

Німці постріляли, пошукали під мостом і пішли. Виліз Андрій з води, коли стемніло. Поїзд з фашистами, який наближався з Жашкова, пустив під укіс. Завдання виконав. Але після цієї пригоди кашель довго не розлучався з Андрієм.

Льоня старався напоїти Андрія гарячим чаєм, вночі пригортався до нього, прагнучи зігріти його своїм худеньким тілом.

★

12 липня 1943 року на одну партизанську групу напали гітлерівці. Шість годин тривав запеклий бій. В цьому бою брав участь піонер Льоня Стратієвський. Партизани відбивалися відчайдушно, але сили були нерівні. На Льониних очах один за одним падали партизани. Ось уже стріляє тільки кулемет командира загону Кучеренка. Льоня підповз до нього. В окопчику наткнувся на розпластане тіло Мусича. Улюбленець загону Мусич був поетом. Він писав гнівні вірші, випускав листівки, а Льоня розносив їх по селах. Льоня схилився над Мусичем,— може живий,— але в цю хвилину замовк кулемет командира. Кинувся до нього і побачив залиту кров'ю голову Кучеренка.

— Льоню, біжи, біжи! — крикнув командир, все ще хапаючись за кулемет.

До Кучеренка окопом бігло двоє фашистів. Льоня кинувся їм напереріз і заступив собою командира. Кучеренко випростався над окопом і жбурнув у фашистів гранату. Пролунав вибух. Оглушений, Льоня впав поруч з мертвим командиром. Так він потрапив у полон.

Вранці його потягли на допит. Били по голові, викручували поранену руку, вирізали на грудях зірку. Гестапівці знали, хто потрапив до них у лабети. Цей хлопчисько був зв'язківцем між знищеною

групою і партизанським штабом. Він міг багато чого розповісти. Але Льоня мовчав...

Допитувати взявся сам гауптман. Він подивився на худенького хлопчика, майже дитину, і вирішив змінити методи. В хід пішли умовляння, шоколад, обіцянки все простити. Зрада товаришів — такою мала бути ціна його життя. І Льоня зважився.

— Дайте папір. Я напишу вам прізвища підпільників.

Через годину список був у руках гестапівців. Там стояли прізвища зрадників, що жили в найближчих селах Сабарівці, Юшківцях, Хмелівцях. Поки німці розбиралися, яких «партизанів» вони ловлять, багато які з них вже лежали мертвими від куль своїх же хазяїв. Але швидко гестапівці зрозуміли, що трапилося, і жорстоко розправилися з хлопцем.

Льоня Стратієвський помер, жодним словом не зрадивши своїх товаришів. Радянський хлопчик, якому ледве минуло 13 років, навіть своєю смертю помстився фашистам.

Л. ШИТОВА

ЮНІ ГЕРОЇ З СЕЛА ПІДЛІСНЕ

Війна... закінчився мітинг, і по вулицях села вже їхали та йшли ті, кому треба було негайно з'явитися до військової частини, до військомату. З ними прощалися рідні й близькі. Тут були і діти, а серед них двоє друзів — піонери Федя Шепель і Яша Матвієнко.

Як їм зараз хотілося бути дорослими і теж піти на фронт захищати свою Батьківщину.

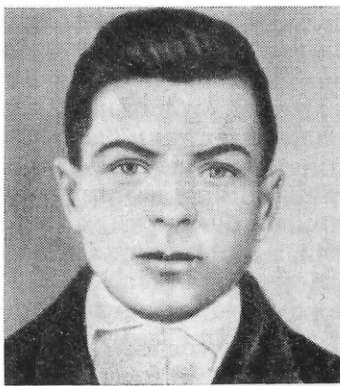
— От коли б дозволили! — зітхав Яша, невеликий хлопчик з густим чорнявим волоссям і чорними бровами.

— Якби знати куди, я сам пішов би на фронт, — сказав Федя.

...Минали дні. Фронт наближався. Вже чути було розриви артилерійських снарядів, кулеметні черги. Останні підрозділи Червоної Армії залишили Підлісне Кіровоградської області.

Село захопили фашисти. Почали заарештовувати радянських активістів, комсомольців. Невдовзі по селу покотилася чутка про партизанів, які буцімто збираються тут, у лісі. Федя і Яша щоранку гнали корови в ліс і поверталися додому, коли заходило сонце.

Одного похмурого осіннього дня Федя погнав корову сам. Він ішов лісом і думав, як би зв'язатися з партизанами і розповісти їм про все, що діється в селі. «Але як і де їх знайти?» — питав сам себе хлопчик. З розмови батька з матір'ю він випадково дізнався, що командира партизанського загону звать Семен Іванович Долженко.

Федя Шепель

Яша Матвієнко

«Шукатиму!» — вирішив Федя і зупинився коло старого дуба. Оглянувся і тричі хвистнув батоном. Пролунали схожі на постріли звуки. Хлопчик знову озирнувся навкруги і, подумавши трохи, заспівав:

Выходила на берег Катюша,
На високий берег на крутой...

Раптом з-за дуба з'явилося троє незнайомих людей.

— Як тебе звуть? — спитав перший, молодший, і, пильно глянувши на хлопчика, додав: — Мене, наприклад, Борисом.

— Федя. Я хочу бачити командира загону Семена Івановича.

— Ач чого захотів! Ступай-но краще додому. Ніякого Семена Івановича ми не знаємо.

— А я знаю, Семен Іванович тут, у лісі, і я маю до нього справу, можна сказати, секретну, — наполягав Федя.

Партизани усміхнулися, подивилися один на одного, і Борис сказав:

— Гаразд. Коли вже так просиш... Гляди ж!

І всі троє зникли в ліщині. Незабаром звідти вийшов високий чоловік у теплому піджаку, з пістолетом за поясом.

Зустрілися поглядами. Незнайомий запитав: «Ти хто такий?»

Федя відповів запитанням:

— Це ви й є Семен Іванович Долженко?

— Еге ж...

— Здрастуйте. Я Федя Шепель, син Феодосія Шепеля. Живу коло самого лісу. Знаю тут кожен кущик, кожную стежечку, кожную балочку. Хочу допомагати вам бити фашистів.

— Ти б краще слухав матір, добре пас корову, а ми самі з ними справимося.

— Я і матір буду слухати, і корову буду пасти, і партизаном все одно буду,— твердо відповів хлопчик.

Командир обняв Федю і відвів убік. Вони сіли на старий пень, і хлопчик виклав усе, що знав, відповів на всі запитання.

— Гарзд. Ти пастимеш корови в лісі.— І, подумавши трохи, гукнув:

— Копитін!

З чагарника вийшов Борис, і Семен Іванович сказав:

— От що, Феодосійовичу, коли треба буде щось передати, зустрінешся з оцим дядьком, а якщо діло дуже важливе і негайне, то й зі мною. Зрозумів?

— Зрозумів.

Командир і партизани зникли в кущах.

Увечері Федя розповів матері про все.

— Будь обережний, синку, бо...

— Не бійтеся, мамо, все буде гарзд,— заспокоював Федя, лягаючи спати.

Назавтра мати вже не будила сина. Він прокинувся сам, умився, одягнувся, взяв торбинку з хлібом, батіг і погнав корову в ліс. І так було щодня.

Якось уночі на вулиці зчинилася стрілянина. Батько з матір'ю сполошилися, а Федя пояснив:

— То хлопці судили поліція Юхименка.

Федя рідко сидів дома: часто ходив у село, до магазину, крутився серед людей, прислухався до розмов.

Виконуючи завдання, він бував і на підвір'ї фашистського посіпаки Коробки. Тут містився штаб польової жандармерії, і хлопчик, буцімто збираючи недокурки і консервні банки, придивлявся до того, що роблять вороги.

Коробка запідозрив Федю і попередив матір, що викаже хлопчика фашистам, якщо побачить його ще раз на підвір'ї. Але Федя не злякався.

Юний розвідник потроху залучив до цієї роботи і свого найближчого друга — Яшу. Удвох хлопчикам стало легше працювати.

Партизани після проведених боїв і вдалих операцій по розгрому двох ворожих гарнізонів відпочивали та упорядковували своє військове господарство.

Але що це? Недалеко один за одним пролунали чотири «постріли» батоном.

— Тривога!

З-за кущів з'явилися Федя і Яша. Захекані від швидкого бігу, вони насилу вимовляли:

— Фашисти обходять ліс! У них багато кулеметів і є гармати. Ми ледве пробралися.

— Спасибі вам, дорогі друзі! — подякували партизани.

Хлопчики одразу пішли з табору. Командування загону посилило розвідку. Обравши найгустішу ділянку лісу, загін непомітно вийшов з оточення.

Фашисти зазнали поразки і стали ретельніше готувати нову операцію проти партизанського загону. Вони підтягнули до Підлісного багато війська, озброєного до зубів.

— Товариші! — звертаючись до партизанів, сказав командир, — що б то не було, ми повинні прорватися крізь залізне кільце гітлерівців і вийти в сусідній ліс. Або ми прорвемося і будемо й далі бити ворога, або загинемо в бою!

— Будемо битись до останнього віддиху! — відповіли партизани.

Юні розвідники Федя Шепель і Яша Матвієнко не знали, що їх бойові друзі розгадали задуми фашистів.

Цього разу їх було четверо. Федя привів з собою ще двох шкільних друзів — Ваню Коноваленка і Ваню Юрченка. Залишивши їх біля корів, Федя і Яша взялися шукати партизанів. Але загін уже перейшов на нове місце, і знайшли вони його тільки надвечір. Довелось заночувати в лісі.

Уранці Федя і Яша зрізали по кілька гілок буцімто на паливо і пішли додому. У балці, недалеко від контори лісництва, їх затримали гітлерівці. Мов голодні звірі, накинулися вони на хлопчиків.

— Де партизани? — домагалися фашисти.

— Ми нікого не знаємо. Ми пасемо корови. Відпустіть нас, — крізь сльози просили хлопчики, сподіваючись вирватися.

Але фашисти зв'язали їм руки і погнали в село.

У комендатурі їх почали допитувати. Хлопчики мовчали. Привели Ваню Коноваленка і Ваню Юрченка. Федя суворо подивився на своїх друзів, і вони зрозуміли: про партизанів — ані слова.

Весь день і всю ніч їх водили на допити. Хлопчикам викручували руки, били прикладами, палили цигарками тіло, але жоден з них не сказав ані слова.

А партизанський загін, витримавши запеклий бій, знову вийшов з оточення. Командування загону, дізнавшись, що юних розвідників схопили гітлерівці, вирішило їх виручити. На допомогу поспішили партизани, але було вже пізно.

Фашисти посадовили хлопчиків у закриту машину і вивезли їх з села. У лісовому урочищі Плоске, під розлогими дубами, замордо-

ваних чотирьох юних патріотів живими закопали в землю. Один з односельчан юних героїв їхав мимо лісу і бачив, як підійшла машина, як з неї витягли хлопців, чув їх крики, а згодом пізнав голос Феді Шепеля:

— Хлопці, не занепадайте духом! Нас не забудуть! Смерть фашистам!

Федю Шепеля і Яшу Матвієнка за відвагу і мужність, виявлені в партизанській боротьбі з фашистськими окупантами, посмертно нагороджено медалями «Партизанові Вітчизняної війни». Пам'ять про Федю Шепеля і Яшу Матвієнка, про Ваню Коноваленка і Ваню Юрченка живе й понині серед колишніх партизанів, колгоспників артілі «Червоний партизан» і серед учнів Підлісненської середньої школи.

в. СИДОРЕНКО

ЙОМУ ЧОТИРНАДЦЯТЬ МИНУЛО

Ваня Кравченко був улюбленець усієї підпільної групи. Сидячи на березі Тетерева, він розповідав Давиду Гороховському — одному з керівників київського підпілля — про своє життя. І хоча хлопчина прожив небагато, але навіть старші могли позаздрити його яскравій біографії.

Ванина мати, Уляна Сергіївна Кравченко, мала в Києві конспіративну квартиру. Квола, сива жінка сама захотіла бути зв'язковою і не раз носила партизанську пошту. Вона любила свого Іванка так, як тільки мати може любити свою єдину дитину, хоч він і завдавав чимало клопоту...

Сусід, який намагався вислужитися перед гітлерівцями, доніс у поліцію, що син більшовички Кравченко сховав у підвалі зброю. Всі знали, що порушення комендантського наказу — віддати всю зброю — загрожує смертю. Ваня втік у Чорнобиль до бабусі. Поліцаї і гестапівці, зробивши обшук, знайшли в підвалі 2 автомати і 10 гвинтівок.

Улянну Сергіївну чекала жорстока розправа. І тільки тому, що їй вдалося переконати фашистів, ніби вона і не догадувалась, чим займається її син, стару не розстріляли. Але відтоді вона ще більше зігнулась і постаріла.

У Чорнобилі Вані не сиділося. Він знову з'явився у Києві. Тут Ваня стає зв'язковим між підпільниками, а коли хлопцеві стало небезпечно залишатися далі в Києві, підпільник Гурєєв влаштував його в Гринях слюсарем-складальником.

Вечері 2 липня 1943 року Ваню виряджали в дорогу. Тепло розпрощавшись із товаришами, які зібралися біля кузні, він зник у лісі.

Надворі збиралось на бурю. В густому сосновому лісі було вогно і душно. Вистукуючи палицею по червонобоких стовбурах сосен, Ваня підбадьорював себе піснею «По морям, по волнам...», улюбленою піснею його батька, який був моряком.

Якось відразу в лісі стало темно і тривожно. Збившись з шляху, Ваня до крові подряпав обличчя. Кілька разів він провалювався у ковдоби. Хлопець промок до кісток і тремтів від холоду. Жах охопив Ваню, коли він відчув, що під ногами хлюпає вода. «Трясовина!» — серце билось часто і дзвінко. Ваня кинувся вбік — там теж болото. З великим зусиллям хлопцеві пощастило вибратись на пагорбок. Стомлений вкрай, він приліг під деревом. Згодом вітер розігнав хмари. Браїшня прохолода добиралась до самих кісток. Згорнувшись у клубочок, хлопчина намагався зігрітись.

Раптом здалось, що хтось важкий навалився на нього. Не розуміючи, що трапилось, Ваня скочив на ноги.

Сліпуче світло вдарило в очі. Хлопець розгубився: «Що це? Хто?»

— Ти що тут робиш? — почувся з темряви здивований голос.

З-за дерева вийшов бородатий чоловік з гвинтівкою.

— Партизани! — підскочив від радості Ваня. Отже, першу частину завдання виконано. Хоч і за дивних обставин, але він усе ж таки зустрівся з партизанами. У сутінках Ваня невиразно бачив їх міцні, обвішані гранатами постаті.

Довідавшись, хто такий Ваня і чому він у лісі, партизани вирішили доставити його у штаб з'єднання. Оскільки вже почало розвиднятись, треба було перечекаати до вечора. Виявилось: партизани знали і підпільника Гурєва, за дорученням якого Ваня зараз опинився серед них.

Надвечір наступного дня група наблизилась до села Рихта Димерського району. Зупинились на околиці біля крайньої хати.

Партизани обережно постукали у вікно. В дверях з'явилася бабуся. Вона глянула на незнайомих і сплеснула долонями: «Тікайте, бога ради! В селі власівці!»

Та в цю ж мить біля тину блиснув вогонь, щось загуркотіло, завищали осколки від вибуху гранати. Партизани, перескочивши через тин, відкрили вогонь по темних постатях, що оточили будинок. Ваня метнувся на город, поповз між рядами картоплі. Над його головою з свистом пролітали кулі, десь за селом ожив кулемет. Здалеку, там, де починався ліс, почувлися у відповідь постріли. Партизани встигли відійти. Ще хвилини зо дві чулася стрілянина, гупання чобіт, збуджені голоси. Потім все стихло.

Коли Ваня отямився, він зрозумів, що відстав від партизанів і тепер лежить на городі, притискуючи до грудей бідон, який він взяв,

щоб розжитися для партизанів у селі молока. Чому він не кинув його, хлопець ніяк не міг зрозуміти. Він дивився на ласкаве небо і думав, що далі робити. Піднятися і йти — небезпечно: легко потрапити до рук ворогів.

Напевно, найкраще чекати передсвітання і в сутінках пробиратися до лісу.

Він випростався на м'якій, нагрітій за день землі, закрив очі. Прокинувся від раптового болю — хтось з силою скубнув його за чуб. Відкрив очі — біля самого носа пара чийхось важких чобіт. Далі ще пара і ще... Один чобіт ворухнувся, і Ваня відчув біль у животі.

— Ось де ти, голубчику! — захіхікав один із засуканими по лікоть рукавами. — Пам'ятаєте, вчора він був з цими? Я примітив його по бідону.

І знову удар в обличчя. Потім хлопця поволокли городом по картоплинню, бур'янах. Так Ваня опинився на вулиці, де зібралися власівці. З-за тинів виглядали перелякані селяни.

Рудий, з прищуватим обличчям власівець зірвав з огорожі товстий іржавий дріт і скрутив ним хлопцеві руки. Зціпивши зуби, Ваня не стогнав, хоч розбите обличчя пекло вогнем. Він закрив очі: «Тільки не думати про біль. Тільки не думати. Попереду ще гірше, будуть катувати».

Його кинули на віз. Рудий хвацько скочив на спину хлопцеві, хтось навалився на ноги. Дріт немилосердно вп'явся у тіло.

— Везіть до Іванкова, там він поплатиться за трьох наших, що вчора... — почувся грубий чоловічий голос.

Підвода рушила. На кожній вибоїні тіло сковував нестерпний біль. Клятий дріт! Якби не він, ще б можна було терпіти. Ні, кричати Ваня не буде. Добре, коли б поруч йшла мама. Вона б дала води, а то в горлі зовсім пересохло, щось здавлює скроні.

В Іванкові хлопця стягнули з підводи непритомним. Начальник поліції, худий, як жердина, з жовтим сухим обличчям, тиче пістолетом в обличчя.

— Не тягни довго. Говори, яке мав завдання? Де бандити знаходяться? — Бандитами він називає радянських партизанів.

Спітніле волосся лізе в очі. Ваня кволим рухом голови відкидає його назад. Хочє говорити чітко і голосно, але голос ледве чути. Морщить чоло: «Треба заплакати». Але сльози, мабуть, висохли, і заплакати не вдається. І він жалібно починає розповідати. Працює слюсарем у Гринях, про що має посвідчення. Пан начальник може сам взяти у лівій кишені. У нього в Києві мати дуже хвора. Вирішив відвідати її. Має дозвіл на це фірми «Карле Берле», де він працює. Пан начальник може дістати з правої кишені.

Начальник управи довго розглядає довідки. Насупився:

— Ач, щеня, до ладу бреше. А як до партизанів потрапив?

Ні, він не бреше, а говорить правду. Не знав, що ці мужики партизани. Зустрів озброєних у лісі людей, які дали бідон в руки і сказали: «Йди з нами, проведемо».

Поліцай ехидно сміється:

— Проведемо? З Гринів до Києва через Рихту? Нічого собі попутників знайшов! Брешеш! Кажі, де довідки роздобув?

Сильний удар, і Ваня падає.

— Говори, де довідки взяв? Зараз ми подзвонимо у Грині, довідаємось, чи був там такий молодчик.

І тут витримка зрадила юного розвідника. Якщо гринівські підпільники розгромили охорону і пішли в ліс, він загинув. Якщо ж навіть ні, то німець Нічке однак не виправдає його, бо Ваня пішов без дозволу.

— Навіщо дзвонити? — жалібно тягне Ваня.— Хіба довідки не дійсні? Ось навіть печатки.

— Ага, боїшся! — злорадно кидає поліцай.

Іванківський начальник застосовує ті ж методи катування, що і його фашистські колеги. Трохи причиняє двері, кладе Ванину руку в щілину.

Пальці синіють, але на блідому з синяками обличчі тільки крапельки поту.

— Кажі правду!

— Я сказав.

Начальник набирає номер телефону. Ваня завмирає. Поліцай з кимсь довго розмовляє, читає по телефону Ванині довідки.

Потім хлопця знову кидають до камери. «Значить, кінець! — думає він.— Залишається тільки чекати. Цікаво, скільки: годину, дві чи добу?»

★

В кутку камери сидить скривавлений військовополонений офіцер. Сідає поруч, ніжно гладить хлопчика по кучерявій голівці, питає з болем у голосі:

— За що тебе, синок?

— Сам не знаю! — неохоче відповідає він і розповідає вигадану ним історію...

Ранком наступного дня Ваню Кравченка викликали.

Начальник поліції зустрів його сердитим поглядом. Ніби холодне залізо пекло тіло хлопця. Серце повільно відраховує останні удари: раз, два, три...

— Бери свої довідки — і забирайся геть! Миттю, щоб і духу твого тут не було, — раптом чує хлопчик.

П'яний від радості, Ваня стрімголов мчав по схилу до дороги, яка вела на Київ...

Уляна Сергіївна, довідавшись про арешт сина, зовсім злягла. Цілу ніч металася в гарячці. Чого тільки вона не передумала! Ледве надворі засіріло, вийшла на вулицю. Ні, вона не йшла, не бігла, а летіла, не відчуваючи болю в ногах.

Поля змінювалися лісами, ліси — піщаними горбами, але мати нічого не бачила. Перед її очима стояв син. Десь уже під Гринями Уляна Сергіївна зустріла двох жінок. Розговорилися.

— Недавно бій був у селі Рихта, — розповідали жінки. — Німці піймали якогось хлопчину. Били його дуже, а він хоча б слово мовив! Сам такий маленький, але мовчить, ні пари з уст.

У матері запаморочилося в голові. Попрощавшись з жінками, вона пішла далі. На Гринівському шляху — Уляна Сергіївна очам своїм не повірила — вона зустріла свого Ваню, але такого не схожого. Він сидів, безпорадно звісивши худі руки. Що то були за руки з посинілими пальцями! На обличчі запеклась кров, губи розпухли, але очі — такі ж чисті й добрі, по-дитячому світлі. Вона притиснула до грудей його гарячу кучеряву голову і довго плакала, цілуючи і пестячи сина.

До них наближався Давид Гороховський. Сів віддаля. Не заважав матері вилити сльозами своє горе. Потім підійшов, розгублено покліпав очима, кашлянув.

— Ох, і налякав же нас Ваня, — промовив глухо. — Розумієте, думали не витримає. Тоді всім нам — кінець. А тут ще дзвонять з іванківської поліції. Добре, що в конторі нікого не було. Ну, я поручився за нього, а сам кажу хлопцям: «Будьте напоготові. Тільки що — з боєм до лісу». Але він молодець, перехитрив німців.

Мати усміхнулася крізь сльози, а Ваня соромливо сховав свою голову у неї на колінах.

— Вам зараз же треба йти. Уже вечоріє, скоро ми почнемо лісове життя.

Поки мати з сином зібрались, стемніло. Ледве пройшли вони кілометрів зо два, як за спиною пролунав оглушливий вибух, почувлися постріли. Це робітники фірми «Карле Берле» зірвали міст і, знищивши фашистську охорону, зі зброєю в руках подалися до лісу, на зустріч з партизанами.

М. ЖУРАВЕЛЬ, Б. БЛИЗНЕЦЬ

НА СУВОРИХ СТЕЖКАХ ПАРТИЗАНСЬКИХ

Спорожніла вже сумка у дядька-листонощі. Обходив усе село, але так і не знайшов, кому вручити той незвичайний конверт.

Школярі підказали: то їхньому товаришеві, якого прозивають «письменником».

І в конторі, і на фермі
Кого стріне, запита.
Це ж не просто — академік
У село прислав листа!

І дзвенить привітно школа,
Очі світяться ясні.
І хлоп'я смаглявочоле
Обзивається: — Мені.

Так пізніше, уже в студентські роки, Микола Негода розповість про ту подію, що назавжди залишилася для нього добрим і радісним спогадом.

Ще в третьому класі він надіслав Павлу Тичині зошит з першими своїми віршами. «Прошу вас: порадьте, допоможіть»,— писав з хвилюванням і надією.

Відповідь не забарилася. Павло Григорович озвався по-батьківськи теплим листом. Похвалив вірші. Надіслав підручники, поетичні збірники. Потім були ще й ще листи. Теплі і щирі, повні доброти і сердечності.

Згодом у республіканській піонерській газеті з'явився перший вірш Коли Негоди, а черкаська районна газета розповіла про хлопця в статті «Академік і учень».

Сонячне літо пливло над полями, над тихим замріяним Тясмином. Ще тиждень — і поїде Коля до Києва, на обласну олімпіаду. Може, і Павла Григоровича там зустріне? Хотілося б не тільки на олімпіаді, а й йому, вчителеві дорогому, прочитати невеличку поему «Син» — про сусідського Максима, який хоробро бився в бою з білофіннами і помер у госпіталі од важких ран. Коли читав її в клубі односельчанам, не в одного на очах виступили болючі сльози. Похвалився б і тим, що поему збираються надрукувати в районній газеті.

Саме неділя. Товариші зійшлися. І однолітки, і старші. Вся хата, що над самісіньким Тясмином, наче аж звеселилася од їхнього гомону. А за вікнами — як в Тичини: «день біжить, дзвенить, сміється, перекується».

Раптом рвучко відчинилися двері. На порозі — дівчина сусідська. Стривожена вся.

— Хлопці, війна!..

Звістка боляче вдарила кожному в серце. Як же тепер?

Згасла дитяча радість, розвихрилась у гіркоті тривоги.

Війна, лиха і жорстока, чорною потворою підповзала все ближче й ближче. Уже в Придніпров'ї, біля Тясмина, лютують бої. Фашистські танки толочать перестиглі жита. Палахотять пожежі довкола. Снаряди гнівно шматують землю, і вона вже ніби аж стогне від кривди й огуди, благає рятунку. Ось бій уже біля рідного села.

Надвечір стрілянина вщухла. Коля Негода вибрався з льоху, аби розвідати, що там і як. Коли гульк — неподалік червоноармієць. Знесилений лежить, блідий. Поруч — гвинтівка і патронташ.

Помчав до хати.

— Мамо, там боєць.

Підняли вдвох солдата, рани перев'язали. Мати в сусідів якусь одежину роздобула, бо куди ж йому тепер отак, у військовому?

То був Віктор Седих, сибіряк. З місяць, мабуть, переховувався на горищі, поки не видужав.

Якось піднявся серед ночі.

— Велике вам спасибі, мамо, і тобі, козаче! Пора вже мені. Піду.

— Куди?

— Світ широкий.— Потім до Колі: — А та штука не заіржавіла? — натякнув на гвинтівку.— Час такий, що не годиться їй без діла лежати.

Попрощався. Пішов.

Коля все шастає в бору сосновому, де ще недавно бій клетотів. Знайде гвинтівку — у схованку. Обойму патронів — теж туди. Потім з товаришами в поле майне, бо домовилися ж: де тільки можна — шкодити клятим фашистам. Натикають залізного пруття в житі, і вже, дивись, то одна, то друга жнивварка зламається. Або на току непомітно засунуть гайку в сніп, і молотарка нею наче вдавиться.

Та заодно хотілося хлопцям узятися за щось велике, щось таке вчинити, щоб аж земля здригнулася під ногами в чужинців.

До села потайки навідався секретар райкому партії Пальоха. Пішли до нього за порадою.

— Чимало, бачу, у вас духу молодецького і ненависті до ворога, — сказав Сергій Наумович. — Тільки ж послухайте: самі нічого не робить, бо фашистам шкоди мало завдасте, а собі шию можна звернути. Боротися треба гуртом, організовано. Що робити і як — скажемо.

Для Колі Негоди завдання знайшлося відразу. Вислухав уважно партійного секретаря, запам'ятав названу адресу, пароль і вирушив до Черкас. Полям. Навпростець. Тією ж дорогою, на якій колись обірвалося батькове життя від підступної куркульської кулі.

Опівдні вже був у місті. Розшукав потрібний будинок. Господар саме щось майстрував у дворі.

— Здрастуйте, дядьку!

— Будь здоровий, хлопче! — і знову вправно орудує рубанком.

Коля підступив ближче.

— Чому ж ви в мене нічого не питаєте?

— Отакої! Що ж я тебе питатиму?

— Ну — від кого я.

— То від кого ж?

— Від «дядька Жені».

— Невже? — у господаря від несподіванки і рубанок випав з рук. — А я вже, правду кажучи, і надію втратив. Думав: лихо десь підстерегло, бо минають дні, а від нього ні слуху ні духу. Значить, буде діло...

Пішов до хати. Роздобув зі схованки чималий пакунок.

— Тут усе аж по вчорашнє число. Так «дядькові Жені» й скажи.

То були зведення Радянського Інформбюро, підслухані з радіоприймача і записані майже дослівно. То був голос правди, голос рідної Москви.

У Бузукові і навколишніх селах відразу з'явилися листівки підпільників, які щент розвіювали фашистські брехні, розповідали про становище на фронтах, вселяли людям віру в перемогу, кликали до борні з ненависним ворогом. І кожного тижня Коля Негода приносив свіжі вісті з Черкас.

Влітку 1943 року прийшов зв'язківець. Передав наказ Пальохи: всім підпільникам приєднатися до партизанського загону.

Стали збиратися в ліс, а тут — облава: гітлерівці та запроданці поліцаї виловлювали молодь, щоб загнати у фашистське рабство. Кинулися хлопці до Тясмина. На човни — і в плавні. Гітлерівці навздогін почали стріляти з пістолетів, відкрили кулеметний вогонь.

Жінки стали благати:

— Не стріляйте. То ж діти. Кіндер...

— Кіндер? А потшему он тікайт? Найн, то есть партизанен.

Вздвож берега фашисти виставили засади: ні пройти, ні пропвзти.

Вночі хлопцям таки вдалося знайти безпечніше місце. Висадили партизанського зв'язківця, а самі — на протилежний берег. Вирішили податися в Сунківський ліс. Було в них кілька гвинтівок, що давно їх приховали в болоті, на острівці. Тільки мало тієї зброї, не вистачить на всіх.

У Малому Бузукові, відразу за Тясмином, ровесників своїх зустріли. Порадилися і зненацька напали на поліцаїв, коли ті, рятуючи

свою шкуру, на ніч заховалися у вівчарнику від людей і заливали горлянки самогоном.

Операція пройшла блискавично — запроданці навіть не встигли отямитися.

Коли виходили з села, була вже у хлопців зброя і повна підвода всякого провіанту.

В лісі зустрів їх майор Видющенко. З трофейним автоматом за плечима. У довгій бурці. Став розповідати: місце тут не зовсім безпечне. Ліс невеликий, і поліцаї вже, здається, натрапили на їхній слід. Треба в Холодний Яр, в загін Дубового.

Двадцять юних месників, яким би ще за партою сидіти, пішли в ніч, в сувору невідомість. Поспішали до того самого Холодного Яру, де колись гайдамаки святили ножі, щоб розквитатися з поневолювачами. А тепер тут ніби збувається пророча дума Тараса Шевченка — «І повіє вогонь новий з Холодного Яру».

Не раз ці слова повторював Коля Негода і не знав тоді, що колись візьме їх епіграфом до роману про грізну партизанську боротьбу, а саму книгу так і назве «Холодний Яр».

У лісі зібрався чималий загін. То були звичайні трудівники, котрі любили пісню солов'я і гомін заводських верстатів, високе блакитне небо і веселу дітвору. Вони вміли творити добро і радість. Та коли рідну землю став плюндрувати кований чобіт чужинця, брали зброю і йшли в народні месники. І тоді із уст в уста, із серця в серце переходила священна партизанська клятва: кров за кров і смерть за смерть! І переливали люди болі свої, свій гнів у жорстоку помсту над ворогом.

З тими незламними і хоробрими людьми Коля Негода не раз ходив у розвідку, вирушав у засади. Його зброєю був не тільки карабін, а й вірші, які вмщували в партизанських листівках.

Холодноярські партизани своїми діями наводили жах на фашистів та їхніх прислужників, і ті намагалися обминати ліс десятою дорогою. І села там навколишні були партизанськими. В Куликівці, наприклад, відновилася Радянська влада, і Жовтнєве свято там стрічали мітингом і демонстрацією.

Були сміливі диверсії. Були важкі бої. Відважно билися з ворогом партизани. І не один поліг смертю хоробрих. Серед них і Колин близький товариш — піонер Вася Хільченко. Все те різким болем навіки вкарбувалося в серце.

А потім і той останній бій в січні 1944-го. Фашисти, утримуючи понад Тясмином оборону проти радянських частин, з усіх сил намагалися знищити партизанів. Одинадцять ворожих атак протягом доби

відбили народні месники. Потім, як вибух вулкана, прокотилося могутнє і грізне:

— Ур-ра-а!

Партизани кинулися на прорив фронту, а за ними — тисяч з тридцять жінок, дітей, стариків, які прийшли в ліс під партизанський захист. Фашистам здалося, що їх оточили регулярні війська, і вони кинулися врозтіч.

Коля Негода в цей час був у засаді. Йому наказали пильно стежити за дорогою, і як тільки з'являться фашистські танки, негайно підкласти міни. Тясмин він перейшов майже останнім.

В той день йому якраз виповнилося шістнадцять років, а прийшов він у партизанський загін піонером.

Зараз Микола Тодосович Негода живе і працює в Черкасах. Він письменник. Комуніст. Має урядові нагороди.

Коли почуєте пісню «Степом, степом», могутню і хвилюючу, згадайте: то його пісня, колишнього народного месника, дитинство якого минуло на суворих партизанських стежках.

М. ВРЕМЕНКО

ХЛОПЧИК З ЛЕГЕНДИ

З перших днів війни Софія Степанівна лишилася вдвох із сином у своєму будиночку на далекій київській околиці. Це був майже столітній будинок, у ньому жив ще дід Казика — столяр першої руки, старий більшовик Степан Михайлович Прокудов. Навколо великий сад, за яким одразу ж починаються глибокі яри. Від подвір'я у три боки розбігаються горбисті вулички.

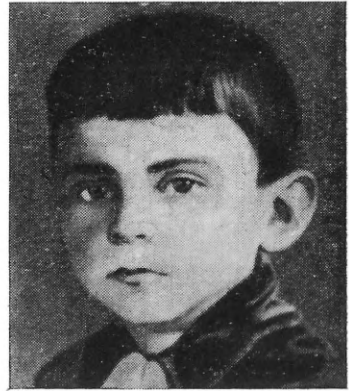
Мабуть, таке розташування будиночка і привело сюди в серпні 1941 року гостя. Казик з інтересом спостерігав невисокого чоловіка з вольовим обличчям, який попросив матір здати йому кімнату.

— Яка кімната, коли іде війна? Та й хто вас зараз пропише?

Незнайомець прочитав в очах Софії Степанівни німий докір: усі чоловіки — на фронт, а він у глуш забирається. Але удав, що нічого не зрозумів. Тільки промовив:

— Прописку беру на себе, не турбуйтеся.

Казика одразу сподобався квартирант. Він багато знав, умів розповідати цікаві історії, майструвати. Шкода тільки, бачити його вдавалося не завжди — іноді дядько Дмитро зникав на кілька днів. Коли в Київ увійшли фашисти, квартирант посуворішав, на вилицюватому обличчі запали щоки. Інколи в сутінках він приносив якісь пакунки і ховав їх у яру за садом.

— Що це у вас? — запитала якось Софія Степанівна, хоч і сама вже здогадувалась.

— Зброя, — не приховуючи, відповів постоялець.

Того вечора квартирант довго розмовляв з Прокудовою, розповідав про своє життя, про ту велику справу, заради якої лишився в тилу ворога. Софія Степанівна висловила бажання допомагати йому в боротьбі з окупантами.

Так вона стала хазяйкою конспіративної квартири. Разом з Казиком почала допомагати Дмитру Івановичу Соболеву. В минулому балтійській моряк, член партії з 1918 року, чекіст Соболев у роки фашистської окупації Києва був правою рукою, надійним бойовим другом керівника розвідувально-диверсійної групи Івана Кудрі. Поступово в будиночку з'явилися рація, друкарський шрифт, гранати, пістолети, листівки. Їх старанно ховали у печері в яру, в погребі.

Казик допомагав Соболеву зробити тайник для зброї в печі. Вони вийняли кілька кахельних плиток над духовкою, поклали в отвір зброю і потім акуратно поставили плитки на місце. Листівки дотепно маскували в абажурі.

Уважно придивляючись до Казика, Дмитро Іванович усе більше переконався в тому, що з нього може вийти хороший розвідник. У хлопчика для цього є всі дані — кмітливість, обережність, сміливість. І Соболев почав давати йому перші самостійні доручення.

Усе частіше на київських вулицях можна було побачити хлопчика з корзиною в руці. То він іде на Володимирський базар продавати яблука та груші з власного саду, то несе додому від знайомих картоплю. Бувало, гляне йому услід якась жінка і скаже схвально:

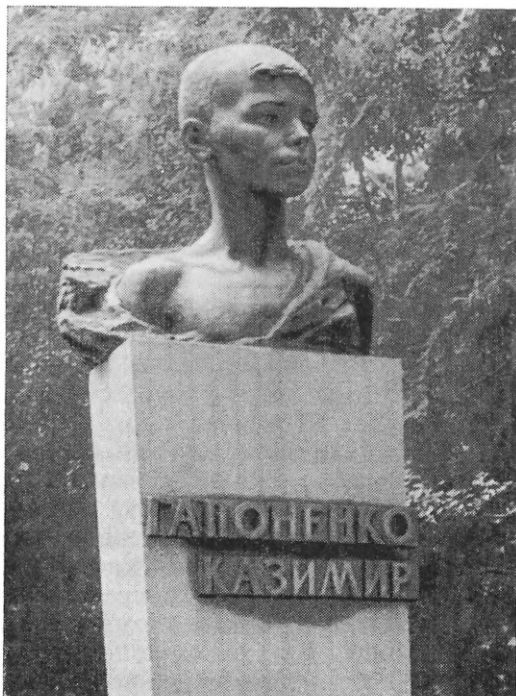
— Оце справжній помічник у матері.

Бо хіба могли здогадатися перехожі, що під яблуками лежать листівки, а під картоплею — гранати?

Згодом Казик почав вирушати і в більш віддалені рейси. Одного разу треба було доставити пачку листівок в одне з приміських сіл, щоб і там люди узнали правду про нашу армію, сповнилися вірою в перемогу. З радістю зустрів хлопчик це складне завдання. Одягнений для такої нагоди по-селянському, він ні в кого не викликав підозри. У дорозі його навіть підвозили.

Соболев довіряв юному розвідникові важливі зв'язки, паролі. Казик міцно зберігав їх у пам'яті, навчився безпомилково пізнавати за зовнішніми описами потрібних людей і місця, передавав учасникам підпілля записки чи усні вказівки. Він став зв'язковим Соболева.

Хлопчику вже доводилося бачити і Кудрю, відомого під іменем Максима, і його соратників Антона Печенева, Жоржа Дудкіна, які бували у них дома на Павлівській вулиці (нині Бурмистенка), 34. Він чув про відвагу комуніста Кудрі. Тому неважко зрозуміти почуття

Пам'ятник Казика Гапоненку на території школи, в якій вчився мужній піонер

хлопчика, коли Дмитро Іванович доручив йому піти на зв'язок з самим Максимом.

Мабуть, половину ночі не спав Казик, до подробиць обдумуючи свій маршрут. А вранці в умовленому місці на Совській, точно в зазначений час, передав Кудрі два пістолети і гроші. І хоча за вимогами конспірації зустріч досвідченого і юного розвідників мала бути якнайкоротшою, зовні випадковою, Максим на якусь хвилину затримався. М'яко погладив по голівці Казика, ніжно подивився йому в очі і міцно, по-чоловічому потиснув руку. Хтозна, може, згадав своїх синів, що були далеко, і, внутрішньо схилиючись перед мужністю цього хлопчика, побажав йому в думках дожити до щасливого дня визволення.

Але до перемоги Казик Гапоненко не дожив. Останні дні хлопчика — мов найвищий акорд його життя-пісні, акорд, в якому сконцентрувалася вся духовна краса і міць юного патріота.

Знайшовся зрадник, на прізвисько Гнилюк. Холодного вечора 19 листопада 1942 року привів він у будиночок над яром гестапівців і поліцаїв. Вони били пістолетом Софію Степанівну, допитуючись, де Соболев. Прокудова мовчала.

— Соболев на квартирі у Антона Печенева, в Комісіатському провулку,— висловив припущення Гнилюк. Він щось неголосно сказав гестапівцям, показуючи жестом на Казика. Потім з вимучено-лагідною посмішкою звернувся до хлопчика: «Поїдеш з нами і постукаєш, як треба, щоб відчинили. Адже ти знаєш, як треба. Зробиш так — і тобі, і матері буде нагорода».

Казик справді знав умовний сигнал: три короткі удари. Але ні, нізащо він не буде зрадником! І коли в темряві приїхали до знайомої хвіртки Печенева, він, не роздумуючи, почав з усієї сили бити по ній ногами, немов вкладаючи в ці удари всю свою ненависть до ворога.

Його відкинули вбік. Але Антон Печенев і Жорж Дудкін уже вибігли з квартири і, застреливши наповал гестапівського офіцера, зникли. На півгодини раніше пішов і Соболев. Розлючені фашисти тут же, на подвір'ї, вбили батьків Печенева, а Казика і матір повезли в гестапо. Хлопчика помістили в камеру № 39, Софію Степанівну — в камеру № 44. Над ними по-звірячому знущалися на допитах. До скроні юного розвідника підносили дуло револьвера, а матір методично шмагали нагайкою:

— Скажи, де підпільники, бо вб'ємо твоє щеня.

Материнське серце стискалося від болю, але жінка мовчала. Мовчав Казимир. Прямо і немовби ледь-ледь здивовано дивився на катів, і жодне слово не злітало з його уст. Він не назвав ні підпільних явок, ні зв'язків.

Одного ранку мати вирішила передати в камеру знесиленому синові трохи продуктів, які зібрали подружки по нещастю. Гестапівець, до якого вона звернулася з проською, зло розсміявся їй в обличчя:

— Вже твій малий пішов туди, нах хаузе — ха-ха-ха...

За кілька днів Софію Степанівну перевели в Сирецький табір, знову «з пристрастю» допитували, перед приходом радянських військ Прокудову разом з іншими в'язнями відправили до Німеччини. Але під Шепетівкою на ходу поїзда вона втекла з вагона, зірвавши з підлоги дошки. Повернулася в Київ. На місці своєї хати побачила згарище: фашисти спалили її, так і не знайшовши закопану під деревом рацию. Прокудовій дали нову квартиру, і вона почала працювати на кондитерській фабриці імені Карла Маркса.

Піонер Казимир Гапоненко загинув. Але думаєш про нього не лише з сумтком, а й з гордістю. Один з наймолодших героїв війни, ще зовсім хлопчик, він проявив стійкість і силу духу справжнього бійця. Указом Президії Верховної Ради СРСР про нагородження орденами і медалями членів підпільної розвідувальної організації м. Києва Казик Гапоненко посмертно нагороджений медаллю «За бойові заслуги».

У нашій великій історичній перемозі над фашизмом, викуваній волею мільйонів, є внесок і одинадцятирічного хлопчика з Київської школи № 110, який лише встиг закінчити третій клас. В будень і свято хай лишиться він з нами — кароокий, поривчастий, щедрий серцем Казик Гапоненко.

Л. ДАВН

ЦЕ БУЛО В ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКУ

Це було дев'ятого травня. День перемоги над фашистською Німеччиною.

Стояв ясний весняний день.

Я повертався разом з учнями восьмого класу із міського кладовища, де були поховані учасники Великої Вітчизняної війни. Ми йшли вузькою доріжкою цвинтаря і розглядали написи на табличках. І коли вже проминали останні могилки, помітили двох стариків: жінку й чоловіка, які сиділи біля невеличкого пагорбка. На ньому стояв металевий постамент із зірочкою зверху, а на могилці лежали квіти.

Я підійшов до стариків і запитав, чому вони тут сидять. Жінка підвела голову, обвела нас очима і відповіла:

— Ми з сусідом прийшли провідати своїх синочків — піонерів. Вона швидко окинула поглядом учнів, ніби хотіла відшукати на комусь з них схожі риси з тими, про кого говорила.

— Пробачте мені. Не ради цікавості, а ось для них я прохав би вас розповісти про своїх дітей, про їх життя...

— Важко про це згадувати. Та вже якось розповім,— відповіла жінка.

Мої учні тихо розсілися побіля стариків.

— Це було на початку Великої Вітчизняної війни у нашому місті...

Нещодавно закінчився навчальний рік у школах. Почалися літні канікули. Наступало невблаганно літо. Воно кликало дітей на Дніпро, у ліс, на рибалку, в піонерські табори. Щодня можна було побачити на пристані, автобусній станції чи залізниці, як матері і бабусі проводжали дівчаток і хлопчиків на літній відпочинок.

Але через кілька днів почалася війна.

Населення евакуювалось. Демонтувалися заводи, вивозилось на схід устаткування. Навіть дівчата, особливо хлопчаки-підлітки, допомагали захисникам рідного міста. Перев'язували поранених, підносили боєприпаси, носили воду для кулеметів, набої, їжу для бійців. Однак після довгих і запеклих боїв місто захопив ворог.

У місті жило двоє друзів — Толя Куц і Володя Дундук. Вони були не лише сусідами по партії, а й дружили після школи, гарно вчилися. Коли німці захопили місто, хлопчики засумували, але піонерських галстуків не зняли, а, як і раніше, носили їх. Тільки сховали під комірцями сорочок. Однак всюди нишпорили, до всього прислухались, стежили за німецькими солдатами.

Одного дня, зранку, юні друзі подалися на головну вулицю міста. Непомітно підійшли до вітрини, що збереглася, і раптом побачили наказ німецького командування. Наказ було надруковано російською і українською мовами.

— Бачиш, Володю, про що фашисти пишуть?

— А про що, Толю?

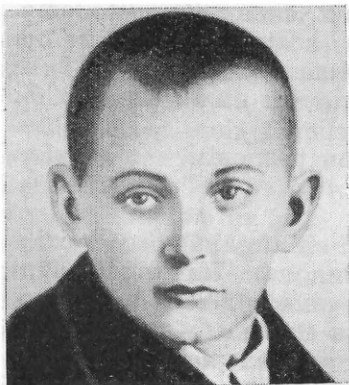
— Видавати німцям радянських військових і... партизанів.

Хлопчаки переглянулися. Вони про щось одночасно подумали. Володя припав очима до вітрини, читаючи інший наказ.

— А в цьому пишуть, щоб здавали зброю...

— Найшли дурнів,— промовив ніби про себе Толя. Вийняв з кишені руку і показав стиснутий кулак.— Ось їм.

Піонери по-змовницьки перезирнулися, щось шепнули один одному, і коли побачили, що поблизу нікого немає, враз зірвали обидва накази і сховали за пазуху. Посвистіли трохи і, не поспішаючи, пішли до крамниці.

Толя Куц

Володя Дундук

Навпроти будинку, де жили хлопчакки, розкинувся пустир. Він був відгороджений дощатим парканом. За парканом знаходився великий мурований склеп, на якому виднівся напис рудою фарбою: «Обережно з вогнем. Бензосховище». Біля хвіртки на лавці сидів сторож і охороняв склеп.

За парканом стояли німецькі вантажні машини. А шофери, червонопикі, вгдовані, мов кабани, реготали та спокійно наливали радянській бензин. Бензин, який не встигли ні вивезти, ні знищити.

І от фашисти тут господарювали, як біля власного добра. Нарешті мовчанку порушив першим Толя.

— Скільки бензину і увесь залишився. А німці користуються. Був наш, радянський...

— Був,— сердито буркнув Володя.— А тепер фашистський.

— Нашим бензином возитимуть на фронт зброю, продукти, а мольдь гнатимуть в Німеччину на роботу? — гнівно і запитально промовив Толя.

На них скося і недовірливо глянув сторож. Замахав палицею, приклав до вуст свисток, мовляв, тут не можна сидіти, ідіть геть.

...Хлопчакки давно щось задумали. Їх непокоїло бензосховище. Воно їм мулило очі, гризло їхнє сумління. А слова листівок, скинутих з літака, кликали їх до дії. «Знищуйте ворога, знищуйте військове спорядження, підпалюйте усяке добро, щоб не дісталосся фашистам...»

Був ясний, жаркий, але вітряний день.

Раптом над містом низько пролетіли бомбардувальники. Знялася метушня. Жінки і діти кинулися до сховища.

— Толю! — гукала мати, тримаючи доньку за руки, і бігла до сховища.

— Володю! Де ти? Біжи й ховайся! — кричали батьки хлопця.

— За-раз!...— відповіли обидва і побігли до склепу з бензином. Толя і Володя визирнули з-за дощатого паркана на подвір'я, оглянулися навколо — нікого. Тільки гули вгорі літаки.

— Нікого немає на подвір'ї. Усі у бомбосховищі. Сторож теж сховався,— сказав Володя.— Ходімо...

Хлопчаки глянули один на одного, кивнули, на знак згоди, головами на бензосховище. Толя вихопив з кишені сірники і збіг східцями до склепу.

— Не поспішай, Толю! Там, всередині...— багатозначно гукнув товаришеві Володя, вийняв з кишені паклю та вату і сам теж спустився вниз.

На подвір'ї — ні живої душі. Навіть собаки й голуби поховалися, немов перед великою грозовою бурею.

...Раптом із склепу, де зберігалось пальне, вихопився великим клубком дим, а слідом за ним червоним язиком шугонув здоровенний сніп полум'я. За ним другий, третій... Здавалося, що в склепі сидів казковий змій і ригав раз по раз страшним вогнем, намагаючись все спопелити на своєму шляху. Двері розчинилися з грюкотом і вдарилися об стіни.

На подвір'ї, як і раніше, було порожньо, тихо...

Але ось із бензосховища, охоплені полум'ям, виповзли Толя і Володя. На них усе горіло. Обидва намагалися піднятися, щоб бігти, підтримували один одного. Розчепіривши руки, рухались навпомацки із закритими очима.

Пожежа охопила весь склеп з пальним.

...З бомбосховища вибіг сторож. Глянув на вогонь і закричав не своїм голосом: «Пожежа-а! Горить бензосховище-е!»

За сторожем повибігали люди. Кричали, метушилися. За людьми вибігли і батьки Толі та Володі. На хлопчиків хтось кинув ковдру, що висіла на мотузку, поливали їх водою, обсипали піском...

Десь несамовито завилала сирена.

— Німці!.. Фашисти!..— заволали люди.

Жінки, обмотавши хлопчиків простирадлами та ковдрами, швидко зникли з двору.

Незабаром в німецькій комендатурі допитували матір Толі і батька Володі. З них довго знущалися, намагаючись довідатись, хто намовив хлопчиків знищити склеп з бензином. Але як не знущалися з рідних юних друзів, так нічого й не взнали.

Толю і Володю, потай від гітлерівців, віднесли в третю лікарню. Замотані в простирадла, на білому фоні вони видавалися обгорілими чорними пеньками. Тільки очі говорили, що в них ще жевріло життя...

У коридорі, гучно, кованими чобітьми, відмірював кроки озброєний есесівець. Інколи він зупинявся коло дверей палати і, відкривши трохи двері, зазирає до неї. А там, біля ліжок Толі і Володі, сиділа мати Толі. Жінка скорботними очима дивилась то на одного, то на другого і скрушно хитала головою. З чашечки підносила то Толі, то Володі молоко, але ті помахом голови відповідали: «Не хочу!»...

Ось в коридор зайшов чоловік. В руках тримав невеличкий вузлик, звідкілья виглядало дві пляшки з молоком. Чоловік кашлянув. Есесівець, помітивши його, крикнув:

— Век, век! Дорт іст! — і помахом голови показав на палату.

Чоловік (це був батько Володі) протягнув до вартового вузлик з передачею. Есесівець звів на нього дуло автомата і загорлав:

— Партизан! Век! Шнель! — і клацнув затвором.

Батько Володі пішов...

— Толю, синочок, — промовила, стримуючи сльози, мати і схилилась над ліжком хворого, гладячи рукою забинтовану голову хлопчика. — Що ти наробив? Хто тебе напутив з Володею до цього?

Із щілин очей блиснули зіниці, ворухнулись у Толі губи.

— Ма-мо... ніх-то нас не підмовляв. Ми са-мі... З Во-ло-дею. Ми ж піо-не-ри... Пок-ля-ли-ся...

Хлопчик підвів трохи голову і на шиї стало помітно необгоріле тіло. Воно було пов'язане тоді піонерським галстуком. (Адже їх хлопчики ніколи не знімали з себе. Носили під сорочкою на шиї).

— А все ж... ми підпалили склеп з бен-зи-ном, — ледве ворущачи губами, промовив Володя. — Нім-цям ні-чо-го не діс-та-лось...

Багато днів боровся лікар за здоров'я Толі і Володі, але врятувати життя піонерів-патріотів не вдалося. Вони обидва померли.

Так і не діждалися фашистські загарбники, доки видужають піонери, щоб допитати їх.

Толя і Володя жили мало, але були справжніми піонерами. Гаряче любили свою Батьківщину. І для її визволення від гітлерівців віддали своє життя.

Т. СИНЬКО

МУЖНІЙ ПОНЕР

Уночі у вікно обережно постукали. Михайло Гнатович відкрив двері. До хати ввійшло п'ять чоловік. Трьох він добре знав, а двоє були невідомі.

— Ми з загону імені Боженка. Треба навпростець, через ліс, провести нашу групу до залізничного полотна Коростень — Білокорівичі.

І якнайшвидше... йтиме важливий фашистський состав, ми його не повинні пропустити,— сказав один з тих, хто зайшли.

— Кого б послати? — уголос розмірковував Михайло Гнатович.— Сам би пішов, але ледве ходжу.

— Через п'ять хвилин треба вирушати. А то спізнимось. Може, з своєї сім'ї кого-небудь пошлеш? Постарайся вже, Михайле Гнатовичу.

— Може, Кольку? Зараз я його розбуджу.— Коля швидко одягся і вийшов до партизанів.

За селом група зразу ж зникла в гущавині лісу. Коля впевнено йшов уперед. Біля призначеного місця хлопчик зупинився і рукою показав на вузьку просіку.

— Ось тут.

— Добре. Молодець. Спасибі тобі, товаришу піонер! А тепер — бігом додому.

Партизани пішли. Коля присів на пеньок, почав прислухатися. Мабуть, ось-ось буде вибух. Йому раптом так захотілось бачити його своїми очима. Чому він не попросився на завдання? Хіба вони, такі добрі, сміливі, відмовили б?

А час ішов. Почало світати. Хлопчик неохоче рушив додому.

Не встиг він пройти й кількох кроків, як пролунав оглушливий вибух. Потім другий... Почулись постріли з гвинтівок, а потім автоматні й кулеметні черги. Коля зрозумів, що район лісу, в якому він був, оточують фашисти. Юний провідник вирішив сховатися в канаву. Але було вже пізно.

Його схопили й привели в село Діброву. Тут разом з іншими заарештованими його посадили в закриту машину і відправили в селище Лугіни, в німецьку комендатуру.

Коли хлопчика привели на допит до офіцера, у нього вже була розсічена губа, а на щоці, біля самого вуха, сочилася кров. Офіцер лицемірно посміхнувся до Колі і почав кричати на конвойного.

— Хто бив? Я суворо покараю того, хто тебе так побив. Як себе почуваш, мій хлопчику? Боляче? Нічого, до весілля все загоїться. Може, їсти хочеш? Батько, мати в тебе є? Ну, чого ж ти не відповідаєш? Кажи, не соромся.

Коля мовчав, облизуючи пересохлі губи. Перед ним стояв графин з водою, але хлопчик намагався на нього не дивитись. Офіцер гіймав погляд Колі і простягнув йому склянку води.

— Я не хочу.

— А може, випив би, легше буде. Як же ти все-таки опинився в лісі? — ніби між іншим спитав офіцер.

Він, звичайно, був повністю поінформований, за яких обставин схопили Колю.

— Ну, так чого ж ти мовчиш? Ти ж не просто був у лісі, та ще перед ранком, що-небудь та робив же?

Коля мовчав.

— Нам усе відомо. Найкраще, якщо ти вкажеш, де партизани. Розкажеш усе — озолотимо тебе. Преси тоді все, що хочеш.

— Не знаю я нічого.

— Не знаєш? Ти даремно впираєшся. Ти ж ще хлопчик, і все життя в тебе попереду. Невже тобі хочеться попасти на шибеницю? Га?

— Нічого я не знаю.

— Ну що ж, тоді розмовлятимемо інакше,— сказав із злістю офіцер.

...Коли заламували назад руки, між пальцями закладали і підпальювали папір. Коли він корчився від нестерпного болю, кати вимагали:

— Скажи, де партизани.

— Признайся, що ти робив у лісі.

...Три доби катували відважного піонера і його односельчан. Нічого не добившись, фашисти оголосили смертний вирок. Тяжкими були години чекання смерті. Але хлопчик тримався стійко.

Від смерті юного патріота й інших заарештованих врятували радянські люди, які працювали підпільно в тилу ворога.

Мужній піонер, коли видужав і залікував рани, ще активніше почав допомагати партизанам у боротьбі проти фашистських загарбників.

Ви спитаєте, діти, де зараз Коля. Він живий і здоровий. Микола Михайлович — комуніст, працює в сільгоспартілі «Перемога», що об'єднує колгоспні села Солов'ї і Діброву. Це в Житомирській області Лугинського району.

Г. ШМАКОВ

СИН ПАРТИЗАНА — САМ ПАРТИЗАН

Коли почалася війна, Жені не було і дванадцяти. До села Кодри на Київщині, де він народився і виріс, підходили фашисти. Батько, який воював ще в громадянську, міцно взяв сина за плечі і сказав:

— Я іду в ліс, сину. Ти залишишся тут, не сперечайся. Нас поки що мало. Але буде значно більше, і ти допоможеш у цьому. Будеш приводити до нас вірних людей. Куди, скажу пізніше.

І вперше Женя збагнув, що насувається щось страшне.

Не просто було малому хлопчику виводити людей з села, зайнятого окупантами, у партизанський ліс. Але він це робив. Переважно вночі.

Якось забігла до Єфимовичів сусідка і попередила, що один негідник похвалювався, ніби викрив партизанського зв'язкового. Мати Жені — Євфросинія Сильвестрівна — подумала, чи не про її сина йшла мова, й вирішила тікати з села.

Загін батька на той час був вже далеко. Довго блукали в лісах син і мати, поки не потрапили до Сидора Артемовича Ковпака. Женя став розвідником і зв'язковим, а Євфросинія Сильвестрівна — куховаркою, пралею, перев'язувала поранених. Через деякий час був встановлений зв'язок із партизанським з'єднанням О. М. Сабурова, і Іполит Йосипович, батько Жені, перейшов до загону С. А. Ковпака. Уся сім'я стала воювати разом. Так втрьох пройшли усіма партизанськими стежками.

Женя не раз ходив у розвідку. Маленький, худорлявий, він нікому не впадав в очі, і перше-ліпше дерево або кущ легко ховали хлопчика.

Якось йому і ще одному розвідникові (на жаль, прізвище його досі невідомо) доручили розвідати міст через річку Тетерів. Женя все помітив: і як часто змінюють охорону, і скільки часу потрібно вартовим, щоб обійти міст, і розташування військ. Ще й два «язики» розвідники привели з собою в загін.

26 березня 1943 року Український штаб партизанського руху надіслав у Москву таке повідомлення: «В ніч на 14 березня 1943 року сумісними діями Путивльського, Глухівського та Кролевецького партизанських загонів підірвано міст довжиною в 225 метрів через річку Тетерів на дільниці залізниці Київ—Коростень. Міст мав 4 сталевих прольоти довжиною по 55 метрів на залізобетонних підпорах. На відбудову мосту ворогові знадобиться від 30 до 45 діб... Знищено 463 солдати й офіцери противника і захоплено трофеї: кулеметів — 14, автоматів — 4, гвинтівок — 97, пістолетів — 12, гранат — 21, мін — 37...»

За скупими рядками зведення — нічна розвідка двох людей, один з яких — тринадцятирічний хлопчик Женя Єфимович, — і жорстокий бій.

У ту саму ніч партизани звільнили Кодру, розгромивши 63-й німецький полк і загін поліцаїв-карателів. Не пізнав Женя свого села. Все геть чисто спалено, людей нема — дорослих вивезли у Німеччину, дітей повбивали... Страшно було дивитись на пустку, де ще не так давно стояло веселе село, де він виріс, ходив до школи, пас корів, гуляв з товаришами. Ще довго Женя жив у лісі серед партизанів, як і дорослі, голодував, мерзнув, ходив у розвідку, перебігав від одного партизанського поста до іншого, передаючи накази командування...

Юний піонер-розвідник був хоробрим хлопчиком. Про це свідчить і такий епізод. Перед тим як звільнити село Хомовку, група розвідників, серед яких був і Женя, вирушила до села. І раптом натрапили на засаду. Покидали коней і зав'язали бій. Коні помчали в село. Жені доручили вибратись з зони бою, бігти в ліс і повідомити про невдачу. Під градом куль хлопчик поповз до лісу. Виконав завдання і повернувся до своїх товаришів.

Після з'єднання партизанського загону з частинами Радянської Армії Єфимовичі повернулись у визволену Кодру. В п'ятий клас Женя прийшов наприкінці третьої чверті. За два з половиною місяці пройшов річну програму. У свідоцтві про закінчення семи класів школи робітничої молоді у нього майже не було трійок.

Не всидів бувалий партизан на місці. Взяв він свої партизанські медалі, документи і поїхав у військово училище, яке закінчив з відзнакою. Потім служив на Чорноморському флоті, працював начальником цеху одного з київських заводів.

Л. БІДЕНКО

В ПОЛОНІ У ФАШИСТІВ

(Розповідь колишнього учня 3 класу Мишка Дідкова, записана в 1942 році)

Першого листопада наше село Хомутово Орловської області захопили німці. Ніколи не забуду один холодний грудневий день. До нас у хату зайшло двоє солдатів і офіцер. Мама, як відчинила їм, так і зосталася біля дверей, а бабуся сиділа на лавці.

— Матка, за нами! — сказав голосно один солдат.

Схопили маму за рукав, штовхнули бабусю прикладом і повели. Мама встигла тільки крикнути:

— Михайлику, прощай!

Повели їх і розстріляли. Більше я їх не бачив. Шукав, куди їх кинули, але не знайшов. Залишився я один.

Увечері заходить сусід, його матір німці теж розстріляли, і каже: — Ходімо, звідси, Мишко. Де фашист — там все одно життя не буде.

— Куди йти?

— До своїх будемо пробиватися.

Вночі крадькома пробралися до яру. Там зібралося вже чоловік тридцять наших односельчан. Дорослі порадилися і вирішили йти до партизанів.

Коли мене привели до командира партизанів, він запитав:

— Скільки тобі років?

Я відповів:

— Десять.

— Малувато,— задумався командир,— дуже мало. Сидів би ти дома, хлопчику.

Тоді я заплакав:

— Немає в мене хати, немає матері, немає бабусі,— їх фашисти стратили, татко на фронті, один я.

Тоді командир сказав:

— Гарзд. Будеш у нас розвідником.

Разом зі мною розвідниками були мої товариші Сергійко, Юрко і Борис.

5 січня командир зібрав нас усіх і каже:

— Наш загін дістав серйозне бойове завдання — висадити в повітря міст на станції Шаховській. Думаю — партизани не підведуть.

Завдання ми виконали. Той міст на станції підірвали. Це і був мій перший бойовий похід. Щоправда, спочатку страшно було. Але потім звук, куля летить — голови навіть не нахилиш. Став обстріляним солдатом.

У тому лісі, де база в нас була, проходило шосе, по якому їхали німці. Тут ми часто влаштовували засади, висліджували німецьких зв'язківців, відбивали обози з продовольством, ловили розвідників. В засаду йти — все одно що в бій — завжди закінчувалося сутичкою.

Якось в одному у таких боїв було поранено мого товариша Бориса. Його схопили німці і повели з собою. Ми знали, що фашисти катуватимуть його, і багато думали, як би його врятувати.

Наступного дня, після того як взяли Бориса, засада на шосе піймала зв'язкового. У нього знайшли документи, з яких дізналися, що німці чекають підкріплення.

Командир викликав нас — розвідників:

— Треба розвідати, які сили у фашистів у цьому селі, скільки в них зброї, де їхні укріплення. Якщо вони чекають нових сил, то — погані у них справи. А це нам на руку. Ми їм хіба ж таке підкріплення дамо! До речі, ти, Мишко, про Бориса довідайся.

Йти треба було в те село, куди німці повели товариша. Я зрадів.

Ніхто не помітив, як ми задвірками та городами дійшли до села і пробрались у пустий сарай. Сарай стояв якраз при дорозі, і нам усе було добре видно. Ми хотіли почекати, поки смеркне, а потім піти подивитись.

Сидимо тихо, навіть дрімати захотілося. Бачимо — по шосе підходить до села колона танків. За танками іде піхота. Багато німців.

— Один, два, три, — лічить Юрій танки.

Я і Сергійко стежимо за піхотою.

Раптом двері в сарай відчинилися, і ми побачили старосту і його сінка. Зброї у нас не було.

— А, партизани, — хрипло сказав староста. — Великих перебили, так дітки заметушилися...

Ми мовчимо — чого там розмовляти із зрадником, з фашистським наймитом!

Взяли вони нас і повели до штабу. Дорогою я тихенько кажу хлопцям:

— Хоч що б вони робили з нами — мовчати. Коли вдасться — втечемо.

У штабі за столом сидів офіцер. Біля дверей — двоє солдатів з гвинтівками охороняють вхід.

Зайшовши, староста почав розповідати про те, що ці хлопчики тутешні, батьки у них комуністи, матерів розстріляли, а самі вони втекли до партизанів. Звідти, мовляв, тепер і прийшли.

— Де партизани? — крізь зуби запитав нас рудий німець-офіцер. Ми мовчали.

— Де партизани? Хто скаже — буде жити.

Я подивився на товаришів — вони зблідли. Але радянські діти не будуть зрадниками.

Нас почали бити. Били солдатським крученим ременем із залізною пряжкою. Били по обличчю, по спині, по голові і грудях. Ми мовчали. Тоді солдати почали бити нас кулаками. Мене один ударив і вибив зуба, з рота потекла кров. Товаришів теж сильно били. Юра Смирнов навіть упав на підлогу.

— Тепер скажете, щенята? — запитував офіцер, мружачи очі.

Але ми мовчали.

Офіцер крикнув щось солдатіві, і той вийшов. Повернувся він не скоро. Ми за цей час трохи отямилися. Солдат приніс розпечене залізо. Мені першому приклали його до руки. Було дуже боляче, я застогнав, але потім згадав, чого вони вимагають від нас, і перестав стогнати. Я подивився на товаришів — вони плакали.

Я зрозумів — вони плачуть не тому, що бояться розпеченого заліза, а їм мене жаль. Їм теж поставили «мітку». На все життя у нас залишилися на руках червоні смуги, де ліг гарячий прут. Юра і Сергій ні слова не сказали.

Офіцер розлютився, кричить:

— Погань, руський хлопчиськи! Ви будете розмовляйт!

Нам загнали під нігті голки. Але ми вирішили краще померти, ніж виказати партизанів.

Довго мучив нас офіцер, потім наказав кинути у льох. Коли нас виводили, він крикнув:

— Ви скажете, де живуть партизани!

У льоху було темно і холодно. Ми почали оглядати його і побачили, що там хтось лежить.

— Хто тут?

— Мишко! Це ви, хлопці? — почувся слабкий голос.

— Борис!

Його теж по-звір'ячому катували.

— Все одно я їм, гадам, нічого не сказав, — говорив Борис. — Нехай вбивають, не викажу.

Вночі нас знову повели на допит. У кімнаті на столі блимала гасова лампа. У вікнах фанера. Офіцер знову почав допитувати.

— Якщо ви не покажете нам, де ховаються партизани, ми вас повісимо. Думайте.

Нам нічого було думати, ми вирішили і далі мовчати.

— Але перш ніж повісити, я накажу виколоти вам очі, відрізати язика і відрубати пальці на руках і ногах. Ну?

Ми не відповідали.

Раптом — вибух. Лампа впала під лавку. Зацокотів кулемет.

Вартові біля входу кинулись тікати і закричали:

— Партизани! Партизани!

— Наші!

Ми підбігли до розбитого вікна: офіцер лежав мертвий, його вбило гранатою, яка вибухнула, вдарившись об фанеру. Добре, що вона не залетіла в кімнату, а то б і нас повбивало.

На вулиці йшов бій. Ми вибрались з штабу і побігли до наших. Бориса ми ледве довели, він не міг ходити.

Через чотири дні прийшла наша Червона Армія.

Партизанський загін знову пішов у тил фашистів. Але мене не взяли. Командир мені сказав:

— Їдь, Мишко, вчитись.

Коли рани мої загоїлися, я поїхав учитися в Москву.

Записав А. КЛИМОВ

ПІОНЕР-ПАРТИЗАН ВІТЯ КОРОБКОВ

На східному березі Кримського півострова, на схилі невисоких гір біля самого моря, знаходиться чудове містечко — Феодосія. Особливо красиве воно влітку, коли море вабить до себе своєю чарівною красою.

У цю пору року у Феодосії повно дівчорі. Тут розмістилися десятки піонерських таборів. Сюди приїжджають діти із Сибіру і Далекого

Сходу, з Півночі і з Уралу — з усіх кінців країни. З жадібною цікавістю оглядають вони місто, його історичні пам'ятки.

Ось група школярів зупинилася біля невеличкого одноповерхового біленького будиночка. На білосніжній стіні його прикріплена меморіальна дошка з написом:

У цьому будинку в 1942—1943 роках
жив піонер-розвідник Феодосійського партизанського загону
ВІКТОР КОРОВКОВ,
розстріляний німецькими загарбниками
9 березня 1944 року

Піонери салютують і йдуть далі — вулицею ім. Віктора Коробкова...

А ось середня школа № 4 імені Віктора Коробкова. Хто ж такий Вітя Коробков? Чому він удостоєний такої пошани й слави?

Весною 1938 року Вітю Коробкова прийняли в піонери. Цей же рік ознаменувався для хлопчика ще однією радісною подією. За відмінні успіхи в навчанні його послали відпочивати в піонерський табір Артек.

Вітя любив малювати. В Артеку він не розлучався з альбомом: малював будиночок, в якому жив, пароплави на морі, прибережні скелі.

Із Артеку він привіз цілий альбом малюнків і одразу побіг у картинну галерею ім. Айвазовського. Довго розглядав Вітя картини, порівнював їх із своїми малюнками. Додому прийшов похмурий і раптом перестав малювати. Йому здавалося, що художником він ніколи не буде. І тільки розмова з директором картинної галереї М. С. Барсамовим, з художниками В. Советовим, П. Новиковим переконала його, що лише наполеглива праця допомагає стати художником, і він знову взявся за олівець і пензель. Вдома з'явилися палітри, олійні фарби, кольорові олівці. Вітя малює картини на історичні теми, ілюстрації до поеми М. Ю. Лермонтова «Демон». З наступного 1941 року він мав відвідувати художню студію при картинній галереї.

Весною 1941 року Вітя знову в Артеку, де він розважається, купається в морі. Але найбільше часу присвячує малюванню. Адже восени він повинен стати учнем художньої студії. Проте цій мрії не судилося здійснитися. В Артеку Вітю застала війна.

І ось він знову дома. Ідуть на фронт червоноармійські частини, в будинках санаторіїв відкриваються госпіталі. Ворог бомбардує місто.

Одна з бомб влучила в будинок, де жили Коробкови. Матір Віті, Вікторію Карпівну, поранено. У неї перебиті обидві ноги. Через поранення матері, якій довелося лягти в лікарню, Коробкови не евакуювалися з міста, коли до Феодосії підійшов ворог.

Ніч з другого на третє листопада 1941 року була для Віті, мабуть, найтяжчою в його житті. Замовкли залпи гармат. Настала гнітюча тиша. І раптом почувся брязкіт гусениць танків, сухий тріск автоматів. У місто вступив ворог. І все різко змінилося... Вітя відразу ж намагається знайти в місті підпільників (вони є, він переконаний в цьому), щоб налагодити зв'язок з партизанами, але робить це невміло, натрапляє на провокатора і ледве не потрапляє в біду. Та ось радість — у Феодосії висаджується десант радянських військ. Місто знову звільняється від ворога.

Вітя разом з дорослими очищає вулиці від сміття, прибирає будинок картинної галереї.

Але в середині січня у місті знову з'явився ворог, ще лютіший і безпощадніший. На міській площі було повішено кілька чоловік. На їх грудях прикріплені дощечки з написами: «Я — партизан». «Я — вбивця німецьких солдатів і офіцерів».

Одного разу, прийшовши додому, Вітин батько сказав, що його можуть мобілізувати на роботу у друкарню, відкриту фашистами. Ця звістка приголомшила Вітю. Батько буде працювати на фашистів. Ні, цього не можна допустити. Потрібно щось зробити. Але що? Вітя не знав. Він намагався поговорити з батьком, але Михайло Іванович сказав, що не слід маленьким втручатися у справи дорослих. Маленький! Це було найобразливіше. Адже ж йому незабаром 13 років.

І ось у цей час, у час гірких роздумів, у будинку Коробкових з'являються гості. Через лінію фронту біля села Дальні Комиші прийшли розвідники Кримського фронту — Микола Козлов і Петро Неверов. Вони назвали себе робітниками-пічниками. Але Вітя швидко догадався, що це не звичайні робітники.

Одного похмурого лютого ввечера він переглядав свої старі малюнки, коли батько покликав його у кімнату. Козлов почав докладно розпитувати хлопчика про порядки в місті, про те, де стоять фашистські вартові, де можна і де не можна ходити. Потім попросив:

— Ти, малий, по місту бігаєш, що де побачиш і почувеш — запам'ятовуй. Тобі це зручніше. Де штаб, де склад, де батареї розташовані. Зрозуміло?

І Вітя став допомагати розвідникам. Цілими днями бігав він по місту, дізнавався, де розміщені військові частини, доти, батареї. На прохання Козлова він побіг на біржу праці і дізнався, чи не потрібні робітники в село Дальні Комиші. Виявилось — потрібні. І ось Михайло Іванович Коробков дістав у друкарні чисті бланки пропусків. Він сам вирізав печатку, а дружина Неверова — Ніна Сергіївна, яка добре володіла німецькою мовою, підробила написи. З цими документами розвідники благополучно перейшли лінію фронту.

Пішов розвідник Козлов, і знову Вітя став мучитися в чеканні справжнього діла. Він хоче піти до партизанів, збирає серед руїн патрони і зброю.

На швидкого, кмітливого хлопчика звернула увагу керівник однієї з феоодосійських підпільних патріотичних груп Ніна Михайлівна Листовнича. До війни вона завідувала дитячими яслами.

— Слід було б придивитися до дітей, — сказала вона при зустрічі Михайлу Івановичу. — Що ваш Вітя робить?

...Незабаром Ніна Михайлівна запросила Вітю до себе і почала давати йому доручення. Він розносив по дворах знайомим, а іноді й розклеював у місті радянські листівки, дізнавався про розташування фашистських постів і патрулів.

Вітя рідко бував на квартирі у Н. М. Листовничої. Але кожного разу він зустрічав там Марію Залепенко — тьотю Марусю, як її називали всі. Вона жила в Листовничої під виглядом домашньої робітниці і підтримувала постійний зв'язок з партизанами. Тьотя Маруся не раз ходила в ліс, у партизанський загін.

І ось якось восени 1942 року Ніна Михайлівна закликала Вітю до себе.

— Тьотя Маруся збирається в село за продуктами, — сказала вона. — Хочеш піти разом з нею? Будеш їй за сина. З хлопчиком іти безпечніше: менше підозрінь.

Вітя зрадів. Він уже встиг полюбити тьотю Марусю, завжди ласкаву і уважну. З нею буде добре.

З міста вийшли на світанку. А вранці другого дня вони вже були в партизанському загоні. Марія Залепенко принесла в загін цінні відомості, передала карту міста з позначеними військовими об'єктами. Вітя познайомився і здружився з одним із партизанських командирів Омеляном Павловичем Колодяжним. І, звичайно, скориставшись нагодою, став проситися, щоб його залишили в загоні. Але командир загону — його всі партизани називали «Батею» — рішуче відмовив йому.

— Хлопець ти непоганий,— сказав він,— сміливий. І в загін ми тебе з охотою взяли б. Тільки нам такі хлопці в місті потрібні.

Вітя мовчав. Він відчував, як зникає його мрія залишитися у партизан.

— Товаришу командир! — підняв він на «Батю» свої великі чорні очі, в яких був докір і благання.— А зброю мені дасте?

— Ні,— сухо відповів «Батя», і Вітя зрозумів, що це останнє слово.— Хлопець ти розумний, сам повинен додуматись, якщо тебе впіймають із зброєю, тут тобі й кінець. А так затримають — ну, хлопчина. Бігає, грається, тут і питати тебе немає про що, і самому легше викрутитися. Зметикував? — Вітя стояв задумавшись. Звичайно, він розуміє, не маленький: у місті від нього користі більше. А все ж куди краще із зброєю в руках іти на ворога...

Колодяжний, мабуть, догадався, що діється в душі хлопчика:

— Ти не сумуй, хлопче,— підбадьорив він.— Те, що ти робиш тепер,— це вже подвиг. Різні бувають подвиги. Є подвиги, про які багато говорять, які відразу ж впадають у вічі. Але гучний подвиг — ще не найвищий. Є подвиги непомітні, про них багато хто не знає, і вони не кричать самі про себе. Хіба крадькома пробратися у табір ворога, знаючи, що кожна хвилину тебе можуть схопити і ти не зможеш навіть примусити ворога дорого заплатити за твоє життя, бо з тобою немає зброї,— хіба це не подвиг? А стежити за ворогом, вивідувати його таємниці, передавати їх своїм і завдяки цьому рятувати життя сотням радянських людей і наближати перемогу,— хіба це не подвиг? Не кожен здатний на таке, адже ж потрібна справжня мужність і потрібна сміливість.— Колодяжний говорив палко і схвильовано, і це хвилювання передалося Віті. Добре, якщо так потрібно,— він повернеться в місто, буде стежити за ворогом, допомагати підпільникам і партизанам. І Вітя, взявши свій речовий мішок, висипав з нього на землю купу патронів.

— Ось,— сказав він,— для себе збирав. А тепер вам віддаю. Візьміть.

— Дякую,— сказав Колодяжний і на подяку подарував Віті тоненьку книжечку під назвою «Таня». Це був нарис про московську комсомолку — партизанку Зою Космодем'янську, яка назвала себе Танею.

★

Вітя повернувся в місто. Він приніс з собою дорогий подарунок: нарис про партизанку «Таню» і відразу ж взявся за фарби. Він намалював портрет юної партизанки, сподіваючись ще раз побувати в загоні і подарувати малюнок Колодяжному.

Тим часом у місті все йшло по-старому. Гітлерівці оголосили про збір теплих речей для своєї армії. Дізнавшись про це, підпільники вирішили не віддавати речей фашистам, а збирати їх для партизанів.

І Вітя з надійними хлопцями також збирав речі для партизанів.

Віда прийшла несподівано. Весною 1943 року фашисти заарештували Ніну Михайлівну Листовничу і Марію Залепенко. Пізніше заарештували інших підпільників. Говорили, що організацію виказав провокатор.

Вітя тяжко переживав цей провал. Проте він продовжував допомагати батькові. Вони разом друкували на саморобному верстаті листівки, розповсюджували їх у місті. Здається, гестапівці їх не підозрівають, і вони можуть працювати спокійно. І раптом Михайла Івановича заарештували. Як виявилось, на нього доніс зрадник — начальник друкарні.

У гестапо Коробкова довго допитували, але, нічого не дізнавшись, відпустили. Залишатися надалі в місті стало небезпечно. Вирішили піти в ліс, до партизанів. Разом з Коробковими пішла і Н. С. Неверова, яка стала лікарем у партизанському загоні.

І ось Вітя знову в партизанському загоні. Правда, він не знайшов тут знайомих партизанів, але нові товариші були не гірші від старих. Його взяли у третю бригаду Східного з'єднання партизанів Криму. Командував бригадою Олександр Олександрович Куликовський — дядько Сашко. Вітя швидко знайшов собі серед партизанів надійних друзів. Він не відмовлявся від будь-якої роботи. Чи принести води, чи розкласти вогнище, чи, навпаки, замести сліди, спритно погасити вогонь і прикрити його дубовим листям,— ніхто не міг робити це краще і швидше від Віті. Але незамінним він виявився у розвідці. Маленький, щупленький, хлопчик не викликав підозрінь, пробирався у будь-яке село, зіркими молодими очима все помічав, випитував у дітей і приносив у загін дуже цінні відомості.

Якось комбриг викликав Вітю до себе.

— Є одна справа,— сказав він.— Іде розвідка в село Бариколь. Ось командир і говорить: — Коробкова молодшого треба взяти. Хлопець меткий, скрізь пройде. Ти як? У лапи фашистам не попадеш?

— Дядю Сашо! — поспішає відповісти Вітя.— Хіба я коли підводив? Тільки пошліть.

На ранок розвідники підійшли до села і залягли в кущах. Треба було якось пробратися в село. Вітя запропонував командирі свій план. Той мовчки кивнув головою згоден. Вітя поповз уперед. Він хотів перебігти галявину, коли почув, як десь поряд хруснула гілка. На галявину вийшли два хлопчики. Незабаром Вітя уже познайомився з ними і діловито розпитував, чи є фашисти в селі, де стоять вартові і де встановлені кулемети. А через півгодини разом з хлопчиками, взявши на спину для маскування в'язку хмизу, Вітя заходив у село. Він сам подивився, де розташований штаб, де ночують солдати. Тією ж дорогою він вийшов із села, а вночі провів розвідників у знайому хату, допоміг їм уточнити відомості про сили і розташування ворога.

Дядько Сашко був дуже задоволений розвідкою.

— Правильно зробили, що молодшого Коробкова послали,— говорив він.— Ану, розвіднику молодий, розкажи, що бачив.

Вітя заговорив плутано, хвилюючись.

— Почекай, не поспішай,— зупинив його комбриг.— Ти, знаю, малювати майстер. Покажи краще на папері.

Вітя швидко намалював схему села, позначив, де розташований штаб, вартові, кулемети. Командири довго обговорювали план операції.

— Все,— нарешті сказав комбриг.— Віктор! Готуйся. Підеш зі мною за ординарця.

Темної ночі партизани нечутно підійшли до села. Дозорці безшумно зняли вартових. Крадучись, по садах пробралися до штабу гітлерівців, до хат, у яких ночували фашисти. У вікна полетіли гранати. Вітя ні на крок не відставав від комбрига.

— Дядю Сашо! Сюди! Тут кулемет,— кричав він. Вони повернули до будинку школи. На перехресті з вікна строчив кулемет. Дядя Саша упав на землю, скотився в канаву, тягнучи за собою Вітю. Ривок вперед — і темрява з тріском розкололася. Фонтани вогню піднялися високо вгору. Кулемет замовк.

— Пішли,— крикнув комбриг і сунув Віті гранату-«лимонку».

Вітя міцно затиснув її в руці. Потім він насилу пригадав, як виїняв запобіжника і вслід за дядею Сашею кинув гранату в темряву — першу справжню гранату в справжньому бою.

Партизани розгромили повністю гарнізон ворога, захопили багаті трофеї.

Вітя підріс, змужнів. У ватянці, в шапці-ушанці, він був схожий на справжнього партизана. Він ходив по селах, виконуючи завдання партизанського штабу, читав селянам радянські листівки, приносив правду з Великої землі.

Частини Червоної Армії уже стояли на підступах до Криму. Партизани готувалися до штурму міст, зміцнювали зв'язки з підпільниками. В ці дні Коробкови дістали завдання повернутися для підпільної роботи в місто. Вони прийшли в Феодосію 16 лютого 1944 року. А через два дні, 18 лютого, їх виказав зрадник, і вони були заарештовані.

Вітю посадили в одиночну камеру. Це був темний вузький підвал: по сирих, сирих стінах текла вода. Вітя сів на підлогу. Він не уявляв собі, яка небезпека загрожує йому. Тільки боляче було усвідомлювати, що вони з батьком так безглуздо, так по-дурному і так невчасно ввіймалися. Адже ж Червона Армія близько, поряд громить ворога; партизани на волі ідуть таємними стежками на завдання, а він тут буде сам мучитися і чекати, коли прийдуть наші.

Ну, ні. Він не буде сидіти, склавши руки. Він ще помститься фашистам. Ніжно-рожевий теплий промінь вечірнього сонця заглянув у камеру, м'яко освітив стіну. Вона була біла. Вітя пошарив руками по підлозі, знайшов щось тверде, підніс до очей: вуглинка. За хвилину він зайнявся своєю улюбленою справою. Він малював. Ось він їм, фашистам, намалює. Він намалює і Кремль, і партизанів, і найдорожчих йому людей. Хай полюбуються.

Вітя так захопився, що не помітив, коли заскрипів у заржавленому замку ключ, важкі двері відчинились, і в камеру ввійшли гітлерівці.

— Проклятий партизане,— закричали вони.— Що ти робиш? — І фашисти так побили Вітю, що він знепритомнів.

На другий день хлопчика викликали на допит. Слідчий Отто Штольц говорив привітно, ласкаво. Він обіцяв Віті хороше життя, обіцяв зразу ж випустити з тюрми і ніколи більше не чіпати. Він повинен одне: показати партизанські явки. Запитання сипались одне за одним. Штольц надіявся заплутати хлопчика, ввіймати його на необдуманій відповіді. Але Вітя давно вирішив, як проводить себе на допиті. Найкраще дивитися в одну точку і думати про щось своє. І він дивився у вікно на базарну площу і думав про матір, яка ще не знала, що їх спіймали, і, мабуть, чекає від них вісточки. А слідчому він відповідав: «Не знаю, не бачив, не був». Штольц так нічого й не дізнався від хлопчика і наказав відправити його в Старокримську тюрму.

Вікторія Карпівна чекала батька з сином у селі Спасівці, де вона жила з того часу, як Коробкови пішли в партизанський загін. Пора б

їм уже повернутися, полагодити одяг, відпочити, заpastись продуктами. Від одного партизана, який заходив у село, вона дізналась, що Михайла Івановича й Віті уже немає в партизанському загоні.

— Додому пішли, голубко, додому, — говорив партизан.

У той же день Вікторія Карпівна пішла в місто. Повертаючи на свою вулицю, вона зустріла сусідку й довідалась від неї про арешт чоловіка і сина.

— Коли їх заарештували? — спитала вона.

— Вчора, Карпівно, вчора удосвіта.

Вікторія Карпівна переночувала у знайомих, а вранці пішла до тюрми. Не було ніякої надії, що пощастить добитися побачення з чоловіком і сином. Але вона продовжувала чекати. Одного дня біля тюрми стояли наготові машини. Вікторія Карпівна побачила, як з дверей вийшов Вітя, його вели під конвоєм двоє гестапівців. Мати кинулася до нього: — Сину мій!

Пам'ятник Віті Коробкову, споруджений в м. Феодосії на кошти, зібрані піонерами і учнями України

Вітя ішов спокійно, прямо, твердо ступаючи, з високо піднятою головою і відкрито дивився вперед великими серйозними очима.

— Вітю! — крикнула знову мати. Він почув.

— Мамо! — Вітя шарпнув зв'язаними за спиною руками і, перш ніж гестапівці штовхнули його в машину, встиг ще крикнути:

— Не сумуй, мамо!

Його привезли в Старий Крим. Тут він узнав, що в сусідній камері сидить батько, але побачитися з ним не зміг. Кожного дня його допитували, били, катували. Він мовчав.

У тюремній камері Вітя познайомився з худорлявим карооким хлопчиком Валею Ковтуном. Вони подружили. Вітя й Валя були майже однолітками, обидва феодосійці, обидва — піонери. Вони разом мріяли про волю, згадували один за одним пам'ятні події свого недавнього життя. Говорили про школу, про те, як знову ввійдуть в гомінкі коридори, сядуть у притихлому класі і слухатимуть пояснення вчителя.

Вітя дістав олівець і папір. Тепер він міг малювати. І він малював невтомно, малював партизанські стоянки в лісі, Кремль і рідну Феодосію або розважав усю камеру карикатурами на гітлерівців.

Двічі на тиждень — по середах і суботах — у камеру з'являвся гітлерівський офіцер з перекладачем. Перекладач називав за списком прізвища заарештованих, і їх забирали, як говорили в камері, — «на місяць». Вони не повертались... З ними прощалися назавжди. Наступного дня у камеру заводили нову групу людей.

Якось серед новачків Вітя побачив знайому, зв'язкову їх партизанського загону.

— Два дні сиділа з твоїм батьком в одній камері, — сказала вона. — Вчора його забрали...

— «На місяць»? — ахнув Вітя і не чув відповіді. Він відповз у свій куток і, уткнувшись в батькову куртку, заплакав.

Після смерті батька Вітя все частіше говорив з Валею Ковтуном про втечу. Він прагнув вирватися на волю, помститися гітлерівцям за батька. Не дивлячись на тяжке горе, він був життєрадісним і веселим, часто жартував, сміявся, підтримуючи бадьорий настрій в камері.

— Валю, яке сьогодні число? — одного разу спитав він.

— Сьогодні? Подивимося на моєму календарі, — Валя став розглядати помітки, видряпані на стіні. — Місяць березень. Це ясно. А число: перше, друге, вчора було третє, а сьогодні за точними науковими даними — четверте.

— Ось бачиш, четверте...

— А хіба що?

— Та ж сьогодні мій день народження. Четвертого березня... П'ятнадцять років... А ти і не здогадався! А ще товаришем називаєшся.

— Звідки ж я знав? — виправдувався Валя.

...Двері в камеру заскрипіли, відчинились.

— Віктор Коробков, на вихід!

Ковтун побілів:

— Тебе.

Вітя накинув на плечі батькову куртку і вийшов з камери.

Того дня ще одна людина пам'ятала, що Віті сповнилося п'ятнадцять років. Це була Вікторія Карпівна Коробкова. Вона виклопотала пропуск і прийшла в Старий Крим, до сина. З великими труднощами їй удалося упросити поліцай передати в камеру пакунок з продуктами.

Вікторія Карпівна чула, як поліцай пройшов по коридору, як відкрились двері і рідний хлопчачий голос спитав:

— Хто прийшов? Мама? Передай мамі... Останніх слів вона не розчула.

Поліцай приніс їй чоловікову куртку.

Вітя повернувся в камеру сяючий.

— Хлопці! — крикнув він, хоча в камері сиділи в основному літні люди. — Налітай! Ось яка у мене мама: добилася, гостинець передала. Сьогодні ж мій день народження!

Він розділив порівну мамин подарунок, нікого не обділив, він почував себе справжнім іменинником.

У суботу 9 березня день у тюремній камері почався, як і всі попередні. Уже надвечір з'явився гітлерівський офіцер і перекладач. У дверях стояли два гестапівці з автоматами. Поліцай почав викреслювати прізвища. Одного, другого, третього...

— Коробков Віктор...

Вітя підвівся. Він міцно потис руку Валі Ковтунові.

— Ти не забудеш адресу? Лермонтова, двадцять один.

— Пам'ятаю, — опустил голову Валя.

— Передай мамі, що я загинув за Батьківщину, за те, щоб вона, і тьотя Аня, і Сашок — всі наші люди жили вільними. Він ступив крок до дверей. Потім повернувся.

— Віддай мамі, — він вийняв з кишені і простяг Валі свій останній малюнок.

Вітя підійшов до дверей, повернувся, окинув поглядом товаришів по неволі, труснув чорноволосою головою і зник за дверима.

Біля воріт тюрми загула машина. Потім гул мотора став поступово віддалятися і скоро зовсім затих...

В один із літніх днів 1945 року у двері квартири Вікторії Карпівни постукали. Молодий чоловік у вигорілій військовій гімнастерці запитав, чи може він бачити Коробкову.

— Так, я Коробкова,— сказала Вікторія Карпівна і притисла руку до грудей.

— Я сидів у одній камері з вашим сином,— сказав юнак.

Це був Валя Ковтун. Валя розповів, як вони познайомилися з Вітею в тюрмі і відразу стали друзями, як Вітя святкував у тюрмі свій день народження, як вони згадували дитинство, школу, мріяли. Потім настав час говорити про найважче, про те, як загинув піонер-партизан Вітя Коробков.

— Машина швидко повернулася,— тихо говорив Валя.— Але Вітя більше не повернувся в камеру.

Вони довго сиділи мовчки: мати і друг її сина. Потім Валя сказав:

— На прощання Вітя посміхнувся всім нам, а вам просив передати ось це.

Він простяг Вікторії Карпівні аркуш паперу. Вікторія Карпівна розгорнула його. Це був малюнок, останній малюнок її сина: партизани стріляють з засади по гітлерівцях.

Я. БРШОВ

ВОЛОДЯ ОЛЕКСІВ

Володя Олексів, коли почалась Велика Вітчизняна війна, був учнем 7-го класу Павлоградської середньої школи № 6.

З перших днів окупації Володя почав збирати зброю, переписував і поширював патріотичні народні пісні.

Згодом йому пощастило встановити тісний зв'язок із справжніми підпільниками й партизанами — з підпільним Павлоградським комітетом партії. Він одержав завдання — створити молодіжну групу з його ровесників. Через якийсь час Володя радісно доповідав:

— П'ять чоловік є. Всіх я перевірів. Орли, а не діти!

...Підпільники посилено готувались зустріти 25-ту річницю Велико-го Жовтня. Цілу ніч група Володі поширювала листівки і зведення Радінформбюро. Піонери не хотіли нічим поступитись перед старшими товаришами.

Тихо. Над тином, у напрямку міського базару, рухається невелика тіль. Слідом за нею нечутно рухається ще одна. Це були Володя і Галя Олексієви. Обійшовши ворожі патрулі й застави, брат і сестра сторожко

просувались до базару, а через деякий час на головній арці олійними фарбами сяяли написані нерівним учнівським почерком слова: «Смерть фашистським загарбникам!»

З наближенням частин Червоної Армії Дніпропетровський підпільний обком партії вирішив підняти народ на збройний виступ у багатьох містах і селах Дніпропетровської області. Готувались до збройного виступу і підпільники міста Павлограда. Відповідно до плану бойової операції деякі збройні групи збирались біля будинку маслопрому на вулиці Піщаній. Серед озброєних партизанів і підпільників був і Володя Олексієв.

Це було 12 лютого 1943 року. У будинку залишилось 20 бійців, решту перевели на інші вихідні бойові позиції.

Але фашистам удалось виявити місце перебування партизанів. Зав'язався бій.

Володя був у півпідвальному приміщенні, коли прямою наводкою почали стріляти з гармат по будинку. З невеликого, але мужнього гарнізону більшість загинула смертю хоробрих. Володя, хоч і був тяжко поранений, все ж продовжував боротьбу. Учасники бою, який тривав чотири доби,— Дмитро Кравченко, Савелій Кукса та Іван Коваль — розповідають:

— Пробратись до Володі ми не змогли — полум'ям була охоплена підлога, стіни, обвалилася стеля палаючого будинку. З підвалу довго чути було лозунги, які вигукував Володя: «Червона Армія все одно прийде!», «Смерть фашизму!», «За нас відплатять!»

Помер Володя як герой.

Коли бійці Діючої армії разом з повсталими підпільниками й партизанами звільнили місто від загарбників, керівники підпілля насамперед розшукали тіло Володі. Він лежав біля східної стіни підвалу, весь у ранах, з простягнутими вперед руками, ніби прагнув швидше обійняти визволителів.

Рішенням бюро міськкому комсомолу піонерській дружині, в якій виховувався піонер-герой Володя Олексієв, присвоєно його ім'я.

Д. ФЕДОРЕНКО

ВІРА ІВАНОВА ТА ЇЇ ДРУЗИ

Госпіталь. Швидкими, нечутними кроками проходять довгим коридором заклопотані сестри й санітарки. Звично, приглушеним голосом лікар дає розпорядження. І знову сувора тиша. Все, як завжди.

Проте сьогодні не все, як завжди. За дверима однієї з палат — незвичний гомін. Чути, як там говорять, товпляться, розсаджуються. До

Віра Іванова

когось прийшли відвідувачі. Судячи по голосах, це діти і, мабуть, їх багато. Якби в цю хвилину трохи відчинили білі двері й заглянули в палату, то побачили б незвичне видовище: притиснувшись щільно, щоб усім вистачило місця, обнявши одне одного за плечі, навколо крайньої койки тісним колом посідали діти; вони зовсім потонули у великих, не на їх зріст, госпітальних білих халатах, на яких особливо яскравими здаються червоні галстуки. Це збір, справжнісінький збір. Але чому тут? Глянувши на койку, яку оточили піонери, починаеш догадуватись чому. На койці лежить дівчинка років десяти. Обличчя її розчервонілось, біляве волосся старанно, по-святковому розчесане, на грудях — три бойові медалі.

— Діти, — починає вожата. — Ми зібралися тут сьогодні, щоб прийняти до свого загону Віру Іванову. Всі ви знаєте Віру, знаєте її історію. Звичайно, ми з радістю приймемо її до нашої дружної піонерської сім'ї.

Порушуючи тишу госпіталю, діти гучно аплодують, кожний поспішає сказати своє привітне, дружлюбне слово.

Вірі Івановій було всього три роки, коли її батько — лейтенант Іванов — загинув. І тоді мати Віри Ксенія Василівна не змогла залишатись дома й теж поїхала в Діючу армію. Віра залишилася з бабусею.

Бабуся тяжко захворіла, і її поклали до лікарні. Віра залишилася сама. Частина, в якій служила її мати, стояла тоді недалеко від їх рідного міста Торопця. Одержавши від командира відпустку, Ксенія Василівна приїхала на декілька днів додому.

Мати й дочка не розлучались ні на хвилину. Віра засипала матір запитаннями: Як вона жила на фронті? Чи багато там стріляють?

Чи страшно в бою? А коли Ксенія Василівна почала збиратись назад до частини, Віра сказала:

— Я поїду з тобою!

Та й справді, залишити її вдома не було з ким. Частина поки що була в резерві, і мати вирішила тимчасово взяти дівчинку з собою.

У полку до Віри скоро всі звикли, полюбили її. Навколо неї часто збирались бійці, приносили їй подарунки, просили заспівати «Катюшу», прочитати вірші. Багатьом вона нагадувала домівку, родину. Особливо полюбив Віру сержант Никандров.

Веселу біляву дівчинку звикли бачити і в казармі, і в штабі полку. Вона допомагала листоноші розносити листи, виконувала доручення чергових при штабі. Але найбільше часу проводила Віра в санчастині. Вона скоро навчилась бути тут корисною: допомагала сестрі готувати бинти й вату, підносила інструменти; поранені весь час просили її що-небудь зробити для них, щось подати, принести. Дівчинка виконувала всі доручення швидко, охоче, кожному лагідно, весело посміхалась.

Старший лікар жартував:

— Мені помічник росте.

Так Віру й прозвали: «помічник старшого лікаря», і вона пишалася своїм новим званням.

Сталось так, що полк, у якому була Віра Іванова, раптом перекинули на передову. Дівчинку не встигли відправити в тил, і вона виїхала разом з полком. Командир частини підполковник Цибульський вирішив відіслати її з першою ж машиною. Але ввечері почався великий гарматний обстріл, налетіли ворожі літаки. Відсилати Віру було небезпечно, вирішили почекати до кінця операції. Дівчинка сиділа в землянці й прислухалась до безперервного гуркоту гармат.

Підійшов сержант Никандров:

— Страшно, Вірочко?

— Страшно! — призналася Віра.

— А ти не бійся. Землянка міцна, її ніякий снаряд не проб'є.

Віра скоро звикла до гулу й гуркоту. Бачачи, що навколо всі спокійні, вона й сама посмілівішала. За годину вона вже весело сміялася. На багатьох суворих, стурбованих обличчях промайнула мимовільна усмішка.

Так відбулося бойове хрещення Віри.

...Минуло кілька днів, і дівчинку спіткало друге в її житті велике горе: загинула її мати.

У полку було багато суперечок. Одні доводили, що дівчинку треба негайно відправити в тил, інші неодмінно хотіли залишити її в полку.

Найбільше гарячкував сержант Никандров.

— Адже усиновлювало багато військових частин дітей-сиріт,— казав він.— Чому ж ми не можемо зробити Вірочку дочкою нашого полку?

Доля Віриної бабусі була невідома. Командир частини вирішив написати в Торопець, а потім, залежно від того, яка буде відповідь, послати Віру до бабусі або до дитячого будинку. До того часу вона повинна була залишатися в частині.

Віра Іванова стала дочкою полку.

...Це було в квітні 1945 року. Наші частини штурмували Кенігсберг. 252-й Ковенський ордена Суворова стрілецький полк, в якому була Віра, потрапив під великий гарматний обстріл. Снаряди розривалися біля самого штабу. Одним з них серйозно поранило двох офіцерів, їм потрібна була негайна допомога. Віра почула стогін, підбігла до поранених і почала ласкаво умовляти:

— Потерпіть трохи, зараз я вас перев'яжу.

Але перев'язувати було нічим. У штабі не залишилося жодного бинта. Нарешті дівчинці пощастило відшукати в землянці дві чисті хустки. Повторюючи з сльозами на очах: «Зараз, зараз, потерпіть ще...»,— вона насилу перев'язала одного пораненого. Але як бути з другим?

Довго думати не було часу. Офіцер слабшав, з рани безперервно текла кров. Віра знала, що її необхідно зараз же зупинити. Вона швидко зняла з себе плаття, розірвала його на смужки й перев'язала пораненого. Потім побігла в санчастину, розшукала санітарів, і обидва офіцери були доставлені в операційну.

Ось чому семирічну Віру Іванову було нагороджено медаллю «За бойові заслуги». Пізніше командування частини нагородило її ще двома медалями: «За здобуття Кенігсберга» і «За перемогу над Німеччиною».

Разом з демобілізованими воїнами Радянської Армії Віра приїхала в Торопець, до своєї бабусі. Вона вступила до першого класу школи. Але тут прийшло нове горе. Роки, проведені на фронті, відбилися на здоров'ї дівчинки. Віру поклали в госпіталь.

Вона засумувала: їй так хотілося вчитись, хотілося бути разом з подругами, знати, що робиться в школі. Правда, дівчинку дуже любили в госпіталі, за нею особливо уважно й ніжно ходили сестри, з нею були привітні й ласкаві всі поранені, але Віра продовжувала сумувати.

І тут на допомогу Вірі прийшли її товариші по школі. Вони часто відвідували її, приносили книжки, розповідали про шкільні справи. І, нарешті, на урочистому зборі, на тому самому зборі, який відбувся в госпіталі, її прийняли до піонерів.

Вожата загону наділа Вірі червоний галстук і біля бойових медалей прикріпила піонерський значок.

Віра Іванова стала піонеркою.

А сьогодні при бажанні з Вірою Яківною Кузьминою можна зустрітися в столиці нашої Батьківщини — Москві, де вона зараз живе.

А. КОНСТАНТИНОВ

ГАРНІЗОН МИШКА РОМАНЮКА

«ЖИВА ЛЕГЕНДА»

Старий сивоусий сторож будинку, де сталась ця трагедія, Федір Прокопович Коляда, розповів нам:

— На вигляд — звичайний хлопчак, а на яке діло пішов! Га? Мені й морячків доводилося не раз бачити в бою. І що ж ви думаєте? Цей піонер перед матросами не поступався хоробрістю. А тієї зими, коли це трапилось, великі снігові замети були. Ну, хлопців примушували вулицю розчищати. Ось я його відтоді й запам'ятав: спритний, моторний, веселий і привітний був хлопчик. Бувало підійде до мене, попросить рукавиці, щоб зігріти руки, і скаже так, щоб і конвоїри чули: «І сніг розчистимо, і всю нашу землю, дідусю, очистимо скоро від нечисті».

Про подвиг цього піонера воїни Південного фронту дізналися взимку 1942.

Фронтowa газета «Во славу Родины» надрукувала лист партизана, доставлений через лінію фронту з окупованої Одеси. Лист називався «Жива легенда». Це була перша звістка про дивовижний подвиг одеського піонера Мишка Романюка і його друзів. Стаття з фронтової газети, пожовкла від часу, лежить тепер під склом у вітрині музею міста-героя.

Ця стаття і привела нас на Канатну вулицю, до сірого кам'яного будинку старовинної архітектури. У підвалі будинку, на зеленкуватих од вогкості стінах, чиєюсь рукою було видряпано кілька імен:

Миша Романюк, Сеня Анікеев, Вася Угаров, Боря Котов, Діма Буряк.

А внизу вугіллям приписка:

Полягли в боротьбі за свободу Батьківщини.

Ми показали ці написи літньому сторожеві.

— Хто ж із них ваш знайомий?

Старий довго морщив лоба, супив кудлаті білі брови і, нарешті, промовив:

— Правильно, Мишком хлопця звали. Та й прізвище ось на це схоже.

— Романюк?

— У-гу! Він самий. Мишко Романюк...

СПРАВЖНІ ШОНЕРИ

Офіціально цей будинок на Канатній вулиці не називали тюрмою. А на ділі це була справжнісінька тюрма для маленьких невільників. Фашисти зганяли сюди хлопчиків 13—16 років, які втратили батьків. Злий і завжди п'яний комендант називав цей будинок «розподільником робочої сили». Він говорив хлопцям, які валялись на збитих нашвидку нарах в довгій і незатишній кімнаті:

— Тут ми вас довго не затримаємо. Подивимося, хто до чого здібний. Незабаром сюди приїде інспектор з Берліна. Він вас і забере. А хто відзначиться на роботах, дістане нову форму, посилене харчування. Взагалі, вас виведуть у люди...

Але як тільки комендант зникав за дверима, дзвінкий голос порушував тишу...

— Ах ти, диявол червононосий! Торгувати нами надумався! Не вірте йому, хлопці. Все бреше! Впіймали нас і думають, що приручать... Чорта лисого! Не на таких натрапили! Вірно я кажу?

— Правильно, Мишко! — почулось у відповідь.

Підбадьорений товариською підтримкою, Мишко схвильовано продовжував:

— Нас вирішили відправити на каторгу до Гітлера. Всі читали «Спартак»? Пам'ятаєте, як там поводитися з рабами? Ну от і на нас фашисти дивляться, як на рабів...

У цьому похмурому будинку був суворий і жорстокий режим. Самодур-комендант бешкетував, він бив дітей, коли йому заманеться й без усякого приводу. Він вимагав, щоб хлопці вставали і витягувалися в струнку, коли він заходив у кімнату. Він забороняв співати пісень.

— Цей звір скоро заборонить нам дивитись один на одного, — сказав якимось Мишко. — Ану, хлопці, давайте заспіваємо!

У кімнаті залунала пісня:

Раскинулось море широко,
И волны бушуют вдали...

З гуркотом розчинилися двері. На порозі з'явився багровий від люті здоровило-комендант:

— Мовчать! — гаркнув він.

Але пісня лунала ще гучніше. Комендант лютував:

— Зашмагаю на смерть! Припинить! Хто почав співати?

Мовчанья.

— Хто? — допитував він. — Усіх зашмагаю! Признавайтесь!..

І тоді на середину кімнати вийшов Мишко Романюк:

— Я! Це я, пане комендант, почав пісню...

— Ах ти, щеня! — ще більше розлютився комендант. — Чому заспівав?

Мишко гордо підвів голову й голосно сказав:

— Цю пісню любив мій дід. Він був моряком. Цю пісню любив мій батько. Він був кочегаром на пароплаві. А його пароплав розбило по дорозі в Новоросійськ...

— Плювати мені на твого батька й діда! — перебив його комендант. — Я питаю: навіщо заспівав?

— А я дуже любив свого батька. Тому й заспівав, пане комендант.

— Зашма-агаю! — кинувся він на хлопчика, замахуючись залізним прутом.

Але Мишко не ворухнувся з місця. Він стояв, як укопаний, і дивився просто у вічі п'яному комендантові. Той опустив руку. Навколо Мишка вмить утворилося щільне коло: його друзі заступили дорогу фашистові. І комендант пішов. Правда, наступного ранку двоє поліцаїв сильно побили Романюка і кинули його в підвал.

Сміливих людей люблять, поважають, оберігають. У цій кімнаті було сімнадцять хлопчиків. І всі вони пройнялися до Мишка великою і ніжною любов'ю за його відвагу і завзяття. Він стає таємним ватажком. І хлопці готові були йти за ним куди завгодно.

Щоранку їх виводили під конвоем у цехи верстатобудівного заводу: на відбудову. Мишко дав команду своїм друзям: викручувати з верстатів гайки, знімати гвинти, шестірні та інші дрібні деталі.

— А куди ми їх дінемо? — спитали хлопці. — Помітять — усіх нас переб'ють.

Подумавши трохи, Мишко відповів:

— Є вихід. Будемо ховати під нарами. Нам це згодом стане в пригоді.

Загадково підморгнувши, він додав:

— На всякий випадок. Не весь же час нам тут мучитись!

І всі зрозуміли, на що натякав Мишко: втеча!

Мишко Романюк ні на мить не розлучався з цією сміливою думкою. Весь час він розробляв план, як утекти. Він був справжнім

піонером, вірним товаришем. Мишко думав не тільки про себе: він готував утечу всім, кого тут тримали фашисти.

Романюк обрав собі двох помічників, двох піонерів з Пересипу — заводського району Одеси — бойових і одчайдушних, як і він сам, хлопців.

— Без розвідки ніякої операції бійці не провадять,— міркував Мишко.— А в розвідку посилають найбільш хоробрих і кмітливих. Один поранений моряк говорив мені, що розвідник мусить бути сильнішим і хитрішим за ворога.

І він відкрив друзям свою таємницю:

— З комендантом і двома охоронниками ми покінчимо в коридорі. Вони ж завжди п'яні. Ось коли заснуть міцно, ми їх і накриємо. Правильно? Візьмемо їхню зброю. Але вийдемо з будинку не через головний вихід — там чергують фашистські автоматники. Нам треба добре вивчити розташування кімнат. Може, доведеться спускатися в двір по ринві...

Розвідку провадили вночі. Спершу вивчили нижній поверх. Мишко вияснив по знайдених документах, що тут до війни містився будівельний технікум. Після цього вирішили пройти в кімнати другого поверху. Хлопці безшумно пробиралися довгим коридором. Раптом щось блиснуло у темряві.

— Запали сірника,— шепнув Мишко товаришеві.

Маленький жовтавий огник освітив стіну і двері, на яких виблискувала мармурова дощечка з золотистими літерами:

ПАРТКАБІНЕТ

Мишко мовчки понишпорив у кишенях, дістав низку ключів, потай зібраних на заводі, поколунався трохи в замку, і двері відчинилися. Всі троє увійшли в темну кімнату. Знову запалили сірник. Мишко оглянув вікна, відчинив кватирку. В кутку він знайшов купу недбало звалених книжок, журналів, плакатів. Тут-таки валявся розбитий глобус і порвана на клапті географічна карта. Мишко раптом підскочив до шафи, що стояла біля дверей, сильним ривком одірвав планку (пригодиться!) від дверцят і швидко попрямував до виходу. Коли хлопці, задоволені наслідками своєї розвідки, радісні повернулися до своєї кімнати, Мишко спитав:

— А тепер, хто знає пісні?

Хтось сонним голосом сказав:

— Я знаю «Катюшу».

— Гарна пісня,— діловито зауважив Мишко.— Але нам треба такої пісні, щоб під неї легше було марширувати. І потім, хлопці, ми

повинні заспівати такої пісні, щоб од неї фашистам мороз пройшов по шкірі. Ясно?

— А оця підійде? — спитав інший голос і заспівав:

Солнце красит нежным цветом
Стены древнего Кремля...

— Дуже хороша пісня! — вигукнув Мишко. — Я думаю, що ви також знаєте пісню «Широка страна моя родная»?

— Знаємо, знаємо, — пролунала відповідь.

— Так-от, хлопці, ми вирішили завтра на роботу не виходити!

— Страйк? — спитав хтось.

— Ми — піонери, — відповів Мишко. — Коли нам одягали червоні галстуки, ми з вами давали урочисту обіцянку бути справжніми ленинцями. Правильно?

— Правда! — хором відповіли хлопці.

ЧАПАЄВ НЕ ЗДАВАВСЯ!

Кожного ранку побудку в цьому будинку робив поліцей. Цього ранку, як тільки поліцей просунув голову в двері, хлопці дружно напали на нього, скрутили йому дротом руки і ноги, заткнули ганчіркою рота і кинули під нари.

Хлопці причаїлися біля дверей. Чекають. Ось з'явився другий поліцей. Історія повторюється. І цей опинився під нарами. Нарешті, показався сам комендант. Його спіткало те ж саме... хлопці відправили зв'язаного коменданта під нари.

І тоді Мишко підійшов до древка саморобного прапора.

— За мною! — гучно скомандував Романюк. — Вперед! Заспівуйте пісню!..

З шумом висипав маленький, але дружний загін на вулицю. Був ясний морозний ранок. Червонувате сонце здіймалося над дахами будинків.

Це була незабутня демонстрація. Мишко Романюк крокував попереду, держачи над головою прапор. А в морозному повітрі лунала дзвінка пісня:

Широка страна моя родная...

З воріт будинків вибігали мешканці і тут же завмирили від здивування і несподіванки, з сльозами на очах спостерігаючи цю хвилюючу картину. Сімнадцять піонерів сміливо крокували по Канатній вулиці.

Вони мали завернути в парк імені Шевченка, спуститися до моря, до рибалок, і таким чином втекти з фашистської неволі. Та біля самого парку вони наткнулися на поліцейський заслін.

Фашисти остовпіли спочатку, але, опам'ятавшись, почали наступати. Стріляти вони побоялись: у юних демонстрантів теж була зброя — та, що хлопці відібрали у поліцаїв і коменданта.

Мишко Романюк відразу прийняв рішення. Він голосно крикнув: — Слухай мою команду! Будемо відходити до будинку. Спокійно, без паніки, хлопці, Чапаєв не здавався! І ми, радянські піонери, не здамося ворогові!..

НАШІ ПРИЙДУТЬ

Юні демонстранти вимушені були повернути назад, до будинку. Хлопці швидко забарикадували вхід і зайняли оборону. Командував цим маленьким гарнізоном Мишко Романюк. Він згадав про запас залізних деталей. Як вони стали в пригоді зараз! П'ять годин підряд фашисти рвалися в будинок, але хлопці закидали їх металом, стріляли з автоматів. Ворог одержав підкріплення, він оточив будинок і поливав його кулеметним вогнем. Мишка Романюка поранило в голову. Він розірвав на собі сорочку і попросив сусіда, щоб той його перев'язав. Ні на хвилину не випускав юний герой автомата з рук. Але скоро вийшли патрони. Фашисти вдерлися до будинку в той момент, коли піонери, обнявшись, співали пісню «Широка страна моя родная»...

А фашистам Мишко кинув у обличчя:

— Я знаю, що ви з нами зробите. Але незабаром наші прийдуть! І ви за все поплатитесь. За все!..

Так безстрашно бився за волю маленький гарнізон одеського піонера Мишка Романюка.

Фашисти вивели нескорених за парк, до берега моря, і розстріляли їх на кручі, звідки відкривається широкий морський простір.

А рибалки потай поховали героїв у братській могилі.

★

Море рокоче, стогне, гуде. Хвилі піняться і б'ються об кручу, де поховані маленькі герої.

І здається, що море співає їм пісню вічної, невмирущої слави.

В. ЛЯСКОВСЬКИЙ

ВКАРБОВАНІ У ВІЧНІСТЬ

В один з сонячних днів 1965 року, коли країна святкувала двадцятиріччя перемоги над німецько-фашистськими загарбниками у Вітчизняній війні, на київській землі в селі Кодрі Макарівського району всі, хто тільки міг ходити, прийшли у парк на мітинг. На якусь мить усе застигло: і ліс, що оточив село з усіх боків, і люди. Стрункою стоять піонерські дружини у червоних галстуках, тільки ледь-ледь погойдуються приспущені прапори...

Спадає покривало з мармурового обеліска. На плиті золотом викарбувано слова: «Вічна слава піонерам-партизанам, які загинули в боях за Батьківщину», а під ними прізвища п'яти відважних піонерів: Зигмунд Кубицький, Дем'ян Шатило, Анатолій Хмара, Франц Осецький, Станіслав Врана.

На мітингу присутні ковпаківці: Г. Я. Панін — секретар партійної комісії з'єднання С. А. Ковпака, Герой Радянського Союзу С. П. Тутученко — начальник штабу Окремого кавалерійського дивізіону, мати одного із загиблих піонерів Марія Іванівна Осецька — колишня партизанка, сестра Зигмунда Кубицького — партизанка Валентина Мартинівна, а нині вчителька, вчитель-партизан М. Ф. Місюна, батьки Анатолія Хмари та багато інших кодрянтів — учасників і свідків минулих подій.

...Зигмунд сидів на плоті, сестра саме розвішувала білизну, мати щось робила на подвір'ї, коли до них прийшли німці разом з якимсь запроданцем та перекладачем.

— Партизан! Хенде хох! — загорланили фашисти.

Хлопець тільки скоса подивився і навіть не ворухнувся.

Оскаженілий фашист підлетів і люто затряс перед його очима револьвером.

Боячись за брата, Валя сказала:

— Зигмунде, підніми руки...

— О, як це він робив! — пригадує тепер Валентина Мартинівна. — Дивлячись важко з-під лоба, повільно підвів напружені руки, ніби перед стрибком. А мати, що підніме руки, то вони впадуть, що підніме, то й упадуть.

— Де зброя? — брутально лаючись, запитав запроданець, навівши дуло гвинтівки на Валентину.

— Зброї у нас нема, про партизанів нічого не знаю! — відповіла вона.

Це була правда. В ті перші тижні окупації сім'я Кубицьких ще не мала зв'язку з народними месниками. Але їм не повірили, почали

обшук. У Валі похолола душа: там, у кімнаті, — підручники, партійна література, яку вона так необачно дістала зі схованки...

Незадоволені обшуком, окупанти помітили свіжоскопану землю край двору і загерготіли.

— Тут зброя? Відкопуй!

Там було прикопане сміття, але фашисти не хотіли слухати пояснень. Валентина потяглась, було, до заступа, та зрадник гаркнув:

— Копай руками! І ти, більшовицький вилупок! — до хлопця.

Такого приниження ні сестрі, ні братові ще ніколи не доводилось зазнавати. Коли Валя нахилилась, відкидаючи землю, фашисти здіймали дикий регіт. Дівчина соромливо відверталась, притримуючи сорочку на грудях, але ті викрикували навперебій:

— Двома, двома копай!..

Жадоба помсти прикувала думку піонера до заздалегідь схованих у лісі гвинтівки. Він почав вигрібати землю з такою люттю, наче копав на загарбників могилу...

А потім їх вели кудись. І невідомо, чим би це закінчилось, коли б не заступився німець з цивільних, який ще до війни поселився у Кодрі.

У 1942 році у ближніх лісах з'явилась група народних месників, і недавні піонери — Зигмунд Кубицький, Дем'ян Шатило, Вася Руденко, Станіслав Врана та комсомолец Франц Осецький — вступили до цього загону. Їм було по 14—16 років. До війни друзі вчилися в Кодрянській середній школі.

Спочатку підлітки були в загоні кашоварами, зв'язковими. Потім стали ходити в розвідку. Суворе партизанське життя зробило їх мужніми, кмітливими.

У загоні довго, наприклад, сміялись, довідавшись, як одного разу Дем'ян Шатило вислизнув з рук ворогів.

В одному селі за ним ув'язалась погоня. Хлопець тінню шугнув у перший-ліпший двір і присів за хлівом, наче в нього раптом заболів живіт.

— Де партизан? — гукнули німці, гидливо морщачись.

— Он туди побіг, — показав хлопець до лісу.

Юні партизани не тільки ходили в розвідку і приносили дуже важливі відомості, а й брали безпосередню участь у бойових операціях, коли того вимагала обстановка.

В одному з боїв під Кодрою партизанське з'єднання С. А. Ковпака розгромило велику групу німців. І ось 21 квітня 1943 року, щоб помститися за поразку, загін карателів вдерся в селище і дотла спалив його. Десятки жителів було розстріляно. А через день чи два гітлерівці розпочали не бачений досі наступ на ліс. Увесь день, пригадують

очевидці, з боку Білої Криниці мчалися з ревом машини, повні автоматників, гуркотіли танкетки і бронетранспортери. Ворог наступав з усіх боків, сподіваючись оточити з'єднання Ковпака. Але воно, виконуючи інше бойове завдання, відійшло далеко від Кодри. Вороже кільце фактично стягувалось навколо загону чисельністю близько 300 чоловік. Командування вирішило під прикриттям однієї роти вивести загін, в якому було багато поранених, з-під удару.

Серед сорока бійців, яким було наказано прийняти на себе бій, опинились Зигмунд Кубицький, Дем'ян Шатило, Стась Врана і Вася Руденко та інші молоді патріоти. Зигмунд, як борець загону кінної розвідки, не мав наказу залишитись, але серце звеліло йому стати в окоп.

Партизани, вдало вибравши місцевість, перед початком бою зробили завали з дерев, окопались. А невдовзі почалось...

Пам'ятник хоробрим піонерам, споруджений в с. Кодрі

Легкі ворожі бронемашини не могли прорватись через товщу повалених дерев. Окупантам довелось наступати без броньованого прикриття. І коли їх огідні сіро-зелені постаті замелькали між дерев, партизани вдарили зливою автоматного, кулеметного і мінометного вогню...

Після кожного вбитого німця Зигмунд відкладав збоку бруствера паличку — вів власний бойовий рахунок.

Незабаром відходити було пізно: фашисти насадили з усіх боків. Невелика ділянка лісу, зайнята партизанами, перетворилась у пекло. Бійці оглухли від гуркоту. Рвались термітні снаряди і, немов смолюшки, спалахували сосни, горіла земля.

Бій тривав увесь день. Ніхто з сорока чоловік не похитнувся. Ворог втратив багато солдатів, але й партизани мали втрати. У багатьох з них не стало боєприпасів. Спорожніли кишені і в Зигмунда. А німці, перебігаючи від сосни до сосни, підступали дедалі ближче й ближче. Ось один з фашистів наближається до окопу, де засів мужній піонер. Зигмунд просуває руку крізь продерту кишеню, щоб дістати останню обойму, що застрягла біля халяви, — та не встигає. Гітлерівець вигукує «Хенде хох!» і, бачачи, що партизан не здається, автоматною чергою скошує його.

У цьому ж бою від ворожої кулі загинув Стась Врана.

Колись у школі він був застрільником усіх веселих справ. Дорослі, бувало, хитали головами, що, мовляв, вийде з цього вітрогона. А вийшов безстрашний месник. Майже кожна його куля лягала в ціль...

А Васю Руденка, уродженця Кодри-Торфу, карателі схопили і відвели до танкетки. Там, зв'язавши руки, доручили вартовому. Серце в хлопця билось часто і голосно: «Ті-кай! Ті-кай!» Але — як?

Німець-вартовий, радіючи, що йому доручили охороняти полоненого підлітка, а не лізти на партизанські кулі, сів закурювати. Він дістав пристрій для скручування цигарок, насипав на папірець махорки і... гикнув, брязнувшись головою об броню. Блискавичним ударом ноги, вибивши все оте ворогові в очі, Вася птицею шугнув у хащу. Ззаду застрекотіли автомати, та сосни прикрили юного партизана.

Надвечір двадцять три партизани разом з пораним командиром роти вирвались з смертельного кільця і глухими нетрями, через урвище Сильня, рушили вслід за загonom, що був уже далеко.

А сімнадцять залишилось на полі бою. Неподалік від них — і піонер Анатолій Хмара.

Анатолій був партизанським зв'язковим, жив у селищі, звідки при нагоді робив бойові вилазки. Коли долинула чутка, що до Кодри рухається загін карателів для розправи з жителями, котрі допомага-

ють партизанам, Анатолій, як і багато його односельчан, сховався з батьками в сусідньому селі.

Згодом з боку селища стала долітати якась монотонна стрілянина. «В кого стріляють карателі? Невже в беззбройних людей?» — непокоїла думка. У лісі запахло горілим. Поміж сосен став нестримно просочуватись дим, який незабаром заволік усе небо.

Від того, що Толя побачив пізніше, у нього підкосились ноги. Замість селища лежала, оточена лісом, сіра задимлена пустеля. На мить хлопцеві здалося, що він заблудився, але ж ні! Он, немов дві обгорілі руки, простерті до неба, стирчать труби знівчених вогнем склазаводів...

Натикаючись на трупи замордованих людей, на німі, мов привиди, постаті біженців, хлопець насилу відшукав попелище рідної оселі. Позагоптував димлячі головешки, зібрав деякі обгорілі речі. Серед них — жмутик перепалених дротів... Це все, що залишилось від його мандоліни.

Спазма боляче стисла горло. Він сів на землю, спершись спиною об стовбур обпаленої яблуні і, не витираючи сліз, на мить перенісся уявою в довоєнне село.

Так хороше було. Дома — мир і згода. В школі — веселі друзі. Його хвалили: вчився добре, любив музику і грав на всіх струнних інструментах.

А ще захоплювався поезією. Якось, було, впіймав дике голубеня і, вигодувавши, випустив його на волю. Голубок часто прилітав у гості, сідав на оці яблуні або залітав у відчинене вікно до хати. А ще через рік прилетів разом з голубкою. Він, Анатолій, написав про це вірш. Батькам дуже подобався той твір.

Толя мовчить. В його душі наростає щось велике, могутнє, мов хвиля на морі. І Толя клянеться. Клянеться сам перед собою, перед обпеченою яблунею, перед знівченою мандоліною, перед рідним попелищем, перед сплюндрованим селом, темним лісом і захмареним небом, клянеться мстити ворогам, доки б'ється його серце. Він дістав зі схованки гвинтівку і пішов шукати загін. Пробиваючись незабаром на звуки бою до своїх, загинув...

...Фашисти, ніби гієни, шастали поміж мертвих месників і зганяли безсилу лють в наругах над їх тілами. Зигмунда вони скололи багнетами і в прорізи повтикали клапті партизанської листівки. Другим повиколювали очі.

В тому ж бою відзначився Дем'ян Шатило. Влучним вогнем він знищив багатьох карателів, а в критичний момент кинувся під ворожі кулі і врятував кулемет, біля якого навічно затих кулеметник. Довідавшись опісля про смерть своїх друзів, і зокрема Зигмунда, Дем'ян

гірко заплакав. Усі тільки тепер зрозуміли, яка то була між ними дружба. Незабаром його спіткало нове горе: фашисти закутували батьків.

Дем'ян, якому тоді вже сповнилось сімнадцять років, знайшов розраду у нещадній помсті ворогам. Особливо високо оцінили в загоні проведену ним операцію в селі Плахтянка. Було це так. Переодягнувшись у німецьку форму, група партизанів вночі прибула в село і стала вимагати від місцевого старости, за яким ходила чорна слава зрадника і мучителя радянських людей, продовольство для частини, а також інформацію про всіх «ненадійних» осіб. Схильний на витівки, Дем'ян відмінно зіграв роль німецького офіцера. Молодий, цибатий, він свердлов старосту поглядом сірих очей, герготів щось сердите, стукав кулаком. Один з партизанів імітував товмача. Зрадники, вислужуючись перед надзвичайно вимогливим начальником, представили всі документи про жителів села, що підтримують партизанів, навантажили три підводи продовольством, якого ще раніш наздирали в селі для окупантів. А потім за наказом «офіцера» стали супроводжувати загін «до місця розташування частини» і... опинились в Ніжиловицькому лісі в партизанському загоні.

Дем'ян виріс в очах усього загону. Це вже був винахідливий і безстрашний борець, якого любили й поважали бойові побратими.

Загинув він від випадкової кулі на привалі. В кишені свого улюбленця партизани знайшли гранату, біленьку розчіску і дзеркальце.

Довше повоювали Вася Руденко, який із зв'язаними руками втік з-під ворожої варти і наздогнав загін за дванадцять кілометрів — аж під Тетеревом, та Франц Осецький. Вони також не дожили до Дня перемоги, але їхнє коротке життя дорого обійшлося фашистським загарбникам.

Месники загону, який вийшов з оточення і зберіг свою безздатність, жорстоко помстилися ворогам за смерть своїх наймолодших побратимів.

★

Зарубцювались на соснах та дубах рани від куль і осколків, обвадлились партизанські землянки, засипались окопи. Позаростали стежки.

Але що це? Лісом ідуть загони. М'яко шамотить притрушена глицею земля під легкими ногами дванадцяти-п'ятнадцятилітніх.

Ідуть через Сильню і Тростянку, через Гутище, Крушняки, ідуть через інші лісові урочища, і все — у напрямі Кодри.

Сотня, друга, третя, четверта...

Ідуть та й ідуть. Часом спиняються і схиляються над землею, тоді чути:

— Гільза... Наша...

Входять у Кодру. В людей тепло засвічуються очі:

— Піонери!

— І звідти, ген, ідуть! І — звідти...

Вітер ворушить червоні галстуки, овіває смагляві обличчя...

Кодра, воскресла з руїн і попелу, радо зустрічає їх простертими вгору трубами нового склозаводу, новими будинками, молодими садами, новою школою-красунею.

Через кілька хвилин почнеться районна лінійка, присвячена відкриттю обеліска загиблим піонерам-партизанам...

Ф. МІЛЕВСЬКИЙ

НАЩАДОК СІМ'І ДЕКАБРИСТІВ

«Син полку» — називали ми таких, як він. Оберігали і любили їх з усією силою батьківського почуття, яким було сповнене серце солдата, відірваного війною від своїх дітей.

Любі наші хлопчики, юні громадяни нашої країни, адже вони теж у годину ворожого нашестя почули заклик Батьківщини. І теж прагнули їй допомогти! Скільки їх пробиралося до нас, на фронт. Відправляли їх назад, у тил, до рідних. Але багатьох з них війна позбавила рідних. І бувало, що родину заміняла їм військова частина.

Сином полку став і Володя — Бобрищев-Пушкін. Нащадок декабристів Павла і Миколи Сергійовичів Бобрищевих-Пушкіних, він народився, жив і почав учитися в Ленінграді.

Розпочалася війна. Кільце ворожої блокади замкнулося навколо міста, і Володя з бабусею з великими труднощами, по нині широко відомій «дорозі життя», був евакуйований і потрапив на Північний Кавказ. Там бабуся померла, і хлопчик залишився один.

Першим його бажанням було втекти на фронт, щоб мстити ворогові за Ленінград, за свою країну, за рідних.

Командування частини, в яку він прийшов, жалючі хлопчика, відіслало його у тил. Але Володя, чотирнадцятирічний хлопчик, наполегливо домагався свого. Став комсомольцем і незабаром опинився на одному з катерів-мисливців Чорноморського військового флоту.

Після прориву блокади його рідного міста Володя рветься на Ленінградський фронт. Там він служить розвідником в одній з стрілецьких дивізій, бере участь у боях під час визволення Риги і в дальшому нашому наступові у Прибалтиці.

Володя Бобрищев-Пушкін

Уся фронтова обстановка, приклад старших товаришів сприяли швидкому змузненню Володі.

Вранці 23 грудня 1944 року гвардійський стрілецький полк, де числився і Володя, почав зламувати лінію ворожої оборони. На одній із ділянок бійці після артилерійської підготовки піднялись в атаку. Але вогонь уцілілих ворожих кулеметів притис їх до землі. Своїми зіркими молодими очима Володя розгледів гітлерівця, який замаскувався за копицею сіна.

Влучний постріл, і кулемет замовк. Але в ту ж мить Володя був поранений у ліву руку. Зробивши нашвидкуруч перев'язку, він знову присєднався до своїх.

Другий ворожий кулемет стріляв з лазні, перед якою було дротяне загородження. В одному місці, кроків за двадцять від Володі, воно було пошкоджене. І хлопчик поліз туди, скориставшись тим, що полкова артилерія відновила свій вогонь. Миттю перескочивши через дріт, він ходами сполучення ворожого окопу пробрався до лазні. Рвонув двері, кинув у лазню гранату. Серед трьох знищених гітлерівців один виявився обер-лейтенантом військ «СС». З його грудей Володя зірвав бронзового хреста.

Цього ж дня він кілька разів ходив в атаку і знищив ще трьох гітлерівців. За цей подвиг він був удостоєний ордена Вітчизняної війни 2-го ступеня.

Прослуживши в армії до 1949 року, В. В. Бобрищев-Пушкін демобілізувався і почав працювати в спортивних організаціях. Під час однієї з службових поїздок він у 1958 році потрапив у автомобільну аварію і став інвалідом. Батьківщина потурбувалася про мужнього воїна-ветерана. Він одержує персональну пенсію. Живе він тепер

у Дніпропетровську, зустрічається з молоддю, розповідає про героїчні традиції радянських воїнів, про подвиги своїх старших фронтових товаришів, бойових друзів і перших наставників у його житті — житті юного сина полку, радянського воїна — нащадка декабристів.

*С. ШВЕЦЬ,
Герой Радянського Союзу,
підполковник запасу*

ПАВЛИК ПІДДУБНИЙ

У лютому 1943 року під ударами нашої армії озвірілі від невдач фашисти відступали від села Мартове (Печенізького району на Харківщині) на правий берег Північного Дінця.

Перед відступом вони погнали всіх чоловіків з села на берег річки копати окопи й бліндажі, а всіх інших жителів — у напіврозвалене приміщення школи. Оксана Піддубна, яку першою вигнали з хати разом з дітьми, нічого не встигла взяти з собою.

Біля зруйнованої школи перекладач оголосив наказ: нікому нікуди не виходити. За невиконання наказу — розстріл на місці.

Упевнившись, що ніхто не зможе перешкодити їх підступному задуму, вороги замаскувались на околиці села й почали чекати підходу радянської розвідки.

День згасав, починало сутеніти.

...Командир нашого батальйону вислав уперед розвідку й саперів, які повинні були знешкодити мінні поля і прокласти шлях піхоті. Перед батальйоном стояло завдання: захопити вночі село Мартове і форсувати Північний Донець.

Тим часом обідрані, голодні старики, жінки і діти села, замерзаючи від холоду, чекали своєї долі.

Оксана Піддубна пригортала до себе дітей, намагаючись зігріти їх своїм теплом. Її трирічна Ніна і тринадцятирічний Павлик так змерзли, що в них цокотіли зуби.

Надвечір мороз почав міцніти. Павлик подививсь на почорніле обличчя матері й сказав:

— Мамо, я збігаю до хати! Може, що залишилось там... Принесу тобі й Ніні одягись. Пусти мене, мамо!

Довго не погоджувалась Оксана відпустити сина, але не змогла втримати, дозволила:

— Іди, рідний. Тільки обережно.

Вибравши момент, піонер під носом у гітлерівських патрулів пробрався на околицю села і... завмер! Усе згоріло... Нічого немає... Могильна тиша навколо.

Павлик Піддубний

Павликові раптом здалося, що до села полем обережно повзуть якісь люди в усьому білому. Він не повірив своїм очам і напружено дивився, витягнувши тонку, схудлу шию. Нарешті, він зрозумів: це вони, наші радянські розвідники!

Та їх же зараз схоплять!.. Адже там збоку засідка...

Не думаючи про небезпеку, Павлик кинувся назустріч радянським бійцям.

Сніг був глибокий, і хлопчик тонув у ньому. Він боявся, що ззаду пролунає постріл, що не встигне попередити розвідників про підступну хитрість ворога. Але фашисти мовчали, вони не хотіли пострілами виявити себе.

А Павлик усе біг і біг. Він розмахував шапкою і, вказуючи в бік села, кричав:

— Там німці! Там німці-і-і!

Коли хлопчик зрозумів, що розвідники почули його, він, круто повернувшись, побіг назад до села. Павлик повз до школи. Але тут вискочило двоє гестапівців і, заломивши йому руки назад, повели в бліндаж, який був у дворі згорілого будинку.

Хлопчика катували, але жодного слова не сказав мужній піонер, тільки стогнав від болю.

А на безіменній висотці розгорівся жорстокий бій. Небагатьом фашистам удалось у той день перейти на правий берег Північного Дінця!

...Тіло Павлика солдати бережно поклали на плащ-палатку і, схиливши голови, перенесли до села.

Командир сказав:

— Не плачте, жінки! Піонер Павлик Піддубний врятував

життя багатьох, багатьох радянських солдат. Він попередив цілу армію! Пишайтеся ним!

Піонерська дружина, яка носить ім'я Павлика Піддубного, пам'ятає про його героїчний подвиг, дбайливо доглядає його могилу. Кожного року 1 вересня чітким строем стає дружина біля могили героя. І коли вожатий, читаючи вголос список піонерів, називає ім'я Павлика Піддубного, з шеренги лунає голос:

— Павлик Піддубний загинув смертю хоробрих за нашу Батьківщину!

Г. ГУЛЬКО,
підполковник запасу

ІЛЬКО З БУКОВИНИ

Вогненні блискавиці краями навхрест небо над Дністром. Далекий гул канонади сповіщав: наші наступають.

Група розвідників на чолі з капітаном Павлом Трофимовим на плотах переправилась через бистроплинну ріку і ступила на землю, зайняту ворогом. Командування поставило перед бійцями відповідальне завдання: ударити по німцях з тилу.

Сутеніло. Березневий вечір був похмурий, сльотавий. Обережно, крок за кроком кралися розвідники до села. За широким шляхом у мряці дрімали Лівинці. Тут лаштувався на нічліг гарнізон противника. Вікна крайніх хат блимали каганцями... Десь на околиці заливалися гавкотом собаки, гуділа натужно автомашини.

Розвідники припишкли, пошепки радилися.

— Всього можна чекати,— мовив Трофимов.— Хто зна, скільки їх...— Він помовчав хвильку і спокійним тоном додав: — Треба добути «язика». Але якщо не вдасться, то справа складніша...

Повзучи по холодній і в'язкій землі, перебігаючи від дерева до дерева, бійці капітана Трофимова проминули кілька хат і, нарешті, опинилися в старій, з пошарпаним верхом клуні. Вона одиноко бовваніла посеред рідкого, занедбаного саду. Близько-близько від дороги.

Щоб зорієнтуватися в обстановці, з'ясувати, як діяти далі, Трофимов вийшов з клуні і від несподіванки завмер. Поруч на безлюдній вулиці з'явився вартовий. Він спинився, прислухався, підозріло зазирнув на подвір'я, але розвідника не помітив. Потім пішов мимо сільських парканів, дротяних загорож, стиха мугикаючи під ніс пісню.

Капітан метнувся в найближчу хвіртку і, насторожений, зупинився. Немов з-під землі, перед ним виросла постать. Офіцер схопився було за автомат, але почув зляканий голос:

— Дядечку, не стріляйте...

Офіцер наблизився впритул до хлопчика у великій, насунутій на лоб кепці.

— Ти хто?

— Та я... Я Ілько Головачук. Живу осьдечки,— все ще тремтячим голоском проказав той.

Помітивши на шапці військового відблиск червоної зірочки, хлопчик сплеснув руками:

— Наші! Йй-богу, наші!

— Т-с-с! — капітан міцною п'ятірнею стиснув лікоть Ількові.— Німців у селі багато? Кажи швидше!

А той, мов причарований, не міг відірвати погляду від червоної зірочки. Очі його спалахнули, горіли допитливістю.

Обнявши хлопця за худенькі плечі, капітан перепитав удруге:

— Німців у селі багато?

Ілько, ніби прокинувшись од сну, скоромовкою защебетав:

— Ого, наїхало їх! Вийти з хати страшно. А на тім куті — штаб. Я знаю де... Там до війни школа була...

— Далеко?

— Городами зовсім близько,— зашепотів гарячково.— Колись туди до крамниці бігав. Я покажу вам дорогу!

Трофимов подав сигнал. Розвідники підійшли, оточили хлопчика.

— Ілько,— Трофимов кивнув на Головачука,— проведе нас до штабу. Переверити зброю!

За кілька хвилин вони опинилися на невисокому пагорбі. Звідти, наче на долоні, виднівся довгий будинок. В ньому яскраво світилися вогні, у широких вікнах мигали силуети. Дмужнув рвучко вітер, долинула розмова вартових.

— Штаб... — показав Ілько.

Розвідники оточили будинок.

Гримнули дружні постріли. В одній білизні вибігали фашисти і, скошені влучними кулями, падали.

— Одержуйте! Це вам за школу мою! — кричав збуджений Ілько. Він разом з бійцями підступив до штабу. Гітлерівці піднімали догори руки, голосно лаялися.

— Товаришу капітан! — звернувся Ілько до Трофимова.— Я побіжу по хатах, підніму людей! Скажу, що наші тут...

— Давай! Жодного фашиста не випустимо з села!

Повний радості і тривоги, Ілько появився на порозі рідної домівки.

— Де ти вештаєшся так пізно? — почув материн сердитий голос.

— Мамо! Петре! Наші в селі! — скоромовкою заговорив.— Чуєте постріли? Німцям капут!

З ліжка хутко піднялася мати, з печі зліз старший брат.

— Невже?! — обоє здивовано глянули на Ілька.

Стрільянина почулася зовсім близько. Раптом від сильного вибуху задрижала хата. Мати перехрестилася нишком і мовила з легким докором:

— Ох, Ільку... Ти, шибенику, дограєшся...

— Гляньте, горить! — гукнув від вікна Петро.

— Так їм, гадам! — стиснув кулаки Ілько і прожогом шмигнув у сіни. — Петре, ходімо зі мною? Я знаю капітана. Треба людей підняти!

— Іллюшко! — вигукнула мати в розпачі. — Уб'ють! Вернися! Петре, і ти?..

Пішли обидва. Тринадцятилітній Ілько і шістнадцятирічний Петро. Знесилена, впала на лаву...

Ілько з Петром, на ходу розповідаючи всім про прихід радянських воїнів, поспішали до розвідників. Жителі села зайняли всі виходи, розставили дозорців. Сусіди Головачуків — Тимофій Перепічка та Андрій Кундій — з дробовиків стріляли по фашистах...

Помітивши Ілька, Трофимов страшенно зрадів.

— Петренко, — кинув він розвідникові з радістю, — зв'яжися з «Коршуном».

Розвідник схилився над радією.

— Передай: операцію «Дністер» успішно завершено. В полон взято понад двісті солдатів та офіцерів противника. Іще передай... Ілько Головачук...

— Піонер? — перепитав Ілька Трофимов.

— Піонер! — з гордістю відповів хлопчик.

— Так і передай, Петренко: піонер Ілько Головачук показав нашій розвідці штаб і допомагав громити ворога!

...Світало. Промоклі до рубчика, задубілі стояли на чатах Ілько з Петром. Їм Трофимов доручив контролювати шлях, що веде з Кельменців. Адже в будь-яку хвилину могло підійти вороже підкріплення.

Раптом хлопці насторожилися, перезирнулися. По дорозі в напрямку Хотина почувся гул моторів.

— Петре! Ану, поможи!

Ілько вчепився за стовбур старої акації, швидко перебираючи ногами, подрапався вгору. Високо, аж на вершечок.

— Танки! З хрестами! — скрикнув він і швидко спустився додолу. В серці гостро кольнуло, у скронях забилася кров.

— Йой, що тепер буде? Треба повідомити наших!

Ілько кулею помчав до села, де метушилися люди, виводили з хат заспаних фашистів. Хлопець розшукав Трофимова і розповів про бачене. Командир зібрав загін.

— Треба негайно відступати, товариші,— сказав схвильовано.

— Але куди? Ми в оточенні фашистів. Єдиний рятунок — ліс... Там можемо зачекати наших.

— Я знаю надійний лісок під Михайлівкою,— вихопився Ілько.— Гущавина — страх. Я там овець пас... Туди пробирайтесь!

Вивів з села, показав, куди йти.

Як з бойовим побратимом, прощався капітан Трофимов з Ільком. Погладив його світлі, аж мідні, кучерики, поцілував веснянкувату щоку.

— Спасибі, Іллюшко, за допомогу. Ти — справжній піонер! Не сумуй, перепочинемо ніч — і знову вдаримо по фріцах. Тільки зустрічай!

Наступного дня підрозділ розвідників капітана Павла Трофимова знову вступив у Лівинці, прогнавши фашистів назавжди. Та Іллюші Головачука вже не було. Всього одну добу не дожив він до цієї щасливої години. За доносом провокатора його розстріляли німецькі кати.

Це сталося надвечір, 28 березня 1944 року...

У 1962 році за рішенням бюро Центральної Ради ім'я Іллюші Головачука занесено до «Книги пошани» піонерської організації ім. В. І. Леніна». Його ім'я носять кращі піонерські загони шкіл Буковини. А на честь 20-річчя Перемоги радянського народу над німецько-фашистськими загарбниками Указом Президії Верховної Ради СРСР юний патріот був удостоєний високої урядової нагороди — ордена Вітчизняної війни 2-го ступеня.

...Була погожа осіння днина. Галаслива дівтора сиділа за партами в новій школі, а колгоспники закінчували роботи на ланах. В цю пору в Лівинці, що на Буковині, завітали полковник у відставці, художник Валентин Якимович Яблонський і секретар військово-наукового товариства при Чернівецькому гарнізонному Будинку офіцерів Петро Сергійович Свитко. Вони йшли широкою вулицею, приємно здивовані новобудовами. Петро Сергійович пам'ятав село ще від часів війни. Часто він бував тут і опісля, збираючи матеріали про нескорених буковинців.

Чернівчани підійшли до групи будівельників, що зводили біля школи будинок. Тут вони познайомилися з колгоспником Тимофієм Перепічкою.

Розговорилися. Згадали минуле...

Тимофій спитав:

— А про Ілька Головачука чули? Жаль, не дожив... А який був славний хлопчина! Герой! Це ж він показав Трофимову німецький штаб.

Незабаром вони завітали до Іллюшиної матері — Надії Фтодіївни. Старенька ласкаво запросила до світлиці, угостила червонобокими яблуками.

— Ілько любив їх... Це з тієї крилатої яблуні,— кивнула в садок, витерла краєчком хустки зволожені очі.

— Чи не збереглася у вас, часом, фотографія з Іллюші? — спитав згодом Яблонський.

— Де там... Не до того було нам. Ми дуже бідно жили. Ілько пас панських овець, щоб заробити на шмат мамалиги, я наймитувала. Коли в сороковому прийшли наші, втішилися волею люди. Ілько пішов до школи. Пригадую, як він одного разу примчав з червоним

Пам'ятник Іллюші Головачуку на Буковині, споруджений в с. Лівинці.

галстуком на грудях. «Мамо, я піонер!» — похвалився ще з порога. І почав оповідати, хто такі піонери. Я поцілувала його і сказала: «Я вірю, сину, що ти будеш таким». А потім — війна... — Надія Фтодіївна стишила голос, знову витерла непрохану сльозу і, зітхнувши, додала: — Я пишаюся своїм Ільком!

Від школи, що кроків за сто від хати, долинули звуки дзвоника. Гомінкою юрбою висипалися на вулицю учні. Вони, щасливі, невгамовні, розмахували портфелями, сміялися, поспішали мимо оселі Головачуків. Надія Фтодіївна примружилася, подовгу дивилася на них. Обличчя її, здалося, за одну мить набагато постарішало, вкрилося новими, досі невидимими зморшками.

— Бачу серед цих хлоп'ят Ілька... Личко кругленьке, ніс кирпатенький... А чубчик — гейби пшеничне стебло вліті. Ну як в оцього, крайнього... — говорила повільно, замислено, ніби сама до себе.

Валентин Якимович слухав, запам'ятовував кожне слово жінки. І зору не спускав з дітей. Художник думав...

Мазок за мазком лягали на папір фарби. Цілі ночі працював Валентин Якимович, а коли наступного разу показав портрет Тимофію Перепічці, в того загорілися очі:

— Схожий... Крапля в краплю. Мерщій до Головачуків!

Надія Фтодіївна саме поралася по господарству. Яблонський показав їй портрет і сам не повірив собі. Те, що сталося в цей момент, надзвичайно схвилювало його.

— Хлопчику мій милий, Ілька!..

В. МАР'ЯНИН

КОСТЯ КРАВЧУК

Це було в 1962 році. У міжнародному піонерському таборі Артек зібралися делегати II Всесоюзного зльоту юних ленінців. Багато хвилюючих розповідей можна було тоді почути про Червоний прапор і подвиги радянських людей, які захищали цей прапор, а з ним і честь нашої Батьківщини.

З нетерпінням чекали юні ленінці зустрічі з Костею Кравчуком, колишнім піонером з міста Києва. Всі знали про подвиг Кості, але кожному з них хотілося побачити героя на власні очі, почути від нього самого про його життя, дізнатися про долю бойових прапорів, які він зберіг.

З його розповіді піонери довідалися, що Костя народився в 1931 році у місті Києві. Піс у родині робітника. Вчився в школі № 2, тепер це школа № 107. Костю часто можна було бачити серед товаришів,

які гомінкими ватагами гасали по майданах, граючи у «військових», сперечаючись про тактику й стратегію щодо «противника».

Поблизу був синій Дніпро. Хлопчики змалечку швидко знайомилися з річкою, вчилися добре плавати. І майже всі зазрили капітанам білосніжних кораблів, що ковзали по іскристій поверхні Славутича. Кожний хлопчик мріяв стати моряком. Була така заповітна мрія і в Кості Кравчука. Та мрії не судилося здійснитись: почалася війна з німецькими фашистами. У вересні 1941 року під натиском переважаючих сил противника радянські війська залишали Київ.

Костя, десятирічний хлопець, сидів удома, коли до нього долинув стогін із саду. Хлопчик обережно причинив хвіртку, що вела до саду, і побачив там двох поранених бійців. Один з них підізвав Костю і слабким голосом запитав:

— Ти піонер?

— Так, — відповів Костя.

— Тоді візьми цей пакунок... Там два бойові прапори. Сховай їх і збережи до приходу наших. Тільки нікому про це не розкажуй. Зрозумів?

Костя взяв прапори і нерішуче запитав бійців:

— А ви повернетесь?

— Повернемося, синку, обов'язково повернемося, — відповів борець.

Костя побіг додому.

Спочатку хлопчик розгубився. Що робити? Фашисти кожної хвилини можуть увірватися в хату, знайти прапори. Костя кинувся до саду. Швидко вирив яму під яблунею, поклав туди пакунок і старанно закидав яму землею та опалим листям.

Однак неспокій не залишав Костю. Вночі, коли вдома всі поснули, Костя відкопав прапори, загорнув їх у мішок і густо засмолив його, щоб крізь тканину не просочилася вода.

Притиснувши дорогоцінний пакунок, Костя пробрався до знайомого скверу. Там він розшукав старий забутий колодязь і опустив у нього пакунок. Про свою таємницю Костя не сказав нікому, навіть матері.

Нестерпно довго тяглися дні фашистської окупації. Багато разів Костя навідувався до скверу, перевіряв, чи на місці прапори.

Нарешті жителі Оболонської вулиці почули гарматні залпи: наступала Радянська Армія. Почастішали випадки диверсій проти окупантів. У безсилій злобі ворог влаштовував облави на радянських громадян. Потрапив одного разу до лабет гітлерівців і Костя. Його, як і інших киян, товарним поїздом відправили до Німеччини. Але по дорозі Костя на повному ходу скочив з поїзда. В селі під Києвом він розшукав свою матір Марфу Хомівну, і як тільки фашистів

Костя Кравчук

вигнали з міста, повернувся з матір'ю додому. Не заходячи в хату, Костя побіг до заповітного колодязя і витяг звідти згорток з червоними прапорами.

Піонер чекав, що ось-ось з'являться ті бійці, які залишили йому ці прапори на схованку. Однак ніхто не приходив. Війна ще тривала... І ось одного разу Костя, одягнувши чисту сорочку, відправився з прапорами до коменданта міста полковника Івашкіна. Незабаром він стояв перед ним і, розгорнувши прапори, розповідав.

Схвильований подвигом юного патріота, старий полковник міцно обійняв хлопчика.

— Спасибі тобі, маленький герою, — сказав він.

Першого червня 1944 року Указом Президії Верховної Ради СРСР Костю Кравчука було нагороджено бойовим орденом Червоного Прапора. Високу нагороду піонеру вручили під час мітингу на міському стадіоні, де спеціально для цього були вишикувані військові частини Київського гарнізону.

Газета «Правда» в зв'язку з нагородженням Кості Кравчука орденом Червоного Прапора писала: «Подвиг київського піонера ввійде до літопису війни. По цьому подвигу так само, як по безсмертному подвигу Зої Космодем'янської, нащадки наші судитимуть про поведінку радянського молодого покоління в момент найтяжчого воєнного випробування для Батьківщини. Вони будуть знати, якою великою в цей момент була навіть юна людина, яким великим і глибоким був її душевний світ, яким благородним було її моральне обличчя... Піонерський загін, до якого належав київський піонер, може вважатися бойовою одиницею. Честь і слава цьому піонерському загонові!»

...Йшли роки. Костя вчився в Суворовському училищі, потім у школі юнги — в учбовому загоні Чорноморського флоту. У вільний час він відвідував секцію боротьби і пізніше став інструктором з цього виду спорту.

У 1947 році Костя Кравчук вступив до Ленінського комсомолу. Моряком, однак, йому не пощастило стати. Школу юнги розформували.

Костя повернувся до рідного міста. Хлопця прийняла до себе дружна робітнича сім'я найстарішого Київського заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна. Сьогодні Костянтин Кононович Кравчук — кваліфікований складальник-механік, ударник комуністичної праці. Таким його знають на заводі «Арсенал». І ще — по десятках, сотнях листів піонерів, які надходять до заводського комітету комсомолу з найвіддаленіших міст нашої Батьківщини.

Щодо бойових прапорів, які зберіг Костя Кравчук, то вони експонуються, як священні реліквії, у Музеї Радянської Армії в столиці нашої країни — Москві.

О. ДАСКАЛОВА

В ІМ'Я БАТЬКІВЩИНИ

Кілька днів, не вщухаючи, гуготіла над білоруським селом Карповці артилерійська канонада, чулася часта тріскотня кулеметів, гарячкова перестрілка. Потім якось усе змовкло, і тільки здалеку долинали глухий гуркіт. Війна прокотилася через село і пішла на схід, залишивши свої сліди: глибокі воронки, окопи, усіяні стріляними гільзами. У селі почали господарювати гітлерівці.

Корінних жителів тепер було значно менше, ніж до війни: старики, діти, жінки. Чоловіків не було видно. Одні пішли з армією, а куди поділися інші, про це в хатах говорили тільки пошепки.

Того ранку Коля Сорока знайшов на лузі два зовсім цілих патрони. Коля присів на горбок і почав уважно розглядати свою знахідку: чи не розбиті капсулі, доторкнувся до гострих кінців куль. Раптом хтось схопив його за комір. Коля оглянувся. Перед ним стояв гітлерівець. Перш ніж хлопчик опам'ятався, солдат вихопив у нього з рук патрони і з розмаху вдарив Колю по обличчю.

Коли хлопчик отямився, гітлерівця вже не було. Поруч стояли Ваня Северин і Коля Зибко.

— За віщо він тебе? — спитав Ваня.

— За два патрони, — відповів Коля.

— На цього гада й одного патрона вистачило б, — дивлячись услід фашистові, промовив Ваня.

— Одним патроном нічого не зробиш.

— Гвинтівка потрібна,— сказав Коля, і хлопчики глянули один на одного...

А через кілька днів брат Колі Сороки Василь дивувався, помітивши, що в хату надто часто забігають хлопчики, і коли не заставали Колі вдома, просили передати йому, що знайшли дерево для скраклів.

— Що це вони всі скраклями захопились? — міркував Василь.— І де Колька пропадає з ранку до вечора?

А Коля разом з Володею Сергійком, Льонею Сцидіневським і Ванею Севериним, сказавши дома, що знайшли добре пасовисько, цілими днями робили свою справу.

У лісі, далі від чужих очей, вони збили великий дерев'яний ящик, закопали його під ялинами і замаскували дерном. Це був перший піонерський тайник — склад трофейної зброї. Увечері хлопчики обійшли всі хати, де «знайшлось дерево для скраклів», збрали знайдені їх товаришами патрони, частини гвинтівок і склали все в тайник. Тут, біля свого складу зброї, піонери дали урочисту клятву допомагати батькам і старшим братам у їх боротьбі проти фашистів. Незабаром у лісі вже було 15 піонерських тайників. У лісі ж улаштували хлопчики і свою збройову майстерню. Там вони складали гвинтівки із знайдених частин, самі робили до них приклади.

Кулемет, 10 гвинтівок, 20 гранат і десятки ящиків з патронами передали піонери партизанам.

Василь Сорока швидко здогадався, яке «дерево для скраклів» збирають хлопці. Порадившись із своїми товаришами, членами підпільної комсомольської організації, він вирішив дати піонерам відповідальне доручення. Одного разу Василь передав братові написане від руки зведення Радінформбюро.

— Ми це чули по радіо,— пояснив він Колі.— Треба розмножити зведення і поширити його по селу. Нехай люди знають правду.

— Буде зроблено,— сказав Коля. І люди взнали правду. Наступного дня по всьому селу люди знаходили написані дитячою рукою листівки, в яких розповідалося про справжнє становище на фронті.

З кожним днем міцнішав зв'язок піонерів з партизанами. Командир партизанського загону, секретар підпільного обкому комсомолу Стрижак жартома називав розташовані недалеко від села переліски «кущами Сороки». У цих перелісках повними господарями були Коля Сорока та його друзі. Кожного вечора звідти долинали трелі «соловейка». Прислухаючись до його голосу, партизани виходили до хлопчиків, приймали від них посилки з одягом і продуктами, медикаментами, що їх доставляли наймолодші учасники підпілля піонери Ніна Хомко і Володя Касило.

Якось усі піонери підпільної організації раптом захопилися купанням. На очах в охорони цементного заводу хлоп'ята довго плескались, пірнали, ганялись один за одним. А найближчої ж ночі цементний завод був висаджений у повітря партизанами. Нікому з фашистів і на думку не спадало зв'язувати купання дітей з вибухом на заводі. А тим часом піонери за завданням партизанів, купаючись, шукали доброго броду. Вночі під носом фашистських охоронців вони провели цим бродом партизанів до заводу.

...Взимку 1944 року в селі почалися масові арешти. Схопили Колю Сороку. У Белостоцькій тюрмі фашистські кати замучили і вбили п'ятнадцятирічного вожака піонерів-підпільників. Він помер, так і не виказавши ворогам піонерів — членів підпільної організації. А друзі поклалися відомстити за смерть Колі.

Одної тривожної ночі Ваня Северин і Володя Сергійко, взявши з собою дві міни, підкрались до залізничного моста і заклали вибухівку. Наступного ранку всіх жителів розбудив страшенний гуркіт. На мосту підірвався ешелон з військами і озброєнням, що йшов на фронт. Це була помста за смерть піонерського вожака.

Залишившись без Колі, підпільна піонерська організація продовжувала діяти. Нею, як і раніше, керував підпільний обком комсомолу, а очолював її один з кращих Колиних друзів — Володя Сергійко.

Коли фашисти гнали в Німеччину на каторгу чергову групу радянських людей, між захопленими був і Володя Сергійко. У Белостоку Володя втік і дістався до партизанського загону імені Калініна. Але повернутися до села йому не можна було. У партизанському загоні він дізнався, що піонери села Карповці залишаються вірними своїй клятві — борються з ворогом. Тепер підпільну піонерську організацію очолював дванадцятирічний Коля Зибко.

★

...Минали роки. Справи піонерів-підпільників уже стали історією. Про їх героїчні подвиги можна взнати, відвідавши Гродненський музей. Але пам'ять про ці славні справи живе за стінами музею. Піонерська дружина Новоселківської початкової школи, де вчилися юні месники, носить ім'я піонера-героя Миколи Сороки. Щороку, 25 травня, в той день, коли дружині було присвоєно це почесне ім'я, діти влаштовують урочисті збори біля костра. В гості до них приходять колишні учасники підпільної піонерської організації села Карповці. І, слухаючи їхні розповіді, сьогоднішні піонери мріють про подвиги в ім'я своєї великої Батьківщини.

О. ХМЕЛИК

ОДНОПОЛЧАНИ

У листопаді 1941 року під Москвою йшли запеклі бої з фашистськими загарбниками, які рвалися до столиці. Я в той час був командиром полку 316-ої дивізії. Ця дивізія під командуванням генерал-майора І. В. Панфілова в боях під Москвою вкрила себе немеркнучою славою. Їй було присвоєно гвардійське звання, і вона почала іменуватися «Гвардійська імені Героя Радянського Союзу І. В. Панфілова дивізія».

Удень і вночі над полями битви лунала артилерійська стрілянина, тріск кулеметів і автоматів, безперервно гуркотили танки і вибухали авіабомби.

У цій тяжкій обстановці мені довелося зустрітися з кількома хлопчиками-піонерами, що прибилися до нашого полку.

«НАЧАЛЬНИК БОЕПОСТАЧАННЯ»

— Товаришу майор! Що ж це робиться?

Начальник артилерійського постачання полку — спокійна, врівноважена людина. Але в цей момент він був схвилюваний і мав дуже лютий вигляд.

— Що сталося?

— Знову цей третій батальйон!

— Нічого не розумію, — сказав я, — заспокойтесь і розкажіть усе до ладу.

— Ось, товаришу майор, з третього батальйону за боеприпасами їдять на двоколці хлопчисько. І де тільки вони знайшли такого шибеника! Спочатку їздив з командиром взводу боепостачання, а потім сам, інколи з солдатом. Адже ви, товаришу майор, знаєте, що з боепостачанням у нас важкувато, даємо за суворим лімітом, особливо 82-міліметрові міни і освітлювальні ракети.

— Знаю, знаю.

— Отож, цей хлопчисько приїздить і канючить, і канючить. Ходить за мною: «Дайте ще, дайте ще». Ну, щоб відчепитися, я давав трохи понад ліміт, а вчора відмовив: підвозу не було. Так що ви думаєте? Сьогодні перевіряю штабелі — трьох ящиків мін і двох ящиків ракет не вистачає. Значить, цей хлопчисько скористався з того, що мене саме не було, і взяв без дозволу.

— Гаразд, — сказав я, — можете йти, я розберуся.

Я наказав викликати до мене новоявленого «постачальника».

Увечері до мене з'явився худорлявий хлопчик років тринадцяти. Вигляд у нього був цікавий: на голові наша армійська пілотка, шинель німецька, з обрізаними лапами, на ногах великі німецькі черевики. На грудях трофейний німецький автомат, за ремнем ракетни-

ця. Ну, справжнісінький герой! Зробивши два кроки вперед, він приклав руку до пілотки і хвацько доповів:

— Товаришу майор! Начальник боепостачання третього батальйону Петро Захватаєв прибув за вашим наказом.

— Сідай,— сказав я. Але Петя все ще стояв. Очевидно, він побоювався покарання за вчорашнє самоуправство.

— Як ти потрапив до нас?

— Я з Ленінградської області, сирота. Жив у тітки. Вона старенька, піти з дому не могла, а я при фашистах жити не хотів. Сховав під сорочку піонерський галстук із значком і вийшов з села буцімто загнати козу. Насилу перейшов лінію фронту і потрапив на залізницю, де саме стояв ваш полк. Коли паровоз засвистів і вагони почали рухатись, я скочив на гальмову площадку. Аж там стоїть вартовий від третього батальйону. Я його упросив не виганяти мене. Ми трохи поговорили, і я заснув.

Прокинувся, дивлюсь, а вартовий уже інший. «Ну, думаю, біда. Зараз прожене». А той побачив, що я прокинувся, і каже: «Доброго ранку, Петю! Тобі наказано на першій зупинці з'явитися до командира батальйону».

Прийшов я. Комбат хотів відіслати мене в тил, але я показав йому піонерський галстук із значком, що я їх заховав за пазухою, від фашистів, і сказав, що хочу воювати. Все-таки ублагав.

Хлопчик мені дуже сподобався. Але дисципліна є дисципліна, і я суворо запитав:

— А для чого ти п'ять ящиків мін і ракет без дозволу взяв?

У Петі одразу зник бравий солдатський вигляд, і він по-хлоп'ячому, скоромовкою, збиваючись і плутаючи слова, випалив:

— Потрібно було... Дуже потрібно... Там у нашого батальйону на передньому краї висота є... отака, вперед виступає... Здорово заважає фашистам... Вони вчора вночі хотіли її захопити, а наші командири рот мені кажуть: «Петю, забезпеч мінами і ракетами, ми тоді дамо фашистам перцю». Ну я, звісно, і взяв трохи більше... Я сьогодні вночі теж був на передовій... Як тільки фашисти полізуть, ми ракети як пустимо, та як мінами їх, та кулеметами... Відстояли висоту!

Петя помовчав, потім ображено додав:

— Коли вже капітану мін і ракет для нашого батальйону шкода, хай наступного разу виверне.

Він опустив очі і для переконливості навіть шморгнув носом.

— Гаразд,— сказав я,— коли ти вже так про батальйон дбаєш, на перший раз прощаю твоє самоуправство. Вивертати взяте теж не буду. Але ти повинен зрозуміти, що дисципліну порушувати не можна. Ти взяв зайве, а іншому батальйону недодали, зрозумів?

— Зрозумів, більше не буду.

Так я зустрівся вперше з Петьком Захватаєвим, але ця зустріч була не останньою.

Приблизно через тиждень я був рано-вранці на позиціях третього батальйону, який в безперервному триденному бою відбивав атаки противника. Там мені розповіли про героїчний вчинок Захватаєва.

Минулої ночі в батальйон завезли багато боєприпасів, необхідних для ведення бою, і склали в сараї на околиці села. Противник обстрілював село запалювальними снарядами і підпалив сусідні будівлі. Вогонь загрожував складу з боєприпасами.

Петя Захватаєв і вартовий біля складу, докладаючи неймовірних зусиль і ризкуючи життям, перетягли всі боєприпаси в безпечне місце. Петя негайно запряг свого коня і почав доставляти патрони і міни на передову. Він мав уже повернутися звідти.

Хоч мені треба було йти, але я вирішив дочекатися Петі. Час минав, а його все не було. Шлях до переднього краю в багатьох місцях прострілювався, і недобре передчуття заворушилося десь у мене всередині.

Раптом з-за рогу, зовсім не звідти, звідки його чекали, з'явився кінь, і всі одразу помітили, що патронна двоколка була порожньою.

Ми переглянулись. У кожного в голові виникло запитання: «Де Петя? Вбитий? Поранений?»

Як пошкодував я в ту хвилину, що не виявив достатньої твердості і не відправив Петю в тил...

Раптом з-за того самого рогу, стрибаючи на одній нозі, тримаючи в руках шнурок другого черевика, вискочив Петя, відчайдушно гукаючи на коня:

— Стій! Стій!

Побачивши мене і офіцерів батальйону, які були зі мною, Петя, наче нічого не сталося, хвацько стукнув каблуками, приклав руку до пілотки і гучно доповів:

— Товаришу майор! Боєприпаси на передову доставлено повністю. Пригод не було.

— Звідки ж ти приїхав? — запитав командир батальйону.

— А я знайшов глибокий видолинок, який зовсім не прострілюється, і по ньому возив патрони. Хоч трохи далі, зате певніше.

Я підійшов до Петі і, віддаючи честь юному героєві, підняв руку до козирка. Всі стали, мов по команді, «струнко». Настала урочиста тиша.

— Товаришу Захватаєв! Від імені служби виношу вам подяку за відвагу і вмілі бойові дії.

«Служу Радянському Союзові», — слід було відповісти на подяку. Але Петя дуже хвилювався, почервонів, опустил очі і прошепотів:
— Спасибі.
Я міцно обняв і розцілував сміливого хлопчика.

★

Наприкінці листопада на схід від Волоколамська, в районі села Строково, Петя привіз на передову позицію батальйону боєприпаси і тут дізнався, що бойова охорона, яка займала невелику висотку, розташовану метрів за п'ятсот від переднього краю, потребує патронів і гранат. Про те, щоб під'їхати туди на двоколці, годі було й думати: всі підходи до висотки прострілювались.

Тоді Петя взяв, скільки міг донести, патронів і гранат, поклав на волокушу, одягнув лямки через плече і по-пластунському безстрашно поповз до висотки, обходячи її справа і зліва. В цей час бойова охорона, не маючи патронів, встигла відійти в першу траншею батальйону.

Зійшовши на висотку, Петя там нікого не застав.

Він не розгубився і прийняв сміливе рішення. Засівши в окопі, зручному для кругової оборони, Петя відкрив автоматний вогонь та іноді, для острашки, кидав гранати.

Близько години він удержував висотку. Командир батальйону організував контратаку. Група противника була майже вся знищена, і тільки небагатьом солдатам вдалося втекти.

Висотку, дуже потрібну для бойової охорони, було удержано.

Командир третього батальйону представив документи для нагородження Петі Захватаєва медаллю «За відвагу».

Незабаром Петя Захватаєв стояв перед строем у піонерському галстуку, який він ховав на своїх грудях, коли тікав від фашистів. У цій урочистій обстановці йому була оголошена друга подяка і вручена медаль «За відвагу».

СОЛДАТИ ЧЕКАЮТЬ ЛИСТІВ

Зробивши перебіжку, ми з автоматником побачили маленького бійця, незвичайно одягненого. Він був у плащ-палатці, з-під неї виглядали чорні штанці і подерті черевики. На голові — чорна кепка, через плече — наповнена чимось сумка від протигазу. Такого «орла» я побачив уперше.

— Куди повзеш, хто ти такий? — запитав я.

Хлопчик мовчав. Очевидно, він не знав, що робити: доповісти за статутом чи тікати.

— Так хто ж ти? — вдруге запитав я.

— Я з роти зв'язку, листоноша, несучи листи на передову, — показав він на свою сумку.

— Як звуть?

— Гриць.

Я задумався. Повернути хлопчика до штабу?

Гриць помітив моє вагання. Маленький хитрун знав, чим можна вплинути на командира полку.

— Товаришу командир! У мене є листи таким солдатам, які чекають їх понад два місяці. Дозвольте роздати листи, адже солдати їх чекають, дуже чекають! А я знаю, де бійці і як маскуватися.

Гриць переміг. Я наказав автоматникові супроводити листоношу і повернутися з ним до штабу полку.

Гриць — піонер, йому 13 років. Коли його привели до мене, я вирішив відправити його в тил, але хлопчик слізно просив залишити його, бо він хоче помститися за матір, яку вбили фашисти. Він сказав мені, що обов'язково дійде з полком до Німеччини і визволить сестру.

Командир роти розповів:

— Хлопця всі люблять. Він спати не лягає, поки останнього листа не віддасть. Він знає адреси усіх найближчих госпіталів, пересилає туди листи та ще й від себе пише нашим пораненим.

— Товаришу майор, — вів далі командир роти, — залишіть його нам на мою відповідальність. Ми його дуже полюбили. А якщо відправляти в тил, то обов'язково в яке-небудь військове училище. Цей хлопець — природжений військовий. Радіостанцію вивчає, вже трохи на ній працює.

— Гаразд, — відповів я, — нехай поки що побуде, але, по-перше, одягти його у форму, а, по-друге, на передову відправляти тільки з солдатом.

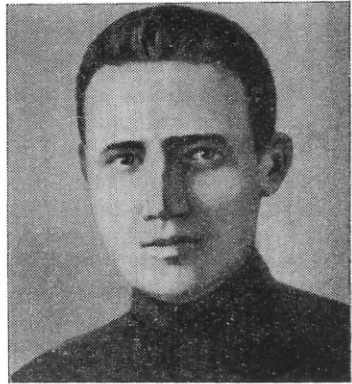
Через тиждень Гриць відзначився. Підповзаючи до спостережного пункту 3-го батальйону, щоб передати листи і газети, він побачив на землі сліди крові і поповз по них. Метрів за шістьдесят він знайшов у кущах непритомного пораненого сержанта.

Гриць, негайно розірвавши індивідуальний пакет, зробив пораненому перев'язку, дав води з своєї фляжки і повідомив батальйонного фельдшера. Все це було зроблено під страшеним обстрілом. Пораненого було врятовано.

За активні, розумні дії в бою Гриць був представлений до нагороди.

*З. ШЕХТМАН,
гвардії підполковник запасу*

ПОДВИГ ВІТІ ЧЕРЕВИЧКІНА

З фотографії дивиться підліток років чотирнадцяти. Він наголо пострижений. Високий лоб. Зосереджене обличчя і вдумливий погляд. Чорна косоворотка наглухо застебнута. Звуть хлопчика Вітею Черевичкіним. Його фотографію можна побачити в Палаці піонерів у місті Ростові. Іменем юного героя назвали свій піонерський загін п'ятикласники 78-ої Ростовської школи. Його ж ім'я носить одна з вулиць Ростова. Про нього складено пісню «Жив в Ростові Вітя Черевичкін», яка часто дзвенить у піонерських загонах і в якій розповідається про життя та навчання Віті, про сизокрилих голубів, яких він вирощував з любов'ю, про його подвиг і загибель взимку 1941 року...

То був час, коли точилися жорстокі бої з фашистами на берегах Нижнього Дону. Ворог рвався до Ростова, і йому вдалося зайняти місто. Настали важкі чорні дні. Вітя бачив заграви пожеж, чув стрілянину в місті, знав, що гітлерівці грабують і розстрілюють радянських людей. Він міг на все це відповісти лише одним словом:

— Боротися!

Якось хлопчик побачив, що есесівці виганяють мешканців з великого будинку. Туди простяглися телефонні дроти. Одна за одною під'їжджали блискучі машини. З берега Дону безперервно снували зв'язківці.

«Це штаб», — зрозумів Вітя.

Незабаром він дізнався, що великі фашистські з'єднання зосереджені в районі заводу «Красный Аксай».

Вітя вирішив будь-що встановити зв'язок з радянськими військами. Вони стояли в Батайську по той бік Дону. Але як?

Ще до початку війни Вітя Черевичкін, як і багато його ровесників, любив ганяти голубів. У сім'ї були родичі в Батайську, і голуби замість поштових поїздів часто переносили вісті з Ростова в Батайськ.

Час від часу над містом з'являлись радянські літаки. І Вітя вирішив показати їм місце розташування фашистського штабу. Коли загуркотів у небі мотор, хлопчик над штабом випустив голубів. Та, на жаль, його сигналів льотчик не помітив. Літак зник. Тоді юний розвідник написав записку з важливими відомостями, прив'язав її до ніжки рудого голуба і підкинув свого улюбленця:

— Лети в Батайськ...

Вітя хвилювався. А що як голуб не долетить? Може, й родичів вже немає в Батайську? Хто ж передасть радянським військам його донесення? Як тільки знову над Ростовом показався радянський літак, з рук Віті ще раз піднялись і почали кружляти над фашистським штабом голуби. Льотчик шов зовсім низько. Вітя почав енергійно подавати знаки руками.

Пам'ятник Віті Черевичкіну, споруджений у м. Ростові-на-Дону.

Раптом хтось схопив його за плече. Хлопчика помітив фашистський офіцер. Вітя спробував вирватись, та звідкись підбіг солдат. Із зв'язаними руками юного героя відвели до штабу.

— Ти розвідник?.. Де партизани? — скаженів на допиті офіцер, загрожуючи хлопчику пістолетом.

Вітю били, топтали ногами, але ніякі катування не могли зламати його волю. Він мовчав. А ввечері у бік Дону вели підлітка. Він ішов, важко пересуваючи ноги. Та голову тримав високо. За ним невідступно крокували його конвоїри.

З-за Дону вже чути було гуркіт радянського наступу. Вітин голуб долетів до Батайська. Тут його помітили, і записку було передано в радянський штаб. Тепер рвалися снаряди й бомби в районі заводу «Красный Аксай», де скупчилися великі ворожі сили, клуби чорного диму застилали квартал, де стояв фашистський штаб. Це громили ворога радянська артилерія та авіація, зосередивши вогонь по тих місцях, на які вказував він, юний розвідник Вітя Черевичкін.

У Ростов повернулися радянські воїни і юного лєнінця з почесними поховали в братській солдатській могилі.

Уся піонерська сім'я, що виховала юного героя, шанує його пам'ять. У парку біля Вітиної могили проходять піонерські збори, розповідає про сина мати Анфіса Василівна. Піонери 78-ої школи взяли шефство над сім'єю Черевичкіних.

А головне, всі юні лєнінці хочуть бути такими ж мужніми й відданими Батьківщині, як Вітя.

Б. ВОВК

АНЯ СОШЕНСЬКА

Аня Сошенська жила в м. Ізяславі і вчилась у школі № 1. Та ось почалася війна. Місто, де жила дівчинка, захопили фашисти. Вони почали грабувати населення і виганяти людей з рідних місць. Так зробили і з сім'єю Сошенських. Уся сім'я знайшла притулок у родичів. А старший брат Ані — Володя — пішов до партизанів.

Одного разу вночі хтось тихенько постукав у вікно. Це був Володя. Він коротко розповів, що партизани розгромили обоз із зброєю. Частину гранат треба переправити в Нове місто. Старе і Нове місто розділяє річка Горинь. Через неї прокладено міст. Хто ж може перейти через цей міст, коли його вдень і вночі охороняють?

Вирішили, що гранати переправить Анночка. Дівчинка знала, як це небезпечно: в першу-ліпшу хвилину її можуть зупинити, обшукати, і тоді — смерть. Але вона рішуче взяла корзинку й пішла.

А через два дні мати довідалась, що біля моста лежить якась мертва дівчинка. У матері защеміло серце.

Підбігши до моста, жінка побачила скривавлену Аню. Поряд стояв гітлерівець і зло дивився на прохожих, намагаючись дізнатись, чия дівчинка. Мати з горя ледве не збожеволіла. Губи її беззвучно шепотіли: «Що вони зробили з тобою, донечко моя? Людоїди прокляті!» Але нещасна мати знайшла в собі мужність і пройшла повз неї, не визнаючи своєї дитини.

А трапилось ось що: Аня переходила міст. Очі її байдуже ковзули по варті, а серце неспокійно стукотіло. «Пройду чи ні?» — думала вона. Усе йшло гаразд, залишались лічені метри. Та раптом...

— Стій! — почувся окрик.

Дівчинка здригнулась, але спокійно продовжувала йти. Пролунав постріл. Анючка впала.

— Ти хто така? — крикнув озвірілий фашист, наблизившись до дівчинки, але Аня мовчала. Тепла цівка крові стікала по її обличчю. Аню напівживу притягли до млина і довго знущалися з неї. Мужня дівчинка з ненавистю дивилась на своїх мучителів і на запитання: «Ти — партизанка? Де зараз партизани?» — коротко відповіла: «Не знаю...»

Три дні біля мосту на морозі лежало задубіле тіло замордованої юної партизанки. Багато, дуже багато разів проходила повз неї мати. Фашистам набридло вартувати біля тіла Ані, і вони кинули його в ополонку.

Через три місяці рибалка Яковчук знайшов у Горині тіло чотирнадцятирічної героїні. Її потай поховали на кладовищі.

Ю. КУЛИШ

У РОЗВІДКУ З ГЛЕЧИКОМ

— Де партизани? — ще й ще допитували, мучили поліцаї матір Васи Боровика. Але жінка стояла на своєму:

— Не знаю, нічого не знаю!

І озвірілі вороги взяли її дев'ятирічного хлопчика і били, били... Вася спочатку голосно кричав, а потім стих.

— Звірі!.. Звірі!.. — прошепотіла мати і знепритомніла.

Так, нічого не дізнавшись, пішли поліцаї.

Знала Васина мати, де партизанський загін, чим могла і сама допомагала «лісовим людям». У партизанському загоні вже півроку боролась з ворогом її старша дочка Наталя. Вчора разом з односельцями мати Василя провела в ліс двох радянських офіцерів, що втекли

з фашистського полону. І ніяка сила не примусила б її розказати про партизанів. Не зробив цього і її Василько.

— Ти тримався, як справжній герой,— говорила мати, голублячи свого малого сина.

Та на мужнього хлопчика чекали ще суворіші випробування.

В одному з жорстоких боїв з ворогом загинула його старша сестра — партизанка Наталя. Страждав Вася, та, як годиться мужньому чоловікові, втішав матір.

А то якось опівдні люди побачили, що фашисти оточили село. Цієї ж ночі мали прийти за продуктами партизани. Що робити? Як попередити про небезпеку?

— Васильку! Візьми глечик і спробуй пробратись крізь застави. Зроби так, ніби щавель рвеш, і непомітно пройди до лісу. Треба сповістити про засаду. Зрозумів, синку?

Вийшов з двору Вася, оглянувся. Мати стоїть біля воріт і дивиться йому вслід. Не знав тоді Вася, що бачить її востаннє, що розстріляють маму фашисти. І ще довго чув відгук ласкавих слів матері:

— Щасливо, синочку!

І справді, ніхто з поліцаїв не звернув уваги на хлопчика, що ходив на лузі. А Вася, як тільки зник з очей поліцаїв, чкурнув до лісу. Та не встиг пробігти й ста метрів, як почув грізне:

— Хальт!

Застрочив кулемет. Засвітили кулі. А він біг, ледве дихаючи. Не вистачало сил, але треба, треба! Ось-ось уже ліс.

Оглянувся, позаду нікого не було. Німці боялись лісу. І стало напрочуд тихо. Шумів тихенько ліс, перекликались пташки, по-хазяйськи, діловито вистукував дятел. Так ніби й не було ніякої війни.

— А-гей! — закричав Вася, і назустріч йому вийшло троє партизанів. Постріли стривожили їх. Хлопчика привели вони до командира загону «За Родину».

— Молодець! Малий, та здогадливий і сміливий,— похвалив командир Васю.— Те, про що сповістив ти, дуже важливо. Поживи у нас кілька днів, відпочинь, а потім підеш додому.

Страшною звісткою зустрів рідний дім Василька. Фашисти замучили матір.

«Мстити ворогу за маму, за село, за всіх!» — тільки про це й думав Василько.

І так гірко плакав, коли дізнався, що його друг Костя йде до партизанів.

— Я теж з тобою.

— А як же Миколка?

Вася Боровик

Василько з жалем подивився на маленького братика, який після смерті матері ні на крок не відходив від нього, і замовк.

Раптом почув голосіння:

— Ой, люди добрі, проклятий фашист село хоче спалити. Тікайте, люди,— полетіла з хати в хату страшна звістка.

Вася підхопив на руки трирічного Миколку і побіг за село. 15 кілометрів ішов, падав від втоми, відпочивав і знову йшов. Ішов на хутір до знайомих.

Коли це почувся брязкіт цепу і радісне собаче вищання.

— Джек! — зраділи втікачі.

Величезна вівчарка кинулась до своїх друзів. Вона лизала їхні обличчя, руки.

— Ну, годі вже, Джек! Облиш.

Прийшовши на хутір, Вася залишив малого у знайомої бабусі, а сам разом з Джеком пішов до лісу розшукувати партизанів.

Освітився обрій червоною загравою. Стало моторошно. Там його рідне село. Це фашисти задумали зрівняти з землею партизанське село Сулок.

Василько швидко звик до партизанського життя. Юного розвідника любили всі. Старші друзі вчили його стріляти з кулемета, ласкаво піклувалися про нього — в холодні ночі тепліше вкривали, найкращий шматочок партизанського хліба залишали йому.

В бойові операції малого не брали. Та часто партизанський син виконував дуже відповідальні завдання. Одного разу партизани привезли його до міста Ніжина і сказали:

— Походи, Васильку, містом. Запам'ятай все, що побачиш. Там великий німецький гарнізон. Жити будеш у нашої зв'язкової Ольги

Андріївни. Запам'ятай її адресу. Через два дні будемо тебе чекати на цьому ж місці.

З ранку до вечора шастав Вася по вулицях Ніжина. Бувало, побачить фашиста, що йде назустріч, і страшно стане. Здавалось, ось зараз зупинить і скаже:

— Куди йдеш? Може, партизани прислали?

Але Вася заспокоював себе: звідки вони можуть здогадатись, що я в розвідці. Таких, як я, тут багато.

А через кілька днів хлопчик доповідав командирю, де стоять гармати, як охороняється штаб, де склади з боєприпасами... Командир позначав все на своїй карті.

А незабаром партизани розгромили ворожий гарнізон.

За мужність і сміливість юного розвідника було нагороджено медалями «Партизанові Вітчизняної війни», «За відвагу».

★

Мчить, набирає швидкості вантажний поїзд. Пробігають села, ліси, поля...

З віконця кабіни машиніста виглядає чоловік і, як давнім знайомим, привітно махає рукою трактористу, що оре поле, електрикам, які тягнуть нову електролінію.

Це колишній юний партизан, тепер машиніст, Василь Лаврентійович.

Хай щастить вам, Василю Лаврентійовичу!

Л. ВОРОНОВА

ІМ'Я НА БРОНІ

Після першої зустрічі Ніни Сагайдак з комсомольцем-партизаном Олексю Поярковим минуло чимало часу. А від партизанів ніякої звістки.

«Невже не довіряють? — думала Ніна. — Малими нас вважають — піонерів...».

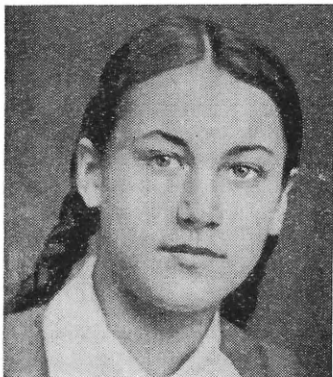
Замріявшись, Ніна не помітила, як до багаття підійшла людина. Від несподіванки дівчинка здригнулась.

— Добрий день.

— Здрастуйте,— відповіли Ніна й Толя невідомому дідусеві.

— Гріємось, значить... І мені можна?

— Будь ласка.

Ніна Сагайдак

Присів поруч, став розпитувати хто, звідки... Потім, звертаючись до Ніни, сказав:

— Ходім зі мною на хвилинку. Там, на просіці, мій возик перекинувся, допоможи. А ти, малий, тут пильнуй, щоб вогонь не погас. Ми зараз повернемося.

Ніна рушила за дідусем. Коли за деревами їх вже не видно стало, старий зупинився:

— Ну, ще раз здрастуй, Ніно. Знову не впізнаєш? Я все той же Олекса... А це, — показав партизан на свою бороду й сиве волосся, — тимчасовий карнавал. Парик одягнув. Пам'ятаєш, як ми в школі п'єсу ставили. Я ще там діда грав. Бач, тепер згодилось...

Олекса посміхнувся.

— Оце ходив у село, «жебракував». Вночі думав у Щорс пробратися, до тебе...

— До мене?

— Так... З важливим дорученням. Та бачиш, мені пощастило: випадково стрів тебе тут.

Олекса сповістив Ніні, що днями на станцію Щорс прибуде гітлерівський ешелон. Ніні доручається дістати докладні відомості про нього. Адже дорослим людям важче пробратись у розташування нової військової частини.

Олекса докладно пояснив Ніні, що саме цікавить наших партизанів, порадив, як краще виконувати це завдання і куди передати всі добуті відомості.

— Ну, до зустрічі, Ніно! — Олекса зник у ялиннику.

Збуджена Ніна повернулася до багаття. «Невже правда? Мені доручили відповідальне завдання. А якщо не справлюсь?..» «Справишся,

справишся,— говорив внутрішній голос.— Ти ж всім серцем ненавидиш фашистів».

Толя збентежено дивиться на сестру. Нарешті запитує:

— А дідусь де?

— Поїхав собі... А картопля вже, мабуть, спеклась. Вигортай.

★

Наближалась річниця Жовтня. У Ніни зібралась рада підпільного піонерського загону: Льоля і Толя Губенки, Ліда Шеховцова, Валя Брегунець, Зоя Шамко... Піонери вирішили гідно відзначити свято.

— Сто листівок вже написано,— доповіла Льоля.— Але поліцаї вночі оглядають кожний паркан, кожну стінку...

— Минулогу разу ми двадцять листівок розклеїли,— зауважила Ліда Шеховцова,— а на ранок лише сім лишилось. Решту поліцаї пообривали. Тут треба щось придумати.

— Ой, друзі, знаю! — захоплено вигукнула Ніна.— А що коли зробимо так...

І дівчинка розповіла товаришам про свій план...

Того ранку до міста з навколишніх сіл з'їхалось багато селян. День був базарний. І раптом над містом пролунав дзвінкий дівочий голос:

— Товариші! Друзі! Вітаємо вас з днем Великої Жовтневої соціалістичної революції! Слухайте нас всі, хто прагне волі, хто любить свою Радянську Батьківщину!

За якусь мить на площі вщух гамір. З осяяними радістю обличчями люди дивились на репродуктор: звідти линули слова жаданої правди, слова привіту і надії.

А невідомий диктор продовжував:

— Дорогі земляки! Червона Армія веде запеклі бої. Комуністична партія підняла увесь народ на боротьбу проти ворога. Бийте фашистську сволоту! Вас чекають партизанські загони...

Розгублені поліцаї не знали, що їй робити. Схаменувшись, почали розганяти натовп, зчинили стрілянину. На площу примчав начальник гестапо. Вискочивши з машини, закричав на старшого поліцая:

— Де, де оратор?! Чому не заарештували?

Юний голос продовжував лунати над містом.

— Що? Радіо? За мною! — і гітлерівець метнувся до приміщення клубу, де містився радіовузол. Окупанти нещодавно змонтували його, щоб вести серед населення пропаганду «нового порядку».

— Оточити клуб! — наказав майор поліцаям. Кількох послав обстежити всередині. Нарешті, вони вибігли на ганок і розгублено розвели руками:

— Там нікого немає, пане майор! Радіовузол не працює. Його пошкоджено.

— Диктор! Диктор де? Знайти, з-під землі викопати!

За годину в кабінет начальника гестапо вштовхнули бліду, тремтячу жінку.

— Це дикторша, пане майор...

— А-а, большевичка? Партизанка!? — закричав майор.

— Ні, ні, гер майор. Я — німкеня. Я не винна. Будь ласка, вислухайте...

А в той час піонери зібралися на квартирі у Ніни Сагайдак і схвилювано обговорювали щойно пережите ними. Пригадали, як вранці почали спостереження за приміщенням клубу. Ось прийшов солдат-радист. Потім — місцева німкеня Неллі Пеннер. Вона мала вести передачі місцевого радіо. Піонери знали, що рівно о сьомій солдат-радист піде на сніданок. Неллі лишиться сама. Саме цей час юні підпільники і вирішили використати для нападу на радіовузол.

Знаючи легковірну і похливу Неллі, Ніна запропонувала плап. Толя Губенко переодягається так, щоб його не впізнала Неллі, і сповіщає їй про «нещастя», яке начебто сталося з її чоловіком. Якщо вона відразу не покине радіовузол, туди за умовним сигналом Толі мусили увірватися троє найдужчих хлопців і знищити зрадищу.

Та все сталося без зайвих турбот. Як тільки перелякана Неллі вибігла з клубу, Ніна Сагайдак миттю зайняла місце біля мікрофона і звернулась до своїх земляків з палкою промовою. Коли ж піонери, що пильнували надворі, повідомили про наближення поліції, Ніна зіпсувала радіоапаратуру і вистригнула через вікно надвір.

Виступ невідомої патріотки по радіо вселив надію і радість в серця щорівців. Звістка ця миттю облетіла багато сіл і хуторів, передавалась з уст в уста.

Гестапівці скаженіли. Десять зовсім поруч у місті діяла підпільна організація, але на слід її ніяк не можна було натрапити. Дії юних месників ставали все відчутнішими.

Начальник гестапо не знаходив собі місця від люті.

— Нероби! Всіх на фронт пошлю, на смерть! — розпікав він своїх підлеглих. — Оце так ви служите фюреру? У вас під носом діють якісь дівчиська й хлопчачки, а ви неспроможні їх виявити! Вимагаю негайно вжити найрішучіших заходів!..

Почались арешти. Чимало юнаків і дівчат було кинуте до в'язниці. Але жоден з них нічого не сказав. Піонери з групи Ніни Сагайдак були обережними. Старші товариші-партизани постійно застерігали їх від нерозсудливих дій.

Ось і зараз, ідучи повз станцію, Ніна пригадала поради Олексі Пояркова про те, як краще розвідати наміри командування нової військової частини, що прибула до міста.

Ніна добре знала німецьку мову і легко зав'язала потрібне знайомство. Колишній музикант лейтенант Герберт розповів Ніні, що його брат в 1934 році загинув у гітлерівському концтаборі. Сам Герберт ненавидів цю війну і з нетерпінням чекав її кінця, щоб знову зайнятися музикою, грати в оркестрі. Ніна розповіла, що вона мріяла стати балериною.

— О, фрейлейн любить балет?! Наш командир теж великий прихильник балету. А чи не бажає фрейлейн Ніна виступити на концерті, який днями відбудеться в клубі? Наш шеф буде дуже задоволений.

Ніні пригадалися слова Олексі Пояркова: «Використай всіляку можливість, щоб ближче познайомитися з німцями. Це тобі стане в пригоді».

— О, я охоче приймаю вашу пропозицію,— з удаваною радістю відповіла Ніна,— якщо це, звичайно, можливо.

— Так, так, це можливо...

Відтоді вечорами Ніна репетирувала вдома партію Лауренсії. Цей балет вона багато разів бачила до війни у Москві, де під час канікул гостювала у свого дядька.

Знаючи, що Ніна готується до виступу, до неї заходив Герберт з товаришем, щоб подивитися, як ідуть справи у балерини.

— Закінчиться війна, відкриється театр,— говорив Герберт,— і я прийду дивитися на ваші спектаклі.

— А ви знаєте, коли ця війна закінчиться? — лукаво спитала Ніна.

— Це знає фюрер! — промовив товариш Герберта.

— А ви? — допитувалась Ніна.— Коли вже буде спокійно хоч у нашому місті? А то тільки й чути: «Партизани, партизани».

— О, не бійтесь, фрейлейн,— промовив бундючний приятель Герберта.— Запевняю вас: післязавтра можете зустрічати нас з квітами. Ми повернемося з лісу і привеземо вам на показ живого партизана.

Вночі Ніна вибралася з міста. Ховаючись за кущами, переповзаючи відкрити місцевість, добралася до річки Снов. Ось і стара, спалена блискавкою верба. З самого низу — біля землі — невеличке дупло. Туди Ніна і сунула пляшечку із запискою. А невідомий листоноша доставив її у партизанський загін.

Народні месники, задалегідь попереджені юною патріоткою, влаштували карателям гідну зустріч. Лейтенант Герберт був поранений. Повернувшись, він сповістив Ніну, що для підняття бойового духу солдатів командування знову вирішило влаштувати для них концерт.

Ніну теж запросили виступити. Минулого разу вона зачарувала всіх своїми танцями.

Ніна з огидою думала про глядачів у зелених, мов у жаб, шинелях. Не перед такими мріяла вона виступати. Але відмовитися цього разу вона не могла. Напередодні її попередив зв'язковий, що партизани мають намір напасти на в'язницю, де знаходився їх важко поранений товариш. Якщо Ніна буде виступати, багато солдатів і гітлерівського начальства піде до клубу.

Так і сталось. Зал був переповнений. Ось на сцені з'являється струнка, граціозна дівчина. Це — Ніна. Вона виконує танець Лауренсії — сміливої іспанської дівчини, яка підняла своїх земляків на боротьбу проти гнобителів. Ніна танцює, а думками лине далеко-далеко, туди, де гримить смертний бій за свободу її Вітчизни. І Ніні здається, що ось і вона йде на штурм ворожих укріплень: рубає, коле, б'є. Вона вся поривається вперед. Ой, якби можна було зараз, цієї ж миті, схопити багнет і кинутись на тих недолюдків, катів, що сидять у темному залі! І нехай вона вмере, але ніколи не скориться, не стане на коліна, як не скорилася горда, волелюбна Лауренсія.

Зал в захопленні:

— Бра-во, Ніно! Бра-во!

Навіть патрульні, облишивши свої пости, заглядають у вікна.

Ніна танцює ще й ще. Хвилює думка: чи встигнуть наші?

А тим часом партизани, безшумно знявши вартових, визволили свого товариша.

У місті почалися облоги. Серед затриманих був хлопець, якому Ніна хотіла дати нескладне доручення, та, переконавшись у його боягузтві, сказала:

— Пам'ятаєш, як на шкільних вечорах ти з пафосом декламував «Рожденный ползать — летать не может»? А це ж про таких, як ти, Горький написав. Живи собі вужем. Обійдемося і без тебе.

І от на першому ж допиті у поліції боягуз назвав ім'я Ніни. Її схопили весняного сонячного ранку. Оточена поліцаями, Ніна йшла вулицями рідного міста. Вона жадібно вдихала весняне повітря, пахоці першої зелені і, високо піднявши голову, підставляла обличчя квітневому сонечку. Ніна знала, що назавжди прощається з весною, з життям. Гітлерівці не пощадять її. Але вона їх не боїться.

Ніну катували. Їй обіцяли волю.

— Хто ще був у вашій організації?

— Нікого. Я все робила сама.

Її били, прикладали до тіла розжарене залізо. Ніна не виказала своїх друзів

Врятувати її не вдалося. В камері смертників Ніна Сагайдак написала:

*За правду фашисти вбивають, за брехню підносять.
Хто тут буде і вийде на волю — передавайте...*

Поруч хтось дописав:

16-річна Ніна Сагайдак розстріляна 19 квітня 1943 року.

А рівно через два роки в цей день наші війська вели вже бої на підступах до Берліна. Радянські танки рвалися до околиць фашистської столиці. На одній з бойових машин червоними літерами було написано:

НІНА САГАЙДАК

Цей танк з слідами осколків і куль на броні пройшов сюди аж з далекого українського Полісся. Два роки перед цим він першим увірвався у місто Щорс. Тоді екіпаж і дізнався про подвиг сміливої дівчинки Ніни Сагайдак. Глибоко схвилював він танкістів, і вони поклалися пронести в своїх серцях Нінин образ крізь всі бої і негоди.

★

І ось в День перемоги четверо бувалих воїнів прийшли в Берліні до стін рейхстагу і на колоні поруч зі своїми іменами написали ім'я Ніни Сагайдак. Адже вона, як і багато її ровесників, теж була бійцем, що, не вагаючись, віддав своє життя, щоб наблизити світлий день великої Перемоги над фашизмом.

Б. АДАМОВИЧ

КОЛЯ ЛЕОНТЬЄВ

Вулиці у вогні. Будинки, споруджені працьовитими руками радянських людей, горіли від запалювальних снарядів фашистської артилерії.

Гасити неможливо: навколо море — море вогню.

...Вночі коло зарища свого будинку, міцно пригорнувшись одне до одного, сиділо двоє — юнак і хлопчик.

Старший тихо говорив, а хлопчик мовчки хитав головою.

— Усе зрозумів?

— Усе, — відповів хлопчик.

— Ну, попрощаймося.

Брати міцно обнялися.

...Гітлерівці захопили місто. Але воно не здалося. Боротьба тривала. У лавах відважних месників був і юний піонер міста Луги Ленінградської області Коля Леонтєв.

Темними, дощовими ночами він пробирався до лісу, де стояв партизанський загін, і розповідав своєму братові — комсомольцю Андрію, де у фашистів склади з пальним і боеприпасами, де встановлено гармати.

Вночі Коля повертався до свого рідного міста і вів далі свою небезпечну, але дуже, дуже важливу для Батьківщини роботу розвідника партизанського загону.

Фашистам вдалося вистежити юного піонера, і його побитого притягли до фашистського штабу.

На всі спроби гітлерівців дізнатися, де розташований партизанський загін, юний піонер відповідав мовчанням.

— Ти заговориш, щеня! — закричав на хлопчика фашистський офіцер і, підскачовиши до Колі, замахнувся на нього кинджалом.

Коля мовчав. Розлютовані гітлерівці повалили хлопчика на стіл і кинджалом відрізали йому вуха.

Від страшеного болю і втрати крові Коля знепритомнів.

Прийшовши до пам'яті, юний розвідник знову побачив перед собою дикі обличчя фашистів.

— Де старший брат? Де партизани? — кричав на закривавленого хлопчика гітлерівець в офіцерських погонах.

Мовчання.

Фашист схопив Колину праву руку, притиснув її до стола і, змахнувши кинджалом, відрубав кисть...

Трохи згодом Коля, окинувши гнівним поглядом фашистів, заговорив.

— Що він каже? Що? — крикнув офіцер перекладачеві.

Той злякано заморгав очима.

— Переклади! — заверещав офіцер.

— Він про партизанів не сказав ні слова, — відповів перекладач.

— То про що ж він белькоче? Переклади!

Слова Колі було перекладено.

— Ви мене не залякасте. Я юний піонер! Про партизанів не скажу ані півслова. Скажу одно — скоро всім вам, лиходіям, кінець.

Ще не встиг перекладач закінчити останнє слово, як гітлерівець схопив гвинтівку і, кинувшись до Колі, встромив штик у його серце...

8 жовтня 1941 року у вечірньому повідомленні Радянського Інформаційного бюро було передано звістку про героїчну смерть юного героя, піонера міста Луги Миколи Леонтєва.

До останньої хвилини свого життя Коля Леонт'єв був вірний своїй Батьківщині, своєму червоному галстуку.

Пам'ять про нього живе в серцях усіх піонерів нашої країни, всього радянського народу.

А. ГУСЄВ

МАШИНІСТ ОСТАННЬОГО ЕШЕЛОНУ

Було далеко за північ, а дядько Сергій як у воду впав. Тітка Олена вже кілька разів посилала Наташу на станцію розшукувати його, але ні на лісовому складі, де дядько працював завідуючим, ні на колії, ні біля пакгаузів, ні на водокачці його не було.

У клубах малянистого і їдкою чорного диму Наташа гасала між палаючими пакгаузами, лазила під обгорілими вагонами, вібгала найближчі до станції вулиці селища. І все марно. Хоч кого б дівчина питала, всі відмахувались, кудись поспішали.

Фашисти підпалили Осташково вранці. Три юнкери розбили залізничну платформу, на якій стояло два зчетверених кулемети, а потім протягом півгодини зухвало і безкарно клювали станцію дрібними фугасками і запалками. Все навкруги горіло, і ніхто не гасив пожеж.

Пометушившись на колії і зібравши з різних місць цистерни з паливом та ще кілька вагонів, у яких, на думку Наташі, лежали снаряди або патрони, маневровий паровозик «Овечка» пішов на схід. На станції, що звикла до невтомного сопіння цього паровозика, стало тоскно. Тоскно, але не тихо. У тривожному двигтінні землі відчувалося наближення фронту. Коли смеркло, двигіт став суцільним, а ще через годину можна було розпізнати окремі гарматні постріли. Кажали, що наші частини намагаються затримати фашистів на річці за кілька кілометрів од станції і для цього на березі вкопали в землю десяток підбитих танків. Розпитуючи зустрічних, чи не бачили вони дядька Сергія, Наташа дізналася, що багато людей пішло на риття окопів. «Він теж там», — вирішила дівчинка.

І раптом десь на заході застугонів поїзд. Через хвилину, розриваючи димову завісу, підійшов залізничний состав. Останній ешелон з заходу. Він привіз поранених.

Наташа побігла до паровоза. Це був «СУ». Він стояв під парами, готовий кожної хвилини залишити станцію. Біля коліс поралася бригада. Для санітарів, які пробігали мимо, цей паровоз був просто машиною, що має повезти їх в тил, а для Наташі він був мало не рідним, був спогадом про мирний час, про Москву, про Малу Московсько-Рязанську, де в неї була найпочесніша служба — машиніст.

Бригада не звертала ніякої уваги на дівчинку в ситцевому білому в синіх горошках платтячку, з червоним галстуком. А Наташі дуже хотілося показати, що коло паровоза вона не стороння людина. Але сказати про це не було приводу, і дівчинка пішла вздовж состава.

Коло одного з вагонів стояло кілька бричок з червоними хрестами. Санітари бережно піднімали з них поранених і вносили у вагон. Медикам допомагали селищні жінки.

Раптом хтось схопив Наташу за плечі. Наташа обернулася. На неї злякано, не моргаючи, дивилися великі, облямовані волохатими віями очі стрілочниці Нюсі.

— Сергія Івановича у плече... у плече поранило! — швидко вимовила стрілочниця і, міцно схопивши Наташу за руку, повела до вагона. — Отут він. Біжи, гукни тітку Олену!

Наташа на мить розгубилася. Потім, уторопавши, нарешті, що треба зараз робити, перестрибуючи через канави, навпростець, городами побігла додому.

Тітка Олена, не знаючи, що ж сталося з чоловіком і чому так довго не повертається племінниця, ходила схвильовано по подвір'ю біля вщерть наповненої двоколки і вслухалася в звуки тривожної ночі. А біля воріт ще стояла чорна «емка» командира полку, який розмістив свій штаб у дядьковій хаті. Коло ганку ходив вартовий, з вікон долинали накази, що по телефонних проводах, нашвидку накинutih зв'язківцями на куці бузку, летіли кудись на берег річки, де вкопані в землю на смерть стояли наші танки і протитанкові гармати.

Наташа з'явилася несподівано, з городу, і в темряві трохи не збила Олену Микитівну. Дівчинка ще не встигла і слова мовити, аж на станції один за одним вибухнуло кілька снарядів.

Несподівано стало тихо, і в розчиненому вікні хтось крикнув:

— Накрийте батарею! Негайно! Вони б'ють по станції! Там ешелон з пораненими.

— Тітко Олено! — скрикнула Наташа і припала до Олени Микитівни. — Отам! Там! — Наташа жестом показала на станцію. — Дядька Сергія поранено! Мерщій туди!

Зі станції долинуло ще кілька вибухів. Тітка Олена голосила і чогось почала розв'язувати клунки:

— Бинти, бинтики десь були!

А станцію все ще обстрілювали. У проміжку між вибухами з вікна почулося:

— Через міжселищну дорогу прорвалися мотоциклісти! Зупинити негайно!

— Тітко Олено! — закричала Наташа, схопивши Олену Микитівну за руку. — Віжімо! Віжімо туди!

Несподівано на ганку з'явився сухенький, смертельно стомлений полковник. Він, видно, чув розмову і тихо сказав:

— Поранені станційні робітники в санітарному поїзді. Бігти вже пізно. Поїзд зараз поїде.

— Поїде... а ми... Наташенько!..

Тітка Олена сіла на колоду.

Полковник хотів ще щось сказати, але назустріч йому з воріт вибіг молоденький лейтенант у хромових чобітках. Його наздоганяв уже немолодий старшина.

— Товаришу полковник, дозвольте звернутись! Прямим влучанням артснаряда вбито паровозну бригаду. Паровоз цілий. Жодного машиніста на станції знайти не вдалося!

— Ви збожеволіли! Залишити ешелон з пораненими! — закричав полковник, і Наташа здивувалася, як це в нього, такого німецького, може бути такий гучний і дзвінкий голос.— З-під землі знайти машиніста!

Лейтенант злякано заморгав і раптом здригнувся: хтось міцно схопив його за руку. Це була Наташа.

— Я! Я можу повести ешелон! — зашепотіла вона.— Слово честі, можу. Я машиніст Малої Московсько-Рязанської! Правда! У мене і посвідчення є.

Полковник здивовано глянув на маленьку біляву дівчинку років чотирнадцяти-п'ятнадцяти.

— Я можу! — крикнула Наташа.— Там поранені!

Полковник був зворушений, але на усмішку в нього просто не було сил.

— Спробуйте! — наказав він лейтенантові і, на великий подив Наташі, зробивши крок уперед, потиснув їй руку.

Наташа бігла попереду. Вона раз у раз озиралася, чи не відстали військові.

Тітка Олена захекалась і насилу наздогнала Наташу:

— Наташенько! Наташенько! У якому ж він вагоні?

— У п'ятому від хвоста,— відповіла Наташа, але її думки були прикуті до паровоза: «Чи зможу? Адже це «СУ»!»

Коли Олена Микитівна хотіла звернути за ріг, щоб бігти до состава, лейтенант суворо сказав:

— Ви, матусю, зразу у вагон. Скажіть, що я наказав!

— Спасибі, спасибі, голубчику. А на Наташеньку ви покладіться. Я сама в її поїзді їздила.

Тітка Олена зникла в темряві. Кулеметна і рушнична стрілянина швидко наближалася.

Паровоз стояв під парами і тяжко дихав.

Старшина допоміг Наташі вилізти на високі сходи, і, коли вона опинилася перед приладами незнайомого їй «СУ», у дівчинки аж заколотилося серце чи то від страху, чи то він нервового збудження. Якусь мить вона пильно вдивлялась у важелі і раптом, зірвавшись з місця, обома руками вчепилася в регулятор. Дістати до нього дівчинка не могла. Лейтенант і старшина кинулись їй на допомогу. Паровоз глибоко зітхнув, і ешелон, брязкаючи буферами... подався назад.

Раптом зовсім близько заторохтіли мотоциклетні мотори, і кілька кулеметних черг вдарило в паровозну будку.

Старшина вихопив з-за пояса гранати і одну за одною кинув їх у темний прямокутник дверей. Щоб не влучили в нього осколки, старшина впав на підлогу і тільки тоді помітив, що, розпластавшись на купі вугілля, лежить дівчинка, осяяна вогнем з паровозної топки. З її простреленого горла, розтікаючись по білому платтячку, юшила кров.

Старшина кинувся до Наташі. Паровоз, повільно набираючи швидкість, усе ще штовхав ешелон назад, у руки ворогів.

— Дівчинко! Дівчинко!

Старшина гладив золотисті кучері Наташі.

Лейтенант судорожно хапався за всі важелі. Але даремно.

— Реверс! Реверс! — раптом тихо прохрипіла Наташа.

— Реверс! А де ж той реверс?! Куди його повертати?

— Піднесіть мене...

Старшина на руках поніс дівчинку до важелів.

Наташа, зібравши останні сили, показала на рукоятку. Останні її слова були:

— Проти годинникової стрілки!..

Лейтенант і старшина поклали Наташу на підлогу і кинулися до рукоятки, що її дівчинка назвала реверсом.

Поїзд поступово зупинився,— паровоз, важко зітхнувши і брязнувши буферами, повільно потягнув ешелон на схід.

Дихання паровоза ставало дедалі частішим.

Перед очима приголомшених фашистів ешелон проскочив останні станційні стрілки.

— Сергію Івановичу! — обдаючи гарячим диханням чоловіка, шепотіла тітка Олена.— Це Наташенька, вона нас везе! Чуєш?..

Сотні людей — і обпалені танкісти, які борсалися від нестерпного болю, і медсестри, і лікарі, і старший лейтенант, схожий на Наташиного батька,— не знали, що від страшного фашистського полону їх рятує Наташа, маленька москвичка в піонерському галстуку, яка в ці хвилини мертва лежала на підлозі паровозної будки.

В. ВЕЛИКАНОВ

ВОЛОДЯ ВИГОВСЬКИЙ

Якби хто-небудь сказав піонерові Володі, що мине небагато часу і він стане розвідником, нізащо не повірив би. Адже війни не було, і в армію дітей, як відомо, не брали. Хіба що у снах після прочитаних книжок про громадянську війну хлопчик міг уявити себе військовим.

За дванадцять років життя на рідній Житомирщині нічого особливого не трапалося. Як усі його ровесники, Володя ходив до школи, дуже любив грати у військові ігри. Від товаришів Володю відрізняли деяка серйозність, пристрасть до читання і потаємне захоплення поезією. Він навіть сам пробував писати вірші.

Та ось страшне слово — війна. Сім'ї Виговських довелося евакуюватися на схід. По дорозі Володя вийшов із вагона набрати в чайник води і відстав від поїзда. Незабаром ця місцевість була зайнята ворогом, і Володя опинився на окупованій території. На хлопчика звернули увагу підпільники. Вони залучили кмітливого піонера до боротьби з гітлерівцями, які прийшли на Україну, щоб зробити радянських людей своїми рабами.

З травня 1942 року Володя Виговський діє в підпіллі, спочатку в Києві, пізніше в невеличкому місті Коростені. Коли підпілля виявилось розкритим, а друзі по боротьбі страченими, Володя, якому вдалося уникнути арешту, написав листівку. В ній він закликав вірити в перемогу Радянської Армії і боротися з фашистами.

Влітку 1943 року здійснилася заповітна мрія Володі: він став розвідником Житомирської партизанської дивізії імені Щорса. Невеличкий на зріст, худорлявий чотирнадцятирічний піонер виконував завдання, які часом були не під силу навіть дорослим. В цей час він пише вірші. Один з них мав назву «Сьогодні вперше був в бою...» Сталося так, що успіх того бою, про який писав юний поет, в значній мірі вирішив він сам.

А було так.

Вже двох розвідників послав командир до села, в якому було повно есесівців. Але перший не повернувся, а другий прийшов ні з чим: в село не можна було проникнути. Завдання, яке стояло перед Володею, полягало в тому, щоб під виглядом хлопчика-жебрака пройти в село, провести розвідку і тим самим забезпечити успіх наступного бою.

Нелегкою виявилася ця справа. На околицях села стояли ворожі вартіві, які нікого ні в село ні з села не випускали. А хлопчикипастухи, з якими Володя зустрівся на узліссі, поставилися войовничо

Володя Виговський

до «сироти», який просив хліба. Особливо один з них, цибатий і довгоносий. Він ліз битися і звинувачував Володю в тому, ніби він украв заховані під деревом пиріжки.

Як хотілося Володі сказати хлопцям, хто він такий, а «Буратіно» так просто дати стусана. Але не можна: командир наказав не гарякувати і будь-що проникнути в село. Володя вдався до хитрощів: він запропонував пастуху-забіяці трофейний складаний ніжик в обмін на шматок хліба.

— Добре,— погодився той і додав: — Тільки, щоб до обіду моїх корів завертав, а то я хочу собі свистка зробити. Володя зрадив: завертати корів, а там, дивись, недовго і заприятелювати. Так саме і сталося.

Надвечір Володя з лозиною в руках разом із пастухами, які гнали худобу додому, благополучно проминув німецьких вартових і увійшов у село. Тепер починалося головне. Володя поправив торбину на боці і почав ходити по хатах.

— Тіточко, дайте шматочок хліба,— жалібно просив він господинь, а сам непомітно підраховував кількість гітлерівців, їхні автомати та кулемети, що стояли в хатах.

Жалісливі українські жінки ставили перед маленьким хлопчиком миски з борщем і з кашею, глечики з молоком, а есесівці, регочучи, зливали в його миску помий з своїх казанків.

Їсти ці помий було страшенно гидко, але що поробиш — «жебрак» змушений був їсти, щоб не видати себе. При цьому Володя дякував і задоволено поплескував себе по животі.

Однак найстрашніше було попереду. В центрі села Володя побачив шибеницю, на якій гойдалися тіла кількох селян і партизанського

розвідника. Над головами повішених на довгій дошці було виведено: «Так зробимо з кожним, хто допомагатиме партизанам!»

Жах пронизав юного розвідника. Підкошувалися ноги, але ненависть і жага помсти надали йому сил, і він продовжував свій шлях по селу. Володя знав уже, де розмістився ворожий штаб, де розквартировані офіцери, де замасковані кулеметні гнізда.

Вечері, коли добре стемніло, хлопець поповз до лісу. Біля болота на нього чекав командир. Вислухавши донесення Володі, він сказав:

— Спасибі, синку! — і, глянувши у бік села, гнівно прошепотів: — Дорого вони за це заплатять!

...Партизани виступали на світанку. Оточили село і зненацька напали на ворогів. Зав'язався запеклий бій. Володя був біля командира, і йому, ніби в казці, здавалося, що не командир, а він командує боєм, бо куди показував пальцем, туди кулеметники спрямовували свій вогонь.

Бій скінчився швидко. Коли зійшло сонце, партизани переможно в'їхали у визволене село. Усі, від старого до малого, висипали з хат на вулицю.

Володя, переодягнений у військову форму, з піонерським галстуком і трофейним автоматом на грудях їхав поруч з командиром попереду загону.

Раптом одна бабуся впізнала Володю. Здивовано сплеснувши руками, вона вигукнула:

— Диви, яке диво!.. Учора ходив такий нещасний, я борщем його годувала, а сьогодні — бач, який герой!

Пастух-забіяка глянув на Володю та так і завмер з розкритим ротом, не вимовивши ані слова.

Полонені есесівці, які ще вчора глузували з нього, примушуючи їсти огидні помії, з великим подивом дивилися на юного партизана.

А він, весело підморгнувши їм, поплескував себе по животі, де висів автомат.

...Майже щодня доводилося юному розвідникові ходити в розташування ворога, ризикуючи життям. У суворих партизанських буднях хлопець мужнів. А вірші, які він складав у цей час, ставали досконалішими. Написані на різні теми, вони незмінно були пов'язані з думками про любиму Вітчизну і про боротьбу проти її ворогів. Вірші стали другою зброєю юного партизана. Їх переписували на окремих аркушах паперу, розповсюджували по селах і зачитували до дір.

Тут, у партизанському загоні, Володю було прийнято до лав Ленінського комсомолу.

У 1944 році Володимир Виговський — доброволець І Українського фронту. І знову, як і раніше в партизанах, ходить у розвідку по ворожих тилах, виконуючи завдання командування. Юний сержант з боями дійшов до Берліна. Груди його прикрасили медалі «За бойові заслуги», «Партизану Вітчизняної війни 1-го ступеня», «За оборону Києва», «За взяття Берліна» та інші.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни Володимир Виговський працював на заводі і вчився. Все пережите ним у підпільній і партизанській боротьбі з німецькими фашистами він прагне відобразити у власних творах для дітей.

І ось уже вийшли з друку його перша повість «Вогонь юного серця» і збірка оповідань «Незвичайна розвідка». Повість сподобалася юним читачам, і незабаром її було видано також російською, латиською та узбецькою мовами. Тепер Володимир Степанович Виговський — письменник. Він живе і працює в Києві. У нього тісна дружба з піонерами — зустрічі, листування.

О. КАРПУХІНА

ШОНЕРСЬКИЙ САЛЮТ

ХЛОПЕЦЬ З ОКОЛИЦІ

Війна прийшла в Лубни несподівано. З розмов рідних, знайомих, сусідів Борис Гайдай — тринадцятирічний шестикласник, піонер — вже знав, що радянські війська з боями відступають, що вороги вже близько. Багато хто готувався до від'їзду. На станції формували ешелони, щоб відправляти людей у тил. І раптом, як зловісний птах, пролетіло над містом страшне слово — оточення. Замовкли паровозні гудки. На запасних коліях завмерли забуті состави.

Їхати не було куди...

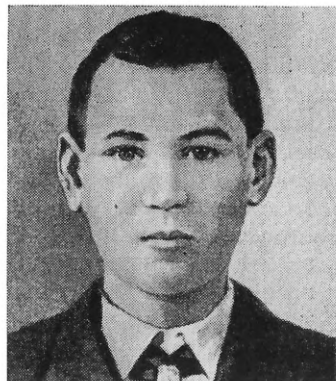
А через два дні в Лубни прийшли німці. Містечко притаїлося. На вулицях було безлюдно. Сидячи по хатах, люди поглядали у вікна на важко крокуючих солдат у сіро-мишастих шинелях.

Незабаром почались масові арешти, розстріли.

В ці дні, незважаючи на материну заборону, Борис годинами блукав біля станції, придивляючись до поїздів. Не було чого робити. Якби не прийшла війна, хлопець учився б у своїй рідній 56-ій школі, готував уроки, розучував на баяні нові пісні до огляду художньої самодіяльності. Та в класних кімнатах розташувався тепер німецький госпіталь, і про навчання не могло бути й мови.

Борис Гайдай

Толя Буценко

Боря Гайдай, звичайно, не знав, що вже задовго до нападу на Радянський Союз фашистські ватажки вирішили закрити всі школи для радянських дітей. Ще в 1940 році рейхсфюрер СС Гімmlер в інструктивному листі писав: «Для ненімецького населення східних областей не повинно бути вищих шкіл. Для нього досить чотирикласної народної школи. Метою навчання в цій народній школі має бути лише: проста лічба, найбільше до 500, уміння розписатися, переконання, що божественний заповіт полягає в тому, щоб підкорятися німцям... Уміння читати я вважаю зайвим...»

Але для того, щоб зрозуміти, що відбувалося навколо, не обов'язково було читати таємні інструкції. Досить було оглянутись навкруги. І піонер Борис Гайдай дивився, бачив, запам'ятовував. З кожним днем у нього в серці наростали ненависть, обурення і презирство до фашистів, непохитне прагнення боротися проти них, мстити за свою школу, за улюблене місто, за людські муки.

— Ех, якби в партизани, — не раз мріяв хлопець.

На станцію часто приходили состави з пораненими полоненими червоноармійцями. В Лубнах їх допитували, розподіляли.

Якось Борисові пощастило поговорити з полоненими. На якийсь час їх залишили без охорони: поранені, мовляв, не втечуть. Хлопець довідався від них, що найбільше лютує на допитах перекладач Хейгель, миршавий, рудий фашист із значком «гітлерюгенду» (фашистська спілка молоді. — *Ред.*).

План виник в одну мить — вислідити Хейгеля і знищити. Один полонений, що з метою конспірації назвав себе просто Ванею, взявся допомогти. Часто німці використовували його для обслуговування поранених і тому тримали при станції.

Задум цей пощастило здійснити не зразу. Борис поступово вивчав розпорядок дня Хейгеля, дорогу, якою той ходив на роботу.

Нарешті був призначений день. І от сьогодні, годину тому, коли Хейгель йшов вздовж залізничної колії, в сутінках перед ним виростили дві постаті. Іван пустив у хід свою здорову праву руку, а Борис стукнув фашиста по голові каменем. Перекладач впав як підкошений.

— Готовий,— шепнув Гайдай.— Пішли.

Довго Борис не міг заснути. Він чув, як важко чомусь зітхала в темряві мати, як крізь сон щось бурмоче собі дідусь на печі. Так, не поділившись з ними своєю першою за ці місяці радістю, своїми задумами. Погано у такий час бути одному. Якби хоч Толя був тут — згадався хлопцеві його давній дружок Анатолій Буценко,— ми б наробили справ.

Але Толі в місті не було. Недавно Борис до нього заходив і від матері довідався, що його дружок зник. Вийшов на вулицю і не повернувся. Де-то він тепер, хороший, розсудливий, неметушливий і добрий Толя Буценко?

В ХОРОЛЬСЬКІЙ ЯМІ

На околиці маленького містечка Хорол, що недалеко від Лубен, був цегельний завод. Багато років брали тут з кар'єру глину; з кожним роком кар'єр ширшав і глибшав, аж поки не перетворився у велику яму. Тут, у цій ямі, з перших же днів окупації фашисти утворили концентраційний табір.

Тисячі людей з навколишніх міст і сіл, тисячі радянських в'язнів-виполонених були загнані в хорольську яму. Колочий дріт, вежі з кулеметами, а під ними круто замішана каша з людей.

Як і тисячі інших, Толя Буценко потрапив до концтабору випадково. Під час чергової облави його схопили на одній лубенській вулиці і привезли в Хорол.

— Господи, а дітей за віщо? — хрестилися старі люди, дивлячись на Анатолія та його однолітків, яких набралось у хорольській ямі чимало.

— Втечу, неодмінно втечу,— твердив сам собі Буценко.

Одного осіннього дня до Анатолія несподівано прийшла радість. Біля хлопця зупинився якийсь обідраний, неголений, худий чоловік. Пильно глянув в обличчя, потім поклав на плече руку і тихо сказав:

— Здрастуй, Толю!

— Михайло Георгійович! — скрикнув Буценко.— Ви теж тут? Здрастуйте.

Так під дулами есесівських кулеметів зустрілися і міцно обнялися двоє близьких людей: учень і вчитель — Толя Буценко і Михайло Георгійович Хмелівський. Майже весь той день вони були разом.

Анатолій поділився з учителем своїм планом втечі, але Михайло Георгійович розкритикував його.

— В цій справі легковажити не можна, Толю,— сказав він,— ризикуєш життям. Схоплять, розстріляють, не зважатимуть, звірюки, що ти школяр. Треба добре все обдумати.

Буценко обіцяв учителеві не поспішати і ще раз обміркувати весь план до дрібниць. Але через деякий час Толю разом з іншими хлопчиками випустили з табору. Фашистам потрібні були місця для дорослих, а хорольська яма переповнилась.

Зустріч з матір'ю була і радісною і сумною. Сумною тому, що люба, рідна мама за цей час років на десять постаріла. Посивіли скроні, сльози проклали на обличчі глибокі зморшки.

Цілими днями блукав Толя містом, шукаючи випадкового заробітку чи хоч би шматка хліба — в хаті не було навіть зачерствілої скоринки. Та не так воно легко було знайти хліб у місті, зруйнованому війною, пограбованому окупантами. Повертався додому здебільшого з порожніми руками надвечір, якраз у ті години, коли в колишній міській їдальні, перетвореній у ресторан «тільки для панів німецьких офіцерів», починались галасливі бенкети.

— Ну, почекайте ж,— шепотів хлопчина, скоса позираючи на гітлерівців, що вешталися на вулицях.— Недовго їстимете наш хліб. Нехай тільки прийде Червона Армія...

В ці дні Толя ще не розумів, що він може активно боротися з ворогом, може разом з іншими радянськими людьми, що перебували на

окупованій території, прискорити повернення наших військ. В ці дні він тільки ненавидів. Ненавидів глибоко, всім серцем. Боротися він навчився пізніше, коли вже працював у депо обтиральником паровозів.

ТРОЄ — ЦЕ ВЖЕ СИЛА!

За останній час Борис дуже перемінився. Став серйознішим, дорослішим, суворішим. Не тільки по цілих днях, а й вечорами часто кудись зникав. Мати не раз помічала в нього якісь пакунки. Якось розгорнула — листівки.

— Де взяв?

— За околицею назбирали, мамо,— і Борис винувато втуплює в землю очі.

Мати мовчить. Розуміє, тепер уже його вдома не вдержиш. Виріс. За кілька місяців на кілька років.

Незабаром Борис приголомшив матір несподіваним повідомленням:

— Стаю, мамо, пастухом. Буду пасти корову тітки Фені.

Тиждень, другий вигонить хлопчина на соковиті трави руду корівку. Та не зелені луки приваблюють його, а великі зелені цистерни з бензином на німецькому складі пального. Розташовані вони близько. І в кожній — не один десяток тонн високоякісного бензину, призначеного для бомбардувальників з чорними хрестами на крилах.

Нарешті поведінка вартових вивчена. Лаз між колючим дротом зроблений. Дочекавшись зручної хвилини, піонер проповзає під дротом і, притискаючись до землі, прямує до найближчої цистерни. Ось вона вже зовсім поруч. Ще кроків десять, п'ять, два... Відчайдушно б'ється серце. Рука тягнеться до крана. Мить — і могутній бензиновий струмінь, булькочучи, розтікається все далі і далі.

Вдома Борис віддає матері пропахлу бензином майку.

— Захочай, мамо. Не вийшов з мене пастух. Буду шукати іншу спеціальність,— і додає, посміхаючись, незрозумілу для матері фразу: «А бомбардувальники таки не полетять...».

— Тольо, Анатолій, Толька! — з усіх сил Борис біжить, щоб наздогнати міцного, широкоплечого хлопця, що неквапливо прямує до станції.— Тільки, ти?

Хлопець оглядається, посміхається, простягає руку.

— Здорово, Борю. Давно не бачились.

— А я дивлюсь здалеку — ти чи не ти? Змужнів...

Хлопці дивляться один одному в очі. Розмова починається ніби навпомацки.

— Дядька Павла і Тамару розстріляли,— говорить Гайдай.

— Мати хворіє, виснаження...— зітхає Буценко.

— А моя ховається,— продовжує Борис.— Одержала повістку в Німеччину на роботу...

— Сволота,— виривається в Анатолія,— кати! Скоро наші? Не чув?

Не поспішаючи, прямували хлопці на станцію. І збоку здавалося, що розмовляють вони про свої дріб'язкові дитячі справи. Але це було не так.

Через тиждень Борис Гайдай прийшов у депо і показав призначення, видане міською біржею праці, яка направляла його в депо обтиральником паровозів.

Відрекомендувався Борис начальству.

— День добрий, пан Куриш,— низько вклонився старшому черговому по депо, якого добре знав ще до війни. Тоді Куриш працював машиністом. Був похмурим і відлюдкуватим. В депо його не любили і, як виявилось, недарма. Коли прийшли німці, він зразу ж прийшов на поклін до коменданта, запропонував свої послуги і, підлещуючись до окупантів, передав список залізничників-комуністів, що залишились у місті.

— А-а-а, Гайдаєвий виродок,— похмуро зустрів він Бориса.— Знаю я вашу сімейку — більшовик на більшовикові. Дивись мені, сукин син, як що-небудь помічу — зразу до стінки... Зрозумів?

На цьому й закінчилася церемонія вступу на посаду. Дали хлопцеві оберемок ганчір'я, клоччя, і пішов він до паровозів, поглядаючи на всі боки: де ж це тут Анатолій? Буценка він знайшов біля скатопускальної канави. Толя був не сам. Поруч з ним сидів хлопчина в подертій одежині.

— Знайомся, Бору,— відрекомендував хлопчину Анатолій.— Це — Ваня Сацький,— і додав, помітивши насторожений погляд Гайдая: — Свій хлопець, цілком свій, дуже від фашистів потерпів.

Іван Сацький і справді багато зазнав. Народився і виріс він у селі Нижній Булатець, за два кілометри від міста. До війни закінчив семирічку. Хотів учитися і далі, та не довелося — в Лубни прийшли гітлерівці. Кілька разів Ваню хапали патрулі і приводили на збірний пункт, де формувалися робочі загони для відправки в Німеччину. І щоразу Сацький втікав. Його ловили, жорстоко били, але стійкості хлопця зломити не змогли. Так і не поїхав він на чужину. Випадково пощастило влаштуватись у депо. Тут познайомився з Буценком, подружилось. А ось тепер і Гайдай з ними.

— Що ж, тепер нас троє,— сказав Борис.— Це — вже сила! Стривайте, хлопці, таке придумаємо, що німцям душно стане.

ТАКА ЛЮДИНА Є

Минали дні, тижні. Хлопці працювали в депо, уважно придивлялися до всього. Вони тепер уже знали, що Лубенське депо — найбільше на цій залізничній дільниці. Сюди прибували для ремонту паровози з Ромодана, Пирятина, Гребінки і з інших залізничних станцій.

Якось Гайдай надумав зірвати депо. Але від цієї ідеї він одразу відмовився — ніде було взяти вибухівки. Потім хлопці виношували іншу думку: влаштувати аварію на лінії Ромодан — Лубни. В одному місці там колія прокладена понад самою кручею.

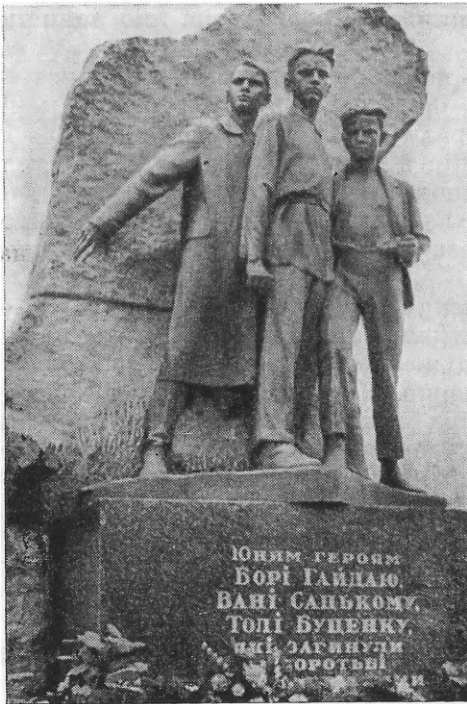
— Ой, і летіти ж вони будуть звідти! — захоплено розвивав свою думку Борис.

— Для цього теж потрібна вибухівка, — охолодив його захоплення Буценко.

— Нам би порадитись з кимсь, — замріяно сказав Сацький.

І така людина знайшлася.

Одного разу в депо прибув локомотив, що пашів парою і димом.

Пам'ятник Толі Буценку, Борі Гайдаю і Вані Сацькому, споруджений в м. Лубнах на кошти, зібрані піонерами України

Хлопці кинулися до паровоза — витирали брудний котел, будку, тендер.

— Стараєтесь, хлопці? — почувся зверху голос. З будки спускався літній, трохи сутулуватий машиніст з коричневим від жару і кіптяви обличчям.

— Здрастуйте, дядьку Несторе,— зрадів Гайдай,— давно вас не бачив.

Машиніста-наставника Нестора Йовича Малія Борис часто зустрічав перед війною у свого дядька Павла Потаповича Гайдая. Про Нестора Малія тоді говорили, що машиніст він класний, але далекий від політики, позапартійний. На зборах не виступає, від громадської роботи відкараскується.

Пригадавши усе це, Борис вирішив не бути з Малієм одвертим. Не знав хлопець, що війна, окупація, небезпека, яка нависла над Батьківщиною, докорінно змінили старого машиніста. Тому й не зрозумів Гайдай тієї особливо багатозначної інтонації, з якою Нестор Йович відрекомендував хлопців своєму помічникові Миронченку:

— Це племінник розстріляного Павла Гайдая, двоюрідний брат Тамари, теж розстріляної. А це — його дружки. Ось воно що...

Нестор Малій був мовчазною людиною, говорив завжди стисло, скупими фразами. Через те хлопці більше линули до Миронченка, жвавого, компанійського, запального.

— Схожі у нас характери,— сказав якимось помічник машиніста Гайдаєві, і від задоволення Борис аж почервонів. У той час він уже знав, що Миронченко — комуніст, а бути хоч трішечки схожим на справжнього члена партії він вважав для себе найвищою честю.

Паровоз Малія стояв на ремонті довго, і хлопці частенько зустрічалися із старим машиністом і його помічником. Одного разу після розмови з Миронченком Борис прибіг до друзів з сяючим обличчям.

— Пам'ятаєте, ми скаржилися, що нема кому нам допомогти? — випалив він скоромовкою.— Так ось, така людина є!

Миронченко зайшов у депо на третій день нового року.

— Буде розмова,— кинув він на ходу Гайдаю.— В обідню перерву зустрінемося біля прохідної. Поклич хлопців.

Розмова була ділова, конкретна, лаконічна.

— Наші війська наступають,— говорив Миронченко.— Можливо, скоро підйдуть до Лубен. Ви просили, хлопці, порадити вам, що робити. Так ось, час настає. Допомога Червоній Армії в тилу буде потрібна в найближчі дні як ніколи. Треба діяти!

Хлопці переглянулись. Сацький штовхнув Бориса ліктем: «Говори!» — і Гайдай, намагаючись не поспішати, розповів про сміливий задум, що народився у трьох друзів у новорічну ніч.

— Вивести з ладу поворотний круг? — перепитав Миронченко, коли Борис замовк.— Так, це цікава думка.

Не минуло десяти днів після незабутньої розмови з Миронченком, як план дій був розроблений до найменшої дрібниці. Залишалось лише призначити час. Якось само собою вийшло, що командиром групи визнали Гайдая, і тепер мовчки, терпляче чекали його сигналу.

Тим часом на станції все більше пожвавлювався рух. Частіше почали прибувати з фронту ешелони з пораненими, їм назустріч мчали екстрені состави з технікою, боєприпасами, пальним.

— Скоро вже, хлоп'ята,— сказав якимось Гайдай Сацькому і Буценкові.— По всьому видно, тікають фашисти. Скоро бабахнемо!

Юні підпільники не знали, що в цей же день німецький комендант депо гер Швале довго розмовляв по телефону з генералом.

— Майте на увазі,— бурмотів у трубку генеральський голос,— зараз депо як ніколи має працювати чітко і ритмічно. Ми вирівнюємо фронтovu лінію, і військам, можливо, доведеться відійти на нові позиції. Транспортування їх залежить від кількості справних паровозів і від вас, гер Швале...

ПОДВИГ

Вранці 27 січня Борис прокинувся раніше, ніж звичайно. Стрілки старенького годинника стояли на чотирьох. Він сів, розтер долонями обличчя, намагаючись згадати, що примусило його прокинутися так рано. І раптом відчув, саме відчув, а не почув, що до звичного шерхоту снігової крупки за стіною, до мирного посапування діда домішуються ще якісь дивні приглушені звуки. Прислухався. Потім сплигнув з тапчана і, не одягаючись, рвонув двері. Разом з хвилиєю колючого морозного повітря до хати долинув далекий, але могутній гуркіт, ніби десь там, за обрієм, вирувала хвилююча квітнева злива. Гаряча радісна хвиля захлеснула хлопчину. Він упізнав цей далекий голос. Говорили гармати.

— Діду! — затермосив Борис старого.— Діду, вставай, стріляють, чуєш? Наші йдуть. Наші!

Цієї ночі багато хто прокинувся до світанку. У вікнах блимали несміливі вогники. Скрипіли у чорній темряві зимової ночі двері. Люди виходили з хат і, незважаючи на мороз, довго стояли і слухали, слухали, слухали. А канонада ставала все голоснішою, все яснішою. Червона Армія наступала...

Нашвидку перекусивши і кинувши дідові коротке «бувайте», Гай-

дай побіг у депо. Прямуючи до станції, часто поглядав на рідну хату Сацький. Буценко, прощаючись з матір'ю, несподівано для себе міцно обняв її і поцілував. Здивовано поглянула вона йому вслід — небувала ніжність...

Зустрілися вони біля прохідної. Чомусь згадалася Борисові новорічна ніч, баян, «Три танкіста, три веселых друга»...

— Сьогодні, — шепнув він товаришам, — в обідню перерву.

Цього ранку німців у депо було більше, ніж завжди.

Неспокійно крокував серед заялжених робітничих спецівок сам гер Швале. З'являлися і чорні мундири гестапівців. Похмурий і злий метушився між канавами пан Куриш.

Депо було буквально захаращене паровозами. Більше двадцяти локомотивів стояли на ремонтних канавах. Німці нетерпляче підганяли робітників: «Шнель, шнель!» Кожний паровоз був на обліку. Кожний паровоз — це ще один состав з військами, яким вдасться виїхати на захід, уникнути розгрому, ще один ешелон з боєприпасами, які хоч на кілька годин допоможуть затримати наступ Червоної Армії.

Хлоп'ята спритно працювали ганчірками, зчищаючи бруд і кіптяву з паровозів.

— Я довідався, — тихо сказав Гайдай, — опівдні вийде паровоз з другої канави. Будьте наготові. Під час перерви не виходьте.

Ой, як чекали хлоп'ята удару гонга! І пролунав він все одно несподівано. Робота зупинилась. Депо почало стихати. На лічені хвилини. Промайнуть вони, і знову задзвенять молотки, загрюкає метал, заспівають свою пісню паровози, що вирушають на лінію. Та зараз у депо було пусто і тихо. На лічені хвилини...

— Пішли, — шепнув Борис.

Повільно, ховаючись за бочками, фермами перекрить, пересувалися трое у заялжених спецівках. Заново відремонтований німецький паровоз байдуже попихкує білою парою. Бригади немає.

Буценко оглянувся назад.

— Все в порядку, — пошепки доповів він Борисові, — круг розведено.

Поворотний круг — велика кругла яма, де на осі повертається відрізок залізничної колії, своєрідний місток, через який обов'язково проходить, перш ніж потрапити у депо, кожний паровоз. Це — ключ до депо, до кожної з ремонтних канав. Зараз він розведений, тобто спрямований перпендикулярно до другої канави, колія якої обривається над краєм ями блискучим зрізом рейки.

За десять кроків від паровоза Гайдай не витримав, підвівся на весь зріст і кинувся до засапаної потвори. Хлоп'ята за ним. І ось усі вони

в будці. Три пари рук рвонули реверс. Машина здригнулась, заскреготіли, обертаючись, колеса.

— Вниз,— скомандував Борис,— швидко!

Як зачаровані дивилися хлоп'ята на важкий паровоз. Він повільно, ніби мимоволі рушив у напрямку до поворотного круга. З кожним оборотом коліс швидкість його зростала. Ось уже залишилось до обриву тридцять метрів, двадцять, десять. Треба тікати, ховатися. Та ноги наче приросли до землі. Хлопці не бачили, як, божевільно розмахуючи руками, вибіг з-за рогу Куриш.

Важкий удар струсонув повітря, пронизливо заскреготало залізо, пролунав вибух, затанцювало гаряче полум'я. На тому місці, де хвилину назад стояв ажурний місток поворотного круга, стирчала купа охоплених полум'ям уламків. Далеко за межами станції полинула багатоголоса луна цього вибуху, наче привітальний піонерський салют наступаючим частинам Червоної Армії.

...За годину гер Швале з острахом підняв телефонну трубку.

— Ви розумієте, що натворили? — верещав генеральський голос.— Зараз нам краще було б загубити цілу дивізію, ніж депо! Ви... йолоп, Швале...

Піонерів допитували кілька днів.

— Хто дав завдання? — домагався гестапівець-слідчий.— З ким були зв'язані?

— З народом,— ворушив розбитими губами Гайдай.

І знову починався страшний допит, після якого хлоп'ята навіть до камери самі не могли добратися. На п'ятий день слідчий зустрів їх самозадоволеною посмішкою.

— Ми все знаємо,— заявив він.— Ви діяли разом з машиністами-диверсантами Малієм і Миронченком. У вас був спільний план диверсій.

Буценко насторожився. Звідки їм це відомо?

— Ну от, ви й видали себе, щенята,— зареготав гестапівець.— Тепер усе зрозуміло. Вам ці диверсанти наказали знищити поворотний круг у депо, а самі влаштували аварію двох військових ешелонів. Ланки одного ланцюга...

— От молодці! — вихопилось у Гайдаю.

— Мовчати, негідники! — заверещав слідчий.— Тепер вже ви заговорите, всіх назвете... Всіх останніх.

Та піонери так і не заговорили.

На світанку дев'ятого лютого за ними прийшли.

Сацький ледве підвівся на ноги. Буценко підвестися не міг. Гайдай марив. Кремезні конвоїри підхопили хлоп'ят, витягли у двір і кинули в кузов великої вантажної машини.

— Здорово, хлоп'ята! — пролунав знайомий голос.

— Дядько Нестор, — ледве посміхнувся Буценко. — І вас також...
І Миронченка...

— Тримайтесь, хлоп'ята, тримайтесь! — Нестор Малій поплескав хлоп'ят по плечах. — Велику справу ви зробили.

...Наступного дня у газеті «Лубенський вісник», яку видавала німецька комендатура, у розділі хроніки з'явилося коротке повідомлення, всього кілька рядків:

«Вчора німецькою військовою владою розстріляні п'ять більшовицьких залізничників-диверсантів».

Півтора місяця не могли гітлерівці відновити поворотного круга в депо станції Лубни. Півтора місяця стояли відрізаними двадцять два німецькі паровози, а інші локомотиви не було де ремонтувати.

Після звільнення Лубен Радянською Армією підлі зрадники Батьківщини Куриш та інші були засуджені і покарані.

З того часу минуло вже багато років, але славний подвиг юних патріотів не забутий. Світлі образи героїв-піонерів живуть у серцях людей. Не в'януть квіти біля пам'ятника Гайдаю, Буценкові і Сацькому. Під час урочистих зборів дружин перед ним схиляються червоні піонерські прапори. Часто до пам'ятника приходять школярі і тут, біля гордовитої гранітної скелі, дають клятву бути такими, як Борис Гайдай, Іван Сацький, Анатолій Буценко.

Б. КРАЄВСЬКИЙ

МОРСЬКЕ ОРЛЯ

Батько просто з роботи пішов до військкомату. Того ж вечора він разом з іншими лєнінградцями виїхав на фронт. Першого листа одержали тижнів через два. Саша кілька разів перечитав його. Другий лист прибув через місяць. На конверті, в лівому нижньому кутку, замість батькової адреси стояв штамп військової частини.

Того ранку Саші дома не було. Повернувшись з вулиці, він побачив, що мама плаче.

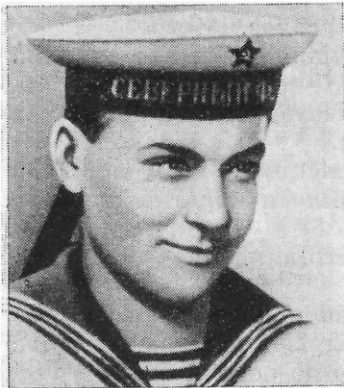
— Що сталося, мамо?

Не сказавши ні слова, вона подала йому папірця. Це було повідомлення про смерть батька.

— Татку! — тихо простогнав Саша і, вибігши на кухню, голосно, по-дитячому розплакався...

Хлопці вирішили тікати на фронт.

Збиралися недовго. Брати з собою нічого. Піонерський галстук Саша добре заховав у кишеню.

Саша Ковальов

— Це найкраща перепустка, — пояснив він Сергійкові. — Кожен командир, як гляне, зразу скаже — свій!

Ніч, як на те, була місячна. Першим ішов Саша. Обережно ступаючи, він вибирав безпечний шлях. Навкруги було тихо. Раптом з-за лісу спалахнуло зеленувато-біде світло ракети, зацокотів кулемет. Саша відчув легкий озноб, що неприємним холодком пробіг по спині.

— Лягай! — тихо сказав він. — Повзи до мене.

До хлопчиків долинули уривки незрозумілих німецьких слів.

— Давай риссю, — пошепки сказав Сергійко.

— Давай! — відповів йому Саша, і вони, наче по команді, швидко схопившись на ноги, побігли.

Справа вдарило кілька пострілів.

— Падай! — встиг крикнути Саша і перший злився з землею. Він почув рядом хриплий скрик. Озирнувшись, він побачив, що його товариш лежить, уткнувшись обличчям у високу чорну траву. Саша підповз і швидко повернув Сергійка на спину.

— Сергійку! Сергійку! — кілька разів повторив він.

Раптом він відчув під рукою щось мокре і тепле. Зрозумів — це кров.

— Тобі боляче, Сергійку? Тебе поранило, еге? Скажи — чого ж ти мовчиш? Сергійку!..

Кілька хвилин Саша був у якомусь страшному заціпенінні. Ні, він не плакав. Сльози не текли з його очей. Він старався їх стримати всією силою своєї хлопчачої волі...

Довго потім біг Саша. Чув постріли, але не зупинявся. Якась невидима сила оволоділа ним тоді, і він не міг примусити себе робити щось інше. Він біг далі.

Знесилений і голодний, прийшов він на другу добу до великої залізничної станції. З-за повороту з'явився спочатку паровоз, а за ним довгий хвіст вагонів: темно-зелені пасажирські впереміжку з червоно-жовтими — товарними. На вагонах, піднявши стволи, стояли гармати і кулемети. Коло них метушилися люди.

Поїзд, різко уповільнивши хід, зупинився. З розчинених дверей товарного вагона до Саші долинула пісня.

Саша побачив молодого матроса з автоматом у руках. Поруч нього стояв моряк з чорними вусами, у зсунутій на потилицю безкозирці.

— Давай сюди, хлопче! Що ти тут робиш?

Саша вийняв з-за пазухи піонерський галстук і простягнув його вперед. В ту ж мить паровоз дав гудок і вагони, здригнувшись, рушили з місця. Саша встиг сказати тільки одне слово — «Візьміть» — і відчув, як дві дужі руки підхопили його і поставили на тверду підлогу вагона.

Міцним сном спав Саша тієї ночі. Давно не відчував він себе таким щасливим і спокійним...

— Юнга Ковальов, до мене!

— Зараз іду, товаришу старшина.

— Відставити! Як треба відповідати?

— Єсть відставити!

І зовсім тихо додав:

— Більше не буду так, товаришу старшина.

Старшина підійшов до молодого моряка:

— Забули статут, Ковальов. Доведеться повторити.

— Єсть повторити статут!

...Минуло лише кілька тижнів після того урочистого дня, коли Саша вперше вимовив:

— Я, юнга Радянського Військово-Морського Флоту...

Хороша і красива форма у моряка. Надінеш — серце з радості завмирає. Саша в перші дні по кілька разів до дзеркала бігав подивитись на себе. Підійде — безкозирку поправить, стрічки на ліве плече закине, сам собою милується.

Катер часто виходив у море. Щоправда, в бойових сутичках брати участі в ці дні не доводилося. Стояла зима — дуже несприятливий час для дій торпедних катерів. Проте в цих походах Саша побачив у всій його суворій красі вічно неспокійне Баренцове море.

От катер на повному ході виривається з затоки на широкий морський простір. Чотирибальна хвиля зразу ж дається взнаки. З гребеня на гребінь лунко перескакує тіло корабля. Здається, палуба не витримає, і все розсиплеться. Широка біла смуга, звужуючись до обрїю,

залишається за кормою. Спереду свинцево-темні хмари заступили далекі береги.

Саша під наглядом старшини несе першу ходову вахту. З містка наказ: зменшити число обертів.

— Як же це робиться? — міркує Саша.

А за цю коротку мить старшина, стоячи збоку, робить усі дії машинально. Юнга навіть не встиг запам'ятати його рухів.

— Бачив? — питає старшина.

— Бачив... Та не все роздивився. Надто швидко.

— Накази завжди так виконуються — якнайшвидше і якнайточніше. — І, задовольняючи цікавість Саші, додав:

— А зараз дивись — я тобі покажу все це повільніше.

Саша зразу ж за старшиною повторив усі ці рухи.

Якось, вернувшись з походу, моряки дізналися про радісну новину. Радіо передало повідомлення про визволення Ленінграда від ворожої блокади.

Коли старшина зійшов у моторний відсік, щоб порадувати Сашу, юнга саме закінчував оглядати прилади.

— Ленінград! Мій рідний Ленінград! Старшина, якщо це правда, давайте я вас розцілюю! — І хлопець кинувся йому на шию.

— Правда, Сашенько, правда!

Довго не міг заснути Саша тієї ночі. Видіння далекого щасливого дитинства перегукувалися з важкими днями суворого фронтового життя. Може, вперше з таким болем у серці відчув він, що таке війна.

Квітень у Заполяр'ї мало чим нагадує про весну. Навколо сніг, тільки схили сопок чорніють камінними шпилями. Несміливі струмочки починають сварку з морозом. Сонце добре світить, та мало гріє.

Бойова тривога! Цього разу катеру судилося взяти участь у морській битві. Для Саші Ковальова — це перший бій.

Чотири фашистські транспорти пливли під охороною бойових кораблів. Караван майже весь оповила димова завіса. Ворог хитрував. Та це не допомогло гітлерівцям. Їх було вчасно виявлено.

— Повний вперед! — віддає наказ командир. — З корабля охорони ворожого конвою вдарила артилерія. Воднораз відкрили загороджувальний вогонь берегові батареї ворога.

Катер, не зменшуючи швидкості, йде вперед. Осколком снаряда тяжко поранено сигнальника і кулеметника. Командир віддає наказ одного з мотористів викликати на місток.

— Товаришу старшина, дозвольте мені... Я вільний, — просить Саша. Йому давно хотілося подивитись, що відбувається під час бою на верхній палубі.

— Давай!

Саша з'явився на містку саме тоді, коли командир, визначивши потрібну дистанцію, скомандував:

— Апарати!

Якими довгими здаються секунди. Катер, незважаючи на ураганний вогонь, не звертає з курсу. Поруч рвуться снаряди, нитки трасуючих куль плетуть барвисте павутиння.

— Залп! — лунає наказ. І через кілька секунд вибухи торпед здійснюють над сірою водою чорні стовпи диму, перемішані з жовто-червоними клубами полум'я.

Ворог посилив опір. Раз у раз вибухають снаряди, сичать кулі. «Страшно? Авжеж страшно»,— думає Саша, але так само уважно спостерігає за падінням ворожих снарядів.

Командир вислухує його донесення і швидко приймає необхідні рішення про зміну курсу і швидкості. Розпалений боєм, Саша зовсім забув про небезпеку.

Катер відповідає вогнем. Гуркіт заглушає рев моторів. Корабель мчить, злітаючи з хвилі на хвилю, різко стрясаючись при кожному ударі, розкидаючи навколо пінні сплески. Вода хльоскає по обличчях людей, які стоять на містку.

Крізь шум Саша чує слова командира:

— Спасибі, Ковальов! З тебе буде добрий моряк!

За мужність і відвагу, виявлені в цьому бою, юнгу Ковальова було нагороджено орденом Червоної Зірки. А через кілька днів командир з'єднання вручив Саші першу бойову нагороду.

— Служу Радянському Союзу! — відповів юний герой.

Минає два дні, і катер знову в бойовому поході. Разом з іншими кораблями моряки прорвалися у ворожу гавань. На малому ході катер підійшов до причалу. На берег зійшла група розвідників. Чотири години пробув катер у ворожому лігві. Вночі розвідників разом із захопленими «язиками» прийняли на корабель і успішно доставили на рідну базу.

За цю сміливу операцію її учасників було нагороджено. Саші Ковальову вручили медаль Ушакова.

У морського орляти міцніли крила.

Комсомольські збори в розпалі. Обговорюють хвилююче питання: «Що ти зробив для наближення перемоги над ворогом?»

Промовців було багато. Саші теж кортіло сказати своє слово.

Сигнал бойової тривоги перервав обговорення.

— Збори продовжимо після бою! — оголосив голова.

Торпедні катери, діставши бойове завдання, вийшли на розшуки противника. На корабельному годиннику була двадцять друга.

Під світлом яскраво-червоного проміння сонця, на південь від мису Кібергнес, що чорними крутими скелями здіймався прямо з води, радянські моряки виявили ворожі кораблі.

— Посилити спостереження! — віддав наказ командир.

Моряки зрозуміли — скоро зустріч з ворогом.

Дзвінок машинного телеграфу. Мотористи форсують хід. Пінні вали стають дедалі вищими. Вода з силою плескає на місток, гребенями пролітає над торпедними трубами, з ніг до голови обливає матросів.

Сигнальний доповідає:

— Прямо по носу, дистанція вісімдесят кабельтових, два кораблі противника.

— Атака! — лунає бойова команда.

Напруження наростає. Ще дужче ревуть мотори. Саша несе ходову вахту.

Старшину викликали на місток. Саша у відсіку сам. Він відчуває, яке високе довір'я виявлено до нього. Рука звично лежить на штурвалі. Очі вп'ялися в цифри приладів. Нервово стрибає стрілка машинного телеграфу. Моторист повинен особливо уважно стежити за нею. Ця стрілка передає накази командира.

Сильні поштовхи стрясають катер. У відсіку назбируються спрацьовані гази. Дихати стає дедалі важче. Саша вмикає вентилятор.

У відсік повертається старшина.

— Ну, як справи? — кричить він на вухо Саші.

— Все в порядку!

— Так тримати!

— Єсть так тримати!

Одна за одною в моторному відсіку лопаються електричні лампочки. Отже, десь близько рвуться ворожі снаряди.

Над морем, довкола катера, стоїть страшений гул, по бортах здіймаються високі фонтани води. У повітрі тріщить шрапнель. Ворог усіма силами намагається зірвати атаку.

Щоб уявити собі хоча б приблизно, в якій небезпеці перебувають катерники, йдучи крізь вогонь в атаку, треба знати, що їх маленький корабель має дуже тонкий корпус, який легко пробивають навіть кулеметні кулі.

Не зменшуючи швидкості і не ухиляючись від взятого курсу, катер іде до цілі. Ніщо не може перешкодити йому виконати бойове завдання. Девіз катерників — з бойового курсу не звертати.

Щоб уникнути удару, ворожі кораблі почали робити круті зигзаги. Маневр їх ясний, але командир катера ні на хвилину не спускає противника з прицілу:

— Залп!

І одна за одною, з невеликими інтервалами, торпеди з шумом вийшли з апаратів і полетіли прямо до ворожого корабля. Катер зразу ж різко звернув ліворуч і, лишаючи за собою густий шлейф димової завіси, ліг на курс відходу.

— Пильно стежити! — наказує старшина.

— Єсть пильно стежити! — відповідає вахтовий.

Саша добре знає, що при виході з атаки хід корабля має справді вирішальне значення. І це зараз залежить від мотористів, від його, Саші Ковальова, майстерності.

Кораблі ворожого конвою, розгнівані невдачею, ще дужче розлютились. Весь шквал вогню вони зосередили на невеликому радянському кораблі. Один із снарядів влучив у корму катера. Спалахнула пожежа.

Схилившись над димовими шашками, на кормі катера працював молодий матрос Валентин Жуков. Ворожий снаряд зруйнував частину палуби. Осколки дерева і металу боляче вдарили в обличчя. Пересильюючи біль, моряк і далі виконував свої обов'язки. Він не зійшов з бойового поста.

Загорілися димові шашки. Клуби їдкою диму і вогню високо знялися над палубою. Гаряча кров заливала очі. Було важко дихати. Та Валентин Жуков все ще боровся з вогнем. От він, напружуючи сили, перерізав кріплення і скинув шашки в море. Небезпеку пожежі відвернуто.

З-за крутих прибережних скель на торпедний катер обрушилося кілька фашистських штурмовиків. Кулеметник, старшина Володимир Кузьменков, перший помітив їх. Не дожидаючи наказу, він швидко розвернув стволи кулеметів назустріч ворогові, зразу ж піймав переднього штурмовика у візир прицілу. Чорна машина уже зовсім близько, виразно видно її павучий хрест.

Кузьменков натиснув на спуск. І в ту ж мить вдарили кулеметні черги ворожого штурмовика. Вогонь сліпив очі. Але радянський моряк бачив тільки одно — чорну махину чужого літака. Через кілька секунд ворожий штурмовик був уже над катером. Кузьменков дав довгу чергу. Літак задимився і зі зниженням пішов до сопок. Не дійшовши до берега, охоплений полум'ям, він упав у море.

Водночас з другого борту на катер спікірував інший штурмовик. Одна з бомб влучила в корабель. Загорілися ящики з боеприпасами. Вибух корабля здавався неминучим. Боцман Павло Простов перший кинувся у вогонь.

— Швидше, хлопці, за борт їх! — кричав він, хапаючи ящик, по якому вже бігали язики полум'я. От-от міг статися страшенний вибух. Руки моряка обпалені, але він, здавалося, не помічає цього.

Усього, що відбувалося на верхній палубі, Саша, певна річ, бачити не міг. Але він відчував, що точиться запеклий бій. Про це свідчили і вибухи снарядів, і удари кулеметних куль об палубу, і підкидання катера на вибухових хвилях. Про це також свідчили стрілки машинного телеграфу. За наказом командира хід катера часто мінявся, катер маневрував, ухиляючись від бомб і снарядів. Мотор пашів жаром. Стрілка приладу напружено здригалася на червоному, граничному тиску.

Коли старшина сказав Саші про успішну атаку і потоплення ворожого корабля, юнга крикнув:

— Це їм за мій Ленінград!

Пролунав оглушливий вибух. На якусь мить Саша знепритомнів, упав на палубу. Невдовзі він схопився на ноги і озирнувся довкола, все ще не розуміючи, що ж сталося. Тільки зараз Саша побачив, як з пробоїни вихлопного колектора било два дужі струмені гарячої пари.

У першу секунду Саша трохи розгубився. Підбігши до розжареного колектора, він зразу ж відскочив, потрапивши під удар гарячого струменя. «Що ж робити? Де старшина?» — майнуло в голові.

І в ту ж мить він побачив, що його командир лежить на палубі. Старшину було тяжко поранено. Юнга кинувся до нього.

— Мотор! Мотор! — хриплим голосом крикнув старшина, показуючи в бік колектора.

Саша кинувся до мотора. Гарячі струмені плескали безперервно. Щохвилини мотор міг вибухнути. І тоді — смерть кораблю. Саша добре розумів це. Машинний телеграф передавав тривожні сигнали — командир наказував збільшити швидкість. Цього вимагала обстановка бою.

Що робити? Зупинити мотори? Це значить, що катер стане. В бою це все одно, що загибель...

Ні! Цього не буде! Кинувшись вперед, Саша з розгону грудьми навалився на колектор, затиснув своїм тілом пробоїну. До нього долинув тихий голос старшини:

— Тримайся, Сашо!

Кипляча вода і гаряче масло швидко розтікалися по всьому тілу. Нестерпний біль ударив кудись всередину, в саме серце. А Саша дедалі міцніше притискувався до колектора...

— Ну й герой наш Ковальов! Морське орля!

Але Саша не чув цих слів командира.

Його винесли на верхню палубу. На свіжому повітрі він опам'ятався. Перше, що він побачив, було схилене над ним обличчя старшини.

— Живий наш корабель? — насилу вимовляючи слова, тихо спитав Саша.

— Живий! Живий! Ти подивись! Ми підходимо до рідних берегів! Але Саша мовчав. Він уже не міг глянути на рідний берег. Старшина перший скинув кашкета.

Всі стояли в урочистому мовчанні, глибоко переживаючи смерть відважного юного моряка.

В. ТИХОМИРОВ

За героїчний подвиг Сашу Ковальова було посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. Його іменем названо одну з нових вулиць у молодому заполярному місті Североморську. На базі торпедних катерів Північного флоту, де служив юнга, споруджено пам'ятник. На ньому красується військово-морський прапор і вигравірувані слова:

ВЕЧНАЯ СЛАВА

**героям катерникам-североморцам,
павшим в боях за Советскую Родину
в Отечественную войну 1941—1945 гг.**

Поруч, на мармуровій дошці, — портрет юного героя і короткий напис:

Юнга САША КОВАЛЕВ

**погиб в море при выполнении боевой задачи
9 мая 1944 года**

ЖЕНЯ ПОПОВ

Тринадцятирічний майкопський піонер Женя Попов усім серцем, усім своїм еством ненавидів фашистів. Він бачив на стадіоні в Майкопі трупи розстріляних фашистами людей, чув стогін своїх співвітчизників, яких катували вороги; на вулицях лилася кров дітей і жінок, убитих німцями, звивався дим згарищ, — фашисти палили його рідне місто.

Якось обер-лейтенант Франц Грендель, що жив у домі Попових, покурюючи цигарку, весело розповідав офіцерам, як він наказав своїм солдатам зупиняти на Кирпичній вулиці всіх перехожих, кидати їх у приміщення школи і не давати їм їсти. Грендель навмисно говорив по-російськи, щоб його зрозуміли господарі:

— Ми цих свиней тримали без їжі днів шість. Мене дуже цікавило, чи почнуть росіяни з голоду гризти один одного...

Женя чув слова офіцера. Він вибіг на подвір'я, пригорнувся до матері:

— Мамуню, послухайте, що він каже... Тікаймо звідси. Вночі, коли він спатиме, підпалимо хату і подамося до партизанів...

Хлопчика душили сльози. Заспокоюючи сина, тихо плакала і Марія Степанівна.

Тяжко було Жені. Зовсім недавно, у червні, він з відмінними оцінками перейшов у сьомий клас... Тепер не можна вчитися. Гітлерівці закрили школи Майкопа, а в тій, де вчився Женя, зробили стайню. З боєм дивився хлопчик на напівзруйнований вхід, розкидану залізну огорожу, запаскуджену підлогу, зірвані плакати. Шкільну бібліотеку фашисти розгромили. Вітер носив по подвір'ю подерті сторінки, знайомі обкладинки.

...На світанку 19 грудня Женя з двома товаришами в кількох місцях перерізав телефонну лінію німецького штабу. Двоє підлітків безшумно зникли у провулках привокзального району. А Женю схопив патруль. Хлопчика виказали кліщі та гострозубці, що були у нього в кишені.

Солдати потягли Женю в штаб і стали його жорстоко бити.

— Партизан, більшовик, собака рус! — кричали озвірілі фашисти. Закривавленого, напівнепритомного, із зв'язаними за спиною руками гітлерівці потягли Женю в гестапо.

Його кинули в камеру № 17. Тут він знепритомнів, а коли прийшов до пам'яті, знову били.

— Хто тебе навчив, хто твої товариші? — допитувався гестапівець.

Женя випльовував згустки крові і мовчав.

— Якщо ти не назвеш своїх співучасників, ми тебе розстріляємо.

— Провід різав я сам...

Це було все, що сказав їм Женя.

Його знову били, викручували руки,— він не вимовив більше ні слова.

Сусіди, що бачили, як гітлерівці тягли Женю в гестапо, переказали про це Марії Степанівні. Збожеволіла від горя, вона побігла до гестапо. Солдат, погрозливо гримаючи, привів Марію Степанівну в камеру попереднього ув'язнення. Двері зачинилися, і вона опинилась у невеликій кімнаті, де попід стінкою на підлозі сиділи дівчина, двоє чоловіків і хлопчик.

— Женя?! — Марія Степанівна рвонулася вперед.

Ні, це був не Женя. Незнайомий білявий хлопчик у подертій сорочці, із закипілою на губах кров'ю звів на Марію Степанівну сумні очі.

Вона спитала його, чи не бачив він тут хлопчика в чорному пальті, в коричневій шапці.

— Ні, не бачив,— відповів Павлик (так звали найменшого в'язня гестапо). Він помовчав, потім підвівся і підійшов до протилежної стінки.

— Подивіться, тіточко, може, це він написав.

Марія Степанівна уважно подивилася на те місце, що його вказав Павлик, і дроз охопив її. На стінці, мабуть, нігтем було виведено:

Мамо, кріпиться. Женя Попов.

Невдовзі Марію Степанівну повели на допит. Високий слідчий у пенсне був ввічливий і навіть люб'язний.

— Ми змушені затримати вас,— сказав він.— Ми добре розуміємо ваше горе і цілком поділяємо його. Вашому синові загрожує серйозна небезпека. Тільки благородність матері може врятувати його. Ваш син сказав нам, що ви знаєте імена тих більшовиків, які навчили його різати провід. Скажіть, хто ці люди, і ви врятуєте сина.

Фашист скляними очима дивився на матір. Не відводячи погляду, Марія Степанівна твердо відповіла:

— Мені нічого невідомо, і я нічого не можу сказати.

Слідчий підвівся:

— Ви маєте час, подумайте. Я повторюю: тільки ваша благородність може врятувати сина.

Наступного дня допит повторився. Цього разу слідчий був менш ввічливий. Коли Марія Степанівна знову сказала, що їй нічого невідомо, він став кричати, розмахуючи руками, погрожувати.

На четвертий день слідчий, не почувши від Попової нічого нового, вдарив її по обличчю.

Коли її ввели по коридору, вона раптом у півтемряві побачила Женю. Спершу вона подумала, що це примара, що їй здалося. Але в цю ж мить сумнів розвіявся. Вона почула так добре знайомий, рідний голос:

— Мамуню!

Вона рвонулася до сина, але сильний удар у спину відкинув її.

— Катюга, вбивця, не займай маму... Я сам усе зробив, не займай маму... Мамуню, не плачте, кріпиться, мамо! — Женя швидко викрикував слова, а його тягли вже в протилежний бік. Двері захлопнулись...

Через кілька днів Поповій вдалося вийти на волю. Про долю сина вона нічого не знала. А коли Майкоп знову став радянським, виявилось, що гестапівці розстріляли Женю.

Вони пропонували хлопцеві гроші, умовляли його, по-звірячому били, але жодного свого товариша Женя не назвав.

Уранці 7 січня два автоматники вкинули Женю в закриту автомашину, відвезли його за місто і там розстріляли.

Він знав, що його везуть на розправу. І, щоб чули сотні радянських людей, які мучилися в камерах гестапо, Женя крикнув у коридорі:

— Хай живе моя Батьківщина!

М. АНДРІАСОВ

ФЕДЬКО... ФЕДІР ІВАНОВИЧ

У серпні 1941 року наше танкове з'єднання рухалося в ліси, що знаходяться на схід від Єльні, щоб перепинити дорогу німецько-фашистським загарбникам, які рвалися до Москви. В танках від пилюги і кіптяви нічим було дихати, дороги не було видно. Незважаючи на це, ми поспішали, щоб своєчасно вийти у вказаний вихідний район.

Командування і штаб з'єднання вийшли на командний пункт і одразу почали розвідування вихідного району і району бойових дій, зокрема треба було довідатися про те, як організована розвідка противника.

Не чекаючи повного зосередження військ, ми з ходу вступили в бій. З командного пункту добре було видно, як фашисти знищували народне добро. Треба було поспішати. Активними діями ми примусили ворога перейти на цьому напрямку до оборони.

Почалася підготовка військ до рішучого наступу на м. Єльню. Розвідкою боєм удалося встановити, де проходить передній край оборони ворога, його вогневі точки, в тому числі і окопані танки. Але одержаних розвідувальних даних для проведення рішучого наступу було мало. Перед розвідниками було поставлено завдання точно встановити розташування сил ворога, його вогневі ресурси на всю глибину оборони, систему протитанкового вогню, а головне виявити, які частини і з'єднання обороняють Єльнінський виступ. За непідтвердженими даними в цьому районі знаходилася дивізія СС. За всяку ціну треба було захопити «язика».

Мені наказано було провести нічний пошук, але бажаних результатів він не дав. Почали готуватися до повторного пошуку. На цей раз завдання ми виконали успішно,— допоміг нам це зробити тринадцятирічний піонер.

Тільки-но ми зібралися вийти на передній край, як до мене підійшов помічник начальника розвідки нашого з'єднання лейтенант Тимофєєв з підлітком.

— Федько! — так відрекомендувався невеликий на зріст, жвавий хлопчик.

— Звідки ти, скільки тобі років, синку?

— Місцевий, уже тринадцять,— відповів він, хоч на вид йому важко було дати і десять.

Старший лейтенант розповів, що Федько з місцевих жителів, добре знає район Єльні. Був і на території, захопленій ворогом, охоче бере-ться пройти через лінію фронту в розташування ворога і принести звідти відомості, які нас цікавлять. Федько додав, що він бачив, як фашисти знущаються з дітей, і хоче помститися за них.

Ми задумались. Адже хлопчина просився не просто в похід, а на виключно ризиковане, небезпечне для життя доручення. А він усе наполягав і наполягав на тому, щоб дали йому завдання. Після довгих роздумів ми згодилися.

Федько пообідав. Я почав готувати його до складного і відповідального завдання і насамперед до переходу через лінію фронту в напрямку Панське, Мар'їно. Показали ми йому, як знешкоджувати міни і «сюрпризи». Під гул артилерійської стрілянини ми вийшли на передній край. Федько добре тримався. Він, звичайно, переживав, але виду не подавав. На «нічийній» смузі росло колосисте жито. Федько поповз у напрямку противника. Тільки там, де він пробирався, жито коливалося трохи сильніше...

Залишившись на передньому краї, я думав про те, чи вистачить у нашого нового розвідника сміливості, кмітливості і вміння триматися в небезпечній обстановці, яка може скластися при виконанні бойового завдання. Але особливої тривоги в мене за нього чомусь не було: юний розвідник залишив про себе найкраще враження.

На боці противника було відносно спокійно, і я повернувся на свій спостережний пункт з певністю, що Федько завдання виконає.

Час тягнувся поволі. Минуло трохи більше доби, і Федько повернувся так само веселий, тільки посірів од втоми. Відомості про ворога він приніс дуже важливі. Точно показав розташування ворожої артилерії, окопані танки противника, окремі тилові об'єкти, хоч топографічної карти у нього не було. По цих об'єктах добре «попрацювали» наші артилеристи. А наш юний розвідник, добре поївши, міцно заснув.

Потім Федько довго розповідав про німців, сказав, що ладен піти знову. «Тільки одне погано,— говорив він,— на дорогу не дали харчів. І автомат також, очевидно, забули дати...»

Зрозуміло, ми нічого не забули, але ні харчів, ні автомата не дали на той випадок, якби його затримали.

Після цього наш Федько став частим «гостем» у розташуванні ворога. Він добре вивчив, коли обідають, вечеряють гітлерівці, де залишаються на цей час чергові вогневі точки і багато іншого, без чого неможливо «мандрувати» по бойових порядках фашистів.

Але одного разу Федько пішов у розташування ворога і довго не повертався. Ми почали хвилюватися, чи не трапилося з ним чого, бо був хлопцем дисциплінованим і завжди повертався вчасно. А тепер минула вже п'ята доба, а його все не було. Повернувся він тільки на шостий день і розповів, що затримався так довго тому, що в лісах на захід від Єльні побачив скупчення військ і вирішив підійти ближче, щоб якомога докладніше розвідати.

Замаскувавшись у кущах, юний розвідник нарахував до сорока фашистських танків. Зайшов з другого боку — нарахував п'ятдесят. У цей час його схопили за комір і потягли до штабу німецької частини. Федько добре знав, що говорити на той випадок, якщо його заарештують. Добре, що в нього не було з собою ні харчів, ні зброї. Фашисти повірили йому і послали чистити картоплю на кухню, звідки він утік.

На початку вересня ми перейшли в наступ. У боях на околиці Єльні я був поранений, мене відправили в госпіталь, і я втратив зв'язок з юним розвідником Федьком.

Минуло майже тридцять років. І ось я одержав з м. Єльні Смоленської області листа, якому дуже зрадів. Федір Іванович Ананенков писав, що знайшов мою київську адресу після довгих пошуків. Колишній юний розвідник нагадував далі в листі деякі моменти своєї біографії, боячись, очевидно, що я без цього його не пригадаю. «Адже Ви мене, мабуть, трохи пам'ятаєте,— писав він.— Правда, це було давно. В районі Єльні Ви мене готували до переходу лінії фронту. Я той самий хлопчик, який у 1941 році з Вашого благословіння ходив у розвідку. 5 вересня та місцевість була визволена нашими військами, Вас у частині вже не було. Мені сказали, що капітан Вайнруб поранений і знаходиться в госпіталі... Наприкінці вересня приїхав за мною підполковник, прізвища його не пам'ятаю. Мене почали знову готувати до переходу лінії фронту. Але піти мені не вдалося. Відмінили операцію. Я не хотів розставатися з фронтом. Партизанів, виконував завдання по збиранню зброї, словом, робив усе, що потрібно було для знищення фашизму. У партизанському загоні виконував завдання до грудня 1943 року. А 2 грудня у нас була велика радість. Ми з'єдналися з регулярними військами Радянської Армії».

З цього ж листа я довідався, що після війни життя Федора Івановича склалося щасливо. Працює він на електромашинобудівному заводі начальником цеху. Дружина — вчителька. В сім'ї росте трое дітей.

Федір Іванович писав мені, що коли він розповідає своїм трьом синам — майбутнім воїнам Радянської Армії — про своє дитинство, про те, що він у 1941 році добровільно пішов на фронт, був учасником

Великої Вітчизняної війни, хоч йому було тоді 13 років, у хлопців прямо світяться очі, але, на жаль, у нього не залишилося жодних документів, якими він міг би підтвердити свою розповідь. А синам здається малоймовірним його військове життя. Наприкінці Федір Іванович запрошував мене в гості, писав, що «зустріне, як рідного».

Поїхати мені не вдалося, але я одразу ж написав відповідь і йому, і його синам.

Лист колишнього юного розвідника викликав у мене багато спогадів і роздумів про нашу молодь. Недарма кажуть, що найсильніша пам'ять — це пам'ять серця.

Високий патріотизм і любов до Батьківщини — масове явище. Адже таких героїчних хлопчиків-патріотів кожен воїн — від солдата до генерала — не раз зустрічав на дорогах війни. Одні ходили в розвідку, інші підносили солдатам патрони в окопи, а треті, не поступаючись у мужності дорослим, воювали в партизанських загонах. Просився якимось у мене піти в розвідку і Мишко Ігнатов, але ми йому не дозволили, бо бачили, що він не такий меткий, як Федько. Але він пішов самовільно і підірвався на мінах. «Синами полків» з любов'ю і теплом називали юних героїв наші бійці.

Про подвиг Федька Ананенкова я коротко розповів у 1971 році на сторінках газети «Правда». Тепер я одержую сотні листів з усіх кінців нашої країни і від дітей, і від дорослих. Усіх цікавить доля юного розвідника, всі бажають йому і його дітям успіхів у праці і навчанні.

*М. ВАЙНРУБ,
Герой Радянського Союзу*

РОЗВІДНИК ЯША ГОРДІЄНКО

Ворог наближався до міста... На околицях Одеси населення копало окопи. Яша вже кілька днів був там. Одного разу він побачив чоловіка, який ходив, пильно придивляючись до людей. «Хто б це міг бути?»

Якимось Яша наближався до окопів. Раптом вибігло двоє хлопців: обличчя червоні, кулаки стиснуті. Яша — до них: «В такий час — і битись! Ану, розійдіться!» Чиясь тверда рука лягла йому на плече. Це був той самий чоловік, якого вже бачив тут Яша. Вони відійшли вбік. «Ми з тобою ще обов'язково зустрінемося. Добре?»

Так познайомився майбутній керівник партизанського загону Володимир Олександрович Молодцов (Бадаєв) з своїм майбутнім розвідником Яковом Гордієнком.

Біля вокзалу сновигало все більше фашистів.

Яша Гордієнко

Що вони затівають? Яша вирішив довідатись.

У кожного, хто наближався до приміщення коменданта залізниці, вартовий вимагав документ, але ніхто не звернув уваги на бідно вдягненого хлопчика: може, просить, може, хтось сказав принести цигарок, може, сам комендант...

Хвилину — і папка з документами у Яші в руках. З цих документів партизани дізнались про те, що сімнадцятого листопада приїжджає до міста Одеси люкс-ешелон з військовими начальниками, їх штатськими приховоснями.

— Нехай не турбуються — зустріч буде, і гаряча! — пообіцяв Яша.

Бій тривав три години. Партизани знищили триста ворогів. Бадаєв бачив, що він не помилився в цьому меткому, винахідливому і відважному хлопцеві.

Багато партизанських доручень виконав Яша Гордієнко, іноді діяв і сам...

Яків біг, ні, не біг — летів. А в голові лише одна думка: «Мерщій, мерщій. Бадаєв в оточеному будинку. А може, ще й не дійшов». Та було пізно. Бадаєв уже відстрілювався.

— Яшо, тікай через горище!..

Це був єдиний випадок, коли Яків не послухав свого командира. Останню кулю Бадаєв беріг для себе. Але пострілу не було. Всі кулі витратили на ворогів. Сміливців схопили.

— Де партизани? Прізвища! — осатаніло ревли фашисти. Хлопець мовчав. Він не уявляв, що може так боліти голова, руки, ноги, спина. На тілі не було живого місця. А в катів очі наливались кров'ю. І вони били... били... били...

Вирок був страшний — розстріляти. Яші прочитали його і дали місяць на роздуми. Та марно сподівались кати, що жадоба життя візьме своє. Так, він хотів жити, дуже. Але ще більше він хотів, щоб не було ворога на нашій землі, щоб не кидали радянських людей до в'язниці. Він не звернувся з проханням про помилування.

Яша написав інше:

Дорогі батьки! Пишу вам останню свою записку. 27 VII—42 р. минає рівно місяць з дня вироку. Мій строк закінчується, і я, може, не доживу до наступної передачі. Помилування не чекаю... На слідстві я поводився спокійно... Протягом чотирьох з половиною годин били тричі. Били гумою, обкрученою тонким дротом, грабовою палкою довжиною метра з півтора, залізною палкою по жилах. Після цього я став погано чути. Ті, хто був у моїй групі, зараз на волі. Ніякі катування не вирвали їхніх прізвищ. Наша справа перемаже... Я не боюся смерті, умру, як належить патріоту Вітчизни. Не падайте духом, кріпійтеся. Перемога буде за нами. Я ш а .

Іх повели на розстріл. Хлопець ледве пересував ноги, обличчя було в синцях. Здавалось, на жодне слово не вистачить сили.

Але раптом:

Смело, товарищи, в ногу...

Яша не закінчив. Фашист ударив його по голові. І він упав мертвим. Бадаєв підняв свого розвідника і, напружуючи останні сили, поніс його на руках... Назустріч безсмертю.

Л. ВАХІНА

ЧЕСНЕ ПОНЕРСЬКЕ

Сірий березневий ранок 1943 року. Відкидаючи ворожі заслони, передові частини Радянської Армії ступили на територію Сумщини поблизу районного центру Миропілля.

На сході полум'яніла зоря. Бій розгорався, радянські воїни тіснили ворога. Шаленіючи в безсилій люті, фашисти чинили опір, чіплялись за кожен будинок, кожен пагорб.

Наступаючи, наші війська вийшли на берег річки Псла, яка розділяла село на дві нерівні частини. До війни протилежні береги з'єднувались двома мостами, але один з них був зруйнований ще під час осінніх боїв 1941 року, а другий в момент, коли радянські війська підійшли до річки, опинився під весняною кригою, яка знесла і його поручні.

Дорога була кожна хвилина, треба було переслідувати гітлерівців, поки вони не закріпилися на протилежному березі. Але як подолати

водну перепону? Рівень води у Пслі піднявся. Єдина надія залишалася на міст, що опинився під водою, але невідомо було, в якому стані знаходився настил, чи витримає він військо і зброю і, нарешті, невідомо, чи фашисти його не замінували...

Якраз у той момент, коли офіцери обмірковували воєнну обстановку і мали прийняти рішення про те, як форсувати річку з найменшими втратами, прийшла допомога. Її принесла невисока на зріст худорлява дівчинка Оленка Рудоменко.

Війна розлучила Оленку з її батьками, не дала їй можливості піти у VI клас. Як і кожна радянська людина, дівчинка усі роки окупації тільки і мріяла про той час, коли почнеться визволення. І ось з тиждень тому, почувши ледь вловиме, приглушене відстанню відлуння артилерійської канонади, вона вбігла в хату, де в темному кутку лежала опухла від голоду стара бабуся Ганна, і гукнула:

— Наші, наші, йдуть! Чесне піонерське — наші! Чуєш, бабуся?

По вологому блиску Оленциних очей, по тому, якою невідомою радістю світилось обличчя внучки, стара не могла їй не повірити.

— От і добре, — видихнула важко. — От і життя повернеться.

Оленка швидко роздяглась. Зняла з шиї шовковий червоний галстук, який всю війну носила під кофтою і платтячком, і обережно розправила його. Потім пов'язала за всіма правилами, як тоді, два роки тому, коли напередодні першотравневих свят її приймали до юних лєнінців.

— Навіщо це ти? — злякалась стара. — А раптом поліцаї?..

Що далі говорила бабуся, Оленка не чула. На ходу одягаючи латану-перелатану кацавейку, вона стрімголов вискочила на вулицю. «Допомогти, обов'язково хоч чимось допомогти нашим!» — калатало її серце.

Минуло кілька важких і довгих — ой яких довгих! — днів і ночей. Нарешті та довгождана мить настала. Оленка зовсім близько побачила рідні, втомлені обличчя радянських воїнів. Думала: «А може, й батько десь недалеко?»

Із своєї схованки, яку вона обрала в ямі, що утворилася після вибуху снаряда, дівчинка вловила зміст голосної розмови між радянськими офіцерами, які обмірковували, як краще переправитись на протилежний берег річки. Не витримала. Вибралась із схованки і, наблизившись до офіцерів, закричала чужим від хвилювання голосом:

— Тут не так глибоко. І міст не заміновано...

— Ти звідки таке мале і хоробре знайшлося? — здивувалися ті.

— Почекайте, товариші, — зупинив їх політрук. — Давайте послухаємо.

Оленка, хвилюючись, розповіла, що почала спостерігати за гітлерівцями, коли ще й не світало. Бачила, як вони принесли і залишили біля моста важкий залізний ящик і белькотали при цьому «мінен, мінен». Потім побігли кудись. А вона тим часом стягла у воду ящик багром. А коли німці повернулись і не знайшли ящика, їхній офіцер дуже лаявся, ще і пістолет витяг.

Оленка благально дивилась на наших бійців. «Невже не вірять?» — думала. І від образи на її очі набігали сльози.

Вона кинулася ближче до берега, пригинаючись від куль, що час від часу висвистували свою смертельну пісню. Витягла з верболозу багор і сказала:

— Ось цим багром. Чесне піонерське!

— Ну, якщо «чесне піонерське», — не то жартома, не то серйозно вимовив політрук, — це міняє справу. Скажи тільки, звати тебе як, «чесне піонерське»?

— Олена... Рудоменко Олена, — сказала дівчинка. І додала: — З Засульської вулиці.

— Спасибі тобі, Рудоменко Олена, — в голосі політрука відчувалася вдячність і урочистість. — Від усіх бійців спасибі.

Бійці загомоніли. Раділи, що не треба під ворожими кулями наводити переправу. А піонерка знову підійшла до самої води. Точно визначила, де пролягає міст. Спираючись на багор, який не випускала з рук, першою ступила у крижану воду. Хотіла йти попереду наступаючих. Всі, хто бачив це, рвонулися вперед. Раніше, ніж дівчинка встигла зробити ще один крок, чийсь дужі руки швидко винесли її на берег.

Почалась переправа. Нелегко було йти по слизькому настилу по пояс у вируючій воді, нести зброю і вести вогонь. Проте час було виграно. Через кілька годин Миропілля стало радянським. Незабаром у цьому райцентрі розпочав діяльність обласний партійний комітет.

Згадка про цей епізод залишилась у пам'яті тих, чия фронтова дорога пролягла через українське село Миропілля. Назавжди запам'яталась допомога піонерки і колишньому кулеметникові В. П. Беляєву — то він виніс Оленку на берег, коли вона безстрашно першою ступила у швидкий крижаний потік березневої води.

Василь Прокопович Беляєв працює комбайнером радгоспу «Сумський». Маючи мистецький хист, він намалював картину, на якій зображено з документальною точністю початок переправи радянських воїнів через річку в Миропіллі. В центрі картини — мужня дівчинка у піонерському галстусі. Під картиною підпис: «Допомога піонерки Олени Рудоменко. Миропілля. Березень 1943 року».

В. БАРАНКІН

ЗАГІН ДО БОЮ ГОТОВИЙ

Давно відгриміли бої Великої Вітчизняної війни, та пам'ять про героїв жива. І досі зберігаються в архівах тисячі документів про подвиги радянських людей. В одному з архівів було знайдено таке повідомлення:

«При політвідділі 12-ої армії створена спеціальна група юних розвідників-піонерів, через яких серед населення окупованих територій поширено 600 листівок...» Пожовклий від часу папір зберіг дату: «12 вересня 1941 року. Південний фронт».

У ті дні 12-та армія обороняла лівий берег Дніпра біля Запоріжжя, на правому березі були німці.

Згадка про юних розвідників зацікавила працівників архіву. Знову і знову перегортали вони пожовклі від часу листки документів. І ось знову згадка про юних розвідників.

Те, що зробили піонери, було так важливо, що голова Військової ради Південного фронту товариш Запорожець згадав про них у переговорах з Військовою радою Південно-Західного напрямку. Ось що розповів він товаришу С. М. Будьонному 27 серпня 1941 року:

«Наші частини весь час атакують ворога на острові Хортиці. Північну частину цього острова зайняли німці, на південній — наші війська. Велику роботу по організації бою провів генерал-майор т. Харитонов і помічник начальника політуправління по комсомолу т. Мельников. Вони ж у Запоріжжі організували групу молоді, яка назвала себе «юними чапаєвцями». Вони переправлялись на той берег Дніпра невеличкими групами, розвідували противника, а потім розпалювали вогнища як умовний знак для нашої артилерії і авіації. Наслідки їх роботи дуже хороші».

Так стало відомо, що в серпні—вересні 1941 року у Запоріжжі діяв піонерський загін юних чапаєвців. Командування Південного фронту нагородило відважних піонерів грамотами.

Але як дізнатись про юних героїв, як узнати їх імена?

Архівні документи були надруковані в газетах. Скоро прийшла нова вість. Її прислав письменник М. Колосов. Він знайшов у себе запис бесіди з генералом Ф. М. Харитоновим про те, як у вересні 1941 року йому допомогли юні чапаєвці в бою за острів Хортицю. Ось що розповів тоді генерал: «Міст на Хортицю було підірвано, але гітлерівці встигли переправити на острів свою артилерію і обстрілювали звідти наші війська. Щоб знищити ворожу артилерію, необхідно було спочатку розвідати, де розташовані на острові вогневі точки, і потім подати вночі знак нашим бомбардувальникам». Генерал вирішив звернутись по допомогу до запорізьких піонерів. Підібрати хоробрих,

загартованих, кмітливих хлопців, які вміють добре плавати і знають острів, доручив він полковому комісару Мельникову. Скоро той доповів генералу:

— Завдання виконано.

Допоміг комісару випадок.

Йшов він берегом Дніпра і зустрів хлопчину з німецьким маузером.

— Де взяв? — питає.

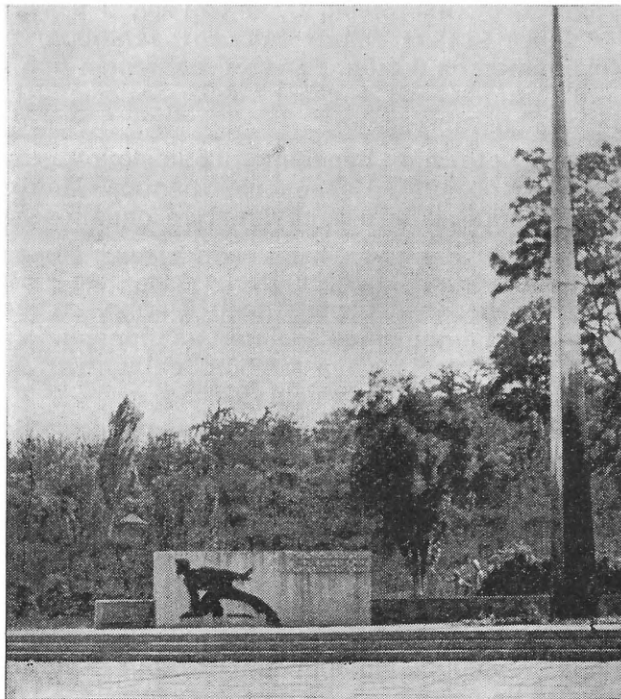
— Там,— кивнув хлопчик у бік Хортиці. Він розповів, що ловив там рибу. Коли раптом нагрянули фашисти. Поставили гармати, а самі — купатись. В цей час хлопець схопив маузер і сховався у кущах. А коли стемніло — переплив назад. Там і познайомився з ним комісар.

— Як звуть тебе? — запитав він.

— Сашко.

— Піонер?

— Ланковий.

Пам'ятник відважним піонерам у м. Запоріжжі.

— Хочеш Червоній Армії допомогти?

Очі в Сашка заіскрились.

Одразу ж домовились: Сашко приведе в умовлене місце товаришів. Тільки таких, як сам, спритних, умілих...

І незабаром кілька хлопчаків зустрілися з генералом.

«Пам'ятаю, як у напівтемряві блищали його очі,— згадує про Сашка генерал Харитонов.— Глибоко в душу запали мені слова хлопчика:

— Товаришу генерал-майор, загін до бою готовий!

Розмова була лаконічною, військовою.

— Юним чапаєвцям, скориставшись нічною темрявою, висадитись на острові. Запалити вогнища, щоб наша авіація знала, куди кидати бомби. Як проберетесь?

— Перепливемо.

— Там ширина 850 метрів!

— Нічого, пропливемо!

— Глядіть! Плисти треба нарізно, в шапках, під шапки покласти сірники, сухих трісок. Одяг зав'язати у вузлик, щоб сухим був.

Через кілька годин бачимо: запалали вогнища. Послали літаки. Розриваються бомби. Ранком дізналися про наслідки: на острові Хортиці знищено всі вогневі точки ворога. Діти щасливо повернулись у наше розташування.

За Хортицю Верховне Головнокомандування нагородило мене бойовим орденом Червоного Прапора. Цей орден мені особливо дорогий. І якщо я його заслужив, то однаково заслужили його і мої юні друзі».

Довго були невідомі імена тих, хто темної ночі, виконуючи завдання генерала, перепливав Дніпро, запалював на Хортиці вогні. Відомо було лише, що зробили це піонери.

Про це довідалися червоні слідопити 43-ої Запорізької середньої школи. Довгим був їх пошук.

Піонери взнали, що перепливав Дніпро Володя Литяга, який потрапив у засаду. Фашисти по-звірячому вбили юного героя. Віля Писаревич поліг у бою під містом Марганець. Христофор Ємельянов і Леонід Панфіловський героїськи загинули, перебуваючи уже в рядах Радянської Армії. Саша Сидельников був розстріляний разом з матір'ю за зв'язок з партизанами...

Володя Литяга, Віля Писаревич, Леонід Панфіловський, Христофор Ємельянов, Саша Сидельников, Віктор Мойсеев, Василь Гладков, Борис Чудаков, Володимир Нагибін — це члени загону юних чапаєвців, імена яких вдалося встановити слідопитам.

12 жовтня 1968 року за рішенням Запорізької міської Ради депутатів трудящих на острові Хортиця було відкрито пам'ятник комсомольцям і піонерам-героям — юним чапаєвцям, саме там, де діяв загін у серпні—вересні 1941 року.

Вічно стоятиме на Хортиці пам'ятник, урочисто височітиме обеліск. А пошук триває. Жоден герой не лишиться невідомим.

Б. НУДЛІН

РЕЙД ВОЛОДИ САМОРУХИ

Коли будете в Одесі, обов'язково відвідайте приморський парк імені Шевченка. Там, на крутому березі моря, горить Вічний вогонь, а внизу гуркочуть крани великого порту, дають прощальні гудки теплоходи.

Мармурові плити на горі зберігають імена моряків, що загинули в боях за Вітчизну. Особливо ж мою увагу привернув напис: «Вислобоков Георгій Іванович, капітан т/х «Кубань». Загинув 29 грудня 1941 р.» Я бачив уже це прізвище в порту на красені-теплоході, що брав вантаж для далекого В'єтнаму.

Іменами мужніх часто називають судна, які, борозничи моря-океани, ніби продовжують життя героїв. Як же виправдовують високу честь члени команд цих суден, чи гідні вони героїв? З такою думкою ступив я на палубу «Капітана Вислобокова». Перше ж знайомство схвилювало.

— Саморуха Володимир,— відрекомендувався, відповідаючи на привітання, смагливий, з посрібленими скронями штурман.

— Саморуха... А я вже кілька років шукаю одного Саморуху. Ви не той, що про нього Медведев згадував у книзі «Сильні духом»?

Невисокий на зріст, Володимир Петрович став ніби ще нижчим, зніяковів. Тихо, скромно промовив:

— Той самий...

Хотілось міцно обняти, розцілувати людину, яку вперше бачиш, але про яку вже знаєш трохи з тих кількох сторінок, що в книзі Д. М. Медведева, та багато з архівних документів, що зберігаються в Інституті історії партії при ЦК КПУ України. Там, у пожовклих паперах, серед коротких характеристик на партизанів є одна чи не найкоротша:

«Саморуха Володимир, 13 років, зв'язав бригаду з урядом».

З урядом? Документи свідчать, що це справді так.

Це було в кінці літа грізного сорок третього року, недалеко від ставки Гітлера під Вінницею, яку фашисти назвали страшним словом «Вервольф», що в перекладі означає «Вовкулак».

На околиці лісу гримів затяжний, кровопролитний бій. А над Солов'їним яром, біля землянки, зібрались командири, щоб обговорити становище.

— Бригаду оточено. У фашистів літаки, танки і отруйні речовини,— доповідав командир бригади Кондратюк.— Вони зробили аерофотозйомку наших лісів. Сам командуючий військами СС на Україні генерал Томас керує операцією по очищенню району «Вервольфа» від партизанів. Нам зв'язок потрібен з Москвою. Але троє наших, видно, не пройшли. У різний час послали ми їх через лінію фронту, але досі — ні слуху ні духу. А тепер...

Він помовчав, нервово пощипав борідку, схожу на Щорсову, і додав:

— Треба йти на захід. Там діє загін полковника, який має зв'язок з Великою землею. Пароль у нас є. Але ні імені, ні прізвища полковника, ні місцезнаходження того загону не знаємо... Наш зв'язковий повинен його знайти.

Запанувала тиша, яку порушували кулеметне татакання, вибухи гранат і снарядів, що долинали з узлісся, де партизани тримали оборону. Хто ж той зв'язковий, якому доведеться вийти з оточеного лісу, пройти півтисячі кілометрів і знайти загін полковника? Кондратюк мовчав. Мимоволі погляди всіх спинились на Петрові Олексійовичу Саморусі, секретареві підпільної партійної організації. Він вийшов наперед і тихо сказав:

— Піде мій син Володя. Він давно проситься на таке завдання.

Трохи осторонь, кроків за двадцять, під кремезним дубом поруч з автоматом, що стояв дулом угору, сидів Володя. Він не чув батькових слів, але зрозумів усе з виразу його обличчя, зірвався з місця і став перед Кондратюком.

— Я готовий, товаришу комбриг...

— Готовий, товаришу Саморухо? — так по-дорослому з Володею ще ніхто ніколи не говорив.— Тоді переодягайся. Один документ під латкою на штанах, другий — у козирку. А на сорочці латка — то білими нитками азбука Морзе... Координати для посадки літаків. Отак, боєць Саморухо!

Комбриг зміряв Володю поглядом зверху донизу — маленький — і мовив:

— Тільки полковникові...

Володя Саморуха

(Фото 1971 р).

— Тільки полковникові,— прошепотів Володя.— Я це зроблю, товаришу комбриг, але... але як же ви? — Сльози здавили Володі горло, Кондратюк усе зрозумів:

— Оточити — це ще не все. Ми тут господарі, а не вони...

Десь за годину на узліссі, в тому місці, куди ще не підійшли карателі, залягли батько з сином.

— Хоча б уже смеркало,— сказав батько, витягнувши годинника з ланцюжком.— Шосту годину не дають передишки. Може, до ночі почекати?

— Ні, вночі виходити гірше,— заперечив Володя.— Я піду, тату.

Помовчали. Володі здалось, ніби чує, як калатає батькове серце. Потім батько промовив хрипло:

— Сьогодні перше вересня... Тобі до школи б сьогодні... За парту... А ти... І день народження твій сьогодні...— Він порився у кишені і дав синові маленький складаний ніжик.— Подарунок на іменини... В дорозі знадобиться... А те — тільки полковникові, більше нікому.

— А якщо полковника?..

— А щось трапиться, то... дивись сам... вирішуй сам...— через силу вимовив батько.

Звівшись на коліна, вони обнялись і по-чоловічому поцілувались.

— Щасливої дороги... Іди, сину! — Це останнє, що Володя почув, перелазячи через старий, засипаний рів.

І він пішов. До цього Володя уже два роки разом з батьком ділив труднощі підпільного і партизанського життя, мав певний гарт, ходив на відповідальні завдання, навіть з легендарним Іваном Калашником, але такого завдання, таких труднощів, які випали на його долю в дорозі, ще не було. Та коли б раніше... Коли б раніше! Володя

поривався у цей самостійний рейд задовго до бою, проте командири вагались, чи зможе він виконати таке, особливе доручення. Але він виконає, повинен виконати.

Ця думка підганяла Володю в дорозі, будила серед ночі, примушувала йти, йти, йти. І він ішов — незнайомими дорогами, щодня наражаючись на небезпеку. Навіть не щодая, а щохвилини — з тієї миті, як ступив з узлісся в поле.

Він ще був на виду у батька, коли дорогу перетнув поліцай на коні: німці наказали нікого не випускати з лісу. Володя плакав, прикинувшись пастушком, казав, що шукає корову. З трудом вдалось вирватися. У батька наче гора звалилась з плеч, коли побачив, що поліцай поскакав назад, а його син пішов у напрямку полустанка.

На полустанку Володя мав залізи на товарний поїзд, але ні в якому разі не їхати далі Калинівки. Цей відрізок залізниці знаходився в зоні дії бригади Кондратюка, і підривники були попереджені. А далі — хтозна, адже майже щодня летять поїзди під укіс.

Сидів у тамбурі товарняка навпроти кондуктора, від якого з трудом одкараскався, сказавши, що шукає тітку, і радів: проїде хоч якусь п'яту частину шляху. Під постукування коліс почав засинати. Аж раптом: гур-гур, трісь-трісь. Його кинуло вперед, ударило головою об стінку. Якись інші партизани все-таки підклали вибухівку, але, мабуть, невеликої сили, та й у такому місці, де поїзд ішов повільно, штовхаючи попереду дві платформи. Проте ударило Володю добре. Перекошений поїзд оточили німці і поліцаї. Володя, пригинаючись, чагарником вибрався в поле, пройшов кілометрів зо два і, знесилений, заночував у борозні.

Добре, що послушався, узяв з собою фуфайку і взув старі, зашкарублі чоботи. В дорозі без цього пропав би. Адже проїхав не більше двадцяти кілометрів, а то все пішки. І він ішов, обминаючи міста, рятуючись від фашистських загарбників і поліцаїв.

Якось у лісі в нього почався нестерпний біль в животі, такий страшний, що здається, не витримає. Чи з'їв щось не те, чи від води, якої напився з калюжі, тамуючи спрагу. А тут ще й вовк за кущами пробіг, спинився, очима блискотить. Де й дістав Володя сили здертися на дерево і просидів там до ночі. Коли стемніло, почав вибиратися з лісу. Побачив заграву і пішов до села. Пожежа уже згасла, на згарищі сиділи хлопчик і дівчинка. Їх хату німці спалили, а батьків повісили. Переночував з дітьми біля теплих головешок і ледь світ сховався, рушив далі.

Ночувати доводилось усюди, навіть не знав, де страшніше: у лісі, в селі чи в склепі на кладовищі. А більше тягнуло до людей. Та люди були різні. В одному селі поліцаї заарештували Володю, а староста

наказав кинути його в холодну. Уночі за допомогою старого діда хлопчик продер стріху і втік у ліс. Підкріплювався горіхами, червонястим глодом, синюватою ожиною та яблуками-дичками. Проте голод — не тітка. Він знову погнав хлопчика у село, що димами курилось аж ген-ген на горизонті.

Мучили і голод, і спрага. Ледве переставляючи ноги, добрів до села.

— Тітко, переночувати можна?

— Ночуй, хіба хату перележиш? Тільки наказ такий, що кожен повинен від старости папірець мати.

— Тоді дайте хоч шмат хліба, бо й до старости не дійду, так їсти захотів.

Жінка винесла черству цілушку, цибулину і кусень старого сала. Сівши на камені біля воріт, уминав за обидві щоки і прислухався.

— А от і сам староста йде,— промовила жінка.

Володю наче вітром здуло. Ночував у лісі, а вже похолодало. Ліс стогнав, підставивши пружні груди поривам вітру і дощу. Спав у листі, сховавши під себе кашкет, щоб не розмок.

Невдач і труднощів зустрічалось дуже багато. Навіть від своїх доводилось утікати. Натрапив у лісі на якихось партизанів, але вони не знали пароля. А відкритись їм не міг. Перехитривши їхнього командира, утік серед ночі, бо не відпускали.

Чим ближче до Ровно, тим більше стрічалось постів фельджандармерії. Казав, що тато й мама загинули від бомби, а він тітку шукає. Спробував ще раз підїхати поїздом, але трохи не попався. Нарешті, на тринадцятий день добрався до Ровно. Переночував на цвинтарі, а вранці пішов у місто.

Але де шукати партизанів? У Ровно їх немає, а за містом ліси розкинулись на всі чотири сторони. Ходив по базару, приглядався, прислухався. Коли вже люди розійшлись, сів спочити під хатинкою з маленьким віконцем. Там була годинникова майстерня. Годинникар Іван Дикий, вислухавши хлопчика, який залишився без батьків і не може знайти свою тітку, вирішив узяти його собі за помічника. Володя дуже старався, а у вільний час виходив на базар, знову і знову приглядався, проте нічого потрібного для себе не міг дізнатись.

Майже два тижні провів у Дикого у хвилюваннях і тривогах. І день і ніч думав, як там, у Дашівських лісах, що під Гайсином, чи живий батько, чи уціліла партизанська бригада, чи ще сподіваються на його допомогу і чи знайде він та коли знайде того полковника. І тут йому прямо-таки повезло. Убоге житло Дикого було місцем явки, передавальним пунктом між загоном Медведєва і ровенськими підпільниками на чолі з безстрашним розвідником Миколою Кузнецовим.

Спостережливий Володя помітив у хатині Дикого те, чого не міг помітити на базарі. Наважившись, якось спитав:

— Дядьку, може, ви знаєте, де партизани?

— Це тобі навіщо?.. Я ніяких партизанів не знаю! — відрубав Дикий.

— Знаєте! Навіщо стрілками граєтесь?

Справа в тому, що стрілками дерев'яного годинника на стіні хатини Дикий таємно давав знати підпільникам, чи безпечно до нього заходити.

Те, що Володя розгадав таємницю, викликало підозру, чи не підсланий він поліцією. Підпільники вирішили негайно відправити його у ліс, щоб там розібрались. Якраз того дня у ліс йшла півторатонка.

— Хочеш поїхати до лісу з цим чоловіком? — спитав Дикий, показуючи на Дмитра Лисейкіна, який був за зв'язкового між загоном Медведєва і Кузнецовим.

— Хочу, — одразу ж погодився Володя, — аби тільки потрапити до лісу.

Дмитро узяв хлопчика за руку і повів на околицю. Раптом до них підійшов німецький офіцер і став про щось шепотітись з Лисейкіним. У Володі похолело всередині: значить, фашисти, поліцаї. І він перескочив через тинок, зашелестів у кукурудзі. Та Лисейкін наздогнав, схопив його на руки, переніс через тинок, і коли під'їхала машина, вкинув у кузов. На вимогу офіцера, який сидів у кабіні, машину випустили за місто, хоча виїзд дозволяли лише колонами. А через невелику річку, де ремонтували місток, німецькі солдати на його вимогу майже перенесли машину на руках. Сидячи в кузові, Володя обмірковував, як би втекти. Він не сумнівався, що потрапив у лапи фашистів. Звідки йому було знати, що офіцер — то переодягнений наш розвідник, Микола Кузнецов.

Лише коли злізли з машини, заглибились у ліс і поминули кілька постів, зрозумів, що його ведуть все-таки до партизанів. Нарешті він все доповість командирові, якщо той знає пароль. Була пізня ніч, і його до командира не пустили, сказали, що розмова відбудеться вранці. Тоді Володя рішуче запротестував. І ось Лисейкін, одержавши дозвіл, повів його за руку до куреня, біля якого стояло кілька чоловік.

Намагаючись розгледіти в темряві їх обличчя, хлопчик спитав тремтячим голосом, хто з них командир.

— Ну, приміром, я, — відповів худий, підтягнутий чоловік.

— Мені треба з вами говорити.

— Говори.

— Тільки з вами! Віч-на-віч!

— Це мої заступники. Можеш і при них.

— Ні, з вами один на один.

Командир показав на вхід до куреня:

— От сюди заходь.

— Там нікого нема?

І командира, і його заступників трохи розвеселила така настороженість. Але командир послухався і опустив зсередини куреня залону.

— У вас є голка з білою ниткою? — пошепки спитав Володя темряву.

Командир кахикнув, помовчав, а потім відповів:

— Є. Тільки нитка коротка: вісім-десять сантиметрів.

Заїкаючись від хвилювання, Володя прошепотів:

— Пароль той, що треба... Я прийшов з-під Умані, з Дашівських лісів. Ви не уявляєте, як там тяжко нашим. Вони не мають зв'язку з Москвою. А багато могли б передати... І їм допомога потрібна. Я приніс вам листи.

Командир засвітив ліхтарика, поклав його на стіл, спрямувавши світло вниз. Володя простягнув йому злинялого картуза:

— Поріть козирок.

Блиснуло лезо ножа. Командир витягнув з козирка пакет, якого Володя раніше не бачив. Став читати, закінчив, закусив нижню губу і кілька секунд дивився у темний куток. Володя попросив ножика і витяг ще один пакет з латки на штанях, скинув сорочку, де були координати для посадки літаків.

— Молодець! Ох, який же ти молодець, Володю! — притягнув його до себе командир. — Чудово виконав завдання, бо розшукати нас нелегко.

— Товаришу командир, скажіть, а ви полковник?

— Так точно, полковник Медведєв!

Потім полковник узяв Володю за руку і повів до землянки, в якій попискували апарати. Продиктував радистам радіограму в Москву — передав зміст принесених Володею документів.

У далекій, затемненій столиці черговий радист записав: «У спецзагін під Ровно прибув зв'язковий від вінницьких партизанів, повідомив дані про ставку Гітлера, координати для посадки літаків...». Радист і уявити не міг, щоб це завдання виконав хлопчик, а не старий, досвідчений розвідник.

Володя Саморуха прибув у загін Медведєва вчасно. Його донесення лягло на стіл Верховного Головнокомандуючого всіма військами Червоної Армії. Москва допомогла вінницьким партизанам: послала літаки, десантні групи, зброю, бовприпаси...

Серед інших, дуже важливих і таємних документів, які приніс Володя у ровенські ліси, була записка, в якій командир бригади Кондратюк просив відправити хлопчика черговим літаком за лінію

фронту до Москви, щоб він міг там ходити у школу, бо закінчив до війни лише три класи.

Коли на лісовій галявині приземлився червонозоряний птах і став забирати поранених на Велику землю, Медведєв звелів Володі летіти. Проте хлопчик запротестував.

— Я хочу бути в загоні і боротись разом з вами проти ворогів,— рішуче заявив юний піонер.

У партизанський загін спеціального, розвідувального, призначення був особливий відбір. Туди зараховували не всіх, хто хотів боротись з фашистами, а лише винятково мужніх, кмітливих і стійких. Медведєв залишив Володимира Саморуху в спецзагоні і видав йому зброю — трофейний карабін.

Він брав участь у боях, ходив на відповідальні завдання. За кілька місяців заслужив дві медалі: «За бойові заслуги» і «Партизану Вітчизняної війни». Це крім бойового ордена Червоної Зірки, яким уряд нагородив Володю за його безприкладний рейд.

У повоєнні роки Володя вирішив продовжити навчання. Нелегко було йому після стількох пропущених років, проте виняткова наполегливість і сила волі допомогли йому успішно закінчити семирічну школу і поступити вчитись до Одеського морехідного училища.

Після закінчення училища Володю призвали до армії, він зразково ніс службу на військових кораблях. А коли демобілізувався, оселився в Одесі. Став штурманом далекого плавання. Ось уже багато років борознить моря-океани на торговельному судні, побував у десятках країн світу. У гомінких портах Азії і Африки, Європи і Америки з різними людьми стрічається і розмовляє ударник комуністичної праці штурман Володимир Саморуха. І всюди гідно представляє нашу Радянську країну.

І. ВАЛЬКО

ПЛЕЧЕМ ДО ПЛЕЧА

«РАДІОЩУП» ПЕТІ ШИБАНОВА

Це було в 1942 році. Разом з директором Томського ремісничого училища зв'язку до Новосибірська приїхав учень училища Петя Шибанов. Він привіз свій винахід, який назвав «радіощупом».

Петя був наполегливим учнем, він з усіх предметів мав відмінні оцінки. Поведінка його теж була зразковою. Щодня хлопець читав

газети, слухав радіопередачі про становище на фронтах Вітчизняної війни, разом з товаришами часто відвідував госпіталі, слухав розповіді поранених радянських солдатів та офіцерів про героїчні діла нашої армії. Одного разу він почув від лікарів, що в польових умовах дуже важко виявити кулю або осколок снаряда, якщо він засів глибоко в тілі. Тому поранених доводиться везти далеко в тил у стаціонарні госпіталі, де є рентгенівські установи. Поранені тяжко страждали, поки з їхнього тіла не вилучать кулі або осколки.

Треба сказати, що Петя багато читав, особливо захоплювався технічною літературою. Якимось він прочитав книжку, де було описано міновловлювач — апарат, що виявляє місцезнаходження мін. Книжка примусила хлопця замислитися: чи не можна винайти такий апарат, який можна було б використати в польових умовах для виявлення в тілі поранених бійців куль та осколків? Він став часто залишатися в училищі після навчання, намагаючись розв'язати завдання, що так його схилювало.

Після довгих шукань і дослідів Петя Шибанов розв'язав цю задачу. Йому допомогла книжка, де був описаний міновловлювач.

«Радіощуп» Шибанова за своєю конструкцією був простий і оригінальний.

Він складався з невеликої скриньки, де був змонтований радіомеханізм, з трубки-щупа (всередині трубки знаходились два проводи з металевим наконечником), радіонавушників і сухих елементів (для живлення радіоапаратури), керування «радіощупом», яке містилося на верхньому боці скриньки. Усе це щільно закривалося кришкою.

Випробування апарата дало блискучі наслідки. Апарат неодноразово демонстрували в Томську в присутності лікарів-хірургів та поранених солдатів і офіцерів. Вони палко вітали цей винахід.

В Новосибірську «радіощуп» знову було продемонстровано в присутності великої групи лікарів-хірургів, представників обкому партії і Головного управління трудових резервів. Петю Шибанова з його винаходом вирішили направити в Москву. Тут його представили начальникові Головного санітарного управління Радянської Армії, який негайно запросив до себе головного хірурга санітарного управління та інших медичних працівників. В їхній присутності знову продемонстрували «радіощуп», після чого було прийнято постанову: прийняти винахід на «озброєння» польових госпіталів Радянської Армії. За короткий час виготовили та відправили у польові госпіталі кілька тисяч «радіощупів».

Головне санітарне управління виголосило Петі Шибанову подяку і нагородило грошовою премією.

ЗОЛОТІ РУКИ

Відомий в усій країні Єнакіївський металургійний завод був зруйнований майже дощенту. Тбіліський загін трудових резервів приїхав разом з іншими загонами на відбудову цього заводу.

В процесі роботи треба було підняти величезного маховика, який рухав маятникову пилу прокатного стана. Встановити маховик на місці можна було лише з допомогою блока та сталевго ланцюга. Відбудовники обладнали блок самі, але ланцюга не було. Треба було щонайменше десять днів, щоб його виготовити. Та хіба можна чекати десять днів, коли всі роботи по відновленню стана мали бути виконані за місяць?

В сусідньому цеху якимсь чудом зберігся під дахом саме такий ланцюг. Він висів на висоті принаймні в двадцять метрів. Дістатися до нього зверху, щоб спустити або скинути, було неможливо, для цього довелось б розбирати дах. Але й обірвати ланцюг знизу не можна було.

Залишалось одне: вилізти по ланцюгові до вцілілого даху, ухопитися руками за вузький металічний косинець, що лежав незакріплений на двох кроках, підтягнутися, міцно сісти і зубилом збити ланцюг.

Далі можна було по боковій частині косинця пройти до стінки, де збереглися рештки сходів. Відстань до стінки дорівнювала 15—20 крокам, але шлях цей треба пройти на висоті 20 метрів, а косинець був не більш як 10 сантиметрів завширшки.

В ту ж саму мить, коли всі вже вважали, що думку про цей ланцюг треба відкинути, з гурту підлітків вийшов Андрійко Шельдишев.

Він мовчки скинув з себе ватянку, сів на неї і почав роззуватися. Усі здивовано дивились на хлопця. Андрійко міцніше підперезався форменим поясом з металевою бляхою, перевірів, чи міцно тримаються засунуті за пояс молоток та зубило, поплював на долоні, підскочив, вхопився за ланцюг і швидко-швидко поліз вверх, разом з ланцюгом погойдуючись у повітрі.

Усі ахнули на мить і завмерли.

Нарешті до майстра повернулася мова.

— Ти з глузду з'їхав! — несамовито закричав він. — Злазь, зараз же мені вниз!

— Злазь, злазь! — одностайно закричали хлопці.

Але Андрійко не слухав їх. Легко підтягуючись мускулястими руками і одночасно вправно перебираючи босими ногами, він добрався доверху. Усі бачили, як він однією рукою вхопився за костиль, на якому висів ланцюг, а другою посмикав косинець — чи міцний, і лише тоді перекинув ногу через вузьку балку.

Поглянув униз, на своїх товаришів. Задерикувата посмішка осяяла його обличчя. Потім витягнув з-за пояса молоток, зубило і почав збивати ланцюг.

Минула хвилина, друга, третя... Час тягнувся надто повільно. Обличчя в Андрійка почервоніло, на шиї поздувалися жили.

Серед тиші, яку порушували лише удари молотка, раптом пролунав дзвінкий Андріїв голос:

— Р-розійдись!

Миттю хлопці розбіглися, і на спустіле коло з усієї сили грюкнув важкий сталевий ланцюг.

Але в ту мить ніхто на нього не дивився.

— Тепер, щоб тихо було! — наказав зверху Андрійко. — Не обзивайтеся до мене, щоб я, бува, не впав...

Він обережно підвівся, спочатку на коліна, поправив сорочку й раптом піднявся на ноги і якимсь особливим, дзвінким голосом сказав:

— Хлопці, якщо зірвуся, знайте — загинув за рідний Донбас!

І пішов собі вузьенькою балкою, пильно дивлячись вперед, як канаходець. Він ступав не поспішаючи — саме так, як треба, але внизу усім здавалося, що він іде надто повільно і що цьому не буде кінця. І кожному хотілося простягнути руку або ще якось допомогти товаришеві, але ніхто не наважився навіть поворухнутися чи голосно зітхнути.

Коли залишилося метрів зо два до стінки, Андрійко раптом не витримав — побіг, розкинувши широко руки, і, нарешті, обняв міцно крокву, що завершувала його шлях.

Усі в цеху полегшено зітхнули. А Андрійко вже спускався униз, переплигуючи з однієї сходинки на іншу, і коли йому залишалось тільки стрибнути, тридцять пар рук обережно і ніжно прийняли його в свої обійми.

Відважний молодий патріот Андрій Шельдишев прискорив на 10 діб пуск прокатного стана. А коли згодом наказом директора перед усіма робітниками цеху йому оголосили подяку, він був схвильований до сліз і не знав, куди дівати свої подряпані, зашкарублі від важкої, але почесної праці «золоті руки».

П. МОСКАТОВ

**ХАЙ ЗАВЖДИ
БУДЕ СОНЦЕ!**

НЕ ЗРІКСЯ ЗВАННЯ ПІОНЕРА

Околиця села Шумського на Тернопільщині. Скоро полудень, морозний, сонячний, а віконниці в хатах зачинені, вулиця безлюдна. Тільки біля самої крайньої хати муляра Сильвестра Шишковського стоять двоє хлопчиків.

Один з них худенький, високий, років дванадцяти. Це Василько, син муляра. Поруч його дружок, Петрусь Козаченко. Змерзли хлопці, а в хату не йдуть, дивляться на схід. Там, над далеким лісом, мов зграя птахів, кружляють літаки, земля здригається від важких вибухів. За лісом іде бій.

Василько тягне друга:

— Пішли на шосе, глянемо, як фашисти тікають.

Тут повно машин з пораненими, з награбованим добром. Поруч з шосе солдати довбають мерзлу землю, риють окопи.

З двору сільської управи виїжджає бричка. На ній комендант Красицький. Чорна шинеля з жовто-блакитною пов'язкою на рукаві, на голові ледве тримається папах з бронзовим тризубцем. Такі пов'язки, тризубці носили поліцаї, українсько-німецькі націоналісти, зрадники свого народу.

Петрусь підштовхнув Василька ліктем:

— Комендант Красицький тікає.

— Далеко не втече! — в очах Василька блиснула ненависть.

Пригадав, як учора поліцаї на чолі з Красицьким перевернули все в хаті, шукаючи батька, який переховувався в сусідньому селі.

— Не втече! — ще раз повторив Василько. — Наші близько.

Отже, справджувалися слова Василькового знайомого, командира Червоної Армії, сказані ним три роки тому, в червні сорок першого року. В ті тривожні дні початку війни літаки з чорними хрестами

несподівано з'являлися над шляхом, сіючи смерть. Ночами ніби спалахи освітлювали небо — горіли далекі села, звідти долинав гул кано-нади. І раптом настала тиша. Літаки з чорними хрестами тепер пролі-тали кудись далі.

Василько стояв біля воріт своєї хати, коли побачив запарошених, стомлених бійців, що йшли стежкою до річки Вілії.

— Дай напитися, хлопче,— звернувся до Василька командир з двома кубиками в петлицях.

— Спасибі, браток...— подякував він, випивши холодної колодяз-ної води, і, зустрівши сумний погляд хлопчика, втомлено усміхнув-ся: — Не сумуй, ми повернемось...

Надвечір в Шумське увірвались мотоциклісти в чужій сіро-зеленій формі.

А незабаром Василькові довелося ще раз зустрітись з червоним командиром. Сталося це так.

Уже більше місяця хазайнували в селі фашисти. Закрили школу. Забрали весь хліб у селян і зсипали зерно в школі. Там, де вчився Василько та його друзі, тепер був склад...

Як звичайно, останнім часом того дня полягали спати рано: не було гасу. Але Василькові спати не хотілося.

— Я, мамо, біля віконця посиджу,— попросив він.

За вікном тьма непроглядна. Хмари закрили місяць. Хороше було так сидіти й дивитись у темряву, пригадувати бабусині казки про героїв, чарівників, невідомих звірів та птахів. І от Василькові вже здається, що червоніє чорне нічне небо, на фоні заграви вимальовують-ся зубчасті стіни та вежі казкового замка. Та що це? Небо й справді червоніє.

Пожежа!

Але чому не б'ють на сполох, чому темними вулицями не біжать люди з відрами, лопатами рятувати чиєсь майно? Чому раптом заgrimіли постріли?

Батько припав до вікна поруч з сином:

— Склад горить, мабуть, партизани підпалили.

Василькові здалося, що на подвір'ї біля повітки промайнула люд-ська тінь. Близько пролунало кілька пострілів.

У хаті грюкнули двері.

— Васильку, куди ти? — злякано гукнула мати.

А хлопчик вже біг до людини, що лежала під повіткою і з стогоном намагалася підвестись. «Партизан!» — промайнула у Васильковій голові думка.

— Йдіть сюди, до повітки,— прошепотів він, підставляючи плече пораненому,— тут вас у сні ніхто не побачить.

Старанно прикривши за собою лаз, Василько побіг до хати і скоро повернувся з крайцем хліба та глечиком молока для пораненого.

Партизан лежав у вузькій щілині між стіною й сіном. Нога його була обмотана розірваною на стрічки сорочкою, поруч — автомат.

Василько мовчки дивився на молоде, заросле густою щетиною обличчя пораненого, на сивину в його волоссі. Щось знайоме, здавалось йому, було в обличчі партизана.

— Дякую, браток, — промовив той, допивши молоко.

Знайоме «Дякую, браток!» Це ж він, той самий командир, якому Василько колись дав напитись.

— Це ви підпалили склад?

Партизан промовчав, а потім запитав сам:

— Що, шукають нас?

— Та ні, гадають, що втекли у ліс.

Поранений поворухнувся. Обличчя його скривилося від болю.

— Дуже боляче? — запитав Василько.

— Кістки не зачепило. Вночі піду.

— Візьміть мене з собою в загін!

— Не можна, браток, малий ти ще. Прийде час, ти підростеш, і, можливо, й тобі доведеться боротися з нашими ворогами.

Наступного ранку Василько знову потай пішов до повітки з їжею. Але в кутку за сіном нікого не було.

Погляд хлопчика зупинився на папірці під каменем.

Лист? Василько швидко підняв його, розгорнув. З папірця випала маленька червона зірочка.

З того часу Василько завжди носив з собою цю зірочку.

Ось і зараз. Дивиться Василько на фашистів, що відступають,

і пригадає командира, який подарував йому зірочку. Так, збуваються його слова: скоро Шумське знову буде радянським, і тоді Василько і його товариш Петро підуть до школи і стануть піонерами.

Опівночі Василько почув тихий стук у двері. Батько? Ні, він не міг ще повернутись.

— Може, то лихі люди, — злякано зашепотіла мати.

— Не бійтеся, мамо, я зараз у щілину подивлюсь.

За хвилину в хату ввійшло кілька чоловік у маскхалатах.

Один з них відкинув капюшон, і тоді стало видно червону зірку на сталевій касці.

— Наші! — радісно вигукнув Василько. — Наші!

Солдат прикрив йому рота долонею:

— Тихо, рано ще кричати. Скажи краще, як нам непомітно пройти селом.

Василько швидко надяг кожуха:

— Я піду з вами.

Він провів розвідників до тієї вулиці, де фашисти напередодні рили окопи. Розвідники залягли біля тину. Довго вони спостерігали за ворогом. Потім Василько вивів радянських розвідників тим же шляхом з села.

Міцно, як дорослому, потиснув хлопцеві руку командир.

Наступного дня фашисти були вибиті з Шумського. Село знову стало радянським.

Повернувся батько Василька. У нього швидко знайшлося багато справ. Він був добрим муляром і очолив бригаду будівельників.

А у Василька теж радість: починаються заняття в школі. У перший день Василько прокинувся вдосвіта, швидко одягнувся, зібрав книжки, прибів раніше за всіх.

— Ти в який клас? — почув він привітний голос.

То була вчителька, що напередодні приїхала в село.

— Другий закінчив. Тільки це ж давно було, мабуть, забув усе.

— Виходить, ти в моєму класі вчитимешся. Давай познайомимось. Мене звуть Олександра Лаврентіївна.

Один за одним приходили до школи діти. Та багатьох сьогодні й не було.

— Чого б це? — не розуміла вчителька. — Адже все село знає про відкриття школи.

У клас вбів Микола Петренко.

— Чого це ти спізнився? — запитала вчителька.

— Мене мамка не пускала, — схиливши голову, пояснив Микола, — то я у вікно...

— Чому не пускала? — здивувалася вчителька.

— До неї якийсь чужий приходив, казав: «У школі вчитимуть дітей так, щоб вони рідну мову батьків своїх забули». А я не повірив.

— Правильно зробив,— сказала Олександра Лаврентіївна,— це вороги чутки розпускають.

На першому уроці Олександра Лаврентіївна розповідала дітям про юних ленінців, про їхні хороші, корисні справи.

— Кожний з нас тепер може стати піонером, юним ленінцем,— сказала вона.

Після уроків Василько несміливо підійшов до вчительки:

— Ми бажаємо стати піонерами. Допоможіть нам.

Скоро він біг додому, притискаючи до грудей книжку в зеленій палітурці під назвою «Піонер Павлик Морозов».

...А вчителька, попросившись з Васильком, пішла до райкому.

— Хтось розповсюджує нехороші чутки про школу,— хвилюючись, говорила вона секретареві,— переконують батьків не вчити дітей.

— Не тільки чутки розповсюджують,— секретар поклав на стіл аркуш паперу, де було надруковано повідомлення про вбивство бандерівськими бандитами комсомольця, що поїхав в одне з сіл району проводити збори.— Українсько-німецькі націоналісти, бандерівці зараз сховались від гніву народного в лісі. Фашисти, їх справжні хазяї, поставили перед бандитами завдання: заважати Радянській владі, тероризувати населення. Те, що сказав учень, означає, що вони простягають свої щупальця і до дітей. Треба боротись за наших хлопців та дівчаток...

Вчителька підійшла до дверей і здивовано прислухалася: у класі стояла незвичайна тиша.

«Невже ніхто не прийшов?..» Та клас був повний. Оточений дітьми, за столом сидів Василько і читав книжку про піонера Павлика Морозова.

Цього дня вчителька записала в своєму блокноті: «Попросити в райкомі комсомолу, щоб скоріше прислали вожату для організації піонерського загону».

На великій перерві Олександра Лаврентіївна принесла дітям текст урочистої обіцянки.

— Це присяга, яку перед вступом у піонери дають хлопчики та дівчатка. Кожен піонер повинен знати і свято виконувати її,— сказала вона.— А поки немає загону, ви теж можете робити корисні справи. Ось послухайте.

Вчителька розгорнула газету і прочитала замітку про те, що в області почався збір коштів для будівництва танкової колони і вже зібрано десятки тисяч карбованців, що в цій справі велику допомогу дорослим подають школярі.

— А чи не взятися нам за цю справу? — запропонувала Олександра Лаврентіївна.

За кілька днів учні виходили з школи з плакатом, на якому був намальований танк з червоною зіркою та прапором на башті.

Довго ходили вони з хати в хату, розповідали людям про подвиги танкістів, про перемоги Радянської Армії.

Скоро в районній газеті з'явилася замітка про те, що учні села Шумського зібрали на танкову колону десять тисяч карбованців.

22 квітня Василько особливо ретельно збирався до школи.

Мати дала йому нову білу сорочку, міцно поцілувала:

— Ось тобі, — і поклала в руки маленький пакунок.

Василько не заглядав у нього. Він знав: це червоний галстук, який мати сама пошила.

— Йди, сину, а ми з батьком пізніше прийдемо, порадуємось на тебе.

У школі відчувалося свято. Найбільший клас був прикрашений гірляндами з соснових гілок. Уздовж стіни стояли лавки для гостей.

Чим ближче підходив час збору, тим більше приходило людей. Це ж було не бачене ще в Шумському свято — прийом до піонерської організації.

Ось вони, герої сьогоднішнього дня! Їх небагато, всього одинадцять чоловік вишикувались під портретом Володимира Ілліча Леніна.

— Я, юний піонер Радянського Союзу, — першим став вимовляти слова урочистої обіцянки Василь, і в класі стало тихо, тихо, — перед лицем своїх товаришів урочисто обіцяю бути вірним заповітам Леніна...

Червоні галстуки пов'язав секретар райкому партії. Він виголосив слова піонерського девіза.

— Завжди напоготові! — відповів піонерський загін.

Одинадцять рук знялися в піонерському салюті.

А потім загін перед школою посадив одинадцять дерев.

Начальником штабу обрали Василька. Адже ж усі найцікавіші корисні справи, про які добрі чутки йшли селом, починав Василько.

Одного разу школа одержала листа від лейтенанта Андрія Титова, в якому він просив розшукати хлопчика Василька Шишковського і передати йому привіт та подяку за врятування. Лише тоді розповів Василько хлопцям про партизана, якого він переховував у повітці. Після цього ще більше стали поважати Василька товариші.

Тільки Петрусь кілька днів сердився на друга за те, що той приховав від нього таку таємницю.

Та це він тільки вигляд робив. Взагалі ж він пишався своїм другом.

А вдома батько оголосив сину «догану»:

— Що ж це ти, брате, ховав від нас, батьків, таке? Прикро

мені...— а потім додав, пригорнувши сина до грудей: — Молодець ти в мене, вмійш таємницю зберігати. Справжній піонер.

Якось увечері Василько поспішав з школи додому.

Ось зараз невеличкий пустир, потім бабусина хата, ще одна і сама крайня — його.

На колоді біля пустиря сиділо двоє.

— Хлопче, ану йди сюди!

Один з незнайомих ухопився за галстук:

— Що це в тебе за ганчірка на шії?

— Киньте, дядьку! — намагався вирватись Василько.

— Зніми ганчірку, гадючення!

Василько впізнав одного. Це був колишній поліцай. Не встиг зрадник втекти з фашистами.

— Кінчай з ним,— кинув похмуро другий.

«Уб'ють»,— промайнуло в голові хлопчика.

І тоді він, майже не думаючи і все ж таки десь у глибині душі сподіваючись на боягузтво бандитів, крикнув:

— Патруль іде!

Двоє, відкляля тільки прудкість взялась, перемахнули через тин і запетляли до Вілії, а хлопець в інший бік, не пам'ятаючи себе від страху.

На ранок усе село знало про зустріч Василька з бандитами на пустирі. А як же був здивований Петрусь, побачивши товариша, як завжди, з червоним галстуком на шії.

— Ти не злякався, Васю? — спитав він.

— Злякався.

— А галстук усе ж таки носиш?

— Комсомольці ж не кидали квитків, коли йшли на смерть...

Скоро Жовтневі свята. Піонери загону випускають святковий номер газети, пишуть заклики за дорученням райкому комсомолу.

Одного вечора до дітей, зайнятих підготовкою до свята, зайшов секретар райкому.

Він зібрав дітвору в коло.

— Хотілось би, діти, щоб на урочистому вечорі, присвяченому річниці Жовтневої революції, виступив і представник наймолодшої організації в районі — піонерської,— сказав він.— Кому ви доручите цю почесну справу?

— Звичайно, Василькові, він наш начальник штабу! — вигукнув Петрусь.

...У президії урочистих зборів Василько сидів поруч із знатними людьми району. Йому надали слово після військового із Золотою Зіркою Героя на грудях.

Зовсім тихо стало в залі, коли піонер почав розповідати про те, як важко було дітям вчитись спочатку без зошитів, без книжок, як вони після занять у холодних класах йшли з хати в хату, читали газети, збирали металевий брухт, допомагали родинам тих, у кого батьки були на фронті.

Він говорив і про ворогів-бандерівців, які погрожують навіть дітям.

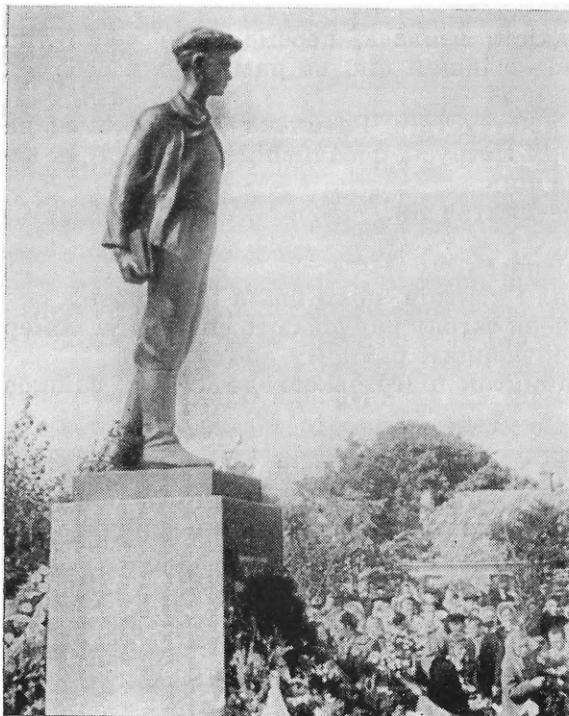
— Та вони не примусять нас зняти червоні галстуки! Зараз у нашому загоні одинадцять піонерів, а буде сто, двісті! Ось що доручили мені сказати піонери.

Василько стояв на трибуні і радісно слухав оплески, перші в своєму житті.

...У кінці листопада вдарили перші морози. В класах було холодно, а шкільний завгосп ще не починав топити.

— Дривця треба економити, попереду зима,— говорив він.

— Хлопці, давайте самі по дрова поїдемо,— запропонував якимось Василько.— Привеземо віз, і нам тоді до самої весни вистачить.

Пам'ятник Васі Шишковському, споруджений на його батьківщині на кошти, зібрані піонерами і учнями України

...Візок їхав м'якою, вкритою товстим шаром жовтого листа лісо-вою дорогою.

— Ану, стій! Хто такі? — Хлопці не помітили, як з-за дерев вийшло кілька обірваних, озброєних німецькими автоматами людей.

«Бандерівці», — закалаталося у Петруса серце.

— Куди їдете лісом? — запитали бандити.

— Та ось по дрова, — нерішуче відповів хтось з хлопців.

— А поміж вами немає сина муляра Шишковського? Того, що на зборах виступав.

— Нема, дома він сидить! — відповів заду чийсь голос.

— Збрешете — голови повідриваємо! Дрова збирайте тут, далі в ліс щоб ні кроку.

Мовчки швидко рубали хлопці сухі гілки, складали на віз.

Наближався Новий рік. До школи привезли ялинку. Після уроків діти прикрашали її саморобними іграшками.

Вдома Василько вирішив зробити до дитячого ранку маску: кошачу мордочку з вусами.

Довго вирізав щось ножицями, клеїв, і ось, нарешті, перед матір'ю не Василько — кіт ворухить рожевим язиком, й очі у kota веселі-веселі.

Вечері прийшла бабуся, попросила, щоб відпустили Василька до неї переночувати: улюблених його пирогів напекла вона. Тихо стало без сина в хаті. Задрімав батько. Яскравий місяць вплив на небі, освітив село.

У сусідньому дворі несподівано загавкав собака, заскрипів сніг під ногами і зараз же почувся грубий стук у двері:

— Відчиняйте, нічний патруль!

— Почекай, Сильвестре, я у вікно вигляну.

Вулицею промайнуло кілька постатей, зовсім не схожих на міліціонерів.

А стук усе сильніше:

— Відчиняйте, бісові душі!

Ті, що грюкали, вже не називали себе міліцією. Це були бандити з лісу. Пролунали постріли, ще за мить почувлися підряд два вибухи, десь поруч піднялося полум'я.

Раптом десь зовсім рядом почувся крик. І потім знову постріл... Полум'я за вікном піднялося високо в небо тисячами іскор.

Василько спав у бабусі на теплій печі, коли його серед ночі розбудив стук у двері.

— Гей, бабо, відчини! — кричав хтось за дверима.

— Ідіть геть! — відгукнулася стара.

А ті ломилися в двері. Раптом хтось гукнув:

— Тікаймо, військо! — І відразу стало тихо.

Василько притулився до вікна.

— Бабусю, у нас горить, стріляють!

Кинувся до дверей.

— Стій, Васильку, не ходи, уб'ють!

Та хіба вдержати старій дванадцятирічного хлопчика.

Побіг він до своєї хати, випереджаючи солдат, що поспішали на допомогу. Адже там мати, батько...

Ось і будинок, горить дах, а поруч палахкотить повітка.

В цю мить його схопила чиясь груба рука.

Василько впізнав бандерівця. Впізнав і бандит Василька. Вистрілив у нього. Хлопчик був ще живий. Прицілився ще раз, та перешкодив крик: «Тікаймо!»

Тоді бандит розкачав Василька і кинув його в полум'я.

Наступного дня все село ховало піонера. Батько й мати, не відриваючись, дивились на дороге, опалене обличчя сина. Батьки врятувались. А хата згоріла, згоріло в ній усе, що нагадувало про сина: його фотографії, його книжки, зошити, маска kota.

В останню путь несли піонери свого Василька з червоним галстуком на грудях. Він так і не зняв його того вечора. І червоний галстук був обгорілий на кінцях, немов обведений чорною траурною смужечкою.

Йшов сніжок. Він падав на дитячі обличчя і танув, змішуючись з слізьми. Дуже любила вся школа начальника штабу першого в районі піонерського загону.

— Він був звичайним хлопчиком, таким, як ви всі,— сказала біля його могили вчителька,— тільки Василько більше за життя дорожив своєю піонерською честю, червоним галстуком. Пам'ять про нього житиме вічно.

Вбивці піонера-героя не втекли від розплати. Довелося їм перед судом народу відповідати за всі злочини.

★

Шумлять улітку дерева, посаджені першими піонерами села Шумського. Мріяв начальник штабу загону про той час, коли в дружині буде двісті піонерів. Зараз у піонерській дружині його імені більше двохсот піонерів.

Ім'ям Василька Шишковського названі піонерські дружини. Вася Шишковський нагороджений посмертно медаллю «За відвагу». Про нього піонери складають вірші, співають пісні.

С. ЧУМАКОВ

ГАРМАТА ТОЛІ АНДРІЄНКА

ЕВАКУАЦІЯ

Війна зразу обрушилася на українську землю. І велике місто Харків стало прифронтовим.

У ті грізні дні глава сім'ї Яків Федорович Андрієнко майже не залишав заводу, працював день і ніч.

Якось батько, що давно не приходив ночувати, несподівано з'явився у себе вдома, в селищі Високому, під Харковом. І шестирічний Толя випадково почув розмову батька з матір'ю:

— Якщо ти остаточно вирішив оселитися на заводі,— сказала мама,— візьми туди свою постіль.

— Хіба ж тепер нам до сну! — відповів Яків Федорович.— От учора ремонтував один танк і задрімав у ньому за роботою. У танковій башті трохи поспав. Ні до чого мені ковдра і подушка. Адже тепер у нас тяж фронт.

Ця розмова вразила Толю: виходить, і на заводі люди можуть бити ворога. Недарма його татка, який став комсомольцем ще під час громадянської війни, залишили на заводі. Він повинен озброювати тих, хто воює, він лікує пошкоджені радянські танки, повертає їх фронтіві.

Проминуло невеселе, вгорнуте димом, пропахле порохом літо. У зловісному рокоті чужих моторів, частій канонаді і гуркоті вибухів настала осінь. Коротшими ставали дні, темнішими ночі. Вікна ретельно завішані, і вечорами навіть вогник цигарки не спалахував на вулицях принишклого в повній темряві селища.

В одну з таких ночей Толя почув стук у вікно, шибки якого було навхрест заклеєно паперовими смужками.

— Відчиніть. Це я.

Батько зайшов, на ходу поцілував Толю і зразу ж про щось заговорив з матір'ю. Толя бачив — мати заплакала. Чому — він не знав. Тільки одне незрозуміле слово, що його сказав батько, міцно врізалось в пам'ять: евакуація.

Незабаром хлопчик зрозумів, що означає «евакуація». Треба було негайно збирати речі, розлучатися із затишним і чистеньким будиночком на Зеленогайській вулиці в селищі Високому. Мати плакала ще й тому, що треба було їхати звідси самим. Батькові наказали залишитися на роботі. Толя запам'ятав, як батько пояснював матері, що є по партійній лінії вказівка, щоб комуністи негайно відправили в глибокий тил свої сім'ї, а самі залишалися на місці до останньої змоги.

...Похмура ніч, довгий залізничний состав з коричневих або темно-сірих теплушок (у темряві не розбереш), здавалося, не має кінця. Потім прощання з батьком та родичами і, нарешті, від'їзд.

Довга путь. Під час ворожих нальотів з повітря люди вистрибували на ходу з вагонів. Проклинаючи фашистів, матері виносили з теплушок своїх дітей, шукали порятунку у вузьких траншеях, викопаних обабіч залізничної колії. Осколки бомб, здіблені грудки землі, кулеметні черги стукали по покрівлях вагонів, звідки «давали перцю» повітряним піратам наші зенітники, які супроводили ешелон.

Сірі короткі дні, нескінченно довгі, тривожні, непроглядно темні осінні ночі... А ешелон з Харкова все їхав і їхав у глиб неосяжної країни. Людям, евакуйованим з України, здавалося, що цій подорожі не буде кінця. Але як усі здивувалися, коли на одній зупинці, погасивши світло у теплушках і відсунувши вагонні двері, вони побачили таке, чому важко було одразу повірити. У широку пройму відсунутих убік дверей вдарило таке яскраве електричне світло, якого вже багато місяців не бачили жителі прифронтових місць.

Що це? Чи не сон? Поїзд стояв на станції. Вокзал освітлювали електричні ліхтарі. Вікна не були замасковані, широкі шибки не спотворені наклеєними на них паперовими хрестовинами. Ніякого затемнення! Курії вільно запалювали сірники, кондуктори вже не прикривали своїх ліхтариків, над газетним кіоском горіла не синя, а звичайнісінька стосвічкова електролампочка.

Почали вистрибувати з теплушок хлопчачки.

Толя Андрієнко одним з перших опинився на пероні, де до незнайомої говірки незвично одягнених людей уже домішувалася його рідна українська мова. Хлопчики вперше побачили, що на покрівлях вагонів їх ешелону вже немає зенітних гармат.

Виходить, дісталися до такої радянської землі, над якою не літають фашистські стерв'ятники, де не падають бомби, де не чути гуркоту гармат.

Навколо говорили про швидке закінчення подорожі.

— Ташкент уже близько, — сказав хтось на пероні.

В цей час передавали зведення Радінформбюро про те, що місто Харків захопили німецькі фашисти...

...Поки жили в Ташкенті без батька, «главою» сім'ї вважався дванадцятирічний Яша Андрієнко. Він учився в школі, допомагав матері, разом з нею вирішував усі складні питання. Толя слухався старшого брата, людину, на його думку, досвідчену і грамотну: будь-яка робота в Яшиних руках ішла гаразд.

— А де ж він тепер, наш татко? — раз у раз запитували один одного. — Чи живий він?..

Раптом до Ташкента прибула малознайома людина, знайшла сім'ю Андрієнка, передала записку, і на ній Євдокія Парфенівна ще здала побачила кілька рядків, написаних рукою чоловіка. Кілька простих і радісних слів:

«Я виїхав з Харкова останнім ешеленом...»

Яків Федорович просив своїх підготуватися до переїзду на нове місце.

«Нас перевели, — повідомляв він, — до Соль-Ілецька, або просто Ілецька. Там будемо жити, аж поки викинуть з України всіх фашистів».

У СОЛЬ-ІЛЕЦЬКУ

...У лютому 1942 року Толі минуло сім років. Дня його народження не відзначали. Навіть пирога не спекли. Хіба ж до того було у важкі, голодні та холодні дні.

Квартира в Ілецьку не схожа була на обжите і затишне житло, залишене далеко-далеко — на Зеленогайській вулиці...

Важко було. Стояли морози, а люди працювали, бо фронт ждав вантажів з Ілецька. На заводі Якова Федоровича Андрієнка обрали парторгом. Сидять вони з директором і думають, де людей дістати, щоб завод пустити в три зміни. І вирішили тоді залучити молодь, підлітків. Парторгові довелося піти до навколишніх колгоспів і шкіл, щоб щиро поговорити з юнаками і дівчатами, яким по чотирнадцять і більше років. Незабаром деякі школярі стали після занять приходити на завод, знайомитися з виробництвом, обирати для себе спеціальність. Працювали по чотири години на день.

Старший син Яша вирішив до закінчення війни залишити школу і піти на завод, до верстата. Невдовзі хлопчик уже добре орудував верстатом, але діставати до нього йому було важко. Довелося до його робочого місця поставити ящик. Яша на нього, як на сходинку, ставав і так працював весь час. Попервах був слюсарем, а коли йому минуло тринадцять років, директор заводу Данило Митрофанович зробив йому подарунок: з'явився наказ про призначення Якова Яковича Андрієнка токарем.

Уранці батько, мати і Яша йшли на роботу.

Євдокія Парфенівна була санітаркою на медичному пункті.

Толя залишався вдома. В кімнаті холодно, палива не вистачало, з харчуванням теж погано.

Зима була довга і важка. Всі стомилися від неї, від усіх тягот і нестатків.

Але от з'явилося в житті народу таке, що одразу піднесло дух людей, стало дорожчим за посилене харчування, за найкращий одяг. З фронту йшли радісні вісті: під Сталінградом фашистські загарбники зазнали цілковитої поразки. Від братів батька — фронтовиків Андрієнків — надходили бадьорі листи. Найчастіше писав Устим Федорович, сержант-артилерист.

ГАЗЕТНІ НОВИНИ

...Поїзд їхав по зігрітій теплим квітневим сонцем, нещодавно визволеній від гітлерівців українській землі. Це був один з перших поїздів, яким поверталися до рідних місць люди, що їх війна закинула у віддалені тиллові райони нашої країни.

В одному з вагонів можна побачити директора заводу Данила Митрофановича Сухорукова і парторга Якова Федоровича Андрієнка з їх сім'ями.

З далекого Соль-Ілецька їхали вони тепер до великого приморського міста Одеси.

Тут Толя вперше побачив море і пересвідчився, що хоч воно й зветься Чорним, але зовсім не чорне, а якесь синє, голубувате чи зелене.

Сім'я Андрієнка оселилася поблизу заводу, в напівзруйнованому будинку. На другому поверсі пристосували для житла комірчину з шпарами в стінах, на стелі й на підлозі, з вибитими шибками, що їх замінили фанерою і картоном. Всією сім'єю енергійно заходилися ремонтувати своє житло. Толя працював разом із старшими. До школи йому не ходити: на той час заняття в молодших класах закінчилися. От він став у дні своїх канікул працювати на «сімейному об'єкті», допомагаючи батькові, матері та братові упорядковувати нову квартиру.

У вільні години Толя бігав на руїни, де часом знаходив ручку до дверей, уламки віконної рами або обгорілий шматок килима, придатний для конопачення шпар.

Завод, куди перевели Толиного батька, поступово оживав. Уранці вже чути було над зруйнованою Одесою веселі гудки.

Нове устаткування швидко встановлювали в будинку, покаліченому війною, і, стараючись не гаяти часу, люди бралися до свого діла, щоб дати фронтові все необхідне для цілковитого розгрому ворога.

Кінчалася гаряча, повна тривоги весна 1944 року. На зруйноване ворогом місто все ще налітали фашистські бомбардувальники. Вибухали бомби, величезні заграви пожеж розрізали темряву південних ночей.

Якось уранці, після повітряного нальоту гітлерівських стерв'ятників, Толя вийшов на бульвар.

Перед ним відкрилося зігрите гарячим сонцем Чорне море.

Походжаючи по місту, Толя помітив на стінці зруйнованого минулої ночі Палацу моряка газетний стенд, що косообою звисав на одному гачку. На стенді висіла свіжа газета.

«Сьогоднішня!» — подумав він. Під заголовком «Одеса сьогодні» хлопчик прочитав дописа про завод, де працювали його батько, мати і брат:

Колектив робітників докладає всіх зусиль, щоб відбудувати завод, перейти на цілодобову роботу і цим допомогти нашим доблесним воїнам остаточно розгромити фашистів.

Нижче повідомлялося про наймолодшого робітника — комсомольця Яшу Андрієнка, нагородженого за самовіддану працю медаллю «За трудову доблесть» і Почесною грамотою Центрального Комітету комсомолу.

Потім Толя читав далі, як місцеві жителі наводять порядок у потерпілому від війни місті.

Інженери і робітники, а разом з ними вчені, студенти, домашні господарки і школярі прибирають сміття і щєбінь. Не звертаючи уваги на час, не помічаючи втоми, вони розчищають вулиці від уламків.

На місцях руїн уже починаються відбудовні роботи.

Увечері, коли всі Андрієнки повернулися з роботи, Толя розповів про те, що він прочитав у газеті.

Батько щиро здивувався.

— Чи ба, який наш Анатолій Якович свідомий! Газети читає... Що ж, коли цікавишся політикою, подивись і оцю.— І батько вийняв з бокової кишені свого піджака невелику, надруковану на цупкому папері газету визволеного міста-героя.

Толя прочитав ще два повідомлення, і обидва вони здалися йому дуже цікавими. В одному розповідалося про патріотизм радянських дітей, які допомагають нашим Збройним Силам здобути перемогу над ворогом: піонери і школярі Московської школи № 265 зібрали десять тисяч карбованців на придбання кулемета імені цієї школи; піонерка Тамара Фролова з Куйбишевської області, заробивши в колгоспі під час літніх канікул сім тисяч карбованців, віддала їх до фонду оборони Батьківщини. Так само зробили азербайджанська школярка Алієва і учень Пехлецької середньої школи Володя Минаєв з Рязанської області. Юні патріоти одержали телеграму з Кремля. За добру турботу про нашу армію підліткам бажали успіхів у навчанні і громадській роботі.

Толя почав виходити на суботники по очищенню міста. І незабаром Євдокія Парфенівна побачила під Толиною койкою предмети, невідомо де знайдені і, здавалося, нікому не потрібні. Там були розбиті керосинки, сплющені ложки, понівечена настільна лампа. А Толя і далі нагромаджував «скарби», щоб здати їх на базу з незрозумілою йому назвою «Утильсировина».

Там приймали найнеймовірніший мотлох і навіть платили за нього гроші. І оцю виручку Анатолій хотів принести до школи. До початку занять залишалось кілька тижнів. У школі неважко буде порозумітися з новими товаришами, щоб і вони приєднали свої гроші до Толиних. А там, дивись, набереться стільки, що не сором буде передати до фонду оборони. Якщо буде мало грошей на хороший кулемет, можливо, вистачить на добрий автомат або протитанкову рушницю...

ТАЄМНИЧА БАНКА

Якось на руїнах одного будинку Толя знайшов велику металеву банку. Вона була якась незвичайна: велика і досить важка.

...Чи міг думати Толя Андрієнко, що через якийсь час ця бляшанка стане в центрі уваги всіх його товаришів і навіть дорослих.

Про Толю і його знахідку написали навіть у місцевій газеті.

Тоді ж було вирішено влаштувати в школі піонерський збір, на якому Толя розкаже про все.

На зборі Толя розповів:

— Підняв я оту бляшанку з землі, потримав її на долоні, підкинув, сам думаю: «Чи не порох у ній або навіть вибухівка?!» Кортіло мені розкрити ту банку, та не було ножа з собою. Знайшов серед сміття камінь з гострим кінцем, проробив у денці тієї бляшанки отвір і став його розширювати. Довго мучився, а все ж таки розпоров денце. Проте з банки нічого не посипалося. Заглянув у неї, бачу — там друге денце, та таке міцне — ніяк його камінцем не проб'єш.. А що думаю, коли там ворожа міна? Ви ж знаєте, скільки фашисти всіляких мін понаставили, коли тікали з Одеси. Згадав я тоді, що поблизу нашого заводу стоять сапери. Вони всі будинки і сараї обслідували, навіть шляхи і лани теж. Потім писали: «Мін немає». Ото й вирішив я піти до них із своєю знахідкою...

Толя передихнув, оглянувся навколо і, пересвідчившись, що його уважно слухають, розповів, що було далі. Сапери ретельно оглянули його бляшанку і благополучно її розкрили.

— Всередині першої бляшанки була ще одна металева банка, трохи менша. Коли відкрили меншу банку, з неї посипалися золоті

годинники, різні там були — ручні і кишенькові, чоловічі і жіночі, великі і маленькі...

— А собі ти якого взяв? — вигукнув хтось.

— А ніякого я не взяв,— простодушю відповів Толя.— Та хіба тільки годинники там були! Звідти золоті обручки посипалися, браслети і ланцюжки. Потім цілий згорток випав. Розв'язали його — бачимо камінчики малесенькі, а виблискують, як роса на сонці. Виявилось, що вони брильянтами називаються. І ще інші були камінці — алмази. Кажуть, за один такий камінчик люди тисячі платять. А там їх багато було.

— Оце здорово! Справжній скарб! — почувлося в залі. А Толя на це відповів:

— Думаєте, оце і все?! Там, у тій бляшанці, ще така штука була, що саперів аж пройняв дрозь від злості. І мене теж. Як посипалися звідти золоті коронки разом з людськими зубами, що на них ті коронки закріплені. І зубів золотих, вибитих у людей разом із щелепами, скільки там було... Один сапер побачив і як закричить: «Мерзотники, вбивці! Одне слово — фашисти. Багатство собі хотіли нажити, зуби у живих і мертвих вибивали...» А на самому дні моєї бляшанки записочка. Тільки одразу прочитати її не могли, не по-нашому написано. Коли переклали, тоді точно взнали, кому належала банка. Це один з гітлерівських бандитів золоті речі і дорогі камінці награбував у людей. А в записці зазначив, волоцюга, свою адресу, щоб йому додому все це відіслали, коли його вб'ють на радянській землі. Мабуть, так і вийшло. Його, грабіжника, вбито, а награбоване добро залишилось. Тільки я його на іншу адресу переслав,— закінчив Толя.

— А ти скажи нам, Андрієнко, куди ти переслав свій скарб,— загули піонери.

— Хай про те вам Данило Митрофанович розкаже,— відповів Толя.— Він краще від мене знає.

РОЗПИСКА

Слово надали директоріві заводу Сухорукову, якого теж запросили на піонерський збір. Кількома словами він розповів про сім'ю робітника Андрієнка, потім розповів про Толю, якого знав змалечку.

— Толя прийшов до мене із своєю дорогоцінною знахідкою, бо його батько саме був у відрядженні. А хлопцеві в такій серйозній справі хотілося з людиною порадитись. Адже ми з ним давні знайомі. Хочете знати, на яку адресу пішов Толин скарб?

І Данило Митрофанович розповів, як Толя у супроводі сапера з'явився на завод і зайшов до кабінету директора. З перших же слів Сухорукову стало зрозуміло бажання Толі: він просив допомогти йому передати знахідку, куди слід. Толі дуже хотілося, щоб награбоване фашистом золото продали, а виручку передали до фонду оборони Радянського Союзу.

— Бачу я, що задумав хлопець непогано. Правильно робить... Але жартома кажу йому: «Слухай-но, Толю, а що як батько повернеться і дасть прочухана тобі? За яким, мовляв, правом ти свою чудову знахідку навіть додому не приніс, нічого своїм не залишив і повністю здав її в казну? Гляди, щоб нам обом за самовільні дії не перепало від твого батька...» А Толя мені на ці слова так відповів: «Якби мій батько зараз був тут, мабуть, сказав би здати на оборону все, що було в бляшанці...» «Хіба,— каже мені він,— я свого татка не знаю. Адже він старий член партії».

Толя не помилився. Коли Якову Федоровичу сказали, що особа, яка здає в казну цінну знахідку, має право на винагороду, він скромно відповів: «Ми як-небудь обійдемося...» І відмовився від винагороди.

Толя разом з директором і ще двома представниками заводу пішли до Державного банку. Там службовці довго складали опис, зважували кожну річ, написали на ім'я Анатолія Андрієнка квитанцію і вручили її Сухорукову. Толя встиг прочитати лише початок розписки:

Видано громадянинуві Андрієнку Анатолію Яковичу в тому, що Одеською конторою Держбанку прийнято від нього добровільно ним здані до фонду оборони такі цінності...

В цей час Данило Митрофанович вийняв з кишені квитанцію, показав її піонерам і сказав:

— Ось вона, розписка, що її одержав Толя. Як ви гадаєте: правильно зробив ваш ровесник Толя Андрієнко, що, не довго думаючи, передав знайдене багатство своїй Батьківщині?

Усі голосно закричали у відповідь:

— Правильно! Молодець, Андрієнко!

— Я гадаю,— сказав на закінчення Данило Митрофанович,— що своїм благородним вчинком Толя Андрієнко показав себе справжнім радянським патріотом. Як старий член Комуністичної партії рекомендую Толю до лав юних піонерів.

На цьому ж зборі Толю прийняли до піонерської організації.

Коли Толя йшов додому, йому здавалося, ніби всі звертають на нього увагу. Він ступав трохи стривожений, збуджений усім, що відбувалося на зборі, і гордий тим, що на грудях у нього вперше в житті майорів піонерський червоний галстук.

...Через кілька днів Яків Федорович повернувся з відрядження і дізнався про всі подробиці Толиної знахідки. Батько похвалив сина за те, що передав свій скарб до фонду оборони.

ЛИСТ З КРЕМЛЯ

Незабаром листоноша подав Якову Федоровичу складений трикутником лист від старшого брата — артилериста Устима Андрієнка.

У вересні цього року мені присвоєно звання молодшого сержанта,— писав Устим.— А от що сталося сімнадцятого жовтня. Вранці німецькі танки пішли в наступ. Ми підготували нашу гармату до зустрічі. Перший постріл дали, коли танк був від нас за сто п'ятдесят метрів. Один за одним нам вдалося підбити і підпалити п'ять ворожих танків. І саме тоді, коли ми прицілювалися, щоб підбити шостий ворожий танк, нашу гармату накрити прямим попаданням фашистський снаряд. Гармата злетіла вгору, і кілька товаришів з моєї обслуги загинуло. І ось я лежу в санчастині та болісно згадую товаришів, які ще сьогодні вранці були живі й здорові. Довго залишатися в санчастині не думаю, незабаром звідси вийду. Погано, що немає в мене зараз гармати, нічим без передишки бити підлих гітлерівських гадів...

Цей лист справив сильне враження на Толю.

Кілька днів ходив він засмучений. «Дядько без гармати! Що ж він тепер робитиме?» — ці думки непокоїли піонера Толю Андрієнка. Всі воюють, на всіх фронтах іде наступ Червоної Армії, у Москві щодня лунають переможні салюти, а в цей час Устим Федорович Андрієнко, Толин дядько, бравий артилерист, нагороджений медаллю «За відвагу», не може разом з усіма громити ворога. І все тому, що залишився без гармати, втратив її в бою.

І Толя надував написати у Кремль листа. Нікому нічого не сказавши, він вирвав з зошита аркуш паперу і почав писати, чітко виводячи кожну літеру.

...Я знайшов багато золота. Прошу на гроші від моєї знахідки купити гармату і послати її до частини, де служить мій дядько Устим Андрієнко. Хай він знищує цією гарматою якнайбільше фашистів.

На уроках у школі, граючи з товаришами, він часто повертався до думки про свій лист. Чи дійде він до Верховного Головнокомандуючого? Чи зважать на його прохання? Чи дадуть відповідь взагалі?

Минув тиждень, другий — відповіді не було. Толя вирішив, що ждати більше нічого.

Якось увечері, коли вся сім'я Андрієнків сіла вечеряти, під вікном загуркотів мотоциклет. Невдовзі постукали в двері, і в хату зайшла людина в шкіряному пальті, з погонями на плечах.

— Хто тут Анатолій Андрієнко? — спитав він. Не без подиву глянув військовий на піонера, навіть перепитав: — Значить, ви й є Андрієнко Анатолій? Тоді розпишіться. Вам лист з Кремля...

Толя стрибав від радості, а батько тим часом вийняв з конверта аркуш цупкого паперу... І всі дізналися про Толину таємницю. Головнокомандуючий дякував піонерові Анатолію Андрієнкові за патріотичний вчинок. Прохання Толі було задоволено. Його повідомили, що дядько Устим найближчим часом одержить нову гармату. Але для цього Толя повинен негайно написати Головному артилерійському управлінню номер польової пошти тієї частини, де служить молодший сержант Устим Андрієнко.

Тільки тоді хлопчик згадав, що в своєму листі у Кремль він за поспіхом забув написати номер дядькової частини. Та нічого! Помилку буде виправлено...

ТАБЛИЧКА НА ГАРМАТІ

...На початку 1945 року артилерійський підрозділ, у якому служив Устим Федорович, вів бої за взяття угорської столиці — міста Будапешта.

У землянку, де відпочивав молодший сержант Андрієнко, прийшов зв'язковий від командира полку і передав Устимові наказ негайно прибути до штабу частини.

Начальник штабу, літній сивоусий полковник, прийняв Устима Андрієнка в просторому бліндажі, освітленому маленькою електричною лампочкою.

— Ми викликали вас, щоб вручити подарунок від вашого племінника Толі.

Устим Андрієнко здивувався: викликали до штабу, щоб вручити подарунок від хлопчика, якому ще тільки буде десять років... Щось тут не так.

Начальник штабу, надягаючи шинель, помітив подив молодшого сержанта.

— Товаришу полковник, дозвольте звернутись.

— Прощу, товаришу молодший сержант.

— Дозвольте спитати, що мені надіслав хлопчик? Кисет з тютюном чи що?

— Зараз побачите. Ходімо зі мною.

Начальник штабу подався до виходу, Устим Андрієнко пішов за полковником. Вони пройшли до невеличкого лісочка. Тут під деревами стояло кілька гармат. Начальник штабу підійшов до однієї з них,

наказав солдатам зняти ще зовсім новенький чохол. Показуючи молодшому сержантові гармату, полковник сказав:

— Оце він, подарунок вашого племінника, піонера Толі Андрієнка. Подобається вам?

— Та хіба ж це подарунок? — здивувався Устим.— Адже це гармата...

— Атож, гармата,— підтвердив начштабу.— Але це гармата іменна. Її надіслано на ваше ім'я. От прочитайте, що написано на цій табличці. І молодший сержант Андрієнко прочитав:

Моему дядькові
АНДРІЄНКУ УСТИМУ ФЕДОРОВИЧУ
Ваш племінник Т о л я А н д р і є н к о.
29.1.1945 року.

Незабаром прийшов лист від дядька Устима.

У ньому було написано:

Повідомляю, Толю, що твоя гармата вже мала бойове хрещення. Ми з нею непозано попрацювали під час битви за взяття столиці Угорщини міста Будапешта.

Вся обслуга твоєї гармати дякує тобі за неї і бажає всього тобі найкращого.

В останні місяці Великої Вітчизняної війни іменна піонерська Толина гармата брала участь у боях за визволення ще двох європейських столиць — Відня і Праги, захоплених гітлерівцями.

Після війни Устима Андрієнка було демобілізовано, він повернувся додому — в селище Високе під Харковом і працював майстром на заводі.

ЗАПРОШЕННЯ АРТИЛЕРИСТІВ

...Минали роки. Навесні 1951 року в одній з українських газет було надруковано нарис про сім'ю робітника Якова Федоровича Андрієнка. Незабаром до редакції цієї газети надійшов лист:

Дорога редакціє! Нарис про сім'ю робітника Якова Андрієнка, опублікований у вашій газеті, дуже зацікавив солдатів, сержантів і офіцерів нашого підрозділу. Автор надрукованого нарису, знайомлячи читачів з сім'єю Андрієнка, коротко згадав про одного з трьох синів Якова Федоровича — комсомольця Анатолія. Він вчиться у сьомому класі однієї з одеських шкіл. Нам хотілося б мати про Анатолія докладніші відомості.

Тому ми, що нижче підписалися, дуже просимо редакцію надіслати нам точну адресу Анатолія Андрієнка, повідомити, чи добре він вчиться, які в нього плани на майбутнє, а також чи не є згаданий Анатолій племінником сержанта

Устима Андрієнка, який в роки Великої Вітчизняної війни служив у нашому артилерійському полку командиром обслуги.

Дуже просимо редакцію по можливості швидше відповісти на нашого листа і повідомити всі подробиці про Толю Андрієнка, який цікавить нас, а коли можна — надіслати його фотографічну картку.

З повагою до вас солдати, сержанти і офіцери Н-ського артилерійського полку.

Під цим листом двома акуратними стовпчиками розмістилися підписи воїнів Радянської Армії. Через кілька днів артилеристам було надіслано докладну відповідь. Невдовзі з тієї ж частини прибув новий лист:

Дорога редакціє! Дякуємо за докладну відповідь на наш лист. З нього ми взяли адресу Толі Андрієнка, на кошти якого в роки Великої Вітчизняної війни придбано гармату і вручено його дядькові — артилеристу Устимові Федоровичу Андрієнкові.

Ця грізна зброя тепер у нашому підрозділі.

Пластинка з написом Толі, прикріплена на щиті гармати, завжди нагадує нам, воїнам, про повсякденне сердечне піклування радянського народу, який не шкодує сил і коштів на зміцнення Збройних Сил країни соціалізму. Славний патріотичний вчинок Толі Андрієнка запалює нас на нові успіхи в бойовій і політичній підготовці. Ми просимо редакцію організувати поїздку Толі Андрієнка до нашої частини. Хай наші воїни познайомляться з юним патріотом, а він уперше побачить свою гармату. Ми будемо раді цій зустрічі.

Толя з радістю прийняв запрошення артилеристів.

Улітку 1951 року Анатолій приїхав до артилерійського підрозділу, де служив під час війни його дядько, де тепер стоїть Толина гармата.

З самого ранку особовий склад полку облетіла звістка про приїзд довгожданого гостя.

Ветерани частини пам'ятали сержанта Андрієнка ще по фронті, розповідали про нього і про Толину гармату молодим воїнам. Але основного героя цієї історії навіть ветерани знали лише зі слів Устима Федоровича. Тепер вони приходили, щоб познайомитися з племінником свого колишнього однополчанина.

На честь приїзду Анатолія Андрієнка його гармату викотили на табірний майданчик.

Навколо гармати розмістилися солдати, сержанти і офіцери. Перед ними стояв худорлявий шістнадцятирічний юнак.

ХОЧУ СТАТИ ГАРМАШЕМ

Командир підрозділу представив воїнам Толю, потім попросив розповісти історію своєї знахідки.

Толя коротко розповів. Потім говорив про чотирьох своїх дядьків — братів Андрієнків, які загинули смертю хоробрих.

— Двоє з них,— сказав юнак,— Дмитро і Василь, були артилеристами. Сьогодні вранці хтось з вас назвав мене гармашем. Мабуть, це на честь моєї гармати. А мені й справді хочеться стати гармашем — це значить артилеристом. Я хочу продовжувати справу моїх дядьків і стояти так, як стояли вони, на варті моєї Батьківщини разом з моєю гарматою. В цьому році я закінчив сім класів середньої школи і тепер маю намір вступити до артилерійського училища.

Воїни відповіли оплесками на слова Толі.

А він, трохи зніяковілий, закінчив свою думку:

— У дні війни п'ятеро братів Андрієнків захищали свою країну. Четверо з них загинуло. Тепер на зміну їм до лав оборонців Батьківщини стають двоє їх племінників. Зараз служить в авіації мій старший брат Яків, а я хочу в артилерію. Якщо вивчать мене, то приїду сюди, товариші, щоб служити в частині, де воював мій дядько Устим Федорович. І тоді я і оця гармата разом служитимемо народові в його великій боротьбі за мир.

Коли вщухли оплески, слово надали іншому Анатолію. На трибуну зійшов командир Толиної гармати молодший сержант Анатолій Георгійович Теселкін. Його невеликий виступ нагадував незвичайний рапорт.

Командир гармати наче доповідав її господареві, як живе, працює і вдосконалює свою бойову майстерність обслуга цієї гармати.

— Завіряємо тебе, Толю, що твоя гармата в надійних руках і готова в потрібну хвилину відкрити вогонь по ворогах нашої Батьківщини...

Увечері командир артилерійської частини запросив Толю до себе. Командир спитав:

— Ти справді хочеш стати артилеристом?

— Дуже хочу, товаришу полковник.

— Коли так, спробуємо тобі допомогти. Попросимо за тебе командування нашого округу. Адже в тебе заслуга перед нашою армією. Ну, гаразд. А поки що, товаришу господар гармати, залишайся на кілька днів у нашій частині. Гостем будеш.

Толя з радістю погодився.

Це було в серпні 1951 року. А восени того ж року він став вихованцем одного з підготовчих артилерійських училищ. Там поряд з вивченням спеціального курсу Толя за три роки закінчив свою середню освіту.

Коли Толя склав екзамени, він поїхав до колишнього командира обслуги його гармати Устима Федоровича Андрієнка у селище Високе. Дядько Устим був саме у відпустці і проводив її у себе вдома.

У гушавині фруктового саду, що прилягав до будиночка. Устим

Федорович наводив порядок у своєму зеленому господарстві. І тут колишній артилерист зустрівся з майбутнім артилеристом. Це була звичайна зустріч з поцілунками, чоловічим поплескуванням по плечу та багатьма запитаннями, що раз у раз виникають під час зустрічі бувалих близьких людей.

Толя розповів дядькові про своє навчання, про батьків, про те, що думає робити надалі.

— Я вже всі экзамени склав... На канікули поїду до своїх в Одесу. До моря, до сонечка. Знаєте, дядьку Устиме, адже в цьому році я вперше голосував на виборах до Рад. А батька депутатом в Одесі обрали до районної Ради. Брат Яша вже в армії відслужив. Приїхав додому, одружився. Тепер знову з батьком разом працює на заводі... Був я, дядьку Устиме, в тій артилерійській частині, де ви під час війни служили. Коли закінчу навчання, попрошусь туди служити. З осені продовжуватиму військову освіту, але вже в другому навчальному закладі. Куди направлять — ще не знаю. Звідти напишу вам і командирові вашого полку. Я ж з ними весь час підтримую зв'язок.

Дядько Устим вийняв пачку листів і показав їх Толі.

— А я, думаєш, не підтримую? Пишуть мені звідти деякі бойові товариші, не забувають. І про твій приїзд до них теж мені написали. От прочитай, Толю, сам побачиш, що наша армія і народ — одне ціле.

...Нещодавно я одержав новорічне поздоровлення від Анатолія Андрієнка. Він повідомив свою нову адресу, коротко написав про себе.

...Минали роки. Анатолій Якович Андрієнко, закінчивши службу в Радянській Армії, повернувся до рідного міста і тут став працювати на заводі електрослюсарем. А «Толина гармата» експонується тепер у Ленінградському артилерійському музеї.

М. ПОЛЯНОВСЬКИЙ

ПРАПОРЕЦЬ НАД ПОЛЕМ

По новій, нещодавно забрукованій дорозі мчала «Победа». За віконцем мелькали молоденькі яблуньки, білоногі берізки, прикрашені весняним квітом.

Час від часу зустрічалися автомашини, навантажені вуликами, будівельним матеріалом, рекордистками-сименталками, сніжно-білими поросятами степової породи.

«Багатіють колгоспні господарства путивельчан», — радів я з успіхів своїх земляків.

Праворуч від шляху, скільки око гляне, розляглися безмежні зелені килими ланів.

— Це земля колгоспу імені Шевченка,— пояснив мені голова цього колгоспу Дмитро Миколайович Бутов.— Сівбу зернових трудівники нашої артілі провели цього року більш успішно, ніж минулого, і сподіваємося, що й врожай виросте кращий.

Мою увагу привернув червоний прапорець, що майорів над полем. Я попросив водія зупинитися, пішов стежкою мимо посівів, туди, де вогнем палав у сонячнім промінні червоний вимпел.

На ділянці, де його встановлено, працювало вісім молодих дівчат. Всі статурні, смагляві, кароокі — красуні. Вони пололи тютюн. Одна з них, в гуцулці, темно-синій спідниці з цяточками і в хустинці на голові, з-під якої виглядали неслухняні біляві кучерики, підійшла до мене і простягла засмаглу руку.

— Спасибі, що завітали в мою ланку, товаришу Ковпак,— сказала вона.

— Здрастуйте... А почекай-но, красуне, де я тебе бачив? — пригадував я, уважно вдивляючись у миле обличчя дівчини.— Чи, може, здалося?

— Ні, ми й справді давні знайомі. Я — Марійка, що носила вам у Спадщанський ліс знешкоджені німецькі міни.

Марійка — «партизанська Червона шапочка»,— як називав її комісар загону Семен Васильович Руднів.

— Он якою ти стала,— здивувався я.— А тоді, коли, ховаючись від німецьких поліцаїв, ходила до партизанів, ти була ще зовсім невеличкою дівчинкою.

— Мені було тоді десять років,— задумливо промовила вона.

Я побачив: в карих очах блиснула сльоза — пригадувала. Невеселими були в цю мить і мої думки...

Був морозяний грудень 1942 року. В Спадщанський ліс до партизанів з навколишніх сіл та хуторів прибувало все більше нових бійців. Серед них особливо запам'яталися мені троє ходеків: високий простоволосий сухорлявий чоловік з передчасно посивілою головою і заплакана жінка з білявим дівчиськом.

Це було подружжя Соловйових і їх десятирічна племінниця Марійка, на прізвище Курчина.

Вони розповіли мені про страшні злочини, які вчинили окупанти в їх рідному селі Спадщині.

Була темна, беззоряна ніч. Темрява поглинула село. Панувала мертва тиша, лише деколи лунали постріли та кулеметні черги — боячись партизанів, німці стріляли навмання.

Раптом яскрава пожежа осяяла село. Люди кинулися до вікон та дверей, але їх було позабивано знадвору. А хати вже палали. Насилу виламавши двері, Соловйови вирвалися із смертельних обіймів вогню.

— Я вирішив, що у мене і в моєї дружини є тільки єдиний шлях — до партизанів,— ховаючи свою обпечену ліву руку під кожух, закінчив невеселу розповідь Олексій Гнатович.

— Ради бога, прийміть. Дуже вже накіпіло отут,— торкнувся він здоровою рукою до грудей,— хочу здерти з гітлерівців борг, що не сплатили ще мені та моїм односельчанам.

Ми з Руднєвим, що стояв поруч, поглянули один на одного. Він кивнув головою.

— Я гадаю, що можна,— висловив комісар свою думку.

— Спасибі. Не осоромлю вашого довір'я,— із сльозами на очах дякував Соловійов.

— А чому ж ти, чоловіче, за мене й словечка не замовив,— відштовхнула його вбік плечем Катерина Панасівна.— Чи вже стала непотрібна тобі? То я й сама.— Вона підійшла до мене ближче і спитала:

— Скажіть, що мені, бідолашній, робити? Візьміть і мене з Марійкою. Буду варити партизанам їсти, білизну прати. А для сирітки... думаю, що й для неї якась справа знайдеться у вас.

— Бідова молодиця, з характером,— шепнув мені Руднєв і, пильно поглянувши жінці у вічі, сказав:

— І вас можемо прийняти до загону. Тільки ось яка справа: нам конче, як повітря, потрібен партизанський зв'язковий. Якщо ваша згода, то доведеться вам повернутися у Спадщину.

Катерина Панасівна спитала очима згоди в чоловіка і прочитала в його погляді: погоджуйся, мовляв, це спільна справа.

— Якщо так треба, то я згодна,— впевнено мовила жінка.

Тієї воєнної зими у нашому загоні ще бракувало озброєння та боеприпасів. Катерині Панасівні було доручено розшукувати закладені по шляхах ворожі міни та приносити партизанам у Спадщанський ліс. Командир групи мінерів Г. А. Юхновець навчив її, як треба знешкоджувати їх, і жінка, засвоївши цю науку, заходила коло цієї справи.

Знайдені міни Катерина Панасівна потай переносила додому, переховувала їх, чекаючи слушного часу, десь у льоху чи на городі. Впевнившись, що її ніхто не бачив, вона замотувала їх у хустку і разом з Марійкою йшла в ліс «по гриби».

Одного разу, коли Катерина Панасівна трохи спізнилася з приставкою «гарячих підпалків» для частування гітлерівців, Руднєв, помітно хвилюючись, сказав їй:

— Я боявся, чи не трапилось лиха, за Марійку хвилювався. Йди-но сюди, лісова Червона шапочка,— він покликав Марійку і притиснув до грудей.— Я для тебе подаруночок маю, ось,— і він передав їй червоний прапорець — заховай і збережи на згадку.

— Спасибі, дядю Семен, буду пильнувати подарунок, як своє око,— сказала вона.

...Марійка тихо схлипувала, а я, розуміючи причину її сліз, не заспокоював — нехай виплаче горе.

— Шкода, що немає Семена Васильовича, нехай би він побачив, де його подарунок, ось де він,— і вона кивнула на червоний прапорець, що лопотів від вітру. На ньому були ретельно виведені золотом слова:

КРАЩІЙ ЛАНЦІ КОЛГОСПУ — ПЕРЕМОЖНИЦІ
В СОЦІАЛІСТИЧНОМУ ЗМАГАННІ

— Коли моїй ланці присуджували першість,— розповідала Марія Андріївна Курчина,— і мали вручати вимпел, я попросила, щоб цим вимпелом був для нас прапорець, який подарував мені Семен Васильович. І напис цей на ньому зробили.

— Виходить, що цей прапорець — знак твоєї бойової та трудової доблесті, дочко. Будьте ж усі гідні цієї нагороди,— побажав я трудівницям кращої рільничої ланки колгоспу, на чолі якої стоїть колишня партизанка, наймолодший зв'язковий мого загону.

Повечоріло. Ланка дружних, як прозвали у колгоспі подруг Марії Курчиної, поверталася до села. Попереду, високо піднявши над головою червоний прапорець, йшла ланкова.

Цього вечора в Соловйових у хаті було весело. Марійці минула двадцять п'ята весна. Тут панували радість і щастя, завойовані кров'ю і чесною працею цієї сім'ї.

*С. КОВПАК,
двічі Герой Радянського Союзу*

ЗОЛОТА ЗІРКА

Схили гір, що підійшли до берегів Чорного моря, вкриті оксамитовими чайними кущами. Їх стрункі ряди здаєка нагадують прямі доріжки. Поряд з алеями мандаринових, лимонних, апельсинових дерев, високих струнких пальм лунає задушевна грузинська пісня. Старанно трудяться збиральниці на чайних плантаціях, спритно і швидко збирають вони молодий лист.

Ось на стежці з'явилась дівчина. Збиральниці зустріли її привітною усмішкою. Адже в тому, що чайні кущі дають такий багатий урожай зеленого листу, велика заслуга цієї білявої дівчини. Під її керівництвом внесли вони в ґрунт добриво, провели культивуацію. З ранку до ночі на плантаціях, серед чайних кущів, працювала ця дівчина — молодий агроном.

Натела Челебадзе

На грудях у неї сяє орден Леніна і золота медаль «Серп і Молот». А цю нагороду агроном колгоспу села Бобокваті Кобулетського району Натела Челебадзе заслужила ще тоді, коли носила на шії червоний галстук.

...Піонери — часті гості на чайних плантаціях. Чайний лист не любить, коли його збирають із запізненням, — він грубіє і втрачає свої якості і аромат.

У період найбільшого дозрівання зеленого чайного листу робоча сила тут особливо потрібна. І саме в цю пору приходять на плантацію юні ленінці.

Разом з своїми ровесниками приходила допомагати і Натела, вона працювала і одночасно стежила, як працюють досвідчені часводи, — прагнула вчитись у них.

Трудолюбива і старанна дівчина міцно здружилась з Басире Концелідзе. Басире була однією з найпередовіших часводів, їй першій присвоїли почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

Натела дала собі слово добитись відмінних результатів, прославити рідну школу, село...

Навесні 1948 року Натела почала доглядати чайну плантацію площею в півгектара. Багатьох навіть здивувала така сміливість дівчинки, проте Натела наполегливо працювала, щоб з честю додержати слова. Вона старанно копала, розпушувала ґрунт, вносила добриво, підстригала кущі — робила все, щоб виростити багатий урожай.

Ось кущі вкрились молодими ясно-ізмурудними пагонами. Незабаром Натела приступила до збирання. Ряд ішов за рядом, а запашному молодому листу не було кінця. Виявились результати вкладеної ще навесні сумлінної праці, точного виконання агроправил.

6750 кілограмів зеленого чайного листу зібрала Натела на своїй площі, а це набагато перевищувало показники її ровесниць і навіть старших, досвідчених чаєводів.

— Ти молодець, Натело, золоті в тебе руки,— говорили їй дівчата.

— Ти заслужила цю нагороду. Бажаємо тобі нових успіхів! — почула Натела, коли з Москви по радіо долинула радісна звістка про присвоєння Нателі Челебадзе звання Героя Соціалістичної Праці.

Поряд з червоним галстуком засяяла золота медаль «Серп і Молот».

Г. БАХТАДЗЕ

МРІЇ НАЗУСТРІЧ

Це була звичайна сільська школа. Із тих шкіл, які ще містились у кількох маленьких будиночках. Здається, що тут зробиш! Ні гурткам ніде розташуватись, ні рукам розгулятись.

Та ні!

Хто вміє мріяти, хто вміє мрію свою здійснювати, той в будь-яких умовах свого доб'ється!

Шкільна електростанція!

Діють радіовузол, кіноустановка!

Годинник-автомат замінив дзвоник!

Механічна людина — робот («ТУП») безвідмовно виконує накази.

Свій вертоліт «Метелик»!

Працює космічна лабораторія!

Все це в Баламутівській восьмирічній школі Хмельницької області. І зробили це вмілі руки юних баламутівців під керівництвом ентузіаста і мрійника, викладача фізики, директора школи Івана Івановича Дехтяря.

— Хто з дитинства почне, той майстром буде,— любить говорити Іван Іванович. І дійсно: це підтверджується всім тим, що зроблено хлопчиками і дівчатками в школі всього за яких-небудь п'ять років.

Як все починалось?

Насамперед навчилися слюсарній і токарній справі, навчилися майструвати моделі і виготовляти наочне приладдя. Працювали в гуртку після уроків і дуже шкодували, що вечорами швидко темніє.

— От якби у нас була своя шкільна електростанція! — мрійно сказав хтось.

— А що? Це хороша ідея,— підтримав Іван Іванович.— Станцію збудувати можна. Та тільки важкувато буде, адже починати будемо на голому місці... Чи витримаєте?

Всі загули, як у вулику:

— Витримаємо! Витримаємо!

І будівництво почалось. Півроку збирали частини, зносили до школи все, що могло пригодитись для цієї справи, дістали двигун, будували.

Коли згодом вперше запрацював двигун і в класах засяяли електричні лампочки, в школі було справжнє свято.

НА ВСЕ ЖИТТЯ

Вже закінчили восьмирічну Баламутівську школу багато з тих, хто по гвинтику, по гвіздочку збирав матеріал для будівництва електростанції, для виготовлення годинника-автомата. Але на все життя залишиться в них згадка про дні напруженої роботи, сповненої привабливою вигадкою й фантастики.

— Я брала участь у створенні робота,— згадує Емілія.— Це — автомат. Він говорив і рухався за нашими наказами по телебаченню. «ТУП» незабаром став відомий далеко за межами школи і навіть області.

Перемога всім нам не легко далась. Пам'ятаю, як ми його будували. Нам було дуже важко. Адже в ньому тисяча частин. А матеріалів, самі розумієте, було обмаль, та і не ті іноді, що нам потрібно. А тут ще не завжди виходить так, як хочеш. Дуже довго возились з ногами. Кілька разів їх переконструювали. Зробили маленькими — виявились нестійкими, та й живлення не вміщалося. Зробили великі — некрасиві, псують вигляд всієї постаті. Тільки в третій раз ноги вийшли такими як слід.

Рухатись «ТУП» став теж не зразу. Поставили тонкі котки, а вони візаються в підлогу. Тоді приладнали більш масивні... Це тепер розповідати просто і швидко, а робити — ой як довго було! Бувало, все відрегулюємо: «ТУП» рухається. Раптом по шосе промчить мотоцикл — і наше створіння ні з місця. В чому справа?

Тоді ми починаємо розбирати «ТУП» по частинках і три, чотири дні, а то і більше клопочемося, шукаємо причину аварії.

Зате коли прилад на півторакілометровій відстані від нас виконував наші радіонакази, ми були дуже горді.

— Я — «ТУП», прилад, що управляється телебаченням! Мене виготовляли учні Баламутівської школи,— заявив він, і радості нашої не було меж.

Слухаючи це, привітно усміхались всі, хто був навколо,— великі і малі.

«МЕТЕЛИК» ЗЛЕТИТЬ

Далеко сягали мрії юних баламутівців. Не зупинялися вони на досягнутому. Недаремно їх улюблена пісня починається словами:

Чайка крильями машет,
За собою вдаль зовет!

Готовий «ТУП», а вони вже мріють про щось нове. От якби свій вертоліт мати, самим його виготовувати. Здіймалися б на ньому в небо, а товариші нам хусточками махали б...

Як завжди, душею справи став Іван Іванович:

— Правильно, діти, зробіте, — сказав він. І зробили.

— Це було так, — розповідає Віктор Власюк, один із юних умільців. — Спочатку ми збирались змайструвати аеросани. Вже зробили установку на лижах. А потім вирішили: зробимо вертоліт. Поставили на цю установку двигун від мотоцикла для стабілізації, а для підйому два невеличких реактивних двигуни, кожний в одну кінську силу; виготовували гвинт.

Коли все закінчили, почали випробовувати. І що ви думаєте? Вертоліт таки піднявся у повітря. Проте був дуже громіздким, нестійким. Це не зупинило юних конструкторів. Хлоп'ята вирішили змайструвати новий вертоліт, більш удосконалений.

Дізнались в обласній раді ДТСААФ про все це і вирішили: «Нехай вчать діти літати!» — і дали їм для тренування планер БРО-11.

У КОСМОС!

Уявіть собі таку картину: сонячний день, 19 юних техніків — членів планерного гуртка — у супроводі малечі крокують на шкільний аеродром. Він знаходиться за селом на полі конюшини. Шестеро гуртківців несуть планер. Гордість їх безмежна.

На аеродромі всі вишиковуються в одну шеренгу. Той, хто повинен першим піднятися, ретельно оглядає машину: чи все справне, чи не підведе нічого в польоті, а тоді поважно рапортує:

— Планер готовий до вильоту!

Юний пілот сідає у кабіну і прикріплюється до сидіння.

Іван Іванович змахує білим прапорцем і промовляє:

— Старт!

— Є старт! — відповідає щасливець і натискує на рукоятку стартового замка. Планер біжить по землі. Потім пілот бере ручку управління на себе, і мрія стає дійсністю — планер мчить угору.

— Як це чудово, коли почуваєш, що летиш, що тобі підкоряється машина! — розказував восьмикласник Грицько Гудзь. — Я піднімався в повітря 5 раз. Але не думайте, що все це прийшло зразу. Все літо і осінь ми тренувались. Добре вивчили наш БРО-11 і як ним керувати. Кожен з нас зробив багато пробіжок на планері по землі, потім піднімався на 5—6 метрів угору, а згодом на 37—40 метрів. Спочатку ми тримались по одній хвилині в повітрі, а чим далі — все більше і більше. Всі пілоти пройшли медичну комісію і тільки після її дозволу стали літати.

Злітають у міжпланетні простори радянські штучні супутники, космічні кораблі з людьми на борту, майорить на Місяці вимпел з серпом і молотом.

У космос линуть думки і мрії юних баламутівців: вони вирішують створити космічну лабораторію. Вона вже є. Це одне з їх останніх творінь. Вона вся в прозорій плексигласовій оболонці. Через оболонку видно чуттєве око фотоелемента, червоний, зелений та синій індикатори. Зверху радарна антена... На корпусі лабораторії знаходяться магнітометр, радіометр, сонячні батареї, ракета-листоноша і ракета з вимпелом. З пульта управління, який встановлено на Землі, юні космонавти будуть по радіо посилати їй накази, і вона точно їх виконає. Вони вже не раз перевіряли роботу своєї лабораторії.

І нехай тільки в уяві витвір юних летить на Місяць, в космічні простори, головне — мініатюрна космічна лабораторія існує і виконує всі команди її творців.

І знову вони мріяли...

Ось буде в школі своя кінозйомна студія «Юнтехфільм» — тоді можна буде знімати фільми з життя піонерської дружини, життя сільських механізаторів.

І вже є в школі три кіноапарати. Працюють гуртки кінодемонстраторів, кінооператорів, радіомовлення, фотолюбителів.

А що як збудувати газоустановку для школи та колгоспу? Для цього можна використати місцеву сировину.

А хіба не можна в школі створити свій телецентр? А що як...?

Дві грамоти облвно і обкому ЛКСМУ, дві грамоти Міністерства освіти УРСР і ЦК ЛКСМУ, свідоцтво учасника Виставки досягнень народного господарства СРСР — ось неповний перелік нагород юних техніків за їх роботу.

Юні техніки школи — члени дитячої Малої академії наук.

Недаремно висять у них на видному місці слова:

Хто працює щиро, з жаром,
Той життя живе недаром!

А. ПРИМАК

СВІТЛО В ГОРАХ

Весела юрба дітвори, що з шумом увірвалась у садок, відірвала директора від думок. Пустотливі дівчатка, хлопчики з непокірним, що вигоріло за літо, волоссям, про щось жваво сперечаючись, помчали на «Піонерську» ГЕС.

— Ось ви тепер які, впевнені, а колись...

Колись було так. Далеко в горах загубилось маленьке село Калини. Багато їх було в старому Закарпатті, закинутих, темних куточків, де злидні не давали дихати людям, не давали жити. Тепер сюди повільно, але наполегливо входило нове життя. То тут, то там виростили добротні, міцні будівлі, ранками гуркіт тракторів, машин будив село. Дітям, як і дорослим, теж захотілось будувати, творити. Але як правильно спрямувати дитячу енергію, як допомогти дітворі перетворити в дійсність свої поривання, як ввести школярів у русло нового життя? Про це й думав колектив школи.

Звичайна сільська школа. Усе наче йде як слід: проходять уроки, працюють гуртки, відбуваються збори дружини, загонів. Але ж це ще не все. Адже школа повинна давати дітям і загальні знання, і готувати своїх вихованців до практичного життя, будити творчу думку, ініціативу. Треба було знайти їм якесь справжнє діло. Скоро діти самі наштотхнули вихователів на чудову думку.

Почалось це так. Закінчився піонерський збір загону на тему: «Будови твоєї країни». Та хлопчики й дівчатка шостого класу все ще продовжували розмову.

— От якби побудувати такий пароплав, щоб і в повітрі, і по землі, і по воді плавав, — задумливо протягнув Іванко Дьолог.

— Ще що вигадав, — глузливо кидає Коля Сідей. — Та ти розумієш, скільки частин треба до пароплава, та ще й яких? А хто тобі їх зробить? Хіба що дядько склепають у колгоспній кузні.

— Ну, може, не пароплав, так щось менше, — не здається Іванко.

— Щось, щось... А що це таке твоє «щось»?

— Адже в інших школах будують машини різні, радіоприймачі складають, — переходить на більш здійсненні речі мрійник Іванко.

— Так то в містах, розумієш? Там, тобі, в майстернях прилади різні. Треба щось зробити, — будь ласка, йди на завод. Шефи допоможуть, і матеріал дадуть, і до верстата пустять. А в нас у Калинах що?

— А в нас ми збудуємо гідроелектростанцію, — раптом сказав Вася Золотник.

— І справді, — аж підскочив Іванко. — Це ж чудово!

— Справа цікава, — погодилась з хлопчиками піонервожата Ганна Юр'ївна Кудин.

Так у шестикласників з'явилась таємниця. Вони часто збиралися разом, про щось шепотіли, сперечалися. Та хіба приховаєш від усіх таку велику справу? Незабаром у школі вже тільки й розмов було, що про будівництво ГЕС. Багато чого треба було для здійснення цієї сміливої мрії. Допомогли комсомольці з Московського заводу «Динамо», яким піонери надіслали листа, в якому ділились своїми планами. Нові друзі надіслали движок, електрообладнання. І в кожному листі надсилали поради, інструкції...

На берег гірської річки вийшли будівники — майже вся школа. Прийшли з лопатами, кирками і взялись до роботи. Ще тільки перші камені заклали в греблю, а дитяча мрія забігла далеко вперед. «Назвемо ГЕС «Піонерською», електрифікуємо школу, клуб, зробимо проводку й додому...»

— Що це ви там копаєтесь? — з-під лоба поглядав на дітей Юрій Васильович Надеда. — Може, підкопуєтесь під колгоспну моркву?

Дід Юрко — неабияка фігура на селі, усякій справі порадник і будь-яких неполадок найсуворіший критик. Йому треба було дати докладний звіт.

— Тут буде гідроелектростанція «Піонерська», — наперебій пояснювали діти.

— Що вигадали, пустуни, — бубонів дід Юрко. — Які інженери знайшлися! Краще б над книжками сиділи, щоб менше двійок хапали.

Дід Юрко був не поодиноким у своїх сумнівах. Навіть на колгоспних зборах директору школи тактовно натякали, що, мовляв, ГЕС школярі все одно не збудують. Марна справа.

Та будівництво тривало. Кожного дня після уроків будівельні бригади приступали до роботи. Наче й невеличка річка була, але клопоту завдала чимало. Скільки каміння перенесли піонери, щоб спорудити греблю, скільки мозолів залишило воно на дитячих руках! Кістяк будівельників складався з шестикласників — ініціаторів усієї справи. Коля Сідей, Іван Дьолог, Василь Золотник, Дмитро Полак, Микола Куцин були першими на всіх будівельних роботах. А серед дівчаток ватажками були дві Ганночки — Попадинець і Дьолог. Нарівні з хлопчиками вони брались за найважчу роботу. Наймолодші теж з усією серйозністю ставились до будівництва. І навіть тоді, коли для них не знаходилося діла, вони неодмінно були присутніми на будівництві, готові виконати будь-яке доручення.

Увечері, коли на небі загорялись яскраві зорі, пустішав берег річки, стихали дзвінки голоси. Та викладачі довго ще обговорювали невідкладні справи будівництва. Адже воно було й для них серйозним випробуванням. Тепер важливо підтримати віру дітей у свої сили, не дати загаснути вогнику. Та й про практичну сторону справи треба

було серйозно подумати. Ніхто ж з них не був спеціалістом-будівельником. І директору, і завучу Василю Федорівні Ухаль, і фізруку Івану Івановичу Біличу, і Марії Трофимівні Чернатій, і всім іншим членам молодого педагогічного колективу доводилось, як кажуть, вчитись на ходу. Пізніше, коли авторитет будівництва зріс, на допомогу школі прийшли батьки.

А коли вже робота йшла до кінця, несподівано трапилось нещастя. Цілий день була злива. Каламутні потоки стікали в річку, вода ревля, хвилі лизали греблю, загрожуючи рознести все. Піонери хвилювались, час від часу навідувались на будову. Вода прибувала. Як запобігти катастрофі? Будували всілякі проекти, висловлювали пропозиції, але на цей раз перемогла стихія. Гребля не витримала. Пропала праця багатьох днів. І хоч як було гірко, ніхто не подумав про те, щоб кинути будівництво. Несподіваність, яку піднесла їм ця наче спокійна річка, примусила подумати про те, як зробити міцніше кріплення. На греблі з'явилися нові будівельні матеріали — лоза, бетон. З лози сплели спеціальні плоти, між ними заклали каміння, залили бетоном. Тепер греблі вже не загрожувала будь-яка вода. А незабаром на березі виріс і будиночок, де встановили апаратуру.

Нарешті настав день свята — перемоги. Піонерська бригада монтерів протягла першу електричну лінію в школу. Сьогодні — пуск електростанції. Зібрались будівельники, колгоспники. І, звичайно, прийшов дід Юрко. Він усе ще недовіриливо дивився на хлоп'ят і дівчаток у піонерських галстуках.

Екзамени почався. Справа, звичайно, була не з простих. Усе розраховано, усе правильно, а хвилювання не покидає дітей.

— Хочу бачити, як воно загориться, — кепкував дід Юрко.

— Вмикаю, — повідомив, нарешті, Ваня Дьолог. Йому, одному з найактивніших будівельників, сьогодні була доручена почесна справа. Лампочки спалахнули яскравим світлом... Крім однієї.

— А чому ж он та не горить? — не здавався дід.

— Може, розрив проводу, а може, лампочка перегоріла, — неслись з усіх боків догадки.

— Ви ж учені, полагодьте.

Швидко перевірили проводку, лампочку. виявилось — дрібниця: просто лампочка була погано вкручена. Тут уже й дід здався.

— Які тепер діти пішли, — дивувався старий. — Усе, ну все чисто тобі знають, усе вмюють.

— Так ми ж піонери, дідусю, — сміється Ваня.

Кожний день приносив щось нове, цікаве. Скільки планів реальних і не зовсім реальних роїлось в дитячих голівках, скільки мрій вони хотіли здійснити! Треба було добре вивчити електричні прилади,

навчитись працювати на піонерській гідроелектростанції. Скоро члени електротехнічного гуртка взяли складати телефон. На столі з'явився електроконструктор, схеми.

— Ой, скільки тут ліній,— злякано промовив Коля Сідей, заглянувши в схему.

— Нічого, розберемось,— посміхнувся директор.

І розібрались. Три дні сиділи, працювали на совість. Не раз доводилось починати все спочатку, але ніхто не нарікав, ніхто не скаржився.

— Ну, на сьогодні досить,— сказав Іван Васильович.

— Іване Васильовичу,— почувся благальний голос.— Завтра ж неділя, а ми ще дечого не зробили...

— Доведеться в понеділок закінчувати,— зітхнув Вася Золотник.— А може, у вихідний, Іване Васильовичу, га? Роботи ж на кілька годин залишилось...

І ось усе готове. З школи в піонерську кімнату протягнули провід. Дмитро Полак, хвилюючись, бере телефонну трубку.

— Алло, говорить станція № 1,— дзвенить хлоп'ячий голос.

— Я чую тебе, Митю, чую! — відповідає станція № 2.

Укопано електричні стовпи, проведено провід. Ось уже ціла вулиця сяє електричними вогнями, спалахнули вони і в сільському клубі. Співає, бризкає духмяною стружкою пилорама. Струм їй також дає «Піонерська» ГЕС.

— Велику справу зробили для нас піонери,— любить говорити голова колгоспу.

Коли колгоспники побачили, які можливості для села відкриває ГЕС, вони вирішили на зборах купити новий, потужніший двигок.

Світло прийшло в гори. Воно яскраво освітило нове життя села. І гордо красується на будинку табличка — ГЕС «Піонерська». Вона свідок трудового подвигу звичайних сільських хлопчиків і дівчаток, неспокійних серцем, допитливих думкою, кмітливих, працелюбних.

Б. КУКОВА

ПОДВИГ ОЛЕСЯ ІВАНЮКА

У кімнату, де відбувалося засідання бюро райкому комсомолу, зайшов невеликий на зріст смаглявий хлопчина. Він був одягнений у темно-синій новий костюм. Піонерський галстук полум'янів на грудях. Великі карі очі дивились жваво й допитливо.

— Оце і є Олесь Іванюк,— зауважив хтось із присутніх.

— А на вигляд зовсім малий! — посміхнувся секретар райкому і звернувся до хлопчини: — Значить, ти, Олесь, хочеш стати комсомольцем? Це дуже добре. Розкажи нам про себе.

У Олеся Іванюка коротка біографія. Народився він у буковинському селі Берегомет, де і зараз живе. Батько загинув на фронті, мати й сестри працюють у колгоспі. Брати — Василь і Петро — в Радянській Армії, обидва комсомольці. Олесь вчиться в VII класі на п'ятірки й четвірки.

— Ким би ти хотів стати, як виростеш? — запитала русява дівчина, яка сиділа поруч з секретарем райкому і дуже нагадувала Олесеві молоду вчительку з його школи.

— Я хотів би стати... героєм! — випалив Олесь і трохи плутано почав пояснювати: — героєм праці, відважним льотчиком або сміливим мандрівником...

Він багато книжок прочитав про льотчиків і мандрівників і відвідує шкільний гурток юних географів... Ще знає безліч пісень... Він дуже любить «Пісню про Щорса»...

Помітивши, що надто вже розговорився, Олесь почервонів і замовк. Але секретар райкому звернувся до нього знову:

— Розкажи, за що правління колгоспу «Більшовик» винесло тобі подяку і костюм подарувало.

— Оцей? За ягнят...

Олесь раптом втратив свою красномовність, і піонервожата Берегометської школи Галина Воробйова помітила це.

— Дозвольте, я розповім.

Це трапилось восени. Олесь погнав пасти ягнят на урочище Сухий Потік. День був холодний. Хмари заповнили небо й вкрили сивими пасмами верхів'я гір. Олесь назбирав хмизу, запалив його і присів погрітися біля вогню. Потім почав шукати місце, де ще не потовчена трава й цвіте пахучий чебрець.

Старі вівці вміють самі знаходити кращу пашу, а ягнята страшенно дурні й полохливі. За ними, мов за малими дітьми, треба доглядати. Олесь мав із ними стільки турбот, що не звернув уваги, коли грізно зашуміли смереки. Потім дощ загасив багаття і в долині стемніло, наче перед вечором...

Раптом Олесь почув, як високо в горах щось загуркотіло і... зрозумів: десь там, на полонинах, пройшла злива, і тепер нищівні потоки линуть з гір, жбурляючи у провалля каміння й дерева... Треба швидше тікати! Він завернув отару на луг і... завмер від несподіванки: знайома з дитинства зелена рівнина, вкрита жовтими квітами охрівок, перетворилася в каламутне озеро. Бурхливі хвилі наче поспішали йому назустріч.

Маленька гірська річка, що петляла серед луку, вийшла з берегів, зустрілась з ручаєм Солонець і заливала всю місцевість. Тепер, щоб вийти на шлях до села, треба бігти до містка.

Налякані дощем і ревом води, ягнята збилися в купу на пагорбку і не хотіли рушити з місця.

— Куш, куш! — кричав Олесь, підганяючи їх хворостиною.

Він довго блукав і не міг знайти містка, поки, нарешті, не зрозумів, що вода знесла його. Тепер лишалось одне: перепливити неглибоку, але розбурхану річку... Може, побігти в село покликати когось на допомогу? Ні, він не встигне: вода так швидко наступає. Вона залле бідних ягнят! Олесь перерахував їх — 28 білих, 24 чорних. Він рішуче скинув чоботи й верхню одягу, схопив білу ярочку й кинувся з нею у воду. Вода була така студена, що хлопчикові здалося, наче тисячі гострих голок вп'ялися йому в тіло... Він швидко плив, підтримуючи одною рукою злякане ягня.

Переpravивши його на той берег, він знов повертався до отари й шттовхав у воду вже двох ягнят. Вода зносила їх вбік, але, почувуючи владну волю людини, вони підкорялися їй і самі намагались пливати поруч з хлопчиком. Олесь повертався ще й ще, поки не переправив 18 ягнят. Тоді решта сама кинулась у воду, поспішаючи до гурту. Олесь переправив свою одягу, знову перерахував ягнят: 28 білих і 23 чорних. А де ж ще одне?

Олесь повернувся на луг. Він брів по воді, що вже доходила йому до колін, цокотів зубами від холоду. А сльози відчаю котились по щоках. Він буде шукати ягня, поки не знайде! Не могло ж воно потонути.

Олесь вже наближався до лісу, коли почув жалібне бекання. Чорне ягня заплуталось в кущі шипшини і не могло вибратись звідти. Воно загинуло б, коли б тут лишилося. Олесь звільнив ягня від цупких обіймів колючого гілля, взяв його на руки, притис до себе тремтяче тільце і поспішив до отари.

Він пригнав усіх ягнят у кошару, здав їх бригадирові і лише тоді щосили побіг додому, тримаючи в руці мокрі чоботи.

Мати рушником розтерла посинілі від холоду ноги Олеся, поклала його на піч, тепло вкрила, напоїла гарячим чаєм із дикої малини та липового цвіту.

Через кілька днів у районній газеті з'явилася замітка про те, що піонер Олесь Іванюк врятував від загибелі отару ягнят.

Голова колгоспу, вручаючи премію, потис хлопчикові руку, як дорослому.

— Молодець, Олесь! — сказав секретар райкому комсомолу. — Піонерська дружина не дарма дала тобі рекомендацію в комсомол. Ти поступив сміливо, як належить комсомольцеві!.. Ось яка молодь росте під зорею Жовтня! — закінчив секретар, оглядаючи всіх присутніх.

— Я певна, що коли ти виростеш, — звернулася до Олеся русява

дівчина, — з тебе вийде справжній герой, ким би ти не став: льотчиком, мандрівником чи колгоспником...

Після засідання бюро райкому учень VII класу Берегометської середньої школи Вижницького району Чернівецької області Олесь Іванюк одержав комсомольський квиток.

М. САМСОНОВА

ГЕРОЙ ВМИРАЄ, А ІМ'Я ЙОГО ЖИВЕ¹

До кабінету директора 134-ої Бакинської школи Апполінарії Павлівни Седової постукали. Не встигла вона відповісти, як двері відчинилися і до кімнати зайшов літній вже чоловік. Він тримав у руці зібгану газету. Зустрівшись із запитливим поглядом директора, відвідувач заговорив:

— Я не в особистій справі... Я прочитав ось це,—він ткнув пальцем у газету,— і не міг не прийти... Який хлопець!.. На нашому заводі всі тільки про нього й говорять.

Від сильного хвилювання його голос обірвався. Помовчав, притиснув до серця руки, продовжував далі:

— Я прийшов, щоб сказати вам спасибі за Тофіка. Спасибі школі, що виховала такого геройського хлопця!..

Запинаючись, він вимовив ці слова; раптом повернувся і, прикриваючи долонею очі, де блиснули зрадливі сльози, вийшов.

Розповідаючи про цього несподіваного гостя, Апполінарія Павлівна і сама починає хвилюватися.

— Оце вже понад сорок років я працюю в школі, але такого не пригадую. Якби ви знали, як зворушливо і боляче було почути скупу похвалу старого робітника! Це найвища оцінка нашої праці, часом такої невдячної і важкої... Звичайно, подвиг Тофіка заслуговує загальної похвали. Подивіться, що пишуть нам звідусіль...

Седова простягнула купу листів. Витягаю перший-ліпший з них, адресований товаришам Тофіка Гусейнова. Пише вчителька школи № 372 Сокольницького району міста Москви Л. А. Кузьмичова:

Сьогодні, першого вересня, перший свій урок в 3 класі я почну не зовсім звичайно. Хоч мої малята не чули раніше про Тофіка, вони почують сьогодні про нього...

Ми докладемо всіх зусиль, щоб наш клас був найкращим у школі, і тоді нам, напевне, дозволять носити ім'я вашого товариша. Жовтенята мого класу цього року стануть піонерами, і я сподіваюся, що нашому піонерському загону буде присвоєно ім'я Тофіка Гусейнова.

¹ Азербайджанське прислів'я: «Сікид олер ади галар».

Листи надходять не лише на адресу школи. Їх одержують республіканські газети, Тофікові батьки. Численні адресати — з Москви, Ленінграда, Пермі, Костроми, Челябінська, Талліна та інших міст нашої країни, захоплені подвигом Тофіка Гусейнова,— висловлюють своє співчуття його батькам, товаришам.

Такі вчинки здійснюють лише мужні й сміливі люди,—
пише з Москви А. Карамзіна.

Про цей героїчний вчинок в мирний час повинні знати всі школярі нашої країни.

Із зворушливими словами звертаються до батьків Тофіка військово-службовці В. Накраняк та Р. Мурадов:

Ви, батько і мати, ніколи не будете самотніми, втративши сина-помічника. Вважайте всіх нас своїми синами. Батьківщина не забуде вашого сина.

В деяких конвертах прибувають вірші — не завжди досконалі, але викликані щирим почуттям, з присвятою:

Пам'яті Тофіка Гусейнова.

Багато хто звертається з проханням вислати фотокартку героя. І майже в усіх листах, які надсилає молодь, можна прочитати:

Будемо теж такими, як Тофік.

А ось що написали до газети шкільні товариші Тофіка:

Його світлий образ буде вічно жити в наших серцях.

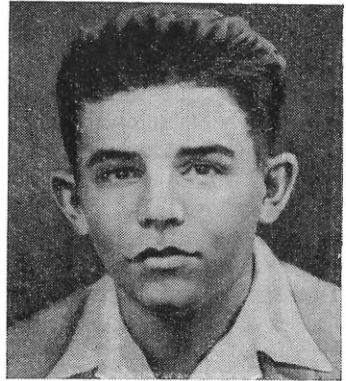
Що ж зробив цей юний герой? Чому його ім'я раптом стало відомим по всіх кутках нашої неосяжної Батьківщини? Щоб відповісти на це, слід повернутися до подій одного серпневого дня.

★

Бакинське гаряче літо було саме в розпалі. Як не скупатися в такий день, коли поруч Каспій — синє море, що вабить до себе, обіцяючи прохолоду. Разом із сестрами Рафігою та Міною Тофік подався на Шувелянський пляж.

Ще змалку він навчився плавати і плавав непогано. Накупавшись досхочу, вже збирався виходити на берег, але раптом почув крики, що доносилися з моря:

— Рятуйте! Тонемо!

Роздумувати не було часу, і Тофік в ту ж мить повернув назад. Він плив туди, де поміж хвилями з'являлися і зникали голівки п'ятох. Течією їх зносило до скель на велику глибину...

Все сильніше він розсікає руками хвилі, тіло буравить воду. І от перед Тофіком перекривлене від жаху обличчя Джавида Іскендерова. Раніш ніж той пішов на дно, Тофік встигає схопити його і з важкою ношею в руці, не шкодуючи сил, пливе назад. Поспішає, бо там, позаду, ще четверо безпорадних дівчат, які зовсім не вміють плавати.

Хлопчик врятований, він на березі. Тофік, не передихнувши, знову кидається в море. Треба плисти. Але куди? Голосів вже не чути. До болю в очах вдивляється у воду. Онде щось майнуло... Юнак поринає. Минає мить, друга... У тих, хто стоїть на березі, серце завмирає від жаху. Але цього разу Тофік з'являється на поверхні. Розгрібаючи воду однією рукою, він другою тягне за собою непритомну, але живу Шахлу Іскендерову.

Як швидко летить час! Чи встигнеш ти, Тофіку? Він втретє йде в море. Плисти важко, хвилі несуть, тягнуть на дно. Руки наливаються свинцевим тягарем. Але в думках одне: тільки б встигнути, їх же ще троє. Ледве живу Риму Джанбекову він з зусиллям витягає з води, похапцем кладе на скелі. Гукає: — Допоможіть їй!.. І знову, вчетверте, кидається в море. З берега бачать сестри, як Тофік відчайдушно бореться, врятовуючи життя Гюляри Іскендерової і Солмаз Садикової. Одна з них щосили вчепилася йому в руку, інша вчепилася за ноги, тягнучи на дно. Але Тофік пливе. Він не здається, хоча й знесилений тривалою боротьбою...

Міна й Рафіга стоять на березі. Вони бачать: Тофік, з трудом ви- грібаючи одною рукою, наближається. Як би допомогти йому? Але

жодна рятивна думка не йде в голову, вони наче скам'янілі. Ось перед очима біле, як папір, братове обличчя, смертна мука написана на нім. Воно з'являється між чорних хвиль все ближче й ближче... І раптом зникає. Здається, зараз брат вирине знову. Але тільки кола розходяться там, де за мить вони бачили брата...

Про цей трагічний випадок розповіли в газеті «Бакинський робочий» М. Дженібеков, Р. Садииков та Ш. Іскендеров, чиїх дітей врятував Тофік Гусейнов. Замітку передрукувала «Правда». Згодом в «Комсомольській правді» з'явився лист за підписом товаришів Тофіка. Так звістка про подвиг самовідданого хлопця поширилася по всій країні і схвилювала багатьох. Замітка мала назву:

НЕХАЙ ПРО ЙОГО ПОДВИГ ЗНАЄ МОЛОДЬ

Що найбільше зворушує в подвигу Тофіка Гусейнова? Найдорожче в людини — життя, і якщо вона свідомо віддає його заради життя і щастя інших, то людина ця — герой.

Тофік вчинив подвиг з почуття товариського обов'язку. Він пожертвував собою не заради особистої слави, а заради того, щоб врятувати товариша з біди,—

писав до газети «Бакинський робочий» військовослужбовець В. Калачев. І нам здається, що він досить точно висловив головне. Вчинок Тофіка Гусейнова — свідчення високих моральних якостей радянської молоді. Ці якості виховує Комуністична партія, народ. Відважність, сила волі, почуття обов'язку, готовність піти на самопожертву заради товариша — хіба це не священні норми комуністичної моралі, які так яскраво виявилися в подвигу Тофіка Гусейнова?! От чому таким дорогим став для багатьох радянських людей цей юнак, що раніше був нічим не примітний і не відомий.

Коли в думках уявляєш собі образ Тофіка Гусейнова, насамперед звертаєш увагу на те, що він нічим особливим не відзначався серед інших радянських дітей. В початкових класах його дражнили «Читую» — це був кудлатий, рухливий, мов живе срібло, хлопчик з довгими вухами. Але пізніше він якось одразу витягнувся, роздався в плечах, його стали звати «боцманом». Тофік любив морські слівця і плекав думку, що після закінчення школи стане моряком.

Так само, як і багато інших дітей, він пристрасно любив книжки. На окремій полиці у нього стояли «Повість про справжню людину», «Молода гвардія», «Сильні духом». Улюбленою його книгою була також повість «На дальніх берегах» азербайджанських письменників Гасана Сеїдбейлі та Імана Касумова. У цій книжці вони розповіли про

подвиг Мехті Гусейнзаде, про художника і хороброго партизана, якого у воєнні роки доля занесла до берегів Адріатики, але й там він не знеславив ім'я радянської людини.

Із Сеїдбейлі Тофік був знайомий особисто, вони були сусідами. Юнак приходив до письменника і міг довго слухати оповідання про улюбленого героя. А як він радів, коли прийшла звістка про те, що Мехті посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу!

Іншим близьким сусідом Гусейнових був батько Героя Радянського Союзу Кафура Мамедова. Про подвиг цього чорноморського моряка, який в 1942 році під час бою заслони́в своїм тілом командира і загинув, Тофік знав ще змалку. Він любив сидіти біля старого Касира — батька Кафурового — і розпитувати про найменші подробиці короткого, але красивого життя героя.

Цією гострою цікавістю до подвигів, до сильних людей він, мабуть, трохи відрізнявся від інших учнів. Тофік міг довго сперечатися з товаришами про те, що значить любов до Батьківщини, в чому зміст подвигу. Любив він і бесіди на ці теми з батьком, кадровим військовим — підполковником і комуністом.

Тофік народився у тяжкий воєнний рік. Коли він вимовив слово «тато», батька його не було: він воював за Батьківщину. На фронті були й батькові брати — старший Махмуд і молодший Мухтар.

Коли закінчилася війна і Тофік підріс, він часто просив батька або дядька — а вони жили однією сім'єю — розповідати про минуле. Мухтар повернувся додому майором запасу, маючи дев'ять урядових нагород. Дядько Махмуд, бравий старшина-танкіст, теж мав про що розповідати. Але з особливим захопленням слухав Тофік оповідання про те, як в 1942 році під час переправи через Дон він врятував комісара полку Сибаровського, який потопав; як виніс з поля бою пораненого командира взводу Кісельмана...

Можливо, саме у ці хвилини поставали у хлопчика думки: «А як би я зробив в подібному випадку?.. Звичайно, так само, як дядько Махмуд».

Змалку Тофік захоплювався спортом, рухливими іграми. Не випадково він став найкращим гравцем у збірній шкільній команді з баскетбола.

Мені показали останні знімки, які зробив Тофік подарованим йому дядьком Мухтаром «Кодаком»: першотравнева демонстрація в Баку, фотокартки родичів, батьків, товаришів. Усе це ретельно розміщено в альбомах, складено у маленькому чемоданчику, де зберігав фотоприладдя.

Цей хлопець був єдиний син у родині, але його привчили до праці, і на шкільних суботниках він завжди йшов попереду.

В 134-й школі, де він навчався, пригадують такий випадок: якось Тофік прийшов до школи і приніс вапно, відра, щітки.

— Залишимося після уроків і наведемо чистоту,— запропонував він здивованим товаришам.

Після уроків у класі оголосили аврал. Тофік сам побілів стіни. Працював завзято, весело, подаючи приклад товаришам.

І в Нахичевані, і в Баку, і в інших місцях — скрізь, куди мадрівне життя батька-військовослужбовця заносило Тофіка, у нього було багато друзів. Добрий, чутливий, життєрадісний, він був хорошим товаришем. Якщо треба було комусь допомогти, хлопець завжди був першим. Особливо він не терпів, коли при ньому ображали слабших і молодших, і він завжди заступався за них.

Про чесність Тофіка його шкільні товариші розповідають таке. Якось трапилося, що Тофік не встиг вивчити урок з фізики, а його, ніби навмисне, викликали.

— Йди,— шепотіли йому товариші.— Виручимо.

Але Тофік заперечливо хитнув головою і заявив учителеві: «Я сьогодні уроку не знаю, але обіцяю, що завтра знатиму на «п'ять». І справді, коли його викликали наступного разу, він отримав заслужену п'ятірку.

Сім'я, школа, усе багатогранне життя країни, повне героїчних діянь, готували юнака до подвигу. І коли прийшов час, він здійснив цей подвиг, він не міг зробити інакше. Віддавши своє життя заради порятунку інших, Тофік Гусейнов здобув право на довічну пам'ять людей, всієї радянської молоді.

Б. ТЕОСЯН

ІМ'Я ЛЕНІНА В СЕРЦІ КОЖНИМ

ВИВЧАТИ І ЗНАТИ ЙОГО ЖИТТЯ

Ленінський рік! Так ім'ям того, хто дорогий усім трудящим, хто в серці кожного з нас, назвали піонери і школярі Радянського Союзу 1959/60 навчальний рік. І всі свої зусилля доклали вони, щоб виправдати цю почесну назву.

«Вчитись, жити і працювати по-ленінськи!» — такий піонерський девіз.

Хлопчики й дівчатка в червоних галстуках, жовтенята, комсомольці з глибокою шанобою і любов'ю вивчали життя і діяльність Володимира Ілліча, щоб бути такими, як заповідав Ілліч, який віддав всього себе до останнього подиху боротьбі за щастя народне.

...Будинок цей стоїть біля самої дороги села Нововиткове Львівської області. Кожний, хто проїжджає чи проходить мимо, звертає увагу на табличку, прибиту на ньому, з таким написом:

МУЗЕЙ В. І. ЛЕНІНА
Нововитківська середня школа

Музей цей створили самі діти, хоч і не без труднощів. Юні ленінці не злякались їх.

Згодом у музеї стало триста фотографій, малюнків, картин, фотокопій документів, книг. Все це розмістили в трьох великих кімнатах музею.

Юні екскурсоводи широко відкрили двері свого музею і щодня приймають гостей, які все йдуть і йдуть: дорослі і малі, односельчани і приїжджі.

«Хочемо бути такими, яким був В. І. Ленін. Спасибі всім, хто відкрив цей музей»,— написали в книзі відвідувачів учні Тетевчицької семирічної школи Львівської області.

Такі ж записи залишають багато дорослих.

Проїшли роки. Тепер музей займає окремих будинок з п'яти кімнат. У ньому 406 експонатів. І кількість їх дедалі збільшуватиметься.

До 100-річчя з дня народження Леніна приміщення відремонтували, настелили паркетну підлогу. Музей оформили по-новому. На допомогу дітям охоче прийшли працівники Львівського музею Леніна.

Повільно проходять відвідувачі по кімнатах музею. Довго стоять біля стендів, розглядають, думають, радіють.

Експонати у перших трьох кімнатах розповідають про життя і революційну діяльність Володимира Ілліча Леніна. Експонати двох останніх кімнат — про історію рідного села і про те, як воно змінилося за роки Радянської влади. Ось податкова книжка 1882 року. Її принесла піонерка Галя. За що тільки не доводилось платити податки селянам! Володиміра знайшла робітничий паспорт, з яким її дідусь мусив, щоб не вмерти з голоду, поневірятись десь на заробітках.

А ось зовсім інші документи. Вони розповідають про те, скільки сівалок, тракторів, інших потужних машин у колгоспі. Скільки у селі телевізорів, радіоприймачів, скільки тут передплачують газет і журналів, скільки людей одержали середню та вищу освіту. Як же тут не радіти!

До десятиріччя існування музею йому було присвоєно звання народного. Його відвідало понад сто п'ятдесят п'ять тисяч чоловік.

Ленінські музеї, зали, кімнати, куточки засновані і в багатьох інших школах України.

...Мов зачаровані, всі слухають, як б'є годинник на Спаській башті Кремля. Перед очима в електричних вогнях Красна площа, Мавзолей, ялинки.

— Невже ми в Москві?

— Ні, ми в Ленінській кімнаті, яку створили учні 5-ої середньої школи міста Нова Каховка Херсонської області. Тут картини в рамах, книжки, скульптури, яскраво оформлені дітьми альбоми, які розповідають про життя і діяльність генія людства — В. І. Леніна. Особливо приваблюють електрифіковані та озвучені макети.

Чудово зробили хлоп'ята будинок, в якому жила сім'я Ульянових у Сімбірську. В кімнатах горить світло, тут маленькі столи, стільці, ліжка. Окремо показана кімната Володі.

А ось село Шушенське— будинок, в якому жив Ленін в засланні, підпільна друкарня більшовиків...

Все це змайстрували четвертокласники, готуючись до 90-річчя з дня народження В. І. Леніна.

Раптом спалахує світло і лунає любима пісня Ілліча: «Замучен тяжелой неволей» у виконанні хору школярів. Враження хвилююче.

Ви йдете з кімнати в кімнату, і весь час лунають любими пісні Ілліча, записані учнями на магнітофон.

Так ожили макети в руках юних умільців.

ТРУДОВІ ПІОНЕРСЬКІ САЛЮТИ

«Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами» — цей ленінський заповіт добре знає піонерія. Хлопчики й дівчатка озеленюють дороги і саджають сади, вирощують курчат і кролів, збирають папір і металевий брухт, будують шкільні майстерні і стадіони, допомагають рідним колгоспам і виготовляють наочне приладдя.

— Не моделі, а справжні, дуже потрібні народному господарству машини подаруємо Батьківщині до дня народження великого вождя. Зберемо для цього, скільки потрібно, металевого брухту,— вирішили піонери і школярі України.

...Весна. Сонечко простягло свої промені на землю. Вони добре прогріли її, і на полях вийшли колгоспники. Почалась сімба. Рівними рядками лягає зерно із сівалок в землю.

А в цей час у шахту спустились шахтарі. Їм не треба тепер, як колись до революції їхнім батькам, згинатись у три погібелі, повзти на животі, відбиваючи вугілля. На допомогу їм давно прийшла потужна техніка — вугільні комбайни.

По дорогах країни мчать автомобілі і автобуси, вагонетки і залізничні платформи. Працюють на будовах автотранспорту будівельні машини і самоскиди, бульдозери і екскаватори.

Піонери можуть пишатись: 90 кожної з цих назв машин вони могли б прикрасити піонерським значком, червоним галстуком — вся ця техніка виготовлена з брухту, зібраного дітьми.

Піонери Київщини і Вінниччини збирали лом на 90 екскаваторів, 90 п'ятикорпусних плугів, 90 сівалок, 90 мотоциклів.

Піонерські замовлення прийняли в Луганську, Дніпродзержинський вагонобудівний завод і Горлівський машинобудівний, Запорізький автомобільний завод «Комунар» і Київський завод «Червоний екскаватор», Херсонський комбайновий завод імені Петровського і Кіровоградський завод «Красная звезда»...

І ось настав день 22 квітня.

Київ. По широкому зеленому шосе крокує піонерія, а за нею — колона екскаваторів. На головній машині пламеніє червоний галстук.

Луганськ — піонерія приймає тепловози, Донецьк — вугільні комбайни, вагонетки, крани, херсонці і одесити приймають кукурудзо-збиральні комбайни і баштові крани...

У цей же день, як і в попередні теплі весняні дні, юні садоводи республіки вийшли на будови семирічки, на кордони областей і республік і посадили 90 садів дружби, парків і алей.

90 трудових піонерських салютів голосно і урочисто пролунали по всій республіці.

Минуло відтоді десять років. Піонерія новими славними ділами зустріла всенародне свято 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Готуючись до цих знаменних дат, юні ленінці взяли активну участь у експедиції «Заповітам Леніна вірні», в республіканському ленінському огляді піонерських лав, у конкурсі ланок «Ім'я Леніна — в серці кожному».

Піонерські ланки міських і сільських загонів республіки, виконуючи завдання конкурсу, за кілька місяців зробили чудову подорож по книжках і журналах, що розповідають про життя вождя. Вони зустрічалися з людьми, які знали Ілліча, записували їх спогади, збирали народну творчість про вождя, записували розповіді про людей, які нагороджені орденом Леніна, про міста, заводи, колгоспи, що носять ім'я Леніна. Вони озеленяли вулиці ім. Леніна, робили яскраво оформлені фотомонтажі, альбоми, макети, майстрували різноманітні експонати для Ленінських кімнат і музеїв. Їх роботи свідчили про невгамовну фантазію і вигадку, про їх старанність і вдумливість, про завзятий пошук і велику працю.

Нелегко було виконати завдання конкурсу, особливо тим, хто живе

далеко від залізниці, від великих міст. Іноді їм доводилося йти по бездоріжжю багато кілометрів, обминати вередливі річки, що розлились весною, щоб дістатися до великої бібліотеки, розшукати людину, що може щось цікаве розповісти.

Та ніщо не зупиняло піонерів. Вони наполегливо йшли до мети. Те, що вони довідалися про великого вождя, те, що почули, побачили, запам'ятується їм на все життя. Ще ближчим, ще дорожчим став для них світлий образ великого вождя, невтомного борця за щастя народне і в той же час простої, скромної, чуйної людини, на яку вони хочуть бути схожими хоч трішечки.

Ленінський огляд піонерських лав почався в січні 1969 року і тривав півтора року.

18 липня 1970 року. В цей день над республіканським піонерським табором «Молода гвардія» в Одесі замайорів прапор 5 зльоту піонерів України, присвячений 100-річчю з дня народження В. І. Леніна.

Делегати зльоту зібрались на головній площі табору — площі Молодогвардійців — на урочисту лінійку. Їх було 1100 хлопчиків і дівчаток, посланців від усієї піонерії республіки.

У той день море було неспокойним. Чорні хмари вкрили небо. Пішов дощ. Та не такий народ піонери, щоб злякатись дощу. Свято тривало. Над розбурханим морем линули слова рапорту юних. І за цими словами поставали сотні нових парків і алей, зеленіли численні гектари лісу, шелестіли вітами сотні тисяч плодкових і декоративних дерев, що їх посадили піонери Чернігівщини.

Про які тільки справи не наслухалось море в той день! Про новий рефрижератор «Маршал Рокоссовський» — гордість піонерів Миколаївщини. Це вони зібрали п'ять тисяч тонн брухту, необхідного для його будівництва.

У своє перше плавання на Далекий Схід «Маршал Рокоссовський» відправився незадовго до 100-річчя з дня народження Ілліча. Борознить сині хвилі красень корабель, далеко розносить славу про піонерські діла, гарячі серця.

Про чорнооких, таких далеких і одночасно таких близьких дітей героїчного В'єтнаму потурбувались піонери Львівщини. Члени інтернаціональних клубів надіслали їм 1500 посилок.

В Ширяївському районі на Одещині піонери області побудували чудовий палац.

100 кукурудзозбиральних комбайнів виготовили з брухту, який зібрали піонери Херсонщини.

На Полтавщині діють 418 учнівських будівельних загонів. Юні будівельники споруджують спортивні майданчики, допомагають дорослим ремонтувати школи, приміщення колгоспних ферм...

Уявіть собі подвір'я великого сучасного заводу і багато дітей у червоних галстуках. Що вони тут роблять у цей квітневий день? Сьогодні з конвейера зійшов стотисячний піонерський трактор. 100.000! Колона з 100.000 тракторів, зроблених з брухту, що його зібрали піонери! Грандіозно!

Піонерське замовлення виконувало багато тракторних заводів країни. Харківський тракторний виготовував останні 125.

Настає незабутня хвилина. Колона потужних машин з кращими збирачами брухту повільно рухається подвір'ям ХТЗ. Прославлені механізатори республіки приймають степові кораблі...

Шумить море. Рапорт продовжується. Є про що розповісти юним ленінцям. Вони гідно зустріли ювілей!

Через кілька днів, тріпочучи на вітрі, спустився прапор 5 республіканського зльоту піонерів. Делегати роз'їхались по домівках. Чи вирішили юні ленінці, що всі справи вже зроблено і можна скласти руки? Ні!

Незабаром вони включились у Всесоюзний марш піонерських загонів «Завжди готовий», присвячений 50-річчю піонерської організації, що минає у 1972 році. І вже можна розповісти про їх нові славні діла.

У захоплюючий тривалий рейд вирушила піонерська ескадра «Червоногалстучна «Аврора», на всесоюзній карті «Піонербуд-50» з'явилися позначки міст, сіл, де піонери брали участь у будівництві або самі щось збудували: чи то вишку, альтанку чи майданчик...

Піонери України та Казахстану вирішили посадити на півострові Мангішлак, де більше ста років тому мучився у неволі великий Кобзар, сад.

І вже несе пошта у Казахстан посилки з живцями декоративних кущів, насінням різних квітів, саджанцями дерев.

По кожному маршруту: «Моя Батьківщина — СРСР», «Зірниця», «Рівняння на піонерські прапори», «Піонербуд» або «В країну знань», «Зірочка», «Солідарність» вже багато зроблено.

Марш «Завжди готовий» триває...

А. ЄЛЕНІНА

ГАЛСТУК У ВОГНІ НЕ ГОРИТЬ

Важко жилося Мілі. Батько з матір'ю часто сварилися через якихось чужих їм «братів» і «сестер». А потім батько зовсім пішов від них. І тоді в їхню хату, як змії, вповзли сектанти. Говорили ласкаві слова, потішали, приносили хліб і гроші.

Прикриваючись словами про бога, сектанти — уніати-покутники —

проповідують ненависть до радянського ладу, до всього, що близьке і дороге нашим людям. Вони забороняють брати участь у громадському житті, служити в армії, заставляють відмовлятися від свого імені і прізвища, від самого себе.

Міля боялася цих людей. І часто після уроків залишалася в школі, не поспішала йти додому. Вона заздро дивилась, як готуються до Нового року її однокласники, весело танцюють, співають, розучують вірші. Та їй не можна, гріх.

«Знову, мабуть, у нас сидять ці чужаки»,— думала дівчина. Цілими вечорами бурмотіли вони страшні, незрозумілі слова молитов. Якось одна із непрошених гостей схопила Мілю за плечі і зашепотіла:

— Молись, сестро, молись!

Дівчина заплакала. З-під столу на неї дивився трирічний братик Павлик. Заляканий, нещасний, він навіть не вмів ходити, а все повзав навкарачки.

Ніколи не забуде дівчинка того вечора, коли мати взнала, що старша дочка Леся подружилася на роботі з комсомольцями. Зустрівши її, вона закричала:

— На коліна, грішнице, кайся! Щоб я тебе більше не бачила з ними!

Та Леся не відреклась від друзів. Тоді сектанти настояли на тому, щоб мати вигнала її з дому.

Поступово стіни рідної хати стали чужими Мілі, вони заслонили її від усього світлого й радісного. Вона стала замкнутою, злою, часто пропускала уроки. Допомогли Мілі вирватися з лабет сектантів учителі, друзі, учні.

...Ранньою весною біля школи-інтернату зупинилася машина. З неї вийшли два чоловіки і худесенька дівчинка. На численні запитання дітей вона не відповідала. А потім, побачивши на дівчатках червоні галстуки, раптом закричала:

— Це чортів хвіст!

— Звідки ти це взяла? — здивувалися діти.— Хто тобі таке наговорив?..

За порадою виховательки Валентини Семенівни дівчатка ніколи не згадували цього випадку. Вони оточили новеньку увагою і теплою. І робили все від чистого серця, доброзичливо. Поступово Міля ставала лагідною, добрішою. Їй, з усього було видно, сподобались учителі, учні. Вона із задоволенням чергувала в їдальні, з охотою виконувала все, що говорили вихователі.

Якось школярі побігли зустрічати гостей, майстрів спорту, що приїхали до них.

— Ходімо з нами. Після зустрічі буде кіно.

— Я не можу,— відмовлялась Міля.

Але подружки таки затагнули її в зал. Після цього вечора вона довго ходила весела і щаслива.

Одного разу інтернатівці поїхали на екскурсію до Львова. Там Міля несподівано зустріла свого брата Зденека. Велика радість переплелася з гнівом. Адже сектанти весь час твердили, що Зденека немає на світі. А він стоїть перед нею живий і здоровий. Значить, неправду казали?

В ті дні багато однокласників готувались вступати в піонери. Вони вивчали Закони юних піонерів, їм розповідали про червоний галстук, про прапор. Міля вперше з хвилюванням слухала про подвиги Павлика Морозова, Валі Котика, Віті Шишковського та інших піонерів-героїв. Вона захоплювалась ними.

І одного разу, коли старша піонервожата була одна, Міля підійшла до неї і тихо запитала:

— А мене можуть прийняти в піонери?

— Звичайно, якщо ти хочеш.

Готувалась до цього урочистого дня Міля Корецька дуже довго. І ось він настав. Їй пов'язали червоний галстук. І в цей момент Мілю, мов блискавка, пройняла думка: «А що скаже мама?» І серце враз стиснулося до болю. Вона зблідла. На очах з'явилися сльози.

— Не хвилюйся, Мілю, все буде гаразд,— заспокоїла її вожата.

На канікули дівчинка поїхала додому. На грудях у неї червоний піонерський галстук.

— Що це значить? Зніми зараз же сатанинську ганчірку! Це від диявола! Тьху, тьху! — закричала мати.

— Ні, не зніму! — твердо сказала піонерка.

Тоді сектанти силою зняли червоний галстук і кинули його в піч.

Міля немов скам'яніла: на її очах маленький шматочок кумача перетворився на попіл.

Чимало проклять довелося почути їй через червоний галстук. Але це не злякало піонерку. Скільки б не палили, не рвали на шматки галстук покутники, кожного разу він знову спалахував червоним кольором на її шкільній формі.

— Що мені робити? Як я ненавиджу цих «братів» і «сестер», що відняли у мене маму! — у відчай говорила дівчина.— Скільки разів я намагалася пояснити їй, що покутники обманюють усіх, і її в тому числі. А вона навіть слухати не хотіла. Тільки твердила: «Не підходь! Ти грішниця!»

Минуло чотири роки з того дня, як Міля поступила в школу-інтернат. Вона стала активісткою, вступила в загін друзів прикордонників, її обрали головою ради загону, старостою класу. Іноді дівчинка

робилася колючою: грубила вчителям, старшим, ображала подруг. А потім просила у них пробачення. І діти вибачали: вони любили її.

— Нам із Зденеком добре в школі-інтернаті. А ось як Павлик? — турбувалася сестра про молодшого брата.

— Хочеш, щоб він був із тобою? — запитав одного разу у Мілі директор школи Іван Семенович.

— Звичайно, дуже хочу!

І ось минулого літа Міля поїхала з вихователькою в дитячий будинок і привезла Павлика у свій інтернат. Хлопчик пішов у перший клас. Старша сестра допомагає виховувати Павлика.

Міля дуже любить співати, танцювати. Вона солістка шкільного ансамблю «Галичанка». Недавно ансамбль побував у Львові на огляді художньої самодіяльності. І Міля, та сама Міля, яка ще кілька років тому знала лише псалми, тепер з великою радістю співає «Родину», «Шкільний вальс», «Бригантину», українські народні пісні.

Міля щаслива. А мама?

Дівчинка сподівається, що і мама вирветься із полону сектантів, що вона обов'язково знайде в собі сили і мужність сказати сектантам: «Геть з дороги!»

Л. ВОРОНОВА

НА ЗАХІДНОМУ КОРДОНІ

Медаль «За відзнаку в охороні державного кордону СРСР». Сама назва говорить про те, за що дається ця висока нагорода. За мужність і пильність, самовідданість і безстрашність, виявлені на кордоні, нагороджують нею. Бойова прикордонна медаль сяє не тільки на грудях відважних прикордонників. Нею нагороджені і піонери. Серед них — дівчинка з Закарпаття Марта Сливка, буковинська школярка Вікторія Штефура і її земляк піонер Женя Черней.

Чим же відзначились вони?

МАРТА СЛИВКА

Діти хлюпались у річці й не помітили, як на дорозі зупинилась машина. До берега підбіг сержант з автоматом у руці.

— Чужого не бачили тут?

— Ні,— відповіли майже хором.

— Як помітите когось підозрілого, одразу на заставу. Зрозуміло? Хто у вас тут за старшого?

— Я,— вискочила з води худорлява дівчинка років тринадцяти. Очі заблищали пустотливо. Марта Сливка (так звали дівчинку) прийняла «командування» на себе. Вона й справді була старшою від тих хлопчиків і дівчаток, що купались у річці.

Сержант-прикордонник скочив у кузов машини, і за нею одразу піднялась курява. Марта швидко натягла плаття. Її оточили діти.

— Чули? Прикордонники чужинця шукають. Не будемо ж ми осторонь. Місця ці усі ми добре знаємо. От і давайте перекриємо тут усі дороги,— Марта, як справжній командир, віддавала накази.

Кожен швидко зайняв свій пост. Одні поховались у кущах на перехресті доріг, інші спостерігали за мостом через річку, треті вибігли на узлісся. Марта лишилась на високому березі біля повороту річки. Звідси добре видно було і протилежний берег, і частину дороги.

Сонце палило нещадно. Над головою синіло небо, вдалині зеленою стіною стояв ліс. Марта сиділа, уперши підборіддя в коліна. Після води знову стало жарко. Хотілось знову кинутися в прохолодну річку, і, широко загрибаючи руками, поплисти за течією. А вона дивилась туди, де річка огинала ліс. Якраз звідти й вийшов чоловік. Марта побачила його і відразу сховалась у кущах. Чоловік підійшов до річки, постояв, озирнувся довкола. Сів на березі. «Чи не купатись зібрався?» — подумала Марта. Їй добре було видно його. На ньому — легка парусова куртка, темно-зелені штани. Дістав хустку, витер обличчя. «І йому жарко»,— вирішила дівчинка, збираючись вийти з кущів.

Та що це? Чоловік дістав блокнота і щось швидко-швидко почав записувати. Марта завмерла, боючись поворухнутись: може помітити. Тепер вона догадалась, що це, певно, і є та людина, яку шукають прикордонники.

«Чужий! Звичайно ж чужий!» — шепотіла дівчинка.

Кущами метнулась до дороги. Коло мосту побачила двох сусідських сільських хлопчаків.

— На березі чужий. Не спускайте з нього очей,— гукнула їм.

До застави не дуже далеко. Вона встигне, встигне. Серденько — наче молоток у грудях: тук-тук-тук... Удари його відбивають у скронях. Плаття прилипло до спини, пересохло в роті.

На шляху рів. Перескочила. Та впала, забила коліно гострим каменем. Цівка крові потекла по нозі. Марта побігла далі. От і високий паркан, ворота із зіркою, вартовий. Вона влетіла у хвіртку.

— ...Там... на березі...— важко дихала Марта.

Солдат усе зрозумів.

Через хвилину Марта і два прикордонники бігли до річки. Порушник заховався в кущах. Хотів перечекати. Почувши тупіт солдатських чобіт, хотів було залізти в гущавину. Та Марта побачила його.

— Ось він, — гучно крикнула.

Під дулами автоматів порушник піднявся з землі, зло глянув на Марту.

А вона стояла край дороги, щастя сяяло у неї в очах. З усіх кінців бігли діти. Хтось захоплено проговорив:

— Ну й Марта! Молодець!

ВІКТОРІЯ ШТЕФУРА

Зимовий ранок був морозяним. Наче вдягнені в срібні ризи, стояли дерева. Дим вився над коминами, танув у сірому небі. Здалеку здавалось, що над селом простягся якийсь димовий серпанок.

Вікторія, залпнувшись теплою хусткою, швидко йшла. Мороз облікав обличчя, під ногами скрипів сніг. Справа підступав до дороги ліс.

Щодня ходила дівчинка цією дорогою, вранці — до школи, в обід — додому. І щоразу відкривала на ній щось нове для себе. І тепер Вікторія зачаровано дивилась на припорошені снігом дерева, чудернацькі фігурки із снігу на гілках.

Дівчинка йшла до школи. І раптом... Що це за людина з'явилась коло дальніх дерев? У їхньому селі нема нікого з таким коміром на пальті. І чому він звернув з дороги? Щоб вона його не розгледіла? Певно, так. Чоловік йшов до лісу. Широка спина то з'являлась серед кущів, то ховалась за стовбурами дерев. Ще трохи — і він сховається в лісі. А там кордон — поруч.

Бігти за ним? Що може вона зробити одна, тринадцятирічна дівчинка проти цього здорованя? Гукати на допомогу? Тільки наполюхаєш.

«Треба на заставу, — вирішує дівчинка. — І швидко-швидко...»

Вікторія звернула з дороги. Якщо навпростець — кілометрів два, не більше. Бігати вона вміє. Навіть хлопців не раз випереджала. Та то на змаганнях. А зараз — у пальті, валянках, по снігу...

Обігнувши село, Вікторія опинилась на засніженому полі. Ноги в'язли в снігу, бігти важко, з рота йшла пара, обличчя пашіло жаром. Але в думці підганяла себе: «Швидше, швидше, швидше...»

Дівчинці здавалось, що біжить вона надто повільно, а чужий чоловік тим часом підходить до кордону. І тоді все даремно. Ні, Вікторія не допустить цього. Адже вона — юний друг прикордонників. Знає, як важливо вчасно сповістити на заставу про підозрілу людину. На одну-дві хвилини раніше — і то виграш. І вона бігла, скільки вистачало сили.

Коло дверей застави Вікторію зустрів сержант з червоною пов'язкою на рукаві.

— Що трапилось?

— Чужий пішов у ліс...

Від швидкого бігу, хвилювання Вікторія говорила плутано.

Сержант заспокоїв її:

— Сідай, оддиш, все розкажи по порядку.

Скоро він усе зрозумів.

— Спасибі. Зараз перевіримо.

Телефоном черговий попередив наряд, що був на кордоні. І з застави двоє прикордонників на лижах попрямували до лісу...

Схвильована, прибігла Вікторія до школи. Урок уже йшов. І ніхто не знав, чому запізнилась краща учениця шостого класу Вікторія Штефура. Про це дізнались пізніше, коли приїхав до школи начальник прикордонної застави, щоб при всіх подякувати Вікторії. Майже біля самого кордону солдати затримали незнайомого. Вони встигли, бо вчасно попередила їх піонерка.

ЖЕНЯ ЧЕРНЕЙ

Женя лишився дома. Мати з батьком пішли на роботу. А йому, одинадцятирічному хлопчині, доручили доглядати малих. Звичайно, в такий час краще на вулиці, з хлопцями, але треба ж комусь бути з малими.

Зробивши дещо по господарству, Женя сів за уроки. Через відкрите вікно з вулиці долітав шум. Почулись жіночі голоси, Женя пізнав сусідок, які любили поговорити. Прислухавсь до голосів і зацікавився розмовою.

— Заходив до мене дядько якийсь. Напитись попросив, ще й спитав, куди дорога веде.

— А хто він?

— Наче раніше не бачила. Може, з району...

— Може...

— Дорогою й пішов. А я тоді й подумала: навіщо це він дорогою цікавився?

Женя скочив з місця. Почуте стривожило його. Наказав молодшій сестричці: «Сиди дома, не виходь. Я зараз...» І вибіг з хати. В сусідньому дворі стояв колгоспний кінь. Женя запряг його у віз, натяг віжки, хльоснув коня по рижих боках: но-о-о...

Віз виїхав на дорогу і страшенно заторохтів. Хоч осіннє сонце гріло

мало, Женя змок від напруження, від хвилювання. Одразу за селом хлопець побачив спину незнайомого. Перегнав чоловіка, став возом поперек дороги.

Немолода кременна людина підійшла до хлопчика, з-під лоба зиркнула:

— Чого тобі? Ідь, не затримуй...

— Документи покажіть,— перебив його Женя. Голос дрижав, і йому здалось, що говорить не він.

— Ач, документи,— посміхнувся невідомий.— А ти хто такий?

— Покажіть документи! — твердо повторив Женя.

— Ану, відійди, щеня!

Невідомий замахнувся на хлопчика і швидко пішов дорогою.

Женя від образи мало не заплакав. Та взяв себе в руки. Одному нічого не вдіяти. Треба сповістити на заставу. Розвернувся возом і помчав у село.

Як дзвонити на заставу, Женя знав. Кому-кому, а йому, начальнику штабу шкільного загону ЮДП, це було добре відомо.

Начальник застави, що знав Женю, вислухав його і сказав:

— Він ніде не дінеться. А ти, Женю, молодець!

Далі все сталось без участі Жені. Та все одно головним героєм, який допоміг затримати порушника державного кордону, був він, піонер Женя Черней.

★

Минули роки. Недавні школярі стали дорослими. Та їх діла лишились у літописі піонерської слави і кличуть нинішніх піонерів бути такими ж мужніми і пильними.

Е. БРАГІН

ДВІ МЕДАЛІ

Це було ранньої весни.

Ніна Дяк із своїм братом Петриком прийшли із школи. Тато з мамою були на роботі, і діти, як завжди, розіграли обід, а потім сіли за уроки.

Раптом вони почули крик:

— Дім горить! Пожежа!

Діти миттю вибігли на подвір'я і побачили, що дах будинку тітки Аделі охоплений полум'ям.

З переляку брат і сестра так і завмерли на порозі.

— Ой, а де ж це бабуса? — вихопилось у Ніни.

Вони добре знали, що сусідки в цей час не буває вдома. Вона на фермі доїть корів. А в хаті ж діти!

— Петрику, біжімо! — гукнула дівчинка брату і побігла до палаючого будинку.

Іскри сипалися їм в обличчя. Спека нестерпна. Затуливши долонею очі, Ніна відчинила двері. У кімнаті, повній їдкою диму, міцно спали однорічний Валерик, поруч — братик Станіслав. А п'ятирічна сестричка Геня стояла серед кімнати і дивилася на все переляканими очима. Лице її було мокре од сліз. Побачивши знайомі обличчя, вона простягнула до них рученята і голосно розплакалася. Петрик взяв її за руку і вивів на подвір'я. А Ніна схопила двох хлопчиків і вискочила слідом за ним.

До місця пожежі вже бігли люди з усієї вулиці. Чоловіки витягали з хати різні речі, а жінки заспокоювали переляканих малюків і, звертаючись до Ніни і Петрика, розпитували:

— Як це ви не злякалися? Молодці!

Але брат і сестра мовчали. Вони не могли одразу відповісти на це запитання. Адже так зробив би на їхньому місці кожен піонер.

За врятування трьох дітей Ніни і Петрику Дяк, які живуть у селі Гелетинці Хмельницької області, вручено медалі «За відвагу на пожежі» і цінні подарунки.

Л. ВОРОНОВА

ДУЖЕ СЛАВНИЙ ХЛОПЕЦЬ

Торік у червні Гунтісу Страздиньшу дуже пощастило: він побував у Ленінграді.

До цього часу він ніколи далеко з дому не виїжджав. А тут поїхав навіть без мами — делегатом на Всесоюзний піонерський зліт. На зльоті й вручили йому та двадцяти трьом піонерам ювілейну медаль «За трудову доблесть. На ознаменування 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Вражень про Ленінград у Гунтіса набралосся стільки, що він, повернувшись в Талеі, того ж дня побіг до свого друга Вілніса, щоб про все розповісти йому. Гунтіс розповів і про вогнище, і про Неву, і про Зимовий. І, звісно, про медаль. Вілніс помацав її, прохолодну й золотаву.

Талеі — маленьке місто. І наступного дня про медаль Гунтіса знали майже всі.

Першого вересня Гунтіс увійшов до класу, де на дверях замість торішньої п'ятірки красувалася незвична цифра «6». Парта була та сама — у другому ряді біля вікон. Зручне місце. Одним оком можна

бачити верхівки дерев за вікном. Другим — як учитель малює на дошці.

— Хто відповідатиме? — запитає, було, вчитель.

Гунтіс підносить руку.

— Хто залишиться сьогодні мити в класі підлогу?

І тут Гунтіс зголошується першим.

— Хто допоможе Андрісу з математики?

І знову Гунтісова рука піднімається вгору.

Він ладен розірватися на шматки, аби тільки всюди встигнути. Він і раніше був такий. Однак тепер іноді пролунає в учительській роздратований голос:

— Знову цей Гунтіс ганяє, мов очманілий, по коридорі!

Валентина Василівна Веєрінке, класний керівник шостого «Б», відчуває, що це кидають камінець у її город. Вона розуміє своїх колег, але й Гунтіса вона розуміє: хіба він може поважно походити коридором, якщо в нього в кожній жилці бісики грають? Адже йому не сорок, а дванадцять!

Айна Павлівна Сейксте, директор школи, заспокоює:

— Це ж дуже добре, що Гунтіс нормальний, звичайний хлопчик...

Та нещодавно в учительській знову стали обурюватися:

— Тільки подумайте, двійку схопив!

Двійку Гунтіс одержав за домашній твір. І не тому, що написав його погано, — взагалі не написав. Не встиг. Не лише він не встиг. Та інші виправдалися: в одного боліла голова, в другого бабуся несподівано в гості приїхала... Напевне, вчителька пробачила б і Гунтісу, якби він пояснив, що відразу після навчання поїхав з баскетбольною командою на змагання в інше місто. Повернулися вони аж удосвіта.

Але Гунтіс нічого не пояснював:

— Адже я міг і раніше цей твір написати...

Колись малим Гунтіс боявся темряви. А тепер йому навіть подобається, коли темно: у темноті краще думається. Наприклад, удень не спаде на думку поміркувати, що за тим вікном живе Андіс. Он за тим живе пенсіонерка Гріва. Гунтіс, Вілніс і ще кілька учнів з їхнього класу часто бувають у неї. Вона грає на роялі, вчить їх співати народні пісні.

А в тому будинку вікон багато, проте ні одне не світиться. Там ще ніхто не живе. Недавно будівельники цього будинку покликали на допомогу шостий «Б». Діти, звичайно, прийшли. Мили вікна, двері, підлогу. В суботу не встигли закінчити — прийшли в неділю. Зате в понеділок малярі змогли все пофарбувати...

Минулого літа Гунтіс, вважаючи, не бачив своєї сестри. То Інета була в піонерському таборі, то він їздив до Ленінграда на зліт.

А коли вони нарешті побачилися, Гунтіс був приголомшений: Інета, менша за нього на рік, переросла його на цілих півголови! Попереду був серпень, і мама хотіла, щоб Гунтіс гарненько відпочив. Але він ублажав, щоб його влаштували на роботу в садівництво. І цілісінький місяць возив тачками землю. Хоча це було й не дуже цікаво, та він би ще їх возив — фізична праця загартовує людину, робить її мужньою, сильною.

Розпочалось навчання в школі, й Гунтіс записався у баскетбольну секцію: той, хто багато бігає й стрибає, швидше росте.

Потім, коли татків брат Яніс пішов служити в армію, Гунтіс випросив у бабусі його гантелі, кожна вагою по дванадцять кілограмів.

Якось учителька попросила, щоб кожен написав про свого товариша, котрого він найбільше поважає, і пояснив, за що саме. Гунтіс не втримався й написав одразу про трьох: Віестура, Андіса та Яніса. У Віестура й Андіса такі талановиті руки й голови, що вони самі один до одного телефон провели. А Яніс стільки книжок прочитав, що може переповідати їх три дні й три ночі. Гунтіс написав би ще й про Вілніса, який про кожне дерево все знає, але дзвінок не дав.

А Вілніс, Яніс та інші хлопчики й навіть дівчатка, не змовляючись, написали про Гунтіса. Ось дещо з того, що вони написали:

«Він усюди встигає, виступає на всіх шкільних концертах, до гри «Зірниця» готує не тільки загін, а й усю дружину, та ще й над першокласниками шефствує...

Він дуже вболіває за наш піонерський загін. Усе робить, аби ми були найкращими. Приміром, стільки брукхту зібрав, що до нього прямо додому послали вантажну машину... На недільник не з'явився один хлопчик, і наступного дня всі його лайли. А Гунтіс сказав: «Стривайте, може, в нього щось трапилось?» І справді, виявилось, що в хлопчика розболівся зуб... Я дуже запам'ятав збір «Що ти знаєш, що вмієш?» Нікому на зборі не було нудно. Гунтіс усіх розворушив. Та всі збори, що їх проводить Гунтіс,— запам'ятовуються...»

Взагалі варто було писати про Гунтіса Страздиньша.

О. ВАСИЛЬЄВА

НАША СВЯТА ТУРБОТА

Уже більше як чверть століття тому відгрімилі останні залпи війни. Але ще й тепер скільки людей носять у собі осколки, гостро відчують біль старих ран!

То тут, то там можна бачити таблички з написами: «Інваліди Вітчизняної війни обслуговуються поза чергою». Інваліди... Люди, що

віддали в боях за Батьківщину здоров'я, втратили працездатність, живуть поруч з нами. Як же не думати про них?

У боях під Сталінградом лейтенант Сенкевич командував ротою і був тяжко поранений. Осколок міни уразив сітківку обох очей. І навіть відомий професор Філатов нічим уже не міг зарадити.

— Тримайтесь мужньо, Анатолію Яковичу,— сказав професор після операції. І додав:

— На жаль, і я не всевладний...

Ще напередодні війни А. Я. Сенкевича рекомендовано до аспірантури з фаху української літератури.

І якщо тяжке каліцтво не зламало волі цієї людини, якщо вона відчуває себе корисною суспільству і на сторінках журналів час від часу з'являються статті про творчість Т. Г. Шевченка, М. М. Коцюбинського, то в цьому певна заслуга і юних лєнінців м. Києва.

Двічі на тиждень — у вівторок і п'ятницю — Анатолій Якович чекає на своїх друзів — піонерів із загону імені М. Кузнецова. А почалася дружба так. Олена Михальчук і Оксана Крячко дізналися, що в пасажі, неподалік школи, живе інвалід Вітчизняної війни, й вирішили його навідати. Радісно зустрів їх Анатолій Якович. Попросив прочитати уголос статтю із свіжого журналу. Розповів про себе, про війну. А потім про літературу, розлучитися з якою він не може, бо заняття літературою становить увесь зміст його життя. Тільки ось помічники йому потрібні...

Дівчата поміркували у себе в загоні й ухвалили: по черзі відвідувати квартиру інваліда Вітчизняної війни. До приходу дітей на столі вже лежать книги, журнали, газети. Піонери читають їх, роблять на прохання Анатолія Яковича необхідні помітки.

Звичайно, нелегко піонерам встигати добре вчитися в школі, відвідувати гуртки, допомагати батькам, знаходити час для своїх захоплень. Але в цьому загоні усі чимось захоплюються. Олена Михальчук навчається у балетній студії. Володя Шабліовський — ударник ансамблю при районному Будинку піонерів. А Серьожа Діденко, як про нього говорять у класі, «велика людина». Він своє дозвілля віддає вивченню ентомології у біологічному гуртку Палацу піонерів. Олег Пашкевич — вожатий у четвертому класі. Та й у інших дівчат і хлопців, зрештою, вільного часу залишається небагато. Але без будь-яких нагадувань кожного вівторка й п'ятниці після уроків двоє, а то й троє піонерів прямують до будинку, де мешкає А. Я. Сенкевич. І сусіди, які часто відчиняють піонерам двері, вже знають кожного на ім'я. Адже тут вони давно не гості, а хороші чуйні друзі.

Зараз уже ті, хто приходив уперше, — старшокласники. Естафету доброї справи підхопили піонери загону ім. Ю. Гагаріна. Кілька раз

на тиждень піднімаються по сходах старого будинку Наталка Татенко, Ліна Костюкова, Вова Агеев.

А. Я. Сенкевич високо цінує увагу й доброту школярів. Зустрічі з Анатолієм Яковичем є дорогими й для піонерів, які у цій тихій кімнаті немов доторкуються до ще незатягнутих ран війни, немов слухають живий подих тих героїчних днів.

Л. СОРОКА

Є ТАКИЙ ЗАКОН У ПІОНЕРІВ

Хлопчина йде у розвідку, в тил ворога... Під час пожежі піонерка вносить з палаючого будинку маля... В повинь юні тваринники допомагають рятувати молодняк...

А коли все спокійно і тихо, коли від тебе нічого особливого не вимагається — тільки вчись, працюй, займайся піонерськими справами, розвивай свої здібності, грай в цікаві ігри — як тоді? Як бути хлопчикам і дівчаткам 60—70-х років, коли життя стає все кращим?

Як показати, що ти хоробрий, сміливий, що ти на все готовий заради щастя людей, заради рідної Батьківщини? Як? Де вони, шляхи до подвигу, про який чи потай, чи відверто мріють всі піонери?

Чи можна готувати себе до нього?

«До подвигу готуються,— говорив своїм юним друзям перший у світі космонавт Ю. О. Гагарін,— на ранковій зарядці, і за партою, і в поході, і в піонерському таборі...»

15 мільйонів школярів готуються до подвигу в юнармійських загонах, на маршрутах військово-спортивної гри «Зірниця».

Командуючий «Зірницею» Маршал Радянського Союзу Герой Радянського Союзу І. Х. Баграмян.

Шкільна «Зірниця». Міська. Обласна. Республіканська. Всесоюзна. Так крок за кроком у зустрічах і змаганнях, в «боях» піонери показують, що не дарма їх звать юнармійцями, юним резервом вірних захисників Батьківщини.

ВІНКИ НА ВОДІ

Дизель-електрохід «Россия» уповільнив хід, із репродукторів рознеслось по палубах: «Товариші юнармійці, зліва по борту підводний човен...»

Схожий на сигару, такий, який вони могли до цього бачити лише на малюнках, на очах дітей виринав човен. Маневрував. Обходив

корабель. Занурювався і знов спливав. Закипали на синій гладіні моря буруни. Широко розкривалися від захоплення і вмить ставали від сліпучого сонця вузькими, немов щілини, очі хлопців і дівчат у пілотках. Це їм, піонерам, сигналив підводник з містка біля бойової рубки. І ніхто не знав, коли і звідкіля прийшов човен, яку відстань і за який час довелося йому подолати, щоб привітати кращих юнармійців України в день їх великого республіканського збору.

...На палубах вишикувались загони. Стрій, мов натягнутий шнурок. І обличчя не по-дитячому серйозні. Всюди, в кожному українському місті і селі, є могили з іменами воїнів і безіменні. На землі стоять пам'ятники, і до їх постаментів діти приносять квіти. Тут, на морі, теж точилися бої і герої стояли на смерть. Тонули кораблі. Гинули люди. Але на морі немає могил, на воді не ставлять пам'ятників. Вінки юнармійців лягають прямо на хвилі, і морська безодня поглинає їх.

Тихо. Тільки хвилі співають вічну славу героям. І, як спалахи салюту, блискають і гаснуть тисячі сліпучих полисків на воді.

Нерухоми стрій донецьких юнармійців. Салют над головою.

ТЕЗКО

Генерал-лейтенант Віктор Кузьмич Шанін, командуючий республіканським збором загонів «Зірниця», обходив містечко з наметів у Чабанці.

Виструнчившись по-військовому, стояв перед генералом хлопчик. Доповідав найменший у загоні, наймолодший з усіх командирів Вітя Бабаєв — п'ятикласник з школи № 8 м. Мукачєвого. На кителі генерала — кілька рядів орденських планок, на сорочці хлопчика — червоний галстук. Генерал уважно і вимогливо, без скидки на вік, оглянув намети, стан «бойового» спорядження, серйозно задавав запитання, робив зауваження.

Вітя негайно подавав команду по інстанції: «Виправити недоліки!» Огріхи усувалися вмить. По-військовому.

Але, залишаючи місце розташування загону, генерал вже зовсім не по-військовому ласкаво торкнув рукою білявий чуб хлопчика і тепло-тепло сказав: «Тезко». А потім міцно потиснув руку командира юнармійського загону. Як рівному.

Одна у них Батьківщина. Одне бажання — бачити її могутньою і щасливою. І бойовий генерал і юний піонер несуть у своєму серці одне ім'я. Ім'я, що увібрало в себе найвищі, найкращі справи і мрії людей, — Л е н і н.

ІМ'Я ЛЕНІНА З НАМИ

Двадцять вісім загонів здобули право приїхати до табору «Молода гвардія» в Одесу на республіканський збір. Серед них і коберівці із середньої школи № 12 м. Миколаєва. Попереду — боротьба між найсильнішими. Тільки чотири загони можуть потрапити до фіналу «Зірниці».

Всі почували, що вирушити на збір так, як їдуть на дачу чи екскурсію, не можна. Треба тут, у рідному місті, одержати заряд енергії для боротьби, і хтось, немов угадавши думки всіх, запропонував: «Підемо до Леніна!»

Біля пам'ятника вождеві Валерій Котов вишикував загін юнармійців імені піонера-героя Шури Кобера. Тут, на урочистій лінійці, вони дали присягу на вірність Батьківщині. Звідси піонери, карбуючи крок, під червоним прапором попрямували до вокзалу.

Почесні піонери, батьки з квітами і навіть дошкільнята із дворового дитячого табору — багато жителів міста корабелів проводжали юнармійців напуттям: «Повертайтеся з перемогою!».

І разом з школярами крокувала Марія Олександрівна Калюгіна. Душа загону. Любима вчителька. Директор школи. В минулому відважний воїн.

Ідучи шляхами слави батьків, червоні слідопити Шейківської восьмирічної школи на Харківщині знайшли цікаву листівку, що була надрукована понад чверть віку тому. В ній писалося:

«Полум'яна патріотка, вірна дочка Батьківщини Марія Калюгіна четвертий рік на фронті. Коли ворог підступив до Олексіївського району на Харківщині, де вона працювала секретарем райкому комсомолу, сімнадцятирічна дівчина підняла молодь району на боротьбу з загарбниками. До цього часу розвідниця Марія Калюгіна ходить в атаки, рятує життя поранимим.

Якось розвідники їхали на самоходці. Назустріч з лісу вийшли гітлерівці. Марія першою зіскочила з машини, бійці — за нею. Німці, не прийнявши бою, повернулися до села і засіли у підвальному приміщенні.

Марія пробралася до льоху і наказала: «Вилазь!» У відповідь — ні звуку. Тоді Марія підпалила вхід до підвалу. Задихаючись від диму, гітлерівці почали вибігати, деякі намагалися відстрілюватися. Але Марія встигала покласти їх раніше. В цьому нерівному бою вона знищила 9 фашистів та 20 взяла в полон.

Бійці називають відважну розвідницю «наша гвардії Марія». В цих словах і повага, і братерська любов, і захоплення».

Ось яка людина вела загін імені Шури Кобера! Вчитель — кавалер вищої солдатської нагороди — ордена Слави.

ГВИНТІВКА ТА... ЛЯЛЬКА

Слава. Вона любить відважних. Але лише відвагою ніколи не перемогли ворогів.

«Ти кажеш: я ненавиджу ворога. Я нехтую смерть. Дайте гвинтівку, і я кулею й штиком піду захищати Батьківщину, — писав в суворому, гіркому 1941-му А. П. Гайдар. — Все тобі здається простим і зрозумілим. Приклад до плеча, натиснув спуск — заgrimів постріл.

Лице в лице, віч-на-віч — блиснув люто занесений клинок, і з пропоротими грудьми ворог упав.

Все це правильно. Але якщо ти не зумієш поставити правильно приціл, то твоя куля безцільно, зовсім не лякаючи і навіть підбадьорюючи ворога, пролетить мимо.

Ти безголково кинеш гранату, вона не вибухне.

У гніві, зціпивши зуби, ти кинешся на ворога в атаку. Прорвешся через вогонь, занесеш штик, але якщо ти не звик бігати, твій удар буде слабким і безсилим.

І тобі правильно кажуть: вчись, поки не пізно. Коли тебе покличуть під бойові знамена, командири будуть учити тебе, але твій обов'язок — знати військову справу, бути завжди готовим до боїв.

Тобі дадуть гвинтівку, автомат, ручний кулемет, різних зразків гранати. В спритних руках, при гарячому, відданому Батьківщині серці, це сила грізна й страшна. Без уміння, без вправності твое гаряче серце спалахне на полі бою, як яскрава сигнальна ракета, випущена без цілі і смислу, і одразу ж погасне, нічого не показавши, витрачена попусту.

Комсомолець, школяр, піонер, юний патріот... приходь до нас на допомогу не тільки сміливим, але й умілим».

Та умілими, як і сміливими, не народжуються. Ними стають.

...Велике південне місто ще спало. Здавалося перед світанком задрімало і море. І раптом... в таборі бойова тривога. Юнармійці знали, що вона буде, вони готувалися до неї. І все ж таки сигнал пролунав так несподівано. Але не захопив піонерів зненацька. Лічені хвилини — і вже «в повному бойовому» хлопчики і дівчатка шикуються в колони. Попереду — 17-кілометровий марш-кидок.

— З піснею кроком руш!

Почувши дзвінки голоси, радісно сплеснуло море, і зацікавлено виринув з-за обрїю веселий сонячний промінь.

На вулиці юнармійців привітав заливчастим дзвоном перший трамвай, і дуже рідкі в такий ранішній час перехожі зупинялися, проводжаючи теплим поглядом юнармійські колони.

Перехід був нелегким. Та коли іспит складено з честю, труднощі забуваються швидко. Залишається радість і впевненість у своїх силах, які по-справжньому можна відчутти, лише долаючи перешкоди.

Оперативно і скупо відбиті події того ранку у бойових листках, які випускав кожен загін, під девізом «За нашу Радянську Батьківщину». Нижче, як у фронтових листівках, стояло: «Прочитай і передай іншому». А далі — учнівським почерком коротенькі повідомлення:

«...Сьогодні нашому загону севастопольців випало нелегке завдання: бути головним загonom усього батальйону. Наші хлопці під час 17-кілометрового переходу показали високу бойову виучку, витривалість, дисципліну. Першими йшли розвідники. Вони стежили за діями «противника» і з допомогою прапорцевого семафору сповіщали про все, що бачили.

При подоланні ураженої ділянки прискореним маршем у бойовому стані всі показали хороші знання з цивільної оборони.

У поході відзначилися юнармійці Ткаченко, Федотова, Букрєєва, Хайрутдинов та інші.

Юнармійці! Рівняйтесь на кращих!»

★

«На привалі Саша Талалаєв провів політінформацію на тему «Славний бойовий шлях комсомолу Ворошиловградщини». І знов у дорогу. Припікало сонце — нам запропонували далі їхати на автобусах. Але ми не погодилися. Нам хотілося увесь шлях пройти пішки, по-солдатськи. Адже ми прагнемо бути схожими на молодогвардійців, бути витривалими, загартованими, сильними та мужніми, як герої Краснодарона».

★

«Сьогодні у юнармійця Семенова Віктора особливий день. Вчора його прийняли в комсомол, а сьогодні довірили підтримувати зв'язок командира роти з командиром батальйону. Завдяки точним діям зв'язківця операція пройшла успішно».

«Учні дев'ятої школи м. Бердичева дуже люблять стрілецький спорт. З пневматичної гвинтівки навіть четвертокласники стріляють, а серед школярів старших класів є і першорозрядники.

Всі юнармійці займаються в стрілецькій секції в тирі заводу «Комсомолець», що поруч зі школою».

Бойовий народ! Та раптом у руках у стрільця Софи Вейц — лялька. І в поході вона з нею. Діти залишаються дітьми, й ігри у них дитячі. А «Зірниця» існує для того, щоб вони в юнармійських загонах готували себе до служби в армії, щоб навчилися берегти мир, навчилися захищати його в разі необхідності, якщо гряне бій.

ЮНАРМІЙЦІ В НАСТУПІ

З історії Великої Вітчизняної війни відомо: 22 вересня війська Одеського оборонного району з участю десанту морської піхоти, висадженого в районі Григор'ївки, повітряного десанту моряків Чорноморського флоту та авіації завдали контрудар по лівому флангу противника... Обезкровлені фашистські війська перейшли до оборони.

Там, де проходив передовий оборонний рубіж у 1941 році, в зоні, яку люди називали «поясом слави», відбувався заключний етап військово-спортивної гри.

Юнармійський полк одержав завдання: «Стрімким рухом по дорозі Одеса—Миколаїв захопити переправу через лиман і забезпечити перекинення головних сил для нарощування наступу» (так сформулював його командуючий).

Але «противник» попередив дії юнармійців і захопив переправу.

Першому батальйону доручається знищити ворога. Через кукурудзяне поле у виярок рушили юнармійські роти. «Противник» відкрив вогонь. Та не здригнулися юнармійські ряди. 3-я рота першого батальйону вийшла на рубіж дороги. 2-а рота при підтримці танків (справжніх танків!) зайшла справа і вдарила у фланг «противника». Той біжить! «Ура!»

З командного пункту стежать за діями юнармійців члени штабу «Зірниці». Серед них бойові, заслужені генерали.

Генерал-лейтенант В. К. Шанін коментує дії другого батальйону:

— Розгорнулися по всіх правилах. Добре, швидко. Виявляють кмітливість... Залягли... Ведуть «вогневий бій»... Готуються до атаки. Наступ йде в темпі. Молодці!

І, мабуть, згадує своє дитинство, коли і він грав у будьонівців та чапаєвців.

А генерал-майор Г. І. Семененко особливо уважно слідкує за діями третього батальйону. Шукає в бінокль будьонівку, єдину в полку. Її носить Тіна — трубач загону. Поривчаста кароока дівчина, найневгамовніший юнармієць серед запорожців... Ось вона! І, безумовно, в самому центрі бою. І вже «поранена». Під будьонівкою — біла пов'язка.

...Ворог біжить. Батальйони переходять до переслідування «про-

тивника». Ось уже створився єдиний ланцюг. При підтримці танків: бійці першого та другого батальйонів, тиснучи ворога, наближаються до лиману. Інші загони виконують інше завдання. Одна група обходить населений пункт з півдня і виходить у фланг «противника». Друга знищує «ворога» в районі Григорівки, тієї самої, де в роки війни вдарили по фашистах десантники.

Наступ прикриває авіація. Вона завдає «бомбові удари» по розташуванню «противника».

Для хлопчиків і дівчаток це гра. Разом з ними грають їх друзі-шефи — молоді солдати й офіцери — танкісти, авіатори, піхотинці. Грають разом з дітьми і їх наставники — шкільні вчителі, що в роки війни були солдатами.

За діями піонерів спостерігають бойові генерали. Дивляться, керують «боєм». І думають: Країна Рад, народ, армія роблять усе, щоб захистити їх радісне дитинство, зберегти мир. Але хай знають хлопчики і дівчатка, що в світі неспокойно, що є у нашої Соціалістичної Батьківщини злі, жорстокі вороги, які можуть розв'язати війну. Хай діти свідомо готуються до захисту Вітчизни. Так, як юнармійці.

...Близько 8 кілометрів у повному бойовому спорядженні, «з боями» по пересіченій місцевості пройшли батальйони. І нарешті вийшли до лиману.

О 12.00 злітає зелена ракета — сигнал висадки повітряного десанту. З'являються два вертольоти (їх дав дітям ДТСААФ). Йдуть на посадку.

Тим часом головна похідна застава передового загону у взаємодії з танками форсує лиман.

Юнармійці Донецька починають переправу на моторному човні. «Ворог» пошкодив мотор. Хлопці налягають на весла. Шквальний вітер гонить хвилі. Човна відносить убік. Але немає сили, яка б змусила юнармійців повернути назад. Це вже не просто гра. Це — перевірка міцності їх духу та фізичних сил!

На плаваючому автомобілі «БАВ» переправляються через лиман севастопольці. Пиниться білий слід за машиною. Все ближче і ближче «противник». Хлопці в тільняшках плигають прямо у воду. Біжать по піщаній косі. Гроза ворогів — морська піхота!

А на високому урвищі сотні юнармійців. Щасливі, збуджені. Під червоними прапорами. Хай противник був умовним, але всі вони справилися з поставленим завданням. Не було боягузів. Не було слабких нікчем. Кожний виконав свій обов'язок. І рядові, і командири. Було тяжко. Тим радісніше зараз. Перемога!

Напередодні цього відповідального дня багато хто з дітей писав листи додому.

ЛИСТ ПЕРЕД «БОЄМ»

*Добрідень, моя мила мамо!
Ось уже кілька днів наш загін захищає честь Дніпропетровської області на республіканському зльоті «Зірниця».
Завтра перед нами буде поставлене найважче бойове завдання. Наш взвод вступає «в бій» .
І мені хочеться вірити, що саме наші юнармійці покажуть себе з найкращого боку і доб'ються перемоги. А це нелегко. Ідучи «в бій», я, мамо, буду пам'ятати моїх ровесників, що захищали Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни. І якщо нагряне біда, я без вагань піду на захист рідної землі і, якщо потрібно буде, віддам життя за неї.
А поки до скорої зустрічі.*

Твоя донька Віра.

Так одне юне покоління передає другому, як естафету, сміливість, безстрашність, відданість справі партії, народу. Піонери завжди крокують у ногу з народом і мріють про те, щоб кожен загін, кожну дружину вважали бойовою одиницею в армії будівників комунізму, в армії вірних захисників завоювань Жовтня.

Є такий закон у юних лєнінців:

Піонер шанує пам'ять полеглих борців і готується стати захисником Батьківщини.

Л. ГАЛЬЧЕНКО

ДУБОВІ ЛИСТКИ НА КАШКЕТИ

Ліс! Важко переоцінити його значення. Ліс — це мачти і реї на кораблях, меблі, папір, нові будинки, шкільні парти, хутра, гриби, прохолода і тінь...

Ліс служить людині безвідмовно, служить завжди. Лісові безкраї масиви — це велике багатство, і їх треба берегти і множити.

Посадити і виростити дерева в лісі — кропітка робота на багато років, це трудовий подвиг на радість людям.

Безліч лісів у нашій республіці. Їх доглядає, охороняє від різних ворогів ціла армія людей з дубовими листками на кашкеті — працівників лісового господарства. Останнім часом у них з'явилися надійні помічники — юні лісівники — піонери та комсомольці.

Одне з перших шкільних лісництв виникло у Слоутській школі Глухівського району на Сумщині. А незабаром у юних слоутчан стало багато послідовників. На одній лише Волині дванадцять лісництв. Особливо відзначаються своєю роботою Цуманське і Ківерцівське.

Усі машини, що мчать по трасі Сімферополь—Ялта, зупиняються біля села Піонерського. Як розповідають старожили, село називається

так тому, що у 30-ті роки тут відбувались перші зльоти піонерів Криму.

Так, ось село Піонерське і лісництво, що поблизу, теж Піонерське. 150 юних лісівників у школі. Вони доглядають 192 гектари лісу. П'ять з них вони самі посадили.

Недавно учні Мирославської середньої школи на Житомирщині одержали акт на вічне зберігання нових лісових масивів.

Вісімдесят гектарів лісу у шкільному лісництві імені М. Островського Шепетівського лісгоспазу Хмельницької області.

Юні лісівники допомагають дорослим доглядати ліс. Вони вчаться користуватись лісною картою, охороняти зелені багатства від пожеж і браконьєрів, збирають лікарські рослини і слідкують, щоб ніхто не руйнував мурашники. Адже лісові мурашки — це маленькі, але дуже спритні охоронці дерев від шкідників. На Україні близько 400 шкільних лісництв. Про одне з них ми розповімо докладніше.

УРОЧИЩЕ «ДІБРОВА»

— Перше шкільне лісництво в Івано-Франківській області було створене у нашому селищі, — згадує директор Печеніжинської середньої школи М. В. Андрушко. З того самого дня, коли дирекція Коломийського лісокомбінату на прохання школи передала учням урочище «Діброва» і видала членам ради шкільного лісництва форму, юні лісівники стали великими ентузіастами дорученої справи. У них з'явилося неабияке господарство в 117 гектарів лісу. Доглядати його так, щоб зелений друг був задоволений, треба уміти.

З того часу минуло кілька років. Багато чудес відкрилось юним лісівникам. Але і багато загадок загадав їм ліс. І хлопчики і дівчатка зрозуміли, що пізнання лісу, догляд за ним — справа нелегка, проте дуже почесна і захоплююча.

Їх наставниками стали лісничий Микола Йосипович Кудряк та організатор позакласної роботи Богдан Михайлович Луцак. За їх порадами школярі щеплять сосну, вирощують реліктове дерево тис, проводять дуже цікаві досліди по акліматизації аралії маньчжурської, привезеної з Уссурійського краю, кедрової сосни, горіха грецького. Доглядають вони також за ростом і розвитком рослин, яких завезли з Нікітського ботанічного саду, проводять фенологічні спостереження за різними видами дерев. Усе це збагачує їх знання з біології, географії, хімії!

Недарма юні лісівники: лісничий Володя Василюк, помічник лісничого Микола Луцак, лісник Люба Басецька, технік-лісник Миро-

слав Луцак, Василь Ровенчук і багато інших вчать лише на «відмінно».

Але найголовніше полягає в тому, що учні набувають трудові навички, навчаються любити працю, любити та оберігати природу рідного краю.

Свою розповідь директор школи закінчує словами М. Т. Рильського:

Той, хто любить паростки кленові,
Хто діброви молоді ростить,
Сам достоїн людської любові,
Бо живе й працює — для століть!..

ЛІСОВА КАЗКА

Печеніжин. Який це чудовий куток Прикарпаття! Мрійник Дмитро Шелембин — тепер він технік-лісник 2-ої дільниці — закоханий у свій Печеніжин, завжди милується ним і всім, що навколо нього. Ось між гірськими скелями бурхливо мчать свої води дві стрімкі річки, із покоління в покоління несуть на своїх хвилях славу безсмертного Олекси Довбуша — наймита із Печеніжина. Низько схилили свої могутні крони дуби-велетні. Високо до неба здіймаються струнки смереки.

Тихо. Але стривайте! Десь срібним передзвоном перекликаються пташині голоси і від їх співу тремтить повітря. Лець помітний вітерець доносить з лісу запах смоли і перезрілої суніці.

Іноді тишу порушує стадо козуль; як весняний вітер, промчить, гордо піднявши голову, красень карпатського лісу — олень.

— Краса невимовна! Казка! — захоплюється кожний, хто вперше побуває в урочищі «Діброва».

І справді тут чудово.

Біля входу в ліс — арка з написом: «Печеніжинське шкільне лісництво».

Колись занедбаний куток лісу за останні роки не впізнати. Юні лісівники розчистили береги невеликого озера, розбили дендрарій, прорубали просіки. Останнє зробили не тільки для того, щоб просвітлити лісові хащі і осушити болота, а головним чином для того, щоб розділити ліс на ділянки, за якими тепер закріплені виробничі бригади. Кожна бригада доглядає свою ділянку. Розвішує на старих деревах шпаківниці, освітлює ліс, робить прочистку і санітарну рубку молодняка. Вирублені дерева складають у штабелі. Але і вони стають у пригоді. Із дрібних гілок роблять щити для охорони молодих саджанців від літньої спеки. А із товстішого пруття майструють тини для ого-

родження мурашників. Хоч і важка ця робота, та юні лісівники працюють на славу.

— Яюсь весною на ділянці нашої бригади з'явився невідомий чоловік,— згадує лісник 2-ої бригади Мирослав Зумер. Щоб розвіяти сумніви хлоп'ят, він відрекомендувався:

— Рем Григорович Мойсеев. Працюю в Івано-Франківському філіалі науково-дослідного інституту лісового господарства. А вас як величати?

Всі назвали своє ім'я і прізвище.

— Ось і познайомились,— сказав Рем Григорович.— Я займусь прищеплюванням дерев. Хто хоче мені допомагати?

— Я! Я! Я! — в один голос закричали всі і з хвилюванням стали чекати, що скаже вчений, кого вибере собі у помічники? Проте Рем Григорович хитро глянув на хлоп'ят, що його оточили, і, усміхнувшись, промовив:

— Всім діла вистачить.

І дійсно, на другий день усі з захопленням стали до роботи. Іноді навіть забували, що сонце вже заходить і час іти додому.

В ці дні хлоп'ята почували себе дуже сильними. Ще б пак! Адже своїми руками перетворювали природу. На дубі звичайному прищеплювали дуб пірамідальний, лавролистний, на карпатській сосні — сибірський кедр... Однак найважче було з хвойними деревами. Спробуйте прищепити до смереки голубу чи срібну ялину!

Але Рем Григорович завжди приходив на допомогу і показував різні види щеплення. Від'їжджаючи, він попросив завести журнал і записувати у ньому свої спостереження. Так і зробили. А через кілька місяців дізнались, що більше половини прищеплених рослин прижилося. На radoщах зразу ж написали Рему Григоровичу.

КРИЛАТА МРІЯ

Дендропарк юні лісівники посадили в урочищі «Діброва» на честь 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Це їх найбільша гордість.

Зараз він уже займає шість з половиною гектарів. Тут росте кілька десятків тисяч найрізноманітніших дерев. Весело шумлять зеленим листям молоді деревця з Кавказу, Сибіру, Уссурійського краю, Північної Америки, Японії, Китаю і з багатьох інших континентів Землі.

Якщо пройтись звивистими стежками парку, то можна побачити тут вже більш як 400 видів різних дерев.

Довелось таки добре попрацювати юним лісівникам. Були і невдачі, і розчарування. Частина «новоселів» ніяк не хотіла приживатись на новій землі. Хтозна-чому! Можливо, клімат був не до вподоби, може, догляд був не такий, як треба. От і доводилось замість них підсаджувати все нові і нові деревця.

Дендрарій, звичайно, ще зовсім молодий. Проте дерева кожної куртини приваблюють своєю незвичайною красою і формою. Хлоп'ята навчилися самі формувати крону дерев. Вони уміло обрізують гілки, і дерево набирає вигляду кола, піраміди, гриба... Площа дендрарію з кожним роком розширюється.

— Є у нас крилата мрія,— кажуть юні лісівники Володя Василюк, Микола Луцак, Мирослав Луцак,— перетворити урочище «Діброва», в якому знаходиться і наше селище, в один величезний дендропарк.

Можна бути певними — юні ентузіасти свого доб'ються. Минуть роки, десятиріччя, і добрим словом згадають земляки тих, хто поклав початок цій великій справі.

ХТО ВМІЄ БАЧИТИ І СЛУХАТИ

Якщо ви хочете послухати в лісі пташиний спів, зверніться до Васи Михайлюка — зоолога лісництва. Він поведе вас у такі місця, де соловейко співає, де зяблик свистить переливчасто, дятел вистукує гострим дзьобом.

Причаївшись з Васею за кущем, ви почувєте такий пташиний концерт, що дивом дивуватиметеся.

— Слухайте!

— Дрі-ті-ті! — строчить сорока.

— Жив! Жив! — відгукується кулик.

Привільно живеться птахам в урочищі. Шпаківень, синичників і не перелічити! Тільки тієї весни учні виготовили 400 пташиних домівок і розвішали на деревах.

Вася Михайлюк у лісі як дома. Він знає, де п'ють воду гірські козулі, де прогулюються дикі кабани, де з гілки на гілку перестрибують спритні білочки, де можна сіровухого зайця зустрінути.

Взимку, коли птахам і звірам буває голодно, хлоп'ята підгодовують сірих куріпок, лісових козуль...

Загляньте у щоденник Васи Михайлюка, не пожалкуєте.

Якось ішов він по лісовій стежці і раптом зупинився як вкопаний: під дубом капкан. Хто міг його тут поставити? Ще трохи і в нього потрапить козулька чи інший звір! Про обурення хлопця нема чого і казати. Щосили побіг він до лісника.

— Миколо Йосиповичу! У нас з'явилися браконьєри!

Микола Йосипович збирався недовго. Удвох вони уважно обстежили всю ділянку і виявили ще п'ять пасток і капканів. Негайно їх знищили.

Щоб лісове населення не голодувало взимку, кожен юний лісівник зобов'язався зібрати по десять в'язок сіна і по п'ять кілограмів різного насіння і ягід.

Хіба можливо уявити собі урочище «Діброва» без його мешканців?

— Кому, скажіть,— питає Вася Михайлюк,— потрібний мертвий ліс: без риби в озерах, без пташиного співу? Та й взагалі, чи може рости такий ліс...

Васю Ровенчука друзі називають лікарем Айболитом. Бува, трапляється щось з деревом — всі до нього:

— Подивись-но, що тут робиться!

— Нічого особливого,— поважно каже він.— Звичайнісінька напінна гнилизна.

— Що ж робити?

— Добре вичистити все дупло і зацементувати, інакше дерево пропаде.

Буває Васю в чомусь візьме сумнів, тоді він поспішає за порадою до вчителів Кароліни Іванівни чи до Петра Миколайовича.

Якось Вася прочитав у журналі про те, як маленькі гусениці-листовійки занастали величезний столітній дуб. З того часу він дуже слідкує за тим, щоб у лісництві не з'явилися шкідники. Така робота йому дуже до вподоби. Ось закінчить він школу і піде вчитись на техника-лісопатолога. Це його мрія.

★

Кожного понеділка юні лісівники збираються на технічне навчання. Скільки цікавого вони узнали від Миколи Йосиповича і Кароліни Іванівни!

На зароблені гроші юннати відправились у чудові подорожі до Москви, Києва, Севастополя.

Школярі упевнились, що робота у лісі — джерело пізнання, джерело нескінченних відкриттів, що ліс — величезне багатство народу. По-справжньому полюбили вони його, полюбили рідну природу. По-справжньому дбають про неї.

Хвала їм за це і слава.

Л. ВОРОНОВА,
А. ЄЛЕНІНА

ПРАВОФЛАНГОВІ

Двірцева площа. Зовсім поруч у гранітних берегах величава Нева. Яка велика ця легендарна площа! Яка урочиста!

Микола Бернар крокує в колоні і сам до себе усміхається: от дивина — ніколи не був тут, а все таке знайоме, таке рідне, все пізнає. Серце гучно стукає в грудях, наче хоче враз пережити, вмістити увесь той неповторний час — від штурму Зимового до цього сонячного ясного дня, маршу піонерів 70-х років.

Площею йде піонерія: «Здрастуй, товаришу зліт — IV Всесоюзний піонерський!»

ВІД ТИСИ ДО НЕВИ

Завмирає на площі стрій делегатів. Микола в першій шерензі, йому видно все. Повільно площею, де вперше було піднято над Зимовим червоний стяг, пропливає перед строем прапор всесоюзної піонерії, а значить, і його Миколин.

У своїй Лужанській восьмирічній школі Микола теж прапороносець. Того, звичайно, ніхто не знає, але, рівняючись на прапор, відчуває він себе й тут прапороносцем.

І, може, саме в урочисті хвилини цього дня згадалась йому темна весняна ніч у себе в Карпатах.

...Цілу добу не переставав дощ. Піднялась вода у Тисі, вночі пішла на сади, на городи. Лежить Микола, а сон не йде: десь зовсім близько шумить, гуде стихія. І враз стук у шибку.

— Біда, Миколо! — то голос завгоспа школи Василя Михайловича Маляра. — А вийди-но.

— Куди в таку темінь? — стривожилась мати, та Микола уже був і одягнений і взутий.

— Треба, мамо, — тільки й почувла.

А вода вже попід хатами, вікон сягає. У клас зазирнув — парт не видно, в учительській столи плавають. І взялись вони до роботи. Журнали, документи, радіолу, наочне приладдя — усе шкільне добро у безпечне місце поносили. І коли, здалось, усе, що можна було, врятували, Микола знов кинувся до школи.

— Прапор!..

Всю ніч працювали на шкільному подвір'ї двоє. А коли піднялось сонце, дістались сюди люди, вони побачили на пагорбі складене шкільне майно, а неподалік — прапор і поруч з ним геть промоклого щасливого прапороносця, що від втоми ледве тримався на ногах.

Слухає Микола. Вітає делегатів перший секретар ЦК ВЛКСМ Є. М. Тяжелников. Одне за одним називає він імена. Медаллю «За трудову доблесть. На ознаменування 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» нагороджуються 24 піонери. Микола почув своє прізвище одним з перших. І от на грудях у хлопчика з закарпатського села — медаль, висока урядова нагорода.

А всіх — 24. Хто ж вони, хлопчики та дівчатка з медалями на грудях, що першими пройшли у колоні по святковому Невському, стали першими правофланговими Всесоюзного маршу?

ДВОЄ В ЧЕРВОНИХ БУДЬОНІВКАХ

З Валерієм Саркисяном та Ішханом Серопяном я познайомилась у найбільшому залі Ленінграда — Жовтневому. Вірменська делегація під час збору-рапорту сиділа в партері, близько від сцени, і знайти її було дуже легко.

— Я з газети, — представилась.

На Двірцевій площі в Ленінграді піонери, нагороджені медаллю «За трудову доблесть. На ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

— ...і хочу познайомитись з Ішханом і Валерієм,— доказав за мене Армен Сарян.— Вони у нас знаменитості.

І от «знаменитості» переді мною. Обидва чорняві, обоє в червоних будьонівках. Ішхан — височенький, Валерій зовсім малий. Тільки в розмову вступити жоден не наважується, посміхаються:

— Прикордонники ми, юні...

Весело хлопцям. Стільки друзів хороших навколо! І придивлятиись не треба. Галстуки, значок делегата на грудях — значить, друг. Інша справа вдома, близ кордону. І згадувати в такий день не хочеться.

Ішов якимось Ішхан з Валерієм в горах, покритих лісом, недалеко кордону. Аж бачать у видолінку — людина.

— Ви звідки? — глянув у вічі незнайомому.

— Колгоспник я...

Та хлопці вперше бачили цього чоловіка.

— Я тракторист...— вів той далі, а очі забігали.

Валерій Саркисян
і Ішхан Серопян

— Документи! — спокійно, але твердо мовив Ішхан.

Замість відповіді — удар.

Удар цей був яснішим від слів: чужий. Хіба свій підніме руку на дитину?!

— Біжи, Валерію, на заставу! — підвівсь Ішхан, кинувсь навздогін незнайомцю, налетів ззаду, повалив.

Важко боротись хлопцеві з дорослою людиною. Відкинув той Ішхана, хлопець знов на землі. Чужинець тікає. Болить від ударів тіло, та швидкі у хлопця ноги, не втекти ворогові. Обоє будь-що хочуть виграти час. А виграв його піонер.

— От і добре,— встигли,— сказав він прикордонникам, а слів подяки уже не чув, тільки побачив, як важко дихає Валерій...

Тепер здається усе те таким далеким, і ні Ішхан, ні Валерій не бачать у цьому нічого особливого. А хіба піонер може інакше?!

— Багато друзів нових,— каже Ішхан і показує блокнот.

— Не вміщуються...

— Що?

— Адреси,— побачивши, що товаришеві важко знайти російське слово, виручає Тетевик Налбандян.

Як же пильно треба охороняти ту смужку рідної землі, яку коротко називають — кордон, коли є в тебе стільки вірних і щирих друзів! І ще дуже хочеться добре знати російську мову: вона як пароль дружби.

МАРАТ КАСАЄВ — ДЕЛЕГАТ ЦІЛИНОГРАДА

— От здивується мама,— говорить Марат.— То у нас в сім'ї один батько з медаллю був,— скаже,— тепер усі мужчини. Вона, коли радіє, завжди жартує.

Ми сидимо поруч, а Марат усе згадує та згадує і ніяк не може сказати, за що саме нагорода.

Вулиця Моніна, Робітнича, Героїв Краснодарона — то їхня піонерська зона. А ланка Маратова — книгоноші. Яку хочеш книгу замов — принесуть. Як треба, Марат усі крамниці вибігає, а дістане. Він же ланковий. Люди дякують, та хіба нагорода за це?!

На п'ятірки вчиться Марат. І в ланці закон: важко — допоможуть. Всім хочеться, як ланковий. Та хіба така вже то заслуга?

Кажуть, ланка в дружині краща. Як за щось візьмуться, так усі. П'єсу виберуть — щоб були ролі на всіх, дерева садити — ніхто дома не сидить, брухт для ленінської тракторної колони збирали — важко сказати, хто краще.

Марат Касаєв

Говорить Марат і все про товаришів, ланку свою, її справи. Яка з них головна — сказати важко, ясно одне — усі разом зробили вони ланку такою, як вона є, принесли шану ланковому.

Є така приказка у піонерському фольклорі: «Сила дружини — в ланки ділах». Хочеться до неї додати: і не тільки дружини, сила кожного піонера. Марат це довів.

ВЕЛИКА СИЛА МАЛЕНЬКОЇ БЕКПАШІ

Скільки кісок у Бекпаші, полічити важко, тільки кожна заплетена так туго, так гарно, наче вона одна однісінька і є.

— То вже руки такі в Бекпаші, — кажуть подруги, — за що не візьметься — усе так. Ще й вчиться відмінно.

А як вона бавовну збирає! Спритніших рук в узбецькому селі Ханкі немає, та що в селі, в усій Хорезмській області.

Чисту бавовну комбайни збирають, наче голубі кораблі, в білім морі плывуть. Та є ділянки, де й комбайн не вправиться — кущі різної висоти. Отут і потрібні золоті руки.

...Раненько йде селом машина і вибігають з дворів школярі. Біле поле чекати не може: боїться достиглий бавовник дощів.

Прийдуть, стануть вздовж рядків, фартушки підв'яжуть, хто до пояса, хто до шиї, і кидають, як у велику торбину. П'ять хвилин — і повний.

Бекпаша Юлдашева ніяково усміхається. Ну що, мовляв, про бавовну розказувати. Вийдеш на плантацію, станеш на сухий аричок між рядками — і почнеш. Вийняв білий пучечок із коробочки й у фар-

тух. Спритно візьмеш — ураз із коробочки усе й забереш, не встигнеш оглянутись — фартух повний, викинеш у мішок і далі.

А оглянешся: вздовж аричка твої мішки — і на кожному на вершечку, як білий пушок на шапці, — віхоть бавовни, біла мітка на темному полі, щоб не проминули.

2300 кілограмів бавовни зібрала за сезон Бекпаша, вся дружина — 340 тонн, а Бекпаша ж голова ради дружини. Видно, не тільки руки у дівчини золоті, а й вожак вона неабиякий.

...Іде автобус, везе делегатів на Ладозьке озеро, на «дорогу життя». Про мужність лєнінградців розповідають ветерани.

— У боротьбі гартуються люди, — каже Олексій Петрович Лапін, — а руки гартуються в труді.

Я дивлюсь на маленькі руки Бекпаші і бачу в них велику силу.

МАМЛАКАТ СКАЗАЛА: «МОЛОДЦІ!»

Вони зустрілися біля чудових фонтанів Петергофського парку в останній день зльоту. Моложава, коротко стрижена чорнява жінка у легкому платті з таджицького шовку зупинила дівчинку з русими косами.

— Вітаю з нагородою, — усміхнулась жінка дівчинці з Квашнінської школи Свердловської області.

Оленка Кириловська одразу почула шепіт:

— Мамлакат...

— Мамлакат Нахангова.

Так, це був почесний гість зльоту, та сама Мамлакат, якій у 1935 році в Кремлі вручили орден Леніна, дівчинка, що не мала собі рівних у зборі бавовни.

— За що ж нагородили? — запитала в Оленки.

І Оленка, як давній знайомій, розповіла про свою школу, про досліди, що проводить за завданням вчених, чорноплідну горобину, яку щепила до дикої, солодкі плоди першого піонерського урожаю. А скільки праці треба докласти, щоб виростити ягоди у суворих уральських краях!

— Праця, Оленко, тільки вона принесе тобі щастя, шану від людей.

Певна Мамлакат, засяє ще поруч з Оленчиною медаллю і орден, бо той, хто з дитинства знайшов радість у праці, від радості цієї не зможе відмовитися протягом усього життя.

Коротка зустріч у багатолюдному парку. Вона як естафета піонерських поколінь.

...Іх 24. Вони йшли в колоні делегатів на правому фланзі. Ось Нязов Ягмур з села Сакар Чача Куня-Ургенчеського району Туркменії. Це він допомагав батькові пасти овець. А коли лишився якимось з отарою один, налетіла чорна буря. Не розгубився піонер, загнав овець у безпечне місце, а потім привів на стоянку.

А це Енвер Багіров з Арзукентської середньої школи Кубинського району Азербайджану. Три роки щоліта допомагав радгоспові збирати урожай фруктів. Кожен піонер його загону і він сам збирали щодня 50—60 кілограмів вишень, персиків чи айви.

І так в кожного з 24-ох свої хороші діла, право на шану, довір'я народу.

Вони стояли на правому фланзі і в день закриття зльоту на Московській площі біля пам'ятника Леніну. Їм не забути сонячних днів зльоту, як не забути трудової краси усталених робітничих районів Ленінграда, трьохпалубного силуету «Авроры», величавих колон Смольного, відкритих сердець ленінградців.

Мамлакат Нахангова з Оленкою Кириловською

Знову рівнялись делегати на свій головний прапор. Було дано старт Всесоюзному маршу піонерських загонів. Великий смисл у його девізі «Завжди напоготові!» Завжди напоготові! А це значить — напоготові прийти на допомогу товаришеві, вчитись завтра краще, ніж сьогодні, трудитись вміло, жити дружно, бути завжди напоготові виконати завдання партії, наказ народу, комсомолу.

Два роки йдуть маршем, що почався липневого дня Ленінського ювілейного 1970 року, піонерські загани, на всіх семи маршрутах рівняються вони на правофлангових. І все більше піонерів, все нові піонерські загани виходять на правий фланг.

А про діла свої за славною традицією звітує піонерія комсомолу, звітує Партії.

Ясного квітневого дня 1971 року прозвучали в Кремлівському Палаці з'їздів дзвінкоголосі горни. Палкими оплесками зустріли делегати XXIV з'їзду КПРС свою юну зміну.

...Дорогой отцов
Мы идем непреклонно.
Нас, пионеров —
Наследников Ленина —
Двадцать три миллиона,—

дві тисячі юних ленінців вітають з'їзд.

Головуючий проголошує:

— Юні піонери! До боротьби за справу Комуністичної партії Радянського Союзу будьте напоготові!

— Завжди напоготові! — відповідають юні.

Триває піонерський марш. Назустріч своєму півстолітньому ювілеві йде піонерія.

Багатий на славі дати рік 1972. Завершує його всенародне торжество — п'ятдесятиріччя утворення Радянського Союзу. І як світле, радісне свято зустрічають його наймолодші громадяни Країни Рад — юні ленінці, діти великого багатонаціонального радянського народу.

Б. НУДЛІН

З М І С Т

До вас моє слово, юні друзі! *С. А. Ковпак* 7

ОРЛЯТКО, ОРЛЯТКО, ПОЛИНЬ АЖ ДО СОНЦЯ

Діти — герої Жовтня — <i>М. І. Подвійський</i>	19	«Так, я комуніст!» — <i>О. Тодорський</i>	49
Діти революції — <i>К. Гльїнський, Л. Павлов</i>	21	Змужніння Колі Островського — <i>Ш. Вядро</i>	50
Перше завдання — <i>А. Литвейко</i>	23	Безсмертний подвиг — <i>Г. Творогова</i>	55
Стьопка-червоногвардієць — <i>Л. Вольфовська</i>	24	Син бригади Котовського — <i>С. Зоріна</i>	57
Розвідник у Леніна — <i>Б. Ломатідзе</i>	26	Чорнооке орля — <i>О. Гундорін</i>	62
Котя Мгебров — <i>М. Яхонтова</i>	27	Ваня і Михась — <i>В. Крюченкін</i>	70
Перший подвиг молодого чапавця — <i>С. Кузинін</i>	33	Геройський вчинок юнги Сашка — <i>О. Неволін</i>	77
Подяка Чапаєва — <i>М. Попова</i>	37	Шестигодинний бій — <i>С. Омбиш-Кузнецов</i>	79
Чапайонок — <i>А. Михайлов</i>	38	Мужні вчинки	82
Адрес — <i>Ю. Максимов</i>	40		

ЗВУЧАТЬ ПІОНЕРСЬКІІ СУРМИ

Один з ударних батальйонів Дніпрогесу	87	Усмішка Мамлакат — <i>Ю. Докучаєв</i>	123
Юний більшовик Павлик Морозов — <i>Б. Смирнов</i>	88	Він з нами — <i>Г. Мандзюк</i>	131
Чукотський Павлик Морозов — <i>Л. Данилов</i>	102	Орден Васи Візнюка — <i>С. Залеська</i>	132
Піонер Жора Сосновський — <i>А. Герус</i>	104	Завжди в піонерському строю — <i>С. Залеська</i>	133
Кичан Джакипов — <i>Ш. Бейшеналієв</i>	108	Нічний вогонь — <i>І. Єгоричев</i>	138
Піонер Микола Мяготін — <i>Ю. Едельман</i>	119	Гриша Аюпян — <i>С. Мнацаканян</i>	141
Муса Джаліль — юний червоноармієць — <i>А. Гусєв</i>	122	Він був першим — <i>С. Подола</i>	145
		За правду треба боротися — <i>О. Карпукіна</i>	149
		Легенди червоного Покуття — <i>А. Безуглий, А. Стародуб</i>	152
		Вчинки, гідні юних піонерів	158

Геройський подвиг — Ю. Корольков	161	Вони з ланки «Товариш» — Л. Вахніна	328
Хоробрий партизан — С. Чумаков	174	Партизанка Лара — Н. Надеждіна	331
Чотирнадцята весна — В. Морозов	189	Це було в Борисові — К. Сегеньєв, Т. Павлов	341
Це було на станції Оболь — Г. Набатов	195	Дві медалі Галі Данилко — Б. Нудлін	343
Безсмертя — Д. Гунін	199	Піонери партизанського загону — Т. Кот	350
Він дійшов до Берліна — І. Муратов	203	Полісся пам'ятає — Г. Деяченко	355
Найсильніша зброя — Г. Литвинова	208	Вася Курка — снайпер — С. Духне	360
Прапороносець піонерської дружини — Б. Адамович	213	Адамко — народний месник — Д. Котовський	367
«Не підведу тебе, комісарє!» — В. Павлов	225	Юний месник — С. Деменкова	369
Побачення через роки — Г. Литвинова	229	Подвиг севастопольського Гавроша — В. Ларіна	372
П'ятнадцять, навічно п'ятнадцять... — В. Бурбан	236	Федько-партизан — Л. Вахніна	378
Сурмач сорок четвертого полку — Б. Курто, П. Ткачов	240	Мишко Романов — Г. Пritchин	385
Доля юного трубача — О. Рогоченко	247	До партизанів зі своєю зброєю — М. Наумов	391
Валя-піонерка — С. Бобрьонок	250	Сини партизанів — Р. Римгайма	397
Піонер-розвідник Володя Дубінін — Л. Кассіль, М. Поляновський	252	Балада про сина полку — Б. Чумак, В. Малахов	400
Карівська спілка піонерів — В. Терновський, С. Татаринів	260	Це було в Старому Криму — І. Мельников, Ю. Качаєв	406
Наш зв'язковий — Д. Бакрадзе	271	Месник-патріот — Л. Шитова	410
Зв'язковий ЦК Сашко Козак — З. Сиром'ятникова (літературний запис С. Черняк)	274	Юні герої з села Підлісне — Б. Сидоренко	413
«Інтернаціонал» — А. Гусєв	279	Йому чотирнадцять минуло — М. Журавель, В. Близнець	417
Герої поруч — К. Вахліс, А. Піщанський	280	На суворих стежках партизанських — М. Бременко	422
Дванадцять відважних — Б. Червіна	285	Хлопчик з легенди — Л. Даєн	426
Піонерський прапор — В. Губарєв	292	Це було в Дніпродзержинську — Т. Синько	430
Завдання «Центру» виконано — М. Владімов, Е. Январьов	294	Мужній піонер — Г. Шмаков	434
Тамара з київського підпілля — С. Черняк	303	Син партизана — сам партизан — Л. Віденко	436
Живий факел — А. Примак	309	В полоні у фашистів — Записав А. Климов	438
Він повторив подвиг Івана Сусаніна — О. Рогоченко	315	Піонер-партизан Вітя Коробков — Я. Єршов	441
Юта Бондаровська — А. Мойжес	318	Володя Олексів — Д. Федоренко	452
Партизанськими стежками — А. Єленіна	321	Віра Іванова та її друзі — А. Константинів	453
Маркс Кротов — Б. Кротова	326	Гарнізон Мишка Романюка — В. Лясковський	457
		Вкарбовані у вічність — Ф. Мілевський	463
		Нащадок сім'ї декабристів — С. Шеєць	469

Павлик Піддубний — Г. Гулько	471
Ілько з Буковини — В. Мар'янин	473
Костя Кравчук — О. Даскалова	478
В ім'я Ватківщини — О. Хмелик	481
Однополчани — З. Шехтман	484
Подвиг Віті Черевичкіна — Б. Вовк	489
Аня Сошенська — Ю. Куліш	491
У розвідку з глечиком — Л. Воронова	492
Ім'я на броні — Б. Адамович	495
Жоля Леонтьєв — А. Гусєв	501
Машиніст останнього ешелону — В. Великанов	503

Володя Виговський — О. Карпухіна	507
Піонерський салют — Б. Краєвський	510
Морське орля — В. Тихомиров	521
Женя Попов — М. Андріасов	529
Федько... Федір Іванович — М. Вайнруб	532
Розвідник Яша Гордієнко — Л. Вахніна	535
Чесне піонерське — В. Баранкін	537
Загін до бою готовий — Б. Нудлін	540
Рейд Володі Саморухи — І. Валько	543
Плечем до плеча — П. Москатов	550

ХАЙ ЗАВЖДИ БУДЕ СОНЦЕ!

Не зрікся звання піонера — С. Чумаков	557
Гармата Толі Андрієнка — М. Поляновський	567
Прапорець над полем — С. Ковпак	580
Золота Зірка — Г. Бахтадзе	583
Мрії назустріч — А. Примак	585
Світло в горах — Є. Куксова	589
Подвиг Олєся Іванюка — М. Самонова	592
Герой вмирає, а ім'я його живе — Є. Теосян	595
Ім'я Леніна в серці кожному — А. Єленіна	600

Галстук у вогні не горить — Л. Воронова	605
На Західному кордоні — Е. Брагін	608
Дві медалі — Л. Воронова	612
Дуже славний хлопець — О. Васильєва	613
Наша свята турбота — Л. Сорока	615
Є такий закон у піонерів — Л. Гальченко	617
Дубові листки на кашкеті — Л. Воронова, А. Єленіна	624
Правофлангові — Б. Нудлін	630

ДЕТИ-ГЕРОИ

(на українском языкє)

Издательство «Радянська школа»
Компгєта по печати при Совете Министров
Украинской ССР

Редактор Л. І. Качурєнко. Художнє оформлення Б. В. Сарєнка. Художні редактори М. І. Маруцинець, І. О. Савчук. Технічний редактор Н. К. Волкова. Коректори Г. П. Наказнюк, К. М. Міщенко.

Здано до набору 10/ХІ 1971. Підписано до друку 10/ІІІ 1972. Папір 70×84¹/₁₆. Друк. № 1. Умовн. арк. 43,6. Видавн. арк. 39,91. Тираж 65 000. (І-й завод 1—30 000). БФ 09817.

Видавництво «Радянська школа» Комітєту по прєсї при Радї Міністрів Української РСР, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5. Видавн. № 21953. Цїна 2 крб. 06 коп. Зам.

1-412. Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе Комітєту по прєсї при Радї Міністрів УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

2100 61011